

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал
«МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ»

№ 3 (67) березень 2019 р.

Редакційна колегія журналу

Сільськогосподарські науки

Базалій В.В. – д-р с.-г. наук
Балашова Г.С. – д-р с.-г. наук
Клименко М.О. – д-р с.-г. наук
Коковіхін С.В. – д-р с.-г. наук
Лавриненко Ю.О. – д-р с.-г. наук
Писаренко П.В. – д-р с.-г. наук

Історичні науки

Змерзлий Б.В. – д-р іст. наук

Юридичні науки

Бернацька Н.І. – д-р юрид. наук
Стратонов В.М. – д-р юрид. наук

Політичні науки

Наумкіна С.М. – д-р політ. наук
Яковлев Д.В. – д-р політ. наук

Педагогічні науки

Козяр М.М. – д-р пед. наук
Рідей Н.М. – д-р пед. наук
Федяєва В.А. – д-р пед. наук
Шерман М.І. – д-р пед. наук
Шипота Г.Є. – канд. пед. наук

Філологічні науки

Шепель Ю.О. – д-р філол. наук

Філософські науки

Лебедева Н.А. – д-р філос. в галузі культурології

Технічні науки

Гриценко Д.С. – канд. техн. наук
Дідур В.А. – д-р техн. наук
Шайко-Шайковський О.Г. – д-р техн. наук

Економічні науки

Іртищева І.О. – д-р екон. наук
Козловський С.В. – д-р екон. наук
Шапошников К.С. – д-р екон. наук

Медичні науки

Нетюхайло А.Г. – д-р мед. наук
Пекліна Г.П. – д-р мед. наук

Ветеринарні науки

Морозенко Д.В. – д-р вет. наук

Мистецтвознавство

Романенкова Ю.В. – д-р мистецт.

Психологічні науки

Шаванов С.В. – канд. псих. наук

Соціологічні науки

Шапошникова І.В. – д-р соц. наук

Міжнародна наукова рада

Adam Wrobel – Doktor, Associate Professor (Poland)
Arkadiusz Adamczyk – Professor, Dr hab. in Humanities (Poland)
Giorgi Kvinikadze – PhD in Geography, Associate Professor (Georgia)
Inessa Sytnik – Professor, dr hab. in Economics (Poland)
Janusz Wielki – Professor, dr hab. in Economics, Engineer (Poland)
Javad Khamisabadi – Professor, PhD in Industrial management (Iran)
Michal Sojka – Doctor in Engineer (Poland)
Stanislaw Kunikowski – Associate Professor, Dr hab. (Poland)
Wioletta Wojciechowska – Doctor of Medical Sciences (Poland)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глуценко Олесь Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Росія)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
GoogleScholar, CiteFactor, Research Bible, Index Copernicus.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

ЗМІСТ**ТЕХНІЧНІ НАУКИ**

- Гринь Г.І., Мязіна О.В.,
Гринь С.О., Мірошніченко Н.М.**
Дослідження сумісної розчинності сполук
ванадія, нікеля та молібдену.....201
- Катенін В.Д., Лаптії О.О.,
Босюк А.С., Гринь С.О.**
Наскільки «зелена»
альтернативна енергетика?.....205
- Козлова А.М., Кочетов М.С.,
Гринь С.О.**
Біологічна очистка стічних вод
в анаеробних умовах.
Виробництво біогазу.....209
- Молчанов В.І.**
Особливості визначення ринкової вартості
мобільних телефонів при проведенні
судових товарознавчих експертиз..... 213

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Тарновська А.В., Генега А.Б.,
Семочко О.М., Яремчук М.М.**
Морфологічні зміни у зародках в'юна
Misgonyx fossilis L. за дії антибіотиків
класу фторхінолонів.....218

**СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ
НАУКИ**

- Матусяк М.В.**
Дослідження та аналіз складу
трав'яного покриву фітоценозів м. Вінниця
на прикладі окремих ділянок лісопарку
та ботанічного саду ВНАУ.....224

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

- Крайнюков О.М., Тімченко В.Д.,
Федорченко О.О., Крайнюков О.О.**
Застосування механізму компенсації
негативного впливу хімічного підприємства
на навколишнє середовище.....229

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

- Филиппова О.Н.**
Творчество И.И. Машкова –
поэта в живописи (1881-1944).....234
- Афанасьев С.М.**
Класичний екзерсис І. Лукашової
як унікальна педагогічна методика
виховання артиста балету.....244

**ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ
ТА СПОРТ**

- Гуренко О.А.**
Основні підходи до формування
культури здоров'я у студентів ЗВО.....248

Ільчишина В.В.

Розвиток техніки у баскетболістів за рахунок
сучасних технологій у закладах вищої освіти.....252

Пуздимір М.І.

Розвиток витривалості, швидкості
та спритності засобами легкої атлетики
у студентів непрофільних ЗВО255

Чехівська Ю.С.

Настільний теніс як засіб
фізичного виховання для занять
студентів спеціальної медичної групи.....259

МЕДИЧНІ НАУКИ**Мельник В.С.**

Показники дерматогліфіки як маркери ризику
виникнення зубощелепових аномалій.....263

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ**Пруд А.М., Шостак Л.Г.**

Дослідження структури ринку лікарських
засобів, що виявляють відхаркувальну дію.....268

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ**Мединцов И.В., Терлецкая Л.Г.**

Актуальное определение феномена
осознанности (mindfulness).....271

Семенів Н.М.

Дослідження етнічної толерантності
в студентському середовищі275

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ**Демченко Н.С.**

Формування іншомовної професійної
комунікативної компетенції
студентів-економістів.....281

Задунайська Ю.В., Кость С.П.

Міжкультурна комунікативна компетенція
здобувачів вищої освіти:
особливості формування
в процесі викладання іноземної мови.....286

Косяк В.І.

Роль нарисної геометрії
у графічній підготовці іноземних студентів
початкового етапу навчання.....290

Кукса Б.В.

Міжкультурний підхід до формування
міжкультурної ділової компетентності
у майбутніх фахівців туризму.....294

Кушнір К.В., Пилипчук І.В.

Вітчизняна музично-педагогічна
спадщина українських композиторів
як невід'ємна частина музичної культури
молодших школярів.....299

Мялюк О.П., Марущак М.І., Штрімайтіс О.В.

Компетентнісний підхід для майбутніх
лікарів-лаборантів: зміст і основні підходи
формування шляхом проведення
професійних змагань з дисципліни
«Клінічна лабораторна діагностика».....303

Фрига І.О.

Встановлення та розвиток освіти дорослих в мережі церковнопарафіяльних шкіл Подільської губернії у другій половині XIX століття – початку XX століття..... 308

Shevchenko Mariana

Analysis of authentic videos as study-enhancing aids in English for specific purposes lessons at technical universities.....315

Шмирко В.І., Якімцов Ю.В.,**Коробко О.В., Троян Ю.І.**

Рекомендації по підвищенню безпеки під час роботи фахівців зі спеціальної освіти...319

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**Білас А.А., Семенченко О.В.**

Відтворення функцій фамільяризмів як одиниць розмовного мовлення у перекладі..... 323

Білоус А.О.

Словотворення відокативних агентивних іменників в українській мові порівняно з польською та англійською мовами.....327

Коб'юк М.В.

Ідеографічний аналіз лексико-семантичного поля «морська справа» у романі Дж. Лондона «Морський Вовк»..... 332

Кравченко Т.В., Огієнко В.П.

Формування навичок самостійної роботи студентів з текстами на іноземній мові.....337

Nechyporuk Viktoriia

Concepts of equivalence in the Martin Luther translation of the Bible and its modern revision341

Погорелова К.Ю.

Рухомий суфіксально-кореневий акцентно-дериваційний тип віддіслівних суфіксальних іменників в українській мові та нерухомі акцентно-дериваційні типи в російській.....345

Tahiltseva Yanina, Tiurina Karyna,**Sakharova Liudmyla**

Use of antonyms in English proverbs and sayings..... 350

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ**Супрун Г.Г.**

Типологічна модель поведінки як індивідуальна тактика самореалізації особистості (згідно теорії типів особистості К. Юнга).....354

ІСТОРИЧНІ НАУКИ**Короткий О.В.**

Особливості смертної кари у Війську Запорозькому: проблема відсутності професії ката на Січі..... 358

Крецул Н.І.

Роль В.І. Липського в становленні Академії наук України.....363

Ніколаєва Н.Б.

Репресії в Київському державному університеті на прикладі Богдановича Бориса Вікторовича..... 369

Скоропляс Т.В.

Історія субкультури хіпі в Україні від моменту зародження до сучасності.....374

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ**Карнаух А.С.**

Зарубіжний досвід соціального конструювання спорту за допомогою спортивних комунікацій.....378

Кисіль В.В.

Категорійний апарат предмету популяризації інженерно-технічної науки..... 381

ЮРИДИЧНІ НАУКИ**Байда А.О., Петрівна А.С.**

Покарання у виді довічного позбавлення олі як порушення прав людини..... 384

Настіна О.І.

Об'єкти права комунальної власності на землю та поділ земель на категорії за Земельним кодексом України..... 388

Петерімова О.Р.

Особливості відбування покарання жінками, засудженими до позбавлення волі..... 393

Пшеничка Я.В.

Забезпечення реалізації права на освіту засуджених до позбавлення волі в Україні та зарубіжних країнах.....397

Соларьова Д.В.

Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами в Україні та зарубіжних країнах..... 402

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ**Борисова А.М.**

Інформаційні технології як визначальний інструмент формування моделі ефективного державного управління.....405

Опар Н.В.

Суспільне усвідомлення необхідності забезпечення якості вищої освіти в Україні: соціологічний зріз.....409

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ**Багрій Н.Я., Тивончук О.І.**

Облік фінансових результатів діяльності суб'єктів малого підприємництва та шляхи його вдосконалення..... 413

Войничка А.Й.

Стратегічний маркетинг як основа сучасної бізнес-моделі..... 419

Гуренко Т.О., Бабошина О.М.

Вплив непрямого методу складання звіту про рух грошових коштів на прийняття управлінських рішень424

Засадний Б.А., Башкін І.Е. Особливості та шляхи удосконалення обліку витрат на маркетингову діяльність.....	428	Маршук А.М., Плахтій В.Г. Особливості оподаткування страхових компаній в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку.....	443
Зінюк М.С. Корпоративне управління епоху цифровізації.....	432	Ткачук Д.С. Оптимізація прибутковості підприємства на ринку фінансових послуг.....	448
Козачёк Н.М., Гончар И.А. Выявление факторов, влияющих на увеличение производительности проектных команд.....	438	Чубка О.М., Постернак І.В. Системи бюджетування діяльності підприємства: проблеми і раціональне їх вирішення.....	453

CONTENTS

ENGINEERING SCIENCES

- Gryn Grigory, Myazina Elena, Gryn Svetlana, Mirosnizenko Natalia**
The study of joint solubility of compounds of vanadium, nickel and molybdenum201
- Katenin Vadym, Laptii Olga, Bosyuk Alyona, Grin Svitlana**
How “green” alternative energy is?..... 205
- Kozlova Anna, Kochetov Mykyta, Gryn Svitlana**
Biological cleaning of waste water in anaerobic conditions.
Production of biogas.....209
- Molchanov Vadym**
Specific aspects of the mobile phones fair market valuation when performing forensic expert examination of the product..... 213

BIOLOGICAL SCIENCES

- Tarnovska Antonina, Heneha Anastasiya, Semochko Olena, Yaremchuk Mariya**
Morphological changes in loach embryo *Misgurnus fossilis* L. under the influence of florhinolons class of antibiotics 218

AGRICULTURAL SCIENCES

- Matusiak Mikhailo**
Research and analysis of the composition herbal creation of phytocenosis m. Vinnytsya by example of individual parts of forest park and botanical garden VNAU.....224

GEOGRAPHICAL SCIENCES

- Krainiukov Oleksii, Timchenko Valeria, Fedorchenko Olga, Krainiukov Oleksandr**
Application of the mechanism of compensation of negative influence of chemical enterprises on the environment.....229

HISTORY OF ART

- Filippova Olga**
The creative work of I.I. Mashkov as an poet in painting (1881-1944)..... 234
- Afanasiev Serhii**
Classical eczesis I. Lukashov as a unique pedagogical method for studying the ballet artist.....244

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

- Gurenko Oleksandr**
Basic approaches to forming health culture to students.....248

Ilichyshyna Viktoriia

Development of techniques basketball players according to the conditions of modern technologies in higher education institutions...252

Puzdymir Mykola

Development of experience, speed and personality by leadership methods of students..... 255

Chekhivska Iuliia

Table tennis as a means of physical education for students special medical group..... 259

MEDICAL SCIENCES

Melnyk Volodymyr

Indicators of dermatoglyphics as the risk markers of dentognathic anomalies arising.....263

PHARMACEUTICAL SCIENCES

Prud Anastasiya, Shostak Lyubov

The market analysis of medicines which have expectorant activity.....268

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Medintsov Igor, Terlecka Larisa

The actual definition of mindfulness phenomenon.....271

Semeniv Nataliia

Study on ethnic tolerance in the student environment275

PEDAGOGICAL SCIENCES

Demchenko Nataliia

Formation of foreign language professional communicative competence of economics students281

Zadunaiska Yuliia, Kost Svitlana

The intercultural communicative competence of higher education applicants: peculiarities of development in the process of foreign language teaching.....286

Kosyak Valentyna

The role of the descriptive geometry in graphical preparation of the foreign students at the preparatory department.....290

Kuksa Bohdana

Intercultural approach to forming an intercultural business competence of future specialists of tourism294

Kushnir Kateryna, Pylypchuk Inna

Domestic music and pedagogical heritage of Ukrainian composers as an integral part of musical culture of junior schoolchildren.....299

Myalyuk Oksana, Marushchak Mariya, Shtrimaitis Oksana

Competence approach to the future doctors-clinical laboratory assistants: the contents and main approaches of the formation by carrying out of professional competitions in clinical laboratory diagnostics...303

Friga Inna

Establishment and development of adult education in the network of the church professional schools of the Podilskoy gubernia in the second half of the 19th century – the beginning of the 20th century.....308

Shevchenko Mariana

Analysis of authentic videos as study-enhancing aids in English for specific purposes lessons at technical universities.....315

Shmyrko Vera, Yakimtsov Yuriy, Korobko Alexander, Trojan Yuliya

Recommendations of safety improving during the special education specialist's working process.....319

PHILOLOGICAL SCIENCES

Bilas Andriy, Semenchenko Oksana

Rendering of the familiarisms functions as spoken units in translation.....323

Bilous Alina

Word-formation of nomina agentium (names of agents who performed the actions) derivated from locative nouns in the Ukrainian language in comparison with Polish and English.....327

Kobiuk Mariia

Ideographic analysis of the lexico-semantic field “nautics” in the novel “Sea Wolf” by J. London...332

Kravchenko Tetyana, Ogienko Valentyna

Formation of skills of self-directed learning of students with the use of texts in a foreign language.....337

Nechyporuk Viktoriia

Concepts of equivalence in the Martin Luther translation of the Bible and its modern revision 341

Pogorielova Kateryna

Movable suffixal-root accent-derivational type of the nouns with the help of suffixes from verbs in Ukrainian language and immovable accent-derivational types in Russian.....345

Tahiltseva Yanina, Tiurina Karyna, Sakharova Liudmyla

Use of antonyms in English proverbs and sayings.....350

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Suprun Hennadii

The model of typology as individual tactics of personal fulfillment (according to the Jung's personality theory).....354

HISTORICAL SCIENCES

Korotkii Olexiy

Specifics of death penalty at the Zaporozhian Cossacks: the problem of lack of executioner on the Sich.....358

Kretsul Natalia

V.I. Lipsky's role in the development of the Academy of Sciences of Ukraine.....363

Nikolaeva Natalia

The repressions at Kyiv State University on the example of Borys Bogdanovych369

Skoroplias Tetiana

History of subculture hipi in Ukraine from the moment of origin to the present.....374

SOCIAL COMMUNICATIONS

Karnaikh Anton

External experience of sport social design by sports communications.....378

Kysil Veronika

Categorical framework of the subject matter of engineering and technical science popularization.....381

LAW SCIENCES

Bayda Anton, Petrivna Liudmila

Punishment in the form of imprisonment for life as a violation of human rights384

Nastina Olga

Objects of public property right to land and land division into categories based on the Land Code Ukraine.....388

Peterimova Olena

Features of serving the sentence by women sentenced to imprisonment.....393

Pshenyckha Yana

Providing the implementation of the right to education of convicted persons in Ukraine and foreign countries.....397

Solarova Daria

Criminal liability for animal abuse in Ukraine and foreign countries.....402

STATE ADMINISTRATION

Borysova Anastasiya

Information technologies as a determining instrument formation of model of effective public administration.....405

Opar Nataliia

Public awareness of the necessity of higher education quality assurance in Ukraine: sociological analysis.....409

ECONOMIC SCIENCES

Bahrii Nazarii, Tyvonchuk Olena

Accounting for financial results of small business entities' activity and the ways of its improvement.....413

Voynycha Liliya

Strategic marketing as the basis of modern business models.....419

Hurenko Tamara, Baboshina Olha

Influence of the immediate method of comprehension of cash financial statements for administration of administrative decisions.....424

Zasadnyi Bohdan, Bashkin Ihor Features and ways for improving accounting of costs for marketing activities.....	428	Marshuk Lina, Plakhtii Valentyna Taxation insurance companies in Ukraine: current status and offers.....	443
Ziniuk Nikolay Corporate governance in the digital emporu.....	432	Tkachuk Diana Enterprise profit optimization in the market for financial services.....	448
Kozachok Natalya, Gonchar Inna Identify the factors that influence on the increase in performance of project teams.....	438	Chubka Olha, Posternak Iryna Systems of budgeting of enterprise activity: problems and rational solution of them.....	453

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-42>

УДК 661.888.1:54-145

Гринь Г.І., Мязіна О.В., Гринь С.О., Мірошніченко Н.М.

Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ДОСЛІДЖЕННЯ СУМІСНОЇ РОЗЧИННОСТІ СПОЛУК ВАНАДІЯ, НІКЕЛЯ ТА МОЛІБДЕНУ

Анотація. Досліджено розчинність оксиду ванадію (V) та метаванадату амонію у водних розчинах аміаку різної концентрації. Вивчено розчинність оксиду молібдену (VI) у водних розчинах аміаку і в нейтральних середовищах. Розглянуто процес розчинення MoO_3 і встановлено, що він протікає в три стадії. Досліджено розчинність оксиду нікелю (II) у водних розчинах аміаку. Вивчена спільна розчинність сполук ванадію, молібдену і нікелю. З'ясовано, який вплив мають сполуки ванадію та нікелю на розчинність сполук молібдену. Показано, як змінюється концентрація оксиду молібдену при розчиненні чергової порції молібдату амонію. Запропоновані подальші дослідження осаду. Були проведені дослідження щодо концентрації ванадію (у перерахунку на V_2O_5). З'ясовано, як присутність ванадію та нікелю впливає на вміст сполук молібдену. Затверджено, який вплив має концентрація оксиду молібдену на схему технологічного процесу. Вивчено вплив сполук нікелю і молібдену на розчинність ванадію.

Ключові слова: розчинення, сполуки, ванадій, молібден, нікель, концентрація.

Gryn Grigory, Myazina Elena, Gryn Svetlana, Mirosnizenko Natalia

Kharkiv National University «Kharkiv Polytechnic Institute»

THE STUDY OF JOINT SOLUBILITY OF COMPOUNDS OF VANADIUM, NICKEL AND MOLYBDENUM

Summary. Solubility of vanadium (V) oxide and ammonium metavanadate in aqueous ammonia solutions of different concentrations was investigated. Solubility of molybdenum (VI) oxide in aqueous ammonia solutions and in neutral media was studied. The process of dissolution of MoO_3 is considered and it is established that it proceeds in three stages. Solubility of nickel (II) oxide in aqueous ammonia solutions was investigated. The joint solubility of vanadium, molybdenum and nickel compounds was studied. It was found out what effect vanadium and nickel compounds have on the solubility of molybdenum compounds. It is shown how the concentration of molybdenum oxide changes when the next portion of ammonium molybdenum is dissolved. Further studies of the sediment are proposed. Studies were conducted on the concentration of vanadium (in terms of V_2O_5). It was found out how the presence of vanadium and nickel affects the content of molybdenum compounds. It is approved, what effect does the concentration of molybdenum oxide on the scheme of the process. The effect of vanadium and molybdenum compounds on nickel solubility was studied. The effect of molybdenum and vanadium on the solubility of nickel oxide was investigated. It is shown how the solubility of nickel oxide is affected by the presence of two substances, namely molybdenum and vanadium. The effect of nickel and molybdenum compounds on vanadium solubility was studied. Further research was devoted to the effect of only molybdenum compounds on the solubility change of vanadium compounds. In the process of research, an aqueous solution is selected in which the vanadium compounds have the highest solubility. The effect of temperature on the increase of molybdenum oxide concentration in the solution has been studied. It is considered how the pH of the solution changes when free ammonia is removed and how this affects the concentration of vanadium oxide in the solution. The effect of temperature on the increase of molybdenum oxide concentration in the solution has been studied. It is considered how the pH of the solution changes when free ammonia is removed and how this affects the concentration of vanadium oxide in the solution. It is investigated that is the main phase of the sediment formed in the solution, according to x-ray phase analysis.

Keywords: dissolution, compounds, vanadium, molybdenum, nickel, concentration.

Постановка проблеми. Існуючі методи вилучення цінних компонентів з промислових відходів припускають отримання тільки одного або двох компонентів, у той час як більшість відпрацьованих каталізаторів містять, як правило, з'єднання декількох металів і концентрація кожного з них непостійна.

Важливою і економічно обгрунтованою є розробка ефективної та екологічно безпечної технології переробки відпрацьованого каталізатора нафтохімічної промисловості. Для чого необхідно вивчення процесів переведення компонентів каталізатора в розчинний стан, вивчення хімізму, кінетики та рівноважної розчинності, як індивідуальних компонентів, так і їх суміші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дані про розчинності оксиду ванадію (V) у водних розчинах аміаку (до 35 г/л) вивчалися в роботах [1; 2; 3]. Було встановлено, що розчинність ванадію (у перерахунку на V_2O_5) становить 13,9 г/л. Даних з розчинності сполук ванадію в концентрованих розчинах аміаку в літературі виявити не вдалося. Тому нами були проведені експериментальні дослідження з вивчення розчинності сполук ванадію у водних розчинах аміаку з концентрацією 30-240 г/л. Температуру процесу змінювали від 298 до 333 К. Дослідження розчинності сполук ванадію показало, що розчинності V_2O_5 і NH_4VO_3 в перерахунку на V_2O_5 при концентрації аміаку в розчині більше 10 г/л практично не різняться і, при температурі 333 К досягає 22 г/л у перерахунку на V_2O_5 .

Розчинність сполук ванадію зі збільшенням концентрації аміаку в розчині проходить через максимум при 60 г/л, однак при взаємодії аміачних розчинів з оксидом ванадію (V) концентрація аміаку знижується, внаслідок утворення ванадату амонію, тому кінцева концентрація аміаку зменшується, і розчинність сполук ванадію також знижується [4]. Дослідження за впливом H_2O_2 проводили при температурі 298 К у водних розчинах аміаку різної концентрації з вмістом перекису водню в них 1%.

Вивчення розчинності сполук молібдену у водних розчинах аміаку і у воді проводилося на підставі великої кількості робіт [5; 6; 7]. Швидкості розчинення і розчинність при кімнатних температурах автори характеризують тільки якісно – як високі [8]. Проведені нами дослідження показали, що концентрація MoO_3 в розчині з вмістом аміаку 120 г/л досягає 400 г / л.

У процесі дослідження розчинення сполук нікелю було доведено, що розчинність $NiSO_4$ у воді досить висока і зростає із збільшенням температури з 270 (при 273 К) до 760 г/л (при 373 К). Вивчення впливу сполук нікелю і молібдену на розчинність ванадію описано в роботі [9].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Раніше досліджувалися процеси, пов'язані з вилученням одного із компонентів каталізатора [10]. Але на практиці каталізатори складаються з декількох компонентів. Тому важливо дослідити взаємний вплив цих речовин на розчинність у різних розчинниках. Це буде сприяти подальшому дослідженню щодо вилучення цих компонентів з відпрацьованих каталізаторів з одночасним знешкодженням екологічно небезпечних відходів промисловості.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження розчинності сполук ванадію, молібдену, нікелю у різних розчинниках; вивчення хімізму реакцій при певних умовах.

Виклад основного матеріалу.

1. Дослідження процесу розчинення сполук ванадію у водних розчинах аміаку та у воді.

Як видно з рис. 1 розчинність оксиду ванадію (V) зростає з підвищенням температури і досягає

максимального значення 22 г/л при концентрації аміаку в розчині 60 г/л і температурі 333 К.

Залежність розчинності NH_4VO_3 у водних розчинах з концентрацією аміаку від 30 до 250 г/л при різних температурах (рис. 2) аналогічна залежності розчинності оксиду ванадію (V), що пояснюється тим, що розчинність V_2O_5 визначається розчинністю більш термодинамічно сталого в розчині NH_4VO_3 , що утворюється за реакцією (1):

Підтвердженням цього є утворення на поверхні V_2O_5 при розчиненні в аміачному розчині білого наліту NH_4VO_3 .

При концентраціях аміаку у водному розчині до 60 г/л основний внесок у збільшення розчинності вносить підвищення рН розчину, після чого рН розчину практично не змінюється, тоді як концентрація іонів амонію збільшується більш ніж в 3 рази.

Оскільки ванадій відноситься до полівалентних металів, розчинність сполук яких залежить від ступеня окислення, було вивчено вплив окисно-відновного потенціалу на розчинність сполук ванадію. В якості джерела зміни окислювально-відновного потенціалу був обраний пероксид водню.

Застосування H_2O_2 дозволяє при температурі 298 К підвищити розчинність сполук ванадію до концентрації ванадію у розчинах 21 г/л (в перерахунку на V_2O_5), що рівнозначно збільшенню розчинності при підвищенні температури до 333 К, однак вплив перексиду водню на розчинність не настільки значний, щоб використовувати його в технологічному процесі.

Таким чином, вивчаючи процес розчинення сполук ванадію, можна зазначити, що вибір параметра, що збільшує розчинність сполук ванадію, повинен вибиратися виходячи з вимог до технології і обґрунтовуватися економічними показниками процесу.

2. Дослідження процесу розчинення сполук молібдену.

Як і для сполук ванадію, перексиду водню підвищує розчинність MoO_3 в розчинах аміаку – розчинність MoO_3 в розчині з вмістом аміаку 60 г/л підвищується до 450 г/л. Пероксид водню також прискорює швидкість розчинення [11]

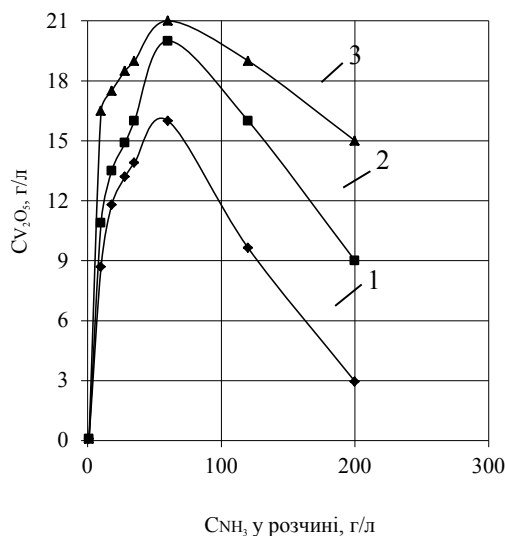

Рис. 1. Розчинність V_2O_5 при температурах (К): 1-298К; 2 – 313К; 3 – 333К

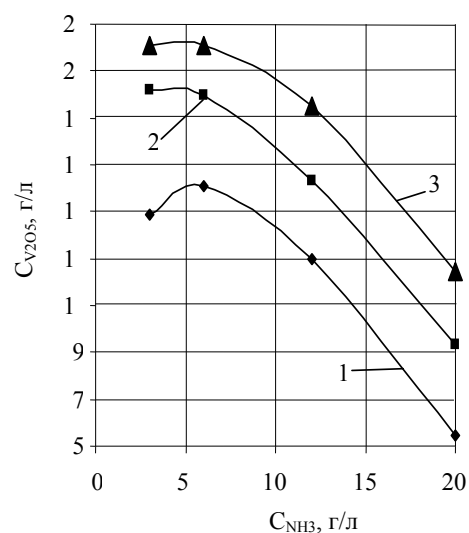

Рис. 2. Розчинність NH_4VO_3 у водних розчинах аміаку при різній температурі: 1 – 298 К; 2 – 313 К; 3 – 333 К

сполук молибдену, однак застосування перекису водню в технологічному процесі для зменшення часу розчинення молибдену з 5 до 3 хвилин недоцільно, оскільки додаткова витрата реагенту не буде призводити до значного збільшення продуктивності (рис. 3).

У зв'язку з присутністю в запропонованому технологічному процесі іонів NH_4^+ були проведені дослідження за вивченням розчинення молибдату амонію, які показали, що іони аміаку зменшують вміст молибдену в розчині тільки після концентрацій аміаку в розчині більше 100 г/л, при значенні концентрації аміаку менше 50 г/л добавка аміаку позитивно впливає на розчинність сполук молибдену, і його концентрація досягає 350 г/л (рис. 3).

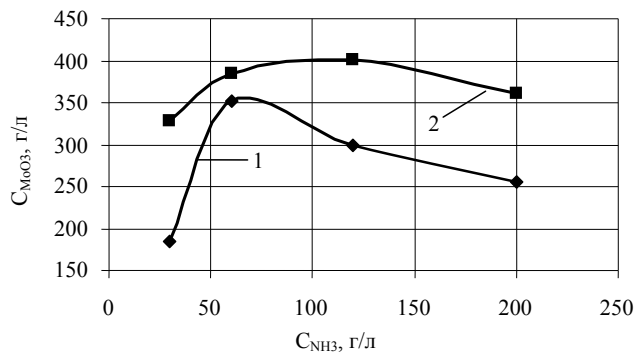
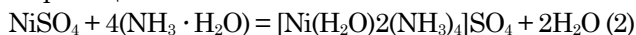

Рис. 3. Розчинність $(\text{NH}_4)_6\text{Mo}_7\text{O}_{24}$ у розчинах аміаку різної концентрації: 1 – без H_2O_2 , 2 – у присутності H_2O_2

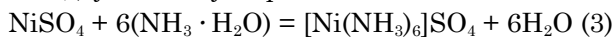
Таким чином, в результаті вивчення процесу розчинення сполук молибдену показало, що дуже важливим є наявність іонів аміаку. Процес розчинення протікає в три стадії: на першій стадії концентрація MoO_3 в розчині може сягати 400 г/л, потім на другій стадії, яка триває близько 10 хвилин, концентрація падає в 1,7 рази, що пов'язано з утворенням полімолибдатів, і на третій стадії відбувається стабілізація значення концентрації MoO_3 в розчині на рівні 150 г/л.

3. Дослідження розчинення сполук нікелю.

Сульфат нікелю (II) добре розчиняється у воді і реагує з гідратом аміаку, при концентрації аміаку в розчині 100 г/л [5]. Взаємодія відбувається за реакцією:

Якщо розчин аміаку більш концентрований, то відбувається утворення:

Розчинність NiSO_4 у воді досить висока і зростає зі збільшенням температури з 270 (при 273 К) до 760 г/л (при 373 К). Інтенсивність зеленого забарвлення розчинів посилюється зі збільшенням концентрації сульфату в розчині. Нікелю (II) оксид в прожареному вигляді не взаємодіє з водою і лугами [5].

Вивчення кількісних показників розчинності оксиду нікелю (II) у водних розчинах з концентрацією аміаку 60 г/л при температурі 298 К показало, що вона становить 0,05 г/л NiO , що вказує на відносно невисокий відсоток NiO , що переходить в розчин каталізатора.

4. Вивчення спільної розчинності сполук ванадію, нікелю і молибдену.

Вивчення впливу сполук ванадію і нікелю на розчинність сполук молибдену.

Для з'ясування впливу ванадію на розчинність сполук молибдену в насиченому розчині з концентрацією V_2O_5 20 г/л у водному розчині аміаку концентрацією 60 г/л розчиняли молибдат амонію при 298 К. У разі розчинення чергової порції молибдату амонію, змінює концентрацію MoO_3 в розчині на 10 г/л протягом 10 хвилин, досягнувши концентрації MoO_3 в розчині приймали за максимальну розчинність молибдату амонію. Осад, що залишився, відокремлювали від розчину і аналізували на вміст молибдену і ванадію. У результаті було встановлено, що розчинність сполук молибдену у разі присутності ванадію в розчині знижується на 25% та становить (у перерахунку на MoO_3) 260 замість 350 г/л, при цьому концентрація ванадію (у перерахунку на V_2O_5) в розчині також зменшується з 15 до 6,9 г/л за рахунок осадження метаванадата амонію.

При вивченні впливу на розчинність сполук молибдену нікелю у вигляді розчину NiO у водному розчині з концентрацією аміаку 60 г/л встановлено, що сполуки нікелю також знижують вміст MoO_3 в розчині до 260 г/л.

Сумарний вплив ванадію і нікелю не є адитивною величиною, оскільки спільна їх присутність знижує вміст сполук молибдену в розчині не на 50%, а на ті ж 25% до концентрації 260 г MoO_3 /л.

Таким чином, присутність в розчині сполук ванадію і нікелю знижує вміст молибдену в розчині, однак концентрація MoO_3 в розчині не буде падати нижче 260 г/л, що принципово не повинно вплинути на схему технологічного процесу.

Вивчення впливу сполук ванадію і молибдену на розчинність нікелю.

За викладеною вище методикою було вивчено вплив молибдену і ванадію на розчинність NiO . Отримані результати, що розчинність NiO становить 0,048 г/л в розчині з вмістом 250 г/л MoO_3 , 60 г/л аміаку та 12 г/л V_2O_5 . У разі присутності в розчині відразу двох речовин молибдену і ванадію розчинність оксиду нікелю не змінюється і становить 0,048 г/л.

Таким чином, при проектуванні технології впливом сполук ванадію і молибдену на розчинність NiO можна знехтувати.

Вивчення впливу сполук нікелю і молибдену на розчинність ванадію.

Присутність сполук молибдену значно змінює розчинність сполук ванадію [9], тому подальші дослідження були присвячені вивченню впливу тільки сполук молибдену на зміну розчинності сполук ванадію.

У процесі досліджень змінювали концентрацію MoO_3 в розчині від 2 до 200 г/л в інтервалі температур 298-333 К. Для досліджень було обрано водний розчин з концентрацією аміаку 60 г/л в якому сполуки ванадію мають найбільшу розчинність. Зі збільшенням концентрації MoO_3 в розчині до 50 г/л розчинність сполук ванадію падає з 13 до 4,2 г/л V_2O_5 . Помітного впливу на цей процес підвищення температури не має, що може бути використано при виділенні ванадію з розчинів. При видаленні вільного аміаку рН розчину знижується. В результаті відбувається додаткове зниження концентрації V_2O_5 в розчині до 1 г/л. При цьому концентрація молибдену в розчині залишається постійною. Це також може бути використано

в процесі осадження сполук ванадію з розчинів, що містять і ванадій і молібден. При цьому основною фазою осаду, що утворюється в розчині, згідно рентгенофазового аналізу, є кристалічний метаванадат амонію без домішок молібдену.

Висновки і пропозиції.

1. Вивчено розчинність оксиду ванадію (V) та метаванадату амонію у водних розчинах аміаку різної концентрації. Установлено, що розчинність обох продуктів у перерахунку на V_2O_5 практично не розрізняється і досягає максимальної величини 22 г/л у водних розчинах аміаку при температурі 333 К і концентрації аміаку в розчині 60 г/л. Установлено, що пероксид водню збільшує розчинність сполук ванадію.

2. Вивчено розчинність оксиду молібдену (VI) у водних розчинах аміаку і в нейтральних середовищах. Установлено, що концентрація аміаку у водному розчині до 60 г/л підвищує розчинність сполук молібдену, а збільшення концентрації аміаку більше 100 г/л призводить до зниження

вмісту молібдену в розчині. Показано, що пероксид водню збільшує швидкість розчинення, але практично не впливає на вміст молібдену в розчині. Установлено, що процес вилучення сполук молібдену необхідно проводити за час до 10 хвилин.

3. Досліджено процес розчинення MoO_3 і встановлено, що він протікає в три стадії: хімічне розчинення MoO_3 з максимальною концентрацією в розчині, молібдатів амонію зі зниженням концентрації в 1,7 рази і утворення полімолібдатів з ще більшим зниженням концентрації.

4. З'ясована розчинність оксиду нікелю (II) у водних розчинах аміаку. Установлено, що його розчинність незначна і у водному розчині з концентрацією аміаку 60 г/л становить 50 мг/л.

5. Вивчена спільна розчинність сполук ванадію, молібдену і нікелю. Показано, що з усіх спільних впливів найбільш значний вплив молібдену на розчинність сполук ванадію. Концентрація ванадію в розчині знижується в 2,5 рази при підвищенні концентрації MoO_3 в розчині більше 50 г/л.

Список літератури:

1. Луцик В.І., Поташніков В.А., Луцик В.А. Поведінка V_2O_5 у водних розчинах. *Новини вузів. Серія "кольорова металургія"*, 1985. № 3. С. 62–66.
2. Жуковський Т.Ф. Дослідження і розробка технологій отримання ванадієвої продукції з зольних залишків ТЕЦ і ГРЕС : дис. ... канд. техн. наук : 05.17.01. Харків, 1996. С. 150.
3. Хімія п'ятивалентного ванадію у водних розчинах упоряд. Івакіна А.А., Фотієва А.А. УНЦ АН СРСР. Інститут хімії. Свердловськ : РИС, 1971. № 24. С. 191.
4. Лур'є Ю.Ю. Довідник з аналітичної хімії. Москва : Хімія, 1967. С. 390.
5. Кіндяков П.С., Коршунов Б.Г., Федоров П.І., Кисляков І.П. Хімія і технологія рідкісних і розсіяних елементів / за ред. К.А. Большакова. Москва : Вища школа, 1976. 320 с.
6. Бусев А.І. Аналітична хімія молібдену. Москва : Академ. наука СРСР, 1962.
7. Плакса Н.Є., Десятков А.М. Удосконалення технології вилучення молібдену з коундрадських руд. *Кольорові метали*. 1988. № 10. С. 32–34.
8. Зелікман А.Н. Молібден. *Серія «Металургія»*, 1970. С. 440.
9. Дробонюк Н.Н., Козуб П.А., Гринь Г.І. Дослідження вилуговування ванадію та молібдену з відпрацьованих каталізаторів аміачними розчинами. Тези доповідей: "Хімія і сучасні технології". Дніпропетровськ : УДХТУ, 2005. С. 42.
10. Гринь Г.І. Мязіна О.В., Гринь С.О., Мірошніченко Н.М. Вилучення сполук молібдену з промислових каталізаторів. *Молодий вчений*. 2018. № 9. С. 211–215.
11. Гринь Г.І., Козуб П.А., Дробонюк Н.Н. Дослідження розчинення сполук молібдену різного ступеня окислення у водних розчинах. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. Харків: НТУ "ХПІ". 2004. № 13. С. 93–97.

References:

1. Lutsyk V.I., Potashnikov V.A., Lutsyk V.A. (1985). Povedinka V_2O_5 u vodnykh rozchynakh [Behavior of V_2O_5 in aqueous solutions]. *News universities a series of "nonferrous metallurgy"*, no. 3, pp. 62–66.
2. Zhukovskiy T.F. (1996). Doslidzhennia i rozrobka tekhnologii otrymannia vanadiievoi produktsii z zolnykh zalyshkiv TETs i HRES. Diss. kand. techn. nauk [Research and development of technologies for producing vanadium products from ash residues CHP and GRES]. Kharkiv, p. 150.
3. Ivakin A.A., Fotieva A.A. (1971). Khimiiia piatyvalentnoho vanadiiu u vodnykh rozchynakh [Chemistry of pentavalent vanadium in aqueous solutions Instytut khimii]. Sverdlovsk : RYS, no. 24, p. 191.
4. Lurie Yu.Yu. (1967). Dovidnyk z analitychnoi khimii [Handbook of analytical chemistry]. Moscow : Khimiiia, p. 390. (in Russian)
5. Kindiakov P.S., Korshunov B.H., Fedorov P.I., Kysliakov I.P. (1976). Khimiiia i tekhnologiiia ridkisnykh i rozsiianykh elementiv [Chemistry and technology of rare and scattered elements] (eds. K.A. Bolshakova). Moscow : Vyshcha shkola, p. 320.
6. Busiev A.I. (1962). Analytychna khimiiia molibdenu [Analytical chemistry of molybdenum]. Moscow : Akadem. nauk SRSR. (in Russian)
7. Plaksa N.Ie., Desiatov A.M. (1988). Udoskonalennia tekhnologii vyluchennia molibdenu z koundratskykh rud [Improvement of technology of extraction of molybdenum from ores kondratsky]. *Kolorovi metaly*, no. 10, pp. 32–34.
8. Zelikman A.N. (1970). Molibden. *Metallurhiia* [Metallurgy], p. 440. (in Russian)
9. Drobonoh N.N., Kozub P.A., Hryn H.I. (2005). Doslidzhennia vyluhovuvannia vanadiiu ta molibdenu z vidpratsovanykh katalizatoriv amiachnymy rozchynamy [Studies of leaching of vanadium and molybdenum from spent catalysts with ammonia solutions] (PhD Thesis): Chemistry and modern technologies. Dnipropetrovsk : UDKhT, p. 42.
10. Gryn H.I., Miazina O.V., Gryn S.O., Miroshnichenko N.M. (2018). Vyluchennia spoluk molibdenu z promyslovykh katalizatoriv [Removal of molybdenum compounds from industrial catalysts]. *Molodyi vchenyi*, no. 9, pp. 211–215.
11. Hryn H.I., Kozub P.A., Drobonoh N.N. (2004). Doslidzhennia rozchynennia spoluk molibdenu riznoho stupenia okyslennia u vodnykh rozchynakh [Studies of dissolution of molybdenum compounds of different oxidation States in aqueous solutions]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kharkivskiy politekhnichnyi instytut"*. Kharkiv: NTU "KhPI", no. 13, pp. 93–97.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-43>

УДК 620.92

Катенін В.Д., Лаптії О.О., Босюк А.С., Гринь С.О.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

НАСКІЛЬКИ «ЗЕЛЕНА» АЛЬТЕРНАТИВНА ЕНЕРГЕТИКА?

Анотація. Стаття присвячена екологічним проблемам сонячної та вітрової енергетики. У роботі розглянуті основні джерела впливу сонячної та вітрової енергетики на довкілля. Приведені данні стосовно використання земель енергетичними установками. У статті наводиться інформація про основні забруднення, які виникають при виробництві енергетичних установок. Під час розгляду цієї теми було розкрито проблеми, пов'язані з безпосередньою роботою сонячних та вітрових електростанцій. Наведені приклади впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я людини. Встановлено опосередкований зв'язок між проблемами глобального потепління, змінами клімату та деякими стадіями життєвого циклу установок альтернативної енергетики. Зроблено висновки щодо значущості екологічних проблем в альтернативній енергетиці.

Ключові слова: альтернативна енергетика, сонячна енергія, вітрова енергія, фотоелектричні сонячні елементи, сонячні колектори, вітроенергетичні установки, парникові гази, навколишнє середовище.

Katenin Vadym, Laptii Olga, Bosyuk Alyona, Grin Svetlana

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

HOW "GREEN" ALTERNATIVE ENERGY IS?

Summary. Every energy source has impact on the environment. Fossil fuels, such as coal, oil, and natural gas do substantially more harm than renewable energy sources by most measures, including air and water pollution, health damage, loss of wildlife and habitat, land and water use, as well as global warming emissions. The Sun and wind provide a tremendous resource for generating clean and sustainable electricity without toxic pollution or global warming emissions. But still, there is no 100% clean energy plant. Any human construction, any project will always disrupt a natural habitat. The creation of any device requires resources, most often using the mining method. Equally important is the issue of harmful and dangerous compounds found in many energy installations. Although, solar and wind energy do not emit greenhouse gases, the same cannot be said about equipment manufacturing process, transporting and installation of the equipment, as well as its maintenance. Wind harness air currents and convert them to emissions-free power, but turbines are very dangerous for flying animals like birds and bats. The environmental impacts associated with solar power can vary greatly depending on the scale of the system and the technology used-photovoltaic (PV) solar cells or concentrating solar thermal plants (CSP). The most important issue faced with sun and wind power is lack of environmental problems attention: problems of economics and efficiency are most acute, pushing into the background the environmental problems of these types of energy. Despite their vast potential, there are a variety of environmental impacts associated with wind and solar power generation that should be recognized and mitigated. Therefore, the article is devoted to the environmental problems of solar and wind power. The paper considers the main sources of influence of solar and wind power on the environment. Data on the power plants land use are given. The article provides information on the main pollutions during power plants production. In the continuation of this topic, the problems associated with direct solar and wind power plants operation disclosed. Examples of impact on the environment and human health are given. Conclusions about the importance of environmental problems in alternative power are made.

Keywords: alternative power, solar power, wind power, photovoltaic solar cells, concentrating solar thermal plants, wind power plants, greenhouse gases, the environment.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток науки, техніки і суспільства загалом, зумовив значний попит на енергоресурси, який до останнього часу не спостерігався. Необхідність зменшення залежності від невідновлювальних джерел енергії для меншого впливу на навколишнє середовище вимагає розвитку та використання технології альтернативних джерел енергії, зокрема сонячну та вітрову енергію. Важливість розвитку альтернативної енергетики є очевидною, адже вона відіграє вирішальну роль у зменшенні парникових викидів, зниженні негативного впливу на довкілля, а також підвищує безпеку енергопостачання, допомагає зменшити залежність від імпорту сировини. Забезпеченість країни таким потужним потенціалом є запорукою розвитку не лише економіки, а й інших сфер життєдіяльності.

На фоні усіх переваг альтернативної енергетики, легко забути про присутні недоліки, що по-

требують значної уваги. Саме тому, важливо зробити акцент на екологічних проблемах вітрової та сонячної енергетики, бо саме їх було створено аби запобігти глобальній екологічній кризі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В ході виконання роботи було проаналізовано наукові праці багатьох світових інституцій, а саме: Агентства по захисту навколишнього середовища США, Національної лабораторії відновлюваної енергії США, Національної академії наук США та Австралії, Всесвітнього фонду дикої природи. Також були розглянуті роботи вітчизняних вчених, які займалися проблематикою використання альтернативних джерел: Адамченко О., Бондаренко І., Матвійчук Л.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на гостроту даного питання, кількість робіт, пов'язаних з ним, є недостатньою. Більш цього, у більшості джерел інформації розглядаються альтернатив-

ні джерела енергії як безкомпромісні та ті, що мають тільки проблему недостатньої економічної ефективності. Зокрема, майже відсутня увага українських вчених до питання наявності екологічних проблем і недоліків сонячної та вітрової енергетики, а саме тому воно потребує набагато більш глибокого вивчення.

Мета статті. У ході даної роботи, нами були поставлені наступні цілі:

1. Висвітлити проблеми, пов'язані з використанням сонячної та вітрової енергетики.

2. Розглянути питання виникнення небезпечних та шкідливих факторів.

3. Зробити висновки щодо гостроти проблем негативного впливу альтернативної енергетики.

Виклад основного матеріалу. В останні роки альтернативна енергетика була предметом значних інтересів і дискусій. Через загрозу зміни клімату, а також тому, що середні глобальні температури продовжують зростати з року в рік, прагнення пошуку форм енергії, які зменшать залежність людства від таких викопних видів палива як вугілля та інших забруднюючих методів, природно посилюються.

Хоча більшість концепцій альтернативної енергетики не є новими, лише протягом останніх десятиліть ця проблема стала актуальною. Саме завдяки вдосконаленню технологій виробництва і безпосередньо виробництва, витрати на більшість видів альтернативної енергії знижувалися, а ефективність зростала.

Сонце має величезний ресурс для виробництва чистої та стабільної електроенергії без токсичного забруднення або глобального потепління, але існують такі потенційні впливи на навколишнє середовище, як надмірне землекористування, втрата тваринами природного середовища, використання води та небезпечних матеріалів у виробництві можуть сильно відрізнятись в залежності від технології, що використовується.

Отримання електроенергії з вітру є одним з найчистіших і найбільш стійких способів вироблення електроенергії, оскільки вона не має токсичних викидів або викидів парникових газів. Також вітер невичерпний і доступний, що робить його життєздатною і масштабною альтернативою викопному паливу.

Звичайно, існує певна дискусія щодо того, що означає «альтернативна енергія» і в яких галузях вона може бути застосована. З одного боку, цей термін може посилатися на форми енергії, які не збільшують «вуглецевий слід людства». З іншого боку, цей термін також використовується для позначення нетрадиційних методів отримання енергії, найбільш розповсюдженими з яких є сонячна та вітрова.

Іншим фактором є те, що альтернативні джерела енергії вважаються «чистими», тобто вони не призводять до викидів шкідливих забруднювачів. Саме тому важливо усвідомлювати, що серед чисельних та безперечних переваг альтернативної енергетики є і певні недоліки, які потребують особливої уваги.

Сонячна енергетика

Технології сонячної енергетики поділяють на дві широкі категорії: фотоелектричні сонячні елементи та сонячні колектори. Масштаби систем варіюються від невеликих сонячних панелей

на даху до великих проектів як фотоелектричних сонячних елементів, так і сонячних колекторів – відповідно до цього визнається вагомість впливу на навколишнє природне середовище.

Використання земель. Залежно від місця знаходження, великі утилітарні сонячні установки можуть призводити до деградації земельних ділянок, а також, стати причиною втрати природного середовища існування багатьма видами живих організмів. Загальні вимоги до земельної площі змінюються в залежності від технології, топографії ділянки та інтенсивності сонячного ресурсу. Оцінки для комунально-побутових фотоелектричних систем становлять від 14000 до 40000 м² на мегават, тоді як оцінки для сонячних колекторів становлять від 16000 до 67000 м² за мегават енергії.

На відміну від вітрових установок, земельні ділянки, на яких розміщені сонячні установки, рідко підходять для паралельного ведення сільського господарства. Проте, вплив на землю може бути мінімізований шляхом розміщення сонячних установок на менш якісних ділянках, таких як покинуті гірські ділянки або існуючі транспортні та трансмісійні коридори. Більш дрібні сонячні фотоелектричні масиви, які можуть бути побудовані в будинках або комерційних будівлях, мають мінімальний вплив на землекористування [1; 2].

Використання води. Сонячні фотоелементи для виробництва електроенергії не потребують використання води. Однак, як і у всіх виробничих процесах, частина води використовується для виготовлення сонячних фотоелектричних компонентів.

Установки сонячних колекторів, як і всі теплові електричні установки, потребують води для охолодження. Використання води залежить від проекту заводу, розташування заводу та типу системи охолодження.

Сонячні колектори, що базуються на технології мокрої рециркуляції з градирнями, потребують від 20000 до 25000 літрів води на МВт/год виробленої електроенергії. Колектори з технологією одноразового охолодження мають більш високий рівень вилучення води, але знижують загальне споживання води (тому що вода не втрачається у вигляді пари). Технологія сухого охолодження може зменшити використання води приблизно на 90%. Тим не менш, існує проблема пошуку компромісу між економією води та втраченою ефективністю. Крім того, технологія сухого охолодження значно менш ефективна при температурах вище 38°C, в той самий час найкращі регіони для сонячної енергетики мають температуру вище за цей показник [2].

Небезпечні матеріали. Процес виготовлення фотоелементів включає ряд небезпечних матеріалів, більшість з яких використовуються для очищення поверхні напівпровідника. Ці хімічні речовини, подібні до тих, що використовуються в загальній напівпровідниковій промисловості, включають соляну кислоту, сірчану кислоту, азотну кислоту, фторид водню, трихлоретан і ацетон. Кількість і тип використовуваних хімічних речовин залежить від типу осередку, якості необхідного очищення та розміру кремнієвої пластини. Працівники також стикаються з ри-

зиками, пов'язаними з вдиханням кремнієвого пилу. Таким чином, виробники фотоелектричних виробів повинні дотримуватися норм гранично допустимих концентрацій, щоб гарантувати, що працівники не постраждали від впливу цих хімічних речовин, а виробничі відходи утилізуються належним чином [2].

Тонкоплівкові фотоелементи містять більше токсичних матеріалів, ніж ті, що використовуються в традиційних кремнієвих фотоелектричних камерах, включаючи арсенід галію, мідь-індій-галій-дизеленід і телурид кальцію. Якщо їх не знешкоджувати та не утилізувати належним чином, ці матеріали можуть спричинити серйозні загрози для навколишнього середовища та здоров'я населення. Проте, через високу вартість складників, виробники мають фінансовий стимул забезпечити переробку цих високоцінних і часто рідкісних матеріалів, замість того, щоб їх викидати або захоронувати [3].

Вплив на глобальне потепління. Хоча викиди парникових газів не пов'язані з роботою сонячних установок, існують викиди, пов'язані з іншими стадіями життєвого циклу, включаючи виробництво, транспортування матеріалів, монтаж, технічне обслуговування, виведення з експлуатації та демонтаж. Більшість оцінок щодо викидів під час життєвого циклу для фотоелектричних систем становить від 32 до 0,81 грам еквіваленту вуглекислого газу на кВт/год.

Для сонячних колекторів від 36 до 90 грам еквіваленту вуглекислого газу на кВт/год. В обох випадках це набагато менше, ніж показники емісії життєвого циклу природного газу (272-907 грам CO_2E / кВт/год) та вугілля (635-1632 грам CO_2E / кВт/год) [4].

Вітрова енергетика

Незважаючи на величезний потенціал вітрової енергетики, існує цілий ряд впливів на навколишнє середовище, пов'язаних з виробництвом вітрової енергії, що мають бути визначені, а відповідно до цього, зроблені кроки для їх пом'якшення.

Використання земель. Вплив вітроенергетичних установок на землекористування істотно змінюється залежно від ділянки: вітрові турбіни, розміщені на рівних ділянках, зазвичай використовують більше землі, ніж ті, що розташовані в горбистих районах. Однак, вітрові турбіни не займають всю цю землю; вони повинні розташовуватися на відстані приблизно від 5 до 10 діаметрів ротора. Таким чином, самі турбіни та навколишня інфраструктура займають невелику частину загальної площі вітрової установки. Решта землі може бути використана для цілого ряду інших виробничих цілей, включаючи випас худоби, сільське господарство, шосе та пішохідні стежки [2].

Морські вітроенергетичні установки вимагають більшої кількості простору, оскільки турбіни та леаа більші, ніж їхні наземні аналоги. Залежно від їх розташування, такі морські установки можуть конкурувати з багатьма іншими видами діяльності такими як рибальство, рекреаційні заходи, видобуток піску та гравію, видобуток нафти і газу, навігація, тощо.

Вплив на природне середовище. Вплив вітрових турбін на живу природу, особливо на птахів і кажанів, широко вивчається. Огляд нещодавнього Національного комітету з координації

вітрових досліджень (NWCC), проведеного за результатами рецензування, виявив свідчення про загибель птахів і кажанів від зіткнень з вітровими турбінами, від порушення середовища проживання, а також через зміну тиску повітря, викликаного обертанням турбін. Проте, комітет NWCC прийшов до висновку, що ці впливи відносно низькі і не становлять загрози для популяцій видів [5].

Морські вітрові турбіни можуть мати подібний вплив на морських птахів, але, як і на берегових вітрових турбінах, загибель птахів, пов'язана з морським вітром, є мінімальною. Вітрові електростанції, розташовані на березі, також можуть впливати на популяції риби та іншу морську дику природу. Деякі дослідження показують, що турбіни можуть фактично збільшити популяцію риб, діючи як штучні рифи. Вплив може змінюватися від місця до місця, і, отже, необхідні належні системи досліджень і моніторингу для кожної морської вітрової установки.

Охорона здоров'я та естетика. Звуковий та візуальний вплив дві основні проблеми охорони здоров'я, пов'язані з експлуатацією вітрових турбін. Велика частина звуку, що генерується вітровими турбінами, є аеродинамічним, викликаним рухом лопаток турбін по повітрю. Є також механічний звук, що генерується самою турбіною. Загальні рівні звуку залежать від конструкції турбіни та швидкості вітру. Деякі люди, які живуть поруч із вітровими установками, висловлюють незадоволення наявністю звуку та вібрації, але промислові дослідження, які фінансуються урядами Канади та Австралії, виявили, що ці проблеми не впливають негативно на здоров'я населення [6].

Вплив на глобальне потепління. Незважаючи на відсутність глобальних викидів, пов'язаних з експлуатацією вітрових турбін, існують викиди, пов'язані з іншими стадіями життєвого циклу вітрової турбіни такі як: виробництво матеріалів, транспортування матеріалів, будівництво та монтаж на місці, експлуатацію та технічне обслуговування, виведення з експлуатації та демонтаж.

Оцінки викидів парникових газів залежать від ряду факторів, включаючи швидкість вітру, відсоток часу, який вітер дме, та склад матеріалу вітрової турбіни [7]. Більшість оцінок викидів глобального потепління вітрових турбін становить від 9 до 18 грам еквіваленту вуглекислого газу на кіловат-годину.

Висновки і пропозиції. Незважаючи на усі розглянуті недоліки та проблеми альтернативної енергетики, переваги вітряних генераторів та сонячних установок залишаються більш вагомими, що робить їх «майбутнім енергетики». В той самий час, безальтернативність та переваги цих джерел не мають стати причиною зневаги до існуючих проблем. Прагнення підвищення ефективності та економічної вигоди має йти поруч із вдосконаленням екологічних параметрів.

Навіть за наявності певних недоліків, енергія вітру та сонця являють собою значно кращу альтернативу традиційним джерелам енергії. Саме тому, все більше країн світу розвивають енергію на основі невичерпних ресурсів, вносячи великий вклад у свою енергонезалежність та екологічну стабільність усього світу.

Список літератури:

1. Environmental Protection Agency (2013). Renewable Energy at Mining Sites, Washington, DC:EPA
2. Hand M.M., Baldwin S., DeMeo E., Reilly J.M., Mai T., Arent D., Porro G., Meshek M., Sandor D. (2012). Renewable Electricity Futures Study. eds, 4 vols. NREL/TP-6A20-52409. Golden, CO : National Renewable Energy Laboratory (NREL).
3. Best Research-Cell Efficiencies // National Renewable Energy Laboratory (NREL). URL: <https://www.nrel.gov/pv/cell-efficiency.html> (accessed: April 02, 2019).
4. O. Edenhofer, R. Pichs-Madruga, Y. Sokona, K. Seyboth, P. Matschoss, S. Kadner, T. Zwickel, P. Eickemeier, G. Hansen, S. Schlömer, C. von Stechow (2011). Special Report on Renewable Energy Sources and Climate Change Mitigation. eds. Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA : Cambridge University Press, 1075 p.
5. Brownfields' Bright Spot: Solar and Wind Energy // National Renewable Energy (NREL). URL: <https://www.nrel.gov/news/features/2010/1530.html> (accessed: April 02, 2019).
6. Chief Medical Officer of Health of Ontario (2010). The potential health impact of wind turbines, Toronto, Ontario : Ontario Ministry of Health and Long Term Care.
7. National Academy of Sciences, National Academy of Engineering, and National Research Council (2010). Electricity from Renewable Resources: Status, Prospects, and Impediments, Washington, DC : The National Academies Press.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-44>

УДК 621.181.7

Козлова А.М., Кочетов М.С., Гринь С.О.

Харківський технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

БІОЛОГІЧНА ОЧИСТКА СТІЧНИХ ВОД В АНАЕРОБНИХ УМОВАХ. ВИРОБНИЦТВО БІОГАЗУ

Анотація. В статті було розглянуто проблеми: нераціональне використання водних ресурсів промисловістю та населенням; недостатня ефективність сучасних методів очистки стічних вод. Було порівняно сучасні біологічні методи очистки стічних вод. Розглянуто технологію очистки стічних вод в анаеробних умовах. Наведено етапи та особливості протікання процесу очистки в метантенках. В процесі дослідження даної теми було встановлено кінцеві продукти метанового бродіння та шляхи їх використання в енергетиці та виробництві добрив. Встановлено пригідні органічні відходи для процесу бродіння з найбільшою теплотворною здатністю. Проаналізовано сучасний стан та перспективу розвитку в Україні анаеробної очистки стічних вод з отриманням альтернативного джерела енергії.

Ключові слова: біологічна очистка, анаеробний метод, аеробний метод, метанове бродіння, біомаса, шлам, осад, мул, альтернативне джерело енергії.

Kozlova Anna, Kochetov Mykyta, Gryn Svitlana
National Techcal University «Kharkiv Polytechnic Institute»

BIOLOGICAL CLEANING OF WASTE WATER IN ANAEROBIC CONDITIONS. PRODUCTION OF BIOGAS

Summary. The article considered the problems: irrational use of water resources by industry and population; insufficient efficiency of modern methods of wastewater treatment. Annual water consumption in the globe for all types of water supply is 3300-3500 km³. Most of the water after its use for household needs is returned to the rivers in the form of sewage. Today the following directions of rational use of water resources are defined: more full use; the development of new technological processes that prevent the pollution of water bodies and minimize the consumption of fresh water. Modern biological methods of wastewater treatment were compared. The technology of sewage treatment in anaerobic conditions is considered. The process of anaerobic sewage treatment has found its widespread use in industry, the runoff of which is rich in organic pollutants. An anaerobic method of purification can be considered as one of the most promising in the presence of high concentrations in wastewater of organic compounds or for cleaning domestic wastewater. The stages and features of the process of cleaning in the methane tanks are presented. In the process of research on this topic, final products of methane fermentation and ways of their use in energy and fertilizer production were established. The main components of biogas are methane and carbon dioxide, the ratio of which depends on the substrate and the characteristics of the fermentation process. The other end product of methane fermentation is the fermented mass (sludge) containing the same useful substances as manure. The forgotten mass is well separated mechanically on centrifuges and separators. The products of division are fugat (liquid fraction) and sediment (dehydrated sludge). Appropriate organic waste for the fermentation process with the greatest calorific value is established. The current state and prospects of development of anaerobic sewage treatment in Ukraine with the obtaining of an alternative energy source have been analyzed.

Keywords: biological treatment, anaerobic method, aerobic method, methane fermentation, biomass, sediment, sludge, alternative energy source.

Постановка проблеми. Вода являється найціннішим природним ресурсом. Вона відіграє ключову роль в процесах обміну речовин, які складають основу життя. Велике значення вода має в промисловому та сільськогосподарському виробництві. Потреби в воді величезні та щорічно зростають. Щорічні витрати води на земній кулі по всім видам водопостачання складає 3300-3500 км³. Багато води споживають хімічна та целюлозно-паперова промисловості, чорна та кольорова металургія. Значна кількість води витрачається для потреб галузі тваринництва, а також на побутові потреби населення. Більша частина води після її використання для господарсько-побутових потреб повертається в ріки у вигляді стічних вод. На сьогоднішній день визначаються такі напрями раціонального використання водних ресурсів: більш повне використання; розробка нових технологічних процесів, які дозволяють попередити забруднення водою та звести до мінімуму споживання свіжої води.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема чистої води являється актуальною проблемою ХХІ століття. Найбільший інтерес та перспективу розвитку мають природні біологічні методи очистки стічних вод, що представляють собою інтенсифікацію природних процесів розкладання органічних сполук мікроорганізмами в аеробних або анаеробних умовах [1]. Процес анаеробної очистки стічних вод знайшов своє широке застосування в промисловості, стоки яких багаті органічними забруднювачами. Анаеробний метод очистки може розглядатися в якості одного з найбільш перспективних при наявності високої концентрації в стічних водах органічних сполук або для очистки побутових стоків. Його перевага перед аеробним методом полягає в різкому зниженні експлуатаційних витрат (анаеробні мікроорганізми не потребують додаткової аерації води) і відсутності проблем, пов'язаних з утилізацією надлишкової біомаси. В процесі очистки спеціальні гранули бактерій

перетворюють вуглець забруднюючих речовин в біогаз, який в основному складається з метану [2]. В останні роки значно зросла зацікавленість до процесів виробництва біогазу – це проявляється не тільки в зростаючій кількості біогазових установок, що плануються та будуються, а й в зацікавленості все більшого числа фермерів, комунальних господарств, підприємств та приватних господарств, які уважно спостерігають за розвитком цього сектора [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Даний метод не підійде для очистки стічних вод, в яких багато органічних речовин. Так як це буде сповільнювати окислення і в значній мірі гальмує увесь процес очистки. Метод придатний тільки для попередньої очистки стічних вод і забезпечує зниження БПК на 80-90%. Анаеробні бактерії ростуть дуже повільно. Це уповільнює пуск біореактора, якщо відсутній активний мул з інших аналогічних установок [2].

Мета статті. Метою даного дослідження є аналіз сучасного біологічного анаеробного методу очистки стічних вод, виробництво біогазу, як альтернативного джерела енергії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Анаеробна біохімічна очистка (метанове бродіння або ферментація) – це мінералізація органічної речовини промислових або побутових стоків в результаті його окиснення при сприятливих анаеробних мікроорганізмів в процесі використання ними цієї речовини в якості джерела харчування.

Анаеробні методи очистки протікають без доступу кисню (процес бродіння), їх використовують для знешкодження осаду. Анаеробні процеси відбуваються в, так званих, метантенках. Цей метод очистки може розглядатися в якості одного з найбільш перспективного при наявності високої концентрації в стічних водах органічних речовин або очистки побутових стоків. Його перевага над аеробним методом полягає в різкому зниженні експлуатаційних витрат (анаеробні мікроорганізми не потребують додаткової аерації води) і відсутності проблем, пов'язаних з утилізацією надлишкової біомаси.

На процес анаеробної очистки стічних вод впливає фазовий та хімічний склад субстрату, значення рН середовища та його стабільність, наявність токсичних речовин, гідродинамічний (визначається швидкістю течії забруднених стічних вод) та температурний режими.

До недавнього часу доцільним являлось використання метанового бродіння лише для обробки осаду стічних вод, так як тривалість процесу (декілька днів) передбачала наявність значних об'ємів реакторів. В 80-х роках ХХ століття були проведені численні дослідження та показано, що при певних умовах в біореакторах можливо формування гранульованого мулу, і процес біодеструкції забруднень стічних вод таким мулом забезпечується протягом декількох годин (6-14), що дозволяє використовувати цей метод очистки стічних вод [1].

Біогаз являється продуктом обміну речовин бактерій, що утворюється в результаті розкладу ними органічного субстрату. Процес розкладу можна розділити на 4 етапи (рис. 1) в кожній з яких приймають багато різних груп бактерій. Окремі групи органічних забруднювачів (вуглеводи, протеїни, жири) в процесі гідролізу перетворюються спочатку в відповідні мономери (вуглеводи, амінокислоти, жирні кислоти). Далі ці мономери в ході ферментативного розпаду перетворюються в органічні кислоти, спирти і альдегіди, які потім окислюються до оцтової кислоти, що пов'язано з отриманням водню. Тільки після цього доходить черга до утворення метану на етапі метаногенезу. В якості побічного продукту поряд з метаном утворюється також і вуглекислий газ. Всі процеси перетворення тісно пов'язані один з одним і повинні протікати в ємності анаеробного реактора в строго установленому порядку.

Основні компоненти біогазу – це метан та вуглекислий газ, співвідношення яких залежить від субстрату та характеристик процесу бродіння (температури, часу перебування маси в реакторі, рН та ін.). Поряд з цими компонентами міститься незначна кількість водню, сірководню та азоту. Результати різних досліджень, що наводяться в українських та зарубіжних публікаціях, відрізняються. Усереднені показники складу біогазів наведені в таблиці 1.

Біогаз метантенків очисних каналізаційних споруд характеризується більш стабільним складом. Об'ємна частка горючого компонента (метану) різних очисних споруд змінюється в інтервалі 60-65%. Більші коливання складу газу спостерігається при переробці відходів сільськогосподарства, в яких об'ємна частина метану складає 50-75%. Потрібно зазначити, що при збродженні сільськогосподарських відходів утворюється до 3% сірководню, тому газ підлягає обов'язковій очистці [4].

Другим кінцевим продуктом метанового бродіння являється зброжена маса (шлам), яка містить такі ж корисні речовини, що і гній. Під час бродіння розкладається в середньому близько 40% органічної речовини сировини. При цьому

Рис. 1. Фази процесу бродіння

Таблиця 1

Склад біогазів, отриманих в метантенках

Джерело сировини	Компоненти біогазу, %	
	CH ₄	CO ₂
Комунальні стічні води	62,5	25,5
Стічні води тваринницьких комплексів	62,5	35,5
Стічні води птахофабрик	65	30

Джерело: [2]

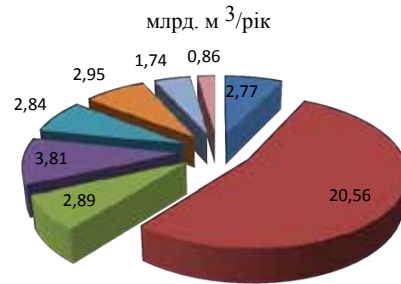
зменшується тільки вміст вуглецю, так як він частково переходить в CH₄ та CO₂ біогазу, а фосфор, калій та азот повністю зберігається в шлам. Заброджена маса добре розділяється механічно на центрифугах та сепараторах. Продуктами поділу являється фугат (рідка фракція) та осад (зневоднений шлам). Осад з вмістом вологи 65-75% може використовуватися в якості добрив або для приготування кормових добавок. Фугат, з вмістом зважених часток 0,8-1%, може безпосередньо використовуватися для поливу та підкормки рослин.

Для виробництва біогазу в Україні можуть бути використані різні органічні відходи (рис. 2) тваринництва й м'ясопереробки, гній та пташиний послід, відходи цукрової, пивної та зернової промисловості, відходи та продукти лісового господарства, які спеціально вирощують енергетичні рослини, мул стічних вод, газ при дегазації звалищ сміття і багато іншого. Об'єми виробництва біогазу в Європі, як і в інших регіонах світу, стійко зростають: за 10 років вони збільшилися в 3,2 разів [6].

В Україні помітно недооцінюють потенціал важливого джерела альтернативної енергії – біогазу. За три квартали минулого року в країні ввели 430 МВт потужностей зеленої енергетики. Але лише 4% з них працюють на біомасі.

Хоча в цілому тенденція позитивна: з 2014 року потужності біогазових установок в Україні зростає втричі – до 46 МВт. В Київській області в 2015 році відкрили потужний біогазовий завод, який забезпечує енергією 800 домогосподарств. В Вінницькій області будують одну з найбільших в Європі біогазових станцій на базі місцевої птахофабрики. Там планують регенерувати 26 МВт електроенергії з 800 тонн відходів. Німецькі інвестори організують видобування газу на полігоні в м. Вінниця. Із свердловини газ будуть качати на міні-електростанцію, потужності якої достатньо для забезпечення електроенергією 700 квартир [7].

Висновки та перспективи. Анаеробний метод очистки єдиний, який дозволяє частково, а

■ Відходи тваринництва та птаховодства

■ Вирощування енергетичних рослин на перелогових та непридатних землях

■ Деревинна біомаса

■ Солома та стеблова маса олійних культур

■ Силосна маса та трава

■ Бадилка, обрізки цукрових буряків та відходи цукрових заводів

■ Дегазація полігонів твердих побутових відходів

■ Зброжування осаду очистних споруд стічних вод

Рис. 2. Потенціал виробництва біогазу в Україні

іноді повністю компенсувати затрати за рахунок біогазу, який використовується в якості енергоносія. За можливостями виробництва біогазу Україна входить в десятку найперспективніших країн. Наш потенціал оцінюють в 52 млрд. км³. Якщо рівень біогазової енергетики в країні досягне рівня сонячної та вітрової, зможемо щорічно замінити 4 млрд. кубів природного газу. А це – стратегічна інвестиція в енергонезалежність країни. Поширення цього методу очистки стримується малою ефективністю очистки стічних вод та отриманням великої кількості зродженої маси, для зберігання якої потрібні великі площадки [6].

Список літератури:

1. Курис Ю.В., Крючков Е.Н., Шинкаренко Л.М. Экономические и экологические области использования методов биотехнологий в окружающей среде. Сборник конференции «Понт Эвксинский III». № 1. Севастополь, 2003. С. 27–30.
2. Майстренко О.Ю. Біогазові установки та методи їх розрахунку : матеріали Міжнародної конференції «Nauka і Inowacja 2009» (24-27 травня 2009 р., Польща). Польща, 2009. С. 6–14.
3. Забарний Г.М., Шурчков А.В. Енергетичний потенціал нетрадиційних джерел енергії України. Київ : Інститут технічної теплофізики НАН України, 2002. 373 с.
4. Курис Ю.В. Преимущества биотехнологий в решении энергетических вопросов. Запорожье : Запорожсталь, 2003. С. 53–57.
5. Энергоимформ, № 1(235). 2004. Энергетическая стратегия Украины на период до 2030 года : Відомості Міненерго. Киев, 2006. 112 с.
6. Производство биогаза в Украине. URL: <http://biopro.com.ua/news-proizvodstvo-biogaza-v-ukraine-1.html>
7. Как Украине войти в ТОП-10 стран по добыче биогаза. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/events/4076319/>

References:

1. Kurys Yu.V., Kriuchkov E.N., Shynkarenko L.M. (2003). Ekonomicheskie i ekologicheskie oblasti ispolzovaniya metodov biotekhnologiy v okruzhayuschey srede [Economic and environmental areas of biotechnology in the environment]. Proceedings of the Pont Evksinsky III (Ukraine, Sevastopol).
2. Maistrenko O.Yu. (2009). Biogazovi ustanovki ta metodi yih rozrahunku [Biogas installations and methods of their calculation]. Proceedings of the «Nauka i Inowacja».
3. Zabarnyi H.M., Shurchkov A.V. (2002). Energetichnyi potentsial netraditsyynih dzherel energiyi Ukrayini [Energy potential of nontraditional dzherel of energy of Ukraine]. Kyiv : Institut tehichnoyi teplofiziki NAN Ukraine. (in Ukrainian)
4. Kurys Yu.V. (2003). Preimuschestva biotekhnologiy v reshenii energeticheskikh voprosov [The advantages of biotechnology in solving energy issues]. Zaporizhia : Zaporozhstal. (in Ukrainian)
5. Energoimform (2006). Energeticheskaya strategiya Ukrainyi na period do 2030 goda [Energy strategy of Ukraine for the period up to 2030]. Kyiv : Minenergo.
6. Proizvodstvo biogaza v Ukraine. URL: <http://biopro.com.ua/news-proizvodstvo-biogaza-v-ukraine-1.html>
7. Kak Ukraine voyti v TOP-10 stran po dobyiche biogaza. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/events/4076319/>

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-45>

УДК 330.133.2

Молчанов В.І.Одеський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України**ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ РИНКОВОЇ ВАРТОСТІ МОБІЛЬНИХ ТЕЛЕФОНІВ
ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВИХ ТОВАРОЗНАВЧИХ ЕКСПЕРТИЗ**

Анотація. Проведені статистичні дослідження щодо первинного та вторинного споживчого ринку України відповідно до обраного зразка мобільного телефону торгівельної марки Apple. Наглядно зазначено, що важливість надання інформаційних даних судовим експертам від слідчих органів, стосовно об'єкта дослідження, є невід'ємною частиною при проведенні судових товарознавчих експертиз. Проаналізовано ціноутворюючі фактори пристроїв та виявлено, що в для мобільного телефону відіграє не тільки поверхнева цілісність і модель телефону відносно вторинного ринку України, а і конкретні технічні характеристики. Розраховано коефіцієнт коригувань стосовно кожної моделі телефону і запропоновано до використання при проведенні судових досліджень та складань висновків експертів для відповідних експертних установ.

Ключові слова: ринкова вартість, судова товарознавча експертиза, висновок експерта, мобільний телефон, крадіжка, грабїж, експертне дослідження.

Molchanov VadymOdesa Scientific-Research and Forensic Science Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine**SPECIFIC ASPECTS OF THE MOBILE PHONES FAIR MARKET VALUATION
WHEN PERFORMING FORENSIC EXPERT EXAMINATION OF THE PRODUCT**

Summary. In this paper, we undertook theoretical explorations that revealed a number of issues being fundamental for incomplete quality rating of mobile phones when drawing up an expert evidence of the product examination. To begin with, it means a lack of unified list of factors for carrying out a quality and safety rating of mobile phones. We analyzed laws and regulations that control forensic expert examination of the product performing in Ukraine. It must be emphasized that commissioning of expert studies and its performing is significant during making an investigation of mobile phones thefts. Also, we reviewed special aspects of fair market valuation of mobile phones when performing forensic expert examination of the product in practice. Apple, being the most popular mobile phone brand on Ukrainian market, was chosen as a sample for consideration. We selected information of Mixpanel Data Analytics Company, concerning published research results. Mixpanel Data Analytics Company conducted a research and found out which iPhone mobile phones made by Apple are popular now among users. In this paper, we undertook a statistical investigation of the primary and secondary consumers market of Ukraine in accordance with the chosen sample of the Apple mobile phone brand. It has been clearly demonstrated that the importance of providing information concerning the object of research by investigative authorities to forensic experts is an integral part of performing the forensic expert examination of the product. We have analyzed the price-forming factors of devices and it was found that the surface integrity and mobile phone model in reference to the secondary consumer market of Ukraine is important for price-forming as well as specific technical specifications. It has been determined the correction factor for each mobile phone model. We propose to use this correction factor when performing the forensic expert examination and drawing up an expert evidence for the relevant expert institutions.

Keywords: market value, forensic expert examination of the product, mobile phone, theft offence, robbery, forensic analysis.

Постановка проблеми. За даними статистики останнім часом в Україні збільшується кількість осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності за вчинені правопорушення розкрадання особистого майна громадян, в тому числі, у промисловості, торгівлі, сфері обслуговування та підприємницької діяльності тощо. Згідно з чинним законодавством України розслідування злочинних порушень правил такого роду належить до компетенції слідчих органів внутрішніх справ. Практика свідчить, що ефективність розслідування і судового розгляду кримінальних справ багато в чому залежить від своєчасного призначення і якісного проведення судової товарознавчої експертизи. Висновки експертів-товарознавців дозволяють правильно розслідувати, розглядати і кваліфікувати злочини. Спеціальні знання товарознавців дуже часто застосовуються не тільки при дослідженні речових

доказів. У ряді випадків вони використовуються в ході огляду місця події та інших слідчих дій з метою виявлення доказів, а також під час вивчення причин і умов, що сприяли здійсненню розкрадань державного і суспільного майна, шахрайств і злочинів у сфері захисту прав споживачів та пов'язаних із нанесенням шкоди для здоров'я та життя громадян. При цьому об'єктами злочинної діяльності є продовольчі та непродовольчі товари, машини та обладнання, тара й упакування, сировина, матеріали та інше [5].

Розвиток науки, техніки та нових технологій призводить до того, що для успішного розгляду та вирішення все більшої кількості справ у суді необхідно застосовувати спеціальні знання, які сприяють ухваленню законних та обґрунтованих судових рішень. Використання таких знань у кримінальних провадженнях можливе через призначення судової товарознавчої експертизи, покли-

каної своїми спеціальними методами, прийомами та засобами, які мають значення для справи.

Аналізуючи співвідношення кількості справ відповідно до зареєстрованих злочинів (крадіжок, грабежів, розбоїв), які надходять до науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України, стосовно товарознавчих досліджень, можна визначити, що найчастішими предметом посягання злочинців стають стільникові телефони.

Стільникові телефони є мобільними пристроями зв'язку, що виконують низку функцій, починаючи з функцій звичайного цифрового органайзера й закінчуючи функціями молодшої моделі персонального комп'ютера. На сьогодні мобільні телефони середньої цінової категорії виконують багато завдань, що виходять за межі телефонних: робота з електронною поштою, перегляд текстових або мультимедійних файлів тощо. Телефони оснащені вбудованими фото- та відеокамерами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання щодо ефективності проведення товарознавчої експертизи досліджували О. Желавська, О. Михальський, А. Посохов. Особливостями визначення експертами-товарознавцями вартості мобільних телефонів в умовах ринкових відносин займалися В. Архипов, О. Донцова, І. Петрова [4].

Питанням формування та дослідження якості мобільних телефонів присвячено обмежену кількість робіт сучасних фахівців, з-поміж яких можна виокремити А. Гридин, С. Карпенко, Е. Муртазин, Н. Наймушину, Е. Максимова та ін.

Проведені теоретичні дослідження дозволили виявити ряд проблем, які лежать в основі недосконалої оцінки якості мобільних телефонів при проведенні судових товарознавчих досліджень. Це насамперед відсутність уніфікованого переліку показників для оцінки якості та безпеки мобільних телефонів.

Метою статті є дослідження особливостей визначення ринкової вартості та розробка коефіцієнту корегувань для мобільних телефонів при проведенні судових товарознавчих досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку із значним розширенням ринку стільникових телефонів в Україні, суттєво зростає кількість правочинів з смартфонами. До фахівців експертних установ все частіше звертаються слідчі органи, прокуратура, суди для проведення товарознавчих експертиз. Такі експертизи проводяться при визначенні збитку завданого фізичній або юридичній особі, внаслідок крадіжок, грабежів, розбоїв, при вирішенні спорів майнового характеру чи при розслідуванні правопорушень стосовно ухилення від сплати податків при неправомірному митному очищенні мобільних телефонів відповідно до УКТ ЗЕД.

Проведення судової товарознавчої експертизи в Україні регулюють такі нормативно-правові акти: Закон України від 12.07.2001 № 2658-III «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність України», та Національним стандартом № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440 та інші. Дотримання вимог нормативно-правових актів є обов'язковим при проведенні товарознавчих

експертиз та експертних досліджень судовими експертами науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів Міністерства внутрішніх справ України, експертами інших державних установ, суб'єктами господарювання, до компетенції яких входить проведення судових товарознавчих експертиз та експертних досліджень. Під час проведення товарознавчої експертизи найчастіше визначається ринкова вартість об'єктів дослідження, розмір матеріальних збитків, завданих внаслідок викрадення.

Призначення та проведення товарознавчої експертизи має важливе значення при розслідуванні викрадення мобільних телефонів, оскільки результати саме цієї експертизи дозволяють розмежувати кримінально каране діяння (крадіжку) та адміністративне правопорушення (дрібну крадіжку), предметом посягання яких був мобільний телефон, а також дозволяють встановити шкоду, завдану кримінальним правопорушенням.

При проведенні товарознавчої експертизи мобільних телефонів експертами застосовуються органолептичний (візуальний), інструментальний (вимірювальний), порівняльний методи, а також метод маркетингового дослідження.

Отож, розглянемо особливості визначення ринкової вартості мобільних телефонів при проведенні судових товарознавчих експертиз на практиці.

Перед експертом поставлено питання про ринкову вартість мобільного телефона (дослідження можливе як з наданням об'єкта дослідження так і без нього, але була надана необхідна інформація в відповідних документах чи завірених відповідним чином копіях документів), особа або орган, які призначили експертизу, мають зазначити, станом на який час належить вирішувати поставлене питання, оскільки вартість товару визначається з урахуванням не лише його стану та якості, а й може змінюватись на певний час [3]. Особа або орган, які призначили експертизу, повинні зазначити, на підставі яких матеріалів справи має виконуватись експертиза (протоколах огляду предмету, протоколах допиту потерпілих, фотоматеріалах, технічних паспортів, керівництва з експлуатації, гарантійні талони, чеки, що підтверджують факт придбання об'єктів дослідження, тощо) і надати експертові ці матеріали чи їх копії завірени в відповідному порядку або навести ці відомості у постанові (ухвалі) про призначення експертизи. Відсутність таких відомостей унеможливають дослідження даного об'єкта в межах судової товарознавчої експертизи [1].

При проведенні судової товарознавчої експертизи, з метою визначення ринкової вартості в одному з основних етапів дослідження проводиться аналіз ринку досліджуваного мобільного телефону, в конкретний період часу з метою визначення ринкової ціни товару.

Змістом дослідження, що здійснюється на цьому етапі, є пошук експертом на первинному чи вторинному ринку мобільного телефону, характеристики якого відповідають характеристикам досліджуваного (тобто ідентичного об'єкта) або подібного, характеристики якого близькі до характеристик досліджуваного, але можуть мати деякі незначні відмінності у властивостях.

З метою дослідження особливостей характеристик мобільних телефонів і їх цінних коливань первинного ринку України стосовно вторинного, а також цінне співвідношення однакових марок з різними технічними характеристиками було відібрано одну марку смартфонів і з кожної марки відокремлено по три найпоширеніших моделі та розсортовано по їх ціноутворюючих характеристиках.

Для розгляду обрано найпопулярнішу марку на українському ринку – iPhone.

Аналітична компанія Mixpanel опублікувала результати дослідження, яке вона провела, щоб з'ясувати, якими моделями iPhone зараз найчастіше користуються.

Найпопулярнішим виявився iPhone 7. Їм користуються 17,34% від усіх активних власників iPhone.

Друге місце зайняв iPhone 6s з 13,01%, а на третьому знаходиться iPhone 7 Plus з 12,06%. Від нього трохи відстав флагман минулого року iPhone X з 12%.

Успіх нинішнього флагмана Apple вражає, якщо врахувати, що iPhone X був представлений тільки у вересні минулого року.

Для проведення аналізу обрано моделі, які найпопулярніші в Україні, а саме: iPhone 7, iPhone 6s та флагман iPhone X інформаційні данні яких наведені в Таблиці 1 – Таблиці 3.

Ціновий показник первинного ринку України мобільного телефону iPhone7, iPhone 6s та iPhone X з їх розподілом відповідно до технічних характеристик обрано з Інтернет ресурсу – інтернет-супермаркету «Rozetka.ua» [7].

При розрахунку середньої вартості вторинного ринку України для iPhone 7, iPhone 6s та

Таблиця 1

Технічно-цінові данні iPhone 7

Показник	iPhone 7 32 GB	iPhone 7 128 GB	iPhone 7 256 GB
Операційна система	iOS		
Матеріал корпусу	Алюміній		
Діагональ екрана	4.7 дюйма		
Тип матриці	IPS		
Роздільна здатність основної камери	12 Мп		
Процесор	Apple A10		
Оперативна пам'ять	2 ГБ		
Вбудована пам'ять	32 ГБ	128 ГБ	256 ГБ
Ціна первинного ринку України	13950 грн	17289 грн	18319 грн
Ціна вторинного ринку України	9329 грн	11515 грн	13550 грн

Таблиця 2

Технічно-цінові данні iPhone 6S

Показник	iPhone 6S 16 GB	iPhone 6S 32 GB	iPhone 6S 64 GB
Операційна система	iOS		
Матеріал корпусу	Алюміній		
Діагональ екрана	4.7 дюйма		
Тип матриці	IPS		
Роздільна здатність камери	12 Мп		
Процесор	Apple A9		
Оперативна пам'ять	2 ГБ		
Вбудована пам'ять	16 ГБ	32 ГБ	64 ГБ
Ціна на первинному ринку України	відсутній	відсутній	відсутній
Ціна на вторинному ринку України	5595 грн	6430 грн	7720

Таблиця 3

Технічно-цінові данні iPhone X

Показник	iPhone X 64 GB	iPhone X 256 GB
Операційна система	iOS	
Матеріал корпусу	Алюміній+скло	
Діагональ екрана	5.8 дюйма	
Тип матриці	OLED (Super Retina HD)	
Роздільна здатність камери	Подвійна 12 Мп + 12 Мп	
Процесор	Apple A10	
Оперативна пам'ять	3 ГБ	
Вбудована пам'ять	64 ГБ	256 ГБ
Ціна на первинному ринку України	25339 грн	29916 грн
Ціна на вторинному ринку України	20414 грн	22596 грн

iPhone X відповідно до їх технічних характеристик було відібрано 20 аналогів для кожного з представлених смартфонів з інформаційно-цінових даних ресурсів мережі Інтернет – сайту дошка безкоштовних оголошень «OLX» [8]. Вартість мобільних телефонів було розраховано з середніх одиниць представлених в оголошеннях.

Дослідження ринку смартфонів дозволило встановити, що в роздрібній торговій мережі є дві ціни на кожну модель смартфона відповідно до його технічних характеристик. Першою є ціна первинного ринку України, нового смартфона, друга – вторинного ринку України, бувших в користуванні. Також згідно вказаних вище таблиць можемо помітити закономірність зростання ціни відповідно головної технічної характеристики для кожного з смартфонів, якою є його вбудована пам'ять. Тому визначення об'єму пам'яті у даному випадку є невід'ємним фактором надання судовим експертом-товарознавцем відповідно правильної ринкової вартості щодо поставленого питання до первинного або вторинного ринку мобільних телефонів.

Як свідчить практика при проведенні судових товарознавчих експертиз, судовому експерту ставляться питання стосовно ринкової вартості мобільних пристроїв, які можуть бути відсутні на споживчому ринку, але є подібні товари, що відрізняються за ключовим параметром, об'ємом вбудованої пам'яті. Що наведено у Таблиці 1 – Таблиці 3.

Через відсутність методики чи методичних рекомендацій за цим напрямом дослідження створюються відповідні ускладнення.

З огляду на викладену інформацію було розроблено коефіцієнт корегувань на основі коефіцієнту «гальмування» за «формулою Чілтона» на прикладі телефону торгової марки iPhone при співвідношенні вбудованої пам'яті, та запропо-

новано як підхід при визначенні вартості мобільних телефонів, до розрахунку Формула 1 [6]. Розрахункові данні для кожного з запропонованих моделей наведені у Таблиці 4 – Таблиці 6.

$$\frac{P_1}{P_2} = \left(\frac{P_1}{P_2}\right)^k \quad (1)$$

де P_1, P_2 – ціна;

P_1, P_2 – параметри агрегатів, що порівнюються;

k – коефіцієнт гальмування.

Таким чином, при проведенню аналізу співвідношень ключових параметрів та цінових даних було розраховано коефіцієнт коригувань для кожного з представлених флагманів відповідно до його ключового параметру та запропоновано для використання при проведенні досліджень та складанні висновку експерта внаслідок відсутності одного з представлених мобільних телефонів на споживчому ринку України.

Кінцевим результатом судового експерта при проведенні судових товарознавчих досліджень є складання висновку експерта, за результатами проведеної роботи.

Висновки. У зв'язку із значним розширенням ринку мобільних телефонів в Україні, товарознавчі експертизи проводяться все частіше. Для того, щоб результати проведених досліджень були реальними та об'єктивними, замовники та виконавці експертизи повинні чітко дотримуватися вимог законодавства.

При дослідженні обраного зразка мобільного телефону торгівельної марки iPhone було наглядно показано, що важливою деталлю при дослідженні відіграє не тільки поверхнева цілісність телефону і модель телефону, а і коректні технічні характеристики, які заздалегідь повинні буди надані експерту як вихідні данні, на які судовий експерт може опиратись при проведенні дослід-

Таблиця 4

iPhone 7			
Співвідношення параметрів	Коефіцієнт ціни	Коефіцієнт параметру	Коефіцієнт гальмування
32/128	0,81	0,25	0,15
32/256	0,125	0,69	5,60
128/32	4	1,23	6,70
128/256	0,5	0,85	4,27
256/32	8	1,45	5,60
256/128	2	1,18	4,19

Таблиця 5

iPhone 6S			
Співвідношення параметрів	Коефіцієнт ціни	Коефіцієнт параметру	Коефіцієнт гальмування
16/32	0,87	0,5	0,20
16/64	0,72	0,25	0,24
32/16	1,15	2	0,20
32/64	0,83	0,5	0,27
64/16	1,38	4	0,23
64/32	1,2	2	0,26

Таблиця 6

iPhone X			
Співвідношення параметрів	Коефіцієнт ціни	Коефіцієнт параметру	Коефіцієнт гальмування
64/256	0,9	0,25	0,08
256/64	1,11	4	0,08

ження і визначенні ринкової вартості мобільних телефонів загалом.

Проведеною апробацією співвідношень ключових параметрів та цінкових даних було виведено коефіцієнт коригувань для кожного з представлених флагманів та запропоновано для використання при проведенні судових товарознавчих експертиз експертних установ.

Важливо акцентувати увагу на тому, що для отримання найбільш достовірної інформації щодо ринкової ціни аналіз ринку досліджуваних марок телефонів необхідно проводити в конкретному регіоні (в регіоні, де стався злочин), у конкретний період часу, оскільки з виходом нових моделей, ціна на модель випущену раніше значно зменшується.

Список літератури:

1. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2658-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> (дата звернення: 28.02.2019).
2. Про ціни і ціноутворення: Закон України від 21 червня 2012 р. № 5007-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5007-17> (дата звернення: 28.02.2019).
3. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: Закон України від 10 вересня 2003 р. № 1440 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/1440-2003-п> (дата звернення: 28.02.2019).
4. Лозовий А.І., Донцова О.С., Бобринський С.М., Стебіх О.І. Методика визначення вартості майна : наук.-метод. видання. Харків : ХНДІСЕ, 2004. 112 с.
5. Архіпов В.В. Класифікації експертних завдань, які вирішуються в рамках судово-товарознавчої експертизи. Київ : Київський університет права, 2007. С. 181–187.
6. Сударкина С.П., Гнесина Н.В. Оценка стоимости машин и оборудования. Харьков : тип. «Мадрид», 2013. 140 с.
7. Офіційний сайт інтернет-супермаркету Rozetka. URL: <https://rozetka.com.ua> (дата звернення: 28.02.2019).
8. Офіційний сайт інтернет-майданчика безкоштовних оголошень OLX. URL: <https://olx.ua> (дата звернення: 28.02.2019).

References:

1. The Law of Ukraine (2014). Pro otsinku maina, mainovykh prav ta profesiinu otsinochnu diialnist v Ukraini [About valuation of the assets, property rights and professional appraisal activity in Ukraine]. Kyiv : Verkhovna Rada Ukrainy. (Editorial series "The Laws of Ukraine"). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> (accessed 28 February 2019).
2. The Law of Ukraine (2012). Pro tsyny i tsinoutvorennia [About prices and price formation]. Kyiv : Verkhovna Rada Ukrainy. (Editorial series "The Laws of Ukraine"). Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5007-17> (accessed 28 February 2019).
3. The Law of Ukraine (2003). Pro zatverdzhennia Natsionalnoho standartu # 1 «Zahalni zasady otsinky maina i mainovykh prav» [About the approval of the National Standard No. 1 "General principles of valuation of the assets and property rights"]. Kyiv : Verkhovna Rada Ukrainy. (Editorial series "The Laws of Ukraine"). Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/1440-2003-п> (accessed 28 February 2019).
4. Lozovyi A.I., Dontsova O.S., Bobrytskyi S.M., Stebikh O.I. (2004). Metodyka vyznachennia vartosti maina [Methodology for determining the value of property: scientific and methodological publication]. Kharkiv : Hon. Prof. M.S. Bokarius Kharkiv Research Institute of Forensic Examinations. (in Ukrainian)
5. Arkhipov V.V. (2007). Klasyfikatsii ekspertykh zavdan, yaki vyrishuiutsia v ramkakh sudovo-tovarovnavchoi ekspertyzy [Classification of the expert tasks to be solved within the framework of forensic examination expertise]. Kyiv : Kyiv University of Law, pp. 181–187. (in Ukrainian)
6. Sudarkyna S.P., Hnesyna N.V. (2013). Otsenka stoymosty mashyn y oborudovaniya [Vehicles and equipment cost estimation]. Kharkov : Madryd. (in Ukrainian)
7. Ofitsiynyi sait internet-supermarketu Rozetka. Available at: <https://rozetka.com.ua> (accessed 28 February 2019).
8. Ofitsiynyi sait internet-maidanchyka bezkoshtovnykh oholoshen OLX. Available at: <https://olx.ua> (accessed 28 February 2019).

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-46>

УДК 577.352

Тарновська А.В., Генег А.Б., Семочко О.М., Яремчук М.М.
Львівський національний університет імені Івана Франка

МОРФОЛОГІЧНІ ЗМІНИ У ЗАРОДКАХ В'ЮНА *MISGURNUS FOSSILIS* L. ЗА ДІЇ АНТИБІОТИКІВ КЛАСУ ФТОРХІНОЛОНІВ

Анотація. У статті досліджено морфологічні зміни у зародках в'юна *Misgurnus fossilis* L. за впливу антибіотиків класу фторхінолонів бороцину та флюміквілу у концентраціях 0,1%, 0,01%, 0,05% і 0,005% упродовж ембріогенезу. Встановлено, що флюміквіл інтенсивніше інгібує життєздатність зародків, ніж бороцин при дослідженні препаратів у концентраціях 0,01%, 0,05% і 0,005% на початкових стадіях розвитку зародків відхилень не спостерігалось, хоча поділ на 2 бластомери за умови впливу флюміквілу відбувався пізніше, ніж в контролі (1,5-2 години після запліднення). Протягом наступних етапів дроблення поділ бластомерів нормувався. Отримані результати дозволяють припустити, що зародки в'юна на стадії поділу бластомерів є зручною і адекватною тест-системою для вивчення впливу різних фармакологічних, хімічних та біологічно активних чинників на живі об'єкти.

Ключові слова: зародки в'юна, ембріогенез, бластомери, фторхінолони.

Tarnovska Antonina, Heneha Anastasiya, Semochko Olena, Yaremchuk Mariya
Ivan Franko National University of Lviv

MORPHOLOGICAL CHANGES IN LOACH EMBRYO *MISGURNUS FOSSILIS* L. UNDER THE INFLUENCE OF FTORHINOLONS CLASS OF ANTIBIOTICS

Summary. In the article shown morphological changes in embryos of loach *Misgurnus fossilis* L. under the action of antibiotic class fluoroquinolone, borocine and flumiqvil, in different concentrations of 0.1%, 0.01%, 0.05% and 0.005% during embryogenesis. Shown that flumiqvil inhibition of embryos viability was more than borotsyn at drug concentrations of 0.01%, 0.05% and 0.005%. Abnormalities were not observed at the initial stages of embryos, although the division into two blastomeres occurred later than in control (1.5-2 hours after fertilization) under the action of flumiqvil. During the next stages of division, the blastomerization was normalized. Due to some specific features of the blastomeres of loach liver, they cannot be equated to the division of somatic cells. Because in the early stages of embryogenesis of loach there is no synthesis of some components of cell mass. Preparation of cell division here characterized by the synthesis of mainly DNA, RNA, histones, proteins of the mitochondria, compounds rich in energy. Consequently, in the period of synchronous blastomorphism, a number of physicochemical processes are involved, which are related to the formation of trigger and regulatory mechanisms of mitosis. Since many toxic substances inhibit these cellular processes, it attracts the attention of researchers to the use of loach embryos as an object in a toxicological experiment. Dysregulation of the molecular organization of membranes or the destruction of antioxidants, as well as a number of other poorly studied factors, which occur under the influence of toxic substances, can lead to increased reactions of peroxidation and the formation of many pathological processes in the cell. Received results suggest that the embryos of loach *Misgurnus fossilis* L. at the stage of early embryogenesis is a convenient and adequate test-system for studying the influence of various pharmacological, chemical and biologically active factors on living objects.

Keywords: loach embryos, embryogenesis, blastomeres, fluoroquinolones.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років збільшився попит на синтетичні хіміотерапевтичні препарати з огляду на ефективне лікування низки інфекційних захворювань. Особливу групу становлять фторхінолони, що пояснюється наявністю в їхніх молекулах атома фтору, внаслідок чого проявляються їх нові властивості. Зокрема, деякі із фторвмісних речовин використовують для лікування захворювань центральної нервової системи, запальних процесів, захворювань ендокринної системи, онкологічних та вірусних захворювань [7]. Однак механізм взаємодії їх з ембріональною клітиною, а також ступінь токсичності до кінця не з'ясовані. Тому в сучасній біології залишається актуальним пошук тест-систем, які б дозволяли адекватно оцінити вплив фармакологічних засобів на організм людини і тварин. Застосування зародкових

об'єктів є перспективним при дослідженні токсичності низки речовин, зокрема, антибіотиків класу фторхінолонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В'юн широко використовується при дослідженні низки проблем в ембріологічних, хімічних, цитологічних та інших дослідженнях. Останнім часом вважається перспективним застосування зародків в'юна і в токсикологічній експертизі. Таку популярність зумовлює відносно коротка тривалість періоду ембріогенезу у цього виду, легкість отримання зародкових об'єктів, відсутність особливих труднощів при утриманні цих риб в лабораторії і висока чутливість їх до зовнішніх впливів [1; 2; 9; 10].

У в'юна, як і в інших кісткових риб, зародки непроникні для більшості речовин, що є серйозною перешкодою для досліджень, пов'язаних з дією інгібіторів, токсинів та інших речовин.

Тому було розроблено метод відділення бласто-дерми від жовтка, з допомогою якого оголюється внутрішня поверхня клітин базального шару, і зародок стає доступним для проникнення всіх тих речовин, які не проникають в інтактний зародок [5]. Це дало можливість використовувати зародки в'юна в цілому ряді досліджень, пов'язаних з необхідністю препаративного отримання ізольованих від жовтка зародків. Все це сприяло тому, що в'юн отримав широке застосування як лабораторна тварина. Дослідження найчастіше проводять тоді, коли зародок в'юна знаходиться на сьомій чи восьмій стадії, або так званих відповідно стадіях середньої бластули (поверхня рівна, бластомери дрібні) чи пізньої високої бластули (шапочка дрібних бластомерів дещо припіднята над жовтком, і між базальним краєм бластодиску і жовтком є маленька виїмка) [4; 11].

У зв'язку з деякими специфічними особливостями бластомерів у в'юна їх не можна пріврівнювати до поділу соматичних клітин. Це пов'язано з тим, що на ранніх стадіях ембріогенезу в'юна відсутній синтез деяких компонентів клітинної маси [5]. Підготовка клітинного ділення тут характеризується синтезом в основному ДНК, РНК, гістонів, білків мітотичного апарату, сполук, багатих енергією. Отже, в період синхронних поділів бластомерів проходять фізико-хімічні процеси, які призводять до формування пускових і регуляторних механізмів мітозу. Оскільки багато токсичних речовин інгібують саме ці клітинні процеси, то це привертає увагу дослідників до застосування зародків в'юна як об'єкту в токсикологічному експерименті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зародкові об'єкти використовують як модельну тест-систему, з допомогою якої можна за короткий термін отримати відповіді на ті чи інші питання, що цікавлять дослідника. Застосування зародкових об'єктів розглядають як перспективний прискорений метод дослідження токсичності речовин, оскільки за умов впливу хімічних сполук змінюються концентрації речовин всередині зародків, швидкість біохімічних процесів та величина потенціалів клітин тощо. Розвиток науки і техніки стимулював широке використання нових антибактерійних засобів. Серед дискусійних і непростих проблем антимікробної хіміотерапії питання про можливість та проти-покази застосування фторхінолонів у лікувальній практиці є одним з найбільш актуальних. Фторхінолони – велика група антимікробних препаратів з класу хінолонів. Це високоєфективні синтетичні хіміотерапевтичні засоби широкого спектру дії, з переважаючою антибактеріальною активністю, загальнорезобтивною дією і фармакокінетикою, що забезпечує високу ступінь біодоступності, добре проникнення в органи, тканини, біологічні рідини. Відомо, що фторхінолони утворюють хелатні комплекси з катіонами кальцію та магнію [7; 11]. Важливими властивостями фторхінолонів є широкий спектр дій, активність по відношенню до мікроорганізмів, стійких до препаратів інших класів та висока клінічна ефективність при відсутності належного терапевтичного ефекта інших антимікробних засобів.

З огляду на це, застосування зародків в'юна, як тест-систем для дослідження впливу фтор-

хінолонів на розвиток та виживання зародків в'юна *Misgurnus fossilis* L. набуває теоретичного та практичного інтересу.

Мета роботи. Мета роботи полягала у з'ясуванні впливу антибіотиків фторхінолонового ряду на розвиток та виживання зародків в'юна *Misgurnus fossilis* L. Для досягнення цієї мети у роботі вирішували наступні завдання: з'ясувати вплив бороцину та флюміквілу на розвиток та виживання зародків в'юна *Misgurnus fossilis* L. у концентраціях 0,1%, 0,01%, 0,05% і 0,005%.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом наших досліджень були зародки прісноводної риби в'юна *Misgurnus fossilis* L. В'юн широко використовується у дослідженнях ряду проблем сучасної біології розвитку, в тому числі в ембріологічних, біохімічних, цитологічних та інших дослідженнях [3; 4; 8]. Відносно коротка тривалість періоду ембріогенезу в цього виду, легкість одержання статевих клітин і відсутність особливих труднощів в утриманні цих риб у лабораторії пояснюють його популярність [3].

Для проведення експерименту використовувалися яйцеклітини і зародки в'юна *Misgurnus fossilis* L., які отримували за методикою Нейфаха А. [6]. У лабораторних умовах риб утримували в холодильнику при температурі +4+5°C. Для отримання ікри самкам внутрішньом'язово вводили 500 міжнародних одиниць хоріогонічного гонадотропіну. Овуляція наступала через 36 годин при температурі +19+20°C.

Ікру в'юна запліднювали в штучних умовах в чашках Петрі при температурі 20-21°C. У чашки розкладали по 30 ікринок. Досліди на виживання проводили із антибіотиками фторхінолонового типу бороцин і флюміквіл у концентраціях 0,1%, 0,01%, 0,05% і 0,005%, протягом 5 діб від дня запліднення до 10 діб після вилуплення. Середовище інкубації змінювали кожного дня.

У зародків в'юна, що розвивались у середовищі Гольфрета, через годину розвитку відбувався поділ на два бластомери. Стадії розвитку визначали по таблицях нормального розвитку в'юна [5]. Через кілька секунд після запліднення у контролі жовткова оболонка відділялась від поверхні ядра з утворенням перивітелінового простору. Паралельно формувался цитоплазматичний горбик. Після 1 години інкубації спостерігався поділ на 2 бластомери (рис. 1), через 1,5 години – на 4 бластомери і т.д.

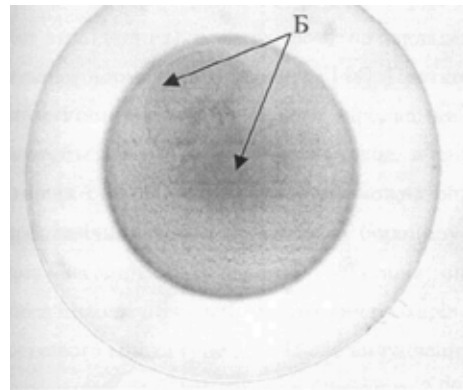

Рис. 1. Морфологічний розвиток зародків (Б – бластомери)

Рис. 2. 36 стадія – стадія перед вилупленням (48 година 32 хвилини розвитку)

Рис. 3. 39 стадія розвитку (99 година після запліднення)

Через 5 годин після запліднення наставала стадія морули, а ще через годину починалося формування бластули зародків в'юна. Через 10 годин після запліднення відбувався процес гастрюляції. На 22 стадії (через 22 години 42 хвилини після запліднення) спостерігалась поява третьої пари сомітів тулуба (в цей час мезодермальні валики починають розпадатися на окремі клітини). На 36 стадії розвитку (через 48 годин 32 хвилини) формується орган приклеювання (рис. 2), в хвостовій мезодермі більше 10 сомітів. На цій стадії починається пігментація очей, але тіло ще не пігментоване. Зародки енергійно рухаються всередині оболонки.

На 39 стадії (2 доби після вилуплення) спостерігається поява зачатків вусиків (рис. 3). В тілі на цей час починають утворюватися пігментовані клітини, а очі вже помітно пігментовані. Через 49-51 години після запліднення настає стадія вилуплення, і ще не сформовані личинки прикріплюються з допомогою органу приклеювання до поверхні чашки. Через добу після вилуплення у в'юнів збільшувалась довжина тіла, встановлювався еритроцитарний кровообіг, починалася закладка зовнішніх язбер. Передличинкова стадія завершувалась через 10 годин після вилуплення.

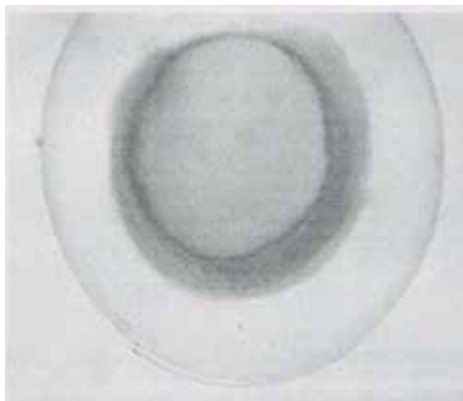
Присутність в інкубаційному середовищі бороцину 0,001% викликала порушення нормального розвитку зародків, хоча збільшення періоду синхронних дроблень не спостерігалось. На рис. 4, А зображено зародок на стадії 2 бластомерів (че-

рез 1 годину 17 хв після запліднення), а також помітна закладання борозни наступного поділу, що відповідає таблицям нормального розвитку [19]. Протягом наступних поділів також непомітно патологічних змін в морфології зародка: на 23 стадії (через 23 години після запліднення) з'являються 5 і 6 пари сомітів тулуба, а також помітні зачатки очей (рис. 4 Б). Але вже на пізніших стадіях, коли в зародка можна розрізнити частини тіла (36-37 стадії), помітний. Морфологічний вплив присутності бороцину 0,001% в інкубаційному середовищі. Зокрема, через 48 годин 50 хв розвитку (37 стадія) спостерігалися такі порушення, як деформація і слабка пігментація очей, зменшення розмірів голови (рис. 5, А), викривлення хребта в області жовткового мішка (рис. 5, Б).

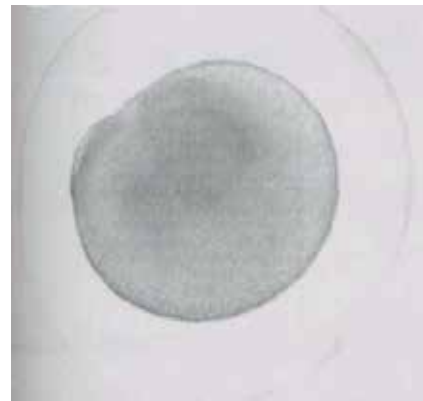
Після вилуплення (через 99 годин 28 хв) на 39 стадії у зародків, що розвивалися в присутності бороцину 0,001%, більш виражена деформація поверхні тіла, голови, очей (рис. 6).

У присутності фторхінолону флюміквілу в концентрації 0,01% морфологічні зміни більш виражені, причому препарат починає помітно впливати вже з самого початку розвитку зародків.

Так, присутність флюміквілу в середовищі спричинювала збільшення періоду синхронних дроблень (рис. 7, А): через 1 годину 23 хвилини, коли в нормальних умовах триває другий поділ, ці зародки все ще знаходилися на стадії двох бластомерів. Але на пізніших стадіях період дроблення

А

Б

Рис. 4. Розвиток зародка на стадії в присутності бороцину 0,001% (А) 2-х бластомерів; (Б) на 23 стадії (через 23 години після запліднення)

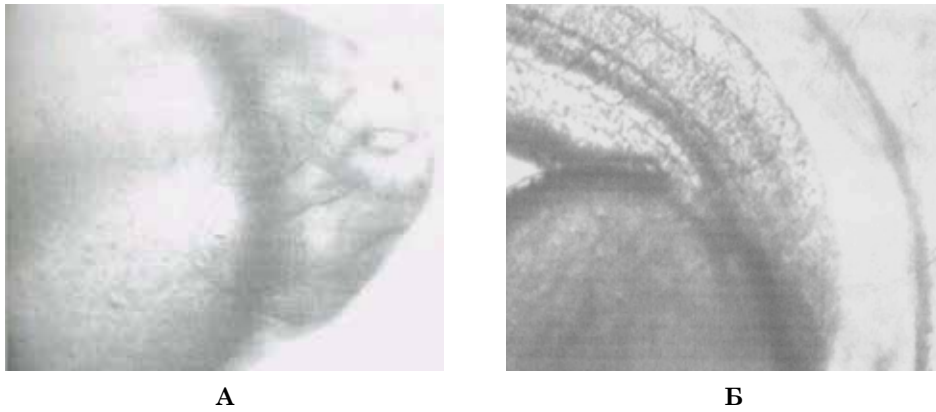

Рис. 5. Зародок під впливом бороцину 0,001% (А) на 37 стадії розвитку; (Б) викривлення хребта у жовтковій області

нормується на 23 стадії. Не спостерігають морфологічних порушень (рис. 7, Б). Але, як і у випадку з бороцином, найкраще помітні зміни, коли зародок знаходиться на пізніших стадіях розвитку.

Через дві години після вилуплення (99 годин 28 хв після запліднення; 39 стадія) спостерігається деформація очей, поверхні тіла, викривлення кінчика хвоста (рис. 8).

Морфологічні відхилення проявлялися також на стадії вилуплення. Деякі зародки на цій стадії не могли вилупитись, і навіть через 2-3 доби після вилуплення зародків в спостерігалися серцебиття, рухи тіла.

Личинки в'юна, які розвивалися за нормальних умов, були рухливими, з подовгастою формою тіла,

Рис. 6. Розвиток зародків в'юна на 39 стадії, за впливу бороцину 0,001%

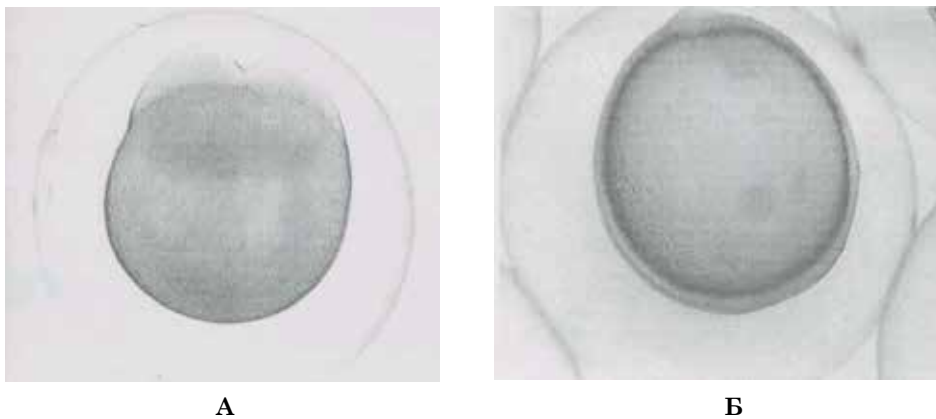

Рис. 7. Розвиток зародка під впливом флюміквілу 0,01% (А) на стадії 2-х бластомерів через 1 год 23 хв після запліднення (Б) через 22 год 52 хв після запліднення (23 стадія)

розвиненими плавцями та зябрами, вираженою пігментацією. Жовтковий міхур на цій стадії був в нормі відсутній. Личинки, які розвивалися у присутності в інкубаційному середовищі досліджуваних фторхінолонів, мали аномалії розвитку (рис. 9–12).

У більшості мутантів через 1-2 доби після вилуплення спостерігалися викривлення хребта чи хвостового відділу, деформація кісток черепа та збільшення розмірів голови, значний набряк черевної порожнини, недорозвинені плавці, зябра, вусики. Личинки були малорухливими, в деяких порушувалась координація рухів. У деяких особин були відсутні зачатки очних бокалів. Через 4-5 діб після вилуплення (на 40 стадії) в деяких з них були відсутні зачатки зовнішніх зябер або з'являлися вони лише на одному боці тіла.

Рис. 8. Пошкодження кінчика хвоста за впливу флюміквілу (0,01%) на 39 стадії розвитку

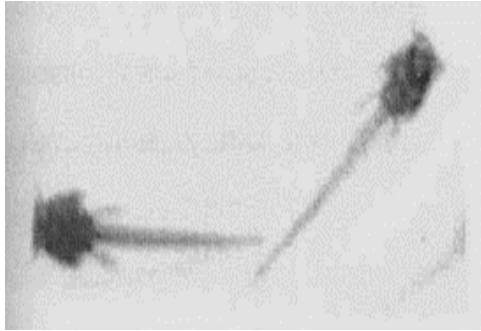

Рис. 9. Розвиток зародків в'юна в контролі

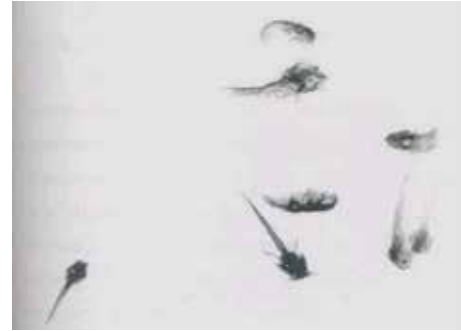

Рис. 10. Розвиток зародків за впливу бороцину (0,01%)

Рис. 11. Розвиток зародків в'юна в присутності бороцину (0,05%)

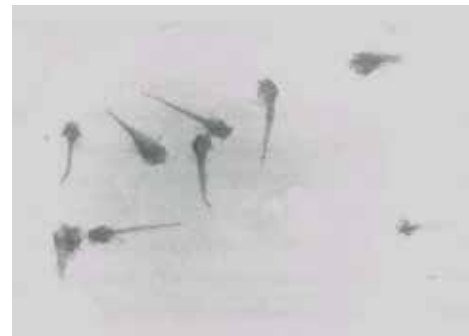

Рис. 12. Розвиток зародків в'юна в присутності бороцину (0,001%)

Такі аномалії спостерігалися приблизно в 20% зародків при 0,01% концентрації препарату, у 15% – при 0,05% концентрації і близько 35% – при 0,005% концентрації бороцину. Решта тварин, в яких не спостерігалися виражені аномалії розвитку, також були малорухливими, їх шкіра була слабше пігментована в порівнянні з контролем (5%, 10% і 0% відповідно до концентрації).

Важливо відмітити, що при нижчій концентрації препарату 0,005% спостерігалася більша кількість ембріонів із затримкою розвитку (25%) в порівнянні з вищою концентрацією препарату 0,01% (10%). Це можна пояснити тим, що при нижчій концентрації препарату виживає більша кількість ембріонів, незалежно від стану розвитку.

Висновки та перспективи дослідження.

У результаті наших досліджень ми зробили висновки, що флюміквіл інтенсивніше інгібує життєздатність зародків в'юна, ніж бороцин. При дослідженні препаратів у концентраціях 0,01%, 0,05% і 0,005% на початкових стадіях розвитку зародків відхилень не спостерігалось, хоча поділ на 2 бластомери за умови впливу флюміквілу відбувався пізніше, ніж в контролі (1,5-2 години після запліднення). Протягом наступних етапів дроблення поділ бластомерів нормувався.

У зв'язку з деякими специфічними особливостями бластомерів у в'юна їх не можна прирівнювати до поділу соматичних клітин. Це пов'язано

з тим, що на ранніх стадіях ембріогенезу в'юна відсутній синтез деяких компонентів клітинної маси. Підготовка клітинного ділення тут характеризується синтезом в основному ДНК, РНК, гістонів, білків мітотичного апарату, сполук, багатих енергією. Отже, в період синхронних дроблень бластомерів проходить ряд фізико-хімічних процесів, які стосуються формування пускових і регуляторних механізмів мітозу. Оскільки багато токсичних речовин інгібують саме ці клітинні процеси, то це привертає увагу дослідників до застосування зародків в'юна як об'єкту в токсикологічному експерименті. Порушення молекулярної організації мембран чи руйнування антиоксидантів, як і ряд інших маловивчених факторів, що відбувається під впливом токсичних речовин, можуть призвести до посилення реакцій перекисного окиснення і формування багатьох патологічних процесів в клітині.

Зародки в'юна *Misgurnus fossilis* L. виявились досить чутливими до сторонніх впливів, зокрема впливу антибіотиків фторхінолонового ряду бороцину та флюміквілу у концентраціях 0,1%, 0,01%, 0,05% і 0,005%. Виходячи з цього, можна вважати, що зародки в'юна на стадіях поділу бластомерів є зручною і адекватною тест-системою для вивчення впливу різних фармакологічних, хімічних та біологічно активних чинників на живі об'єкти.

Список літератури:

1. Генєга А. Електричні характеристики мембран зародків риб за дії хімічних чинників. *Вісник Львівського університету. Серія біологічна*. 2009. Вип. 49. С. 13–22.
2. Генєга А.Б. Динаміка трансмембранного потенціалу зародків за дії амінокислотних похідних 1,4-нафтохінону. Актуальні питання теоретичної та клінічної медицини : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, м. Суми, 10-12 квітня 2013 р. Суми : СумДУ, 2013. С. 96.

3. Гойда О.А. Биофизические аспекты раннего онтогенеза животных. Київ : Наукова думка, 1993. 224 с.
4. Жулинский В.Н., Билько В.П. Влияние экзогенных аминокислот на жизнеспособность рыб в раннем онтогенезе. *Гидробиологический журнал*. 1997. Т. 33. № 5. С. 64–68.
5. Костомарова А.А. Вьюн *Misgurnus fossilis*. В кн. : Объекты биологии развития. Москва : Наука, 1975. С. 308–323.
6. Нейфах А.А. Молекулярная биология процессов развития. Москва : Наука, 1977. 311 с.
7. Падейская Е.Н., Яковлев В.П. Антимикробные препараты группы фторхинолонов в клинической практике. Москва : Лагота, 1998. 351 с.
8. Головчак Н.П., Тарновська А.В., Коцкомбас Г.І., Санагуський Д.І. Процеси перекисного окиснення ліпідів у живих організмах : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 252 с.
9. Семочко О.М. Глутатіонпероксидазна активність зародків в'юна за впливу електромагнітного випромінювання зеленого діапазону. Актуальні питання теоретичної та клінічної медицини : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, м. Суми, 10-12 квітня 2013 р. Суми : СумДУ, 2013. С. 95–96.
10. Тарновська А.В., Генеха А.Б., Семочко О.М., Яремчук М.М. Перекисне окиснення ліпідів у зародках в'юна протягом раннього ембріогенезу за впливу антибіотику фторхінолонового ряду бороцину. *Молодий вчений*. 2018. № 9(61). С. 290–293.
11. Яцків О., Тарновська А. Інтенсивність процесів перекисного окиснення ліпідів у зародках в'юна за впливу катіонів кальцію та магнію. *Вісник Львівського університету. Серія біологічна*. 2014. Вип. 68. С. 101–108.

References:

1. Heneha A. (2009). Influence of chemical substances on the fish embryo electric properties. *Visnyk of the Lviv University. Series Biology*, issue 49, pp. 13–22.
2. Heneha A. (2013). Dynamics of transmembrane potential of embryo under the action of amino acid derivatives of 1,4-naphthoquinone. Topical issues of clinical and theoreticl medicine. Sumy : SumDU, 10-12 april, p. 96.
3. Hoida O.A. (1993). Biophysical aspects of early ontogenesis of animals. Kyiv : Naukova dumka, 224 p.
4. Zhulinskij V.N., Bilko V.P. (1997). The effect of exogenous amino acids on the viability of fish in early ontogenesis. *Hydrobiolog. Journal*, Т. 33, № 5, pp. 64–68.
5. Kostomarova A.A. (1975). Developmental biology objects. Moskva : Nauka, pp. 308–323.
6. Neyfah A.E. Molecular biology of developmentprocesses. Moskva : Nauka, 19776. 311 p.
7. Padeiska E.N., Yakovlev V.P. (1998). Antimicrobial fluoroquinolones in clinical practice. Moskva : Lahota, 351 p.
8. Holovchak N.P., Tarnovska A.V., Kotsumbas G.I., Sanagursky D.I. (2012). Processes of peroxide oxidation of lipids in living organisms : monograph. Lviv : Ivan Franko LNU, 252 p.
9. Semochko O.M. (2013). Glutathione peroxidase activity of loach embryos due to exposure to green-field electromagnetic radiation. Topical issues of clinical and theoreticl medicine. Sumy, SumDU, 10-12 april, pp. 95–96.
10. Tarnovska A.V., Heneha A.B., Semochko O.M., Yaremchuk M.M. (2018). Lipid peroxidation in loach embryos during early embryogenesis under influence of fluoroquinolone antibiotic borocine. *Young Scientist*, issue 61(9), pp. 290–293.
11. Yatskiv O., Tarnovska A. (2014). Lipid peroxidation in loach embryos (*Misgurnus fossilis* L.) under influence of cations calcium and magnesium. *Visnyk of the Lviv University. Series Biology*, issue 68, pp. 101–108.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-47>

УДК 712.42(477.44)

Матусяк М.В.

Вінницький національний аграрний університет

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА АНАЛІЗ СКЛАДУ ТРАВ'ЯНОГО ПОКРИВУ ФІТОЦЕНОЗІВ М. ВІННИЦЯ НА ПРИКЛАДІ ОКРЕМИХ ДІЛЯНОК ЛІСОПАРКУ ТА БОТАНІЧНОГО САДУ ВНАУ

Анотація. Оскільки трав'яниста рослинність є одним з найпластичніших елементів лісів і першою реагує на зміни природного середовища, тому ми вирішили виявити зміни у структурі і динаміці трав'яного покриву лісових екосистем в умовах комплексного антропогенного впливу на прикладі ботанічного саду «Поділля» та лісопарку м. Вінниця. Нами виявлено, що в лісових екосистемах проходить трансформація трав'яного покриву у злаково-рудеральні ксерофітні угруповання, що зумовлено впливом комплексу негативних біотичних і абіотичних факторів – антропогенного порушення лісорослинних умов, ослаблення насаджень, рекреаційно-техногенного зрідження деревного намету, геліофітизації та ксерофітизації умов лісу, що спричиняє рудералізацію, адвентизацію трав'яного покриву.

Ключові слова: живий надґрунтовий покрив, фітоценоз, рекреаційна дигресія, антропогенний вплив, фітоасоціація, проективне покриття.

Matusiak Mikhailo

Vinnitsia National Agrarian University

RESEARCH AND ANALYSIS OF THE COMPOSITION HERBAL CREATION OF PHYTOCENSOSIS M. VINNYTSYA BY EXAMPLE OF INDIVIDUAL PARTS OF FOREST PARK AND BOTANICAL GARDEN VNAU

Summary. Since herbaceous vegetation is one of the most plastic elements of the forest and the first one responds to changes in the natural environment, we decided to detect changes in the structure and dynamics of the grass cover of forest ecosystems under conditions of complex anthropogenic impact on the example of the botanical garden «Podillya» and the forest park in the city Vinnytsia. In the course of the research, we found that at the accounting registration area number 1 the largest coverage is observed 12.04 and is 35%, and the lowest 18.06 – 10%. At the registration area number 2, the total coverage on 12.04 amounted to 40%, and as of 18.06 – 60%, that is, there is an increase in plants at the site, which indicates a low level in plant plutionium within the area. At the registration area 5, we found that the total projective coverage of 09.04 was 35%, 14.05 was a favorable period for these plant groups and was the largest (50%), and 17.06 phytocenoses went down and amounted to 20%. This process is associated with an increase in the vititopivity of living aboveground cover, due to an increase in the number of visitors and low throughput of individual sections of the botanical garden VNAU. We found that forest ecosystems undergo transformation of grass cover in grass-ruderal xerophytic groups due to the influence of a complex of negative biotic and abiotic factors – anthropogenic violation of forest vegetation conditions, planting weakening, recreational and man-made liquefaction of tree tents, heliophilization and xerophytization of forest conditions, which leads to reralization, adventitia of the grass cover. Anthropogenic changes in ecological regimes determine the domination of species that are more tolerant to transformed forest-based conditions.

Keywords: live surface cover, phytocenosis, recreational division, anthropogenic influence, phyto-association, projective cover.

Постановка проблеми. Приміські ліси відіграють важливу роль у забезпеченні рекреаційних потреб населення. Зростаюче рекреаційне навантаження на приміські ліси може призвести до незворотних змін у їхньому складі та до унеможливлення виконання ними своїх екологічних функцій. Основними наслідками рекреаційного використання лісів є деградація рослинного покриву і його біотичних властивостей. В зв'язку з цим для тривалого рекреаційного використання приміських лісів важливим видається комплексний підхід при вивченні вказаних наслідків. Тому дослідження динаміки трав'яного покриву на

різних стадіях дигресії є надзвичайно актуальним [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням трав'яної рослинності і флори лісових насаджень займалися такі науковці як: Я.П. Дідух та ін. (1987, 2003, 2008); В.П. Шлапак (1991); В.В. Лавров та ін. (1996, 1998); В.П. Шлапак та ін. (1999), І.А. Чемерис (2007); Ю.Ю. Гайова (2010, 2015).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В процесі дослідження планувалося виявити вплив рекреаційної діяльності на стан та видову різноманітність живого надґрунтового покриву в умовах м. Вінниця.

Мета статті. Головною метою нашої роботи було дослідження та аналіз еколого-ценотичної структури трав'яного покриву лісових екосистем Вінниччини.

Виклад основного матеріалу. Основними наслідками рекреаційного використання лісів є деградація рослинного покриву, що розглядається як антропогенний фактор, вплив якого проявляється не лише на рекреаційних територіях, але й в урбанізованих зонах [5]. Рекреаційний вплив на лісові екосистеми призводить до якісної перебудови фітоценозів, повітряного і температурного режимів, зростання щільності, зменшення водопроникності, зміни ряду хімічних параметрів ґрунту, зокрема вмісту гумусу, що відповідно позначається на біотичній складовій екосистеми [4].

З метою оцінки динаміки розвитку трав'яного покриву нами проведено дослідження особливостей розвитку фітоасоціацій у відділі флори Ботанічного саду «Поділля» ВНАУ та лісопарку м. Вінниці [3]. При цьому було проведено обстеження основних ділянок лісових асоціацій, які створені як чистими лісовими культурами, так і змішаними насадженнями, які включають декілька порід. Загальний вигляд трав'яного покриву на ділянці № 1 зображено на рис. 1.

Характеристика фітоценозу ділянки № 1 із грабовим насадженням на обліковій площадці 1 наведена у таблиці 1.

З таблиці 1 видно, що найбільше загальне покриття спостерігається 12.04 і становить 35%, а найменше 18.06 – 10%. Ранньою весною анемона жовтицева була присутня на дослідній ділянці – 20%, а влітку – зникла; осока волосиста становила 10%, а стала – 5%; фіалка триколірна залишилася без змін – 5%; перстач рідко, але зустрічався на ділянці, а підмаренник чіпкий з'явився аж у кінці весни.

Рис. 1. Загальне покриття трав'яного покриву на ділянці № 1 (ботанічний сад ВНАУ)

Джерело: розроблено автором

У таблиці 2 наведена характеристика рослинних угруповань ділянки № 1 із грабовим насадженням на обліковій площадці 2.

Згідно таблиці 2, ми виявили, що загальне покриття на 12.04 становило 40%, а на 18.06 – 60%, тобто спостерігається збільшення рослин на обліковій площадці 2. Проективне покриття анемони дібровни на початку обліку було 15%, а в кінці була в наявності, тобто зникла; яглиця звичайна становила 15%, а стала – 55%; перстач становив 10%, а в кінці обліку почала кількість його рослин зменшуватися; підмаренник чіпкий з'явився аж 15.05.

У таблиці 3, наведена характеристика фітоценозу ділянки № 1 із грабовим насадженням на обліковій площадці 3.

Таблиця 1
Динаміка трав'яного покриву на обліковій площадці (ботанічний сад ВНАУ)

Облікова площадка №	Вид (укр./лат.) назва	Дата проведення обліку / проективне вкриття за видами, %		
		12.04.18	15.05.18	18.06.18
Ділянка № 1, грабове насадження				
1	Анемона жовтецева / <i>Anemone narcissiflora</i> L.	20	10	–
	Осока волосиста / <i>Carex pilosa</i> Scop.	10	5	5
	Фіалка триколірна / <i>Viola tricolor</i> L.	5	5	5
	Перстач / <i>Potentilla</i> L.	+	5	+
	Підмаренник чіпкий / <i>Galium aparine</i> L.	–	+	+
Всього		35	25	10

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2
Динаміка трав'яного покриву на обліковій площадці (ботанічний сад ВНАУ)

Облікова площадка №	Вид (укр./лат.) назва	Дата проведення обліку / проективне вкриття за видами, %		
		12.04.18	15.05.18	18.06.18
Ділянка № 1, грабове насадження				
2	Анемона дібровна / <i>Anemone nemorosa</i>	15	5	+
	Яглиця звичайна / <i>Aegopodium podagraria</i> L.	15	45	55
	Перстач / <i>Potentilla</i> L.	10	5	+
	Підмаренник чіпкий / <i>Galium aparine</i> L.	–	5	5
Всього		40	60	60

Джерело: розроблено автором

Таблиця 3

Динаміка трав'яного покриття на обліковій площадці (ботанічний сад ВНАУ)

Облікова площадка №	Вид (укр./лат.) назва	Дата проведення обліку / проективне вкриття за видами, %		
		12.04.18	15.05.18	18.06.18
Ділянка № 1, грабове насадження				
3	Перстач / <i>Potentilla L.</i>	30	10	–
	Анемона дібровна / <i>Anemone nemorosa</i>	20	5	–
	Яглиця звичайна / <i>Aegopodium podagraria L.</i>	10	50	70
	Осока волосиста / <i>Carex pilosa Scop.</i>	5	5	5
	Підмаренник чіпкий / <i>Galium aparine L.</i>	–	5	5
Всього		65	75	80

Джерело: розроблено автором

Таблиця 4

Динаміка трав'яного покриття на обліковій площадці (лісопарк м. Вінниці)

Облікова площадка №	Вид (укр./лат.) назва	Дата проведення обліку / проективне вкриття за видами, %		
		15.04.18	17.05.18	20.06.18
Ділянка № 2, насадження берези з грабом				
1	Анемона дібровна / <i>Anemone nemorosa</i>	15	5	–
	Кропива глуха / <i>Lamium album</i>	10	20	35
	Підмаренник чіпкий / <i>Galium aparine L.</i>	5	45	10
	Ряст / <i>Corydalis solida</i>	+	–	–
	Медунка темна / <i>Purmonaria obscura Dumort.</i>	+	5	10
	Осока волосиста / <i>Carex pilosa Scop.</i>	+	+	+
Всього		30	75	55

Джерело: розроблено автором

Таблиця 5

Динаміка трав'яного покриття на обліковій площадці (лісопарк м. Вінниці)

Облікова площадка №	Вид (укр./лат.) назва	Дата проведення обліку / проективне вкриття за видами, %		
		15.04.18	17.05.18	20.06.18
Ділянка № 2, насадження берези з грабом				
3	Підмаренник чіпкий / <i>Galium aparine L.</i>	25	15	5
	Перстач / <i>Potentilla L.</i>	5	+	+
	Ряст / <i>Corydalis solida</i>	+	–	–
	Кропива глуха / <i>Lamium album</i>	+	10	10
Всього		30	25	15

З даних таблиці 3, видно, що загальне покриття фітоценозу від початку до кінця обліку збільшується від 65% до 80%. 12.04 найбільше проективне покриття було таких рослин як:

Рис. 2. Загальне покриття рясту порожнистого на ділянці № 2 (лісопарк м. Вінниці)

Джерело: розроблено автором

перстач (30%) і анемона дібровна (20%), найменше – осоки волосистої (5%), а підмаренник чіпкий ще не з'явився. На 14.06 відбулися радикальні зміни, найбільше було яглиці звичайної (70%), осоки волосистої і підмаренника чіпкого по 5%, а перстач і анемона дібровна взагалі зникли.

У таблиці 4, наведена характеристика фітоценозу ділянки № 2 із насадженням берези з грабом на обліковій площадці 1.

Із таблиці 4, видно, що найбільше загальне проективне покриття становило 17.05 (75%), а найменше – 15.04 (30%). На початку обліку анемони дібровни (15%) і кропива глуха (10%) було найбільше, а найменше – рясту, медунки темної і осоки волосистої. 17.05 підмаренника чіпкого було найбільше (45%), ряст – зник, а осока волосиста рідко зустрічалася. На 20.06 кропива глуха спостерігалася найбільше (35%), а підмаренник чіпкий вже становив 10% і медунка темна також 10%, а анемона дібровна – зникла.

У таблиці 5 наведена характеристика фітоценозу ділянки № 2 із насадженням берези з грабом на обліковій площадці 3.

Рис. 3. Загальне покриття трав'яного покриву на ділянці 2 (ботанічний сад ВНАУ)

Джерело: розроблено автором

Рис. 4. Загальне покриття орляка звичайного на ділянці 5 (ботанічний сад ВНАУ)

Джерело: розроблено автором

З таблиці 5, видно, що найбільше загальне проективне покриття спостерігається на початку проведення обліку, що становить 30%, а у кінці обліку становило – 15%. На 15.04 підмаренника чіпкого було найбільше – 25%, а ряст і кропива глуха рідко зустрічалися.

У таблиці 6, наведена характеристика фітоценозу ділянки № 3 із насадженням бука і ділянки № 4 із ялиновим насадженням.

З даних таблиці 6, можна сказати, що у буковому і ялиновому насадженні трав'яний покрив відсутній, а у насадженні бука зустрічається підріст клена польового і сходи бука. Відсутність трав'яного покриву у даних типах насаджень пояснюється незначною кількістю фотосинтетично активної радіації, яка проходить через намет деревостану, внаслідок значної зімкнутості крон та тіневитривалості вище згаданих деревних порід.

У таблиці 7, наведена характеристика рослинних угруповань ділянки № 5 із насадженням дуба звичайного на обліковій ділянці 1.

Згідно таблиці 7, видно, що на початку обліку трав'яний покрив відсутній, а 14.06 загальне проективне покриття становило 30%, із яких всі 30% займав орляк звичайний, а 14.05 – 20%, із яких 15% – бальзамину і 5% – гравілату міського.

У таблиці 8, наведена характеристика фітоценозу ділянки № 5 із насадженням ясена з модриною на обліковій ділянці 2.

Із даних таблиці 8, ми бачимо, що загальне проективне покриття 09.04 становило 35%, 14.05 був сприятливий період для даних рослинних угруповань і становило найбільше (50%), а 17.06 фітоценоз пішов на спад і складав лише 20%.

Висновки і пропозиції. Таким чином, особливості еколого-ценотичної структури трав'я-

Таблиця 6
Динаміка трав'яного покриву на обліковій площадці (ботанічний сад ВНАУ)

Облікова площадка №	Вид (укр./лат.) назва	Дата проведення обліку / проективне вкриття за видами, %		
		10.04.18	12.05.18	16.06.18
Ділянка № 3, букове насадження				
1	Трав'яний покрив	–	–	–
	Підріст клена польового, сходи бука	–	–	+
Ділянка № 4, ялинове насадження				
1	Трав'яний покрив	–	–	–
	Всього	–	–	+

Джерело: розроблено автором

Таблиця 7
Динаміка трав'яного покриву на обліковій площадці (лісопарк м. Вінниця)

Облікова площадка №	Вид (укр./лат.) назва	Дата проведення обліку / проективне вкриття за видами, %		
		09.04.18	14.05.18	14.06.18
Ділянка № 5, насадження дуба звичайного				
1	Густий підлісок бузини; густий підріст клена	–	+	+
	Орляк звичайний / <i>Pteridium aquilinum</i>	–	15	30
	Гравілат міський / <i>Geum urbanum</i> L.	–	5	+
	Всього	–	20	30

Джерело: розроблено автором

Динаміка трав'яного покриву на обліковій площадці (ботанічний сад ВНАУ)

Облікова площадка №	Вид (укр./лат.) назва	Дата проведення обліку / проективне вкриття за видами, %		
		09.04.18	14.05.18	17.06.18
Ділянка № 5, насадження ясена з модриною				
2	Підмаренник чіпкий / <i>Galium aparine</i> L.	20	20	5
	Осока волосиста / <i>Carex pilosa</i> Scop.	10	25	15
	Анемона жовтецева / <i>Anemone narcissiflora</i> L.	5	5	5
Всього		35	50	20

Джерело: розроблено автором

ного покриву досліджених лісових екосистем Вінниччини вказують на те, що комплексне антропогенне навантаження істотно впливає на зміну фітоценозу через зміну екологічних умов (надлишкове освітлення внаслідок зрідження деревостану, недостатня зволоженість), пошкодження, знищення рослин та експансію рудерантів і адвентивних видів, які витісняють папороті та мохи. В умовах ботанічного саду та лісопарку м. Вінниці більшість досліджених ділянок характеризуються задовільною різноманітністю видів живого надґрунтового покриву. Нами встанов-

лено, що ділянки, які знаходяться під наметом листяних деревостанів, характеризуються більшою різноманітністю трав'янистих рослин, лише у ялинових і букових деревостанах трав'яний покрив майже відсутній, через значну затіненість ґрунтової поверхні у даних деревостанах. В подальшому планується проводити спостереження за даними обліковими ділянками з метою виявлення змін різноманітності трав'яного покриву та визначення ступеня рекреаційної дигресії в умовах антропогенного навантаження на лісові екосистеми.

Список літератури:

1. Бондар І.П. Кількісні та якісні показники опаду в різних типах умов місцезростання лісостанів Київського Полісся та їх вплив на ґрунт. *Науковий вісник НАУ*. 2000. Вип. 27. С. 94–103.
2. Бондарук М.А., Орлов О.О., Целищев О.Г. Оцінка біорізноманіття надґрунтового покриву як показника стійкості лісових екосистем центрального Полісся до рекреаційних навантажень. *Проблеми екології лісів і лісокористування на Поліссі України*. 2002. Вип. 3(9). С. 22–30.
3. Годунов С.И. Лесная подстилка и факторы, влияющие на ее состояние. *Лесное хозяйство*. 2006. № 2. С. 31.
4. Диренков С.О., Савицька С.М. Фітоіндикація процесів деградації приміських лісів при рекреаційному навантаженні. *Український ботанічний журнал*. 1981. Т. XXXVIII, № 4. С. 14–17.
5. Диду́х Я.П. Диагностика рекреационных изменений лесной растительности различных уровней ее организации. Современные проблемы рекреационного лесопользования : тез. докл. всесоюзн. совещ. Москва, 1985. С. 86–87.
6. Ковалевський С.Б. Вплив лісової підстилки на розростання трав'яних рослин. *Науковий вісник НАУ. Лісівництво*. 2002. Вип. 50. С. 264–269.
7. Диду́х Я.П., Пліута П.Г. Фітоіндикація екологічних факторів. Київ : Наукова думка, 1994. 280 с.
8. Мірошник Н.В. Особливості антропогенної трансформації трав'яних фітоценозів лісових екосистем Черкаської області. *Науковий вісник Черкаського національного університету. Біологічні системи*. Т. 8. Вип. 1. С. 71–78.

References:

1. Bondar I.P. (2000). Kilkisni ta yakisni pokaznyky opadu v riznykh typax umov miszczrostannya lisostaniv Kyuyivskogo Polissya ta yix vplyv na grunt [Quantitative and qualitative indices of precipitation in different types of conditions of localization of forests of the Kyiv Polissya and their influence on the soil]. *Scientific herald of NAU*. Vyp. 27. S. 94–103.
2. Bondaruk M.A., Orlov O.O., Tselishchev O.H. (2002). Otsinka bioriznomanittia nadgruntovoho pokryvu yak pokaznyka stiikosti lisovykh ekosystem tsentralnoho Polissia do rekreatsiinykh navantazhen [Assessment of biodiversity of the above ground cover as an indicator of the stability of forest ecosystems of central Polissya to recreational loads]. *Problems of forest ecology and forest use in Ukraine Polissya*. Vyp. 3(9). S. 22–30.
3. Hodunov S.Y. (2006). Lesnaia podstylka y faktory, vlyaiushchye na ee sostoianye [Forest litter and factors affecting its condition]. *Forestry*. № 2. S. 31.
4. Dyrenkov S.O., Savytska S.M. (1981). Fitoindykatsiia protsesiv dehradatsii prymiskykh lisiv pry rekreatsiynomu navantazheni [Phytindication processes of degradation of suburban forests during recreational loading]. *Ukrainian Botanical Journal*. T. XXXVIII, № 4. S. 14–17.
5. Dydukh Y.P. (1985). Dyagnostyka rekreatsyonnykh yzmenenyi lesnoi rastytelnosti razlychnykh urovnei ee orhanyzatsyy [Diagnostics of recreational changes of forest vegetation at different levels of its organization]. *Modern problems of recreational forest management: proc. report all-union meeting*. Moskva, s. 86–87.
6. Kovalevskiy S.B. (2002). Vplyv lisovoi pidstylky na rozrostannia travianykh Roslyn [Effect of forest litter on the growth of herbaceous plants]. *Scientific herald of NAU. Forestry*. Vyp. 50. S. 264–269.
7. Didukh Y.P., Pliuta P.H. (1994). Fitoindykatsiia ekolohichnykh faktoriv [Phytindication of environmental factors]. Kyiv : Naukova dumka, 280 s. (in Ukrainian)
8. Miroshnyk N.V. Osoblyvosti antropohennoi transformatsii travianykh fitotsenoziv lisovykh ekosystem Cherkaskoi oblasti [Features of anthropogenic transformation of herbal phytocoenoses of forest ecosystems of Cherkasy region]. *Scientific herald of Cherkasy National University. Biological systems*. T. 8. Vyp. 1. S. 71–78.

ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-48>

УДК 504.4.06(477.54):665.66

Крайнюков О.М.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Тімченко В.Д.

Науково-дослідна установа

«Український науково-дослідний інститут екологічних проблем»

Федорченко О.О., Крайнюков О.О.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМУ КОМПЕНСАЦІЇ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ ХІМІЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА НА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

Анотація. Представлено результати еколого-токсикологічної оцінки якості атмосферного повітря у межах функціонування хімічного підприємства та проведення розрахунку екологічного податку за забруднення атмосферного повітря. Підприємство ПРАТ «Харківський коксовий завод» знаходиться в Основ'янському районі м. Харків. Для проведення дослідження було обрано 5 ділянок, де улітку 2018 року було здійснено відбір зразків листя *Bétula péndula*. Згідно з розрахунками співвідношення хлорофілів а і b встановлено, що стан якості атмосферного повітря в межах дії підприємства ПРАТ «Харківський коксовий завод» неоднорідний. Мінімальні значення $Cl\ a/Cl\ b$ зафіксовані на ділянках № 1 та № 2. Така особливо несприятлива ситуація склалася в тих місцях, де знаходяться великі підприємства (зокрема ПРАТ «Харківський коксовий завод» та ПАТ ХЛФЗ «Червоний хімік»), додатково проходять автостороги з інтенсивним рухом та є вплив забруднюючих речовин від залізничної дороги. Максимальне значення $Cl\ a/Cl\ b$ зафіксовано на ділянці № 3, що характеризує її як найчистіший район. Розрахунок екологічних податків за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення здійснювався відповідно до Розділу VIII Податкового кодексу України й у результаті розрахунків становив 847686,8 грн.

Ключові слова: хлорофіл, якість повітря, хімічне підприємство, забруднення, податки.

Krainsiukov Oleksii

V.N. Karazin Kharkiv National University

Timchenko Valeria

Research Institution "Ukrainian Scientific Research Institute of Ecological Problems"

Fedorchenko Olga, Krainsiukov Oleksandr

V.N. Karazin Kharkiv National University

APPLICATION OF THE MECHANISM OF COMPENSATION OF NEGATIVE INFLUENCE OF CHEMICAL ENTERPRISES ON THE ENVIRONMENT

Summary. The results of ecological and toxicological assessment of the quality of atmospheric air within the limits of the functioning of the chemical enterprise and the calculation of the environmental tax for pollution of atmospheric air are presented. Enterprise PRAT "Kharkov coke plant" is located in Osnovyansky district of Kharkiv. In the company's emissions, substances such as nitric oxide, ammonia, sulfur dioxide, carbon monoxide, hydrogen sulfide, benzene, phenol, hydrogen cyanide and substances in the form of suspended solid particles of undifferentiated composition that exceeded the thresholds for capture at the state level were identified. Five sites were selected for research, in the summer of 2018, the selection of specimens of birch leaves (*Bétula péndula*) was selected. This location of the sites allowed to fully cover the territory around the investigated enterprise. The leaves were taken in early June, in July and August, all samples were taken at the same height. According to calculations, the correlation of chlorophylls a and b shows that the state of the quality of atmospheric air within the enterprise PRAT "Kharkiv coke plant" is not homogeneous. The reduction of the ratio of the content of chlorophylls a and b is considered an indicator of plant stress. During the work it was recorded that the ratio of chlorophyll a and b at polling stations number 1 and number 2 was minimal in all experimental months. This indicates that bioindicators in the study areas were under strong anthropogenic influence. This particularly unfavorable situation has occurred in those places where there are large enterprises (in particular, PRAT "Kharkiv coke plant" and PJSC "Khrushkiy chemik"), additionally pass highways with intensive traffic and the influence of pollutants from the railroad. The maximum value $Cl\ a / Cl\ b$ is fixed at area number 3, which characterizes it as the cleanest area. Since there is a likelihood of the development of harmful effects on the health of people living in the area of the operation of the enterprise, the calculation of environmental tax as a mechanism for compensating the negative impact of the chemical enterprise on the quality of atmospheric air. The calculation of environmental taxes for the emission of pollutants into the air by stationary sources of pollution was carried out in accordance with Section VIII of the Tax Code of Ukraine and as a result of the calculations amounted to UAH 84,786.88.

Keywords: chlorophyll, air quality, chemical enterprise, pollution, taxes.

Постановка проблеми. Новий етап у розвитку економіки природокористування безпосередньо пов'язаний з перебудовою управління економікою. На цьому етапі основним завданням економіки природокористування є розробка дійового економічного механізму управління господарською діяльністю, фінансово-економічних заходів, податків, які зробили б не вигідним для об'єднань, підприємств і організацій неекономне витрачання природних ресурсів і пошкодження навколишнього природного середовища.

Фінансово-економічні методи регулювання в ринкових умовах значно ефективніші від прямого адміністративного регулювання. Система адміністративних обмежень і заборон, суперечливе накладання часто формальних штрафів за порушення чинних норм врешті-решт виявилась неефективною. Головним фінансово-економічним важелем має стати обов'язковий достатньо великий економічний податок за використання і пошкодження основних природних ресурсів – води, повітря, ґрунту, надр, рослинного і тваринного світу, порушення біосистем.

У сучасних умовах широкомасштабного пошкодження біосфери екологічний добробут по відношенню до матеріального в шкалі цінностей виходить на перший план, хоча не всі члени суспільства це повністю усвідомили. Тому можна вважати цілком законним, що введення екологічного податку за використання і пошкодження природних ресурсів у ряді випадків приведе до деякого підвищення вартості продукції. Воно буде компенсуватись підвищенням якості навколишнього природного середовища та ліквідацією шкідливого для здоров'я людини хімічного забруднення продуктів харчування та інших небезпечних змін стану довкілля.

Обґрунтування розміру податку за використання та пошкодження природних ресурсів і розробка методів його визначення в нинішній час стає одним з першочергових завдань економіки природокористування. При цьому потрібен новий соціально-екологічний підхід, який одночасно враховував би соціальні, економічні й екологічні вимоги. При встановленні такого податку деякою мірою може враховуватись економічна оцінка ресурсів, визначена за обсягами трудовитрат на їх залучення в суспільне виробництво, ефекту від їх використання в процесі виробництва і прогнозу витрат на їх відновлення (якщо це можливо) або на відшкодування збитків, завданих довкіллю при їх використанні. Проте головним критерієм при встановленні екологічного податку повинно бути співвідношення потреб для суспільства відповідного природного ресурсу і можливостей природи щодо їх «безболісного» задоволення (тобто оцінка попиту і пропозиції).

Ряд експертів переконані в ефективності такого фінансового інструменту, як податки, у вирішенні проблем у сфері охорони навколишнього середовища: «Існування фінансових інструментів пов'язане з необхідністю «інтерналізації витрат», які є наслідком негативного впливу діяльності одних суб'єктів на добробут інших (негативні соціальні екстерналиї) або на стан навколишнього природного середовища (негативні екологічні екстерналиї). Податки стали першим в історичному плані фінансовим інструментом, призначенням якого була компенсація таких витрат» [1]. Ефект податків, що вико-

ристовуються як механізм охорони навколишнього середовища, зорієнтований головним чином на відшкодування збитків, що спричинені діяльністю підприємств на навколишнє природне середовище. А. Пігу у праці «Економічна теорія добробуту» [2] запропонував запровадити податок, який би дорівнював граничній (маржинальній) оцінці збитку, який заподіяв окремий суб'єкт для навколишнього середовища. Із запровадженням механізму компенсації витрат ціни реалізації продукції зростають, а обсяги виробництва, відповідно, скорочуються до оптимального рівня [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Набутий у світовій практиці досвід і об'єктивно сформовані орієнтири природоохоронної політики показують, що при вирішенні питань щодо удосконалення природокористування в нашій державі прогресивною формою регулювання може бути єдина система оподаткування і платежів. В цьому питанні необхідно провести податкову реформу, суть якої полягає в поступовому переході від існуючого штрафування до прямого природоресурсного оподаткування. До того ж, перспективним є застосування системи податкових пільг та податкових норм, яка існує у різних країнах світу стосовно стимулювання випуску екологічно чистої, безпечної продукції. Щодо виробництва екологічно безпечної продукції і товарів, то на них також можуть бути встановлені податкові обмеження [4].

Виклад основного матеріалу. Метою роботи було здійснення еколого-токсикологічної оцінки якості атмосферного повітря та проведення розрахунку екологічного податку, як механізму компенсації негативного впливу хімічного підприємства на атмосферне повітря.

Підприємство ПРАТ «Харківський коксовий завод» знаходиться в Основ'янському районі м. Харків. Завод розташований на одному майданчику. Площа земельної ділянки, зайнятої забудовою основними і допоміжними цехами по периметру огорожі заводу, складає 17,2 га.

Промайданчик, на якому розташовано виробничі устаткування підприємства, має рівний рельєф території та знаходиться на одному рівні з прилеглою територією міста. З західного боку підприємства протікає річка Уди, з північного сходу – проходить магістральний залізничний коридор Укрзалізниці «Харків-Південь-схід України», з південного сходу – р. Лопань.

У безпосередній близькості від підприємства розташовані промислові підприємства: – ЗАТ «Термолайф»; МОСВ № 1 (Диканівські очисні споруди); ПАТ ХЛФЗ «Червоний хімік».

Головною продукцією підприємства ПРАТ «Харківський коксовий завод» є кокс валовий 6% вологості та коксопродукти.

Характеристика викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел ПРАТ «Харківський коксовий завод» представлена на підставі проведеної УХІНом у 2017 р інвентаризації викидів забруднюючих речовин ПРАТ «Харківський коксовий завод» (таблиця 1).

Згідно таблиці 1, такі речовини як оксид азоту, аміак, сірки діоксид, оксид вуглецю, сірководень, бензол, фенол, водню ціанід та речовини у вигляді суспендованих твердих частинок недиференційованих за складом перевищують порогові значення потенційних викидів для взяття на державний обсяг.

Таблиця 1

**Перелік видів і обсягів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел
ПРАТ «Харківський коксовий завод»**

№ з/п	Найменування забруднюючої речовини	Клас безпеки	Фактичний обсяг викидів 2017 р (т/рік)	Порогові значення потенційних викидів для взяття на державний обсяг (т/рік)
1	2	3	4	5
1	Речовини у вигляді суспендованих твердих частинок недиференційованих за складом	3	37,459	1,0
2	Оксид азоту	3	77,062	1,0
3	Аміак	4	10,035	1,5
4	Діоксид сірки	3	246,263	1,5
5	Сірководень	2	0,860	0,03
6	Оксид вуглецю	4	35,455	1,5
7	Бензол	2	1,74	0,05
8	Фенол	2	0,755	0,1
9	Водню ціанід	2	0,616	0,2
		Всього	410,245	

Джерело: розроблено автором

З метою виявлення техногенного навантаження в результаті виробничої діяльності хімічного підприємства на довкілля було використано метод біоіндикації, за допомогою якого можливо оцінити стан навколишнього середовища по реакції рослин.

Для проведення дослідження нами було обрано 5 ділянок (рис. 1), де улітку 2018 року було здійснено відбір зразків листя *Bétula péndula*. Таке розташування майданчиків дозволило найбільш повно охопити територію навколо досліджуваного підприємства.

Перша ділянка – 50 м на північ від проммайданчика ПРАТ «Харківський коксовий завод»;

Друга ділянка – 500 м на північ від проммайданчика ПРАТ «Харківський коксовий завод», завод «Червоний хімік»;

Третя ділянка – 1200 м на північний схід від проммайданчика ПРАТ «Харківський коксовий завод», житловий масив «Новоожаново»;

Четверта ділянка – 1500 м на південний схід від проммайданчика ПРАТ «Харківський коксовий завод», пойма р. Лопань;

П'ята ділянка – 1500 м на південний захід від проммайданчика ПРАТ «Харківський коксовий завод», лісосмуга.

Для оцінки повітряного середовища в якості рослин-індикаторів використовували березу (*Bétula péndula*). Листя відбирали на початку червня, в липні та у серпні, усі проби відбирали на однаковій висоті. Концентрацію хлорофілу а і b в витяжці розраховували за формулами 1, 2, 3. Дані щодо концентрації пігментів у витяжці наведені у таблиці 2.

Кількість зелених пігментів може бути визначена за допомогою вимірювання оптичного поглинання при певній довжині хвилі світла. Інтенсивність поглинання світла (оптична густина) залежить від концентрації пігментів в розчині і може бути встановлена за допомогою спектрофотометру. Слід враховувати, що максимум поглинання залежить не тільки від природи пігменту, але і від розчинника, який використовується для екстракції пігментів.

У даній роботі використовувався 96% етиловий спирт, а концентрація пігментів розраховувалась за рівнянням Ліхтеналером (формули 1 та 2).

$$\text{Chl a [мг/л]} = 12,21 \cdot D663 - 2,81 \cdot D646, \quad (1)$$

$$\text{Chl b [мг/л]} = 20,13 \cdot D646 - 5,03 \cdot D663, \quad (2)$$

де С – концентрація пігменту в витяжці, [мг/л]; D646 і D663 – оптична щільність витяжки при D646 і D663 нм відповідно.

Встановивши концентрацію пігменту у витяжці, за допомогою формули № 3 визначали його вміст в досліджуваній тканині з урахуванням обсягу витяжки та маси проби:

$$A = \frac{C \times V}{n \times 1000}, \quad (3)$$

де А – вміст пігментів в рослинній тканині, мг/г сирої ваги; С – концентрація пігментів у витяжці, мг/л; V – об'єм витяжки пігментів, мл; n – наважка рослинного матеріалу, г.

Таблиця 2

**Концентрації пігментів
у витяжках *Bétula péndula***

Група зразків	С (Cl a)	С (Cl b)	Cl a/ Cl b
Червень			
1	0,92	0,34	2,71
2	1,63	0,64	2,54
3	1,21	0,34	3,52
4	1,10	0,37	2,94
5	0,82	0,28	2,92
Липень			
1	1,31	0,47	2,78
2	1,48	0,57	2,59
3	1,19	0,35	3,40
4	1,66	0,57	2,9
5	0,86	0,27	3,13
Серпень			
1	1,04	0,37	2,82
2	1,17	0,43	2,74
3	0,92	0,28	3,32
4	1,52	0,5	3,04
5	0,9	0,29	3,12

Джерело: розроблено автором

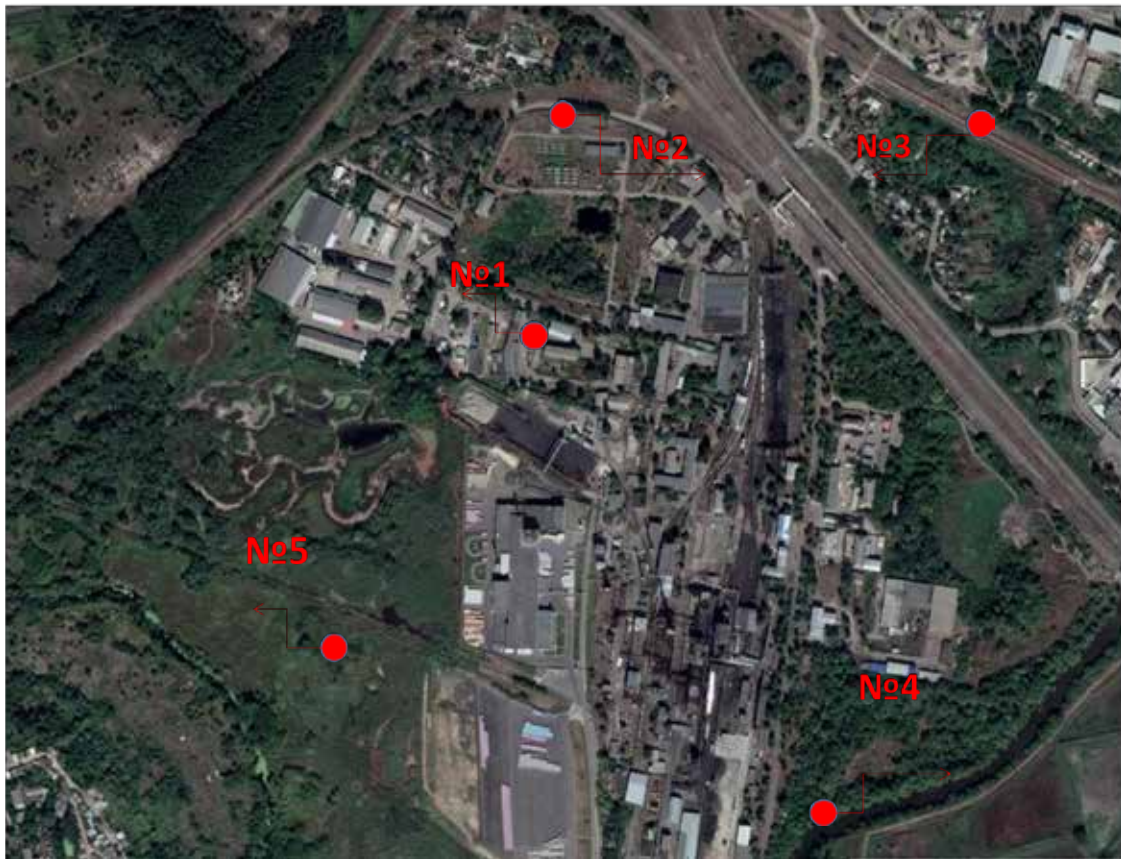

Рис. 1. Місця відбору зразків листя *Bétula péndula*

Джерело: розроблено автором

Згідно з розрахунками співвідношення хлорофілів а і b встановлено, що стан якості атмосферного повітря в межах підприємства ПРАТ «Харківський коксовий завод» неоднорідний. Мінімальні значення $Cl\ a/Cl\ b$ зафіксовані на ділянках № 1 та № 2.

Зменшення співвідношення вмісту хлорофілів а і b вважається показником стресу рослини. У ході роботи було зафіксовано, що співвідношення хлорофілу а і b на ділянках № 1 і № 2 було мінімальним у всіх експериментальних місяцях. Це вказує

на те, що біоіндикатори в районах дослідження перебували під потужним антропогенним впливом.

Така особливо несприятлива ситуація склалася в тих місцях, де знаходяться великі підприємства (зокрема ПРАТ «Харківський коксовий завод» та ПАТ ХЛФЗ «Червоний хімік»), додатково проходять автодороги з інтенсивним рухом та є вплив забруднюючих речовин від залізничної дороги.

Максимальне значення $Cl\ a/Cl\ b$ зафіксовано на ділянці № 3, що характеризує її як найчистіший район.

Таблиця 3

Суми податків за забруднення атмосферного повітря від діяльності ПРАТ «Харківський коксовий завод»

№ з/п	Найменування забруднюючої речовини	Клас небезпеки	Фактичний обсяг викидів 2016 р., (т/рік)	Ставки податку	ПВС, грн.
1	2	3	4	5	6
1	Речовини у вигляді суспендованих твердих частинок недиференційованих за складом	3	37,459	598,4	22415,5
2	Оксид азоту	3	77,062	2451,84	188943,7
3	Аміак	4	10,035	459,85	4614,6
4	Діоксид сірки	3	246,263	2451,84	603797,5
5	Сірководень	2	0,860	7879,65	6776,5
6	Оксид вуглецю	4	35,455	92,37	3275,0
7	Бензол	2	1,74	4016,11	6988,0
8	Фенол	2	0,755	11128,7	8402,1
9	Водню ціанід	2	0,616	4016,11	2473,9
				Всього	847686,8

Джерело: розроблено автором

Оскільки є ймовірність розвитку шкідливих ефектів на здоров'я людей, що мешкають в районі функціонування підприємства, доцільно провести розрахунок екологічного податку, як механізму компенсації негативного впливу хімічного підприємства на якість атмосферного повітря.

Оподаткування дозволить вести боротьбу з негативними екологічними наслідками від викидів підприємства, а кошти будуть спрямовані на фінансування заходів з охорони природного середовища, що допоможе поліпшити якість життя населення.

Розрахунок екологічних податків за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення здійснюється відповідно до Розділу VIII Податкового кодексу України.

Грунтуючись на даних таблиці 1 був проведений розрахунок екологічного податку для підприємства ПРАТ «Харківський коксовий завод».

Вихідні дані та результати розрахунку зведені в таблиці 3.

Висновки. Згідно з розрахунками співвідношення хлорофілів а і b встановлено, що стан якості атмосферного повітря в межах підприємства ПРАТ «Харківський коксовий завод» неоднорідний. Мінімальні значення СІ а/СІ b зафіксовані на ділянках №1 та №2.

Зменшення співвідношення вмісту хлорофілів а і b вважається показником стресу рослини. У ході роботи було зафіксовано, що співвідношення хлорофілу а і b на ділянках № 1 і № 2 було мінімальним у всіх експериментальних місяцях. Це вказує на те, що біоіндикатори в районах дослідження перебували під потужним антропогенним впливом.

Розрахунок екологічних податків за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення здійснювався відповідно до Розділу VIII Податкового кодексу України й становить 847686,8 грн.

Список літератури:

1. Гонга А., Котіна Г., Степура М., Сущенко О. Політика сталого розвитку: досвід Німеччини у вирішенні екологічних і соціальних проблем, перспективи його використання в Україні. Київ, 2015. URL: <http://bfse.com.ua/issliedov> (дата звернення: 14.03.2019).
2. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / пер. с англ.: в 2 т. Москва, 1985. 180 с.
3. Гарлицька Д.А. Перспективи реформування податкової системи України відповідно до вимог Угоди про асоціацію з ЄС у сфері захисту навколишнього середовища. *Бізнес Інформ*. 2017. № 3. С. 254–258.
4. Писаренко В.М., Писаренко П.В., Писаренко В.В. Агроєкологія. Полтава. 2008. 255 с.

References:

1. Honta A., Kotina H., Stepura M., Sushchenko O. (2015). Polityka staloho rozvytku: dosvid Nimechchyny u vyrishenni ekolohichnykh i sotsial'nykh problem, perspektyvy yoho vykorystannya v Ukrayini [Sustainable Development Policy: Germany's Experience in Solving Environmental and Social Problems, Prospects for Its Usage in Ukraine]. Available at: <http://bfse.com.ua/issliedov> (accessed 14 March 2019).
2. Pyhu A. (1985). Ekonomycheskaya teoryya blahosostoyanyya [Economic theory of well-being]. Moscow. (in Russian)
3. Harlyts'ka D.A. (2017). Perspektyvy reformuvannya podatkovoyi systemy Ukrayiny vidpovidno do vymoh Uhody pro asotsiatsiyu z YES u sferi zakhystu navkolyshn'oho seredovyschcha [Prospects for reforming the tax system of Ukraine in accordance with the requirements of the EU-Ukraine Association Agreement in the field of environmental protection]. *Biznes Inform*, no. 3, pp. 254–258.
4. Pysarenko V.M., Pysarenko P.V., Pysarenko V.V. (2008). Ahroekolohiya [Agroecology]. Poltava. (in Ukrainian)

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-49>

УДК 7.03;7.001.12

Филиппова О.Н.

Ассоциация искусствоведов (г. Москва)

ТВОРЧЕСТВО И.И. МАШКОВА – ПОЭТА В ЖИВОПИСИ (1881-1944)

Аннотация. Процесс воссоздания реальной картины развития отечественного искусства включает не только возвращение забытых имен. Необходимо также по-новому взглянуть на творчество мастеров давно известных, признанных, т.к. долгие годы восприятие их наследия было окрашено стереотипами. Илья Иванович Машков (1881-1944) – это художник, который никогда не был забытым или гонимым. В то же время в восприятии его сложились определенные штампы, существуют значительные лакуны в изучении его наследия. Он, прежде всего, воспринимается, как одна из знаковых фигур русского модернизма, один из лидеров группировки: «Бубновый валет» [5, с. 8]. Однако, художник прожил большую творческую жизнь. Его позднее творчество, как и графическое наследие, до сих пор остается в тени бубнововалетской живописи.

Ключевые слова: творчество И.И. Машкова, поздняя автобиография, рисунки, живописные этюды, частная студия рисунка и живописи, первая поездка за границу, портрет, натюрморт, автопортрет, пейзаж.

Filippova Olga

Association of Art Critics (Moscow)

THE CREATIVE WORK OF I.I. MASHKOV AS AN POET IN PAINTING (1881-1944)

Summary. The process of recreating the real picture of the development of Russian art includes not only the return of forgotten names. It is also necessary to take a fresh look at the work of masters long known, recognized, because for many years the perception of their heritage was painted stereotypes. Ilya Ivanovich Mashkov (1881-1944) is an artist who has never been forgotten or persecuted (the body of literature devoted to the work of I.I. Mashkov is quite large). At the same time, there are certain clichés in his perception, there are significant gaps in the study of his heritage. He, above all, is perceived as one of the iconic figures of Russian modernism, one of the leaders of the group: "Jack of diamonds". However, the artist lived a great creative life. His later work as a graphic legacy still remains in the shadows benovolehotska painting. And, meanwhile, I.I. Mashkov was not only one of the "most picturesque painters", but also a strong and diverse in his decisions draftsman. At the same time, the master was not only an artist, but also a teacher, the Creator of a unique system of teaching. He dabbled in literature, writing historical descriptions. Having a huge social temperament, during his life he showed himself as a talented organizer. Bright and dramatic page of life was his work of the 1930s, aimed at transforming the native village of Mikhailovskaya into an exemplary town of socialist culture. Many aspects of the creative practice of I.I. Mashkov, as well as the scale of his creative activity in General, remain underestimated. These so different spheres of realization influenced art and each other, revealing a certain kinship. The unity of tactics is inherent in his artistic and written statements, steps in the aesthetic field, everyday behavior, communication with people. It is possible to talk about I.I. Mashkov as a bright, original creative phenomenon. It is no less remarkable that the artist, who became known as the Moscow master, a bright representative of the Moscow school of painting, most of his life, who lived in Moscow, traveled a lot abroad, retains a connection with the origins, roots throughout his life.

Keywords: the creative work of I.I. Mashkov, late autobiography, figures, picturesque sketch, private Studio of drawing and painting, first trip abroad, portrait, still-life, self-portrait, landscape.

Постановка проблемы. Имя Ильи Ивановича Машкова нельзя отнести к забытым, однако массовым сознанием он чаще всего воспринимается, как живописец 1910-х годов, один из учредителей и лидеров выставочного объединения (1910), а затем и общества: «Бубновый валет» (1911) [4, с. 125]. Смыслом жизни этого человека была живопись. Ей он поклонялся, служил, знал ее во всех особенностях. В живописи он был поэт и опытный мастеровой. Прирожденный живописец И.И. Машков – это талант оригинальный, могучий, колористический дар, которого, – редкое явление в искусстве.

Анализ последних исследований и публикаций. Первой попыткой осветить жизненный и творческий путь замечательного советского художника, мастера натюрмортной живописи И.И. Машкова явилась монография

известного советского живописца В.Н. Перельмана: «Илья Машков» (М., 1957) [2]. Личные воспоминания, неопубликованные автобиографические записки И.И. Машкова и его современников, высказывания критики того периода обогащают монографию интересными фактами и подробностями, помогающими более ярко воссоздать творческий облик И.И. Машкова. Наибольший вклад в изучение творчества И.И. Машкова внесли также работы Г.Г. Поспелова и И.С. Болотиной [3; 7]. В основу более позднего издания: «Художник И.И. Машков в искусстве, текстах, документах 1930-х годов» (М., 2014) легли материалы из фондов Волгоградского музея изобразительных искусств (далее – ВМИИ), который с 2010 года носит имя И.И. Машкова [9]. Логика расположения материала в данном издании соответствует идее

самого художника. Основу составила обширная подборка ранее неопубликованных текстов 1930-х годов самого И.И. Машкова. Они разделены на два блока: обращенная к истории и истокам повесть: «В своих краях» и документы, связанные с организационной работой в станице Михайловской [9, с. 8]. Нелегкие для прочтения, они дают нам ценнейшие сведения, без которых вряд ли можно понять даже, казалось бы, ставшие хрестоматийными живописные произведения И.И. Машкова. Цель данной публикации, на основе библиографических исследований, познакомить читателя с ярким, самобытным художником и его искусством.

Илья Иванович Машков родился 17(29) июля 1881 года в казацкой станице Михайловская, что под Волгоградом. Родители его, в прошлом крестьяне, занимались мелкой торговлей: отец служил приказчиком у виноторговца-откупщика в станице Красная и позже открыл собственную лавку в селе Сычи, где маленький Илья худо-бедно посещал местную школу. «Учился плохо, давалось лишь чистописание» [8, с. 7].

Хорошо, что сычевский учитель поощрял интерес к рисованию: и с 11 лет И.И. Машков увлекся «сведением» картинок, копировал все, что понравится [8, с. 7]. Весной 1892 года Илья окончил школу, и в том же году – после введения государственной водочной монополии – отец, кормилец девяти детей, остался без работы. Илью посылают в Борисоглебск – «в мальчики» к купцу Юрьеву [8, с. 8]. И пошла жизнь «на ногах» – беготня с поручениями с утра и до вечера [8, с. 8]. В поздних воспоминаниях И.И. Машков назовет себя невольником до 19-летнего возраста: «Что меня спасло и спасало от отравления и морального растрепания? Любовь к изобретательству, к технике – и все более и более возраставшая страсть к рисованию» [8, с. 8]. И.И. Машков рисует урывками, «сводит» образчики из книг и журналов, копирует иконы, картины и даже получает первые заказы: пишет вывески для торговых лавок и пейзажные задники для фотографических ателье [8, с. 8]. Ни один из этих опытов не пропадет даром и не исчезнет даже в практике зрелого мастера: И.И. Машков никогда не забудет о своих детских увлечениях, о том, как смотрел на вывески и витрины с живыми «натюрмортами» и как захотел стать художником, не бывая в музеях и не подозревая, что где-то можно научиться искусству [8, с. 8].

Первым наставником И.И. Машкова стал Николай Александрович Евсеев, преподаватель рисунка в Борисоглебской мужской гимназии и выпускник Московского училища живописи, ваяния и зодчества (МУЖВЗ), где он учился у В.Г. Перова (1833-1882). Дату 28 февраля 1900 года И.И. Машков запомнит навсегда: это день увольнения и первый день творческого пути. Он решает ехать в Москву и поступать в Московское училище живописи, ваяния и зодчества. Три месяца И.И. Машков готовится с Н.А. Евсеевым, рисует античные слепки, и еще через три месяца выдерживает экзамен: И.И. Машкова зачислят в головной (начальный) класс МУЖВЗ вольным слушателем, где он учится с 1900 по 1902 год «ввиду слабой подготовленности» [8, с. 8]. В училище

к молодому художнику, живущему на скопленные гроши, отнеслись по-отечески: освободили от платы за обучение и даже предложили в качестве заработка вести урок рисования.

И.И. Машков мечтал учиться у И.Е. Репина (1844-1930), но по приезде в Москву с удивлением обнаружил, что И.Е. Репин в МУЖВЗ не преподает и все стремятся попасть к его маститому ученику – В.А. Серову (1865-1911). И.И. Машков посещает портретно-жанровую мастерскую В.А. Серова и К.А. Коровина (1861-1939), но осенью 1905 года прерывает учебу. Этот шаг И.И. Машков прокомментирует в поздней автобиографии так: «...можно было продолжать работать дальше. В это время все, что я умел и знал в области живописи, меня крайне не удовлетворяло. Все казалось... никуда не годным, никому не нужным. Я не знал, что мне делать и как делать» [8, с. 10]. Помимо рисунков от раннего ученического периода сохранилось несколько живописных этюдов, и среди них: «Женский портрет» и «Дом в парке. Лунная ночь», написанные в 1903-1905 годах [8, с. 10] (илл. 1).

Маленький «Женский портрет» сделан в классе В.А. Серова, который советовал ученикам ограничивать палитру и тем самым связывать живопись с первоначальным рисунком [8, с. 10]. И.И. Машков скругляет верх этюда по аналогии с плечом героини и высветляет фон вокруг головы. В других этюдах также чувствуется влияние В.А. Серова, некоторые из них почти бесцветны – белое на белом. В этой ситуации крайне сложно выстраивать форму и пространство, варьируя степень освещенности, и многие ученики В.А. Серова «слепли», теряя восприимчивость к цвету [8, с. 10]. «Дом в парке. Лунная ночь», вероятно, написан в период обучения у К.А. Коровина [8, с. 10]. Этот ночной пейзаж, пожалуй, единственный в искусстве И.И. Машкова: белые стены усадьбы, скрытой в листве, освещены лунным светом. Будучи студентом, И.И. Машков, конечно, пытаясь создать что-нибудь значительное, выходящее за рамки ученического этюда, и выбирает интригующий мотив.

Илл. 1. И.И. Машков. «Дом в парке. Лунная ночь». 1903-1905 гг. Х., м., 75,5 × 104,0 см // Архангельский государственный областной музей

Очень скоро художник охладает к подобным «интригам» [8, с. 10]. И.И. Машков не понимал заданий В.А. Серова и К.А. Коровина. Последний как-то раз предложил студентам написать

Илл. 2. И.И. Машков. «Обнаженная натурщица в мастерской». 1908 г. Х., м., 93,5 × 71,5 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Илл. 3. И.И. Машков. «Натурщица с кистью винограда». 1908 г. Х., м., 161,0 × 101,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

этюд на тему пушкинской строки: «В окно увидела Татьяна» [8, с. 10]. Подобные шутки не нравились молодому художнику, который окончательно потерял смысл в занятиях живописью. Зачем совершенствовать изящество мазка и шлифовать тонкости, если не определился в главном – «что и как», если в результате твоя картина напоминает рафинированную безделушку [8, с. 10]. В 1904-1907 годах И.И. Машков работает мало, этот свой период он назовет «трехлетием без живописи» [8, с. 10]. Приходилось зарабатывать деньги, и И.И. Машков проявляет себя, как прекрасный организатор: он открывает частную студию рисунка и живописи для поступающих в МУЖВЗ и всех, кто пожелает. Самая подходящая карьера для художника-неудачника – это никакой славы, но постоянный доход. Может показаться странным, что плата за обучение у И.И. Машкова, никому неизвестного студента, была одной из самых высоких по Москве. Но, студия привлекла сотни желающих: с момента основания и до осени 1917 года через нее прошли свыше трех тысяч человек, многие из которых впоследствии стали знаменитыми художниками.

Конечно, И.И. Машков преподавал не один, но большинство других учителей, а среди них П.П. Кончаловский (1876-1956), М.Ф. Ларионов (1881-1964), Н.С. Гончарова (1881-1962), А.И. Мильман (1886-1930), были такими же учениками-студентами. Ажиотаж вокруг новой студии был вполне объясним: помимо традиционных методов художественного воспитания И.И. Машков предложил альтернативную программу, которую он только-только начал формулировать. Собственно, программы, как таковой и не было, новые методы рождались в процессе обучения и определили весь дальнейший путь И.И. Машкова-живописца, на редкость последовательный и осознанный. К тому же в студии формировалось ядро будущего художественного объединения: «Бубновый валет» [8, с. 11]. В 1908 году И.И. Машков совершает первую поездку за границу, в Европу, где он проводит почти шесть месяцев и объезжает 17 городов Франции, Германии, Австрии, Англии, Испании, Италии с великолепными музейными собраниями.

В поездке И.И. Машков «работал» только глазами, он смотрел, смотрел и сравнивал [8, с. 12]. Одни впечатления накладывались на другие: живопись французских постимпрессионистов, фрески Раннего итальянского Ренессанса, шедевры старых и новых мастеров. И.И. Машков вряд ли искал что-то конкретное, он заряжался от увиденных образцов и почувствовал нерв живописных традиций. Захотелось писать, и по возвращении в Москву начался невероятно продуктивный этап. Он продлится до конца жизни с минимальными спадами. И.И. Машков решает возобновить занятия в классе В.А. Серова и не собирается порывать с Училищем, потому, что хочет получить хотя бы звание некласного художника, т.е. без права преподавания. В Училище И.И. Машков приходит уже с «другими глазами» и уверенно пишет обнаженных натурщиц под впечатлением от картин Анри Матисса (1869-1954) [8, с. 12]. «Обнаженная натурщи-

ца в мастерской» (1908) написана «след в след» за Анри Матиссом: цветные фоны, обжигающие яркие моделировки [8, с. 12] (илл. 2).

По сравнению с ней все ранние «натурщицы» И.И. Машкова кажутся мыльными и блеклыми [8, с. 12]. Цветовая пластика фигура разыграна виртуозно. Для контраста и глубины на дальнем плане возникает фигура мужчины – демоническая, с лицом, наподобие черепа. В этой нарочитой мистификации образа И.И. Машков пародирует эстетику символизма. В «Натурщице с кистью винограда» (1908) фон высветлен, и И.И. Машков целиком концентрируется на фигуре, усиливая объем с помощью обводки [8, с. 12] (илл. 3).

Самая «проблемная» часть – это рука натурщицы с едва намеченными моделировками [8, с. 12]. Пока художник не может найти компромисс между цветовой пластикой и цветовой орнаментикой: для многих художников поколения И.И. Машкова такие поиски вели к абстракции. Скульптура на втором плане трудно поддается идентификации, возможно, что это: «Вакх» С. Т. Коненкова [8, с. 12]. И.И. Машков иронично «протаскивает» античную тему и показывает современную «вакханку» перед статуей древнего божества [8, с. 12]. Анри Матисс – это только начало. В том же году И.И. Машков расширяет круг интересов и пишет: «Девушку с цветами и фруктами» (1908), придуманную композиционную картину, которая включает в себя элементы натурной постановки [8, с. 12] (илл. 4).

Фигура моделируется так же контрастно, как и в предыдущих: «Натурщицах», но цвета сближены в переходах от фигуры к фону и окружающим предметам [8, с. 12]. Необычный овальный формат, какие бывают у лубочных подносов, золотой фон, как на картинах П. Гогена, и натюрмортный мотив – это прямая цитата из натюрмортов П. Сезанна, а темная бархатная драпировка похожа на горный ландшафт. Однако, несоответствие масштабов не сразу бросается в глаза: композиция сбалансирована по цвету, и в ней И.И. Машкову удается объединить свои впечатления от живописи французских мастеров. Здесь доминирует принцип наложения мазков П. Сезанна, одинаковых по размеру. Из таких «модулей» состоит вся композиция И.И. Машкова [8, с. 12].

Это становится очевидным, если проследить живописные ритмы красных пятен: от бутонов и цветов к румяным щекам девушки и фруктам на фоне коричневатых драпировок. Работу в мастерских МУЖВЗ И.И. Машков совмещает с работой в студии. Уже в 1908 году он подступает к двум сезанновским жанрам – портрету и натюрморту, но не желает быть скромным подражателем или наглым эпигоном. У И.И. Машкова – это концептуальный подход. «Женский портрет (На фоне обоев)» (1908), он же «Портрет жены художника», имеет сразу множество прообразов [8, с. 14] (илл. 5).

Постановка фигуры восходит к П. Сезанну, но положение рук – к ренессансной: «Девушке с цветком» А. Веррокьо [8, с. 14]. Чтобы связать фигуру и фон, И.И. Машков усложняет постановку и вводит декоративный задник, как

Илл. 4. И.И. Машков. «Девушка с цветами и фруктами». 1908 г. Х., м., 130,0 × 170,0 (овал) // Рижский художественный музей (Латвия)

Илл. 5. И.И. Машков. «Женский портрет (На фоне обоев)». 1908 г. Х., м., 119,4 × 91,0 см // Национальный художественный музей Белоруссии (Минск)

это делали А. Матисс в натюрмортах, а также П. Сезанн и особенно Ван Гог – в портретах. Но, у И.И. Машкова орнаменты ярче и крупнее: головки цветов по масштабам сопоставимы с женской головой, и фигура почти растворяется на орнаментальном фоне.

И.И. Машков пытается активизировать все элементы композиции, но сбивается с ритма, поэтому отдельные цвета режут глаз и «дрезжат» на поверхности [8, с. 15]. Тем не менее композиционная находка с орнаментальным задником и укрупненными мотивами получит развитие уже в ближайшее время. Пока, что художник полагается «на вкус» и вряд ли вспоминает лубочные образцы, впечатлявшие его в детстве [8, с. 15]. Натюрморт: «Яблоки и груши на белом» (1908) – это прямое подражание

Илл. 6. И.И. Машков. «Яблоки и груши на белом». 1908 г. Х., м., 58,5 × 87,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 7. И.И. Машков. «Розы и чертополох». 1909-1911 гг. Х., м., 88,0 × 62,0 см // Кировский областной художественный музей имени В.М. и А.М. Васнецовых

натюрмортам П. Сезанна, но это на первый взгляд, поскольку И.И. Машков пишет фрукты на белом фоне, чего никогда не делал П. Сезанн [8, с. 15] (илл. 6).

В натюрморте И.И. Машкова яркие пятна резонируют в окружающем пространстве и наделяют его цветностью и насыщенностью. Белый и серый воздействуют так же интенсивно, как зеленый и красный. Интересно, что фрукты написаны под впечатлением от сезанновских натюрмортов, а стена и драпировки – под влиянием сезанновских пейзажей

с горой Сен-Виктуар. Преднамеренный результат или, что называется, так получилось? Возможно, что ассоциация с пейзажем возникла в процессе работы. И.И. Машков пробует разные варианты и перебирает темы. Натюрморт «Розы и чертополох» (1909-1911) – это опыт в технике Ван Гога [8, с. 15] (илл. 7).

Мы видим цветки чертополоха, которые моделируются контрастными обводками – темные на светлом. Ваноговский прием эффекта свечения поверхности надолго утвердится в арсенале И.И. Машкова, но будет неузнаваем. Картины П. Сезанна И.И. Машков изучал на собственном опыте и столкнулся с принципиальной проблемой: натуральный мотив всегда противоречит и, естественно, сопротивляется той композиционной модели, которую создает художник. Анри Матисс предложил свое решение: упростить композицию на декоративном уровне. Для И.И. Машкова такое решение чересчур легковесно, и единственной альтернативой становится канон. «Натюрморт. Ваза с тюльпанами и фрукты на ковре» (1910) – это натурная постановка, которая целиком соответствует примитивному канону торговой вывески [8, с. 17].

Симметричная композиция с большим центральным мотивом и дополнительным «ожерельем» [8, с. 17]. Она просто немыслима в контексте французской живописи, хотя орнаментированный ковер «позаимствован» из натюрмортов Анри Матисса, а цветовая гамма тяготеет к сезанновской [8, с. 17]. И.И. Машков нащупывает ту грань, после которой декоративная композиция перерастает в пространственную модель, и Анри Матисс «перерастает» в П. Сезанна [8, с. 17]. Благодаря канону, И.И. Машков удерживается в рамках натурального мотива, и при этом ни упрощает, ни накручивает композицию. Здесь чувствуется осознанный метод после многих «проб» [8, с. 17]. В начале 1910 года была предпринята организация: «Бубнового валета», а к осени 1910 года новое объединение организационно оформилось [2; с. 32]. Каково же было художественное «кредо» «Бубнового валета», первая большая выставка, которого, открылась в Москве 10 декабря 1910 года? [2; с. 32]. Живописные воззрения: «Бубнового валета» можно было определить, как стремление к экспрессивности, к широкому декоративизму и подчеркнуто интенсивной колористичности [2, с. 32]. «Живописный эксперимент», если можно так выразиться, – вот, пожалуй, что являлось решающим в их устремлениях [2, с. 32]. Своеобразной вывеской-манифестом «Бубнового валета» стала огромная картина И.И. Машкова «Автопортрет и портрет Петра Кончаловского» (1910, ГРМ), в которой оба художника представлены в образе здоровенных цирковых атлетов [8, с. 20] (илл. 8).

Никакого аристократизма, subtilности и болезненной рефлексии, свойственной декадентам эпохи модерна.

Все художественные вопросы можно было решить с позиции силы: только энергия цвета и напряженность композиции имеют значение. Именно поэтому картины «валетов» висели вплотную – так легче было сравнивать, и висели вверх ногами – так легче было оценить цельность

живописного построения [8, с. 20]. Зрители были шокированы и другими портретами И.И. Машкова. Сам художник называл их «пугачами» [8, с. 20]. «Портрет Евгении Ивановны Киркальди (Дама с китайяной)» по силуэту и постановке фигуры отдаленно напоминает портретных героинь В.А. Серова (1865-1911) [8, с. 20] (илл. 9).

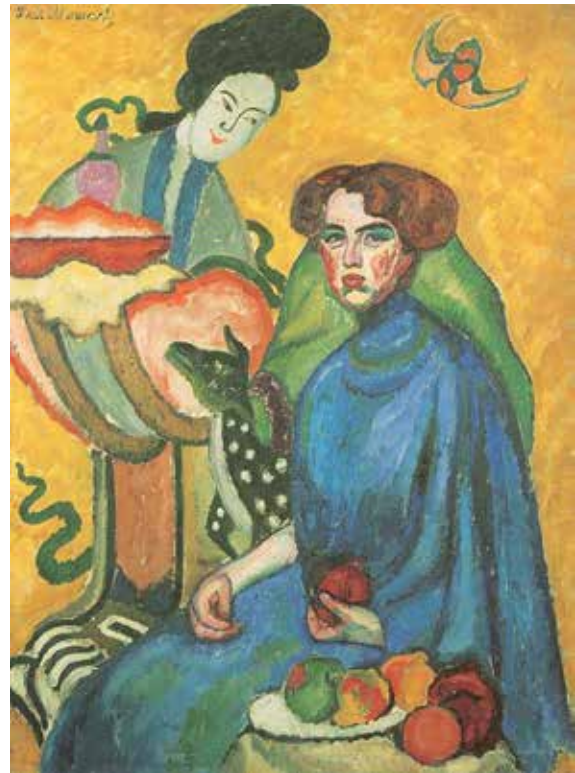
Но, лицо моделировано яркими открытыми цветами, как это делали французские фовисты. И.И. Машков снова использует декоративный задник, но на этот раз вместо растительных мотивов – лубочная фигура китайянки, и по масштабу она сопоставима с фигурой дамы. Такого не было даже у Винсента Ван Гога, который писал портреты на фоне японских гравюр. В картине И.И. Машкова реальная и условная героини воздействуют почти на равных, фигура и фон сливаются воедино за счет цветовых контрастов и общего орнаментального ритма. При этом И.И. Машков не стремится превратить свою картину в декоративное панно, он тонко дифференцирует объемные и плоские формы и намечает границы пространственных планов с помощью высветлений и обводок. Живописное решение настолько убедительно и органично по цветовым пропорциям, что кажется, будто И.И. Машков писал с натуры, хотя портрет, конечно, сочинен. Голова героини сделана на основе предварительного натурного этюда и поэтому, если присмотреться, она кажется, приставленной к фигуре. Интересно, что «дама с китайяной» очень похожа на героиню: «Женского портрета на фоне обоев», где И.И. Машкову позировала его первая жена София Стефановна Аренцвари [8, с. 22].

И.И. Машков написал и второй вариант «Дамы с китайяной», ныне известный только по фотографии 1916 года, когда он экспонировался на Выставке современной русской живописи в Петрограде [8, с. 22]. Следующий шаг в творчестве И.И. Машкова – это появление овальных натюрмортов. Они сделаны с натуры, но предметы расположены так, что воспроизводят принцип декоративной росписи лубочных подносов со средником – центральным крупным мотивом, вокруг которого, группируются остальные элементы композиции. Целую серию таких «подносов» И.И. Машков показал на первой выставке «Бубнового валета» [8, с. 25]. Натюрморты огромных размеров, а изображенные предметы гораздо больше натуральной величины, и каждый из них упрощен до яркого цветового пятна – так легче было выстраивать контрасты. Композиции развернуты на плоскость, и для этого И.И. Машков совмещает две точки обзора – вид со стороны и вид сверху. Во всех натюрмортах повторяется один и тот же канон лубочной росписи, но задачи варьируются. Достаточно сравнить его «Натюрморт с бананами» (около 1910) и «Натюрморт. Синие сливы (Фрукты на блюде)» (1910) [8, с. 26] (илл. 10, 11).

В первом случае, композиция орнаментальная, и предметы расположены на абстрактном темно-синем фоне. Интересно, что И.И. Машков отказывается от яркого зрелищного акцента в центре композиции. Блюдо с лимоном и гроздьями винограда написано в сближенных тонах, но вокруг него возникают полукруглая из

Илл. 8. И.И. Машков. «Автопортрет и портрет Петра Кончаловского». 1910 г. Х., м., 270,0 × 208,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Илл. 9. И.И. Машков. «Портрет Евгении Ивановны Киркальди (Дама с китайяной)». 1910 г. Х., м., 166,0 × 124,5 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

ярких плодов, каждый из которых имеет свой определенный цвет, отличный от остальных.

Контрасты буквально накаляются по краям композиции и угасают ближе к центру. Так, формируется пространственная глубина. Во втором случае, вместо абстрактного фона появляются очень условные драпировки скатерти и край стола. Предметы сконцентрированы вокруг яркого средника и расположены друг за другом, как в пространстве, а не на плоскости. Они теряют орнаментальные качества. В отличие от «Натюрморта с бананами», «Синие сливы» строятся на цветовых повторах, и, таким образом, И.И. Машкову удается сблизить кон-

Илл. 10. И.И. Машков. «Натюрморт с бананами». Около 1910 г. Х., м., 103,0 × 133,0 см // Переяславль-Залесский государственный историко-архитектурный и художественный музей-заповедник

Илл. 11. И.И. Машков. «Натюрморт. Синие сливы (Фрукты на блюде)». 1910 г. Х., м., 80,7 × 116,2 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

Илл. 12. И.И. Машков. «Автопортрет». 1911 г. Х., м., 137,0 × 107,0 см // Государственная Третьяковская галерея (Москва)

трасты и гармонизировать ансамбль [8, с. 26]. И.И. Машков свободно сталкивает между собой ахроматические и спектральные цвета: черные и желтые, серые и красные. Он решительно движется в сторону примитива, и на грани между картиной и лубочным подносом добивается тончайших цветовых созвучий, когда серый и черный воздействуют так же интенсивно, как зеленый и красный, а цветовые контрасты, переходы и дополнения убедительны и неожиданны. От «Натюрморта с бананами» до «Синих слив», а эти работы написаны почти в одно и то же время, можно проследить, в каком направлении И.И. Машков развивает свою живопись: от орнаментики подносов и декоративной живописи Анри Матисса к натюрмортам П. Сезанна [8, с. 26]. Удивительна та, почти лабораторная последовательность, с которой И.И. Машков буквально «выращивает» и усложняет свои композиции [8, с. 26]. Писать тексты и формулировать свой метод, как это делали другие художники, И.И. Машкову не нужно было. Всю «искусствоведческую» работу он осуществляет непосредственно в живописи, в которой совсем не чувствуется давление осознанного метода [8, с. 27]. Установка на примитив позволяет не думать о стиле. «Живопись должна идти от желудка», – говорил И.И. Машков, и, прежде всего, он имел в виду ощущение цвета, которое не может быть умозрительным, – либо чувствуешь, либо нет [8, с. 27]. И натюрморты – «подносы» – это испытание огнем [8, с. 27].

И.И. Машков работает открытыми контрастами. Критики, пришедшие на выставку «Бубнового валета», оценили колористический талант И.И. Машкова и окрестили его «русским Матиссом» [8, с. 27]. Выставка продлилась чуть больше месяца, до середины января 1911 года, а в октябре объединение распалось. Часть радикально настроенных художников во главе с М.Ф. Ларионовым сформировала новую группу – «Ослиный хвост» [8, с. 27]. Остальные консолидировались вокруг И.И. Машкова и П.П. Кончаловского и сохранили за собой первичное название – «Бубновый валет» [8, с. 27]. Взаимные претензии сводились к тому, что «хвосты» обвиняли «валетов» в консерватизме и подражательстве, а «валеты» считали «хвостов» скандальными экстремистами, склонными к эпатажу [8, с. 27]. «Валеты», по их собственному признанию, хотели «культивировать чисто живописные задачи» и не придумывать новых «измов» [8, с. 27]. С уходом ларионовцев в «Бубновом валете» произошла кристаллизация художественных интересов [8, с. 27].

Ее легко можно было проследить по картинам И.И. Машкова 1911 года, некоторые из них экспонировались на второй выставке объединения. «Автопортрет» (1911) как будто был написан другим художником [8, с. 27] (илл. 12).

Предельно условный образ, и ничего общего с прошлыми яркими «пугачами» [8, с. 27]. Черты лица сведены к формуле; изгибы воротника повторяются в складках волн и парусах. Торжественный линейный ритм способен ввести в заблуждение: даже не сразу видно, что образ шутейный, и И.И. Машков изобразил себя эдаким купцом-пароходчиком.

Илл. 13. И.И. Машков. «Дама с фазанами (Портрет Ф.Я. Гессе). 1911 г. Х., м., 177,0 × 133,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Лапидарность образа скорее отсылает к древнерусской иконе, чем к примитивному провинциальному портрету. В картине «Дама с фазанами (Портрет Ф.Я. Гессе)» (1911) вместо декоративных задников И.И. Машков вводит объемные предметы – чучела птиц [8, с. 28] (илл. 13).

Они расширяют пространство и формируют своеобразную арку над головой женщины. Яркие цвета присутствуют только отдельными вкраплениями – И.И. Машков ограничил гамму, чтобы усилить пространственный эффект. В данном случае, художник использовал приемы высветлений, характерные для мастеров Раннего итальянского Ренессанса. Женская фигура моделирована вместе с креслом, как единая кубическая форма. И.И. Машков ищет связи между примитивистским каноном и традициями доакадемического искусства. Вершина этих поисков – это монументальный портрет «Три сестры на диване. Групповой портрет Н., Л. и Е. Самойловых» (1911) [8, с. 28] (илл. 14).

И.И. Машков был дружен с семьей Самойловых, хранил их фотографии и написал картину без натуры, на основе фотоснимка. Возможно, что постановочная фотография вызвала яркие ассоциации и спровоцировала к созданию работы: композиция их тех персон, очевидно, восходит к ветхозаветной православной Троице, и боковые темные фигуры девушек по силуэтам напоминают ангелов из рублевского канона.

И.И. Машков обувает своих героинь в сандалии, а платье девушки в центре украшает античным меандром. Композиция строго симметрична, чередование светлых и темных зон создает пространственный эффект, а моделировка фигур, в основном, осуществляется за счет контрастов и выразительных силуэтов,

Илл. 14. И.И. Машков. «Три сестры на диване. Групповой портрет Н., Л. и Е. Самойловых». 1911 г. Х., м., 197,0 × 256,0 см // Омский областной музей изобразительных искусств

Илл. 15. И.И. Машков. «Натюрморт. Ягоды на фоне красного подноса». 1910-1911 гг. Х., м., 132,0 × 140,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

как в древнерусских иконах, которыми увлекались многие художники начала XX века. Но, И.И. Машков, пожалуй, был единственным, кто решился воспроизвести «чистый» канон без примесей религиозной мистики и фантастики, которые будоражили умы в эпоху русского модерна и авангарда [8, с. 28]. В это же время Н.С. Гончарова и другие члены «Ослиного хвоста» обращаются к традициям иконы и всячески эксплуатируют выразительные возможности и стиль древних изображений [8, с. 28]. У И.И. Машкова концептуальный подход в портрете Самойловых – иконографический канон реализуется через натурную постановку. Выход из примитива намечается и в натюрмортах. И.И. Машков пишет «Натюрморт. Ягоды на фоне красного подноса» (1910-1911), где под-

Илл. 16. И.И. Машков. «Натюрморт. Хлебы». 1912 г. Х., м., 105,0 × 133,0 см // Государственный Русский музей (Санкт-Петербург)

Илл. 17. И.И. Машков. «Пейзаж (Мотив подноса)». 1911 г. Х., м., 53,0 × 71,0 см // Кировский областной художественный музей имени В.М. и А.М. Васнецовых

Илл. 18. И.И. Машков. «Пейзаж с башнями (Мотив подноса)». 1911 г. Х., м., 62,0 × 87,5 см // Собрание А.Н. Еремина (Москва)

Илл. 19. И.И. Машков. «Новодевичий монастырь». 1912-1913 гг. Х., м., 93,3 × 126,0 см // Волгоградский музей изобразительных искусств

нос – это уже не содержание картины, а только один из ее компонентов [8, С. 29] (илл. 15).

Похожие задачи И.И. Машков уже решал в портретах-«пугачах» с декоративными задниками [8, с. 29]. В данном случае, роспись на подносе задает ритм и служит ключом ко всей композиции. Россыпи ягод образуют большие цветочные группы, строго определенные по цвету и одинаковые по размеру. Все они зрительно сопоставлены с орнаментальным узором, как вершиной композиционной пирамиды. Это самая верхняя и одновременно самая дальняя часть картины. Натюрморт организован, как декоративное панно: композиция выстроена по вертикали, как в натюрмортах Анри Матисса, но строго делится на три пространственных плана и получает трехмерное развитие. В работе «Натюрморт. Хлебы» (1912) канон примитива уже не чувствуется, хотя источником к созданию картины послужили хлебные рекламные вывески начала XX века [8, с. 29] (илл. 16).

И.И. Машков ценил их, как лучшие образцы современной живописи, сопоставимые с европейскими натюрмортами и античными фресками. Цветовая гамма «Хлебов» ограничена в диапазоне – от красного и желтого до коричневого и черного и сведена к общему золотистому тону,

который оживляет и наполняет собой грубые «рубленые» формы [8, с. 29]. С этой постановки начинается своего рода живописный цикл на тему хлебов, который будет создаваться на протяжении трех десятилетий. Помимо натюрморта, который для И.И. Машкова всегда был первичен, художник также обращался и к пейзажу, что было связано с потребностью расширить поле зрения и сменить масштаб деятельности (на примере его работ 1911-1913 годов: «Пейзаж (Мотив подноса)», «Пейзаж с башнями (Мотив подноса)», «Новодевичий монастырь» и др.) [8, с. 32] (илл. 17, 18, 19).

Таким образом, долгое время И.И. Машкова считали классиком натюрморта. Между тем, яркий артистизм и философская глубина произведений этого жанра на какое-то время затерялись в глазах современников его же собственные успехи в области портрета и пейзажа. Но, состоявшиеся в СССР в 1970-е годы выставки раскрыли истинное, очень ценное значение работ И.И. Машкова в жанрах портрета и пейзажа, и они утвердились в советском искусстве, как неотъемлемая и драгоценная часть его.

Список литературы:

1. Алленов М.М. Илья Иванович Машков. Ленинград : Изд-во «Художник РСФСР», 1973. 44 с. : ил. (Массовая библиотечка по искусству).
2. Илья Машков / Авт. текста В.Н. Перельман. Москва : Изд-во «Советский художник», 1957. 106 с.
3. Илья Машков / Авт.-сост. и авт. статьи И.С. Болотина. Москва : Изд-во «Советский художник», 1977. 462 с. : ил. (Мастера нашего века).
4. Малкова О.П. Специфика собрания И.И. Машкова в Волгоградском музее изобразительных искусств. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*. 2009. № 8(42). С. 125–128.
5. Малкова О.П. Илья Машков. Волгоградский музей изобразительных искусств имени И.И. Машкова [Текст] / О.П. Малкова. Волгоград : «Издатель», 2012. 168 с. : ил.
6. Непокупная И.Н. Художник Илья Машков. Волгоград : «Ниже-Волжское книжное изд-во», 1982. 144 с. : ил.
7. Пospelов Г.Г. «О «валетах бубновых» и «валетах червонных» // Панорама искусств'77. Москва : Изд-во «Советский художник», 1978. С. 127–142.
8. Светляков К.А. Илья Машков. 1881-1944. Москва : Изд-во «АРТ-РОДНИК», 2007. 96 с. (Малая серия искусств).
9. Художник И.И. Машков в искусстве, текстах, документах 1930-х годов. Москва : Изд-во «БуксМАрт», «ВМИИ им. Машкова», 2014. 400 с. : ил.

References:

1. Allenov M.M. Ilya Ivanovich Mashkov. Leningrad : Izd-vo «Hudojnik RSFSR», 1973. 44 s. : il. (Massovaya bibliotekha po iskusstvu).
2. Ilya Mashkov / Avt. teksta V.N. Perelman. Moskva : Izd-vo «Sovetskii hudojnik», 1957. 106 s.
3. Ilya Mashkov / Avt.-sost. i avt. stati I.S. Bolotina. Moskva : Izd-vo «Sovetskii hudojnik», 1977. 462 s. : il. (Mastera nashogo veka).
4. Malkova O.P. Specifika sobraniya I.I. Mashkova v Volgogradskom muzee izobrazitelnih iskusstv. *Izvestiya Volgogradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta*. 2009. № 8(42). S. 125–128.
5. Malkova O.P. Ilya Mashkov. Volgogradskii muzei izobrazitelnih iskusstv imeni I.I. Mashkova [Tekst] / O.P. Malkova. Volgograd : «Izdatek», 2012. 168 s. : il.
6. Nepokupnaya I.N. Hudojnik Ilya Mashkov. Volgograd : «Nijne-Voljskoe knijnoe izd-vo», 1982. 144 s. : il.
7. Pospelov G.G. «O «valetah bubnovih» i «valetah chervonnih» // Panorama iskusstv'77. Moskva : Izd-vo «Sovetskii hudojnik», 1978. S. 127–142.
8. Svetlyakov K.A. Ilya Mashkov. 1881-1944. Moskva : Izd-vo «ART-RODNIK», 2007. 96 s. (Malaya seriya iskusstv).
9. Hudojnik I.I. Mashkov v iskusstve, tekstah, dokumentah 1930-h godov. Moskva : Izd-vo «BuksMArt», «VMII im. Mashkova», 2014. 400 s. : il.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-50>

УДК 786.2.087.4

Афанасьєв С.М.

Київський національний університет культури і мистецтва

КЛАСИЧНИЙ ЕКЗЕРСИС І. ЛУКАШОВОЇ ЯК УНІКАЛЬНА ПЕДАГОГІЧНА МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ АРТИСТА БАЛЕТУ

Анотація. У статті, на прикладі класичного екзерсису видатної артистки, балетмейстера та педагога І.П. Лукашової, проаналізовані особливості та окремі методичні підходи побудови уроку класичного танцю для артистів балету. Визначено ставлення педагога до формування загальної культури танцівника. Ознайомлення з даним методичним здобутком як із вагомою складовою загального комплексу теоретичних знань з хореографічної освіти є важливим завданням сучасних викладачів не лише академічної школи, а й модерних напрямків. Ціль статті – дослідити розвиток педагогічного методу І.П. Лукашової, унікальної системи виховання танцівників.

Ключові слова: Іраїда Лукашова, український балет, класична хореографія, класичний екзерсис, педагогічний метод.

Afanasyev Serhii

Kiev National University of Culture and Arts

CLASSICAL ECZERSIS I. LUKASHOV AS A UNIQUE PEDAGOGICAL METHOD FOR STUDYING THE BALLET ARTIST

Summary. In the article, on the example of the classical exercise of the outstanding artist, choreographer and teacher I.P. Lukashova, the peculiarities and separate methodological approaches of constructing a classical dance lesson for ballet artists are analyzed. The attitude of the teacher towards the formation of the general culture of the dancer is determined. Familiarity with this methodological achievement as a significant component of the general complex of theoretical knowledge of choreographic education is an important task of modern teachers not only academic school but also modernist directions. The purpose of the article is to investigate the development of the pedagogical method of I.P. Lukashova, a unique system of education of dancers. The lesson is an extremely important component for creating a mastery of the ballet actor, without which it is impossible to complete a rehearsal process as well as a high professional level of repertoire performances. The ability to balance training programs to reveal the individuality of each dancer and the implementation of relevant creative tasks are important prerequisites for pedagogical efficiency. On the example of the classical exercise of the outstanding artist, choreographer and teacher I.P. Lukashova, features and individual methodical approaches of constructing a classical dance lesson for ballet artists were analyzed. The attitude of the teacher towards the formation of the general culture of the dancer is determined.

Keywords: Iraida Lukashova, Ukrainian ballet, classical choreography, classical exercise, pedagogical method.

Постановка проблеми. Якщо розглядати досвід театральної педагогіки починаючи з 80-х рр. ХХ ст., слід передусім акцентувати увагу на уроках народної артистки України Іраїди Петрівни Лукашової (на початку 90-х рр. вона виїхала з України і працює за кордоном). Її клас був суто жіночим і не тільки тому, що його відвідували тільки балерини: педагог мала на меті сформувати в артисток саме жіночу, витончену манеру виконання. На своїх уроках І. Лукашова великого значення надавала вправам на розвиток координації, гнучкості – port de bras, розтяжкам, adagio. Часто був урок на пуантах. Ірина Петрівна навчала комбінацій на пуантах не тільки на середині залу, але й біля станка – adagio, port de bras, grand battements – вправи на розвиток амплітуди руху й тренування правильного положення осі, які є надзвичайно важливими під час виконання pas de deux.

Мета статті. Дослідити розвиток педагогічного методу І.П. Лукашової, унікальної системи виховання танцівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні положення системи ритмопластики Іраїди Петрівни Лукашової, згідно з дослідницею Ж.В. Дедусенко, містяться в тезах про матеріалізацію ритму як людського руху, виявлення в цьому русі волі й почуттів, моторний, пластичний

субстрат переживання, виявленого рухом, гармонічну узгодженість рухів тощо. Ця система, стала, на думку О.І. Чепалова, основою для таких відмінних напрямів сценічного мистецтва, як концепція «надмаріонетки» Г. Крега та «синестезії» Ж. д'Удіна. Можна простежити зв'язок цих новацій у театральній (зокрема, хореографічній) педагогії з педагогічними ідеями ніцшеанства, наприклад з тезою про всеосяжність гри: «Дитина й митець – це ті архетипи, які своїми діями і духом найближчі до світової гри», – зазначає дослідник педагогічної спадщини Ф. Ніцше Т. Хойер. Саме гра як основа навчання і головний елемент сценічної підготовки актора подібна до тих завдань, які постійно виникають під час підготовки артистів балету.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Хореографічна педагогіка динамічно розвивається, що виражається в постійному протистоянні між класичною школою і багатьма модерними стилями танцю, які набували значного поширення, проголошували свої маніфести і, звичайно ж, потребували створення нових педагогічних систем.

Формулювання цілей статті. Заслужена артистка УРСР Іраїда Петрівна Лукашова народилася 1938 року в Свердловську. По закінченні

навчання у хореографічній школі при Одеському оперному театрі (1946-1953, клас А. Риндіної, К. Пушкіної) дебютувала на сцені місцевої Опери в ролі Маші в балеті «Лускунчик» П. Чайковського; 1955 року була прийнята до балетної трупи Київського ДАТОБ ім. Т. Шевченка, де досить швидко посіла місце провідної солістки [1, с. 324]. Театрознавці (В. Туркевич, Ю. Станішевський тощо) відзначали, що вже на початку танцювальної кар'єри хореографічний стиль І. Лукашової відрізнявся неперевершений академізмом, чистотою і витонченістю танцювальних ліній, у виконавській манері поєднувалися висока технічна складова та глибоке проникнення у сутність створюваних нею образів [11, с. 125]. «Грина [Іраїда – Л.В.] вже тоді здивувала всіх витонченістю і віртуозністю танцювальної техніки. Для неї, здавалось, не було труднощів у складній мові класичного танцю. Природний стрибок і графічна закінченість поз, чудові обертання та філігранність дрібних рухів поєднувалися у юної балерини з високою поетичною натхненністю і непідробленою щирістю» [7, с. 77].

Найповніше лірико-романтичне обдарування Іраїди Лукашової розкрилося у творчому дуеті з не менш обдарованим артистом балету Валерієм Парсеговим.

Серед сценічних здобутків В. Парсегова – І. Лукашової насамперед варто назвати партії з балетів академічної спадщини: Зігфрід – Одетта – Оділія, Маша – Лускунчик, Аврора – Дезіре («Лебедине озеро», «Лускунчик», «Спляча красуня» П. Чайковського), Альберт – Жізель («Жізель А. Адана»), Франц – Сванільда («Копелія» Л. Деліба), Діана – Актеон, Вах – Ваханка («Есмеральда» Ц. Пуні) тощо. Важливою сценічною практикою для Парсегова і Лукашової стала їх участь у балетах національної тематики: Лукаш – Мавка («Лісова пісня» М. Скорульського), Степан – Лілея («Лілея» К. Данькевича), Іван – Марічка («Тіні забутих предків» В. Кирейка) тощо. На думку вітчизняного мистецтвознавця Юрія Станішевського, артистичне партнерство Лукашової і Парсегова «подарувало київській сцені високохудожні досягнення в класичних і сучасних спектаклях, рідкісну мистецьку гармонію двох близьких за духом і чистотою хореографічної форми виконавців [...]. Партнери неначе доповнювали один одного, захоплювали глядачів натхненною красою танцю і глибокою щирістю почуттів...» [8, с. 410].

Остання думка про високий рівень художніх здобутків І. Лукашової та В. Парсегова не є перебільшенням. На сцені, в дуеті, вони дійсно уособлювали зовнішню і внутрішню красу образів своїх героїв. Восени 1964 року дует Лукашова–Парсегов вразив своєю викінченою майстерністю не лише публіку, а й суворих критиків та високоавторитетне журі (на чолі із балетмейстером Гранд-опера, нашим колишнім земляком, Сержем Лифарем) на Другому міжнародному фестивалі танцю у Парижі [8, с. 410]. За неперевершене виконання па-де-де Діани й Актеона з балету «Есмеральда» (балетмейстер Вахтанг Вронський) Лукашова і Парсегов здобули не лише престижні для артистів премії – нагороди на честь Ганни Павлової та Вацлава Ніжинського, а й Гран-прі хореографічного форуму. За словами Юрія Ста-

нішевського, позолочені туфельки Іраїди Лукашової, в яких вона танцювала на паризькій сцені разом із Валерієм Парсеговим й досьогодні зберігаються у старовинному музеї Французької академії танцю разом із пуантами видатних балерин ХХ століття: Ганни Павлової, Тамари Карсавіної, Галини Уланової, Іветт Шовіре, Майї Плисецької та інших видатних танцівниць.

На жаль, після триумфу у Парижі дует з адміністративних та професійних причин розпався і більше не відновлювався. Поступово обидва артисти здобули вищу педагогічну й балетмейстерську хореографічну освіту: І. Лукашова – у Державному інституті театрального мистецтва в Москві у класі відомого балетмейстера Р. Захарова, В. Парсегов – у Київському державному театральному інституті (факультет кінорежисури), згодом перейшли на педагогічну та викладацько-репетиторську діяльність. Головною справою досвідченої балерини стала робота з молодими солістками над провідними партіями класичного репертуару, зокрема її ученицями були Тетяна Боровик і Тетяна Литвинова. Про педагогічні здобутки І. Лукашової мистецтвознавець В. Чорногор писав: «Наставництво стало [для неї] однією з невід'ємних рис роботи в театрі. Втім, для того є всі передумови. Головне – хороша класична школа балерини. І. Лукашова чудово відчуває всю красу, прозору пастельність і витонченість образів у балетах Чайковського, Глазунова, Прокоф'єва...» [13, с. 7]. З початку 1980-х років І. Лукашова працювала за кордоном педагогом та балетмейстером-репетитором Хорвацького національного театру у Загребі.

На початку 2019 року, на запрошення дирекції Національної опери України, зокрема художнього керівника балетної трупи Аніко Рехвіашвілі, Іраїда Петрівна Лукашова повертається до складу педагогів-репетиторів Національної опери України.

Автор статті був свідком декількох уроків, які проводила Іраїда Петрівна для артистів балету Національної опери України, та зробив запис класичного екзерсису (додається в кінці статті), на аналізі якого було проаналізовано особливості та окремі методичні підходи побудови уроку класичного танцю для артистів балету. А саме:

1. Педагог ніколи не перевантажує комбінації. Іраїда Петрівна розподіляє працю всього суставно-зв'язкового апарату рівномірно, не повторюючи багато разів один рух. Її композиції вирізняються логічною побудовою та поступовим збільшенням технічної складності.

2. Всі рухи біля станка та на середині залу виконуються з обох ніг, що в рівній мірі розігріває, розвиває і зміцнює весь руховий апарат артиста балету.

3. Кожна вправа біля станка або танцювальна комбінація рухів на середині залу починається та закінчується методично грамотно і танцювально завершено.

4. В третій частині уроку (*allegro*), відпрацьовуються різноманітні стрибки класичного танцю (малі, великі, трамплінні). Вони комбінуються з поворотами, обертами, увага приділяється взаємодії рук та корпусу.

5. Важливою складовою екзерсису класичного танцю провідний педагог вважає темп його

проведення. Активний темп зростання навантаження викликає в танцівників максимальне напруження не лише м'язового апарату, а й центральної нервової системи. І навпаки, недостатньо інтенсивний темп проведення уроку сприяв надмірному «охолодженню» виконавців й зменшує розвиток сили та витривалості. Тому, з ціллю уникнення перевтомлення організму педагог під час уроку робить зауваження по методиці виконання та пояснює як треба їх запобігати під час виконання. Зауваження робить в простій, зрозумілій та логічно послідовній формі (на відміну від просторових та багатослівних).

6. Представлені методичні ознаки класичного екзерсису І. Лукашової, обумовлюються психофізичними особливостями організму виконавців, сприяють розвитку їх віртуозності й водночас попереджають можливу шкоду суглобов'язкового апарату, розладу серцевої та нервової діяльності. Тому, у межах дозволеного часу, І. Лукашова варіативно може скорочувати тривалість першої частини уроку та посилювати складність її комбінованих завдань; другу і третю частину збільшувати за обсягом рухів та складністю прийомів, в залежності від навантаження на артистів балету репертуаром або під роботи над новими виставами.

Викладені вище принципи класичного екзерсису для артистів балету є основою методики викладання класичного танцю, якої дотримується у своїй роботі І. Лукашова – заслужена артистка УРСР, відомий український педагог, яка добре відома не тільки в нашій країні а і за її межами. Визначний результат її плідної та сумлінної праці не лише ставить І. Лукашова до лав видатних знавців академічного танцю, а й дає вагомі підстави визначити її викладацький досвід одним з провідних у галузі вітчизняної балетної педагогіки.

КЛАСИЧНИЙ ЕКЗЕРСИС І.П. ЛУКАШОВОЇ

Екзерсис біля станка

1. Музичний розмір 4/4. Grands plies по I позиції ніг, releve на півпальцях, port de bras до станку, швидко (1/4) grands plies. Так само по II, IV, V позиціям ніг, port de bras вперед, назад та в сторону.

2. Музичний розмір 2/4. Battements tendus два вперед по V позиції ніг, на третьому – demi-plie. Два рази battements tendus з releve в сторону, закінчити в V позицію. Вся вправа виконується назад.

3. Музичний розмір 2/4. Battements tendus jetes. Сім раз balance по I позиції ніг, два рази по три в сторону по I позиції.

4. Музичний розмір 3/4. Rond de jambe par terre два рази, на третьому – grand rond de jambe jete, розтяжка назад. Закінчити вправу releve lent у II arabesque.

5. Музичний розмір 4/4. Battements fondus один раз в сторону, один раз вперед, через sur le cou-de-pied в сторону на demi-plie, tour en dedans один оберт, закінчити оберт на sur le cou-de-pied, спуститись з півпальця на всю стопу та знову піднятись на півпальці.

6. Музичний розмір 3/4. Battements frappes три рази в сторону, flic-flac en tournant en dedans, сім раз doubles frappes releve в сторону. Далі petits battements sur le cou-de-pied два рази з зупинкою

вперед, три рази швидких (1/8), tour temps releve en dehors два оберта, закінчення attitude, allongee у другий arabesque, сім frappes в сторону.

7. Музичний розмір 6/8. Adagio. На 1/8 developpe ecartee нагору (голова повернута до станку), passe developpe вперед на efface, plie (під руку) закрити в V позицію вперед, releve en tournant en dedans на півпальцях по V позиції пів оберта, developpe назад правою ногою 9 ліва рука в 3-й позиції), поворот на пів кола en dehors у пози attitude allongee.

8. Музичний розмір 3/4. Grands battements jetes balancoire, вісім разів з зупинкою по I позиції, вісім в сторону по V позиції.

Екзерсис на середині залу

1. Музичний розмір 3/4. Adagio. Grands plies по II позиції ніг, знизу tours attitude en dehors два оберти. Третій arabesque plies, developpe a la seconde, лівою ногою, grands fouette у третій arabesque. Battements tendus croises вперед правою ногою два рази по V позиції, на третьому demi-plie (під руку) changement de pied en tournant, чотири battements tendus в четвертий arabesque правою ногою, вісім petits battements jetes в сторону лівою ногою, preparation в IV позицію, два tours en dehors, закінчити в IV позицію, два tours en dedans, закінчення в третій arabesque.

2. Музичний розмір 4/4. Grands battements jetes два рази на croise вперед (під руку) правою ногою, sissonne ouverte у перший arabesque, assemble вперед лівою ногою, два grands battements jetes на ecarte вниз лівою ногою, sissonne tombee (з півпальців), pas de bourree, IV позиція, tour attitude en dehors (руки в 3-й позиції) renverse.

Allegro

1. Музичний розмір 2/4. Temps sauté в IV позицію, оберт ¼ кола, на II позицію, два changement de pied по V позиції ніг

2. Музичний розмір 2/4. Assemblies battus правою ногою, pas echarpe, saute по другій позиції ніг.

3. Музичний розмір 3/4. Pas echarpe, saute, sissonne simple, pas jete вперед, pas glissade, 2 pas jete в сторону pas assemblies в V позицію.

4. Музичний розмір 2/4. Діагональ. З правої ноги pas tombe pas de bourre pas glissade grand battement jete закінчити pas tombe на ліву ногу, комбінація повторюється з лівої ноги.

5. Музичний розмір 2/4. Pas couru, grand pas jete вперед, pas shasse, grand assemblies, два pas balance, grand assemblies. Pas faille в перший arabesque tours chaines, tours en lair в IV позицію ніг.

6. Музичний розмір 2/4. Entrechat quatre два рази, bris вперед лівою ногою, royale.

Висновки. Урок є надто важливою складовою для формування майстерності артиста балету, без якої неможливі як повноцінний репетиційний процес, так і високий професійний рівень репертуарних спектаклів. Уміння збалансувати тренувальні програми для розкриття індивідуальності кожного танцівника та виконання актуальних творчих завдань є важливими передумовами педагогічної ефективності. На прикладі класичного екзерсису видатної артистки, балетмейстера та педагога І.П. Лукашової, проаналізовані особливості та окремі методичні підходи побудови уроку класичного танцю для артистів балету. Визначено ставлення педагога до формування загальної культури танцівника.

Список літератури:

1. Балет: Енциклопедія / гл. ред. Ю. Григорович. Москва : Советская энциклопедия, 1981. 624 с.
2. Боримська Г. Поезія танцю. *Вечірній Київ*. 1974. 2 лютого. 234 с.
3. Кухарчук М. У пошуку нового. *Театрально-концертний Київ*. 1983. № 17. 589 с.
4. Майорова О. Творець яскравих образів. *Культура і життя*. 1966. 4 серпня. 123 с.
5. Поляков Ю. Зірка першої величини. *Радянська культура*. 1965. 7 січня. 454 с.
6. Станішевський Ю. Балетний театр України. Київ : Музична Україна, 2003. 438 с.
7. Станішевський Ю. Лебеді чарівного озера. Київ : Молодь, 1966. 392 с.
8. Станішевський Ю. Національний академічний театр опери та балету України імені Тараса Шевченка: Історія і сучасність. Київ : Музична Україна, 2002. 736 с.
9. Тарасенко Л. Учитель танцев. *День*. 2006. 1 июня. 194 с.
10. Тарасов Н.И. Классический танец. Школа мужского исполнительства. 3-е изд. СПб. : Издательство «Лань», 2005. 496 с.
11. Туркевич В. І будуть згадувати. *Театрально-концертний Київ*. 1976. № 18. 523 с.

References:

1. Grigorovich Y. (1981). Balet: Encyclopedia [Balet: Encyclopedia] / Ch. edit. Moscow : Soviet Encyclopedia, 624 p.
2. Borymskaya G. (1974). Poezia tancy [Poetry of dance]. *Evening Kiev*, February 2, 234 p.
3. Kukharchuk M. (1983). U poshuku novogo [In search of new]. *Theater-Concert Kyiv*, no. 17, 589 p.
4. Mayorova O. (1966). Tvorec yaskravyykh obraziv [Creator of bright images]. *Culture and life*. August 4, 123 p.
5. Polyakov Y. (1965). Zirka pershoi velychyny [Star of the first magnitude]. *Soviet culture*. January 7, 454 p.
6. Stanishevsky Y. (2003). Baletnyy teatr Ukraini [Ballet Theater of Ukraine]. Kyiv : Music Ukraine, 438 p.
7. Stanishevsky Y. (1966). Lebid charivnogo ozera [Swans of the magic lake]. Kyiv : Youth, 392 p.
8. Stanishevsky Y. (2002). Nacionalna academia teatru opery ta baletu Ukraini imeni Tarasa Shevchenko: Istoria i suchasnist [National Academic Theater of Opera and Ballet of Ukraine named after Taras Shevchenko: History and Present]. Kyiv : Musical Ukraine, 736 p.
9. Tarasenko L. (2006). Uchitel tancev [Teacher of dance]. *Day*, June 1, 194 p.
10. Tarasov N.I. (2005). Klasicheskij tanec. Shkola mujskogo ispolnenia [Classical dance. School of male performance]. 3rd ed. – St. Petersburg : Publishing House "Lan", 496 p.
11. Turkevich V. (1976). I budut zhaduvaty [And they will be remembered]. *Theater-Concert Kyiv*, no. 18, 523 p.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-51>

УДК 796.011.1-057.875

Гуренко О.А.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я У СТУДЕНТІВ ЗВО

Анотація. У статті наведена характеристика культури здоров'я з позицій системного підходу з виділенням системоутворюючих, системонаповнюючих і системообумовлюючих факторів, які визначають функціонування цілісної системи, яка, у свою чергу, складається із компонентів: мотиваційно-особистісного, когнітивного і діяльнісного. Встановлено, що культура здоров'я особистості характеризується життєвими позиціями людини (наявністю позитивних цілей і цінностей); грамотним відношенням до свого здоров'я, природи і суспільства; організацією здорового стилю життя, який дозволяє узгодити норму і варіативність, індивідуальність і заданість, розглядати специфіку активності особистості у реалізації здорового способу життя в індивідуальній життєдіяльності. Культура здоров'я особистості, виникаючи на певному рівні суб'єктивності і творчості у процесах життєдіяльності, утворює цілісну систему життєвих проявів особистості, яка сприяє гармонізації власної індивідуальності з умовами життєдіяльності і є засобом самоактуалізації в ній, дозволяє активно регулювати стан людини з урахуванням індивідуальних особливостей і рівня здоров'я, реалізувати програми самозбереження, самореалізації, саморозвитку, які призводять до гармонізації усіх компонентів здоров'я і цілісного розвитку особистості.

Ключові слова: культура здоров'я особистості, здоровий спосіб життя, системні фактори, компоненти, мотивація, цінності, діяльність.

Gurenko Oleksandr

Vinnitsa Institute of Trade and Economics of
Kyiv National University of Trade and Economics

BASIC APPROACHES TO FORMING HEALTH CULTURE TO STUDENTS

Summary. Different scientific approaches to the definition of a culture of personality health cause the consideration of this phenomenon in terms of a system approach, the essence of which in terms of its as a whole system, which is not limited to a simple sum of parts, but possesses qualities that may be missing in its individual elements. The system approach involves consideration of relatively independent components not isolated, but in the relationship and development, the identification of structural and functional relationships and the construction of models in order to obtain knowledge about the laws of the functioning of the system. Analysis of the culture of personality health from the point of view of systemic integrity will contribute to a deeper understanding of its determinant role in the formation of human health. The article describes the characteristics of the health culture from the point of view of the system approach with the allocation of system-forming, system-filling and system-determining factors that determine the functioning of a holistic system, which in turn consists of components: motivational-personal, cognitive and activity. It is established that the culture of personality health is characterized by human life positions (having positive goals and values); competent attitude to their health, nature and society; organization of a healthy lifestyle that allows you to reconcile the norm and variability, individuality and purpose, to consider the specificity of personality activity in implementing a healthy lifestyle in an individual's life. The culture of personal health, appearing at a certain level of subjectivity and creativity in the processes of life, forms a holistic system of life manifestations of the individual, which promotes the harmonization of one's individuality with the conditions of life and is a means of actual actualization in it, allows you to actively regulate the state of a person, taking into account individual features and level of health, realize programs of self-preservation, self-realization, self-development, which lead to the harmonization of all components of health and holistic development personally.

Keywords: culture of personality health, healthy lifestyle, system factors, components, motivation, values, activity.

Актуальність дослідження. Пізнання сутності і значимості певного компонента якогось процесу, явища, розвитку науково обґрунтованого уявлення про нього пов'язане, перш за все, зі створенням повної картини про дефініцію поняття, що ототожнює цей компонент. Такий процес пізнання базується на послідовному і взаємопов'язаному вивченні основоположних категорій чи понять, особливо, якщо компонент,

що пізнається позначається словосполученням, а з ним і явищем, в контексті чого представлена «культура здоров'я особистості». Робіт, що стосуються дослідження проблеми культури здоров'я особистості є значна кількість. Однак, не достатньо дослідженою, на наш погляд, є проблема інтерпретації даного феномену як системної цілісності.

Різні наукові підходи до визначення культури здоров'я особистості обумовлюють розгляд даного

феномену з точки зору системного підходу суть якого у розумінні її як цілісної системи, що не зводиться до простої суми частин, а володіє якостями, які можуть бути відсутні у окремих її елементів. Системний підхід передбачає розгляд відносно самостійних компонентів не ізольовано, а у взаємозв'язку і розвитку, виявленні структурних і функціональних зв'язків і побудові моделей з метою отримання знань про закономірності функціонування системи. Аналіз культури здоров'я особистості з позицій системної цілісності сприятиме більш глибокому розумінню її детермінантної ролі у формуванні здоров'я людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У зв'язку з набуттям глобального статусу проблеми здоров'я, останнім часом активізувались міждисциплінарні наукові дослідження факторів, детермінант, які визначають здоров'я людини. Так ВООЗ, виділяючи чотири найбільш значимих для здоров'я фактори, надає їм наступні співвідношення: спосіб життя – 50-55%, навколишнє середовище – 20-25%, спадковість – 15-20%, охорона здоров'я – 15-20%. Наукові дослідження проблеми здоров'я останніх років розглядають його з позицій цілісності, використовуючи холістичний, інтегративний підхід, методологічні принципи, що лежать в основі знань про людину з позицій закономірностей системної цілісності і синергетичної взаємодії її складових [5; 7]. У даному контексті активізувались і дослідження проблеми культури здоров'я особистості, як одного з основних чинників, що через культурну поведінкову складову значним чином детермінує здоров'я людини, а відтак і якість її життя [2; 8].

Важливість дослідження здоров'я людини з точки зору антропогенних потреб у сучасних умовах визначається тією обставиною, що взаємодія потреб і здоров'я реалізується у культурі здоров'я, що є психологічною моделлю відношення до здоров'я та здоров'яформуючої поведінки, вибраної індивідом у пошуках кращого самоздійснення життя.

Мета дослідження: проаналізувати структуру, компонентний склад культури здоров'я особистості та обґрунтувати здоров'яформувальну сутність культури здоров'я особистості з позицій системної цілісності.

Методи дослідження: системний метод, теоретичний аналіз, інтерпретація та узагальнення даних наукової літератури з проблеми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Основою поняття «культура здоров'я особистості» є категорія «культура». Культура є найбільш яскравим і складним феноменом у людському суспільстві. Теорія сучасної культури нараховує багато (сотні) її визначень. У контексті нашого дослідження підійде визначення наведене нижче.

Культура – творіння людини, що являє собою процес і результати збереження, освоєння, створення, відтворення і поширення матеріальних і духовних цінностей, що виступає у вигляді якісної характеристики діяльності людини і суспільства, міри і способу його розвитку.

Всі компоненти визначення категорії культура, їх сутність і взаємозв'язок обумовлені діяльністю людини, її наступністю від покоління до покоління, філософією спірального розвитку суспільства, на чому базується і користування, і примноження цінностей культури.

У вузькому смислі культура – це, перш за все, ті зразки поведінки, діяльності і взаємодії з іншими людьми, яких дотримуються індивіди, що населяють спільну територію, занурені у відповідне життєве середовище. Відповідно, культура характеризує особливості поведінки, свідомості і діяльності людей у конкретних сферах суспільного життя.

Культура є найбільш складним феноменом у сучасній науці. Про це свідчить той факт, що у науці існують сотні її визначень. Із всіх підходів до її визначення найбільш значимими, на думку В.М. Видріна, є наступні:

- культура – творіння людини, те, що не створено у такому вигляді природою;
- культура – міра і спосіб розвитку людини;
- культура – якісна характеристика діяльності людини і суспільства;
- культура – процес і результат збереження, освоєння, розвитку і поширення матеріальних і духовних цінностей [2].

Розглядаючи культуру у якості міри і способу розвитку людини, мається на увазі всебічне її вдосконалення, включаючи інтелектуальний, фізичний, психічний, духовний, естетичний розвиток. Людина розвивається у процесі діяльності і конкретних її видів, основними з яких є: пізнавальна, трудова, комунікативна, ігрова [3]. На основі цих видів діяльності формуються і додаткові, серед яких, на нашу думку, особливе місце і гуманну значимість для людини має оздоровча діяльність, яка, в свою чергу, може вважатись якісною характеристикою культури здоров'я особистості. При цьому якісна характеристика діяльності людини у цілому свідчить про те, що не сама по собі діяльність, а її способи, якості, міра розумності і корисності для людини і суспільства в цілому характеризують рівень її культурності. У цьому смислі оздоровча діяльність, спрямована на формування, збереження і зміцнення здоров'я, організацію здорового способу життя, перетворює людину, вдосконалює її відношення до самої себе, природи і суспільства, формує культуру здоров'я особистості.

Діяльність нерозривно пов'язана з потребами, оскільки вся історія людського суспільства є не що інше як діяльність із задоволення її потреб. Аналізуючи різні класифікації потреб, можна виділити два класи: природні, до культурні і людські соціальні, культурні. До перших відносяться потреби в їжі, воді, повітрі, рухові, потреби розмноження, захисту потомства. Вони у повній мірі притаманні як тваринам, так і людині, але у людському суспільстві вони детерміновані соціальними умовами.

Культурні людські потреби не даються, а лише задаються природою, вони формуються у процесі виховання і різних видів діяльності. Рівень їх сформованості і усвідомленості залежить від якості діяльності людини з задоволення усвідомленої ним потреби, необхідності в матеріальних і духовних, фізичних і психічних, інтелектуальних і емоційних цінностях.

До числа найбільш загальних соціальних потреб відноситься необхідність створення здорової, життєдіяльної і мобільної нації, у всебічно і гармонійно розвинених людях і у створенні об'єктивних умов для вільного розвитку сил, здібностей і дарувань кожної людини, збереження і зміцнення її здоров'я. Ступінь сформованості цієї потреби, її рівень залежать, перш за все, від

рівня культури людини, її вихованості і освіченості, які, в свою чергу, формуються головним чином у системі освіти і суспільних відносин протягом усієї людської життєдіяльності.

Культура здоров'я, як найважливіша складова усієї людської культури, – одна із основних форм освоєння людиною зовнішньої і внутрішньої природи, спосіб створення гармонії свого існування у найширшому сенсі. Разом з тим культура здоров'я особистості включає в себе не лише об'єктивні результати діяльності людей, що проявляються у рівні їх здоров'я, але і суб'єктивні людські сили і здібності, що реалізуються в діяльності, спрямованій на організацію індивідуального здорового способу життя.

Розглядаючи співвідношення поняття культура здоров'я з визначенням загальної культури, слід виділити пріоритет духовно-моральних цінностей і мотиваційних установок на здоров'я, які знаходять своє вираження у менталітеті здорового способу життя. При цьому розвиток духовного світу людини, її творчих здібностей, відношення до праці, до соціального середовища є стратегією освіти у зміні способу життя з метою збереження і примноження індивідуального здоров'я.

Важливими характеристиками категорії «здоров'я» є кількість і якість здоров'я, які дозволяють людині реалізовувати свої біологічні і соціальні функції, а також є потенціалом для активної творчої діяльності людини. При цьому однією із умов нарощування потенціалу здоров'я чи його збереження при наявності серйозних (незворотніх) відхилень є наявність морально-вольових і ціннісно-мотиваційних установок на здоров'я і здоровий спосіб життя.

Цілісне розуміння здоров'я передбачає не лише єдність організму, це організм і особистість з властивим їм рівнем розвитку психофізіологічних функцій, ступенем розвиненості мислення, відповідним менталітетом, що дозволяє проявляти певну міру працездатності, соціальної активності, яка, в свою чергу, визначається стратегією життя людини, мірою його панування над обставинами життя. Іншими словами, особистісний рівень здоров'я будується у відповідності з основними цілями і цінностями життя і визначається індивідуальним стилем життя (у нашому розумінні – здоровим способом життя). Таким чином, здоровий спосіб життя – це сукупність духовних цінностей і фактичних діяльнісних форм зі збереження здоров'я. сутністю ЗСЖ є забезпечення оптимального задоволення потреб людини за умови і на основі оптимізації розвитку, стану і функціонування організованих зовнішніх і внутрішніх систем, зв'язків індивіда і суспільства. Причому здоровий спосіб життя має індивідуальну адресність. Індивідуалізація ЗСЖ є врахуванням природних задатків, потреб, соціальних і кліматичних умов та є основним принципом з формування культури здоров'я особистості і дозволяє перевести так званий узагальнений «здоровий спосіб життя» в індивідуалізований «здоровий стиль життя» [1; 5; 6].

Здоровий стиль життя пов'язують із задоволенням базових людських потреб. У різних особистостей, при однаковому наборі базових потреб, присутній свій власний спосіб їх задоволення, багатовимірний у чому обумовлений вихованням. Окрім цього кожна людина вибудовує свою власну систему потреб

і у відповідності з ієрархією в ній розподіляє час, сили, життєві ресурси між різними видами діяльності. Різні способи задоволення потреб і індивідуальність систем потреб обумовлюють різні життєві стилі. Відповідно, здоровий стиль життя передбачає таку систему індивідуальних потреб, яка сприяє розвитку даної особистості, а також оптимальні способи реалізації цих потреб. У контексті цього представляє інтерес твердження А. Маслоу [7], що самоактуалізація, прагнення до розвитку своїх здібностей, до особистісного росту є потребою вищого рівня людини, яка перетворюється у мотив поведінки за умови задоволення нижчих потреб. Самоактуалізація виступає не тільки метою і результатом, але і процесом актуалізації потенційних можливостей особистості. Розвинена потреба у самоактуалізації орієнтує на ведення здорового стилю життя як необхідної умови повноцінного, активного, тривалого життя, що дозволяє у повній мірі реалізувати потенційні індивідуальні можливості. Але здоровий стиль життя лише тоді відповідає своєму визначенню, коли є умови для задоволення не лише життєво необхідних потреб, але і потреби у самоактуалізації. Звідси, здоровий стиль життя є продуктом самостійного пошуку, індивідуальної смислотворчості, особистісної еволюції.

Виходячи із аналізу стильових рис, з точки зору їх оптимальності для суб'єкта життєдіяльності, М.Я. Віленський [5] виділяє наступні критерії здорового стилю життя: організаційний (наявність у особистості повноцінної життєвої стратегії, а не короткочасних тактик виживання); гігієнічний (раціональний режим праці і відпочинку, оптимальний руховий режим, дотримання правил особистої гігієни); комунікативно-діяльнісний (багата палітра різних видів діяльності, регулярна оздоровча діяльність, здатність до продуктивного спілкування, пошуково-творча активність); адаптаційно-рольовий (гармонійне протікання процесів соціалізації і індивідуалізації), гнучкість у поведінці і спілкуванні, конгруентність); культурно-естетичний (широта культурних контактів, наявність естетичного ідеалу, здатність протидіяти проявам антикультури, розумне дотримання моди); ціннісно-мотиваційний (пріоритет цінностей здоров'я і саморозвитку, наявність ідеологічного ідеала); емоційно-вольовий (емоційно-психологічна стійкість, внутрішній контроль, оптимізм); індивідуально-особистісний (високий рівень самоприйняття і самоповаги, чутливість до себе, здатність зберігати свою унікальність і творчо реалізовувати її).

Відповідно, здоров'я багато в чому залежить від життєвої позиції і зусиль людини, здатної активно регулювати власний стан з урахуванням індивідуальних особливостей свого організму, реалізовувати програми самозбереження, самореалізації і саморозвитку. Для цього потрібні мотивація формування здоров'я, культура знань про свій організм і способів вдосконалення здоров'я. При цьому освоєння здорового способу життя можливе на основі принципу активності особистості, що дозволяє поєднувати цінності здоров'я з формуванням валеологічних знань і освоєнням практичних навичок збереження і зміцнення здоров'я, які реалізуються у повсякденній життєдіяльності.

Розглядаючи культуру здоров'я з позицій системно-структурного підходу [7], ми представляємо її у вигляді цілісної системи з притаманним їй

внутрішнім змістом, зовнішніми умовами і інтегральним результатом, що виражається узгодженістю системоутворюючих, системонаповнюючих і системообумовлюючих факторів.

Системоутворюючими факторами є стан індивідуального здоров'я людини у його динаміці і практико-орієнтований здоровий стиль життя. При цьому критерії стану здоров'я слід розглядати з позицій нарощування чи збереження його кількісного і якісного потенціалу як при відносно високому рівні здоров'я, так і при наявності певних відхилень, фізичних дефектів, тих чи інших захворювань.

Системонаповнюючими компонентами культури здоров'я є: духовно-моральні цінності (у тому числі цінності здоров'я і здорового способу життя) і менталітет здорового стилю життя; валеологічна грамотність (знання причин і механізмів формування здоров'я, організації ЗСЖ, навички оздоровчої діяльності); оздоровчі технології, спрямовані на фізичне і психічне вдосконалення особистості.

Системообумовлюючі фактори формування культури здоров'я носять об'єктивний і суб'єктивний характер. До об'єктивних можна віднести соціальні і біологічні фактори. Соціальними факторами, на наш погляд є: рівень соціально-економічного розвитку суспільства, матеріальне благополуччя громадян і рівень їх життя, державна політика у сфері охорони здоров'я, наявність «моди» на здоров'я, яка формується державними і суспільними структурами, розвиток системи освіти, охорони здоров'я, фізичного виховання і ін.. До біологічних системообумовлюючих факторів культури здоров'я особистості можна віднести генетично детерміновані і набуті передумови фізичного і психічного розвитку особистості, вікові особливості і гетерохронність психофізіологічних функцій організму, умови існування індивіда у конкретній екосистемі. Найбільш значимими суб'єктивними факторами є мотивація на здоров'я і наявність вольових якостей, необхідних для прояву активності особистості, прагнення до самовдосконалення і самореалізації, подолання власної інертності.

Виходячи із структури особистості, можна виділити наступні компоненти культури здоров'я особистості:

– мотиваційно-особистісний компонент – включає в себе розвиток потреби у підвищенні рівня здоров'я, мотивів здорового стилю життя, вдосконалення властивостей і якостей особистості, що забезпечують процес саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення;

– когнітивний компонент являє собою цілісну практико-орієнтовану систему валеологічних знань і умінь фізичного і психічного саморозвитку, сукупність норм і цінностей, які забезпечують уявлення про роль і місце культури здоров'я у системі культурних відношень;

– діяльнісний компонент забезпечує досягнення певного рівня здоров'я через особистісно-значимий і індивідуально-орієнтований здоровий спосіб життя.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що культура здоров'я особистості характеризується життєвими позиціями людини (наявністю позитивних цілей і цінностей); грамотним відношенням до свого здоров'я, природи і суспільства; організацією здорового стилю життя, який дозволяє узгодити норму і варіативність, індивідуальність і заданість, розглядати специфіку активності особистості у реалізації здорового способу життя в індивідуальній життєдіяльності. Культура здоров'я особистості, виникаючи на певному рівні суб'єктивності і творчості у процесах життєдіяльності, утворює цілісну систему життєвих проявів особистості, яка сприяє гармонізації власної індивідуальності з умовами життєдіяльності і є засобом самоактуалізації в ній, дозволяє активно регулювати стан людини з урахуванням індивідуальних особливостей і рівня здоров'я, реалізувати програми самозбереження, самореалізації, саморозвитку, які призводять до гармонізації усіх компонентів здоров'я і цілісного розвитку особистості.

Список літератури:

1. Лернер И.Я. Философия дидактики и дидактика как философия. Москва, 1995. 49 с.
2. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. Москва, 1998. 95 с.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва, 1975. 304 с.
4. Щедрина А.Г. Педология – наука о детстве в формировании здорового образа жизни. Новосибирск, 2010. 220 с.
5. Виленский М.Я., Авчинникова О.С. Методологический анализ общего и особенного в понятиях «здоровый образ жизни» и «здоровый стиль жизни». *Теория и практика физической культуры*. 2004. № 11. С. 2–7.
6. Манжелей И.В. Субъекты и среда физического воспитания и спорта. Москва, 2010. 192 с.
7. Маслоу А.Г. Новые рубежи человеческой природы. Москва, 1999. 496 с.
8. Трещева О.Л. Формирование культуры здоровья в условиях современного образования. Омск, 2002. 268 с.

References:

1. Lerner I.Ya. (1995). *Filosofiya didaktiki i didaktika kak filosofiya* [The philosophy of didactics and didactics as a philosophy]. Moskva. (in Russian)
2. Skatkin M.N. (1998). *Problemy sovremennoy didaktiki* [Problems of modern didactics]. Moskva. (in Russian)
3. Leont'ev A.N. (1975). *Deyatel'nost'. Soznanie. Lichnost'* [Activity. Consciousness. Personality]. Moskva. (in Russian)
4. Shchedrina A.G. (2010). *Pedologiya – nauka o detstve v formirovanii zdorovogo obraza zhizni* [Pedology – the science of childhood in the formation of a healthy lifestyle]. Novosibirsk. (in Russian)
5. Vilenskiy M.Ya., Avchinnikova O.S. (2004). *Metodologicheskiy analiz obshchego i osobennogo v ponyatiyakh «zdorovyy obraz zhizni» i «zdorovyy stil' zhizni»* [Methodological analysis of the general and the particular in terms of a “healthy lifestyle” and “healthy lifestyle”]. *Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury*, no 11, pp. 2–7.
6. Manzheley I.V. (2010). *Subekty i sreda fizicheskogo vospitaniya i sporta* [Subjects and environment of physical education and sport]. Moskva. (in Russian)
7. Maslou A.G. (1999). *Novye rubezhi chelovecheskoy prirody* [New frontiers of human nature]. Moskva. (in Russian)
8. Treshcheva O.L. (2002). *Formirovanie kul'tury zdorov'ya v usloviyakh sovremennogo obrazovaniya* [Formation of health culture in the conditions of modern education]. Omsk. (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-52>

УДК [796.05+796.3]:378

Ільчишина В.В.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

РОЗВИТОК ТЕХНІКИ У БАСКЕТБОЛІСТІВ ЗА РАХУНОК СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Тенденція до зростання швидкості ігрових дій, активізації дій у грі різко підвищила вимоги до оснащення баскетболістів і якості виконання ними різних прийомів. Знайти нові засоби підготовки баскетболістів можна лише за умови поєднання зусиль тренерів та науковців. Під час аналізу літературних джерел виявленні сучасні технології, такі як: поліграфічні посібники, навчальні відеофільми та мультиплікаційні фільми. Використання яких забезпечить образне уявлення елементів техніки баскетболу у спортсмена та допоможе швидше оволодіти ними. Удосконалюючи техніку гравця потрібно брати до уваги сучасні технології, які сприятимуть відображенню різних специфічних елементів та дозволять акцентувати увагу на певні особливості техніки у грі баскетбол.

Ключові слова: елементи техніки, сучасні технології, баскетбол, гравець, образне уявлення.

Ilchyshyna Viktoriia

Vinnytsia Institute of Trade and Economics of
Kyiv National University of Trade and Economics

DEVELOPMENT OF TECHNIQUES BASKETBALL PLAYERS ACCORDING TO THE CONDITIONS OF MODERN TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Summary. The tendency to increase the speed of gaming activities has sharply increased the requirements for the quality of performance of various methods of basketball players. Contemporary basketball requires new quest for training techniques. When learning the elements of techniques in basketball, it is important to have a clear understanding of the implementation of a complex of movements. For this use a figurative representation. However, it is often difficult to formulate players with a clear idea of this or that element of basketball. First of all, due to the speed of their implementation. There fore, the display of the technique of any reception by athletes of high qualification does not always give the desired effect. Because the speed of execution does not allow to understand the details. For solving this problem, static and dynamic models of sports equipment elements are required. Usually drawings, videograms, diagrams are used. It is possible to find new methods of training basketball players only if the efforts of coaches and scientists are combined. As a result of the analysis of literary data, the main directions of application of modern technologies for the development of the development of the elements of technology in basketball were identified: the creation of polygraph manuals reflecting the implementation of various techniques of technology; the use of video films to provide a dynamic visualization of the biomechanical features of engineering elements; creating cartoons that allow you to focus on certain features of the techniques. The use of which will provide a graphic representation of the elements of basketball technique at the athlete and will help them to master them faster. By refining the player's technique, it is necessary to take into account modern technologies that will facilitate the display of various specific elements and will allow you to focus on certain features of the technique in the basketball game.

Keywords: elements of technique, modern technologies, basketball, basketball player, figurative representation.

Постановка проблеми. Системний розвиток сфери фізичної культури і спорту в Україні визначають значимість постійного пошуку нових методик навчання, які характеризуються значним розширенням класу задач, елементом яких є особистість спортсмена. Зазначена специфіка робить надзвичайно актуальною розробку шляхів персоналізації управління системою підготовки в командно-ігрових видах спорту [10, с. 19–20]. Сучасний баскетбол вимагає нових пошуків методик тренування. Знайти нові засоби підготовки баскетболістів можна лише за умови поєднання зусиль тренерів та науковців.

При навчанні елементам техніки в баскетболі, важливе значення має чітке осмислення виконання комплексу рухів, для цього використовують образне уявлення [5, с. 60]. Однак сформувані у гравців чітке уявлення про той або інший елемент баскетболу часто буває складно, в першу чергу в зв'язку з швидкістю їх виконання. Тому показ техніки виконання будь-якого прийому спортсменами високої кваліфікації не

завжди дає потрібний ефект, оскільки швидкість виконання не дозволяє усвідомити деталей. Для вирішення даної проблеми необхідні статичні і динамічні моделі елементів спортивної техніки. Зазвичай використовують малюнки, відеограми, схеми [8, с. 58–59].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки накопичений великий теоретичний і експериментальний матеріал з питань, пов'язаних із розвитком та удосконаленням техніки гри у баскетбол. Козина Ж.Л. [8, с. 64] для вивчення елементів техніки у ігрових видах спорту пропонує використовувати метод технічного та художнього моделювання. Горбуля В.О. [4, с. 220] у своїх дослідженнях рекомендує використовувати метод контрольних тестів різних елементів техніки у баскетболі, таких як: пересування в захисній стійці 100 м; передача м'яча в стіну двома руками від грудей і однією від плеча за 30 с; штрафні кидки, із 30 кидків; 40 кидків з різних точок; кидки в стрибку «маятник», кількість влучань за 1 хв.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак в даний час, не дивлячись на наявність інформаційних можливостей для образного уявлення елементів техніки в баскетболі, все ще потребує пошуків сучасних технологій.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виявлення сучасних технологій для розвитку елементів техніки у баскетболістів в ЗВО.

Методи дослідження. Аналіз і узагальнення літературних джерел та даних Internet з питання розвитку техніки у баскетболістів за рахунок сучасних технологій у ЗВО.

Виклад основного матеріалу. В результаті аналізу літературних даних були виділені основні напрямки застосування сучасних технологій для забезпечення розвитку елементів техніки в баскетболі:

- створення поліграфічних посібників, що відображають виконання різних прийомів техніки;
- застосування відеофільмів для забезпечення динамічної наочності біомеханічних особливостей елементів техніки;
- створення мультиплікаційних фільмів, що дозволяють акцентувати увагу на певні особливості техніки.

Для підготовки поліграфічних посібників застосовується відеозйомка технічних прийомів виконана баскетболістами високої кваліфікації з подальшою комп'ютерною обробкою даних. Матеріали знімаються за допомогою відеокамери, потім переводяться в комп'ютер за допомогою TV тюнера. Відеоматеріали розкладаються на кадри за допомогою «Adobe Premier». Після цього вибираються потрібні кадри, і видаляється фон за допомогою програми «Adobe Photoshop». Видалення фону робиться з метою забезпечення контрастності і кращого наочного сприйняття технічних елементів. Створені таким чином відеограми можуть видаватися кожному спортсмену на необмежений термін. У збільшеному форматі

отримання такої допомоги можна розвішувати перед спортивним залом [8, с. 58].

Створення навчальних мультфільмів застосовується програма «Macromedia Flash MX 2004» – ця програма забезпечує інструментальну середу візуальної розробки мультимедійних документів, що містять анімаційну графіку, звук, відео, елементи призначеного для користувача інтерфейсу і здатних підтримувати інтерактивність. Програма призначена для створення додатків з мультимедійним змістом самого різного використання. Вона дозволяє створювати мальовані мультфільми, додавати до них відеокліпи і звук, отримані з інших джерел. Створені документи можуть експортуватися в інші програми і транслюватися в них. Застосування створених таким чином мультфільмів дозволяє наочно продемонструвати основні особливості виконання технічних елементів. Методи мультиплікації застосовуються також для ілюстрації тактичних взаємодій. Засоби наочності (відеограми, мультфільми, відеофільми) можуть застосовуватися у вільний від тренувань час [6, с. 291–292].

В даний час вчені різних галузей знань звертаються до проблеми необхідності активізації так званого «внутрішнього бачення» для досягнення успіху в роботі, творчості, при навчанні новим складним діям. На внутрішньому баченні заснований процес ідеомоторного тренування [9, с. 69–70].

Висновки. Під час аналізу літературних джерел виявленні сучасні технології, такі як: поліграфічні посібники, навчальні відеофільми та мультиплікаційні фільми. Використання яких забезпечить образне уявлення елементів техніки баскетболу у спортсмена та допоможе швидше оволодіти ними. Удосконалюючи техніку гравця потрібно брати до уваги сучасні технології, які сприятимуть відображенню різних специфічних елементів та дозволять акцентувати увагу на певні особливості техніки у грі баскетбол.

Список літератури:

1. Альмаданат А.Н. Эффективность учебных занятий по баскетболу в вузе на основе применения наглядных пособий : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Москва, 1996. 20 с.
2. Ашанин В.С. Компьютерные тесты оценки когнитивных способностей спортсменов. *Слобжанський науково-спортивний вісник*. 2002. № 5. С. 164–166.
3. Базылюк Т.А. Инновационная технология аквафитнеса с элементами баскетбола в физическом воспитании студентов : дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02. Киев, 2013. 216 с.
4. Горбуля В.О., Горбуля В.Б., Горбуля О.В. Дослідження технічної підготовки баскетболістів команди Запорізького національного університету. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 2(8). С. 217–226.
5. Гринь Л.В. Некоторые аспекты педагогического мастерства тренера-преподавателя. *Физическое воспитание студентов творческих специальностей*. 2002. № 7. С. 58–63.
6. Дунаев В.В. Самоучитель Macromedia Flash MX 2004. СПб. : Питер, 2005. С. 291–292.
7. Дышко Б.А. Современные методики биомеханических измерений: компьютеризированный динамометрический комплекс. *Теория и практика физической культуры*. 2000. № 7. С. 24–26.
8. Козина Ж.Л. Методы применения современных информационных технологий для активизации образного восприятия занимающимися элементов техники и тактики в спортивных играх. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2007. № 1. С. 58–64.
9. Коршунов А.А., Шевченко В.П. Пути оптимизации физической подготовки учащейся молодежи. *Физическое воспитание студентов творческих специальностей*. 2002. № 5. С. 65–70.
10. Спортивні ігри: навчальний посібник для студентів факультетів фізичної культури педагогічних вищих навчальних закладів: у 2 томах / Козина Ж.Л., Поярков Ю.М., Церковна О.В. та ін.; за заг ред. Ж.Л. Козіної. Харків, 2010. Т. 1. С. 19–20.
11. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практическое применение. Киев : Олимпийская литература, 2004. 808 с.

References:

1. Al'madanat A.N. (1996). Effektivnost' uchebnykh zanyatiy po basketbolu v vuze na osnove primeneniya naglyadnykh posobiy [The effectiveness of training sessions in basketball at the university through the use of visual aids] (PhD Thesis). Moscow.
2. Ashanin V.S. (2002). Komp'yuternye testy otsenki kognitivnykh sposobnostey sportsmenov [Computer tests assess the cognitive abilities of athletes]. *Slobozhansky Scientific and Sport Herald*, vol. 5, pp. 164–166.
3. Bazylyuk T.A. (2013). Innovatsionnaya tekhnologiya akvafitnesa s elementami basketbola v fizicheskom vospitanii studentok [Innovative Technology of Aquafitness With the Elements of Basketball in Education of Students (Girls)] (PhD Thesis). Kiev : Natsional'nyy universitet fizicheskogo vospitaniya i sporta Ukrainy.
4. Horbulia V.O., Horbulia V.B., Horbulia O.V. (2012). Doslidzhennia tekhnichnoi pidhotovky basketbolistiv komandy Zaporizkoho natsionalnogo universytetu [Research of technical training of basketball players of the Zaporizhzhya National University team]. *Bulletin of the Zaporizhzhya National University*, vol. 2, no 8, pp. 217–226.
5. Grin' L.V. (2002). Nekotorye aspekty pedagogicheskogo masterstva trenera-prepodavatelya [Some aspects of the teacher's pedagogical skills]. *Physical education of students of creative specialties*, no 7, pp. 58–63.
6. Dunaev V.V. (2005) Samouchitel' Macromedia Flash MX 2004 [Flash tutorial MX 2004]. SPb. : Piter. (in Russian)
7. Dyshko B.A. (2000). Sovremennye metodiki biomekhanicheskikh izmereniy: komp'yuterizirovannyi dinamometricheskii kompleks [Modern methods of biomechanical measurements: a computerized dynamometer complex]. *Theory and practice of physical culture*, vol. 7, pp. 24–26.
8. Kozina Zh.L. (2007). Metody primeneniya sovremennykh informatsionnykh tekhnologiy dlya aktivizatsii obraznogo vospriyatiya zanimayushchimisya elementov tekhniki i taktiki v sportivnykh igrakh [Methods of application of modern information technologies for the activation of the figurative perception of the elements of technology and tactics involved in sports games]. *Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports*, vol. 1, pp. 58–64.
9. Korshunov A.A., Shevchenko V.P. (2002). Puti optimizatsii fizicheskoy podgotovki uchashcheyshya molodezhi [Ways to optimize the physical training of students]. *Physical education of students of creative specialties*, vol. 5, pp. 65–70.
10. Kozina Zh.L., Poiarkov Yu.M., Tserkovna O.V. (2010). Sportyvnie ihry: navchalnyi posibnyk dlia studentiv fakultetiv fizichnoi kultury pedahohichnykh vyshchyykh navchalnykh zakladiv: u 2 tomakh [Sports games: a textbook for students of faculties of physical education of pedagogical higher educational institutions: in 2 volumes]. Kharkiv, T. 1, pp. 19–20.
11. Platonov V.N. (2004). Sistema podgotovki sportsmenov v olimpiyskom sporte. Obshchaya teoriya i ee prakticheskoe primeneniye [The system of training athletes in the Olympic sport. General theory and its practical application]. Kiev : Olympic literature. (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-53>

УДК [797.217+796.015.574]:796.015.572-055.2

Пуздимір М.І.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

РОЗВИТОК ВИТРИВАЛОСТІ, ШВИДКОСТІ ТА СПРИТНОСТІ ЗАСОБАМИ ЛЕГКОЇ АТЛЕТИКИ У СТУДЕНТІВ НЕПРОФІЛЬНИХ ЗВО

Анотація. Фізичне виховання на сучасному етапі розвитку суспільства відіграє важливу роль у становленні особистості людини майбутнього, а процес його популяризації серед підростаючого покоління ускладнюється недостатньою зацікавленістю студентства загальноприйнятими формами проведення практичних занять з фізичного виховання з одного боку і перенавантаженням навчальних програм – з іншого. Мета роботи полягає у доведенні ефективності застосування у системі фізичного виховання студентів засобів легкої атлетики через покращення у них показників швидкості, витривалості та спритності. У дослідженні брали участь студенти віком 19-20 років, з яких 39 хлопців та 36 дівчат. Зміст занять контрольних та основних груп відрізнялися тим, що на відміну від контрольних, які займалися за робочою програмою «Фізичне виховання», студенти основних груп – у спортивній секції «Легка атлетика» із застосуванням бігових навантажень різної інтенсивності. Встановлено, що у досліджуваних студентів заняття у спортивній секції «Легка атлетика» сприяють вірогідному покращенню показників виконання тестів, що характеризують загальну витривалість, швидкість а також спритність. Доцільність застосування у системі фізичного виховання студентів легкої атлетики вірогідно доведено через кращими результатами прояву загальної витривалості у представників основних груп у порівнянні із результатами студентів контрольних груп.

Ключові слова: легка атлетика, студенти, фізична підготовленість швидкісні якості, витривалість, фізичне виховання.

Puzdymir Mykola

Vinnitsa Institute of Trade and Economics of
Kyiv National University of Trade and Economics

DEVELOPMENT OF EXPERIENCE, SPEED AND PERSONALITY BY LEADERSHIP METHODS OF STUDENTS

Summary. The analysis of scientific information on changes in the physical state of the planet's population as a whole and, in particular, our country shows that rapid technological progress, progress in the field of political, economic and social relations promotes the emergence of problems associated with changes in the health of mankind, including student youth. Recently, the number of students with insufficient level of functionality has increased. Physical education at the present stage of development of society plays an important role in the formation of the person's personality of the future, and the process of its popularization among the younger generation is complicated by the lack of interest of students in conventional forms of conducting practical classes on physical education on the one hand and overloading of educational programs – on the other. In addition, the obligation to visit unpopular events for students does not provide the needs of young people in an active emotional and physical rest. The purpose of the work is to substantiate the expediency of using in the system of physical education of students of athletics with the use of running loads of different modes of power supply. The experiment was attended by students aged 19-20 years, of which 39 boys and 36 girls. The content of the classes of control and major groups differed in that, unlike the controllers who were engaged in the work program "Physical Education", students of major groups – in the sports section "Track and field" with the use of running loads of different modes of energy supply. It has been established that in the studied students classes in the sports section "Track and field athletics" contribute to a possible improvement of performance indicators that characterize speed, agility, and overall endurance. The expediency of using in the system of physical education of students of athletics is probably the best results of manifestation of general endurance in representatives of major groups in comparison with the results of students of control groups.

Keywords: athletics, students, physical fitness, speed qualities, endurance, physical education.

Актуальність дослідження. Аналіз наукових відомостей щодо змін у фізичному стані населення планети в цілому і, зокрема, нашої країни показує, що стрімкий технологічний прогрес, прогрес у сфері політичних, економічних, соціальних відносин сприяє виникненню проблем, які пов'язані зі деградованими змінами у здоров'ї усіх верств населення. Таких змін зазнало, у тому числі, й здоров'я молодого покоління сучасності [1]. Наразі, дослідниками доведено, що функціональні можливості у здобувачів вищої освіти також зазнають певних змін і такий стан потребує негайного вжиття заходів які

б сприяли мінімізації гіподинамії та гіпокінезії молодого покоління [5; 8].

Фізичне виховання на сучасному етапі розвитку суспільства відіграє важливу роль у становленні особистості людини майбутнього, а процес його популяризації серед підростаючого покоління ускладнюється недостатньою зацікавленістю студентства загальноприйнятими формами проведення практичних занять з фізичного виховання з одного боку і перенавантаженням навчальних програм – з іншого. Крім того, обов'язковість відвідування непопулярних для студентства заходів не забезпечує потреби молоді в активному

емоційному й фізичному відпочинку [8]. Тому запорукою досягнення молодим поколінням високих цілей у майбутньому можуть стати такі підходи та принципово нові моделі фізичного виховання, які спроможні забезпечити заохочення молоді до занять спортом через усвідомлення отриманої від них користі, набуття корисної звички фізично розвиватися і, як наслідок реалізацію ідеї формування у здорового способу життя, відчутне покращення здоров'я [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Результати досліджень, проведених дослідником Пилипай Л.П. [9], засвідчили, що у повсякденному житті сучасного студента поряд із іншими сферами діяльності та дозвілля пріоритетними вважаються й різні прояви фізичної активності. Разом із тим, автор вказує на те, що п'ята частина опитаних юнаків та дівчат виявили бажання займатись плаванням і сучасними видами спорту. Переважна частина студентів із їх числа віддають перевагу заняттям аеробікою та фітнесом. При цьому ігрові види спорту приваблюють лише від 5 до 10% молоді, а заняття легкою атлетикою – менше 5%. При цьому, за даними дослідника, лише третина з числа опитаних молодих людей займаються спортом на постійній основі. Решта реципієнтів вказали на низку причин, які заважають долучитись до занять спортом, «найпопулярнішими» з яких виявилися відсутність спортивних закладів у місцевості, де вони мешкають, велика зайнятість іншими видами роботи, недостатня обізнаність у питаннях щодо самостійних тренувань та відсутність коштів. Разом із тим, автор вказує на недосконалість сучасної системи фізичного виховання та пропонує принципово нову програму фізичної підготовки [9].

Успішність й ефективність застосування у процесі роботи зі студентами спеціальних медичних груп, а саме, хворих на бронхіальну астму, методики створення в організмі стану помірної гіпоксії у комплексі із фізичними вправами помірної інтенсивності доведена Фурманом Ю.М. та Оніщук В.О. [6]. Автори довели, що поєднання дихальних вправ із фізичними навантаженнями позитивно впливають на функцію зовнішнього дихання аеробну продуктивність, кардіореспіраторну систему організму студентів.

Заслужують на увагу результати досліджень А.Т. Литвиним [7]. Автором здійснено багатофакторний аналіз та систематизація методів та засобів фізичного виховання. Запропоновані моделі фізичної активності для осіб різного віку та статі. З урахуванням особливостей та потреб контингенту дослідником розроблено та експериментально доведено ефективність запропонованих програм, особливістю яких є оптимізація та збалансоване поєднання вправ аеробного спрямування із силовими вправами.

Вважається, що з метою додаткової мотивації молоді до занять спортом доцільно створювати такі програми фізичного виховання, результатом впровадження яких було б відчутне покращення самопочуття студентів, їх фізіологічних та антропометричних показників, психоемоційного стану. Авторитетні фахівці вказують на те, що досягти позитивних змін у переформатуванні системи фізичного виховання в умовах закладів вищої освіти можливо лише за умови взаємодії педагогічних працівників із студентами.

Мета дослідження: за динамікою показників прояву швидкісних якостей, спритності та витривалості здобувачів вищої освіти І-ІІ курсів ВТЕІ КНТЕУ обґрунтувати доцільність застосування у системі фізичного виховання легкої атлетики із застосуванням бігових навантажень різної інтенсивності.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі **завдання:**

Дослідити показники фізичної підготовленості студентів до застосування навчальних програм з дисципліни «Фізичне виховання» та спортивної секції «Легка атлетика».

Вивчити вплив занять за запропонованими програмами на показники фізичної підготовленості студентів.

Методи дослідження застосовані у роботі:

– педагогічне тестування фізичної підготовленості;

– методи математичної статистики.

У дослідженні взяли участь здобувачі вищої освіти студенти віком 19-20 років, з яких 39 хлопців та 36 дівчат. З метою вивчення динаміки змін фізичних якостей студентів під впливом різних видів фізичної активності створено чотири експериментальні групи: першу контрольну (19 хлопців), другу контрольну (18 дівчат), першу основну (20 хлопців) та другу основну (18 дівчат). Тривалість кожного заняття фізичним вихованням в усіх групах становила 90 хвилин. Студенти займалися, відповідно до затверджених навчальних планів 2 рази на тиждень. На відміну від контрольних груп, студенти яких займалися за чинною програмою з дисципліни «Фізичне виховання», представники основних (ОГ1 та ОГ2) груп – у спортивній секції «Легка атлетика» із застосуванням бігових навантажень різних режимів енергозабезпечення.

Зміст програми занять у групах ОГ1 та ОГ2 визначався методом тренування (безперервний, повторний, інтервальний та комбінований), режимом енергозабезпечення роботи (аеробним, анаеробним та змішаним), інтенсивністю та об'ємом бігових навантажень.

Застосовані методи дослідження дозволили встановити ефективність занять за запропонованими програмами на показники прояву швидкості, спритності та загальної витривалості студентів, яку оцінювали за результатами контрольних тестів [3; 9].

Ефективність впливу застосування занять на показники фізичної підготовленості студентів аналізували шляхом порівняння зв'язаних вибірок залежно від етапу експерименту. Вірогідну відмінність середніх значень показників визначали за t-критерієм Ст'юдента [4] при рівні значимості $p < 0,05$.

Виклад основного матеріалу. Результати дослідження показали, що під впливом тренувальних занять фізичним вихованням, у здобувачів вищої освіти 19-20 років відбулися позитивні зрушення у прояві досліджуваних фізичних якостей.

Середні значення показників швидкості спритності й витривалості у студентів першої контрольної та першої основної, а також другої контрольної та другої основної груп до початку занять вірогідно не відрізнялися ($p > 0,05$).

Таблиця 1

**Вплив занять фізичним вихованням на швидкісні якості студентів 19-20 років
(КГ1 n=19, ОГ1 n=20, КГ2 n=18, ОГ2 n=18)**

Показники	групи	Середні значення, $\bar{x} \pm \bar{m}$			
		до початку занять		через 24 тижні	
		\bar{x}	\bar{m}	\bar{x}	\bar{m}
біг 100 м зі старту, сек	КГ1	15,9	0,42	14,96	0,61
	ОГ1	15,91	0,51	14,54*	0,33
	КГ2	16,84	0,9	15,93	1,17
	ОГ2	16,79	0,51	15,41*	0,41
човниковий біг 4*9, сек	КГ1	10,65	0,36	10,34	0,31
	ОГ1	10,64	0,22	10,01*	0,21
	КГ2	11,02	0,41	10,54	0,48
	ОГ2	11,48	0,37	10,25*	0,41
рівномірний біг 2000 м, хв	КГ1	11,61	0,54	10,77	0,31
	ОГ1	11,59	0,63	9,91*Δ	0,29
	КГ2	12,06	0,96	11,32	0,34
	ОГ2	12,29	0,52	10,02*Δ	0,48

Примітки:

- * – $p < 0,05$ – вірогідна достовірність відмінності значень відносно величини, зареєстрованої до початку дослідження;
- Δ – $p < 0,05$ – вірогідна достовірність відмінності значень відносно показників контрольної групи

Наведені у таблиці 1 дані свідчать про відмінності прояву фізичних якостей в залежності від застосованих програм тренувань.

Так, у студентів першої основної групи заняття у спортивній секції «Легка атлетика» із застосуванням бігових навантажень різної інтенсивності по завершенні дослідження сприяли суттєвому покращенню результатів прояву загальної витривалості (на 14,50%), швидкості (на 8,61%). Результат виконання контрольного нормативу «човниковий біг» (на 5,92%) свідчить про вірогідне покращення спритності.

У дівчат другої основної групи (ОГ2) показник швидкості по завершенні дослідження вірогідно перевищив вихідні дані на 8,22%, спритності – на 10,71%, а загальної витривалості – на 18,47%.

Дослідження прояву фізичних якостей у студентів через 24 тижнів від початку занять показали, що час подолання дистанції 2000м бігом у представників групи ОГ1 у порівнянні із результатами студентів групи КГ1 по завершенні дослідження виявилися вірогідно кращими (на

7,99%), а у представниць групи ОГ2 – на 11,48% кращим за результат досліджуваних групи КГ2.

Разом із тим, заняття фізичним вихованням за традиційною програмою не сприяло суттєвому покращенню досліджуваних фізичних якостей у студентів контрольних груп.

Висновки і пропозиції. Здійснений аналіз дозволив встановити, що у досліджуваних студентів заняття у спортивній секції «Легка атлетика» із застосуванням бігових навантажень різних режимів енергозабезпечення сприяють вірогідному покращенню показників виконання тестів, що характеризують швидкість, спритність, а також загальну витривалість.

Доцільність застосування у системі фізичного виховання студентів легкої атлетики із застосуванням бігових навантажень різної інтенсивності підтверджується вірогідно кращими результатами прояву загальної витривалості у представників першої (7,99%) та другої (11,48%) основних груп у порівнянні із результатами студентів, які займалися за загальноприйнятою програмою фізичного виховання.

Список літератури:

- Апанасенко Г.Л., Попова Л.А., Магльований А.В. Санологія (Медичні аспекти валеології) : підручник. Київ–Львів, 2011. 198 с.
- Анікеєв Д.М. Рухова активність у способі життя студентської молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із фізичного виховання і спорту : 24.00.02. – Київ, 2012. 20 с.
- Карпман Б.Л., Белоцерковский З.Б., Гудков И.Л. Тестирование в спортивной медицине. Москва : Физкультура и спорт, 1988. 208 с.
- Куликов М.А., Шастун С.А. Статистические методы обработки результатов физиологических экспериментов. *Практикум по нормальной физиологии : Учеб. пособие для мед. вузов.* Москва : Высш. шк., 1983. С. 261–279.
- Платонов В.М., Булатова М.М. Фізична підготовка спортсмена: навчальний посібник. Київ : Олімпійська література, 1995. 320 с. ISBN 5-7707-5871-6.
- Фурман Ю.М., Сальникова С.В. Удосконалення процесів аеробного енергозабезпечення жінок 37-49 років шляхом комплексного застосування занять аквафітнесом і методики ендогенно-гіпоксичного дихання. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту.* 2015. 7: 59-63. URL: <http://dx.doi.org/10.15561/18189172.2015.0708>
- Фурман Ю.М., Сальникова С.В. Удосконалення фізичного стану жінок 30-36 років за показниками фізичної підготовленості за допомогою комплексного застосування занять аквафітнесом і методики ендогенно-гіпоксичного дихання. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / уклад. А.В. Цьось, С.П. Козіброцький.* Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. № 2(30): 103–107.

8. Фурман Ю., Бекас О. Статеві особливості вдосконалення аеробної та анаеробної продуктивності організму осіб постпубертатного періоду онтогенезу біговими тренуваннями. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : Зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки: У 3 т. / Уклад. А.В. Цьось, С.П. Козіброцький. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Т. 3: 350–353.
9. Фурман Ю.М., Мірошніченко В.М., Драчук С.П. Перспективні моделі фізкультурно-оздоровчих технологій у фізичному вихованні студентів вищих навчальних закладів. Київ : НУФВСУ, вид-во «Олімп. л-ра», 2013. С. 24–43.

References:

1. Aranasenko G.L., Popova L.A., Maglevaniy A.V. (2011). Sanologiya (Medichni aspekti valeologii) [Sanology (Medical aspects of valueology)]. Kiev-Lvov.
2. Anikyeyev D.M. (2012). Rukhova aktyvnist' u sposobi zhyttya student•s'koyi molodi [Motor activity in the student youth way of life]. Kiev.
3. Karpman B.L., Belotserkovskiy Z.B., Gudkov I.L. (1988). Testirovaniye v sportivnoy meditsine [Testing in sports medicine]. Physical Culture and Sport, Moscow.
4. Kulikov M.A., Shastun S.A. (1983). Statisticheskie metody obrabotki rezultatov fiziologicheskikh eksperimentov [Method of statistics]. Visshaia shkola, Moscow.
5. Platonov V.M., Bulatova M.M. (1995). Fizychna pidhotovka sportsmena: Navchal'nyy posibnyk [Physical preparation of athletes: Manual]. Olympic Literature, Kiev.
6. Furman Yu.M., Sal'nykova S.V. (2015). Udoskonalennya protsesiv aerobnoho enerhozabezpechennya zhinok 37-49 rokov shlyakhom kompleksnoho zastosuvannya zanyat' akvafitnesom i metodyky endohenno-hipoksychnoho dykhannya [Aerobiotic energy-supply processes enhancement of women aged 37-49 by a complex aqua-fitness exercises and endogenous hypoxic respiration method application]. *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports*, 7: 59–63.
7. Furman Yu.M., Sal'nykova S.V. (2015). Udoskonalennya fizychnoho stanu zhinok 30-36 rokiv za pokaznykamy fizychnoyi pidhotovlenosti za dopomohoyu kompleksnoho zastosuvannya zanyat' akvafitnesom i metodyky endohenno-hipoksychnoho dykhannya [Improvement physical state of women 30-36 years by means of the physical training of complex of aqua fitness and methods of endogenously-hypoxic breathing]. Luts'k.
8. Furman Yu., Bekas O. (2008). Statevi osoblyvosti vdoskonalennya aerobnoyi ta anaerobnoyi produktyvnosti orhanizmu osib postpubertatnoho periodu ontogenezu bihovymy trenuvannyamy [Sexual features improve the performance of aerobic and anaerobic organism individuals post puberty ontogeny jogging workouts]. Luts'k.
9. Furman Yu.M., Miroshnichenko V.M., Drachuk, S.P. (2013). Perspektivni modeli fizkulturno-ozdorovchikh tekhnologiy u fizichnomu vikhovanni studentiv vishchih navchalnih zakladiv" [Perspective models of fitness- and health-improving technologies in university students' physical education]. Olympic Literature, Kiev.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-54>
УДК 796.3-056.2

Чехівська Ю.С.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

НАСТІЛЬНИЙ ТЕНІС ЯК ЗАСІБ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДЛЯ ЗАНЯТЬ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ МЕДИЧНОЇ ГРУПИ

Анотація. В статті розглянуто можливості та особливості застосування гри в настільний теніс для студентів спеціальної медичної групи з метою покращення їхнього стану здоров'я, виявлення ефективності засобів настільного тенісу у підвищенні функціональних та просторово-орієнтованих показників студентів віднесених до даної групи. Проведено літературний огляд сучасних наукових джерел з метою виявлення особливостей роботи зі студентами медичної групи, а також розглянуто найбільш поширені захворювання серед студентської молоді та можливі шляхи використання саме засобів настільного тенісу для сприяння та покращення функціонального стану організму. Обґрунтовано, яким чином заняття пінг-понгом сприяють зміцненню здоров'я в залежності від основних груп захворювань студентської молоді. Зазначено основні переваги використання засобів настільного тенісу як альтернативи традиційним заняттям з фізичного виховання для студентів з певними захворюваннями, що віднесені до медичної групи.

Ключові слова: настільний теніс, фізичне виховання, студенти, медична група, функціональні показники.

Chekhivska Iuliia

Vinnitsia Institute of Trade and Economics of
Kyiv National University of Trade and Economics

TABLE TENNIS AS A MEANS OF PHYSICAL EDUCATION FOR STUDENTS SPECIAL MEDICAL GROUP

Summary. In the article possibilities and peculiarities of the use of the game of table tennis for students of the special medical group are considered in order to improve their health status, to find out the effectiveness of table tennis facilities in increasing the functional and spatially-oriented indices of students belonging to this group. A literary review of modern scientific sources was conducted in order to identify the peculiarities of working with students of the medical group, as well as the most common diseases among student youth and possible ways of using the means of table tennis for the promotion and improvement of the functional state of the organism. It is substantiated how the activities of the ping-pong contribute to health improvement, depending on the major groups of student diseases. The main advantages of using table tennis equipment as an alternative to traditional physical education classes for students with certain diseases classified into a medical group are noted. The organization of the educational process on physical education in higher educational establishments should create conditions for regular exercises by physical exercises of the health-improving orientation of students referred to the state of health of a special medical group (SMG). Features of the selection of the content of physical culture and health activities of students with constraints related to the state of health, due to the choice of effective means of physical education, which take into account the nosology of the underlying disease, the level of physical development and functional status, the nature of training and future professional activities. Thus, the optimization of physical activity of SMG students today is an urgent problem that requires the carrying out of scientific research in the field of health protection of higher education institutions.

Keywords: table tennis, physical education, students, medical group, functional indicators.

Постановка проблеми. Організація освітнього процесу з фізичного виховання у вищих навчальних закладах повинна створювати умови для регулярних практичних занять фізичними вправами оздоровчої спрямованості студентів, віднесених за станом здоров'я до спеціальної медичної групи (СМГ). Особливості підбору змісту фізкультурно-оздоровчої діяльності студентів з обмеженнями пов'язаними із станом здоров'я, зумовлені вибором ефективних засобів фізичного виховання, які враховують нозологію основного захворювання, рівень фізичного розвитку та функціонального стану, характеру навчальної та майбутньої професійної діяльності [1, с. 1732]. Отже, оптимізація занять фізичними вправами студентів СМГ сьогодні є актуальною проблемою, яка потребує проведення наукових досліджень в області здоров'язберігаючої діяльності вузів [2, с. 158].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням оздоровчої спрямованості на заняттях

настільним тенісом для студентів вузів займалась Барчукова Г.В. [4; 5]; можливості використання гри у настільний теніс як засіб відновлення функціонального стану студентів розглядав Афанасьєв А.А. [3]; застосування даного виду спорту для студентів спеціальної медичної групи займалася Ольховська Є.Б. [2]; над перевагами використання засобів настільного тенісу у фізичному вихованні – Є.А. Захаріна [10].

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Необхідно приділити увагу оптимізації фізичного виховання студентів, а саме організації занять за вибором видами спорту та рухової активності оздоровчої спрямованості. Однак, численні публікації з цієї тематики або суперечливі, або торкаються лише окремих аспектів досліджуваної проблеми. Причому оцінка їх результатів носить фрагментарний характер, а багато питань вивчені не пропорційно. Вищенаведене підкреслює перспективність, необхідність і актуальність наукових досліджень з оцінки переваг ви-

користання окремих видів рухової активності для фізичного виховання студентської молоді.

Мета статті. Головною метою даної роботи є вивчення можливості та ефективності застосування засобів настільного тенісу в оптимізації психофізичного здоров'я студентів спеціальної медичної групи, а також як альтернативу класичним заняттям з фізичного виховання у закладах вищої освіти (ЗВО).

Виклад основного матеріалу. Фізичне виховання завжди було одним із засобів підготовки людини до трудової діяльності та пристосування до соціального середовища. Фізично здоровий студент більш креативно мислить, має більшу розумову продуктивність праці, здатний переносити великі навантаження не лише фізичні, а й емоційні, має меншу схильність до швидкого стомлювання. Слабкість і хворобливість студента неодмінно відзначається на його розумовій діяльності, йому складно зосередитися, тривалий час зберігати концентрацію уваги, такий студент з високою ймовірністю кине розпочату справу, не довівши її до кінця. Фізично слабкі студенти більш пасивні та байдужі до навколишнього світу, стрімкий ритм життєдіяльності в навчальному та поза навчальному процесі даються їм важко, наслідком чого є ухилення від деяких обов'язків, що сприяє зменшенню сили волі, відсутності працьовитості, зникає ентузіазм до будь-яких нових починань [2, с. 157].

Поступово відбувся перехід від класичних форм занять фізичним вихованням у сфері освіти до нетрадиційних. Зниження мотивації заняттями фізичними вправами зумовлена еволюційним та технічним розвитком. Оскільки в період 40-35 тис. років до нашої ери і тривалий час основними показниками життєдіяльності це були сила та агресивність, тобто виживай той, хто сильніший, витриваліший, спритніший. Тому дітей з народження прививали до фізичного розвитку, тому що його майбутнє життя залежало саме від фізичних якостей. На сьогодні у зв'язку з розвитком нанотехнологій потреба у високих показниках фізичних якостей значно знизилась, це пов'язано з тим, що людині не потрібно добувати їжу в суворих умовах дикої природи, захищати себе від диких звірів чи нападу інших кочових племен. На сучасному етапі пріоритет з дитинства стає на розумовій діяльності.

Проблема підвищення ефективності фізичного виховання студентської молоді було і є найбільш значущою упродовж останнього часу [11, с. 145]. У теорії і на практиці активно розроблялися питання диференціації, індивідуалізації і профілізації навчання, інтеграції змісту освіти, впроваджувалися ідеї оптимізації та модернізації освітньої системи [7, с. 53]. На думку фахівців, необхідно відмовитися від жорсткої нормативності, обов'язковості і авторитарності, підстроювання під заданий із зовні стандарт, сформувати зацікавлене відношення студента до предмета, пробудити інтерес до можливості будівництва здорового тіла, формування власного здоров'я [6, с. 49].

Як відомо, підвищення якості занять зі студентами сприяє поліпшенню їх фізичної підготовленості та здоров'я, зацікавленості в систематичних заняттях фізичною культурою [5, с. 126].

Настільний теніс широко поширений в системі фізичного виховання в нашій країні. Засоби настільного тенісу застосовуються для зміцнення здоров'я, підвищення фізичної підготовленості в дитячих садах, школах, коледжах, вузах, на підприємствах, в будинках відпочинку, санаторіях та інших установах.

Настільний теніс – ігровий вид спорту, для нього характерно постійна зміна ситуацій, емоційний характер діяльності, саме тому він є досить привабливим для студентів [4, с. 28].

Під час занять настільним тенісом відбувається включення в діяльність зорового, слухового, рухового аналізаторів. Великий вплив настільний теніс надає на центральну нервову систему. Зміни під впливом занять настільним тенісом відбуваються і в нервово-м'язового апарату. М'язи спини і нижніх кінцівок працюють в статично-динамічному режимі, для ігрової руки характерний динамічний режим. Під впливом спеціалізованих занять настільним тенісом відбувається збільшення швидкісних, силових, координаційних здібностей, підвищується рівень гнучкості і швидкісно-силових якостей.

Необхідність обґрунтування ефективності настільного тенісу у фізичному вихованні студентів СМГ обумовлена особливостями даного виду спорту і його популярністю серед студентів ЗВО. Настільний теніс – особисто-командний олімпійський вид спорту, який пред'являє високі вимоги до рівня психофізичного розвитку тенісистів-професіоналів. Чому ж в нього грають люди з обмеженим здоров'ям, будь-якого віку, з низьким фізичним рівнем розвитку, не завдаючи шкоду своєму здоров'ю? Під час гри в настільний теніс людина на обмін ударами ракеткою витрачає лише третина ігрового часу. Зробивши різкий рух для виконання певного прийому, м'язи мають можливість розслабитися, отримують короткочасний відпочинок і, працюючи по черзі, не втомлюються протягом тривалого часу. Ігрові епізоди змінюються паузами, під час яких гравець ходить за м'ячем. Для спортсмена високого класу це не має великого значення, але для нетренованої людини це є рухова діяльність, а саме навантаження аеробного характеру, що мають оздоровчий і терапевтичний ефект.

Безпосередній вплив фізичних вправ на фізичну і розумову працездатність студентів не однозначний. Стимулюючу дію надають невеликі навантаження. Збільшення їх інтенсивності і об'єму, які не відповідають підготовленості людини, може бути даремним, а за певних умов впливати негативно [3, с. 3].

Відповідно до сучасної педагогіки тренування з настільного тенісу – це процес навчання, в якому дидактичні та освітні аспекти є першорядними. При тренуванні з настільного тенісу застосовуються наступні принципи:

- систематична робота;
- мотивація спортсменів;
- візуальні методи роботи;
- контроль здоров'я;
- індивідуальне навчання гравця;
- складання програми навчання;
- контроль роботи;
- освітні аспекти роботи [9, с. 45].

Даний вид спорту несе в собі наступну користь:

1. Розвиває свою швидкість і швидкість реакції. 120-150 км / год – таку швидкість здатний розвивати тенісний м'яч в настільному тенісі. Саме тому супернику потрібно вчасно зреагувати і прийняти вірне рішення для подальшої гри.

2. Зміцнює серце, підвищує витривалість. Зміна швидкого і спокійного темпу гри, інтенсивне рівномірне навантаження плечового поясу допомагають зміцнити серцево-судинну систему, а також нормалізувати тиск.

3. Зміцнює м'язи. Граючи в настільний теніс, ноги знаходяться в напівзігнутому стані, випадки вперед-назад, вліво-вправо, повороти на 90°, нахили тулуба розвивають і зміцнюють різні групи м'язів.

4. Сприяє схудненню. За енергетичними витратами настільний теніс знаходиться на 5 місці серед видів спорту (між великим тенісом і плаванням брасом). Стрімкий темп гри і відсутність тривалих пауз сприяє швидкому темпу скидання надлишкової ваги і підтримці рівня нормальної ваги.

5. Гнучкість. Настільний теніс розвиває і підтримує високу рухливість суглобів. Задіяні слабкий променево-зап'ястковий, ліктьовий, плечовий і тазостегновий, міжхребцеві суглоби. Гнучкість допомагає гравцеві швидко реагувати на рух м'яча і відповідати максимально точним ударом. А у трудовій діяльності та в житті гнучкість дає можливість зберегти активний спосіб життя до глибокої старості [5, с. 126–127].

Експериментально доведено ефективність методологічного підходу до розробки програми фізичного виховання для студентів груп зі спортивною спрямованістю, що поєднує в собі загальноприйнятні засоби розвитку фізичних якостей з акцентом на спеціальну витривалість; обґрунтовано програму фізичного виховання для студентів груп зі спортивною спрямованістю (секційні заняття) настільний теніс з включенням занять аеробного характеру (кросова підготовка та базова аеробіка). Отримані результати доповнюють наукові дані про аеробні заняття та їх вплив на спеціальну витривалість [6; 7; 8]. Ці результати підтверджують думку про те, що у правильному співвідношенні занять за програмою фізичної підготовленості студентів груп зі спортивною спрямованістю (секційні заняття) та за

рахунок включення занять аеробного характеру (кросова підготовка та базова аеробіка) можна значно покращити спеціальну витривалість студентів [6, с. 53].

Експертами наголошується, що основними перевагами застосування засобів настільного тенісу у підвищенні рівня залучення студентської молоді до регулярних занять фізичними вправами є такі: надання студентам права свободи вибору видів фізкультурно-оздоровчої діяльності відповідно до їх інтересів та уподобань (популярність настільного тенісу серед студентської молоді), можливість залучення значної кількості студентів, доступність в організації та проведенні занять, бюджетність матеріально-технічного забезпечення занять з настільного тенісу, видовищність та висока емоційність занять, варіативність використання засобів настільного тенісу для розвитку рухових якостей, значний оздоровчий ефект занять, можливість використання при організації активного відпочинку тощо. Експертами також наголошується на можливості та доцільності використання засобів настільного тенісу для виховання моральних і волевих якостей. Відмінними властивостями гравця в настільний теніс виділяють підвищену емоційну стійкість, твердість характеру, впевненість у собі, самостійність в оцінці складних ситуацій, знижену тривожність, здатність до самоконтролю, наполегливість у досягненні мети, ініціативність і сміливість, прагнення до лідерства. Вивчення термінового ефекту від занять з використанням засобів настільного тенісу вказує на суттєве покращення показників психоемоційного стану (самопочуття, активності, настрою) [8, с. 227].

Висновки та перспективи. Врахувавши всі особливості гри у настільний теніс, можна зробити висновок, що даний вид спорту можна рекомендувати для студентів спеціальної медичної групи у ЗВО. Засоби настільного тенісу мають помірно, але функціональне навантаження на весь організм. Під впливом занять з настільного тенісу відбувається зміцнення м'язевих тканин та опорно-рухового апарату, збільшується кровообіг, має сприятливий вплив на дихальну та серцево-судинну систему. Також під час регулярних занять даним видом спорту стимулюється робота мозку та зорового аналізатора, що покращує розумову діяльність та увагу студентів.

Список літератури:

1. Алешина Е.И., Подосенков А.Л., Шивринская С.Е. Скандинавская ходьба как средство физического воспитания студентов специальной медицинской группы: научно-методические основы. *Фундаментальные исследования*. 2014. С. 1732–1736.
2. Ольховская Е.Б. Настольный теннис в физическом воспитании студентов специальной медицинской группы. *Инновационная наука. Физическая культура и спорт*. 2016. № 5. С. 158–159.
3. Афанасьев В.В. Занятия по настільному тенісу як засіб відновлення стану здоров'я студентів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2007. С. 3–6.
4. Барчукова Г.В., Жигун Е.Е., Мизин А.Н. Влияние занятий настольным теннисом на физическую подготовленность студентов-юношей. *Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта*. 2018. № 7(161). С. 27–32.
5. Барчукова Г.В., Мизин А.Н. Оздоровительная направленность занятий настольным теннисом для студентов вузов в рамках дисциплины «Физическая культура». *Проблемы совершенствования физического воспитания студентов* : материалы междунар. науч.-метод. конф. (2-3 февраля 2012 г.). Москва, 2012. С. 126–127.
6. Гринько В., Куделко В. Вплив занять аеробного характеру на спеціальну витривалість студентів у групах зі спортивною спрямованістю (секційні заняття) настільний теніс. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2017. С. 48–52.
7. Grinko V.M., Kudelko V.E., Hlotov Y.O. (2017). Training of students' special endurance in ping pong sport circles. *Physical education of students*, no. 2, pp. 52–60. doi: 10.15561/20755279.2017.0201

8. Захаріна Є.А., Глоба Т.А. Переваги використання настільного тенісу у секційній роботі студентів з фізичного виховання. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) : зб. наук. праць*. 2018. Вип. 3К (97). С. 224–228.
9. Алексеев О.О., Райтаровська І.В. Педагогічні принципи викладання настільного тенісу у ВНЗ. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2017. Вип. 9. С. 43–51.
10. Volodymyr Vitomskiy, Iryna Hruzevych, Svitlana Salnykova, Alla Sulyma, Volodymyr Kormiltsev, Yuriy Kyrychenko, Larysa Sarafinjuk. The physical development of children who have a functionally single heart ventricle as a basis for working physical rehabilitation technology after a hemodynamic correction. *Journal of Physical Education and Sport® (JPES)*. 2018. Volume 89. Issue No 18(2), pp. 614–617. online ISSN: 2247–806X; p-ISSN: 2247–8051; ISSN–L = 2247–8051 © JPES
11. Чехівська Ю., Бондар А. Застосування інноваційних технологій як засіб підвищення мотивації в студентів до занять фізичним вихованням. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету : Серія «Педагогіка»*. 2018. Вип. 20(1). С. 145–150.

References:

1. Aleshina Y.I., Podosenkov A.L., Shivrinskaya S.Y. (2014). Skandinavskaya khodba kak sredstvo fizicheskogo vospitaniya studentov spetsial'noy meditsinskoj grupy: nauchno-metodicheskiye osnovy [Scandinavian walking as a means of physical education for students of a special medical group: scientific and methodological foundations]. *Fundamentalnyie issledovaniya*, pp. 1732–1736.
2. Olhovskaya E.B. (2016). Nastolnyiy tennis v fizicheskom vospitanii studentov spetsialnoy meditsinskoj grupy [Table tennis in the physical education of students of a special medical group]. *Innovatsionnaya nauka. Fizicheskaya kultura i sport*, no. 5, pp. 158–159.
3. Afanasiev V.V. (2007). Zaniattia po nastilnomu tenisu yak zasib vidnovlennia stanu zdorovia studentiv [Table tennis activities as a way to restore the health of students]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu*, pp. 3–6.
4. Barchukova G.V., Zhigun E.E., Mizin A.N. (2018). Vliyanie zanyatiy nastolnyim tennisom na fizicheskuyu podgotovlennost studentov-ynoshey [Effect of table tennis trainings on physical fitness of male students]. *Uchenyye zapiski universiteta im. P.F. Lesgafta*, no. 7(161), pp. 27–32.
5. Barchukova G.V., Mizin A.N. (2012). Ozdorovitel'naya napravlennost zanyatiy nastolnyim tennisom dlya studentov vuzov v ramkah distsipliny «Fizicheskaya kultura» [Improving orientation of table tennis for students of universities in the discipline of «Physical Culture»]. *Problemyi sovershenstvovaniya fizicheskogo vospitaniya studentov : materialy mezhdunar. nauch.-metod. konf.* (February 2-3, 2012 y.). Moskva, pp. 126–127.
6. Hrynko V., Kudelko V. (2017). Vplyv zaniat aerobnoho kharakteru na spetsialnu vytryvalist studentiv u hrupakh zi sportyvnoiu spriamovanisti (seksiini zaniattia) nastilnyi tenis [An influence of aerobic activities on special endurance of students in groups with a sports orientation (sectional activities) of table tennis]. *Slobozhanskyi naukovo-sportyvnyi visnyk*, pp. 48–52.
7. Grinko V.M., Kudelko V.E., Hlotov Y.O. (2017). Training of students' special endurance in ping pong sport circles. *Physical education of students*, no. 2, pp. 52–60. doi: 10.15561/20755279.2017.0201
8. Zakharina Ye.A., Hloba T.A. (2018). Perevahy vykorystannia nastilnoho tenisu u sektsiini roboti studentiv z fizychnoho vykhovannia [Advantages of using table tennis in sectional work of students of physical education]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 15 : Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport) : zb. nauk. prats*, vol. 3K (97), pp. 224–228.
9. Aliksieiev O.O., Raitarovska I.V. (2017). Pedahohichni pryntsypy vykladannia nastilnoho tenisu u VNZ [Pedagogical principles of teaching table tennis in universities]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Fizychno vykhovannia, sport i zdorovia liudyny*, vol. 9, pp. 43–51.
10. Volodymyr Vitomskiy, Iryna Hruzevych, Svitlana Salnykova, Alla Sulyma, Volodymyr Kormiltsev, Yuriy Kyrychenko, Larysa Sarafinjuk. The physical development of children who have a functionally single heart ventricle as a basis for working physical rehabilitation technology after a hemodynamic correction. *Journal of Physical Education and Sport® (JPES)*. 2018. Volume 89. Issue No 18(2), pp. 614–617. online ISSN: 2247–806X; p-ISSN: 2247–8051; ISSN–L = 2247–8051 © JPES
11. Hrinchuk Anna, Chekhivska Iuliia (2018). Zastosuvannia innovatsiinykh tekhnolohii yak zasib pidvyshchennia motyvatsii v studentiv do zaniat fizychnym vykhovanniam [Application of innovative technologies as a measure for improving motivation of students in physical education]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu : Serii „Pedahohika”*, vol. 20(1), pp. 145–150.

МЕДИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-55>

УДК 616.314-089.23:611.977-519.8

Мельник В.С.

Ужгородський національний університет

ПОКАЗНИКИ ДЕРМАТОГЛІФІКИ ЯК МАРКЕРИ РИЗИКУ ВИНИКНЕННЯ ЗУБОЩЕЛЕПОВИХ АНОМАЛІЙ

Анотація. У статті розглядаються питання комплексного дослідження із вивчення дерматогліфічних рисунків, як можливих прогностичних маркерів зубощелепних аномалій в осіб чоловічої та жіночої статі етнічних груп, які проживають в Закарпатській області. Дослідження проведено за допомогою пристрою для зчитування відбитків пальців ZK4500 у 34 чоловіків та у 36 жінок віком 35-44 років. Згідно з результатами обстеження осіб з зубощелепними аномаліями показано, що відсоток частоти завитків, у осіб чоловічої та жіночої статі в кожній етнічній групі вищий, ніж у практично здорових осіб. У осіб з зубощелепними аномаліями частота радіальних петель є достовірно нижчою, а частота дуг – достовірно вищою, ніж у практично здорових осіб. Вивчення спільних зв'язків між пальцевими рисунками і зубощелепними аномаліями може допомогти ранньому виявленню осіб із генетичною схильністю.

Ключові слова: дерматогліфіка, зубощелепні аномалії, етнічні групи, пальцеві візерунки.

Melnyk Volodymyr

Uzhhorod National University

INDICATORS OF DERMATOGLIFICS AS THE RISK MARKERS OF DENTOGNATIC ANOMALIES ARISING

Summary. The prevalence of dentognatic anomalies in the structure of dental morbidity is in the third place after caries of teeth and pathology of periodontium. The results of the analysis of dermatological characteristics are used by researchers to study the dermatological characteristics of more than 100 diseases. Hereditary properties are manifested in the structure of the comb skin, primarily because the signs of dermatoglyphics are inherited by the polygenic type. On the territory of Ukraine, comprehensive research on the study of dermatological figures, as possible prognostic markers of dentognatic anomalies, in men and women is not enough to date. The purpose of the article, based on dermatological indicators, is to analyze similarities and differences between ethnic groups in practically healthy persons and patients with dentognatic anomalies living in Transcarpathian region. A dermatological study using the ZK4500 fingerprint reader has been performed in 34 men and 36 women aged 35-44 years. According to the results of the examination of persons with dentognatic anomalies, it has been shown that the percentage of curvature in male and female subjects in each ethnic group is higher than in practically healthy individuals. In people with dentognatic anomalies, the frequency of radial loops is significantly lower, and the frequency of arches – significantly higher than that of practically healthy individuals. Dermatological analysis in combination with traditional genetic methods can be used for mass screening of hereditary diseases among the population for the purpose of early diagnosis. In the aspect of the problem under investigation, it is urgent to further study the dermatological constitution in clinically healthy children and children with dentognatic anomalies.

Keywords: dermatoglyphics, dentognatic anomalies, ethnic groups, fingerprint.

Постановка проблеми. Порушення в розвитку зубощелепового апарату завдають шкоди не тільки здоров'ю дитини, але і негативно впливають на її адаптацію в соціальному середовищі. За даними багатьох досліджень, поширеність зубощелепних аномалій (ЗЩА) в структурі стоматологічної захворюваності стоїть на третьому місці після карієсу зубів і патології тканин пародонта [6; 8; 9; 10; 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В дослідженнях останніх років відзначається ріст розповсюдженості зубощелепних аномалій (П.С. Фліс, 2015), а показники їх частоти у дітей різних регіонів України свідчать про поліетіологічний фактор появи даної патології [13].

Серед причин виникнення зубощелепних аномалій виділяють: спадковість (17,8%), ендогенний фактор і шкідливі звички (17,8%), екзогенний фактор, карієс і раннє видалення зубів (15,0%), неправильне штучне вигодовування

(14,0%), порушення термінів прорізування і зміни зубів (13,2%), несприятливий перебіг вагітності (12,8%), ЛОР-патології (9,4%) [4].

Велике значення в розвитку зубощелепних аномалій має спадковість. На передачу по спадковості аномалій розміру, форми, структури зубів, розміру щелеп, вроджених незрощень у щелепно-лицевій ділянці вказують П.С. Фліс, В.Д. Курєдова, Б.М. Мирчук, С.І. Дорошенко (2009), Ф.Я. Хорошилкіна (2012), Eismann (2010), R. Frankel (2013), H.G. Gerlach (2014) та ін.

Найпростішим, дешевим, але таким, який дозволяє отримати достовірні результати з генетичних методів є метод дерматогліфіки – дослідження шкірних візерунків та папілярних ліній. Стійкість папілярних візерунків – полігенна кількісна ознака, будова і тип яких не змінюється протягом усього життя людини [12]. Дерматогліфічні показники мають високу ступінь спадковості ($h^2 = 0.65$ до 0.96) [2]. Рисунок від-

битка у кожній людині строго індивідуальний і спадково обумовлений. Теоретично можливий збіг лише з частотою 1:10 (в генерації зміни покоління), тобто неможливо зустріти двох осіб з однаковими відбитками (Е.А. Тріпак, 1989). Незмінюваність цих візерунків протягом життя людини була науково доведена Ф. Гальтоном в 1892 р.

Висловлене на початку ХХ століття припущення американських дослідників Cummins H. і Midlo C. (1943) про можливість використання дерматогліфіки для діагностики захворювань стало реальністю і широко використовується в якості скринінг-тестів хвороби Дауна, синдрому Патау, Едвардса, Шерешевського-Тернера, а також багатьох соматичних, інфекційних захворювань [15]. Результати аналізу дерматогліфічних ознак використовуються вітчизняними і зарубіжними дослідниками для вивчення дерматогліфічних особливостей понад 100 захворювань [7; 17; 18]. В окремих випадках цим способом можуть бути уточнені клінічні діагнози, що може мати певне практичне значення.

Гребенева шкіра має переваги перед багатьма анатомічними ознаками, так як, по-перше, може бути виражена якісними і кількісними способами, по-друге, містить в собі одночасно кілька ознак, кожна з яких може мати діагностичне значення і, по-третє, широко доступна для дослідження (Шарец Ю.Д., 1999).

Практичний інтерес до дерматогліфічного методу залишається актуальним на сучасному етапі його вивчення. В силу того, що показники дерматогліфіки не змінюються з віком і спадково обумовлені, можна говорити, про комплекс ознак, що несуть інформацію, закодовану в генах. Виходячи з різної частоти дерматогліфічних рисунків, встановити ступінь їх інформативності неможливо, але, виходячи з того, як часто вони зустрічаються, співвідношенням один до одного, можна говорити про взаємозв'язок окремих дерматогліфічних показників і відповідних процесів, обумовлених перебудовами в системі генотипу індивіда (Алексеева Т.І., 1999) [1].

Спадкові властивості проявляються в будові гребеневої шкіри, перш за все тому, що ознаки дерматогліфіки успадковуються по полігенному типу. В цьому випадку не дотримується принцип «Один ген – одна ознака», кожна ознака гребеневої шкіри контролюється групою генів. Причому, кожен ген може брати участь в декількох різних групах для контролю різних ознак. Тому кожен ген, так чи інакше, проявляє свої особливості в малюнках гребеневої шкіри (А.Н. Чістікін, 1992). Тобто, ознаки дерматогліфіки успадковуються по полігенному типу (В. П. Пішак та співавт., 2009).

Дослідження показали, що використання відбитка пальця для визначення дерматогліфічних показників є найбільш зручним серед інших біометричних методів, простий у використанні і надійний. Весь процес зняття відбитка займає мало часу і не вимагає зусиль. Імовірність помилки при роботі ним набагато менше в порівнянні з іншими методами [14; 16; 19].

Отриманий малюнок відбитку пальця – це растр, який можна описати ґрунтуючись на будові папілярного візерунка. Вивчивши структуру відбитка його можна порівняти з іншими, виявити ті, які є аналогічними або виявити відмінності між ними.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак на теренах України комплексних досліджень із вивчення дерматогліфічних рисунків, як можливих прогностичних маркерів ЗЩА, в осіб чоловічої та жіночої статі на сьогоднішній день недостатньо. Вивчення спільних зв'язків між пальцевими рисунками і ЗЩА може допомогти ранньому виявленні осіб із генетичною схильністю до ЗЩА. Із використанням сучасних методів реєстрації пальцевих відбитків цей процес значно спрощений.

Мета статті на підставі дерматогліфічних показників провести аналіз подібності та відмінності в практично здорових осіб та хворих з ЗЩА етнічних груп, які проживають на Закарпатті.

Проведено дерматогліфічне дослідження за допомогою пристрою для зчитування відбитків (малюнків) пальців ZK4500 – (виробник ZKTeco – Китай) у 34 чоловіків та у 36 жінок з ЗЩА віком 35-44 років. Як контроль використано результати дерматогліфічних досліджень 43 практично здорових чоловіків і 44 жінок аналогічного віку. У дослідження були включені чоловіки та жінки української, польської, словацької, румунської, угорської національності, мешканці Закарпаття, так як, дерматогліфічним ознакам притаманні національні та статеві розбіжності (Гусева, 1986) [4,5]. Розшифровку дерматогліфічних малюнків проводили за методикою Т.Д. Гладкової з урахуванням якісних і кількісних параметрів пальцевої дерматогліфіки [3].

Пристрій для зчитування відбитків пальців ZK4500 – (виробник ZKTeco – Китай), портативний (переносний) оснащений оптичним сканером ZK Optical Sensor 500dpi / 256 відтінків сірого має такі параметри: корисна площа сканування 13.24 x 15.7 mm (загальна 15.4 x 18 mm), CMOS-матриця 300 000 pixels, сенсор обслуговує апаратна платформа з процесором 120 MHz DSP і пам'яттю об'ємом 1600 bytes, споживання електроживлення при скануванні 200 mA, в режимі очікування 90 mA.

ZK4500 сумісний з операційними системами сімейства Windows, комутація зчитувача з персональним комп'ютером здійснюється через USB інтерфейс (Type A, USB 1.0-2.0). Експлуатація зчитувача допускається при температурі навколишнього повітря від -20°C до + 50°C і відносній вологості повітря не більше 90%.

Принцип роботи пристрою: у момент контакту пальця з сенсором зчитувача відбувається фотозйомка відбитка пальця з подальшою його передачею на персональний комп'ютер по USB-інтерфейсу.

Виклад основного матеріалу. Співробітниками кафедри дитячої стоматології стоматологічного факультету УжНУ проведено аналіз дерматогліфів у прогнозуванні ЗЩА.

Для дослідження було відібрано такі дерматогліфічні ознаки: виявлення частоти пальцевих візерунків (дуги, петлі, завитки) та визначення дельтового індекса (Dt 10) – співвідношення петель і завитків на всіх 10 пальцях рук.

На всіх ділянках нігтьових фаланг пальців рук папілярні лінії утворюють різні за складністю рисунки, трьох основних типів: дуги (A), завитки (W) та петлі (U і R), які є якісними ознаками пальцевої дерматогліфіки. Якщо петля відкривається в напрямку великого пальця – радіальна (R), у бік мізинця – ульнарна (U) (рис. 1).

Дельтовий індекс обчислювали за формулою

$$DL 10 = (L + 2W / A + L + W) \times 10,$$

де А – дуги, що не мають трирадіусу, L – петлі, що мають один трирадіус (R+U), W – завитки, мають два трирадіуси.

Ознаки дерматогліфіки виявляють деякий зв'язок з статтю. У чоловіків частіше зустрічаються складні візерунки (завитки і петлі), у жінок – прості візерунки (петлі і дуги). Дуги і ульнарні петлі частіше зустрічаються на пальцях лівих рук; завитки і радіальні петлі – на пальцях правих рук. Це пояснюється особливостями взаємодії генетичних елементів з тканинними структурами, в області яких вони функціонують.

В таблицях 1 та 2 представлені результати дослідження пальцевих візерунків (%) та показники дельтового індексу в практично здорових осіб та в осіб з зубощелеповими аномаліями.

При вивченні дерматогліфів виявлено, що в осіб обох статей з ЗЩА рівень гребінцевого рахунку на I і IV пальцях правої руки є достовірно більший, ніж у осіб без ЗЩА. При цьому, у чоловіків з ЗЩА на I і IV пальцях правої руки достовірно частіше траплялися дуги, завитки і ульнарні петлі, ніж у жінок. На I, III та V пальцях правої руки гребінцевий рахунок у жінок був вищий, ніж у чоловіків.

Згідно з результатами обстеження осіб з ЗЩА показано, що відсоток частоти завитків (W), у осіб чоловічої та жіночої статі в кожній етнічній групі вищий, ніж у практично здорових осіб. У осіб

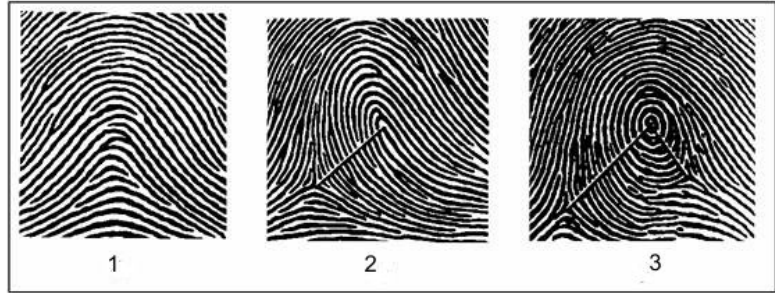

Рис. 1. Основні типи пальцевих візерунків: 1 – дуга, 2 – петля, 3 – завиток

з ЗЩА частота радіальних петель є достовірно нижчою, а частота дуг – достовірно вищою, ніж у практично здорових осіб.

Висновки і пропозиції. Дерматогліфічний аналіз в комплексі з традиційними генетичними методами може бути використано для масового скринінгу спадкових захворювань серед населення з метою ранньої діагностики.

В аспекті досліджуваної проблеми, видається актуальним подальше вивчення дерматогліфічної конституції у клінічно здорових дітей та дітей з ЗЩА, пошук асоціативних зв'язків в системі «ЗЩА – дерматогліфіка».

Ефективні методи цифрової обробки зображень дозволяють з високим ступенем точності обчислити параметри відбитків пальців, за допомогою яких потім можна діагностувати схильність до того чи іншого спадкового захворювання.

Таблиця 1

Пальцеві візерунки (%) та дельтовий індекс у практично здорових осіб

Етнічна група	Стать	A	R	U	L (R+U)	W	Dt 10
українці	чол.	5,4±1,1	3,9±1,0	57,4±7,1	61,3±7,5	33,3±4,4	12,79±1,8
	жін.	9,1±1,4	3,3±0,9	59,1±7,3	62,4±7,6	28,5±3,9	11,94±1,7
поляки	чол.	10,9±1,6	3,4±0,9	47,2±6,1	50,6±6,5	38,5±4,9	12,76±1,8
	жін.	7,3±1,2	3,3±0,9	54,5±6,8	57,8±7,1	34,9±4,7	12,24±1,7
словаки	чол.	2,7±0,8	5,2±1,4	55,4±6,9	60,6±7,4	36,7±4,8	13,4±1,9
	жін.	5,3±1,0	3,1±0,8	60,2±7,3	63,3±7,7	33,3±4,4	13,02±1,8
румуні	чол.	4,4±0,9	4,8±1,3	60,5±7,4	63,3±7,7	30,3±4,1	12,39±1,7
	жін.	7,4±1,2	3,5±0,9	63,3±7,6	66,8±8,1	25,8±3,6	11,84±1,7
угорці	чол.	10,0±1,5	3,2±0,8	52,6±6,6	55,8±6,9	34,2±4,5	12,42±1,7
	жін.	11,6±1,7	3,0±0,8	58,2±7,2	61,2±7,5	27,2±3,8	11,56±1,7

A – дуга, R – радіальна петля, U – ульнарна петля, L (R+U) – петлі, що мають один трирадіус, W – завиток, Dt – дельтовий індекс, P<0,1.

Таблиця 2

Пальцеві візерунки (%), та дельтовий індекс у осіб з ЗЩА

Етнічна група	Стать	A	R	U	L (R+U)	W	DL 10
українці	чол.	6,2±1,4	3,1±0,8	53,2±6,5	56,3±6,5	35,2±4,3	12,97±1,4
	жін.	10,3±1,5	2,8±0,7	55,1±6,3	57,9±6,6	30,4±3,7	12,03±1,4
поляки	чол.	11,7±1,3	2,9±0,6	45,1±5,4	48,0±6,3	40,3±4,5	12,86±1,5
	жін.	8,5±1,7	2,8±0,7	52,4±6,2	55,2±6,1	35,6±4,2	12,73±1,7
словаки	чол.	4,3±1,0	4,1±1,1	53,3±6,4	57,4±6,4	38,5±4,4	13,41±1,4
	жін.	6,5±1,2	2,0±0,5	58,2±6,3	60,2±6,3	35,9±4,3	12,86±1,5
румуні	чол.	6,3±1,1	3,6±1,0	57,6±6,4	61,2±6,5	32,4±4,2	12,61±1,7
	жін.	9,3±1,4	2,8±0,7	60,3±6,6	63,1±7,1	31,6±3,9	12,14±1,6
угорці	чол.	11,1±1,5	2,5±0,8	50,5±5,6	53,0±6,3	36,3±4,3	12,51±1,7
	жін.	12,5±1,6	2,3±0,6	56,2±6,2	58,5±6,2	29,9±3,9	11,72±1,5

A – дуга, R – радіальна петля, U – ульнарна петля, L (R+U) – петлі, що мають один трирадіус, W – завиток, Dt – дельтовий індекс, P<0,1.

Значну роль у розвитку ЗЩА посідає спадкова схильність. Пошук простих у використанні методів діагностики генетичної зумовленості даного захворювання є актуальним питаням на сьогоднішній день. Масові скри-

нінгові обстеження населення дадуть змогу виявляти осіб та спрогнозувати виникнення ЗЩА, які будуть потребувати цілеспрямованих заходів щодо первинної і вторинної профілактики.

Список літератури:

1. Алексеева Т.И. Східні слов'яни. Антропология та етнічна історія. М. : Науковий Світ, 1999. 336 с.
2. Богданов Н.Н. Есть такая наука – дерматоглифика. *Наука и жизнь*. 1998. № 10. С. 43–45.
3. Гладкова Т.Д. Кожные узоры кисти и стопы обезьян и человека. Москва : Наука. 1966. 151 с.
4. Гусева И.С. Морфогенез и генетика гребешковой кожи человека. Минск : Беларусь, 1986. 160 с.
5. Гусева И.С., Сорокина Т.Т. Дерматоглифика как конституциональный маркер при мультифакторной патологии. *Вопросы антропологии*. 1998. № 89. С. 99–111.
6. Дорошенко С.І., Кульгінський Є.А. Розповсюдженість зубощелепних аномалій та деформацій, а також дефектів зубів та зубних рядів серед дітей шкільного віку м. Києва. *Вісник стоматології*. 2009. № 2. С. 76–81.
7. Ефремов И.С. Чистикина Т.А. Чистикин А.Н. Склонность к агрессии и кожные узоры. *Судебная медицина*. 2016. № 3. С. 20–22.
8. Каськова Л.Ф., Тараненко Н.М. Поширеність зубощелепних аномалій та стан твердих тканин зубів і тканин пародонта в дітей 11-16 років. *Український стоматологічний альманах*. 2005. № 1. С. 51–54.
9. Костенко Є.Я., Мельник В.С. Поширеність та структура зубощелепних аномалій у дітей Закарпатської області. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Медицина*. 2016. № 1(53). С. 102–105.
10. Лучинський М.А. Частота зубощелепних аномалій та деформацій у дітей різних адаптивних типів Прикарпаття. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2013. № 1. С. 31–34.
11. Міськів А.Л., Безвужко Е.В. Структура зубощелепних аномалій у дітей Львівської області. *Acta medica Leopoliensia*. 2015. Т. 21. № 2. С. 10–13.
12. Полушкин П.М., Асибай Е.В., Неровная Е.В. [и др.] Современное состояние и перспективы исследования дерматоглифики в практике медико-психологического обследования студентов и молодежи. *Вісник Дніпропетровського університету. Біологія, медицина*. 2012. № 3-1. С. 91–97.
13. Фліс П.С., Леоненко Г.П., Філоненко В.В., Дорошенко Н.М. Ортодонтія. Зубо-щелепні аномалії та деформації = Dentognathic Anomalies and Deformation. Київ : ВСВ «Медицина», 2015. 176 с.
14. Bhat G.M., Mukhdoomi M.A., Shah B.A. [et al.] Molecular dermatoglyphics: in health and disease – a review. *Int. J. Res. Med. Sci*. 2014. Vol. 2. P. 31–37.
15. Cummins H., Midlo Ch. Finger prints, palms and soles. An introduction to dermatoglyphics. Philadelphia, 1961. 300 p.
16. João Felipe Machado, Paula Roquetti Fernandes, Ricardo Wagner Roquetti, José Fernandes Filho. Digital Dermatoglyphic Heritability Differences as Evidenced by a Female Twin Study. *Twin Research and Human Genetics*. 2010. Vol. 13(5). P. 482–489.
17. Lahiri A., Soumyajyoti B., Shouvanik A. [et al.]. Study on relationship between dermatoglyphics and hypertension. *IOSR J. of Dental and Medical Sciences*. 2013. Vol. 7(6). P. 62–65.
18. Palyzová D., Kuklík M., Beránková M. [et al.] Dermatoglyphics in juvenile hypertension. *Anthropol Anz*. 1991. Vol. 49(4). P. 361–366.
19. Susan Walsh, Ewelina Pośpiech, Wojciech Branicki. Hot on the trail of genes that shape our fingerprints. *Journal of Investigative Dermatology*. Vol. 136(4). P. 740–742.

References:

1. Aleksieieva T.I. (1999). Skhidni sloviyani. Antropolohiia ta etnichna istoriia [Eastern Slavs. Anthropology and ethnic history]. M. : Naukovyi Svit, 336 p.
2. Bogdanov N.N. (1998). Est takaya nauka – dermatoglifika [There is such a science – dermatoglyphics]. *Nauka i zhizn*, vol. 10, pp. 43–45.
3. Gladkova T.D. (1966). Kozhnyie uzoryi kisti i stopyi obezyan i cheloveka [Skin patterns of the hand and foot of monkeys and man]. Moskva : Nauka, 151 p.
4. Guseva I.S. (1986). Morfogenez i genetika grebeshkovoy kozhi cheloveka [Morphogenesis and genetics of human comb skin]. Minsk : Belarus, 160 p.
5. Guseva I.S., Sorokina T.T. (1998). Dermatoglifika kak konstitutsionalnyiy marker pri multifaktornoy patologii [Dermatoglyphics as a constitutional marker for multifactorial pathology. Questions of anthropology]. *Voprosyi antropologii*, vol. 89, pp. 99–111.
6. Doroshenko S.I., Kulhynskiy Ye.A. (2009). Rozpovsiudzhenist zuboshchelepnykh anomalii ta deformatsii, a takozh defektiv zubiv ta zubnykh riadiv sered ditei shkilnoho viku m. Kyieva [The prevalence of dentognathic anomalies, as well as defects in teeth and dentition among children of school age in Kyiv]. *Visnyk stomatolohii*, vol. 2, pp. 76–81.
7. Efremov I.S. Chistikina T.A. Chistikin A.N. (2016). Sklonnost k agressii i kozhnyie uzoryi. [Tendency to aggression and skin patterns]. *Sudebnaya meditsina*, vol. 3, pp. 20–22.
8. Kaskova L.F., Taranenko N.M. (2005). Poshyrenist zuboshchelepnykh anomalii ta stan tverdykh tkanyn zubiv i tkanyn parodonta v ditei 11-16 rokiv [The prevalence of dentognathic anomalies and the state of hard tissues of teeth and periodontal tissues in children 11-16 years old]. *Ukrainskyi stomatolohichnyi almanakh*, vol. 1, pp. 51–54.
9. Kostenko Ye.Ia., Melnyk V.S. (2016). Poshyrenist ta struktura zuboshchelepnykh anomalii u ditei Zakarpatskoi oblasti [Prevalence and structure of dentognathic anomalies in children of Transcarpathian region]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Ser.: Medytsyna*, vol. 1(53), pp. 102–105.
10. Luchynskiy M.A. (2013). Chastota zuboshchelepnykh anomalii ta deformatsii u ditei riznykh adaptivnykh typiv Prykarpattia [Frequency of dentognathic anomalies in children of different adaptive types of Prykarpattia]. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy*, vol. 1, pp. 31–34.

11. Miskiv A.L., Bezvushko E.V. (2015). Struktura zuboshchelepnykh anomalii u ditei Lvivskoi oblasti [The structure of dentognathic anomalies in children of Lviv region]. *Acta medica Leopoliensia*, T. 21, vol. 2, pp. 10–13.
12. Polushkin P.M., Asibay E.V., Nerovnaya E.V. [i dr.] (2012). Sovremennoe sostoyanie i perspektivy issledovaniya dermatoglifiki v praktike mediko-psihologicheskogo obsledovaniya studentov i molodezhi [Modern state and perspectives of research of dermatoglyphics in practice of medical-psychological examination of students and youth]. *Visnik Dnipropetrovskogo universitetu. Biologiya, meditsina*, vol. 3-1, pp. 91–97.
13. Flis P.S., Leonenko H.P., Filonenko V.V., Doroshenko N.M. (2015). Ortodontiia. Zubo-shchelepni anomalii ta deformatsii [Dentognathic Anomalies and Deformation]. Kyiv : VSV «Medytsyna», 176 p.
14. Bhat G.M., Mukhdoomi M.A., Shah B.A. [et al.] (2014). Molecular dermatoglyphics: in health and disease – a review. *Int. J. Res. Med. Sci.* Vol. 2. Pp. 31–37.
15. Cummins H., Midlo Ch. (1961). Finger prints, palms and soles. An introduction to dermatoglyphics. Philadelphia. 300 p.
16. João Felipe Machado, Paula Roquetti Fernandes, Ricardo Wagner Roquetti, José Fernandes Filho (2010). Digital Dermatoglyphic Heritability Differences as Evidenced by a Female Twin Study. *Twin Research and Human Genetics*, vol. 13(5), pp. 482–489.
17. Lahiri A., Soumyajyoti B., Shouvanik A. [et al.] (2013). Study on relationship between dermatoglyphics and hypertension. *IOSR J. of Dental and Medical Sciences*, vol. 7(6), pp. 62–65.
18. Palyzová D., Kuklík M., Beránková M. [et al.] (1991). Dermatoglyphics in juvenile hypertension. *Anthropol Anz*, vol. 49(4), pp. 361–366.
19. Susan Walsh, Ewelina Pośpiech, Wojciech Branicki. Hot on the trail of genes that shape our fingerprints. *Journal of Investigative Dermatology*, vol. 136(4), pp. 740–742.

ФАРМАЦЕВТИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-56>

УДК 339.13:6202

Пруд А.М., Шостак Л.Г.

ПВНЗ «Київський міжнародний університет»

ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ РИНКУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ, ЩО ВИЯВЛЯЮТЬ ВІДХАРКУВАЛЬНУ ДІЮ

Анотація. В останній час спостерігається активне збільшення попиту на природні засоби, а саме рослинні лікарські препарати. З кожним роком зростає частка багатокомпонентних рослинних лікарських засобів на світовому фармацевтичному ринку. Головною метою роботи є вивчення структури ринку багатокомпонентних лікарських засобів рослинного походження, що виявляють відхаркувальні властивості та зареєстровані на фармацевтичному ринку України. Згідно отриманих даних дослідження було визначено, що найбільшу кількість відхаркувальних засобів, а саме 41% найменувань представлено у вигляді сиропів. Засоби досліджуваної групи представлені виробниками з 6 країн, в той же час 50% препаратів є вітчизняними. Лідером ринку є ПрАТ Фармацевтична фабрика "Віола", м. Запоріжжя. Досліджуючи компонентний склад рослинних засобів визначено, що до їх складу входять 17 різноманітних лікарських рослин. Плющ звичайний виявився найбільш поширеною лікарською рослинною сировиною досліджуваної фармакотерапевтичної групи, він застосовується в 18% лікарських засобах.

Ключові слова: структура ринку, лікарські засоби рослинного походження, відхаркувальна дія, лікарські форми, виробники.

Prud Anastasiya, Shostak Lyubov

Kyiv International University

THE MARKET ANALYSIS OF MEDICINES WHICH HAVE EXPECTORANT ACTIVITY

Summary. Recently, there has been an active increase in demand for natural resources, namely, herbal medicines. Every year the share of multicomponent herbal medicines in the global pharmaceutical market is growing. Increased demand for natural herbal medicinal products relates primarily to a small number of side effects, low toxicity and of course high efficiency in the application. Of great importance is the wide range of pharmacological effects of low toxicity and the possibility of using these agents for a long time. The aim of the work is to study the structure of the market of multicomponent herbal medicinal products which have expectorant properties and are registered on the pharmaceutical market of Ukraine in order to identify the most promising plants that can become the basis for the creation of a new potential drug of the specified pharmacotherapeutic group. According to the data of the study, it was determined that the greatest amount of expectorants, namely 41% of the names, is presented as syrups. The second position is occupied by medicinal plant material represented by 14 medicines. Less common are drugs in pill form, where the pharmaceutical market is currently registered only 8 vehicles. The means of the study group represented by the producers represented 24 as domestic and foreign pharmaceutical companies, while 50% of the drugs are domestic. The leader of the market is PrAT Pharmaceutical Factory "Viola", Zaporozhye. Investigating the component composition of plant products, it is determined that they comprise 17 different medicinal plants. The *Hedera helix L* turned out to be the most common medicinal plant material of the studying pharmacotherapeutic group, it is used in 18% of medicines. *Althaea officinalis L.* is a component of 16% medicines. The third most commonly used is *Thymus vulgaris L.*, which is used to produce 15% of the total amount of drugs.

Keywords: market structure, herbal medicines, expectorant effect, dosage forms, manufacturers.

Постановка проблеми. В останній час спостерігається активне збільшення попиту на природні засоби, а саме рослинні лікарські препарати. З кожним роком зростає частка багатокомпонентних рослинних лікарських засобів на світовому фармацевтичному ринку. Частка фітопрепаратів, що зареєстровані на фармацевтичному ринку України сягає близько 10% від загального обсягу. Частка рослинних препаратів в Сполучених Штатах Америки складає 26% ринку лікарських засобів [7]. В Німеччині частка зареєстрованих багатокомпонентних рослинних лікарських засобів складає 13% від загальної кількості зареєстрованих на фармацевтичному ринку фітопрепаратів [6].

Підвищення попиту на лікарські препарати природного походження обумовлено насамперед незначною кількістю побічних ефектів, невели-

кою токсичністю та звісно високою ефективністю при застосуванні. Велике значення також має широкий спектр фармакологічної дії за низькою токсичності та можливості використання цих засобів тривалий час [2].

Наразі на фармацевтичному ринку України представлено понад 200 багатокомпонентних лікарських препаратів рослинного походження, що свідчить про популярність даної групи засобів [3]

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вивчення структури ринку багатокомпонентних лікарських засобів рослинного походження, що виявляють відхаркувальні властивості та зареєстровані на фармацевтичному ринку України для визначення найбільш перспективних рослин, що можуть стати основою для створення нового потенційного лікарського препарату зазначеної фармакотерапевтичної групи.

Виклад основного матеріалу. Відхаркувальні засоби – це сукупність лікарських препаратів, що забезпечують відведення секрету з дихальних шляхів. Вироблення і нормальне відведення секрету є одним з ключових аспектів нормального функціонування дихальних шляхів [4].

Згідно з даними нормативно-директивних документів Міністерства охорони здоров'я України станом на січень 2019 р. група відхаркувальних багатокомпонентних лікарських засобів рослинного походження налічує 63 асортиментні позиції [1].

Дані щодо результатів аналізу досліджуваної фармакотерапевтичної групи лікарських засобів за лікарськими формами відображені у таблиці 1.

Таблиця 1

**Розподіл препаратів,
що виявляють відхаркувальну дію
за лікарськими формами**

№	Лікарська форма	Кількість ЛЗ
1.	Сиропи	26
2.	Таблетки	8
3.	Порошки	1
4.	Лікарська рослинна сировина	14
5.	Збори	4
6.	Краплі	2
7.	Розчини	4
8.	Пастилки	2
9.	Капсули	1
10.	Екстракти	1

Джерело: розроблено авторами за даними [3]

Згідно отриманих даних було визначено, що найбільшу кількість лікарських засобів досліджуваної групи, що зареєстровані на фармацевтичному ринку України представлено у вигляді сиропів. Кількість асортиментних позицій сиропів визначається 26 засобами, що у відсотковому співвідношенні дорівнює 41% ринку.

Другу позицію займає лікарська рослинна сировина (корені, кореневища, пагони, листя, трава), що представлена 14 лікарськими засобами.

Менш розповсюдженими є препарати у вигляді таблеток, яких на фармацевтичному ринку наразі зареєстровано тільки 8 засобів.

Тільки по 1 лікарському засобу представлено одразу у трьох лікарських формах, а саме у вигляді порошків, капсул та екстрактів.

Дослідження виробників зареєстрованих на фармацевтичному ринку України лікарських засобів, що виявляють відхаркувальну дію визначило, що в даній фармакотерапевтичній групі свої лікарські засоби представили 24 як вітчизняні так і закордонні фармацевтичні фірми.

Лідером ринку є ПрАТ Фармацевтична фабрика "Віола", м. Запоріжжя. Асортимент компанії склав 14 лікарських засобів, що у відсотковому співвідношенні складає 22,22% від загального обсягу.

ЗАТ «Ліктрави», м. Житомир має 9 лікарських засобів у досліджуваній фармакотерапевтичній групі, що складає 14,28% ринку.

ТОВ «Тернофарм», м. Тернопіль, Україна також є одним із лідерів досліджуваного сегменту. Підприємство зареєструвало 7 лікарських засобів, що у відсотковому співвідношенні сягає 11,11%.

Значна більшість компаній, а саме 15, представили лише по одному лікарському засобу, що відноситься до групи відхаркувальних засобів.

На рис.1 представлена структура ринку відхаркувальних засобів, що зареєстровані на фармацевтичному ринку України за країнами виробниками.

Аналіз досліджуваної фармакотерапевтичної групи за країнами-виробниками визначив, що лікарські засоби представлені фірмами з 6 країн. Половина компаній, що зареєстрували лікарські засоби є вітчизняними. Частка компаній з Німеччини становить 29%. Польща представлена 3 компаніями, що у відсотковому співвідношенні становить 8%.

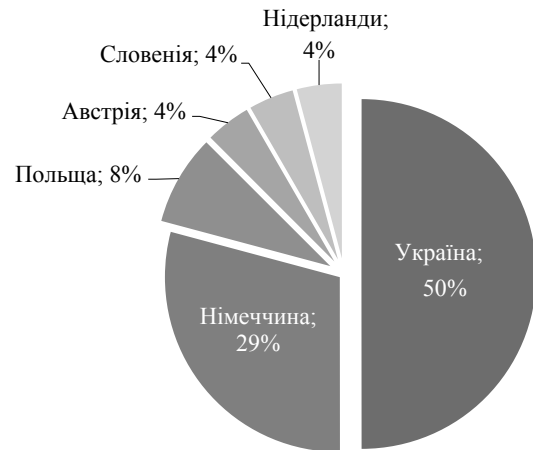

Рис. 1. Структура ринку відхаркувальних засобів за виробниками

Досліджуючи компонентний склад рослинних засобів, зареєстрованих на фармацевтичному ринку України, що виявляють відхаркувальні властивості було визначено, що до їх складу входять 17 різноманітних лікарських рослин.

Плющ звичайний (*Hedera helix* L.) виявився найбільш поширеною лікарською рослинною сировиною досліджуваної фармакотерапевтичної групи, він застосовується в 15 лікарських засобах, що у відсотковому співвідношенні складає 18% від загального обсягу.

Аллея лікарська (*Althaea officinalis* L.) є компонентом 13 лікарських препаратів серед досліджуваних, що відповідно становить 16%.

Третім за вживаністю є чебрець звичайний (*Thymus vulgaris* L.), який використовують для виробництва 12 лікарських засобів, що виявляють відхаркувальну дію, що становить 15% від загальної кількості препаратів.

Подорожник великий (*Plantago major* L.) відповідно до вивчених даних входить до складу лише 8 лікарських засобів, що становить 10%.

Солодка гола (*Glycyrrhiza glabra* L.) та підбіл звичайний (*Tussilago farfara* L.) застосовують для виготовлення 6 асортиментних позицій, що у відсотковому співвідношенні відповідно становить 7%.

Майже третина визначених лікарських рослин, а саме Багно звичайне (*Ledum palustre* L.), первоцвіт весняний (*Primula veris* L.), мильнянка лікарська (*Saponaria officinalis* L.), гісоп лікарський (*Hyssopus officinalis* L.) та мальва лісова (*Malva sylvestris* L.) використовуються лише в одному лікарському засобі досліджуваної фармакотерапевтичної групи.

Висновки. 1) Згідно з даними нормативно-директивних документів Міністерства охорони

здоров'я України станом на січень 2019 р. група відхаркувальних багатокомпонентних лікарських засобів рослинного походження налічує 63 асортиментні позиції.

2) Серед зареєстрованих на фармацевтичному ринку України лікарських засобів з відхаркувальною дією більше 41% найменувань представлено у вигляді сиропів.

3) Засоби досліджуваної групи представлені виробниками з 6 країн, в той же час 50% препаратів є вітчизняними.

4) Проведення аналізу компонентного складу визначило, що до їх складу входять 17 різноманітних лікарських рослин, лідерами за частотою використання є плющ звичайний, алтея лікарська, чебрець звичайний та подорожник великий.

Список літератури:

1. База даних нормативно-директивних документів Міністерства охорони здоров'я України. URL: <http://mozdocs.kiev.ua/>
2. Гудзенко А.В., Цуркан О.О., Ковальчук Т.В. Реалізація сучасних підходів до стандартизації полікомпонентних фітопрепаратів. *Фармакологія та лікарська токсикологія*. 2012. № 5. С. 99–106.
3. Комpendиум – 2016. Лекарственные препараты / под ред. В.Н. Коваленко, А.П. Викторова. Киев : Морион, 2016. 2270 с.
4. Кухтенко О.С., Гладух Є.В., Сімонян Л.С. Аналіз вітчизняного ринку лікарських засобів для лікування запальних захворювань дихальних шляхів. *Управління, економіка та забезпечення якості в фармації*. 2017. № 4. С. 42–49.
5. Лапач С.Н., Чубенко А.В., Бабич П.Н. Статистические методы в медико-биологических исследованиях с использованием Excel. Киев : «Морион», 2000. 320 с.
6. Пивень Е.П., Дихтярев С.И., Левченко В.В. Украинский рынок растительных препаратов по лекарственным формам: предпочтения и перспективы. *Фармаком*. 2008. № 4. С. 102–107.
7. Rote List. Herausgeber. Frankfurt/Main : Service GmbH, 2006, 535 p.

References:

1. Baza danykh normatyvno-dyrektyvnykh dokumentiv Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy. URL: <http://mozdocs.kiev.ua/>
2. Hudzenko A.V., Tsurkan O.O., Kovalchuk T.V. (2012). Realizatsiia suchasnykh pidkhodiv do standartyzatsii polikomponentnykh fitopreparativ. [Implementation of modern approaches to standardization of multicomponent phytopreparations]. *Farmakolohiia ta likarska toksykolohiia*, № 5, pp. 99–106.
3. Kompendyum – 2016. Lekarstvennye preparaty, pod red. V.N. Kovalenko, A.P. Vyktorova. Kyev : Moryon, 2016. 2270 p.
4. Kukhtenko O.S., Hladukh Ye.V., Simonian L.S. (2017). Analiz vitchyznianoho rynku likarskykh zasobiv dlia likuvannia zapalnykh zakhvoriuvan dykhalnykh shliakhiv [Analysis of the domestic market of drugs for the treatment of inflammatory diseases of the respiratory tract.]. *Upravlinnia, ekonomika ta zabezpechennia yakosti v farmatsii*, № 4, pp. 42–49.
5. Lapach S.N., Chubenko A.V., Babych P.N. (2000). Statystycheskye metody v medyko-byolohycheskykh yssledovaniakh s yspolzovanyem Excel [Statistical methods in biomedical research using Excel]. Kyev : «Moryon», 320 p.
6. Pyven E.P., Dykhtiarev S.Y., Levchenko V.V. (2008). Ukraynyskyi rynek rastytelnykh preparatov po lekarstvennym formam: predpochtenyia y perspektyvy. [Ukrainian market of herbal preparations for medicinal forms: preferences and prospects]. *Farmakom*, № 4, pp. 102–107.
7. Rote List. Herausgeber. Frankfurt/Main : Service GmbH, 2006, 535 p.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-57>

УДК 159.952.2

Мединцов И.В., Терлецкая Л.Г.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

АКТУАЛЬНОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ФЕНОМЕНА ОСОЗНАННОСТИ (MINDFULNESS)

Аннотация. Исследованы теоретические вопросы многовариантности и многомерности определений феномена осознанности, проблема его контекста (буддизм, психология, этика) и происхождения. Сформирован вектор развития оптимального и современного определения осознанности для его более четкого и эффективного использования в исследовательских целях и для улучшения его применения в психотерапевтической практике. Рассмотрено этот феномен во всех основных его вариантах – как черта, состояние, интервенция. Предложено возможное решение проблемы расхождения в восприятии и измерении осознанности путем согласованного создания общего комплексного метаопределения, состоящего из двух уровней – первичных определений (ПО – состояние, черта, интервенция, процесс и так далее) и дальнейшее второстепенное разветвление ПО с четко прописанными и согласованными аспектами и компонентами.

Ключевые слова: осознанность, проблема определения, внимательность, психическое состояние, свойство личности, когнитивно-поведенческая терапия.

Medintsov Igor, Terlecka Larisa

Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE ACTUAL DEFINITION OF MINDFULNESS PHENOMENON

Summary. The theoretical issues of multivariance and multidimensionality of mindfulness phenomenon definition, the problem of its context (Buddhism, psychology, ethics) and origin were investigated, and we formulated the optimal and effective mindfulness definition for its more precise and more effective use both for research purposes and for psychotherapeutic practice. This phenomenon is considered in all its main variants – as a trait, state, and intervention. We have found a few patterns after examining the different definitions of mindfulness. The most obvious is that mindfulness highly interconnected with paying attention. Many definitions underscore the critical role of judgment in mindfulness – that mindfulness involves nonjudgment. Some definitions focus internally by directing attention to the thoughts, body and emotions. Other definitions focus externally by pointing to close direct-experienced environment. Some emphasize the importance of both approached definitions also exist. Two definitions use “mindful awareness” and “mindfulness” interchangeably. It can be considered “mindful awareness” to be the shortest, most straightforward definition. There are many similarities between definitions of some essential components, and mindfulness is usually defined in different ways by different researchers and practitioners. A possible solution to the problem of discrepancy in the perception and measurement of mindfulness was proposed by coordinating the creation of a conventional complex meta-definition which consist of two levels – primary definitions (PD – state, trait, intervention, process, etc.) and further second-level branching of PD with clearly defined and agreed aspects and components.

Keywords: mindfulness, the problem of definition, attentiveness, mental state, personality trait, awareness, cognitive-behavioral therapy.

Постановка проблемы. На данный момент существует примерно 50 определений осознанности и из-за этой ситуации расхождений исследователи и психотерапевты на практике оперируют различными феноменами, которые могут как тесно пересекаться, так и быть совершенно отличающимися, но при этом иметь одно и то же название – mindfulness.

Анализ последних исследований и публикаций. Осознанность могут описывать во многих вариантах определения: как устойчивая личностная черта; временное состояние внимательности; практика или техника; интервенция; процесс; результат; образ жизни; а также существенный компонент для основных буддийских учений относительно страдания и его облегчения, или одним словом – «дхарма» [14; 15]. Согласованность определения и операционализации термина «осознанность» является уникальным вызовом в эмпирической науке из-за корней этого понятия во множестве созерцательных традиции, сложности измерения и различия в общем использовании этого понятия [6; 14].

Важным моментом является формальная интеграция концепции осознанности Джоном Кабат-Зинн в западную сферу психической и физической терапии в 1980-х годах. Большинство последующих концептуализаций осознанности в психологической литературе была основана на определении Кабат-Зинна, которое предусматривает, что осознанность это – «осознавание, возникающее за счет целенаправленного и безоценочного уделения внимания к опыту текущего момента» [9, с. 145]. Интерпретация концепции «осознанности» Кабат-Зинна была принята в современной психологии, в частности, как техника повышения способности к умелому реагированию на эмоционально тревожные стимулы и процессы [4].

При изучении отношений между осознанностью и другими переменными, исследователи не всегда строго придерживались определения Кабат-Зинна. На самом деле, они значительно противоречат структуре и границам конструкта осознанности. Эта нехватка однородного определения усложняет работу для интерпретации

результатов исследований о взаимоотношениях между осознанностью и предсказуемыми коррелятами, такие как паттерны внимания для эмоциональных раздражителей [2; 3].

Само слово «mindfulness (осознанность)» является английским эквивалентом палийского слова *sati*, которое предусматривает в себе осознание, внимание и памятование [5]. В концептуализации осознанности, некоторые буддийские ученые акцентируют конкретные аспекты внимания, в то время как другие выделяют динамическое взаимодействие нескольких типов факторов, таких как когнитивный, эмоциональный, социальный и этический. Буддийские ученые часто воспринимают осознанность как практику или процесс, предусматривающий: (а) намеренное осознание опыта текущего момента; (б) такие качества, как доброта, терпимость и безоценочность; (в) не дискурсивное, не аналитическое исследование текущего опыта; и (г) потребность в систематической практике для постепенного совершенствования процесса осознания [7].

Также следует отметить важность разработки концепции западной осознанности Доктором Элен Лангер и ее коллегами в течение 70-х годов в Гарвардском университете, при помощи заимствования восточных концепций; осознанность возникла вне чисто медитативной практики. Ее концептуализация сосредоточена на внешних раздражителях и акцентирует осознание новизны в информации, контекст, в котором это включено, и множество перспектив присущих каждой ситуации. Людям предлагается развивать когнитивную гибкость и интерес к каждой ситуации, с которой они сталкиваются, тем самым увеличивая их вовлеченность и внимательность [10].

Главной целью этой работы является указать на проблематику определения осознанности и предложить вариант решения этой проблемы, который позволит интегрировать многочисленные разрозненные перспективы, школы и направления исследования *mindfulness* для получения гораздо больших практических результатов для исследований и психотерапевтических интервенций.

Изложение основного материала. Осознанность как познавательное состояние характеризуется тремя аспектами, которые отличают его от схожих психических состояний. Как когнитивное состояние осознанность предусматривает: (а) прямую и непосредственную бдительность в текущем моменте к (б) внешним событиям и (в) внутренним мыслям и ощущениям [8]. Личности признают и регистрируют эти восприятия без оценок или анализа, а внимательность ориентирована только на текущий момент. Осознанность – это познавательное состояние преднамеренного внимания к внутренним мыслям и внешним сигналам и подразумевает преднамеренное приостановление оценочности. Не только осознанность требует регулирования внимания к непосредственному опыту, но и ориентацию на открытость, принятие и интерес. Осознанность помогает людям более объективно оценивать ситуации и получать доступ к более широкому кругу источников информации. Это состояние ума предполагает большую внимательность и чувствительность к внутренним реакциям на раздражители.

Другой момент, который нужно учитывать – это связь осознанности со своим буддистским происхождением. Рассмотрение психологической теории осознанности в буддизме очень сложное так как: 1) много различных подходов и школ в буддизме; 2) буддизм – это религия, философия, культура и психология в одном. Тем не менее, многие авторы пытались извлечь психологические аспекты буддизма, и аспекты широкой «буддистской психологии» влияют на теоретические основы некоторых психотерапевтических интервенций. Согласно буддистской психологии, значительные человеческие страдания обусловлены поведенческой тенденцией к желанию вещей быть другими. Люди, как правило, требуют или привязываются к определенному опыту и пытаются оттолкнуть другой, сопротивляются тому, что весь опыт постоянно меняется. Кроме того, буддистская психология утверждает, что многие человеческие страдания возникают от «иллюзии» чрезмерной привязанности к самоцентрирующей перспективе – тонкой одержимости нашими историями о том, кто мы и что будет, и постоянное оценивание себя и других.

Классический метод культивирования осознанности, как правило, прогрессирует от практики совершенствования внимания и бдительности (концентрация или *саматха медитация*) к практикам, побуждающим к исследованию опыта и понимания (прозрение или *випассана медитация*). Поэтому осознанность выступает как комбинация внимательности и «ясного осмысления» – не просто знать, что происходит сейчас, а знать определенным образом: «без пристрастия, отвращения или нежественности» [2, с. 177]. Осознанность считается противоядием к сопротивлению изменениям, позволяя меняться психологическому опыту в сознании самому по себе без сопротивления. Предполагается, что занятие этой практикой приведет к следующим инсайтам: (а) все является непостоянным; (б) страдания возникают из жадности / привязанности / ненависти / неприятия и игнорирования / иллюзии; и (в) всё связано и ничто не является отдельным. Во время практики осознанности человека поощряют сделать шаг назад и наблюдать собственные истории и свои суждения с добротой и терпением, не захватываясь полностью ними. Инсайты в этом ключе можно понимать как постепенное понимание неприемлемого цепляние за «я» и «мое» и возможность увидеть мир и то общее, что есть у всех людей. Согласно буддистской психологии, такие инсайты способствуют развитию «любящей доброты», предусматривающее распознавание взаимосвязи всех существ.

Понятие осознанности в буддистской и современной психологии различаются как на контекстуальном, так и содержательном уровнях. В буддистской традиции, контекстное понятие осознанности рассматривается как составляющая более крупной системы этики и практики, направленных на содействие «освобождению от страдания» через развитие мудрости и сострадания. На уровне содержания это достигается через практику осознанности на фоне созерцания ключевых аспектов учения Будды: страдание, непостоянство, «не-я / пустота», взаимозависимость и взаимосвязь всего. Наоборот, запад-

ная контекстуальная концептуализация осознанности во многом независима от какой-либо конкретной философии или этического кода. На содержательном уровне, западная практика уделяет меньше внимания к таким доктринам, как «не-я», пустота и непостоянство, тогда как понятие о взаимосвязи, сочувствии и сострадании стали более распространенной темой.

Возможно еще большая философская разница между буддистской психологией и западными подходами исходит от базового понимания самого себя. Центральное философское понимание буддистской психологии – это идея анатта, или идея, что вещи и люди не имеют постоянной и существенной идентичности, то, что мы на Западе можем назвать душой или самостью. Самость в этом смысле рассматривается как возникающая только при определенных условиях, она всегда в потоке, появляется и исчезает, когда эти условия больше не присутствуют. Эта идея противоречит тем западным принципам, где самость является центром, самоуверенность должна культивироваться, а эго следует усиливать. Можно предложить частичное решение этой философской дилеммы: существует большая, взаимосвязанная Самость, которая выходит за пределы эго и не требует того же подкрепления и защиты, как маленькая самость. Самость как космический костюм, который необходим для выживания, но ограничивает нашу способность свободно и спонтанно двигаться в нашей жизни. В то время как философские различия между буддистскими и западными представлениями о себе являются большими, подобные идеи и понимания могут помочь преодолеть эти различия.

Заключительный и главный пункт разногласий происходит от использования осознанности вне её оригинального контекста. Эта проблема известна как «McMindfulness»-дискуссия («недоосознанность»). Вопрос можно просуммировать следующим образом: осознанность как теория и практика пришли с буддистской традиции. Более конкретно, осознанность это один из аспектов Восьмиричного Пути, который определяет мудрые и этические действия как путь к счастью и просветлению. Но в современной практике осознанность была извлечена из этого теоретического и нравственного контекста и представлена отдельно, часто в условиях (например, корпоративные ретриты), где они используются, чтобы сделать практиков более эффективными в действиях, которые могут быть нравственными или нет. Распространен подобный пример как воплощение этой проблемы без нравственного контекста: образ осознающего снайпера, который целенаправленно обращает внимание в текущем моменте на каждый аспект убийства, что делает его более эффективным [12].

Вообще, понятия, похожие на созерцательные концепции осознанности находятся в нескольких западных философских системах. Очень важна открытая, восприимчивая внимательность в культивировании благополучия и можно утверждать, что механизмы изменений, которые лежат в основе осознанности можно найти в большинстве западных направлений психотерапии. В психодинамических и гуманистических традициях повышенная внимательность считается

необходимостью для идентификации потребностей, конфликтов и экзистенциальных проблем. Когнитивно-поведенческая терапия (КПТ) и подходы, основанные на осознанности, разделяют цели способствовать более внимательному и «объективному» взгляду на мысли, чувства и поведение; однако КПТ работает через логические техники и стратегические изменения, в то время как МКБТ (МСВТ – *mindfulness-based cognitive therapy* – основанная на осознанности когнитивная терапия) и другие подобные направления работают через принятие и мета-когнитивные подходы [1; 11]. Основанная на осознанности психология также совпадает с системными школами терапии, в которых предполагается, что речь строит идентичности и реальности, а не описывает их, и выступает за непатологизирующую, трансдиагностичную педагогику. Далее, значение внимания и присутствия психотерапевта или консультанта уже давно признано, во многих школах психотерапии делается акцент на важности приостановки суждений и предоставлении нераздельного внимания ко всему, что наблюдается в работе с пациентами и что осознание себя и само по себе может быть терапевтичным.

Осознанность как интервенция применяется с конца 1970-х гг., «Программа снижения стресса на основе осознанности» (MBSR – *mindfulness-based stress reduction*) Джона Кабата-Зинна, восьминедельная психосоциальная групповая образовательная программа, изначально была разработана для больных с хронической болью [9]. По этой программе начали разрабатываться другие меры, которые используют связанные с осознанностью принципы и практики. МБСТ объединила MBSR с когнитивной терапией для предотвращения рецидива при большом депрессивном расстройстве [13]. Другие программы, очень напоминающие структуру MBSR, включают в себя предотвращение рецидива злоупотреблением алкоголем, основанное на осознанности, осознанное питание, а также осознанное развитие взаимоотношений. В течение 1990-х годов самостоятельно разрабатывались две новые программы: терапия принятия и ответственности (ACT – *Acceptance and Commitment Therapy*) и диалектическая поведенческая терапия (DBT – *dialectical behaviour therapy*). Ни один из этих методов не подчеркивает длительную дисциплинированную практику осознанности в MBSR и подобных программах, но обе ценят принципы осознанности и её значение для повседневной жизни.

После рассмотрения всех этих разновидностей осознанности и её интерпретаций лучшим и актуальным решением всех данных расхождений будет создание одного общего метаопределения осознанности. Метаопределение будет состоять из 2-х уровней, где первый уровень – это совокупность основных первичных определений (ПО) осознанности (состояние, черта, интервенция, процесс и так далее), а второй – дальнейшее разветвление ПО с четко прописанными и согласованными аспектами и компонентами. Вместо исследования различных феноменов под одним с одним и тем же названием, лучше сосредоточиться на исследовании и применении одного феномена, но с более комплексной структурой.

Выводы и предложения. Таким образом, в данной работе были рассмотрены основные моменты, прямо и косвенно связанные с определением осознанности. Было предложено создание и согласования единого комплексного и метаопределения как решения проблемы множествен-

ности и раздробленности представлений, взглядов на природу mindfulness. Реализация этого позволит значительно улучшить как исследования этого феномена и сопутствующих ему, так и перевести результативность соответствующих психологических интервенций на новый уровень.

Список литературы:

1. Арч Дж.Дж., Красске М.Г. Терапия принятия и ответственности и когнитивно-поведенческая терапия при тревожных расстройствах: разные методы лечения, схожие механизмы? *Клиническая психология – наука и практика*. 2008. № 15(4). С. 263–279.
2. Бергоми С., Тшечер В., Купер З. Оценка осознанности с помощью самооенок: существующие масштабы и нерешенные вопросы. *Осознанность*. 2013. № 4(3). С. 191–202. doi: 10.1007/s12671-012-0110-93
3. Бишоп С.Р. Что мы действительно знаем о программе снижения стресса на основе осознанности? *Психосоматическая медицина*. 2002. № 64. С. 71–84.
4. Бишоп С.Р., Лау М., Шапиро С., Карлсон Н.Д., Андерсон Н.Д., Кармоди Дж., Сигал З.В., Эбби С., Спека М., Велтинг Д. и Девинс Г. Осознанность: предлагаемое рабочее определение. *Клиническая психология: наука и практика*. 2004. № 11(3). С. 230–241. doi: 5.1093/dipsy/bph077
5. Гермер С.К. Осознанность: что это? Что это значит? С.К. Гермер, С. Фултон и Д.Х. Сигел (ред.). *Осознанность и психотерапия*. The Guildford Press: New York, New York. 2013. 2-е изд. С. 3–35.
6. Гроссман П. Об измерении осознанности в психосоматических и психологических исследованиях. *Журнал психосоматических исследований*. 2008. № 64(4). С. 405–408.
7. Гроссман П., Ван Дам Н.Т. Осознанность, под любым другим именем...: испытания и невзгоды sati в западной психологии и науке. *Современный буддизм*. 2011. № 12(1). С. 219–239.
8. Гульшеген Ю.Р., Альбертс Х.Дж.И.М., Файндхолд А., Ланг Дж.В.В. Преимущества осознанности на работе: роль осознанности в регулировании эмоций, эмоциональном истощении и удовлетворенности работой. *Журнал прикладной психологии*. 2013. № 98 (2). С. 310–325.
9. Кабат-Зинн Дж. Основанные на осознанности интервенции в контексте: прошлое, настоящее и будущее. *Клиническая психология: наука и практика*. 2003. № 10. С. 144–156.
10. Лангер Э.Дж., Молдова М. Конструкт осознанности. *Журнал социальных вопросов*. 2000. № 56(1). С. 1–9. doi: 10.1111/0022-4537.00148
11. Сафран Дж.Д., Сигал З.В., Хилл С. и Уиффен В. Уточнение стратегий исследования для саморепрезентации при эмоциональных расстройствах. *Когнитивная терапия и исследования*. 1990. № 14(2). С. 143–160.
12. Сальцберг С. Осознанность и любящая доброта. *Современный буддизм*. 2011. № 12(1). С. 177–182.
13. Сигал З.В., Уильямс Дж.М.Г. и Тисдейл Дж.Д. Основанная на осознанности когнитивная терапия для лечения депрессии: новый подход к предотвращению рецидивов. The Guildford Press: New York, New York. 2002.
14. Сильберсвейг Д.А., Ваго Д.Р. Самосознание, саморегуляция и самопревосхождение (С-СПИ): основа для понимания нейробиологических механизмов осознанности. *Границы в нейробиологии человека*. 2012. С. 6.
15. Уильямс Дж.М.Г., Кабат-Зинн Дж. Осознанность: различные точки зрения на его значение, происхождение и множественные применения на стыке науки и дхармы. Введение. *Современный буддизм*. 2011. № 12(1). С. 1–18.

References:

1. Arch J.J., & Craske M.G. (2008). Acceptance and commitment therapy and cognitive behavioral therapy for anxiety disorders: Different treatments, similar mechanisms? *Clinical Psychology-Science and Practice*, 15(4), 263–279.
2. Bergomi C., Tschacher W. & Kupper Z. (2013). The assessment of mindfulness with self-report measures: Existing scales and open issues. *Mindfulness*, 4(3), 191–202. doi: 10.1007/s12671-012-0110-9
3. Bishop S.R. (2002). What do we really know about Mindfulness-Based Stress Reduction? *Psychosomatic Medicine*, 64, 71–84.
4. Bishop S.R., Lau M., Shapiro S., Carlson L., Anderson N.D., Carmody J., Segal Z.V., Abbey S., Speca M., Velting D. & Devins G. (2004). Mindfulness: A proposed operational definition. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 11(3), 230–241. doi: 5.1093/dipsy/bph077
5. Germer C.K. (2013). Mindfulness: What is it? What does it matter? In C.K. Germer, C. Fulton & D.H. Siegel (Eds.), *Mindfulness and psychotherapy* (2nd ed., pp. 3–35). The Guildford Press: New York, New York.
6. Grossman P. (2008). On measuring mindfulness in psychosomatic and psychological research. *Journal of Psychosomatic Research*, 64(4), 405–408.
7. Grossman P., & Van Dam N.T. (2011). Mindfulness, by any other name...: trials and tribulations of sati in Western psychology and science. *Contemporary Buddhism*, 12(1), 219–239.
8. Hulsheger U.R., Alberts H.J.E.M., Feindholdt A. & Lang J.W.B. (2013). Benefits of mindfulness at work: The role of mindfulness in emotion regulation, emotional exhaustion, and job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 98(2), 310–325.
9. Kabat-Zinn J. (2003). Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10, 144–156.
10. Langer E.J. & Moldoveanu M. (2000). The Construct of Mindfulness. *Journal of Social Issues*, 56(1), 1–9. doi: 10.1111/0022-4537.00148
11. Safran J.D., Segal Z.V., Hill C. & Whiffen V. (1990). Refining strategies for research on self representations in emotional disorders. *Cognitive Therapy and Research*, 14(2), 143–160.
12. Salzberg S. (2011). Mindfulness and loving-kindness. *Contemporary Buddhism*, 12(1), 177–182.
13. Segal Z.V., Williams J.M.G. & Teasdale J.D. (2002). Mindfulness-based cognitive therapy for depression: A new approach to preventing relapse. The Guildford Press: New York, New York.
14. Vago D.R. & Silbersweig D.A. (2012). Self-awareness, self-regulation, and self-transcendence (S-ART): A framework for understanding the neurobiological mechanisms of mindfulness. *Frontiers in Human Neuroscience*.
15. Williams J.M.G. & Kabat-Zinn J. (2011). Mindfulness: Diverse perspectives on its meaning, origins, and multiple applications at the intersection of science and dharma Introduction. *Contemporary Buddhism*, 12(1), 1–18.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-58>

УДК 159.9

Семенів Н.М.

Національний університет «Львівська політехніка»

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. Розглянуто сучасний стан психологічних досліджень етнічної толерантності у студентському середовищі. Проаналізовано методики, які використовуються для вивчення специфіки, складності, формування етнічної толерантності. Встановлено взаємозв'язок етнічної толерантності з соціальними процесами та міжетнічною взаємодією. Вибрано методику емпіричного дослідження рівня етнічної толерантності. Виконано практичне дослідження рівня етнічної толерантності в молодіжному середовищі. Здійснено аналіз отриманих результатів вивчення етнічної толерантності студентів, проведена статистична обробка результатів. Визначено перспективи подальших досліджень етнічної толерантності. Зроблено висновок, про необхідність подальшого дослідження процесу формування високого рівня етнічної толерантності для гармонізації міжетнічних відносин у молодіжному середовищі.

Ключові слова: етнічна толерантність, міжетнічні взаємини, етнічна меншина.

Semeniv Nataliia

Lviv Polytechnic National University

STUDY ON ETHNIC TOLERANCE IN THE STUDENT ENVIRONMENT

Summary. Article contains results of a study on ethnic tolerance in the student environment. Tolerance has been regard as an essential key element in modern multi diversity societyculturally, ethnically, religiously and politically. Analyzed the state of development of the concept of an ethnic tolerance in modern psychology. Revealed the relationships of ethnic tolerance with social processes and interethnic interactions. Established the influence of interethnic interaction on the formation of ethnic tolerance. Many theoretical models have contributed to the field of intergroup relations, but the concept of social tolerance is still very ambiguous. Analyzed the forming of ethnic tolerance reflects the psychological aspects of inter-ethnic communications associated with different types of social relations in society. In the discussion of the phenomenon of tolerance, this article puts a special emphasis on tolerance in the students' environment. Research of tolerance among the youth has great practical significance, especially in multi-ethnic societies. Also in article it is analyzed research methodology factors used modern psychology to study the complexity, uniqueness, specificity, validity existence functioning ethnic tolerance in society. Proved the need for a practical study of ethnic tolerance. Determined prospects for further research on ethnic tolerance and ethnic identity. The results of the research on ethnic tolerance among students are available. The analysis of the results has brought to light the factors which influence the ethnic tolerance level of students of the Lviv Polytechnic National University (Ukraine). Results have shown that a valid and reliable instrument for ethnic tolerance assessment has been elaborated. Determined the prospects of further research on ethnic tolerance. The conclusion is made on the need for further study of the process of forming a high level of ethnic tolerance in order to harmonize interethnic relations in the youth environment. The model of elaboration of ethnic tolerance could be applied in in psychological research in all countries.

Keywords: ethnic tolerance, interethnic relations, ethnic minority.

Постановка проблеми. Формування толерантності має велике значення при формуванні позитивної спрямованості особистості та відповідно психологічного благополуччя особистості. Поняття толерантності близьке до іншого психологічного показника особистості – етнічної ідентичності. Поняття толерантності, ототожнюється багатьма світовими дослідниками в галузі психології, філософії політології з поняттям терпимості, глибоке змістове наповнення.

Толерантність можна визначити як ступінь емоційного настрою і поведінки людини до інших людей, що не обмежуються тільки позитивним ставленням до інших людей. В першу чергу, це прояви терпимості до проявів іншої поведінки або хоча б нейтральне ставлення до людей з іншими поглядами чи поведінкою. Дослідження толерантності як норми етнокультурного розвитку свідчить про те, що в різних умовах контекстах міжетнічного спілкування вона набуває різний зміст, проте в основі такого змісту є універсальні цінності.

Етнокультурні цінності особистості нерідко вступають в протиріччя з інтеграційними

та глобалізаційними тенденціями сучасного суспільства. На даному етапі розвитку суспільних відносин толерантність є універсальною категорією, що символізує терпимість, готовність до співпраці в міжетнічній комунікації. Проблема взаємозв'язку етнічної ідентичності та толерантності в умовах міжетнічної комунікації, ускладненої наявністю ряду соціальних або релігійних відмінностей стає актуальною проблемою.

Згідно з принципами гуманізму, толерантність є критерієм згоди, морального рівня розвитку особистості і суспільства, здатності протистояти насильству, проявам ксенофобії, психологічної готовності людини надати оточуючим вибір власної поведінки, способу мислення і незалежного світогляду. Уміння взаємодіяти з представниками різних етнічних груп, володіння навичками побудови толерантних відносин визначають в процесі міжетнічної комунікації рівень міжетнічної компетентності. Вивчення толерантності як показника міжетнічної спілкування свідчить про те, що в різних етнічних контекстах вона набуває різного змісту, проте в основі міжетнічних процесів лежать універсальні цінності людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Починаючи з 90-х років ХХ століття предметом дослідження закордонної соціальної психології стала проблематика соціальної напруженості та загроза виникнення етнічних конфліктів, потреба розробки методів їх врегулювання й вирішення. Такі методи базуються на практичних аспектах застосування технологій дослідження міжетнічних взаємин між різними етнічними групами.

Толерантність в культурному, етнічному, релігійному та політичному аспектах вважається важливим ключем для забезпечення плюралістичності суспільств і демократичної конкуренції різних етнічних груп в полі етнічних суспільствах. Світові дослідники та науковці наголошували на важливості формування позитивної толерантності у суспільстві (Aaron J Abbarno, 2011; Clark, 2008; Furedi, 2012; Gibson & Gouws, 2001; Inghart, 1997; Jackman, 1977; Peffley, Knigge & Hurwitz, 2001; Walzer, 1997). Безсумнівно, толерантність є однією з найважливіших рис особистості в сучасному світі, де відбуваються постійні інтеграційні процеси, значні міграційні потоки, конкурують глобалізація та міжкультурні процеси. Емпіричні дані свідчать, що толерантність може сприяти соціальній стабільності та гармонії. (Almond & Verba, 1989; Cheah, 2004).

Країни полі етнічної структури, значна частина населення яких є мігрантами або іноземцями зазвичай зацікавлені в проведенні досліджень показників міжетнічної взаємодії, етнічної ідентичності та толерантності. Практичні дослідження таких показників зазвичай проводяться в США, країнах Західної Європи (Oliver and Meldelberg, 2000; Crepaz and Damron, 2009; Dixon, 2006; Cote and Erickson, 2009, Taylor. 1998; Oliver and Wong, 2003; Oliver and Meldelberg, 2000; Wagner, 2006; Stem, 2000). Акцент таких досліджень ставиться на тому, що присутність груп етнічних меншин породжує серед етнічної більшості відчуття сприйняття суспільної загрози.

Сучасні дослідження в Україні не обійшли увагою тему міжетнічної взаємодії та етнічної толерантності. Л. Орбан-Лембрик розглянула толерантність як основу взаємин у полікультурному світі [2]. Взаємозв'язки між толерантністю та розвитком особистості досліджувалися у праці Т.С. Кириленка [3]. О.А. Грива висвітлив основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полі культурного середовища [5]. Принципи використання терміну «толерантність» у психологічних дослідженнях стали предметом дослідження праці О.В. Василюхи [6]. Чжан Сяосін описав методи та засоби формування етнічної толерантності студентської молоді [8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Існує певна розробленість поняття етнічної толерантності у світовій психологічній думці. Проте практична реалізація дослідження рівня етнічної толерантності в різних соціальних сферах суспільства недостатня. В умовах реальної небезпеки виникнення кризових станів та соціальної нестабільності у житті українського суспільства існує потреба проведення практичних досліджень показників міжетнічної взаємодії, зокрема рівня етнічної толерантності. Результати емпіричних досліджень

дають підстави для практичного вирішення ряду конфліктних ситуацій на міжетнічному підґрунті і гармонізації взаємодії різних етнічних груп в суспільстві.

Мета статті. Метою цієї статті є визначення емпіричним шляхом рівня здійснити етнічної толерантності в молодіжному студентському середовищі, визначити чинники, що формують етнічну толерантності у студентів, визначити перспективи подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. У різних галузях психологічного знання толерантність вивчається у таких напрямках:

- як риса особистості, пов'язана з психологічними властивостями і станами особистості;
- як визначальний чинник розвитку особистості;
- як необхідна передумова міжособистісної взаємодії та функціонування особистості в різних соціальних та етнічних групах суспільства.

Толерантність як комплексний феномен на стику психології, філософії, соціальних наук визначається поєднанням безконфліктної та ефективної міжетнічної взаємодії, проявами соціальної та особистісної цінності людини, незалежно від етнічного походження.

У дослідженні рівня етнічної толерантності брали участь студенти Національного університету «Львівська політехніка», всього 102 особи; вибірка мала гетерогенний характер. Дослідження проводилось комплексно в індивідуальній і у груповій формі і мало психодіагностичний характер.

У даному дослідженні застосовувалися такі статистичні методи математичної обробки інформації: порівняльний, кореляційний та факторний аналіз, порівняльний аналіз груп за t-критерієм Стьюдента. Метод статистичного опрацювання даних, дозволив порівнювати результати дослідження у двох і більше групах. Кореляційний аналіз, дав можливість виявити взаємозв'язки між досліджуваними ознаками. За допомогою факторного аналізу виділені групи ознак, які між собою взаємодіють, та дозволяє виділити найсуттєвіші змінні. Аналіз статистичних здійснений за допомогою програми SPSS 13.0. for Windows.

Для дослідження рівня уявлень студентів щодо етнічної толерантності була використана методика Г. У Солдатової «Індекс толерантності». Методика дає можливість встановити рівень ставлення особистості до соціальних груп або етнічних меншин, визначити комунікативні установки особистості (рівень поваги щодо думки опонентів, готовність до вирішення конфліктів і співпраці). Окрема увага приділена етнічній толерантності – інтолерантності (відношення до людей іншої раси та етнічної групи). Методика передбачає використання 4 субшкал: етнічної толерантності, соціальної толерантності, толерантності як риса особистості та загальної толерантності. Щоб виявити статистично значущі відмінності між середніми значеннями параметрів використовувався t-критерій Ст'юдента, для незалежних вибірок

На початку дослідження «Індексу толерантності» учасники заповнили картки експрес-опитувальника для діагностики загального рівня толерантності. Результати дослідження подаються

Таблиця 1

Результати емпіричного дослідження за методикою «Індекс толерантності», (%)

	Етнотолерантність	Соціальна толерантність	Як риса особистості
Середній рівень	75	78,8	63,5
Високий рівень	25	21,2	36,5

у рівнях – відповідно низький, середній та високий рівні толерантності (таблиця 1).

Результати свідчать про середній рівень розвитку толерантності у 75% досліджуваних (76 респондентів). Результати у межах свого рівня коливаються від 65 до 99 балів. Такі результати отримуються при дослідженні респондентів, що мають характерне поєднання і толерантних, і інтолерантних рис, тобто в певних соціальних ситуаціях вони ведуть себе толерантно, проте в етноконтактних ситуаціях можуть виявляти інтолерантність.

Студенти з високим рівнем етнотолерантності проявляють поблажливості і терпимість до представників іншої національності, з розумінням ставляться до їхніх звичаїв і культури, визнають їхні права і виявляють повагу до них. Студенти розуміють, що іноземці не представляють небезпеки для них, вони являються такими ж людьми, як ми всі.

Високий рівень когнітивного компонента етнічної толерантності властивий 67,2% респондентів, середній – 15,3%, низький – 17,5% відповідно. Тобто це свідчить про наявність у студентів достатніх знань і уявлень щодо міжетнічної взаємодії між представниками різних етнічних груп, студенти знайомі з культурою і особливостями інших етносів.

Також щодо афективного компонента етнічної толерантності, то високий рівень його прояву характерний для Афективний компонент толерантності, який має зв'язок з емоційною сферою особистості і характеризує рівень емоційного ставлення до представників різних етнічних груп представлений такими показниками: високий рівень – 56,7% респондентів, середній – 24,1%, а низький – 19,2% відповідно. Можемо стверджувати, що респонденти в основному задоволені своєю взаємодією з представниками інших етнічних груп, у відносинах присутні позитивні емоції і бажання спілкуватися з ними.

Конативний компонент має зв'язок з мотиваційною сферою особистості і виявляється у формуванні мотивів міжособистісної взаємодії з представниками етнічних груп. 55% респондентів виявили високий рівень цього компонента етнічної толерантності, 37% – середній рівень і 8% – низький рівень прояву. Отримані результати вказують, що у респондентів сформоване досить толерантне ставлення до представників інших етнічних груп.

Для реалізації мети емпіричного дослідження щодо встановлення взаємозв'язку толерантності і типів ідентичності було застосовано методикою С. Рижова та Г. Солдатової «Типи етнічної ідентичності» [1]. Перед проведенням кореляційного аналізу визначався ступінь нормального розподілу значень за критерієм нормальності Колмогорова-Смірнова. Статистична обробка проводилася з допомогою комп'ютерної версії програми SPSS. Розподіл значень відповідає нормальному

вигляду за умови, якщо значущість асиметрії (Asymp.Sig.) > 0,05. Показники кореляційного зв'язку між індексом етнічної толерантності та типами етнічної ідентичності зведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Кореляційний зв'язок етнічної толерантності з типами етнічної ідентичності

Типи ідентичності	r-Пірсона
Норма	r=0,152 (p< 0,05)
Індиферентність	r= 0,021 (p< 0,05)
Етноогоїзм	r=-0,478 (p< 0,05)
Етноізоляція	r=-0,525 (p< 0,05)
Етніонігілізм	r=-0,310 (p< 0,05)

Примітка: дані позначені у таблиці * – значущі при p< 0,05, без позначення – значущі при p< 0,01

При проведенні дослідження встановлені значущі від'ємні кореляційні зв'язки між показниками толерантності та показниками «етноогоїзм» і «етноізоляція» з іншого боку. Вказані показники типів етнічної ідентичності характеризуються додатнім кореляційним знаком. Це може стати основою для формування ксенофобії та етнічної упередженості. У свою чергу етноогоїзм, етноізоляція та етніонігілізм формують психологічну перевагу особистості щодо своєї етнічної групи перед іншими, така перевага може бути виявлена різними засобами.

Показник значущого від'ємного кореляційного зв'язку між «етноогоїзмом» та нормою (r=-0,468, p<0,01), вказує про те, що у випадку зменшення позитивного ставлення студентів до власного етносу, сильніше виражається напруженість і роздратування у спілкуванні з представниками інших етнічних груп.

Було виявлено значущий від'ємний зворотній зв'язок між нормою та показником «етноізоляція» (r=-0,519, p<0,01). Тобто у випадку якщо ставлення особистості до власної етнічної групи буде погіршуватись, то збільшиться можливість прояву ксенофобії і виникне потреба у тому, щоб «очистити» власну культуру.

Зворотній зв'язок (r=-0,311) на статистично значимому рівні (p<0,05) між нормою і показником «етніонігілізм» встановлює, що у випадку коли позитивне ставлення до свого народу зменшується, то починає сильніше виражатися необхідність пошуку соціально-психологічних ніш поза власним етнічним середовищем, тобто виникає бажання залишити власну етнічну групу, пошук іншої етнічної групи.

Значущим є показник кореляційного зв'язку між нормою та показником «індиферентність» (r=0,153, p<0,05), означає певне розмиття меж ідентичності та формує певну невизначеність особистості стовно етнічної приналежності та незначущість цієї проблеми для особистості загалом. При надмірному збільшенні позитивного

ставлення до свого етносу, може проявлятися надмірне захоплення своїм етносом, одночасно починає проявлятися байдужість до проблем етнічності та міжетнічних взаємин, цінностей інших народів.

Результати емпіричного дослідження рівня етнічної толерантності у контексті етнічної ідентичності вказують на те, що толерантність людини до представників інших етносів зв'язана з усвідомленням особистістю належності до своєї етнічної групи, тобто з позитивно сформованою етнічною ідентичністю. Аналіз результатів емпіричного вивчення взаємозв'язку різних типів ідентичності і етнічної толерантності дає можливість встановити межі між толерантністю особистості і нормою як позитивною етнічною ідентичністю, а з іншої сторони з негативними етнічними ідентичностями, що є ґрунтом для розвитку ксенофобії та інших негативних явищ в міжетнічній комунікації. Результати факторного аналізу наведено у таблиці 3.

При цьому етнічна індиферентність є своєрідним перехідним містком від позитивної етнічної ідентичності до негативної, тобто показником що сигналізує про ріст байдужості як до власних етнічних цінностей, так і до етнічних конструктів представників інших етнічних груп.

Таблиця 3
Показники факторного аналізу типів етнічної ідентичності

Типи етнічної ідентичності	Фактор 1 Позитивна ідентичність	Фактор 2 Негативна ідентичність
Етнічна толерантність	-0,306	0,111
Етніонігілізм	0,713	-0,220
Індиферентність	-0,318	0,209
Норма	-0,492	0,856
Етноогоїзм	0,821	0,159
Етнізоляція	0,857	-0,120
Етнофанатизм	0,653	-0,108

Таблиця 4
Кореляційні залежності між показником етнічної толерантності та показниками деяких властивостей особистості

Етнічна толерантність	Показники властивостей особистості	Критерій r-Пірсона
	Невротичність	r=-0,128 (p<0,05)
	Спонтанна агресивність	r=-0,017
	Депресивність	r=-0,158
	Дратівливість	r=-0,106
	Комунікабельність	r= 0,186
	Врівноваженість	r=0,051
	Реактивна агресивність	r=-0,081
	Сором'язливість	r=-0,191
	Відкритість	r=0,025
	Екстраверсія/інтроверсія	r=0,018
	Емоційна лабільність	r=-0,067
	Маскулінність/фемінність	r=0,018
	Поняттєве мислення	r=0,189
Мотивація успіху	r=0,154	
Мотивація уникнення неуспіху	r=-0,179	

Як видно з даних таблиці 3, максимальне значення за фактором 1 «Позитивна ідентичність» мають у позитивному полюсі змінні «етнізоляція» (0,857) та «етноогоїзм» (0,821). Обидві змінні характеризують негативну етнічну ідентичність. Від'ємний полюс фактору представлений змінними «норма» (-0,492) і «індиферентність» (-0,318).

Етнічна толерантність має значущі показники від'ємних кореляційних зв'язків з такими особистісними станами і властивостями, як «депресивність» (r=-0,158, p<0,05); «сором'язливість» (r=-0,191, p<0,05); «мотивація уникнення неуспіху» (r=-0,179, p<0,05). Додатній кореляційний зв'язок спостерігається між показниками «етнічна толерантність» і «комунікабельність» (r=0,185, p<0,05), «поняттєве мислення» (r=0,189, p<0,05), «мотивація успіху» (r=0,154, p<0,05) (табл. 4).

Виявлений помірний зв'язок (r=0,189*) на статистично значущому рівні (p≤0,05) між змінними «поняттєве мислення» та «етнічна толерантність». В емоційній сфері особистості спостерігається зворотній зв'язок (r=-0,163*) на статистично значущому рівні (p≤0,05) між змінними «етнічна толерантність» і «репресивність», що вказує на наявність позитивного емоційного забарвлення етнічної толерантності. Відтак, високі показники змінної «репресивність» вказують на ознаки певного психічного депресивного синдрому, про наявність цих ознак не лише в емоційному стані особистості, а й можливість їх прояву у соціальній поведінці людини, як у відношенні до себе самої, так і інших, що безумовно знижує етнічно толерантне ставлення особистості в цілому.

Методика «Типи етнічної ідентичності» (Г. Солдатова, С. Рижова) була застосована на прикладі трьох етнічних груп, а саме: українців (як власної етнічної групи), поляків та ромів (циган) як етнічної меншини, що проживає на території України і досить часто вступає в ситуації міжетнічної взаємодії.

На основі отриманих результатів було проведено інтерпретацію результатів за допомогою статистичної програми SPSS з використанням критерію парної кореляції Пірсона.

Виявлено зв'язок шкал методики «Індекс толерантності» та методики семантичного шкалювання для дослідження етнічних стереотипів (табл. 5).

Аналіз отриманих даних дає можливість зробити такі висновки щодо проявів етнічної толерантності в середовищі студентської молоді:

- студенти із середнім та високим рівнем соціальної толерантності вважають українців щирими та відвертими, це виявилось у зворотній кореляції шкал «Соціальна толерантність-Лицемирність»;
- студенти із середнім та високим рівнем етнічної толерантності схильні вважати українців спокійними людьми;
- студенти, які виявили середній та високий рівень толерантності як риси особистості схильні вважати українців не надто приємними людьми, що підтверджує зворотна кореляція шкал «як риса особистості – приємність»;
- студенти, у який виявлений середній та високий рівень толерантності мають сформований стереотип «неприємні» стосовно польської етнічної групи;

Таблиця 5

Рівень толерантності та формування етнічних стереотипів

Українці		Поляки		Роми	
	Лицемірні		Неприємні		Приємні
Соціальна толерантність	-0,654*	Рівень толерантності	0,340**	Рівень толерантності	-0,321*
	Спокійні		Поважають людей		Агресивні
Етнічна толерантність	0,570*	Соціальна толерантність	-0,365*	Соціальна толерантність	0,144**
	Приємні		Лицемірні		Поважають людей
Як риса особистості	-0,274*	Як риса особистості	-0,309*	Соціальна толерантність	-0,285*

* – $p \leq 0,05$ ** – $p \leq 0,01$

• респонденти із середнім та високим рівнем соціальної толерантності у ставленні до поляків схильні вважати, що вони не поважають інших людей, це встановлено у зворотній кореляції шкал «соціальна толерантність – повага до людей»;

• студенти із середнім та високим рівнем толерантності схильні вважати ромів (циган) неприємними людьми, що виявилось у зворотній кореляції шкал «рівень толерантності – приємність»;

• студенти, які виявили середній та високий рівень соціальної толерантності, схильні вважати ромів (циганів) агресивними людьми;

• студенти із середнім та високим рівнем соціальної толерантності схильні вважати, що роми (цигани) не поважають інших людей, що виявилось у зворотній кореляції шкал «соціальна толерантність – повага до людей».

Висновки. Таким чином, результати емпіричного дослідження визначили рівень етнічної толерантності українських студентів щодо осіб з інших етнічних груп. Доцільність факторного аналізу етнічної толерантності була зумовлена складністю феномену, яка виражається його одночасно статичною і динамічною характеристикою цього феномену та крайніми виявами з різними величинами (позитивна – толерантність, негативна – ксенофобія).

Студенти, у яких виявлений нормальний рівень етнічної ідентичності, мають середній або високий рівень толерантності загалом, а також добре розвинену і етнічну, і соціальну толерантність, і толерантність, як рису особистості. Сту-

денти, схильні до етноізоляціонізму, мають значно нижчий рівень як етнічної толерантності, так і толерантності загалом, що виявилось у зворотній кореляції відповідних шкал.

Можемо стверджувати, що високий рівень розвитку толерантності не обов'язково свідчить про неупереджене ставлення до певного народу, принаймні, стосовно конкретної його риси, проте вказує на позитивну етнічну ідентичність, що набуває статусу «норми». Це свідчить баланс толерантності по відношенню до власної та інших етнічних груп та готовність до міжетнічних контактів загалом. Рівень етнічної толерантності зумовлений особистісними характеристиками особистості студента, умови соціального середовища і практика міжетнічного спілкування формують толерантне ставлення до представників інших етнічних груп. Важливу роль погляд відіграє збалансована державна соціальна та етнічна політика, спрямована на формування гармонійного суспільства.

Подальші напрямки досліджень передбачають продовження емпіричних досліджень психологічних чинників міжетнічної взаємодії. Отримані в результаті проведення таких досліджень результати дозволять розробляти моделі міжетнічних взаємин, які є важливою базою для розробки теоретичних та практичних засад попердження та врегулювання негативних явищ в суспільстві, які можуть бути викликані етнічним чинником. Потребує розширення база емпіричного дослідження, зокрема існує потреба практичних досліджень в середовищі етнічних меншин.

Список літератури:

1. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности. Москва : Смысл, 1998. 389 с.
2. Орбан-Лембрик Л. Толерантність як основа адекватних взаємин у полікультурному світі. *Соціальна психологія*. Київ, 2008. Ч. 4. С. 73–85.
3. Кириленко Т.С. Толерантність та гармонія особистості. Психологічні перспективи. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Вип. 11. С. 130–136.
4. Скок А.Г. Особливості етнічної толерантності молоді. *Актуальні проблеми психології*. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2016. Т.7. Вип. 42. С. 194–201.
5. Грива О.А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полі культурного середовища : монографія. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2005. 228 с.
6. Василюха О.В. Етнічна толерантність: концептуалізація поняття. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Соціологія і політичні науки*. Одеса, 2016. Т. 21. Вип. 3(26). С. 82–88.
7. Чжан Сяосін. Методи формування етнічної толерантності студентської молоді. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 11 «Соціальна робота. Соціальна педагогіка»*. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. Випуск 22. С. 103–109.
8. Giles H., Reid S., Harwood J. The dynamics of intergroup communication. New York : Peter Lang, 2010. 456 p.
9. Reid A. Scott. Social Psychological approaches to intergroup communication. *The Handbook of Intergroup Communication*. Cambridge, 2012, pp. 249–252.

10. B.O'Leary. The politics of ethnic conflict regulation : case studies of protracted ethnic conflicts. London ; New York : Routledge, 1993. 321 p.
11. Dukes F. Public Conflict Resolution: a Transformative Approach. *Negotiation journal*, 1993, pp. 211–221.
12. Deutsch M. The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes. Yale University Press, 1973. 420 p.

References:

1. Soldatova G.U. (1998). Psikhologiya mezhetnicheskoy napryazhennosti [Psychology of inter-ethnic tensions]. Moskva : Smysl. (in Russian)
2. Orban-Lembryk L. (2008). Tolerantnist yak osnova adekvatnykh vzaiemyn u polikulturnomu sviti [Tolerance as the basis of adequate relationships in the multicultural world.]. *Sotsialna psykholohiia*, no. 4, 73–85. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Kyrylenko T.S. (2008). Tolerantnist ta harmoniia osobystosti [Tolerance is his harmony of osobystosti]. *Tolerantnist ta harmoniia osobystosti*, vol. 11, 130–136. Lutsk : «Vezha» Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky. (in Ukrainian)
4. Skok A.H. (2016). Osoblyvosti etnichnoi tolerantnosti molodi [Features of ethnic tolerance of youth]. *Aktualni problemy psykholohii*, vol. 7, no. 42, 194–201. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU. (in Ukrainian)
5. Hryva O.A. (2005). *Sotsialno-pedahohichni osnovy formuvannia tolerantnosti u ditei i molodi v umovakh poli kulturnoho seredovyscha* [Socio-pedagogical bases of tolerance formation in children and youth in conditions of cultural environment]. Kyiv : Vyd. PARAPAN. (in Ukrainian)
6. Vasyliukha O.V. (2016). Etnichna tolerantnist: kontseptualizatsiia poniattia [Ethnic Tolerance: The Conceptualization of the Concept]. *Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova. Sotsiolohiia i politychni nauky*, vol. 21, no 3(26), 82–88. Odesa. (in Ukrainian)
7. Chzhan Siasin. (2016). Metody formuvannia etnichnoi tolerantnosti studentskoi molodi [Methods of formation of ethnic tolerance of student youth]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriya 11 Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika*, no. 22, 103–109. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova. (in Ukrainian)
8. Giles H., Reid S., Harwood J. (2010). *The dynamics of intergroup communication*. New York : Peter Lang.
9. Reid A. Scott (2012). Social Psychological approaches to intergroup communication. *The Handbook of Intergroup Communication*. Cambridge, pp. 249–252.
10. B. O'Leary (1993). The politics of ethnic conflict regulation : case studies of protracted ethnic conflicts. London ; New York : Routledge.
11. Dukes F. (1993). Public Conflict Resolution: A Transformative Approach. *Negotiation journal*, pp. 211–221.
12. Deutsch M. (1973). The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes. Yale University Press.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-59>

УДК 378.147

Демченко Н.С.

Білоцерківський національний аграрний університет

ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ-ЕКОНОМІСТІВ

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі формування професійної комунікативної компетенції при викладанні англійської мови студентам-майбутнім економістам. Показується роль знання іноземної мови в умовах глобалізації та інтернаціоналізації економічних зв'язків. У статті було розглянуто та проаналізовано найбільш ефективні методи для розвитку навичку говоріння: діалог зразок, проектна робота, ділова гра, метод кейс-стаді. Зокрема наводяться приклади реалізації кожного методу та їхній детальний опис. Використання цих методів дозволяє студентам в повній мірі оволодіти професійними та комунікативними компетенціями, а також застосувати накопичені знання на практиці. Більш того, вони урізноманітнюють заняття, за рахунок чого підвищується зацікавленість предметом, розвивається вміння працювати в команді та аналізувати вивчений матеріал.

Ключові слова: професійна комунікативна компетенція, професійна сфера спілкування, ділова гра, метод кейс-стаді, проектна робота, студенти-економісти.

Demchenko Nataliia

Bila Tserkva National Agrarian University

FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE PROFESSIONAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF ECONOMICS STUDENTS

Summary. In the context of broad international relations with other countries it is important to communicate with foreign experts, develop professional, business and personal contacts with foreign partners, colleagues, read various publications in a foreign language. An excellent command of the English language is the most important factor to successful communication in professional and business fields. As a consequence, the demand for learning a foreign language for professional purposes in higher educational institutions has increased recently. The purpose of learning a foreign language in higher educational institutions is to master a foreign language as a means of communication, and acquire professional foreign language competence to successfully carry out further professional activities. The issue of developing students' oral skills is relevant in terms of increasing oral activity of students of non-linguistic higher educational institutions in the process of studying a foreign language for professional purposes. The article deals with the actual problem of formation of professional communicative competence in teaching English to economics students. The aim of the article is to identify the most effective methods for developing students' oral language skills in the process of learning a foreign language for professional purposes. The role of foreign language proficiency in the conditions of globalization and internationalization of economic relations is shown. Various aspects of organising educational activity are specified; the methods of conducting classes to satisfy future needs of economics student are highlighted. The article considers and analyzes the most effective methods for developing speaking skills: dialogue-sample, project work, business game, case study method. In particular, examples of implementation of each method and their detailed description are provided. Using these methods allows students to fully master their professional and communicative competences, as well as apply the accumulated knowledge in practice. Moreover, such methods diversify classes, increase interest in the subject, develop the ability to work in a team, analyze the material studied and increase the activity of work in the classroom.

Keywords: professional communicative competence, professional spheres, business game, case-study, project work, economics students.

Постановка проблеми. Нове тисячоліття стало епоєю корінних змін практично у всіх сферах життя – від економіки і міжнародної політики до техніки, науки і психології людей. Тому сьогодні, в умовах зростаючої глобалізації міжнародного бізнесу та економіки, знання англійської мови, що є засобом спілкування людей, стає життєво важливою необхідністю.

Життя сучасного економіста найтіснішим чином пов'язана з англійською мовою. Англійська мова для теоретичної і практичної економіки стала основним інструментом спілкування з зовнішнім світом. Без знання англійської мови неможливо уваяти собі успішної кар'єри у сфері бізнесу.

Потреба в хороших фахівцях ускладнює вимоги до іноземної мови як навчального предмета, що викликає необхідність активізації іноземної освіти за рахунок застосування сучасних методів навчання, які наближують навчальний процес до реальності і що імітують ситуації професійної діяльності, тому навчання іноземної мови має носити комунікативно-орієнтований і професійно-направлений характер для успішного виконання подальшої професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей ділового спілкування іноземною мовою присвячені розробки науковців: С. Бучацька, Л. Онуфрієва, Г. Архипова,

О. Павленко, Ю. Федоренко, Н. Чернова. Розробкою ігрових форм і методів навчання іноземної мови займалися: А. Деркач, С. Щербак, Т. Олійник, Г. Китайгородська, Н. Красовська, О. Вишневецький та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання розвитку навичок усного мовлення студентів є актуальним з погляду на питання підвищення мовної активності у студентів немовних вищих навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням.

Мета статті. Метою нашого дослідження є встановити найбільш ефективні методи для розвитку навичок усного мовлення студентів-економістів у процесі вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням.

Виклад основного матеріалу. Іншомовна комунікативна компетентність є інтегральною характеристикою професійної діяльності фахівця. Іншомовна компетентність – це комплекс знань, умінь, навичок, які дозволяють успішно використовувати іноземну мову як у професійній діяльності, так і для самоосвіти і саморозвитку особистості [12, с. 178].

Сучасний студент добре розуміє умови і вимоги ринку праці, в період жорсткої конкуренції за робочі місця, тому він мотивований на ефективне вивчення іноземної мови. З огляду на все це, необхідно направляти навчальну діяльність навчальних на формування здібностей реалізації професійної діяльності та формування іншомовної професійної компетентності. Навчання іноземної мови майбутніх фахівців має розглядатися крізь призму їх подальшої професійної діяльності. Важливим завданням навчання іноземної мови за професійним спрямуванням є формування спеціалізованої компетенції в сферах професійного спілкування.

Метою навчання говорінню студента-економіста є вміння виступати як з підготовленим, так і не підготовленим повідомленням, вміння вести діалог з партнерами (в майбутньому з колегами, клієнтами і т.д.) і адекватно реагувати на репліки свого співрозмовника, приймати участь в дискусіях, обговореннях, вміти описувати графіки і робити презентації [11, с. 222].

У зв'язку з різнорівневими студентами (elementary-intermediate), виникають певні труднощі з вдосконаленням навичок усного мовлення. Викладачеві доводиться підлаштовуватися під існуючі умови, враховувати ступінь мотивованості студентів до вивчення мови і використовувати різні прийоми і методи для залучення всіх студентів в розмову, підбирати відповідні завдання [10, с. 224].

Навик вільного говоріння неможливий без широко словникового запасу, тому нарощування вокабуляра є необхідним завданням. Усне мовлення вимагає значної підготовчої роботи, перш ніж стати дійсно продуктивними вміннями. Завдання на говоріння різні в залежності від рівня володіння мовою у студентів, але перш ніж давати тему для висловлення власної думки велика увага приділяється введенню та відпрацюванню нової лексики. Наприклад, під час вивчення теми «Starting a new business», презентація нової лексики відбувається на основі тексту. Потім студент

закріплює дану лексику через виконання низки спеціально розроблених вправ: match the phrases with their meaning, complete the sentences with given phrases/ words, answer the following questions (питання розроблені таким чином, що відповіді будуть включати пройдений матеріал). Після відпрацювання лексики студенту пропонуються більш вільні форми вираження, наприклад, додаткові висловлювання, трансформація або особистісно-орієнтовані висловлювання. Студенти готують повідомлення на запропоновані теми з точки зору їх сприйняття, наприклад: «Have you ever thought about starting your own business?», «If so, what kind of business would it be?», «Advantages and disadvantages of running a company».

Також існують і творчі завдання. Досить цікавими видами творчої роботи є різні проєктні роботи, що вимагають серйозної і ретельної підготовки. При роботі над проєктом студенти виявляють свої творчі та професійні навички [2, с. 22]. Проєкти можуть бути індивідуальними, парними та груповими. Результат роботи може бути представлений – презентацією в Power Point, плакатами, відео чи аудіо записами, веб-сайтами тощо, все залежить від поставленого завдання та творчих навичок студента. Прикладом такої роботи може послужити наступна проєктна робота, мета якої представити ідею прибуткового бізнесу. Завдання:

1. You are Entrepreneur. Decide on your new business idea. It can be a new product, a new service, or any other kind of business idea. Use your own idea, or one of the ideas below.

2. Prepare your presentation.

Introduce yourself and preview the presentation. Introduce your business idea – what it is and how it works.

Explain its benefits to users.

Compare the future benefits for the users with the present (or past) situation.

Explain what stage of development it is at, why you need the investment and how much profit you expect to make in the next three years.

3. Give your presentation.

Основними цілями застосування проєктної роботи на заняттях є розвиток творчого потенціалу та критичного мислення, нарощування обсягу лінгвістичних і соціокультурних знань, підвищення мотивації до оволодіння англійською мовою, спонування до власних роздумів, пошук оригінальних рішень, вміння правильно та логічно подавати інформацію.

В умовах професійно-орієнтованого навчання англійської мови використовуються також діалогі-зразки. Діалог-зразок є опорою і орієнтиром у змістовному плані спілкування. Він також показує соціокультурні особливості носіїв мови, а також особливості їх мовного спілкування. Дані аспекти необхідно знати, тому що студент-економіст повинен вміти вести ділові та телефонні переговори, проводити презентації, виступати на конференціях англійською мовою. Тому так важливо навчити студентів правильного діалогічного мовлення [3, с. 47]. На заняттях потрібно надавати їм якомога більше діалогів на різноманітні теми, навчити їх фразам на різні теми як: invitations and offers, showing understanding and suggesting solutions, asking for and giving opinions,

discussing progress, giving report, controlling the discussion та інші.

При використанні діалогу-зразку під час заняття, алгоритм дій такий:

1. Прослуховування діалогу-зразку, розбір ключових фраз/ граматичних структур, співвідношення реплік з функціями.

2. Розігрування даного діалогу в парах.

3. Робота з ситуаціями для засвоєння матеріалу, яка включає різні типи завдань (одною з таких вправ є завдання, де потрібно прокоментувати відповідь використовуючи розглянуті фрази).

4. Складання власного діалогу на задану тему, використовуючи за опору діалог-зразок та ключові фрази.

В кінцевому підсумку вони стають самостійно підготовленими і спонтанними. Тому при підготовці уроку і під час його проведення необхідно включати матеріали, що охоплюють такі сфери спілкування, як навчально-професійна, науково-дослідницька, офіційно-ділова, тобто такі ситуації, які відтворювали б умови можливих професійних контактів, соціально-побутових та соціокультурних сфер спілкування [4, с. 60].

Також для розвитку професійного мовлення використовуються різні інтерактивні методи навчання: екскурсії, відео конференції, круглі столи, мозковий штурм, дебати, ділова гра, case-study. При виконанні цих завдань студенти отримують певні ролі і повинні вести себе у відповідності зі своєю роллю і заданою ситуацією.

Розглянемо застосування деяких з них при навчанні студентів-економістів англійської мови, які на наш погляд є найбільш вдалим для розвитку професійного мовлення, метод «case-study» та метод «ділова гра».

За визначенням П. Щербаня, ділова гра – «це в певному розумінні імітація професійної діяльності. У діловій грі відбувається діалог на професійному рівні, зіткнення різних думок і позицій, взаємна критика гіпотез і пропозицій, їх обґрунтування і зміцнення, що веде до виникнення нових знань та уявлень, допомагає набутти досвіду професійної діяльності» [13, с. 17].

Перевагою ділових ігор є можливість одержання нового знання за рахунок множинності інтерпретацій змісту гри кожним з його учасників, що набуває особливого значення, коли йдеться про використання ділової гри у підготовці до іншомовного спілкування. Ігрова навчальна діяльність має характер ролівої взаємодії, що розгортається відповідно до запропонованих, а в деяких випадках і прийнятих у процесі гри правил і норм. У низці наукових досліджень впливу гри на формування комунікативних умінь, зростання інтересу до ділових ігор у професійній підготовці пов'язується з такими особливостями:

1. Максимальне наближення навчального процесу до реальної практичної діяльності.

2. Вдале поєднання діяльності та спілкування, що набуває особливого значення у вивченні іноземних мов.

3. Колективне вирішення спільних завдань.

4. Створення певного емоційного настрою гравців [5, с. 12].

Ділова гра – це діяльність, що формує професійні якості майбутнього фахівця. Ділову гру від інших методів навчання відрізняє те, що її

основою може бути лише модель бізнес системи в цілому, а не її окремі елементи. Друга принципова відмінність полягає в тому, що в діловій грі система, яка моделюється, розглядається як динамічна» [6, с. 34].

Розглянемо приклад ділової гри при вивченні теми «Negotiating the conditions». Студенти працюють в парах і обговорюють нові умови замовлення відповідно до інструкцій, використовуючи «suggested phrases». Завдання: **Student A is a supplier of computer processors. Student B is a computer manufacturer. Have a phone conversation, using the notes below.**

A Describe problem: processor ordered (Version 2.1) not in stock. Propose solution: send version 2.2.

B Accept solution. Ask if A can send it by the end of this week.

A Reject proposal. Give reason: final tests on Version 2.2. No stock until next week.

B Propose solution: delivery by Friday of next week if same price as Version 2.1 (\$30).

A Reject proposal. Propose until price of \$40 for Version 2.2 (normally \$50).

B Accept or reject proposal.

Suggested phrases:

Describing the problem

- There's/ We have a problem with ...
- Basically, ...

Negotiating conditions

- What if we did X?
- Would you agree to do Y?
- Could you do Y?
- Would it be OK if ...?

Responding

- Yes, that would be possible.
- I think we could do that.
- Sorry, that wouldn't be acceptable.

Describing advantages

- That would allow us/ you to ...

Кейс-метод – це інноваційний метод навчання, який враховує всі особливості предмета «Іноземна мова» і формує необхідні знання, вміння та навички. Кейс-метод спрямований на вирішення певної проблеми, але дана проблема не дається в готовому вигляді, а формулюється викладачем, виходячи з умов реальної навчальної ситуації, яка дозволяє викладачеві-професіоналу визначити проблему при організації процесу навчання аспекту мови або виду комунікації [9, с. 538].

На початку кожного кейса згадується проблема, яка потребує вирішення, дається коротка характеристика змісту кейса, а також методика роботи з даними кейсом [9, с. 539].

Використання даного методу на заняттях з англійської мови дозволяє розвинути крім мовних компетенцій, також і загальні компетенції, які грають важливу роль в формуванні грамотного фахівця. Так, наприклад, при роботі в підгрупах студенти можуть удосконалювати загальні компетенції – приймати рішення в стандартних і нестандартних ситуаціях, працювати в колективі, ефективно спілкуватися з колегами, керівництвом, споживачами, здійснювати пошук і використання інформації необхідної для ефективного виконання поставлених завдань.

Кейс-метод є універсальним засобом для реалізації педагогічних цілей і завдань у процесі навчання студентів. Викладач пропонує конкретну

проблемну ситуацію, дає поштовх студентам для її подальшого самостійного і творчого розвитку. Студенти проводять академічні наради, ділові переговори, зустрічі, спілкуючись при цьому англійською мовою. Відповідно комунікативна функція максимально реалізується і як результат – у тих, хто навчається вдосконалюється навик говоріння іноземною мовою [9, с. 540].

Кейс метод дає можливість зацікавити студента у вивченні предмета, сприяє хорошему засвоєнню знань і умінь збору, обробки та аналізу інформації. Хороший «кейс», як правило, вчить шукати незвичайні підходи, так як не має єдино вірного рішення і відповіді. При використанні методу case-study розвиваються такі навички: аналітичні навички, практичні навички, творчі навички, комунікативні навички, соціальні навички, самоаналіз [7, с. 21].

Так, на заняттях з англійської мови, працюючи над темою «Selling», можна використати case-study «Promoting to the youth market». Суть цього методу полягає в тому, що група студентів проходить через різні випробування, головна роль при цьому відводиться вирішенню кейсів і презентацій. Студенти працюють в малих групах. Кожна група складається з 3-х студентів. Студенти грають роль працівників банку, яким потрібно розрекламувати нову картку (яка розрахована на молодь 16-21 років) «Cool Cash Card» за 6 тижнів перед запуском і повинні вкластися в бюджет 250 тис. Кожному студенту роздаються картки з можливими ідеями і зазначеною ціною. Для вирішення цієї проблеми студенти проводять збори/зустріч, щоб обговорити і вирішити найкращі ідеї/способи реклами цієї картки, дотриматися бюджету та визначитися з датою запуску кожної реклами. Завдання: **In six weeks' time your bank is launching a new credit card for a target audience aged 16-21: the "Cool Cash Card", or the "3C". You have to decide how you are going to promote**

the card in the six weeks preceding the launch. Have a meeting to discuss the best ways to promote the "3C". Your total promotion budget €250,000. Choose the best ideas within your budget. Decide the best time to launch each promotion or advertisement. У цьому випадку важливо не тільки скласти свій алгоритм дій, а й знати думку своїх опонентів, вміння переконати в правильності ваших дій, за вашою логікою і правоті, а якщо необхідно, то запропонувати співрозмовнику своє рішення проблеми.

Слід зазначити, що це чудове завдання, на якому студенти, по-перше, в повній мірі використовують введену лексику і, по-друге, розвивають свої професійні навички майбутніх фахівців-економістів і менеджерів і вчать відстоювати свою точку зору, обговорювати і приходити до консенсусу.

У чому ж полягають переваги методу роботи з «кейсами» і «діловою грою»?:

- у вивченні професійної лексики іноземною мовою;

- у правильному створенні мовної ситуації;

- у розширенні загального і економічного кругозору;

- в обміні знаннями між викладачами і студентами (студент – експерт у своїй галузі і це дає йому можливість відчутти свою значимість).

Висновки. Отже, можна зробити висновки, що метою вивчення іноземної мови за професійним спілкуванням є підготовка до ефективної ділової комунікації у майбутньому. Використання вищезгаданих методів дозволяє студентам в повній мірі оволодіти професійними та комунікативними компетенціями, а також застосувати накопичені знання на практиці. Більш того, ділова гра, проектна робота, кейс-стаді урізноманітнюють заняття, за рахунок чого підвищується зацікавленість предметом, розвивається вміння працювати в команді, аналізувати вивчений матеріал та збільшити активність роботи на заняттях.

Список літератури:

1. Бондар С.П. Методи навчання. *Енциклопедія освіти* / за ред. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 492–494.
2. Гаврилова Е.А. Использование телекоммуникационных проектов в обучении иностранному языку профессионального общения в экономическом вузе. *Языковые и профессиональные компетенции преподавателей и студентов в экономическом вузе* : материалы XVII Школы повышения квалификации преподавателей иностранных языков вузов экономического профиля (Москва, 2016). Москва : ФГБОУ ВПО «РЭУ им. Г.В. Плеханова». С. 20–26.
3. Кештова О.К., Обловацкая И.Ф., Улитко Е.Н. Практические приемы обучения говорению на английском языке студентов-экономистов. *Гуманитарное образование в Экономическом вузе* : материалы VI международной интернет-конференции (Москва, жовтень-листопад 2017р.). Москва : ФГБОУ ВПО «РЭУ им. Г.В. Плеханова», 2017. С. 45–48.
4. Марнат О.Б. Английский язык как средство обучения. *Языковые и профессиональные компетенции преподавателей и студентов в экономическом вузе* : материалы XVII Школы повышения квалификации преподавателей иностранных языков вузов экономического профиля (Москва, 2016). Москва : ФГБОУ ВПО «РЭУ им. Г.В. Плеханова». С. 58–63.
5. Методические рекомендации по организации учебно-технических и деловых игр / Е.Е. Ананьева, В.Е. Алексеев, С.Ю. Еубенков и др.; под ред. Е.Е. Ананьева. Москва : Просвещение, 1991. 43 с.
6. Платов В.Я. Деловые игры: разработка, организация и проведение : учеб. пособие. Москва : Профиздат, 1991. 240 с.
7. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва : Академия, 2008. 15 с.
8. Самохина А. Активные методы обучения. *Экономика в школе*. 2002. № 3. С. 29–36.
9. Сидорова А.А. Кейс-метод и подкасты в преподавании английского языка студентам экономистам. *Донецкие чтения 2016. Образование, наука и вызовы современности* : материалы I Международной науч. конф., (Донецк, 16-18 мая 2016 г). Ростов-на-Дону : Изд-во ЮФУ, 2016. Т. 5. С. 203–206.
10. Терехова Ю.З. Введение лексики языка делового общения на первых курсах факультетов экономической направленности. *Научные идеи, прикладные исследования и проекты стратегий эффективного развития российской экономики* : сборник статей-презентаций научно-исследовательских работ. Москва : АУДИТОР, 2016. С. 150–151.

11. Циликowa М.С., Аввакумова И.В. Обучение на английском языке: за и против. *Символ науки*. 2016. Вып. 5(17). Ч. 2. С. 221–225.
12. Чиханцова Е. Роль иноязычной профессиональной коммуникативной компетенции во время овладения специальностью. *Problemy profesjologii: Polrocznik poswiecony problemom rozwoju zawodowego czlowieka*. 2015. № 1. С. 173–183.
13. Щербань П.М. Навчально-педагогічні ігри : навч. посібник. Київ : Вища школа, 1993. 112 с.

References:

1. Bondar S.P. (2008). *Metody navchannia [Teaching methods]*. Kyiv : Yurinkom Inter, pp. 492–494.
2. Gavrilova E.A. (2016). *Ispol'zovanie telekommunikatsionnykh proektov v obuchenii inostrannomu yazyku professional'nogo obshcheniya v ekonomicheskom vuze [The use of telecommunications projects in learning a foreign language for professional communication in an economic university]*. Proceedings of the *Yazykovye i professional'nye kompetentsii prepodavateley i studentov v ekonomicheskom vuze : XVII Shkoly povysheniya kvalifikatsii prepodavateley inostrannykh yazykov vuzov ekonomicheskogo profilya (Russia, Moscow, 2016)*. Moscow : FGBOU PO «REU im. G.V. Plekhanova», pp. 20–26.
3. Keshtova O.K., Oblovatskaya I.F., Ulitko E.N. (2017). *Prakticheskie priemy obucheniya govoreniyu na angliyskom yazyke studentov-ekonomistov [Practical approaches to teaching speaking skills in an ESL course for students at faculty of economics]*. Proceedings of the *Gumanitarnoe obrazovanie v Ekonomicheskom vuze : VI Mezhdunarodnoy internet-konferentsii*. Moscow : FGBOU PO «REU im. G.V. Plekhanova», pp. 45–48.
4. Marnat O.B. (2016). *Angliyskiy yazyk kak sredstvo obucheniya [English as a learning tool]*. Proceedings of the *Yazykovye i professional'nye kompetentsii prepodavateley i studentov v ekonomicheskom vuze: XVII Shkola povysheniya kvalifikatsii prepodavateley inostrannykh yazykov vuzov ekonomicheskogo profilya*. Moscow : FGBOU PO «REU im. G.V. Plekhanova», pp. 58–63.
5. Anan'eva E.E. (1991). *Metodicheskie rekomendatsii po organizatsii uchebno-tekhnicheskikh i delovykh igr [Methodological recommendations for the organization of educational, technical and business games]*. Moscow : Prosveshchenie. (in Russian)
6. Platov V.Ya. (1991). *Delovye igry: razrabotka, organizatsiya i provedenie: ucheb. posobie [Business games: developing, organizing and conducting: study manual]*. Moscow : Profizdat. (in Russian)
7. Polat E.S. (2008). *Novye pedagogicheskie i informatsionnye tekhnologii v sisteme obrazovaniya: uchebnoe posobie dlya studentov vysshikh uchebnykh zavedeniy [New pedagogical and information technologies in the education system: study manual for students of higher educational institutions]*. Moscow : Akademiya. (in Russian)
8. Samokhina A. (2002). *Aktivnye metody obucheniya [Active learning methods]*. *Ekonomika v shkole*, no. 3, pp. 29–36.
9. Sidorova A.A. (2016). *Keys-metod i podkasty v prepodavanii angliyskogo yazyka studentam ekonomistam [Case method and podcasts in teaching English to economists]*. Proceedings of the *Donetskie chteniya 2016. Obrazovanie, nauka i vyzovy sovremennosti : I Mezhdunarodnoy nauch. konf. (Russia, Rostov-na-Donu, May 16-18)*. Rostov-na-Donu : YuFU, pp. 203–206.
10. Terekhova Yu.Z. (2016). *Vvedenie leksiki yazyka delovogo obshcheniya na pervykh kursakh fakul'tetov ekonomicheskoy napravlenosti [The introduction of the vocabulary of the language of business communication in the first courses of economic faculties]*. *Nauchnye idei, prikladnye issledovaniya i proekty strategiy effektivnogo razvitiya rossiyskoy ekonomiki : sbornik statey-prezentatsiy nauchno-issledovatel'skikh rabot*, pp. 150–151.
11. Tsilikova M.S., Avvakumova I.V. (2016). *Obuchenie na angliyskom yazyke: za i protiv [Education in English: Pros and Cons]*. *Simvol nauki*, vol. 2, no. 5(17), pp. 221–225.
12. Chikhantsova E. (2016). *Rol' inoyazychnoy professional'noy kommunikativnoy kompetentsii vo vremya ovladeniya spetsial'nost'yu [The role of the foreign language professional communicative competence during the learning of profession]*. *Problemy profesjologii : Polrocznik poswiecony problemom rozwoju zawodowego czlowieka*, no. 1, pp. 173–183.
13. Shcherban P.M. (1993). *Navchalno-pedahohichni hry : navch. posibnyk [Teaching and educational games: study manual]*. Kyiv : Vyshcha shkola. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-60>

УДК 372.81

Задунайська Ю.В., Кость С.П.

Львівський національний університет імені Івана Франка

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Анотація. У статті подано етимологію та дефініції термінів «міжкультурна комунікація», «комунікативна компетенція», «міжкультурна комунікативна компетенція»; проаналізовано сутність та характерні ознаки міжкультурної комунікації; описано складові міжкультурної компетенції (компаративні вміння, інтерпретаційні вміння, стратегічні вміння, емпатійні вміння); окреслено мовні аспекти комунікативної компетенції; названо компоненти структури міжкультурної комунікативної компетенції (лінгвістичний, соціолінгвістичний, стратегічний та дискурсивний); проаналізовано системи, які є компонентами міжкультурної комунікативної компетенції (система, що характеризує комунікативну компетенцію і стосується соціальних правил; система епізодичної комунікативної компетенції; система доцільної (виправданої) компетенції); зазначено, що формування міжкультурної комунікативної компетенції в процесі викладання іноземної мови включає наявність певних компонентів і відбувається за допомогою традиційних та інноваційних методів та прийомів навчання з широким використанням сучасних технологій, найбільш ефективними з яких є інтерактивні технології навчання, зокрема робота в парах і групах, технологія дискусійного обговорення проблем та проектна технологія.

Ключові слова: культура, комунікація, компетенція, міжкультурна комунікація, комунікативна компетенція, міжкультурна комунікативна компетенція.

Zadunaiska Yuliia, Kost Svitlana

Ivan Franko National University of Lviv

THE INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF HIGHER EDUCATION APPLICANTS: PECULIARITIES OF DEVELOPMENT IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Summary. The article deals with the etymology and definitions of such terms as «intercultural communication», «communicative competence», «intercultural communicative competence». It analyses the essence and characteristic features of intercultural communication, that is defined as the ability of a person to provide communication with the representatives of other cultures. It also describes the constituent elements of intercultural communication, such as comparative skills, interpreting skills, strategic skills and the skills of empathy. The authors name the factors that cause cross-cultural interpersonal conflicts. They point out that the incomprehension in the process of communication is the inability of one of the interlocutors to decode the verbal or nonverbal messages according to the situation. The article also looks at the linguistic aspects of communicative competence, which is defined as a linguistically, psychologically and methodically organized system that is characterized by the integrity of language and speech. Besides, it examines the structural components of intercultural communicative competence (the linguistic, sociolinguistic, strategic and discursive ones) and analyses its component systems (the system that characterizes the communicative competence and concerns social rules; the system of episodic communicative competence; the system of reasonable (justifiable) competence). Intercultural communicative competence is seen as the ability of a person to provide communication with the representatives of other cultures that is due to the acquisition of intercultural knowledge and skills of practical communication, the universal rules and norms of behaviour that form the international communicative etiquette. The authors point out that the development of intercultural communicative competence in the process of foreign language teaching includes particular components and occurs with the help of traditional and innovative teaching methods and techniques and the extensive usage of modern technologies, the most effective of which are the interactive teaching technologies, particularly pair and group work, the technology of discussing problem areas and the project technology.

Keywords: culture, communication, competence, intercultural communication, communicative competence, intercultural communicative competence.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства, що зазнає значних глобалізаційних та інтеграційних змін у всіх сферах життя людини, здатність до міжкультурної взаємодії та спілкування набуває особливого значення. Необхідною умовою цього процесу є володіння іноземною мовою як одним із засобів вербальної міжкультурної комунікації. Тому розвиток міжкультурної комунікативної компетенції є одним із найбільш актуальних завдань сучасного процесу навчання іноземних мов у закладах вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії і практики міжкультурної комунікації були об'єктом вивчення таких вчених як Е. Холл, К. Клакхон, А. Кребер, Р. Портер, Д. Трагер, В. Андрущенко, Ф. Бацевич, Н. Висоцька, О. Гриценко, І. Дзюба, А. Ермоленко, В. Манакін, Л. Нагорна, П. Скрипка та ін. Проблемі формування міжкультурної комунікативної компетенції присвячено дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема: Т. Астафурової, О. Бігич, Н. Бориско, Н. Гальскової, Л. Голованчук, І. Зимньої, О. Коломінової,

С. Ніколаєвої, Ю. Пасова, Н. Скляренко, С. Тер-Мінасової, І. Халєєвої, Д. Хаймза, Е. Холла та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на вагомий вклад у вивчення окресленої тематики вищезазначених науковців, зазначимо, що деякі аспекти проблеми вивчені лише поверхнево, зокрема особливості формування міжкультурної комунікативної компетенції здобувачів вищої освіти в процесі навчання іноземної мови.

Метою статті є висвітлення особливостей формування міжкультурної комунікативної компетенції здобувачів вищої освіти в процесі вивчення іноземної мови: аналіз сутності та характерних ознак міжкультурної комунікації, основних визначень і складових міжкультурної комунікативної компетенції.

Виклад основного матеріалу. Основоположними для адекватного розуміння поняття «міжкультурна комунікативна компетенція» є дефініції твірних основ терміна, а саме: «культура», «комунікація», «компетенція». Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови лексема «культура» для загального розуміння має такі значення: 1. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії. // Рівень розвитку суспільства в певну епоху. // Те, що створюється для задоволення духовних потреб людини. 2. Освіченість, вихованість. 3. Рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності [2, с. 596]; термін «комунікація» означає обмін інформацією, спілкування [2, с. 562]; компетенція – це добра обізнаність із чим-небудь [2, с. 560].

Термін «міжкультурна комунікативна компетенція» запропонували Н. Чомські та Д. Хаймз у середині 1960-х рр. Міжкультурна комунікативна компетенція виступає ключовою складовою міжкультурної комунікації та міжкультурної компетенції, а також є невід'ємним елементом іншомовної комунікативної компетенції. Як слушно зауважує Г. Калашник, «допоки інтереси сторін збігаються, національні відмінності практично не помітні, але коли виникає конфлікт, їм належить важлива роль» [4, с. 8]. До міжкультурного міжособистісного конфлікту може призвести незнання або нерозуміння форм чи звичок комунікації певної національної спільноти. Нерозуміння (у комунікації) тлумачиться як невміння або нездатність одного зі співрозмовників адекватно до ситуації спілкування декодувати (зрозуміти, правильно інтерпретувати, виявити комунікативний смисл тощо) мовленнєвого і/або немовленнєвого повідомлення іншого співрозмовника. Наприклад: підкреслену увічливість арабів не можна сприймати як згоду із чимось думкою.

Термін «міжкультурна комунікація», що з'явився в середині XX ст. і пов'язаний з іменами Едварда Т. Холла та Джорджа Л. Трегера (1954), означає спілкування людей, які є представниками різних культур. Міжкультурна комунікація є міжособистісною комунікацією в спеціальному контексті. Умовою здійснення міжкультурної комунікації є належність її учасників до різних культур, а також усвідомлення ними культурних відмінностей один одного. Ознаки культурних відмінностей можуть бути інтерпретовані

як відмінності вербальних і невербальних кодів у специфічному контексті комунікації. При цьому кожен учасник комунікації володіє власною системою правил, що дозволяють закодувати та розкодувати відповідні та одержані повідомлення [8, с. 125–126]. Однією з характерних ознак міжкультурної комунікації є те, що її учасники: 1) у випадках прямого контакту використовують мовний код і стратегії, які відрізняються від тих, котрими вони послуговуються під час спілкування в межах однієї культури; 2) усвідомлюють взаємну «культурну чужинність» один одного. За визначенням Ф. Бацевича, міжкультурна комунікація є особливим типом культури, який характеризується взаємодією національних культур, етнокультурною компетенцією особистостей, толерантністю, прагненням до міжнаціональної згоди у всіх сферах спілкування [1, с. 144]. Важливою умовою успішного здійснення міжкультурної комунікації є також знання та вміння належного використання у міжкультурному контексті певних актів мовленнєвої діяльності, таких як, наприклад, привітання, вибачення, прохання, подяка, запрошення, відмова, погодження, скарга тощо.

Термін «міжкультурна компетенція» виник і набув широкого розповсюдження на початку 1970-х рр. у зв'язку із виокремленням міжкультурної комунікації у самостійний науковий напрямок. За визначенням Є.М. Верещагіна та В.Г. Костомарова, міжкультурна компетенція це – комплекс знань та умінь, що дають можливість індивіду у процесі міжкультурної комунікації адекватно оцінювати комунікативну ситуацію, ефективно використовувати вербальні та невербальні засоби, втілювати у практику комунікативні наміри і перевіряти результати комунікації за допомогою зворотного зв'язку [3, с. 23]. Складовими міжкультурної компетенції є: компаративні вміння (орієнтація в явищах іншого способу життя, порівняння з культурою своєї країни, розпізнавання та сприйняття культури іншої країни), інтерпретаційні вміння (інтерпретація дій, висловлювань), стратегічні вміння (прогнозування, аналіз та усунення соціокультурних прогалин, що спричиняють нерозуміння, застосування вербальних та невербальних стратегій для компенсування певних незнань, оперування новими знаннями), емпатійні вміння (прийняття позиції іншої людини, урахування соціокультурної специфіки партнера, повага до системи цінностей) [7, с. 196].

Термін «комунікативна компетенція» вперше використав американський лінгвіст Д. Хаймз у 1972 р., окресливши мовні аспекти, які повинен знати мовець, щоб бути компетентним у спілкуванні. Комунікативну компетенцію визначають як лінгвістично, психологічно та методично організовану систему, що характеризується єдністю мови та мовлення. Комунікативна компетенція реалізується у певному контексті або ситуації в усному або письмовому форматі і являє собою складне системне утворення, до складу якого входять чотири основні компоненти: дискурсивна, лінгвістична, стратегічна та соціокультурна компетенції [9, с. 269–293].

Отже, міжкультурна комунікативна компетенція визначається як здатність людини здійснювати

вати повноцінне спілкування з представниками інших культур, що забезпечується наявністю чи набуттям загальнокультурних знань, умінь і навичок практичної комунікації, дотримання універсальних правил та норм поведінки, що формують міжнародний етикет спілкування, психологічною готовністю до сприйняття і занурення у відмінне культурологічне середовище.

В структурі міжкультурної комунікативної компетенції виокремлюють лінгвістичний, соціолінгвістичний, стратегічний та дискурсивний компоненти. До системи міжкультурної комунікативної компетенції входять такі складові: система, що характеризує комунікативну компетенцію і стосується соціальних правил (мови та жестів, соціальної лінгвістичної компетенції та правил адаптації, відповідних комунікативних знань, мотивації спілкування); система епізодичної комунікативної компетенції – здатність абсолютно по-іншому реагувати в нестандартних комунікативних ситуаціях; система доцільної (виправданої) компетенції, в основі якої лежить якість комунікації, що визначає її ефективність.

Метою формування міжкультурної комунікативної компетенції є опанування вміннями керувати процесом міжкультурної взаємодії та адекватно його інтерпретувати, а також набуття нових лінгвокраїнознавчих знань у ході комунікації. Здобувачі вищої освіти повинні навчитись відповідно до ситуації реагувати на репліки носіїв мови, доречно застосовувати міміку і жести, використовувати формули мовного етикету, знати культурно-історичні особливості країни, мова якої вивчається, а також розуміти та аналізувати міжкультурні відмінності, синтезувати та узагальнювати власний досвід у міжкультурному діалозі, розглядати інші культури та їх представників з позиції емпатії, свідомо уникати розмежування культур, переглядати та змінювати власні оцінки чужої культури у відповідності з розширенням навичок та досвіду міжкультурного спілкування [6, с. 12–15].

Формування міжкультурної комунікативної компетенції в процесі викладання іноземної мови включає: підготовку здобувачів вищої освіти до безпосередньої комунікації з носіями мови у навчальній, соціально-побутовій, культурній,

суспільно-політичній та професійній сферах; навчання в дусі діалогу культур; виховання взаємоповаги, толерантності, терпимості до культурних відмінностей, шанобливого ставлення до культурних надбань, звичаїв і традицій інших народів; розвиток умінь самостійного функціонування у полікультурному світі. Обов'язковим є введення до курсу іноземної мови соціокультурних, соціолінгвістичних та лінгвокраїнознавчих компонентів.

Процес формування міжкультурної комунікативної компетенції «вимагає створення ситуацій практичного використання мови як інструменту міжкультурного пізнання і взаємодії» [5, с. 89] і відбувається за допомогою традиційних та інноваційних методів та прийомів навчання з широким використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, автентичних навчальних курсів та навчально-методичних матеріалів, літературних творів, періодики, що відображають специфіку культури та побуту країни, мова якої вивчається, її історію, а також мовні особливості. Найбільш ефективними в процесі формування міжкультурної комунікативної компетенції є інтерактивні технології навчання, зокрема робота в парах і групах, технологія дискусійного обговорення проблем та проектна технологія.

У процесі оволодіння іноземною мовою здобувачі вищої освіти засвоюють матеріал, який демонструє функціонування мови у природному середовищі, особливості вербальної та невербальної поведінки носіїв мови у різних комунікативних ситуаціях, пов'язані з культурно-історичними реаліями та суспільно-політичною структурою суспільства.

Висновки і пропозиції. Отже, формування міжкультурної комунікативної компетенції є невід'ємною складовою процесу навчання іноземної мови у закладах вищої освіти, що сприяє розвитку навичок та умінь, необхідних для подолання мовного та культурного бар'єрів та успішного налагодження контактів з представниками інших культур. Проблема методики формування міжкультурної комунікативної компетенції у процесі викладання іноземної мови у закладах вищої освіти є перспективою для подальшого комплексного вивчення.

Список літератури:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф.С. Бацевич. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) В. 27 / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с. : іл.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. Москва : Директ-Медиа, 2014. 509 с.
4. Калашник Г.М. Вступ до дипломатичного протоколу та ділового етикету: навч. посібник / Г.М. Калашник. Київ : Знання, 2007. 143 с.
5. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский. Москва : Наука, 1990. 108 с.
6. Ніколаєва С.Ю. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції : Курс лекцій (схеми і таблиці) [навч.-метод. посібник для студ. мовних спец. осв.-кваліф. рівня «магістр»] / О.Б. Бігич, Н.Ф. Бориско, Г.Е. Борецька та ін. / за ред. С.Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2011. 338 с.
7. Осадча О.В. Формування міжкультурної компетенції студентів у контексті інтернаціоналізації вищої освіти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія*. 2016. № 25. Том 1. С. 195–197.
8. Basta J. The Role of the Communicative Approach and Cooperative Learning in Higher Education. *Facta Universitatis. Series: Linguistics and Literature*. Vol. 9. No 2. 2011. P. 125–143.
9. Hymes D. On Communicative Competence. In J.B. Pride and J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics: Selected Readings*. New York : Harmondsworth: Penguin, 1972. P. 269–293.

References:

1. Batsevych F.S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky : pidruchnyk* [The basics of communicative linguistics: textbook]. Kyiv : Vydavnychi tsentr «Akademiia». (in Ukrainian)
2. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2009). [Dictionary of contemporary Ukrainian language]. Irpin : VTF «Perun», vol. 7.
3. Vereshchahyn E.M., Kostomarov V.H. (2014). *Yazik y kultura. Try lnhvostranovedcheskye kontseptsyy: leksycheskoho fona, reche-povedencheskykh taktyk y sapyentemi* [Language and culture. The three linguistic and cultural concepts: lexical background, speech and behaviour tactics and sapientems]. Moscow : Dyrekt-Medya. (in Russian)
4. Kalashnyk H.M. (2007). *Vstup do dyplomatychnoho protokolu ta dilovoho etyketu: navch. posibnyk* [The introduction to the diplomatic protocol and business etiquette: textbook]. Kyiv : Znannia. (in Ukrainian)
5. Kolshanskyi H.V. (1990). *Obiektyvnaia kartyna myra v poznanny y yazike* [The objective world view in the cognition and language]. Moscow : Nauka. (in Russian)
6. Nikolaieva S.Iu. (2011). *Metodyka formuvannia mizhkulturnoi inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentsii : Kurs leksii (skhemy i tablytsi)* [The methodology of developing the intercultural foreign language communicative competence: the course of lectures (schemes and tables)]. Kyiv : Lenvit. (in Ukrainian)
7. Osadcha O.V. (2016). *Formuvannia mizhkulturnoi kompetentsii studentiv u konteksti internatsionalizatsii vyshchoi osvity* [The development of students' intercultural competence in the context of higher education internationalization]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Series : Filolohiia*, vol. 1, no. 25, pp. 195–197.
8. Basta J. (2011). *The Role of the Communicative Approach and Cooperative Learning in Higher Education. Facta Universitatis. Series : Linguistics and Literature*, vol. 9, no. 2, pp. 125–143.
9. Hymes D. (1972). *On Communicative Competence. Sociolinguistics: Selected Readings*. New York : Harmondsworth : Penguin, pp. 269–293.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-61>

УДК 378.147.016:514.18

Косяк В.І.

Національний авіаційний університет

РОЛЬ НАРИСНОЇ ГЕОМЕТРІЇ У ГРАФІЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ НАВЧАННЯ

Анотація. У статті аналізуються проблеми графічної підготовки іноземних студентів початкового етапу навчання у технічному вузі. Розглядаються різні підходи до змісту геометро-графічних дисциплін. Автор розмірковує щодо актуальності методів нарисної геометрії, наголошує на важливості розвитку просторового сприйняття та мислення при вивченні нарисної геометрії та інженерної графіки. Обґрунтовується доцільність ознайомлення студентів як з інноваційними, так і з традиційними засобами створення інженерної документації, об'єднанні комп'ютерної та інженерної графіки в одне ціле. Навчальний процес має бути організований таким чином, щоб поєднувалось ручне та комп'ютерне креслення. Розглядається зміст, мета та завдання курсу навчальної дисципліни «Основи інформатики та комп'ютерна графіка» для іноземних студентів підготовчого відділення Національного авіаційного університету.

Ключові слова: нарисна геометрія, інженерна графіка, комп'ютерна графіка, іноземні студенти, підготовче відділення.

Kosyak Valentyna

National Aviation University

THE ROLE OF THE DESCRIPTIVE GEOMETRY IN GRAPHICAL PREPARATION OF THE FOREIGN STUDENTS AT THE PREPARATORY DEPARTMENT

Summary. The article considered the problems of the graphic preparation of the foreign students at preparatory department in technical universities. Graphical education is complex of knowledge and skills which students should get as a result of training in university. The traditional start of graphical preparation for Ukrainian and foreign students begins from studying of the descriptive geometry as foundation science. Then students study engineering graphics, which includes projection and technical drawing, design standards of drawings and computer graphics. Different methods of teaching geometry and graphic subjects were considered. Among the tutors there are different opinions about content of geometry and graphic subjects. Conservative tutors consider that descriptive geometry is required for geometry preparation of future specialists, because it develop the skill of spatial perception. Computer views only as electronic tool for making technical documentation. Liberal tutors consider the descriptive geometry as an old science and its methods not actual. The author is reasoning about topicality of methods of descriptive geometry. Development of spatial perception and thinking at studying of descriptive geometry and the engineering drawing were described. Expedience of introduction of students with innovative and traditional means of making of engineering documentation was reviewed. Educational process should be organized such way that hand and computer methods of drawing were compound. The author thinks that deny studying of the descriptive geometry may cause negative effect. It is possible that some sections of this subject must be revised according to requirements of manufacture and time. Ignorance of the methods of this subject can be a serious problem for those students, who are going to create complicated machines, technology processes and special information systems. Content, purpose and tasks of course of studying subject "Basic information technologies and computer science" for the foreign students of the Preparatory Department of the National Aviation University were considered.

Keywords: descriptive geometry, engineering drawing, computer graphics, foreign students, Preparatory Department.

Постановка проблеми. Традиційно графічна підготовка як вітчизняних, так і іноземних студентів технічних напрямів починається з вивчення нарисної геометрії як фундаментальної науки, потім інженерної графіки, яка включає в себе проєкційне і технічне креслення, стандарти оформлення креслень та комп'ютерну графіку.

Зміст геометро-графічних дисциплін часто викликає незадоволення студентів і навіть суперечки у викладацькому середовищі. Представники традиційної школи наполягають на тому, що нарисна геометрія – обов'язкова складова геометричної підготовки майбутнього спеціаліста, оскільки допомагає розвивати просторову уяву. Комп'ютер розглядається лише як електронний інструмент для створення

технічної документації. Противники старої школи вважають нарисну геометрію наукою вчорашнього дня, а її методи неактуальними [2, с. 146].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретичні та методологічні питання графічної підготовки студентів у технічному вузі знайшли відображення у працях вітчизняних та зарубіжних вчених: Корнути О.В., Пригоровської Т.А. [1], Грущака В.І., Таланової М.Б. [2], Зеленого П.В., Белякової О.І., Ліфанової О.А. [3], Александрової О.П., Крайнової М.Н., Столбової І.Д., Корнілкової О.В., Славина Б.М., Хаараха М.М., Малькової Н.Ю., Шишковської І.Л. [4], Лалетіна В.А., Бобрової Л.Г., Мікової В.В. [5], Горнова О.О., Волошинова Д.В. [6] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Практика навчання постійно виявляє слабкий розвиток просторового мислення вступників до вузів. Як показує досвід, більшість студентів починає вивчення графічних дисциплін з нуля, не маючи необхідних креслярських навичок. Вони часто не справляються із задачами як теоретичного, так і практичного характеру, які вимагають для свого розв'язання сформованості специфічного виду розумової діяльності, що забезпечує аналіз просторових властивостей. Це пояснюється тим, що середня загальноосвітня школа не створює достатніх умов для розвитку просторового сприйняття, мислення, оскільки шкільне навчання будується таким чином, що переважний розвиток отримує словесно-логічне мислення. У більшості шкіл – і вітчизняних, і зарубіжних – дисципліна «Креслення» не вивчається взагалі.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування доцільності ознайомлення іноземних студентів підготовчого відділення як з інноваційними, так і з традиційними засобами створення інженерної документації, зокрема засобами нарисної геометрії.

Виклад основного матеріалу. Творча діяльність інженера тісно пов'язана з розробкою креслень – плоских геометричних моделей просторових форм або абстрактних образів. Креслення відрізняються за змістом, формою, призначенням. Їх виконують з дотриманням відомих правил та умовностей. Для того, щоб сконструювати будь-який об'єкт і виконати його креслення, необхідно подумки уявити форму, розміри та положення об'єкта у просторі. Оволодіння кресленням як засобом вираження технічної думки та як виробничим документом відбувається протягом всього процесу навчання у вузі [5, с. 3].

Графічна освіта передбачає розвиток особливостей мислення майбутніх спеціалістів, що називаються технічним мисленням, які визначають успішність їх роботи з технічними об'єктами. Графічна підготовка – процес, що забезпечує формування у студентів раціональних прийомів читання та виконання різноманітних графічних зображень, що зустрічаються у багатоплановій трудовій діяльності людини. Графічна підготовка дає основи графічної грамоти, яка дозволяє студентам в деякій мірі орієнтуватись в надзвичайно великому обсязі графічних інформаційних засобів.

Нарисна геометрія у вузі є тією навчальною дисципліною, при вивченні якої студенти оволодівають процесами оперування різними видами графічних зображень та графічної діяльності. Основне призначення курсу цієї дисципліни – розвиток просторової уяви, мислення у студентів і створення теоретичної бази для наступного курсу – інженерної графіки (технічного креслення). Просторове сприйняття, мислення – вид розумової діяльності, що забезпечує створення просторових образів та оперування ними у процесі розв'язання практичних та теоретичних задач. Розвиток уяви, сприйняття – найважливіша умова оволодіння вмінням будувати та читати креслення і графічною діяльністю в цілому. Разом з тим процес на-

вчання кресленню є одним з найважливіших засобів розвитку уяви, сприйняття.

При цьому графічна діяльність повинна виступати як загальноосвітній та виховний засіб, як джерело знань та засіб формування графічної грамоти. Високий рівень розвитку просторового сприйняття та мислення є необхідною умовою успішного засвоєння різноманітних загальноосвітніх та спеціальних технічних дисциплін на всіх етапах навчання. Просторове сприйняття є суттєвим компонентом у підготовці до практичної діяльності за багатьма спеціальностями.

Труднощі у вивченні нарисної геометрії пов'язані з необхідністю особливого поєднання логічного мислення та просторової уяви. Поєднання цих двох можливостей людського розуму створює новий рівень мислення – просторове мислення, яке дає змогу оперувати образами у просторі і без якого неможлива будь-яка інженерна діяльність, інженерна творчість і науковий прогрес [3, с. 47]. У психології сприйняття давно відомо, що схильність до просторового сприйняття та мислення має всього декілька відсотків населення. Але абітурієнти не проходять цілеспрямований відбір за ознакою наявності просторового мислення. Тому у переважній більшості вступників до вузу практично відсутнє те, що планується розвивати.

Заперечення необхідності вивчення нарисної геометрії як непотрібної науки може мати небажані наслідки. Можливо, зміст окремих її розділів потрібно переглянути у відповідності до потреб виробництва та вимог часу. Швидше за все, не всі студенти у своїй майбутній професійній діяльності матимуть справу з розв'язанням задач складного функціонального формоутворення. Можливо, їм достатньо лише поверхового вивчення основ геометричної науки. Однак незнання методів цієї дисципліни може стати серйозною проблемою для тих, хто збирається розробляти складну техніку, технологічні процеси та спеціалізовані інформаційні системи. Володіння методами нарисної геометрії за певних обставин – це знання стратегічного значення. Чи розвиває ця наука просторове мислення? Нарисна геометрія створювалася Гаспаром Монжем якраз для того, щоб не «тримати» у голові тривимірний простір. При роботі з проєкціями розвивається не стільки просторове мислення, скільки логіка формального застосування процедур для розв'язання проєктної задачі [6, с. 113–114].

Більшість іноземних студентів не підготовлені до отримання вищої освіти в іншомовному середовищі [4, с. 131]. Тому для них передбачено етап довузівської підготовки, який забезпечує не тільки оволодіння українською або російською мовою, але й узагальнення, систематизацію та поглиблення знань з природничих дисциплін, засвоєння технічної термінології мовою вивчення.

Основними проблемами навчання іноземних студентів підготовчого відділення графічним дисциплінам є недостатній рівень початкових знань з математики, креслення, інформатики; суттєва різниця у методах викладання, що використовуються у вітчизняних та зарубіжних

школах та вузах; недостатній рівень володіння українською або російською мовою; відсутність навичок самостійної роботи; відсутність базової комп'ютерної підготовки, ставлення до комп'ютера як до предмета розваг, а не роботи.

Особливе місце у системі довузівської підготовки іноземних студентів підготовчого відділення Центру міжнародної освіти Національного авіаційного університету займає дисципліна «Основи інформатики та комп'ютерна графіка», яка забезпечує підготовку майбутніх інженерів до навчання у вищих технічних навчальних закладах України шляхом оволодіння сучасними комп'ютерними технологіями, зокрема їх застосуванням у геометричному та проєкційному кресленні.

У першому семестрі студенти знайомляться з основними поняттями на-рисної геометрії та інженерної графіки, вчать виконувати нескладні креслення деталей та елементів конструкцій за допомогою креслярських інструментів. У другому семестрі вони засвоюють основні поняття інформатики та методи комп'ютерної графіки, отримують навички роботи з сучасними програмними засобами підготовки конструкторсько-технологічної документації.

Метою викладання дисципліни є засвоєння студентами термінології дисципліни українською або російською мовою, а також набуття ними навичок володіння сучасними комп'ютерними технологіями, зокрема для виконання та читання креслень, вивчення елементів машинобудівного креслення, формування просторового уявлення. Ця мета досягається шляхом:

- поглиблення та систематизації знань, здобутих на батьківщині, на основі міжпредметної координації інформатики, української або російської мови, математики та інших базових дисциплін;

- усунення прогалів шкільної освіти, що зумовлені розбіжністю в національних та українських загальноосвітніх програмах з даної дисципліни;

- формування теоретичної бази знань з основ інформатики та комп'ютерної графіки, необхідної для вивчення цієї дисципліни та суміжних і спеціальних дисциплін у вищому навчальному закладі;

- засвоєння практичних навичок використання засобів комп'ютерної техніки і сучасних інформаційних технологій у науково-пізнавальній діяльності студентів;

- вивчення термінології дисципліни українською або російською мовою, засвоєння лексичного матеріалу і конструкцій, властивих науковому стилю мовлення;

- формування необхідних знань, вмінь та навичок побудови і читання креслень, тобто здатності уявляти за плоским проєкційним зображенням просторових образів предметів, їх розмірів та розміщення, відображати просторові форми предметів на площині;

- опанування мовою основ інформатики та комп'ютерної графіки як засобом наукового пізнання, який забезпечує: вільне читання і розуміння текстів підручників з дисципліни українською або російською мовою, слухання і конспектування лекцій разом з українськими

студентами, усне і письмове складання заліків та екзаменів українською або російською мовою.

Завдання вивчення навчальної дисципліни:

- формування знань, вмінь та навичок користування персональним комп'ютером;

- формування знань, вмінь та навичок геометричних основ техніки побудови креслень;

- формування необхідних знань та вмінь читання креслень, тобто здатності уявляти за плоским проєкційним зображенням просторових образів предметів, їх розмірів та розміщення, відображати просторові форми предметів на площині;

- формування навичок самостійної роботи з навчальною, науковою та довідниковою літературою в галузі комп'ютерної техніки та креслення.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студенти повинні:

- знати, які завдання виконують за допомогою комп'ютера та основні етапи їх виконання;

- знати креслярську символіку, термінологію нарисної геометрії та інженерної графіки в обсязі програми середньої школи;

- знати основні геометричні побудови та методи побудови проєкційних креслень та научних зображень;

- знати переваги використання комп'ютера при виконанні завдань, пов'язаних з пошуком, систематизацією, зберіганням, поновленням, опрацюванням, поданням, передаванням інформації;

- вміти працювати з пристроями введення-виведення інформації, прикладним програмним забезпеченням загального й цільового призначення: текстовим та графічним редакторами, програмою для створення презентацій, електронними таблицями, системою автоматизованого проєктування та креслення;

- виконувати креслення нескладної технічної деталі за допомогою креслярських інструментів та системи автоматизованого проєктування та креслення;

- читати креслення, тобто уявляти за плоским проєкційним зображенням просторові образи предметів, їх розміри і розміщення, відображати просторові форми предметів на площині;

- користуватись навчальною, науковою, довідниковою літературою та інформаційними ресурсами Інтернету в галузі комп'ютерної техніки та креслення.

Основними методами та дидактичними принципами навчання іноземних студентів є максимальна візуалізація прикладів виконання робіт, використання методичних матеріалів з покроковим поясненням, спеціалізовані задачі у графічних роботах, наближені до майбутньої професії, застосування тестових технологій, індивідуальна робота [1, с. 5].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, поєднання традиційних та інноваційних способів розробки інженерних креслень дозволяє підвищити загальний рівень графічної підготовки іноземних студентів підготовчого відділення технічного вузу. Забезпечити належний рівень засвоєння студентами графічних дисциплін можливо лише при об'єднанні комп'ютерної та інженерної графіки в одне ціле. Навчальний процес має бути організований таким чином, щоб поєднувалось ручне та комп'ютерне креслення.

Список літератури:

1. Корнута Е.В., Пригоровская Т.А. Проблемы преподавания инженерной и компьютерной графики иностранным студентам. 2014. *Education and Pedagogical Sciences*. 2014. № 2(163).
2. Таланова М.Б. Особенности преподавания инженерной и компьютерной графики. *Балтийский гуманитарный журнал*. 2015. № 1(10). С. 146–148.
3. Зеленый П.В., Белякова Е.И., Лифанова О.А. Роль начертательной геометрии в общепрофессиональной подготовке инженера. *Инновационные технологии в инженерной графике. Проблемы и перспективы*: международная научно-практическая конференция (Брест, 21 марта 2014 г.). Брест, 2014. С. 47–49.
4. Малькова Н.Ю., Шишковская И.Л. Графическая подготовка иностранных студентов в техническом университете. *Ползуновский альманах*. 2015. № 2. С. 131–132.
5. Лалетин В.А., Боброва Л.Г., Микова В.В. Начертательная геометрия. Инженерная графика: учебно-методическое пособие. Пермь: Изд-во Перм. гос. техн. ун-та, 2008. Часть 1. 82 с.
6. Волошинов Д.В. Начертательная геометрия. Есть ли у нее будущее в вузе? *Проблемы качества графической подготовки студентов в техническом вузе в условиях ФГОС ВПО*: материалы II Международной научно-практической конференции (Пермь, февраль-март 2011 г.). Пермь, 2011. С. 103–115.

References:

1. Kornuta O.V., Pryhorovska T.O. (2014). Problemy prepodavaniya ingenernoy i computernoy graphiki inostrannim studentam [Teaching Engineering and Computer Graphics to Foreign Students]. *Education and Pedagogical Sciences*, vol. 2(163).
2. Talanova M.B. (2015). Osobennosti prepodavaniya ingenernoy i computernoy graphiki [Features of teaching Engineering and Computer Graphics]. *Baltiysky gumanitarniy journal*, vol. 1(10), pp. 146–148.
3. Zeleniy P.V., Belyakova Y.I., Lifanova O.A. (2014). Rol nachertatelnoy geometrii v obshcheprofessionalnoy podgotovke ingenera [The role of descriptive geometry in total professional preparation of engineer]. *Innovatsionniye tehnologii v ingenernoy graphike. Problemy i perspektivy*: mezhduнародnaya nauchno-practicheskaya konferentsiya (Brest, March 21, 2014). Brest, pp. 47–49.
4. Malkova N.Yu., Shishkovskaya I.L. (2015). Graphicheskaya podgotovka inostrannykh studentov v technicheskom universitete [Graphic preparation of foreign students in technical university]. *Polzunovskiy almanah*, vol. 2, pp. 131–132.
5. Laletin V.A., Bobrova L.G., Mykova V.V. (2008). Nachertatel'naya geometriya. Ingenernaya graphika [Descriptive geometry. Engineering graphics: educational and methodical tutorial]. Part 1, 82 p.
6. Voloshinov D.V. (2011). Nachertatel'naya geometriya. Est li u nee budushchee v vuze? [Descriptive geometry. Does it have a future in university?]. *Problemy kachestva graphicheskoy podgotovki studentov v technicheskom vuze v usloviyah FGOS VPO*: materialy II mezhduнародnoy nauchno-practicheskoy konferentsii (Perm, February-March, 2011). Perm, pp. 103–115.

МІЖКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ДІЛОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТУРИЗМУ

Анотація. Автор статті визначає особливості міжкультурного підходу до формування міжкультурної ділової компетентності та описує принципи даного підходу. Визначено поняття "міжкультурна комунікація", ознаки міжкультурної комунікації та закономірності процесу міжкультурної комунікації. Автор дає поняття "культура" та описує компоненти культури. Виділено такі принципи міжкультурного підходу до формування міжкультурної ділової компетентності майбутніх фахівців туризму: принцип діалогу культур, принцип постійного порівняння елементів і структур своєї культури і культури країни, мова якої вивчається, принцип сконцентрованості на особистості майбутнього фахівця галузі туризму, принцип домінування проблемних культурознавчих завдань.

Ключові слова: англійська мова, міжкультурний підхід, міжкультурне ділове спілкування, міжкультурна іншомовна комунікативна компетентність, майбутній фахівець галузі туризму, принципи.

Kuksa Bohdana

National University of Food Technologies

INTERCULTURAL APPROACH TO FORMING AN INTERCULTURAL BUSINESS COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS OF TOURISM

Summary. The author of the article defines the peculiarities of the intercultural approach to the formation of intercultural business competence and describes the principles of this approach. The notion of "intercultural communication", features of intercultural communication and regularities of the process of intercultural communication are defined 1) information is transmitted in verbal and nonverbal levels; 2) communication does not always lead to an understanding; 3) for effective intercultural communication, participants must be able to listen and "read the context"; 4) the process of communication is irreversible, therefore, it is necessary to foresee the emergence of mistakes in intercultural communication, and to be able to prevent them. It is offered the following sequence of knowledge of facts of foreign culture according to the intercultural approach: 1) acquaintance with the fact of another culture; 2) the transfer of this fact to the native culture and the recognition of its peculiarities; 3) reassessment of the fact of native culture; 5) understanding of these positions of phenomena of another culture; 6) reassessment of the fact of another culture. The author determines the notion "culture" and describes the components of culture: 1) traditions, customs and ordinances; 2) domestic culture; 3) accepted norms of communication; 4) national paintings of the world, expressing the peculiarities of the notion of the surrounding world, the specifics of the thinking of representatives of different cultures; 5) artistic culture. The following principles of the intercultural approach to the formation of intercultural business competence of future specialists of tourism are defined: the principle of dialogue of cultures, the principle of constant comparison of the elements and structures of its culture and culture of the country, the language of which is studied, the principle of concentration on the personality of the future specialist in the field of tourism, the principle of dominance of problem cultural tasks.

Keywords: English, intercultural approach, intercultural business communication, intercultural communication skills of a foreign language, future specialists in the field of tourism, principles.

Постановка проблеми. Розвиток галузі туризму в Україні як однієї з провідних галузей економіки висуває високі вимоги до майбутніх фахівців туризму і тому перед закладами вищої освіти постала задача пошуку таких підходів до навчання іноземних мов, які б відповіли запитам суспільства, а саме: сприяли б формуванню у студентів професійних знань та іншомовних умінь, готували б їх до взаємодії з представниками країн з іншою культурою, звичаями та традиціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі навчання іноземної мови майбутніх фахівців галузі туризму науковці пропонують використовувати компетентнісний (А.Д. Богданова, Л.В. Гусева, М.В. Дембровська, В.М. Касаткіна, І.В. Кухта, Ю.В. Слезько, Є.В. Шпак), культурологічний (С.А. Алілуйко, Є.П. Герасименко, М.В. Дембровская, Є.В. Шпак), соціокультурний (Л.В. Гусева, І.В. Кухта), лінгвосоціокультурний (Є.А. Житнікова), міжкультурний (Ю.В. Слезько),

конструктивістський (А.Ю. Чуфарлічева), особистісно-орієнтований (Л.В. Гусева, Н.М. Ізорія, Ю.В. Слезько), жанровий (Л.Є. Шевніна), контекстний (А.Б. Євсєєв, Є.Ю. Сабаніна, Є.М. Шулгіна), комунікативний (Л.В. Гусева, Є.А. Житнікова, І.В. Кухта), діяльнісний (Л.В. Гусева, М.В. Дембровська, І.В. Кухта, Є.В. Шпак), ситуативно-тезарусний (Л.П. Кістанова) та системний (М.В. Дембровська) підходи. Не заперечуємо доцільність упровадження в навчальний процес жодного з підходів, проте, за кількісним співвідношенням, визначаємо, що міжкультурний підхід є найбільш прийнятним для навчання іншомовного міжкультурного ділового спілкування майбутніх фахівців галузі туризму, оскільки міжкультурний підхід є більш широким методичним поняттям по відношенню до лінгвокультурологічного, лінгвокультурознавчого, соціокультурного підходів, як загальна парадигма навчання іноземній мові на сучасному етапі [18, с. 12]. Керуючись таким твердженням, ми будемо вважа-

ти, що вчені, які виділяли у навчанні іноземної мови майбутніх фахівців галузі туризму культурологічний, соціокультурний, лінгвосоціокультурний підходи, мали на увазі міжкультурний підхід. Враховуючи також проблематику нашого дослідження, вважаємо за необхідне дотримуватись положень міжкультурного підходу (передбачає, що взаємодія учасників міжкультурного спілкування будується за правилами міжкультурного спілкування, яке відмінне від спілкування у певних культурах і має свої особисті цілі та особливості [8, с. 219]), майбутнього фахівця галузі туризму).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність низки робіт щодо впровадження міжкультурного підходу у навчальний процес для вивчення іноземної мови, проблема застосування міжкультурного підходу для навчання міжкультурного ділового спілкування залишається невирішеною.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначити особливості міжкультурного підходу до формування міжкультурної ділової компетентності та описати принципи даного підходу.

Виклад основного матеріалу. Навчання англійської мови майбутніх фахівців галузі туризму у закладах вищої освіти носить професійно-орієнтований характер, тому його завдання переважно визначаються особливостями мовленнєво-комунікативної діяльності у ситуаціях ділової міжкультурної взаємодії. Здатність враховувати особливості носіїв різних культур, стратегій і тактик комунікації в кроскультурних ділових ситуаціях, що є прерогативою міжкультурного підходу, стає особливо значущою при підготовці такого фахівця. Головна ідея цього підходу – підготовка майбутніх фахівців галузі туризму до ефективного здійснення міжкультурної комунікації у процесі вивчення іноземної мови [18, с. 12]. Вітчизняні і зарубіжні науковці вирішували проблему навчання іноземної мови на основі міжкультурного підходу у закладах вищої освіти. Серед них Н.Г. Соловйова, О.П. Садохін, Г.А. Маслікова, І.І. Халеева, В.П. Фурманова, Н.В. Філіпова, Л.А. Гусейнова, І.В. Третьякова, Г.В. Єлізарова, О.В. Сиромясов, М.Г. Євдокимова, І.Л. Плужник, А.Л. Бердичевский, М.Б. Бергельсон, Н.Д. Гальскова, В.В. Громова, Н.А. Кафтайллова, С.Г. Тер-Минасова, Н.В. Язикова, Е. Kwakernaak, G. Heinrich, D. Roesler, J. House, F. Schmoee, E. Oksaar, K. Knapp, A. Knapp-Potthoff, Н.-J. Krumm, В. Müller-Jacquier, В.-D. Müller, А. Thomas та ін.

В основі міжкультурного підходу лежить ідея про необхідність підготовки майбутніх фахівців галузі туризму до ефективного здійснення міжкультурної комунікації. На думку Є.В. Мошняги, готовність до міжкультурної комунікації ґрунтується на системі лінгвістичних й екстралінгвістичних знань, а також умінь і навичок, які сприяють формуванню готовності успішно встановлювати, розвивати й удосконалювати взаємини з представниками іншої, відмінної від власної, культури [10]. Вивченню проблеми міжкультурної комунікації присвячено велику кількість наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців. Так, соціально-філософський

аспект проблеми висвітлено в роботах Л.П. Буєва, М.С. Каган, О.О. Потебня, П.Н. Донця, І.В. Наместнікової, Ю.В. Арутюнян, Т.Ю. Бурмістрова, Н.Н. Гасанов, Б.С. Єрасова, В.П. Конєцька, А.І. Пригожин, Г. Хофстед, Ю. Хабермас, К. Ясперс та інших. Лінгвістичні аспекти проблеми вивчали Г.Г. Почепцов, Ю.І. Смірнов, С.Г. Тер-Минасова, Є.Г. Фалькова, Н.І. Формановська, Е. Холл, М.Б. Бергельсон, А. Вежбицька та інші. Дослідженню міжкультурної комунікації в туристичній освіті присвячено роботи Н.Є. Козирєвої, Є.В. Мошняги, М.М. Соколової та ін. Розглянемо визначення поняття «міжкультурна комунікація», які запропоновані вченими. Так, Е.М. Верещагін і В.Г. Костомаров вважають, що міжкультурна комунікація – це адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікативного акту, які належать до різних національних культур [5, с. 26]. На думку Ф.С. Бацевича, міжкультурна комунікація – це процес спілкування (вербального і невербального) людей, які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, як правило послуговуються різними ідентичними мовами, відчувають лінгвокультурну «чужинність» партнера по спілкуванню, мають різну комунікативну компетенцію, яка може стати причиною комунікативних невдач або культурного шоку в спілкуванні [1, с. 9]. Подожуючись з думкою Н.Д. Гальскової, розглядаємо міжкультурну комунікацію як сукупність специфічних процесів взаємодії партнерів у спілкуванні, які належать до різних лінгвоетнокультурних співтовариств [6, с. 3–4].

Услід за І.І. Валуйцевою виділяємо наступні ознаки міжкультурної комунікації майбутніх фахівців галузі туризму: комунікація носить двосторонній характер, тобто кожен її учасник по чергово виступає в ролі адресанта/адресата; процес міжкультурної комунікації може відбуватися як в умовах безпосереднього контакту його учасників (усне спілкування), так і не мати безпосереднього контакту (переписка, Інтернет-спілкування) [4, с. 275].

Розглядаючи проблему міжкультурної комунікації, ми не можемо залишити поза увагою проблему визначення закономірностей даного процесу для фахівців галузі туризму. І.Л. Плужник, визначає наступні закономірності процесу міжкультурної комунікації: 1) інформація передається на вербальному і невербальному рівнях; 2) спілкування не завжди приводить до порозуміння; 3) для ефективного міжкультурного спілкування його учасники мають вміння активно слухати і «читати контекст»; 4) процес спілкування є незворотнім, тому необхідно передбачити появу помилок в міжкультурному спілкуванні, і вміння їм запобігти [11, с. 64].

Таким чином, залучення туристичних організацій до міжнародної співпраці на сучасному етапі вимагає від фахівців цієї галузі відмінних умінь міжкультурної комунікації.

Одним із провідних завдань у навчанні майбутніх фахівців галузі туризму міжкультурного ділового іншомовного спілкування на основі міжкультурного підходу має стати пояснення ментальних відмінностей у мовних картинах світу. Міжкультурна комунікація, у якій через мовлення взаємодіють культури і мови, базується

ся на двох типах поведінки. Універсальна поведінка, спільна для всіх культур, базується на біологічній спадковості людини, яка передається від покоління до покоління. Специфічні моделі поведінки формують специфічну культуру, яку можна визначити як менталітет (система цінностей, ідей, звичаїв), тобто, сукупність конвенцій, які керують соціальними відносинами [7, с. 35]. Мовна картина світу містить базові уявлення певного етносу про морально-етичні норми, естетичні ідеали, варіанти поведінки у різних професійних ситуаціях, знання яких особливо важливі для майбутніх фахівців туризму у їхній професійній діяльності.

Процес всесвітньої глобалізації передбачає регулярні контакти у туристичній сфері між представниками різних культур. У процесі міжкультурної комунікації для фахівців сфери туризму важливим є подолання культурної різниці, що може стати перешкодою на шляху до порозуміння між представниками різних культур. Як зазначає І.Л. Плужник, у діловій сфері необхідно враховувати міжкультурні відмінності, загальні риси культур для вибору тактики комунікації у міжкультурних ділових ситуаціях [11, с. 96]. Розглянемо погляди вчених на зміст поняття «культура». У вітчизняній літературі культуру визначають як історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, який виражається в типах і формах організації життя і діяльності людей, в їх відносинах, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях [3, с. 60]. Як зазначає С.Г. Тер-Мінасова, практично у всіх англійських визначеннях слово *culture* (культура) незмінно супроводжує слово *customs* (звичаї, традиції), неодноразово вживається слово *beliefs* (вірування), а також словосполучення *the way of life* (спосіб життя) [17, с. 14]. Найбільш вичерпне визначення даного поняття запропоноване М.Р. Сінгером, який вважає, що культура – це утворення, яке складається з об'єктивних людських утворень (знаряддя, виробы), а також утворень суб'єктивних (права, ідеологія), які у минулому збільшувалися і виправдано засвоювалися – задовольняли інтереси осіб в екологічній ніші – і які внаслідок цього стали цінністю для всіх тих, хто міг взаємно спілкуватися, завдяки спільності мови і простору життя [20, с. 12].

Розглянемо компоненти культури з національно-специфічним забарвленням у навчанні міжкультурного ділового спілкування майбутніх фахівців галузі туризму. С.Г. Тер-Мінасова до компонентів культури з національно-специфічним забарвленням відносить: 1) традиції, звичаї та обряди; 2) побутову культуру; 3) прийняті норми спілкування; 4) національні картини світу, які виражають особливості уявлення про навколишній світ, специфіку мислення носіїв різних культур; 5) художню культуру [16, с. 28–29]. Є.Г. Тарева запропонувала наступну послідовність пізнання фактів іншомовної культури в рамках міжкультурного підходу: 1) знайомство з фактом іншої культури; 2) перенос даного факту в рідну культуру і визнання її особливостей; 3) переоцінка факту рідної культури; 4) розуміння з цих позицій явищ іншої культури; 5) переоцінка факту іншої культури [15, с. 238].

Кінцевою метою такого складного пізнавального процесу є присвоєння явищ іншої культури, яка переосмислюється через призму власної культури майбутнього фахівця галузі туризму.

Вивчення компонентів культури та послідовності пізнання фактів чужої культури дає змогу уникнути конфліктів у процесі професійного англійського спілкування майбутніх фахівців галузі туризму. Для менеджера туризму надзвичайно важливим є вміння долати конфліктні ситуації у сприйнятті інших культур.

Міжкультурний підхід передбачає навчання майбутніх фахівців галузі туризму іноземної мови через діалог культур, який націлений на забезпечення реалізації взаєморозуміння між комунікантами, які представляють різні етнопільноти [8, с. 4]. Саме в діалозі культур відбувається взаємодія власної національної культури та іншомовної. Н.Є. Козирева зазначає, що туризм є діалогічною формою зустрічі культур, яка, з одного боку, сприяє поглибленню культурної самосвідомості й ідентифікації того, хто подорожує, а з іншого, призводить до взаємозбагачення культур завдяки взаємообміну культурним досвідом [9, с. 27]. Сучасні наукові уявлення про діалог культур ґрунтуються на доробку філософів-діалогістів (М.М. Бахтін, М. Бубер та ін.) і соціологів культури (П.О. Сорокін, Г.С. Померанц, Г. Зіммель, Дж.-Г. Мід, та ін.). Найбільш вичерпний аналіз цього явища подано в працях В. С. Білбера, який наголошує на формуванні нового спільного соціуму культури – особливої соціальності, форми вільного спілкування людей у словесному полі культури [2, с. 32].

Метою навчання англійської мови є мовленнєва діяльність як засіб міжкультурної взаємодії. Оскільки мова є елементом культури, то для успішного діалогу культур майбутні фахівці галузі туризму мають бути ознайомлені з особливостями даної культури, особливостями функціонування мови в цій культурі. Тому формування міжкультурної ділової англійської компетентності повинно відбуватися з урахуванням *принципу діалогу культур*, дотримання якого допоможе запобігти потенційним конфліктам через неправильне використання мовної одиниці, помилкового розуміння поведінки представниками іншої культури. Цей принцип, який використовується в міжкультурній комунікації, означає пошану і визнання усіх культур, тобто необхідним є вироблення толерантного ставлення до іншої культури. Толерантність виступає основним показником діалогу культур. Вслід за В.М. Соколовим розглядаємо толерантність як певну світоглядну і морально-психологічну установку особистості на те, якою мірою приймати або не приймати різні, передусім, чужі ідеї, звичаї, культури, норми поведінки [13, с. 54]. На думку П.В. Сисоєва навчання в контексті діалогу культур буде вважатися ефективним, якщо в результаті порівняння і співставлення студенти вмітимуть бачити як відмінне, так і схоже у власній культурі і культурі, мова якої вивчається [14, с. 37].

Не менш важливим принципом для навчання міжкультурного ділового спілкування є дотримання *принципу постійного порівняння елементів і структур своєї культури і культури країни, мова якої вивчається*. Г.В. Єлізарова вважає,

що співставлення культур продуктивніше за все здійснювати, співставляючи кожну культуру за шкалою культурних універсалій [8, с. 30].

Ефективному формуванню міжкультурної ділової англомовної компетентності майбутніх фахівців галузі туризму сприяє реалізація *принципу сконцентрованості на особистості майбутнього фахівця галузі туризму*. Г. Функ зазначав, що міжкультурне спілкування – це навчання, яке передбачає серйозне ставлення до того, хто навчається, до його соціалізації і особистості [19, с. 172]. Головне положення даного підходу є порівняння “свого” і “чужого”, яке протікає у свідомості студента, має стати темою обговорення на занятті.

Процес формування міжкультурної англомовної компетентності буде ефективним, якщо студенти оволодіють стратегіями формування і постійного підвищення міжкультурної ком-

петентності. Тому вслід за В.В. Сафоновою для формування міжкультурної ділової компетентності майбутніх фахівців галузі туризму виділяємо *принцип домінування проблемних культурознавчих завдань*, який спрямований на створення моделі країнознавчого навчання засобами іноземної мови [12]. На основі такої моделі навчання майбутні фахівці галузі туризму мають навчитися систематизувати, інтерпретувати інформацію країнознавчого характеру, вміти обирати культурні форми взаємодії в умовах міжкультурного спілкування, знаходити способи виходу із конфліктних ситуацій.

Висновки і пропозиції. Отже, для ефективного навчання міжкультурного ділового спілкування нами визначено особливості міжкультурного підходу до формування міжкультурної ділової компетентності та описано принципи даного підходу, які є важливими.

Список літератури:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 343 с.
2. Библер В.С. Культура. Диалог культур (опыт определения). *Вопросы философии*. 1989. № 6. С. 31–43.
3. Большая Советская энциклопедия / гл. ред. А.М. Прохоров. Третье изд. Москва : Советская энциклопедия, 1973. Т. 13. 640 с.
4. Валуїцева И.И. Время как фактор межкультурной коммуникации. Общение. Языковое сознание. Межкультурная коммуникация. Институт языкознания РАН. Калуга : КГПУ им. К.Э. Циолковского, 2005. 96 с.
5. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Москва, 1990. 250 с.
6. Гальскова Н.Д. Межкультурное обучение: проблема целей и содержания обучения иностранным языкам. *Иностр. яз. в школе*. 2004. № 1. С. 3–8.
7. Донец П.Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации. Харьков : Штрих, 2001. 384 с.
8. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам. СПб. : КАРО, 2005. 352 с.
9. Козырева Н.Е. Межкультурная коммуникация в содержании туристского образования: дис. ... на соискание уч. степени канд. пед. наук : 13.00.08. Сходня, 2001. 148 с.
10. Мошняга Е.В. Международный культурный туризм как фактор межкультурной коммуникации. URL: http://tourlib.net/statii_tourism/moshnyaga.htm
11. Плужник И.Л. Формирование межкультурной коммуникативной компетенции студентов гуманитарного профиля в процессе профессиональной подготовки : автореф. дисс. ... док. пед. наук : 13.00.01. Тюмень, 2013. 335 с.
12. Сафонова В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. Воронеж, 1996. 238 с.
13. Соколов В.М. Толерантность: состояние и тенденции. *Социологические исследования*. 2003. № 8. С. 54–63.
14. Сысоев П.В. Концепция языкового поликультурного образования : монография. Москва, 2003. 77 с.
15. Тарева Е.Г. Межкультурный подход к подготовке современных лингвистов. Язык. Культура. Коммуникация. Н. Новгород, 2011. С. 237–244.
16. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Москва, 2008. 264 с.
17. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Москва, 2000. 624 с.
18. Филиппова Н.В. Методика обучения национально-маркированной лексике на основе межкультурного подхода в языковом вузе (на материале художественной литературы Германии): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Улан-Удэ, 2002. 184 с.
19. Funk H. Daf in Singapur. Projektbeschreibung und Anmerkungen zu einer landeskundlichen Konzeption eines Lehrplans. Aspekte einer interkulturellen Didaktik. Munchen, 1987. P. 170–183.
20. Singer M.R. Intercultural Communication: a Perceptual Approach. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1987. 258 p.

References:

1. Batsevych F.S. (2004). Osnovy komunikativnoi lnhvistyky [Basics of communicative linguistics]. Kyiv : Akademiia. (in Russian)
2. Bibler V.C. (1989). Kul'tura. Dialog kul'tur (opyt opredeleniya). Voprosy filosofii [Culture Dialogue of cultures (experience of definition)]. *Questions of philosophy*, № 6, pp. 31–43.
3. Bol'shaya Sovetskaya entsiklopediya (1973) / gl. red. A.M. Prokhorov. Tret'e izd. Moskva : Sovetskaya entsiklopediya. T. 13, 640 p.
4. Valuytseva I.I. (2005). Vremya kak faktor mezhkul'turnoy kommunikatsii. Obshchenie [Time as a factor of intercultural communication. Communication]. Language consciousness. Intercultural communication. Institute of Linguistics, Russian Academy of Sciences. Kaluga : KGPU im. K.E. Tsiolkovskogo, 96 p.
5. Vereshchagin E.M., Kostomarov V.G. (1990). Yazyk i kul'tura [Language and culture]. Moskva. (in Russian)
6. Gal'skova N.D. (2004). Mezhhul'turnoe obuchenie: problema tseley i soderzhaniya obucheniya inostrannym yazykam. [Intercultural teaching: the problem of the objectives and content of teaching foreign languages]. *Inostr. yaz. v shkole*, № 1, pp. 3–8.
7. Donetsk P.N. (2001). Osnovy obshchey teorii mezhkul'turnoy kommunikatsii [Fundamentals of the general theory of intercultural communication]. Khar'kov : Shtrikh. (in Russian)
8. Elizarova G.V. (2005). Kul'tura i obuchenie inostrannym yazykam [Culture and learning foreign languages]. SPb. : KARO. (in Russian)

9. Kozyreva N.E. (2001). Mezhkul'turnaya kommunikatsiya v sodержanii turists'kogo obrazovaniya [Intercultural communication in the content of tourist education]. (PhD Thesis), Shodnia.
10. Moshnyaga E.V. Mezhdunarodnyy kul'turnyy turizm kak faktor mezhkul'turnoy kommunikatsii [International cultural tourism as the factor of intercultural communication]. Available at: http://tourlib.net/statti_tourism/moshnyaga.htm
11. Pluzhnik I.L. (2013). Formirovanie mezhkul'turnoy kommunikativnoy kompetentsii studentov gumanitarnogo profilya v protsesse professional'noy podgotovki [Formation of intercultural communicative competence of humanitarian students in the process of vocational training]. (PhD Thesis). Tuimen.
12. Safonova V.V. (1996). Izuchenie yazykov mezhdunarodnogo obshcheniya v kontekste dialoga kul'tur i tsivilizatsiy [Study of languages of international communication in the context of a dialogue of cultures and civilizations]. Voronezh. (in Russian)
13. Sokolov V.M. (2003). Tolerantnost': sostoyanie i tendentsii. [Tolerance: status and trends]. *Sotsiologicheskie issledovaniya*, № 8, pp. 54–63.
14. Sysoev P.V. (2003). Kontseptsiya yazykovogo polikul'turnogo obrazovaniya : monografiya [The concept of language multicultural education : monograph]. Moskva. (in Russian)
15. Tareva E.G. (2011). Mezhkul'turnyy podkhod k podgotovke sovremennykh lingvistov. Yazyk. Kul'tura. Kommunikatsiya. N. Novgorod, pp. 237–244.
16. Ter-Minasova S.G. (2008). Yazyk i mezhkul'turnaya kommunikatsiya. Moskva. (in Russian)
17. Ter-Minasova S.G. (2000). Yazyk i mezhkul'turnaya kommunikatsiya. Moskva. (in Russian)
18. Filippova N.V. (2002). Metodika obucheniya natsional'no-markirovannoy leksike na osnove mezhkul'turnogo podkhoda v yazykovom vuze (na materiale khudozhestvennoy literatury Germanii) [Methods of teaching national-marked vocabulary based on an intercultural approach in a language university (on the material of German fiction)]. (PhD Thesis). Ulan-Ude.
19. Funk H. Daf in Singapur (1987). Projektbeschreibung und Anmerkungen zu einer landeskundlichen Konzeption eines Lehrplans. Aspekte einer interkulturellen Didaktik. Munchen, pp. 170–183.
20. Singer M.R. (1987). Intercultural Communication: a Perceptual Approach. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 258 p.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-63>

УДК 371.134:78

Кушнір К.В., Пилипчук І.В.Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського**ВІТЧИЗНЯНА МУЗИЧНО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА
УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА
МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Анотація. В статті висвітлено особливості музичної культури в умовах національного відродження. Розкрито педагогічні погляди відомих українських композиторів, які зробили вагомий внесок до національної культурної скарбниці. Розглядається національний музичний репертуар написаний для молодших школярів видатними композиторами: М. Лисенко, М. Леонтович, Л. Ревуцький, К. Стеценко, В. Косенко та ін. Акцентовано увагу на необхідності подальшого вивчення педагогічної спадщини та творчого використання здобутків учених XIX–XX століть у сучасних методиках мистецької освіти, на уроках музичного мистецтва в загальноосвітніх школах. Громадська та професійна діяльність, яких була спрямована на пробудження самосвідомості українського народу, збереження та подальший розвиток його культурної спадщини.

Ключові слова: музична культура, мистецька освіта, національне відродження, духовність особистості, молодші школярі.

Kushnir Kateryna, Pylypchuk Inna

Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky

**DOMESTIC MUSIC AND PEDAGOGICAL HERITAGE OF UKRAINIAN COMPOSERS
AS AN INTEGRAL PART OF MUSICAL CULTURE OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN**

Summary. The formation of musical culture is one of the most pressing problems in the modern system of national education of the individual. Her decision directs the attention of teachers and scholars to the search and study of the cultural heritage of our people – folk song folklore, instrumental works of domestic composers. The article highlights features of musical culture in conditions of national revival. The pedagogical views of well-known Ukrainian composers who made a significant contribution to the national cultural treasury were revealed. The purpose of the article is to justify the importance of the national repertoire in musical education of junior pupils, the formation of a nationally conscious personality. In accordance with this, the main tasks of our search were: 1. To analyze the musical and pedagogical activity of the outstanding Ukrainian composers of the past; 2. To disregard the value of the pedagogical heritage and the creative use of the achievements of scientists of the nineteenth and twentieth centuries for contemporary composers and the educational effect of the musical culture of the younger generation. The article deals with the national musical repertoire written by the outstanding composers for younger students: M. Lysenko, M. Leontovich, L. Revutsky, K. Stetsenko, V. Kosenko and others. The emphasis is placed on the need for further study of the pedagogical heritage and the creative use of the achievements of the scientists of the nineteenth and twentieth centuries in contemporary artistic education techniques, at musical art lessons at secondary schools. Public and professional activity, which was aimed at awakening the consciousness of the Ukrainian people, preservation and further development of its cultural heritage.

Keywords: musical culture, artistic education, national renaissance, spirituality of the individual, elementary school pupils.

Постановка проблеми. Вимоги до діяльності в галузі мистецької освіти надзвичайно динамічні й за своєю суттю є одними з найскладніших історичних категорій, що піддаються постійним змінам. Сучасні дослідники наголошують, що в практиці загальної освіти існує проблема розвитку музичної культури дітей. В умовах шкільного навчання уроки музичного мистецтва зводяться лише до набуття знань, умінь і навичок, що свідчить про недостатньо повне використання можливостей музики для культурного розвитку учнів. Також, неабиякою проблемою залишається відбір змісту шкільних підручників із музичного мистецтва, їх конструювання та використання у навчально-виховному процесі [4, с. 808]. Навчальні програми мають бути насичені більш різноманітними творами, репертуар хорових колективів має включати високохудожні твори. Тому великого значення набуває поповнення репертуару музичних збірок

і посібників, які впродовж багатьох років були в забутті і не перевидавалися. Серед них – збірки композиторів, які писали свою музику для дітей, М. Лисенка, М. Леонтовича, Ф. Колесси, Я. Степового, К. Стеценка, Л. Ревуцького та ін.

Розвиток виконавських здібностей, формування особистості в її національній визначеності не можливе без прилучення до культурної спадщини, до збереження її надбань. У зв'язку з цим постає питання внесення коректив у зміст навчального процесу початкової музичної освіти, який має орієнтуватися, насамперед, на плекання національних музичних традицій.

Осмислення нинішніх проблем музичного навчання й виховання, як вказував О. Ростовський, неможливе без звернення до історії педагогіки. Вчений переконаний, що сучасна музична педагогіка є прямою наступницею тих знань і традицій, які передавалися від одного покоління до іншого з поясненням старого і додаванням нового [7, с. 22].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняну музичну педагогіку як похідну від загальної створювали вчені, науковий доробок яких у цій галузі важко переоцінити, це – Г. Падалка, Л. Коваль, О. Ростовський, О. Рудницька, О. Щолокова, О. Олексюк, В. Дряпка, О. Дем'янчук та інші дослідники, якими розроблено кардинальні положення про закономірності особистісного формування учнівської та студентської молоді у сфері музичного мистецтва.

Проблемою формування музичної культури особистості займалися філософи (А. Шербо, Е. Ільєнков, А. Арнольдов, В. Кудін, В. Степін та ін.); педагоги (Е. Ільєнков, Е. Абдулліна, О. Апраксина, Д. Кабалецький, Є. Назайкінський та ін.), музикознавці (Б. Асаф'єв, Л. Мазеля, А. Сохора, В. Цуккерман, Б. Яворський та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема активного використання ідей педагогів-композиторів XIX–XX століть ще не дістала остаточного вирішення, а відтак її актуальність сьогодні очевидна.

Метою статті є обґрунтування значення національного репертуару в музичному навчанні молодших школярів, формуванні національно свідомої особистості.

Виклад основного матеріалу. Величезну роль у розвитку освіти та музичного виховання відіграли видатні громадські діячі, письменники та музиканти другої половини XIX – початку XX століття. Їхня громадська та професійна діяльність була спрямована на пробудження самосвідомості українського народу, збереження та подальшого розвитку його культурної спадщини. Незважаючи на заборони і переслідування з боку уряду, вони пропагували українські традиції в літературі, мистецтві. Проводили величезну роботу по збереженню та розповсюдженню української мови та народних культурних традицій. Діяльність Т. Шевченка, О. Духновича, І. Франка, Лесі Українки, Ю. Федьковича, С. Миропольського, Степана Сірополка та ін. сприяли відродженню українських традицій у літературі і мистецтві, що прогресивно відбилося на становленні і розвитку національної школи і виховання [6, с. 5]. Але одним з головних напрямів цієї роботи ми виділяємо музично-освітню та педагогічну діяльність професійних композиторів та музикантів.

Педагогічні погляди таких знаменитих українських композиторів, як М. Лисенко, М. Леонтович та К. Стеценко вказують на глибоку переконаність у розвитку музичної культури за допомогою національної педагогіки. Саме К. Стеценко довів принцип взаємозв'язку музики з комплексом мистецтв. Він вважав, що слухові враження потрібно доповнювати сенсорними, адже знання здобуті на основі слухових вражень є неповними. М. Леонтович приділяв увагу формуванню музичної культури школярів за допомогою пісні. Він сформував позицію головної ролі фольклору в процесі музичного виховання дітей, та пропонував починати оволодіння потною грамотою з безнотного співу на основі народних українських пісень [1].

Завдяки М. Лисенкові національна музична мова «...остаточно склалась як специфічна знакова система зі своїми конститутивними рисами,

структурою, функціями, способами побутування та вияву» [3, с. 161]. М. Лисенко проявився в усіх жанрах творчості як композитор-новатор. Він збагатив їх новим змістом, новою музичною образністю та стилістикою. У кожному із музичних жанрів була створена нова якість національного стилю й зароджувалися ті стильові риси, які розвинулися в українській культурі XX століття [2, с. 128]. Композитору вдалося творчо перевірити романтичні національні здобутки західноєвропейської та української народної музики і створити власний індивідуальний стиль у фортепіанній музиці з яскравою національною виразністю. Це простежується передовсім у фортепіанних мініатюрах композитора, створених на ґрунті народнопісенних цитат («Пливе човен води повен», «Без тебе Олесю», «Ой зрада, карі очі, зрада»).

Дитяча вокальна музика в творчості композитора яскраво представлена у збірці «Молодоці» були зафіксовані зразки дитячого фольклору і пісні для юнацтва та дорослих. В основу посібника для школи композитор поклав кращі зразки української пісні, орієнтуючи вчителів на пісні канонічного складу, засвоєння яких створює ґрунт для двоголосного співу. Композитор ввів до неї не лише пісенні мелодії з текстами, але зафіксував зразки танцювальної музики та подав коментар різноманітних весняних ігор. Більша частина пісень, що вивчають учні в молодших класах, – це пісні – ігри, які, без сумніву, найкраще задовольняють природну потребу молодших школярів в активному русі. Здобутки та ідеї М. Лисенка були розвинені молодшими представниками його школи: П. Демуцьким, Г. Давидовським, М. Колесою та ін.

Дуже корисною і популярною, розрахованою на школярів та домашнє музикування дітей, вважається збірка К. Стеценко «Луна», та три випуски «Шкільного співаника» (1918 р.). Велику роль відіграє у репертуарі шкільного хорового співу однойменний збірник Ф. Колесси, який містить в собі три навчальні посібники з музичного виховання дітей, виданий у 1925 р. у двох частинах. З огляду на виховну мету в збірнику знаходяться пісні, які розвивають любов до всього що добре і прекрасне, до рідного краю, до історичної традиції, до рідних, усвідомлення краси природи, співчуття людському горю. До збірника увійшли обрядові пісні, дитячі, жартівливі, коліскові, історичні, козацькі.

У 20-ті роки XX ст. відбувалося прилучення дітей до музичного мистецтва через найближчу для них сферу – вивчення фольклору власного народу. З'явились чимало спеціальних збірників: три збірки «Пролісків» Я. Степового, «Дитячі пісні» М. Вериківського, «Весняночка» В. Верховинця.

Л. Ревуцький збагатив українську музику індивідуальними стилістичними знахідками. Композиторський стиль Л. Ревуцького формувався на основі глибокого й всебічного пізнання національного українського мелосу та перетворення традицій сучасної професійної музики. Дитяча вокальна музика в творчості композитора яскраво представлена у збірці «Сонечко», де оригінально оброблені народні пісні.

Своєрідність почерку композитора найбільше виявляється у гармонізації пісень. Гармоній-

ним знахідкам своїх попередників Л. Ревуцький надає характерних рис національної музичної мови: видозмінення і ладове ускладнення закінчень фраз і кадансів, часте використання органних пунктів або численних модуляційних відхилень. Усі ці засоби надають музиці специфічного українського колориту. Музика Л. Ревуцького відбиває не лише національний колорит, а й втілює основні риси нації. Національна ментальність, перш за все, проявляється в життєстверджуючому та гармонійному звучанні, в рівновазі інтелекту та почуття. Яскрава національна своєрідність музики композитора полягає не стільки у спорідненості з народною піснею, скільки в умінні митця відтворити самотні сторони життя українського народу, особливості психологічного складу та характеру нації. Вияв національного в музиці Л. Ревуцького є способом вираження своєї власної індивідуальності як представника народу [1, с. 85].

Альбом В. Косенка «24 дитячі п'єси для фортепіано» є ніби підсумком перших успіхів українського композитора в галузі дитячої музики. Композитор характерними поспівками, інтонаційно-ритмічними зворотами, поліфонічними прийомами, ладовим строем української ліричної пісні, думи, танцювальної пісенності тонко розкриває зміст мініатюр. Альбом В. Косенка значно збагачує творче музичне мислення і виконавську техніку юних піаністів. Він став дійовим творчим імпульсом для подальшого розвитку національної фортепіанної педагогічної літератури в Україні.

В. Косенка також писав пісні для дітей. Національний характер музичної мови митця полягає у використанні засобів виразності, що походять з українського народного мистецтва. П'єси дитячого репертуару спрямовані на формування духовного світу людини, виховання художньо-образного мислення, і характеризуються яскравою національною визначеністю. Підкреслюючи національний характер п'єс, композитор доповнює мелодію виразними контрапунктуючими голосами з хроматизмами, елементами перемінного ладу. В інших п'єсах В. Косенка («Дошки», «За метеликом») проявлення інтонаційно-образних властивостей народного мистецтва відчувається у ритмічній варіантності мелодичного руху. Композитор значно збагатив українську музику новими формами та жанрами.

Значне місце у творчості Ж. Колодуб належить музиці, яка написана для дітей в різних жанрах. Балети за казкою Г. Андерсена «Снігова королева» та «Пригоди Веснянки», мюзикли «Пригоди на Міссісіпі», «Принцеса» та «Незвичайні пригоди семи нот»; вокальні твори – «Музична абетка», що складається з авторських пісень на українські народні тексти, два зошити «Обробка пісень народів світу для дітей», кантата для дитячого хору та оркестру «Слухай, країно!» та інші – увібрали в себе класичні традиції та глибинну фольклорну основу з сучасними засобами музичного мислення.

Багато уваги приділяє Г. Сасько створенню музики для дітей. Одна з особливостей творчості композитора – звернення до образів і тем, тісно пов'язаних з древньою та новітньою історією нашої Батьківщини. Звідси головний стилістичний

орієнтир музичного митця – опора на фольклорну інтонацію, перетворену і осмислену з позицій сучасного художника. Надзвичайною популярністю користуються фортепіанний цикл «Відгомін століть», в основі якого лежать захоплюючі образи і події з історії древнього Києва, яскраві асоціації від літературних пам'яток «Повісті минулих літ», «Києво-Печерська Патерика», «Життя Феодосія Печерського», які вже стали справжньою класикою фортепіанного педагогічного репертуару.

Звернення композиторів до тем і сюжетів з народного життя визначає зв'язок мистецтва з народом. Композитори намагаються показати життя народу, його боротьбу за свою незалежність, розкрити народні характери, відтворити народні сказання, легенди, казки і, нарешті, зв'язати свою музику з народною піснею, зробити свої твори народними щодо їх музичного стилю. Українські композитори прагнуть зображати в своїх творах не прикрашене, ідеалізоване життя, а справжнє, сповнене і горя, і радощів, і прекрасних почуттів, і ясних надій, і кричущої несправедливості.

Виховний і розвивальний потенціал народної пісні високо цінував Г. Ващенко. Він вважав, що національне виховання молоді має спиратися на культурно-історичні надбання, створені українським народом, передусім національну літературу та мистецтво. Разом з тим, природна музикальність українського народу знайшла своє втілення не тільки в пісні, але й в інструментальній музиці, яка збагатилася не лише національну, а й світову музичну культуру.

Метою вокально-хорової роботи в початкових класах має бути оптимальний співацький розвиток кожного учня, поступове вдосконалення якості співацького звука, дихання, артикуляції, дикції та ін. Важливе значення має спів без супроводу інструмента – сприяє найбільш активному розвитку музичних здібностей. На початковій стадії навчання повинна переважати національна дитяча народнопісенна творчість в музичному матеріалі і тільки після її засвоєння можливе використання авторських творів.

На нашу думку, для того щоб учні не забували, а збагачували свої музичні уявлення про твори українського народного мистецтва, а також про твори українських класиків, з якими молодші школярі знайомляться, коли життєвий досвід дітей збагачується новими уявленнями, треба як можна більше вводити їх у світ сприймання музики українських класиків, таких як: С. Гулак-Артемівський, М. Лисенко, М. Леонтович, С. Людкевич, Л. Ревуцький, Я. Степовий, К. Стеценко та ін.

С. Людкевич підкреслював, що навчання музики повинно спиратись на народнопісенні зразки, високопрофесійну методику й культурні традиції народу. Саме тому до сучасного педагогічного репертуару необхідно залучати твори, які віддзеркалюють ментальність нації, не тільки розвивають виконавську майстерність і є гарним дидактичним матеріалом, але й допомагають художньо пізнати, музично пережити відповідний пласт національної культури [5].

Висновки і пропозиції. Отже, популяризація національного музичного репертуару у процесі навчання школярів, методичне забезпечення у дітей сприймання української класичної

музики, усвідомлення її інтонаційно-стильового пізнання, елементів виконавської майстерності сприятимуть національному музично-творчому вихованню учнів.

Таким чином, формування музичної культури є однією з найактуальніших проблем в су-

часній системі національного виховання особистості. Її вирішення спрямовує увагу педагогів та науковців на пошук та вивчення культурної спадщини нашого народу – народного пісенного фольклору, інструментальних творів вітчизняних композиторів.

Список літератури:

1. Верещагіна О., Холодкова Л. Історія української музики XX ст. : навчальний посібник для студентів музичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Освіта України, 2008. 268 с.
2. Грабовський В. Ми і Микола Лисенко. *Культура. Сучасність*. 2003. № 11. С. 128.
3. Козаренко О. Феномен української національної мови. Львів : НТШ, 2000. 285 с.
4. Кушнір К.В., Клімішина І.А. Сучасні погляди на проблему формування музичної культури молодших школярів. *Молодий вчений*. 2018. № 1(53) січень. С. 808–811.
5. Людкевич С. Організація музичного виховання. Дослідження, статті, рецензії, виступи: у 2 т. / упор. З. Штундер. Львів : Дивосвіт, 2000. Т. 2. С. 293–298.
6. Михайличенко О.В. Музично-педагогічна діяльність українських композиторів і виконавців другої половини XIX – початку XX ст.: історичні нариси. Суми : Видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», 2005. 102 с.
7. Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2011. 640 с.

References:

1. Vereshchagina O., Holodkova L. (2008). History of Ukrainian music of the XX century : a manual for students of musical specialties of higher educational institutions. Kyiv : Education of Ukraine, p. 268.
2. Grabovsky V. (2003). We and Nikolay Lysenko. *Culture. Present*, no. 11, p. 128.
3. Kozarenko O. (2000). The phenomenon of the Ukrainian national language. Lviv : NTSh, p. 285.
4. Kushnir K.V., Klimyshina I.A. (2018). Modern views on the problem of formation of musical culture of junior schoolchildren. *Young scientist*. Vol. 53, no. 1, January, pp. 808–811.
5. Lyudkevych S. (2000). Organization of musical education. Research, articles, reviews, performances: in 2 t. / emphasis Z. Stunder. Lviv : Divosvit. T. 2, pp. 293–298.
6. Mykhailychenko O.V. (2005). Musical-pedagogical activity of Ukrainian composers and performers of the second half of the 19th and early 20th centuries: historical essays. Sumy : publishing enterprise "Mriya-1", p. 102.
7. Rostovsky O.Ya. (2011). Theory and methods of musical education : teaching method. manual. Ternopil : Educational book «Bogdan», p. 640.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-64>

УДК 378.4

Мялюк О.П.

КЗВО «Рівненська медична академія»

Марущак М.І.ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського»**Штримайтіс О.В.**

КЗВО «Рівненська медична академія»

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДЛЯ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ-ЛАБОРАНТІВ: ЗМІСТ І ОСНОВНІ ПІДХОДИ ФОРМУВАННЯ ШЛЯХОМ ПРОВЕДЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗМАГАНЬ З ДИСЦИПЛІНИ «КЛІНІЧНА ЛАБОРАТОРНА ДІАГНОСТИКА»

Анотація. Здійснили оцінку ефективності використання предметних змагань для підвищення рівня професійної підготовки студентів та провели порівняльний аналіз результатів змагань з дисципліни «Клінічна лабораторна діагностика» з рейтингом студентів по дисципліні. На основі отриманих даних в статті можна стверджувати, що об'єктивність модульно-рейтингової системи оцінки знань можна підвищити, якщо врахувати в підсумковому рейтингу результати предметних змагань. У 19% учасників оцінка була вищою рубіжного рейтингу, у 30% – відповідає рубіжному рейтингу, у 51% – виявилася нижче рубіжного рейтингу з дисципліни. В цілому, за підсумками змагання 15 студентів (30%) отримали бонусні бали в рамках творчого рейтингу і підвищили свій підсумковий рейтинг з дисципліни. Досвід проведення предметного змагання з клінічної лабораторної діагностики показав високу ефективність використання такої позааудиторної форми навчання для стимуляції творчого елемента в навчально-пізнавальній діяльності, розвитку креативного мислення, формування професійних і наукових компетенцій випускника медичного ВУЗу.

Ключові слова: клінічна лабораторна діагностика, модульно-рейтингова система, рубіжний рейтинг, професійне змагання, алгоритм змагання.

Myalyuk Oksana

MIHE «Rivne Medical Academy»

Marushchak Mariya

I. Horbachevsky Ternopil State Medical University

Shtrimaitis Oksana

MIHE «Rivne Medical Academy»

COMPETENCE APPROACH TO THE FUTURE DOCTORS-CLINICAL LABORATORY ASSISTANTS: THE CONTENTS AND MAIN APPROACHES OF THE FORMATION BY CARRYING OUT OF PROFESSIONAL COMPETITIONS IN CLINICAL LABORATORY DIAGNOSTICS

Summary. In the article, on the basis of these data we can argue that the objectivity of the module-rating system of knowledge assessment can be increased if to take into account in the outcome rating the results of the professional competition. For competitions in the discipline "Clinical laboratory diagnostics" among the students of Rivne Medical Academy, the teachers have developed the clinical situational tasks and the criteria of estimation of competitive works. The tasks were in accordance with the sections of educational and methodical complex of discipline. The decision of situational tasks demanded of students self-knowledge in the relevant module and the ability to integrate this knowledge with other sections of discipline. Students had 6 modules according to the educational-methodical complex. 50 students were participants of the competition. However, only 19% of the participants were above the «border» rating, 30% had a «border» rating, and 51% were below the «border» rating. 15 students (30%) received one of the 3 prize categories. I category was awarded to only one student, II category – 5 and III category – 9 participants of the competition. 60% confirmed or increased their «border» rating, and 40% – compared to the rating showed a higher result, among the 15 students who received the results of one of the three categories. Interestingly, among the 35 students who did not receive any category, 14 (40%) had a high benchmark rating. They received bonus points as part of the creative rating and increased their final rating in the discipline. The experience of the professional competition in clinical laboratory diagnostics has shown a high efficiency of using such an extracurricular form of education to stimulate the creative element in the educational and cognitive activity, for the development of creative thinking, formation of professional and scientific competencies of the medical graduate.

Keywords: clinical laboratory diagnostics, modular-rating system, «border» rating, professional competition, algorithm of competition.

Постановка проблеми. Одним з методологічних вимог педагогіки вищої медичної школи є положення про діалектичний зв'язок між наукою і практикою. У процесі професійної підготовки лікаря особливо велика і відповідальна роль вузу, який в процесі навчання повинен роз-

винути і виховати в особистості студента професійно значущі якості, такі як: цілеспрямованість, творчий підхід, динамізм і цілісність. Успішний процес навчання студентів-медиків передбачає постійний глибокий контроль знань. Об'єктивна, якісна, стимулююча оцінка знань і умінь спону-

кає студентів до самостійної логічної діяльності протягом всього терміну навчання [1]. Тому, для розвитку вище зазначених якостей студента вважаємо за необхідність проведення позааудиторної роботи у вигляді професійних змагань у ВУЗі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційні педагогічні технології медичної освіти вищої школи адаптовані в сучасну європейську модульно-рейтингову систему оцінювання результатів навчання [2].

Модульно-рейтингова система в медичному закладі освіти ґрунтується на інтегральній оцінці результатів усіх видів діяльності студента за весь період навчання у вузі. Загальний рейтинг студента складається з показників стартового (початкового) рейтингу – «багажу» знань суміжних медичних дисциплін, поточного рейтингу, який складається з відвідуваності лекцій, практичних занять та підсумкової оцінки кожного заняття, модульного рейтингу, який характеризується підсумками вивчення окремого модуля навчального плану і креативного (бонусного) рейтингу, який не є обов'язковим, але дозволяє отримати додаткові бали за участь у позааудиторній роботі з дисципліни (участь в змаганнях, конкурсах студентських наукових робіт, олімпіадах та ін.), рубіжного рейтингу – підсумовується як результат попередніх модульних рейтингів і підсумкового рейтингу – враховує рубіжний рейтинг і оцінку за усну співбесіду [3; 4]. ВУЗ повинен «вирощувати» студентів, які здатні до інформаційно-аналітичної діяльності в жорсткій конкурентній боротьбі, володіють умінням ефективно працювати в умовах невизначеності зовнішніх факторів і обмеження часу і ресурсів, психологічного дискомфорту, творчою ініціативністю, що дає можливість вийти за рамки традиційного підходу до вирішення проблеми [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, часто розташування випускників вузів за успішністю у своїй професійній ніші відбувається в іншому ранговому порядку, ніж під час навчання. Адже ряд факторів не реалізуються, не перевіряються і не розвиваються в достатній мірі в навчальному процесі. Серед них необхідно відзначити здатність до вирішення творчих професійних завдань, що вимагають нестандартної комбінації наявних знань, вміння проявити свої здібності в умовах обмеження часу, ресурсів і т.д. [2]. У зв'язку з цим для того, щоб молодий фахівець був конкурентоспроможний на ринку праці необхідно побудувати процес навчання таким чином, щоб студент оптимально використав не тільки свої інтелектуальні, а й психологічні можливості. Для цього необхідно створювати особистісно-орієнтовані освітні технології в рамках творчого рейтингу, реалізовані у позааудиторній роботі [6]. Однією з популярних форм освітньої діяльності, що виходить за рамки навчального плану, є студентські предметні змагання [7; 8]. Як інноваційна форма організації навчання предметні змагання активно розробляються і впроваджуються в Рівненській медичній академії. В результаті участі в предметних «перегонах» студенти набувають творчу активність, нестандартність мислення, розширюють кругозір, професійну ерудицію, інтерес до науки [9].

Постановка завдання. Ціллю нашої роботи було оцінити ефективність використан-

ня предметних змагань для підвищення рівня професійної підготовки студентів та проведення порівняльного аналізу результатів змагань з дисципліни «Клінічна лабораторна діагностика» з рейтингом студентів по дисципліні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для проведення змагань з дисципліни «Клінічна лабораторна діагностика» серед студентів КЗВО «Рівненська медична академія» були розроблені клінічні ситуаційні задачі, а також визначені критерії оцінювання конкурсних робіт. Завдання склалися з урахуванням відповідно до розділів навчально-методичного комплексу з дисципліни. Керуючись інноваційними освітніми технологіями і сучасними методиками, ми виділили основні вимоги, які повинні задовольняти творчі задачі. По-перше, завдання повинні бути складені таким чином, щоб при його вирішенні студент мав можливість продемонструвати рівень системних знань з дисципліни. По-друге, рішення завдання як модель вирішення комплексної професійної проблеми має показати здатність студента інтегрувати знання, отримані в процесі вивчення дисципліни, з новітніми досягненнями сучасної науки, правильну мотивацію, креативне мислення, творчий підхід і використання нестандартних методів. По-третє, завдання повинні бути різного рівня. Найбільш складні з них повинні мати можливість вирішити не менше 10% учасників. Завдання з клінічної лабораторної діагностики мали високу практичну орієнтованість і склалися за даними лабораторних досліджень з медичної карти стаціонарного хворого КНП "Центральна міська лікарня" Рівненської міської ради.

Ситуаційна задача містила відомості з анамнезу, дані фізикальних, інструментальних та лабораторних методів обстеження, на підставі яких студенти повинні були скласти клінічний лабораторний висновок щодо запропонованого алгоритму.

Алгоритм складання клінічного лабораторного висновку:

1. Визначити, до якого виду методів (загальноклінічні, гематологічні, біохімічні, імунологічні) дослідження відносяться лабораторні показники.
2. Охарактеризувати повноту лабораторного обстеження.
3. Встановити, яку систему організму або окремих органів характеризують лабораторні дані.
4. Виявити нормальні показники і ті, які відхилені від норми.
5. Пояснити патофізіологічну інформативність лабораторних змін, що вказують на патологічний стан, ступінь пошкодження органів, порушення метаболізму.
6. Встановити діагностичну, клінічну, прогностичну цінність лабораторного обстеження.

Приклад ситуаційної задачі середнього рівня знань студента з дисципліни «Клінічна лабораторна діагностика»:

Хвора М. звернулася в районну поліклініку зі скаргами на загальну слабкість, пощипування та сухість язика, відчуття чужорідного тіла, головокружіння, блідий колір шкіри. Пацієнтка 40 днів перебувала на дуже обмеженому харчовому раціоні, без білків тваринного походження і молочних продуктів. Була госпіталізована в терапевтичне відділення міської лікарні.

Лабораторні показники: При поступленні у лікарню еритроцити – 2,8 Т/л, Нв – 67 г/л, колірний показник – 0,72. Через 48 год. еритроцити – 3,0 Т/л, Нв – 75 г/л, колірний показник – 0,75. Через 72 год. еритроцити – 3,5 Т/л, Нв – 100 г/л, колірний показник – 0,86.

Завдання: скласти клінічний лабораторний висновок, використовуючи алгоритм.

Для об'єктивної та оперативної оцінки конкурсних завдань були складені еталони правильних рішень і розроблені критерії оцінювання робіт за трьома категоріями.

Приклад еталонного рішення ситуаційної задачі з використанням алгоритму:

1. Лабораторні методи дослідження відносяться до гематологічних.

2. Проведено неповний спектр лабораторних досліджень. Для виявлення залізодефіцитної анемії необхідно було призначити повний загальний аналіз крові з визначенням рівня не тільки гемоглобіну, еритроцитів, колірного показника, але і еритроцитарних індексів, гематокриту, лейкоцитів (лейкограма), тромбоцитів, швидкості осідання еритроцитів. Крім того призначають лабораторний аналіз на визначення рівня сироваткового заліза, залізозв'язуючої здатності сироватки (загальна), коефіцієнта насиченості трансферина залізом.

3. Еритроцити насичені гемоглобіном, який в своєму складі містить залізо, нестача якого призводить до зниження активності тканинних ферментів (цитохромів, каталази, сукцинатдегідрогенази і ін.), що проявляється розвитком сидеропенічного синдрому. До клінічних проявів сидеропенічного синдрому відноситься зміна смаку, пристрасть до гострої, солоної, пряної їжі, м'язова слабкість, дистрофічні зміни шкіри і придатків і ін. Колірний показник показує вміст гемоглобіну в еритроциті і дає можливість визначити вид анемії: гіпохромного, нормохромного або гіперхромного характеру.

4. Рівень гемоглобіну, кількість еритроцитів і колірний показник у пацієнтки при зверненні до поліклініки був знижений. Після проведеної терапії при повторних дослідженнях показники почали зростати, але норми не досягли, хоча тенденція в динаміці лабораторних досліджень мала позитивний характер.

5. Попередньо можна зробити висновок, що пацієнтка страждає залізодефіцитною анемією аліментарного генезу середнього ступеня тяжкості, з рівнем гемоглобіну, що коливається в межах 65-100 г/л.

6. Дані лабораторні показники дали можливість припустити наявність залізодефіцитної анемії, що підтверджувався зібраним анамнезом хворой, але були недостатніми для встановлення остаточного діагнозу.

При оцінюванні рішень задач комісія використовувала комплекс інтегрованих критеріїв: 5 балів – результат розв'язання задачі правильний, наведені різні варіанти; всі пункти алгоритму виконані; 4 бали – результат розв'язання задачі правильний; всі пункти ал-

горитму майже виконані з незначними неточностями; 3 бали – результат розв'язання задачі правильний; пункти алгоритму виконані не всі і їх послідовність дотримана не в повному обсязі; 2 бали – результат розв'язання задачі правильний, алгоритм не використано; 1 бал – результат розв'язання задачі містить частково правильну відповідь; алгоритм не дотриманий взагалі;

Підсумки змагань підбивалися членами комісії з числа викладачів циклової комісії медико-профілактичних дисциплін та лабораторної діагностики Рівненського медичного коледжу КЗВО «Рівненська медична академія» і запрошеної в комісію професора, доктора медичних наук кафедри функціональної і лабораторної діагностики Тернопільського державного медичного університету ім. І.Я. Горбачевського і оформлялися у вигляді протоколу.

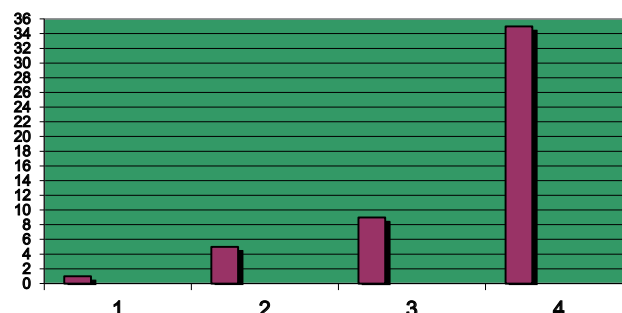

Рис. 1. Результати змагань:

- 1 – кількість студентів, яка отримала першу категорію;
- 2 – кількість студентів, яка отримала другу категорію;
- 3 – кількість студентів, яка отримала третю категорію;
- 4 – кількість студентів, яка не отримала категорію

З 50 учасників змагань 15 студентів (30%) отримали одну з 3-х призових категорій. При цьому I категорія, була присуджена тільки одному студенту, II категорія – 5-ьом і III категорія – 9-ти учасникам змагань (рис. 1).

Порівнявши оцінки за завдання, що відповідають певному модулю дисципліни, з рейтингом студента в цьому модулі, ми отримали наступні результати.

Як видно з діаграми (рис. 2), в 1-ому модулі близько половини студентів показали результати вище або відповідні модульному рейтингу. В 2, 3 і 6 модулях більше половини студентів показали

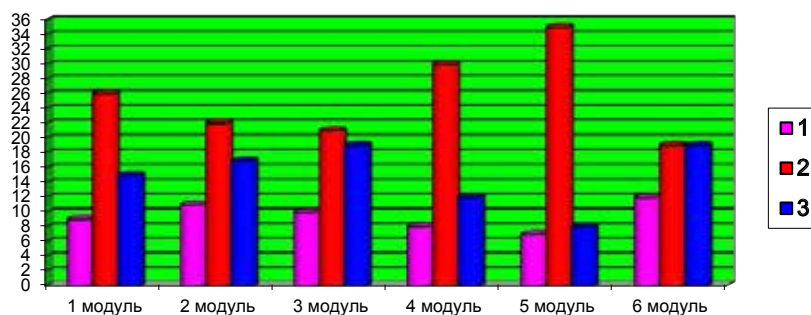

Рис. 2. Порівняльний аналіз балів, набраних у змаганні і модульного рейтингу: 1 – кількість студентів, які на предметному змаганні набрали більше балів, ніж мають по модульному рейтингу; 2 – кількість студентів, які на предметному змаганні набрали менше балів, ніж мають по модульному рейтингу; 3 – кількість студентів, які на предметному змаганні набрали однакову кількість балів, як і по модульному рейтингу

результати вище або відповідні модульному рейтингу, що підтвердило об'єктивність модульно-рейтингової системи оцінки знань з дисципліни. Завдання, запропоновані в рамках 4 і 5 модулів, для більшості студентів виявилися, мабуть, занадто складними. Однак в 4-ому модулі 20 учасників (40%), а в 5-ому модулі 15 учасників (30%) впоралися з рішенням, показавши вміння інтегрувати теоретичні знання для вирішення практичних клінічних питань, впевнене володіння алгоритмами лабораторного обстеження, логічність і аргументованість пояснень. Серед 15 студентів, які отримали за підсумками одну з трьох категорій, 60% підтвердили або підвищили свій рубіжний рейтинг, а 40% – в порівнянні з рейтингом показали більш високий результат. Цікаво, що серед 35 студентів, які не отримали будь-якої категорії, 14 (40%) мали високий рубіжний рейтинг.

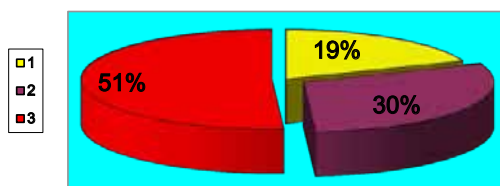

Рис. 3. Співвідношення оцінки змагань та рубіжного рейтингу:

1. бали змагань вище рубіжу рейтингу;
2. бали змагань відповідає рубіжному рейтингу;
3. бали змагань нижче рубіжного рейтингу

Таким чином, у 19% учасників оцінка була вищою рубіжного рейтингу, у 30% – відповідала рубіжному рейтингу, у 51% – виявилася нижче рубіжного рейтингу з дисципліни (рис. 3). В цілому, за підсумками змагання 15 студентів (30%) отримали бонусні бали в рамках творчого рейтингу і підвищили свій підсумковий рейтинг з дисципліни.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, порівняльний аналіз модульних рейтингів з результатами предметного змагання в модулях та рубіжного рейтингу з сумарним балом змагань показав, що об'єктивність модульно-рейтингової системи оцінки знань можна підвищити, якщо врахувати в підсумковому рейтингу результати предметних змагань. У нашому випадку, завдяки участі в змаганнях, 15 студентів з 50 учасників змогли підвищити свій підсумковий рейтинг з дисципліни, проявивши в процесі вирішення завдань здатність до інформаційно-аналітичної, системної діяльності в професійній діяльності. Досвід проведення предметного змагання з клінічної лабораторної діагностики показав високу ефективність використання такої позааудиторної форми навчання. Це сприяє стимуляції творчого елемента в навчально-пізнавальній діяльності студентів, розвитку креативного мислення, формуванню професійних і наукових компетенцій випускника вищого медичного навчального закладу.

Список літератури:

1. Onady A., Rodenhauser A., Markert R. Effects of stress and social phobia on medical students' speciality choice. *Journal Med. Educ.* 1988. Vol. 63. № 8. P. 162–170.
2. Исакова О.Б., Михайлов А.А., Кисляков П.А. Предметная олимпиада как средство повышения научно-образовательного потенциала университета. *Фундаментальные исследования.* 2013. № 10–4. С. 855–859.
3. Вища освіта України і Болонський процес : навчальний посібник / за ред. В.Г. Кременя. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2004. 384 с.
4. Learning Outcomes/Competences for Undergraduate Medical Education in Europe. The Tuning Project (Medicine), 2004.
5. Эльконин Б.Д. Особенности знакового опосредования при решении творческих задач. *Психологическая наука и образование.* 1997. № 3. С. 55–61.
6. Доманский Е.В. Проектирование эвристических заданий с рефлексивным компонентом в дистанционных эвристических олимпиадах: методика. Москва, 2007. 99 с.
7. Быков Ю.В., Колесникова М.Е., Прижиленский В.И. Организация и проведение интернет-олимпиад как средство повышения качества послевузовского профессионального образования. *Вестн. Ставропол. гос. ун-та.* 2009. № 64(5). С. 5–13.
8. Психолого-педагогическое обеспечение многоуровневого высшего образования / Е.А. Геник, А.В. Капцов, Л.В. Карпушина и др.; под ред. А.В. Капцова, В.И. Кичигина. Самара : СамГАСА, 2003. 316 с.
9. Попов А.И., Пучков Н.П. Введение в специальность. Олимпиадное движение как инструмент саморазвития бакалавра инноватики: учеб. пособие. Рекомендовано УМО по университетскому политехническому образованию. Тамбов, 2009. 112 с.

References:

1. Onady A., Rodenhauser A., Markert R. (1988). Effects of stress and social phobia on medical students' speciality choice. *Journal Med. Educ.*, vol. 63, no. 8, pp. 162–170.
2. Isakova O.B., Mihaylov A.A., Kislyakov A.P. (2013). Predmetnaya olimpiada kak sredstvo povyisheniya nauchno-obrazovatel'nogo potentsiala universiteta [Subject Olympiad as a means of enhancing the University's scientific and educational potential]. *Fundamentalnyie issledovaniya* [Fundamental research], no. 10–4, pp. 855–859. (in Russian)
3. Kremin V.H. (ed.) (2004). Vyshcha osvita Ukrainy i Bolonskyi protses : navchalnyi posibnyk [Higher Education in Ukraine and Bologna Process: Textbook]. Ternopil : Bohdan.
4. Learning Outcomes/Competences for Undergraduate Medical Education in Europe (2012). The Tuning Project (Medicine).
5. Elkonin B.D. (1997). Osobennosti znakovogo oposredovaniya pri reshenii tvorcheskikh zadach [Features of sign mediation in solving creative problems]. *Psihologicheskaya nauka i obrazovanie* [Psychological Science and Education], no 3, pp. 55–61. (in Russian)
6. Domanskiy E.V. (2007). Proektirovanie evristicheskikh zadaniy s reflektivnyim komponentom v distantsionnykh evristicheskikh olimpiadah: metodika [Designing heuristic tasks with a reflexive component in remote heuristic competitions: a technique]. Moscow. (in Russian)
7. Byikov Yu.V., Kolesnikova M.E., Prizhilenskiy V.I. (2009). Organizatsiya i provedenie internet-olimpiad kak sredstvo povyisheniya kachestva poslevuzovskogo professionalnogo obrazovaniya [Organizing and conducting

online competitions as a means of improving the quality of postgraduate professional education]. *Bulletin of Stavropol State University*, no 64(5), pp. 5–13.

8. Genik E.A., Kaptsov A.V., Karpushina L.V., Kichigin V.I., Kolesnikova E.I., Chadenkova O.A. (2003). Psihologo-pedagogicheskoe obespechenie mnogourovnevo vysshego obrazovaniya [Psychological and pedagogical support of multi-level higher education]. Samara : SamGASA, p. 316.
9. Popov A.I., Puchkov N.P. (2009). Vvedenie v spetsialnost. Olimpiadnoe dvizhenie kak instrument samorazvitiya bakalavra innovatiki : ucheb. posobie. Rekomendovano UMO po universitetskomu politehnicheskomu obrazovaniyu [Introduction to the specialty. Olympiad movement as a tool for the self-development of a bachelor of innovation: study. allowance. Recommended by the University on Polytechnic Education]. Tambov.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-65>

УДК 37.013.83(477.43/.44)«18/19»(045)

Фрига І.О.

Хмельницький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

ВСТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ В МЕРЕЖІ ЦЕРКОВНОПАРАФІАЛЬНИХ ШКІЛ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті досліджено питання встановлення церковнопарафіального шкільництва в Подільській губернії в епоху церковно-шкільної «революції». Встановлено, що друга половина ХІХ ст. на Поділлі пов'язана із відкриттям різних типів навчальних закладів, що належали до Відомства Св. Синоду: 1) прийняття статуту у 1868 р., яким визначено порядок діяльності освіти в жіночих духовних училища (основне завдання – виховання майбутніх парафіяльних священників та вчителів церковнопарафіяльних шкіл); 2) початок функціонування Кам'янець-Подільського та Тульчинського духовних училищ та Подільської духовної семінарії; 3) на основі географічного розташування визначено функціонування однокласних (трирічних) та дворічних (п'ятирічних) шкіл.

Ключові слова: Кам'янець-Подільське духовне училище, Тульчинське духовне училище, Подільська духовна семінарія, Вінницька церковно-вчительська школа, Кам'янецька духовна семінарія, Тульчинське єпархіальне жіноче училище, педагогічні курси, Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія, Кам'янець-Подільська Маріїнська гімназія.

Friga Inna

Khmelnitsky Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF ADULT EDUCATION IN THE NETWORK OF THE CHURCH PROFESSIONAL SCHOOLS OF THE PODILSKOY GUBERNIA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Summary. The article deals with the issue of the establishment of church parish schooling in the Podillya province during the epoch of the church-school "revolution". The lack of control by the state on the activity of this network of educational establishments was established in connection with the development by Podilskiy Eparchis of their own system of leadership of church parish schools and the system of county and district auditors. The fact of the rise of church parish education in the Podillya diocese was confirmed after the adoption of the special «Rules for church parish schools» by emperor Alexander III in 1884. The sections of spiritual education were identified: the system of home-grown upbringing; religious schools; spiritual seminary. It was established that the second half of the nineteenth century. In Podillia is associated with the discovery of various types of educational institutions belonging to the Office of the Holy Synod: 1) the adoption of the statute in 1868, which defines the order of the activity of education in the women's religious schools (the main task – the upbringing of future parish priests and teachers of church parish schools); 2) the beginning of the functioning of the Kamyanets-Podilsky and Tulchin spiritual schools and the Podilsky Seminary; 3) on the basis of geographical location the functioning of one-year (three-year) and two-year (five-year) schools is determined. The basis for training pedagogical workers of the church parish schools in the Podolsk province is as follows: Vinnytsia school-church school and second-class parish-school schools, Kamyanets theological seminary, Tulchyn diocesan women's college, gymnasium, pedagogical courses. The peculiarities of the educational process of the Kamyanets-Podilsky male gymnasium and its quantitative, national and social conditions of high school students are considered. The qualitative changes and educational process of the Kamyanets-Podilsky Mariinsky Gymnasium were determined, namely: reviewing and finalizing the programs of the institution in a solid way in accordance with the standards of the table and the uniformity of the completion of the course in the context of the classes, taking into account the year and the individual development of the students.

Keywords: Kamyanets-Podilskiy Vocational School, Tulchinsky Spiritual School, Podilsky Seminary, Vinnytsia School-Teacher's School, Kamyanetsky Seminary, Tulchin Diocesan Women's College, Pedagogical Courses, Kamyanets-Podilsky Men's Gymnasium, Kamyanets-Podilsky Mariinsky gymnasium.

Постановка проблеми. У ХІХ столітті освіта Подільської губернії і загалом Правобережної України мала яскраво виражений церковнопарафіяльний характер. Поділля стало одним з авангардних регіонів у поширенні масового церковнопарафіяльного шкільництва нового індустріального типу – церковно-шкільної «революції».

У середині ХІХ ст. в Подільській губернії налічувалося лише п'ять приходських училищ, в яких навчалася мізерна частка подільських дітей шкільного віку [1, с. 442]. Крім того, іменуєчись приходськими, вони не були церков-

нопарафіяльними. Відкривалися такі школи державними органами влади, а церковна назва обумовлювалася тією обставиною, що в умовах відсутності педагогічних вузів в цих закладах часто викладали церковнослужителі.

Дещо краще шкільну справу було поставлено в державних та удільних маєтках. Укази Святійшого Синоду Руської Православної Церкви 1836 та 1837 рр. стосувалися подільських сіл і вимагали від місцевого духовенства відкривати церковнопарафіяльні школи. Ці навчальні заклади вже виправдовували свою церковну назву і відкривалися саме причтами та парафіяна-

ми. Щоправда, ця справа все ще трималася на голому ентузіазмі і не мала міцної матеріальної бази. Тому й результати заснування церковно-парафіяльних шкіл в удільних та державно-маєтностях були поки що порівняно скромними. У 1842 р. в таких школах навчалося лише 398 учнів. В 1855 р. їх було порівняно більше (1200 осіб), проте й це зовсім небагато для величезної Подільської губернії [2, с. 87].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток освіти дорослих в другій половині XIX століття, як зазначає Константинова Н.А., пов'язаний насамперед із вихованням у народу релігійних почуттів (утримання релігійної ідеології) завдяки значним асигнуванням держави [3, с. 170]. В той же час церковнопарафіяльні школи, як вважав О. Ососков, були за методичним критерієм слабкіші за міністерські школи, головне їх завдання – релігійне виховання дітей трудового народу [4, с. 23]. Про надання учням мережею церковнопарафіяльних шкіл знань, що не відповідали соціальним потребам українського народу свідчить праця М. Ярмаченко [5, с. 135].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на думки вище згаданих науковців, мережа церковно-парафіяльних шкіл була досить поширеною на території Подільської губернії та мала суттєвий вплив на формування освітнього рівня серед дорослого населення. У зв'язку з даним фактом доцільним є проаналізувати особливості розвитку освіти дорослих в мережі церковнопарафіяльних шкіл Подільської губернії у другій половині XIX – початку XX століття.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження передумов встановлення та розвитку освіти дорослих в мережі церковнопарафіяльних шкіл Подільської губернії у другій половині XIX – початку XX століття, базуючись на опрацюванні низки архівних документів.

Виклад основного матеріалу. Історичні обставини середини XIX ст. змушували широку громадськість задумуватися над необхідністю масової освіти. В останні роки кріпацької доби на Правобережній Україні стали відбуватися масові відкриття церковнопарафіяльних шкіл. Поштовх було дано на Київщині, де білоцерківський священник о. Петро Лебединцев відкрив систему із чотирьох постійно діючих шкіл нового, індустріального типу. У школах нового зрізця навчання відбувалося шість разів на тиждень у дві зміни, існувала наперед розроблена програма, підручники, джерела фінансування [6, с. 15]. Згодом столична російська преса патетично називала ці школи «предвестницями образования по всей России» [7, с. 46]. Приклад П. Лебединцева був схвалений і місцевою владою, і самим імператором Александром II.

Подільський архієрей Гринарх, отримавши відповідне повідомлення від київського митрополита Арсенія (Москвіна), став наслідувати його дії і вимагати від підлеглого духовенства відкриття церковнопарафіяльних шкіл по Подільській губернії. Якщо на порозі скасування кріпацтва у ще поодиноких подільських церковноприходських школах навчалося лише 2897 школярів, то в 1862 р. у Подільській єпархії

значилося 1157 таких шкіл, у яких налічувалося 23297 учнів, а в 1869 р. подільський преосвящений повідомив до столиці, що в підвідомчій йому єпархії функціонує 1293 школи, які відвідують близько 30 000 дітей обох статей [8, с. 188].

Дореволюційні російські історики шкільництва неодноразово підкреслювали роль Поділля та Південно-Західного краю в справі масового поширення початкової освіти. І власне, Поділля та інші українські губернії за числом церковно-парафіяльних шкіл зберігали першість до кінця існування Російської імперії.

В перші пореформені роки в правобережних губерніях відкрилися тисячі церковнопарафіяльних шкіл, поряд з якими вже майже не було місця для відкриття державних (міністерських) початкових навчальних закладів [9, с. 182]. Крім того церковнопарафіяльні школи були майже не контролювані державою, оскільки подільськими Преосвященними (Гринархом, а згодом Леонтієм) розроблено власну систему керівництва церковноприходськими школами, у якій практично не залишалося місця державним інспекторам міністерських училищ (було засновано особливий відділ («стіл»), що займався керівництвом церковноприходською освітою та здійснював контроль над нею). В 1865 р. подільський преосвящений створив систему повітових та окружних ревізорів церковнопарафіяльних шкіл, що остаточно перетворило парафіяльне шкільництво на самодостатню організацію, яка не мала потреби у державному контролі. В церковнопарафіяльних школах, крім російської, досить часто використовували українську мову. Крім того архієреї Правобережжя закуповували, заборонений у державних (міністерських) школах, «Букварь южнорусский» Т.Г. Шевченка, який був засобом навчання в церковнопарафіяльних школах.

Такий «українізм» церковнопарафіяльних шкіл (порівняно з державними) не відповідав стратегічній меті російської влади. Київський, подільський та волинський генерал-губернатор почав вимагати від єпархіальних архієреїв Правобережжя передачі церковнопарафіяльних шкіл під контроль державної влади. Однак завдяки зусиллям Київського митрополиту Арсенія (Москвіна) було прийнято колективне архієрейське звернення до монарха царської Росії і Александр II розпорядився залишити відкриті парафіями школи у відомстві православного сповідання, про що свідчить оприлюднення у «Подільських єпархіальних відомостях» [6, с. 31].

Між державними та церковнопарафіяльними школами існувала конкуренція, яка навіть мала певні позитивні наслідки: кожне з відомств намагалось підтримувати свою школу на належному рівні завдяки якості навчально-виховного процесу. Втрати церковнопарафіяльного шкільництва Подільської єпархії у часи протистояння були досить значними, але не смертельними. Якщо у 1862 р. на Поділлі функціонувало 1157 церковнопарафіяльних шкіл, то в 1881 р. їх було лише 62027.

Але після загибелі Александра II до влади прийшов «цар-освітянин» Александр III, який приділяв церковнопарафіяльній освіті небачену досі увагу. У 1884 р. було видано особливі «Правила для церковнопарафіяльних шкіл», які оста-

точно надавали церковним закладам майже той самий правовий статус, що й державним. «Вслід за цим розпочався новий підйом церковно-шкільної справи в Подільській єпархії [10, арк. 87].

У 1894 р. у Подільській губернії нараховувалося вже 1334 церковнопарафіяльні школи. За числом шкіл цього типу Подільська єпархія нарівні конкурувала з Київською митрополією, котра вважалася загальноновизнаним лідером у цьому плані.

У другій половині XIX – на початку XX ст. духовенство залишилося однією з найосвіченіших верств населення. Так, у 1587 р. середній рівень освіченості серед дворян старших 9 років становив 77%, а серед духовенства – 72%, у 1897 р. – відповідно 86% і 89%. Важливим було те, що духовенство переважало дворянство за рівнем освіченості, оскільки значна його частина мала не лише початкову, але й середню або й вищу професійну освіту, яку здобувала, навчаючись в семінаріях та академіях: у 1835 р. спеціальну освіту мали 43% священників, а в 1904 – 64% [11, с. 106].

Першою ланкою у здобутті духовної освіти були духовні училища, яким передувала система домашнього виховання. Особлива увага у родинах духівництва відводилася релігійно-моральному вихованню дітей, обов'язковими елементами якого були відвідування церкви та співи у церковному хорі. Отримавши домашнє виховання, діти з сімей духовенства направлялися до духовного училища.

У вересні 1891 р. Св. Синодом було видано розпорядження, за яким правління духовних училищ за власний кошт, за наявності належного місця, мали розбивати сади та городи та проводити у цих місцях практичні заняття для вихованців училищ із садівництва та городництва [12, с. 192].

Вихованці отримували необхідний запас знань для подальшого навчання у семінарії і можливість зайняття причетницької посади. Таку школу проходила досить значна частина молоді. За 25 років з 1867 по 1891 рр. кількість учнів духовних училищ на Поділлі становила 15 000 осіб [13, с. 94].

Друга половина XIX ст. на Поділлі ознаменувалася із відкриттям різних типів навчальних закладів для дорослих, що належали до відомства Св. Синоду. У 1868 р. був прийнятий статут, що визначав порядок діяльності освіти у жіночих духовних училищах, а до 1892 р. в усій Російській імперії функціонувало 49 подібних освітніх закладів, у яких на цей час отримало освіту 42 тис. дівчат. Загальна кількість учениць на 1892 р. становила 11470 осіб. Спочатку це були трьохкласні, а пізніше – шестикласні училища [14, с. 67]. Основне завдання духовних жіночих училищ полягало у вихованні майбутніх парафіяльних священників та вчителів церковнопарафіяльних шкіл. Зокрема, з 1885-1886 н.р. Подільське жіноче училище духовного відомства було перетворено в шестикласне по Статуту єпархіальних училищ, а у вересні 1886 р. згідно Указу Государині Імператриці вихованки Подільського училища, які закінчили повний курс навчання, отримали право на звання домашніх учительок [15, с. 67].

Згідно дописувачів «Подільських єпархіальних відомостей» зазначив у 1897 р., що у Подільській єпархії існувало два духовних жіночих учи-

лища – Кам'янецьке і Тульчинське. Проте у них майже немає дочок дияконів і псаломщиків. До Кам'янецького духовного училища доступ донькам церковнослужителів був заборонений згідно статуту. У Тульчинському духовному училищі таких обмежень не було, але тут існували перешкоди фінансового характеру (вартість навчання без витрат на проживання становила 120-150 руб. на рік).

Варто зазначити, що згідно літературних джерел немає точної дати повного перетворення Тульчинського єпархіального училища у шестикласне. За одними джерелом училище було перетворене у шестикласне впродовж 1888-1889 н.р., згідно іншого в 1892-1893 н.р. [16, с. 605; 17, с. 1-18].

При Тульчинському єпархіальному училищі з жовтня 1892 р. існувала церковнопарафіяльна зразкова школа, відкрита для практичного ознайомлення старших вихованок училища з методами навчання і відповідно до їх діяльності в початкових школах [18, с. 325]. Таких даних про Подільське духовне училище нами не виявлено. Слід зазначити, що саме в Тульчинському єпархіальному жіночому училищі в кінці XIX ст. практична підготовка ставала провідною формою професійного навчання майбутніх учительок початкової школи.

Подільська духовна семінарія була відкрита за наказом царя Павла I 1 травня 1789 р. в м. Шаргороді при Миколаївському монастирі в приміщенні базиліанського колегіуму. Місто Шаргород обрали для розміщення закладу у зв'язку з тим, що тут у колишньому уніатському Миколаївському монастирі, мешкав єпископ Іоаннікій. Вже першого року на навчання до семінарії вступили 130 дітей.

У закладі щороку збільшувалося кількість учнів, що призводило до відкриття нових класів. Загалом з 1897 р. по 1898 р. в Подільську духовну семінарію закінчили 2665 осіб, з них 815 студентами (учні богославських і філософських класів) [19, с. 32].

Церковнопарафіяльні школи працювали на засадах православ'я, тому особи, що належали до інших віросповідань, були позбавлені можливості здобути освіту. В загальному розрізняли два види шкіл: однокласні (трирічні) і дворічні (п'ятирічні). У 1905-1906 навчальному році в Подільській анархії було 1475 однокласних церковнопарафіяльних шкіл, в тому числі у Кам'янецькому повіті – 127 (6184 учнів), Лeticьському – 73 (3312), в Проскурівському – 177 (4244), Ушицькому – 108 (5247). Всього в однокласних школах навчалася 81411 учнів [20, с. 29].

Двокласних церковнопарафіяльних шкіл на Поділлі у зазначений період було 14, зокрема у Вінницькому, Ольгопільському і Ямпільському повітах – по 3, у Гайсинському і Літинському – по 2, у Кам'янецькому – 1, де навчалася 1479 учнів. У 1910 р. їх залишилося всього одинадцять. Всі вони мали повний склад відділень. У чоловічих школах навчалася 600 осіб, до цього числа не входили учні підготовчих класів. У Немирівській жіночій школі навчалися 62 учениці. Найбільшою двокласною школою на Поділлі була Велико-Мечетнянська (Балтійський повіт) – 81 учень, найменшою – Степанівська (Гайсинський повіт) – 37 учнів [21, с. 264].

Для церковнопарафіяльних шкіл та шкіл грамоти Поділля вчителів готували Вінницька церковно-вчительська школа та другокласні церковнопарафіяльні вчительські школи, Кам'янецька духовна семінарія, Тульчинське єпархіальне жіноче училище, гімназії, педагогічні курси. У 1907 р. у Вінницькій церковно-вчительській школі налічувалося 67 осіб, а в другокласних школах – 719 хлопців і 70 дівчат, всього 857 осіб [22, с. 38].

У 1904 – 1905 навчальному році в церковних школах навчалось 90,3 тис. дітей обох статей, із них православних – 84,5 тис., католиків – 4,2 тис., протестантів – 19, старообрядців – 110, євреїв – 569 і дітей інших віросповідань – 5 [23, с. 1038–1039].

У церковно-вчительські школи на основі вступних екзаменів приймали юнаків і дівчат віком від 15 до 17 років, які вже мали за плечима двокласну школу. У церковно-вчительській школі викладали церковні і загальноосвітні предмети. Історичні джерела свідчать, що у 1913 р. в порівнянні із 1905 р. змінилася ситуація по складу вчителів суспільних дисциплін, а саме: 1) на 0,37% знизилася кількість священників, в 2 рази зросла кількість дяконів, на 0,5 рази зросла кількість псаломщиків. За статевою ознакою вчителів суспільних дисциплін спостерігається зростання: на 0,26% чоловіків та на 0,36% жінок.

За цей період, аналізуючи рівень світських вчителів, спостерігається:

– зниження: осіб з вищою і середньою освітою на 1,21%; осіб, які мають свідоцтво на звання вчителя початкової школи, на 5,05%; осіб, які мають звання вчителя грамоти на 12,83%; осіб, без будь-якого свідоцтва на 39,93%.

– зростання: осіб зі спеціальною педагогічною освітою на 3,86%; осіб, що мають звання вчителя однокласної школи на 50,14%;

Таким чином, в 1913 р. в порівнянні із 1905 р. спостерігається зростання рівня освіти світських вчителів.

Як свідчать документи, Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія, відкрита 1 січня 1833 р. в найманому приватному будинку Бесадовської на проті архієрейської церкви [24, с. 16], під час Першої світової війни зазнала кількох евакуацій до: м. Київ (липень 1914 р.), м. Симбірськ (1915 р.), м. Хорол (16 липня 1917 р.), де в будинку реального училища гімназія і розмістилася. Заняття розпочалися тільки 1 вересня 1917 р. у другу зміну [25, арк. 24]. Наприкінці 1916-1917 навчального року гімназія мала 8 основних, 1 підготовчий і 4 паралельні класи [25, арк. 7].

Заняття розпочали тільки 1 вересня 1917 р. без достатньої матеріально-технічної бази. Кількісний склад вихованців гімназії не був сталим і коливався залежно від того, в яких умовах вона перебувала. Зокрема, на початку 1916 р. він нарахував 133 гімназистів. Через рік після його проведення до Кам'янця-Подільського їх кількість зросла до 455 (до норми, яка існувала до евакуації) [26, арк. 7]. Проте на 1 січня 1917 р. кількість гімназистів різко зменшилася до 165 осіб, а у 1917 р. – зросла до 264 [27, арк. 1-51].

З 1 вересня 1917-1918 навчального року, за дорученням попечителя Київського навчального округу, ліквідували підготовчий клас і паралельні відділення при 1, 3, 4 і 5 класах. Отже, на 1 січня 1918 р. до складу гімназії входило лише 8 основних класів [28, арк. 1–51], де навчались 177 осіб, в яких курс навчання включав окремі предмети.

Слід зазначити, в Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії навчались вихованці різного віку – від 8 до 22 років. Архівні матеріали (таблиця 1) дають вичерпну характеристику кількісного, національно-конфесійного і соціального складу гімназистів Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії станом на 1 січня 1918 р.

Як свідчать історичні джерела, серед майже півтора десятка жіночих гімназій, які існували

Таблиця 1

Кількісний, національно-конфесійний і соціальний склад гімназистів Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії станом на 1 січня 1918 р.

Кількість гімназистів	Підгот.	I	I	II	II	III	III	IV	IV	Всього
		V	V	VI	VI	VII	VII	VIII	VII	Всього
	Підгот.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VII	Всього
За віросповіданням										
– православні	-	13	12	6	3	10	10	15	16	95
– римо-католики	-	2	2	2	2	4	2	5	6	25
– вірмени	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
– інші християни	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
– іудеї	-	16	8	2	8	11	2	8	2	57
За соціальним складом										
– спадкові дворяни	-	1	-	-	-	-	1	1	-	3
– сини особистих дворян і чиновників	-	-	2	-	2	-	1	1	1	7
– із духовного звання	-	1	-	-	2	-	-	1	1	5
– купців	-	3	-	3	1	2	1	2	-	22
– селян	-	13	15	1	6	16	5	20	18	94
– іноземці	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
– інші	-	9	2	2	3	1	1	1	-	19

Джерело: систематизовано автором на основі опрацювання [29, арк. 11]

на Поділлі до 1917 р. найважливіше місце належить Кам'янець-Подільській Маріїнській гімназії. Заклад за 50 років існування (1867-1917 рр.) закінчило приблизно дві тисячі вихованок.

У 1902-1903 н.р. було переглянуто і перероблено програми з усіх предметів з метою наближення їх до норм, вказаних у нормальному таблиці, і рівномірного розподілу їх по класах відповідно до віку і розвитку учениць. З метою досягнення завершеності курсу чотирьох класів до нього було [30, арк. 10–11]:

- введено викладання вітчизняної історії і географії;

- посилено увагу на наочність у викладанні всіх предметів;

- раціоналізовано постановку викладання малювання;

- запроваджено у першому класі викладання історії мистецтв;

- вжито заходів для складання наочних програм з малювання і рукоділля;

- приділено увагу вивченню іноземних мов, внаслідок чого у перших трьох класах вивчали дві мови (французьку і німецьку) усі учениці, у IV класі тільки 5 учениць вивчаючи одну із мов.

Про зменшення у гімназії кількості учениць, які не вивчали однієї або двох мов, свідчать такі дані: у 1901 р. не вивчали однієї мови 153 учениці, двох мов – 62, у 1902 р. відповідав 108 і 29, у 1903 р. – 76 і 19, у 1904 р. – 58 і 14, у 1905 р. – 29 і 5 [31, арк. 120].

Як видно із звіту гімназії за 1903 рік, певні відступи здійснювалися від загальноприйнятого навчального плану адміністрацією гімназії, а саме:

- введено один урок історії і у V класі і зменшено на один урок цього ж предмету у III класі;

- перенесено один урок російської мови з V класу в III клас.

Причиною таких змін був висновок комісії з перегляду програми з історії і необхідності більш раціональної постановки викладання історії: 1) пристосувати курс історії до віку і розвитку учениць; 2) розвивати в учениць у більшій мірі уміння переказувати почуте і прочитане. Для досягнення цієї мети комісія визнала необхідним у молодших класах обмежитися лише епізодичним курсом, а систематичний курс починати не раніше III класу [32, с. 78].

В архівних документах можна знайти середній вік учениць, так у 1903 р. він був таким: у I класі – 17 років, 2 – 16 років і один місяць,

3 – 15 років, 4 – 13 років та 10 місяців, 5 – 12 років 7 місяців, 6 – 12 років та 11 місяців і у 7 – 11 років та 4 місяці [33, арк. 28].

Важливим показником діяльності гімназії є кількість її випускниць. Так, у 1909 р. гімназію закінчило 42 учениці, а вибуло 47, у 1910 р. відповідно 40 і 34, у 1911 р. – 38 і 4228. Причинами перевищення кількості вихованок над тими, хто закінчив училище виступали: матеріальне становище вихованок, хвороби, неуспішність.

Архівні документи свідчать, що кількість службовців у гімназії була невеликою – в середньому 20-35 чоловік, в тому числі: два вчителі закону Божого (православного і римо-католицького), учителі наук, учительки нових мов, учителі мистецтв. Нагляд за поведінкою і моральним вихованням гімназисток здійснювали класні наглядачки, які водночас читали уроки у молодших класах. Треба зазначити, що учителі, перш ніж приступити до роботи у гімназії, повинні були одержати від місцевих властей підтвердження про благонадійність. Більшість учителів гімназії мали середню освіту, рідко вищу.

При збільшенні кількості учениць зростала відповідно і сума коштів на утримання закладу. Якщо у 1878 р. витрати становили 11 855 руб. [34, арк. 7], то у 1887 р. – 16 547 руб. [35, арк. 1], у 1907 – 29 706 руб. [36, арк. 4], то у 1913 р. – 35 898 руб. [37, арк. 57]. Джерелом утримання гімназії були кошти, що надходили від плати за навчання, асигнування від відомства, проценти від капіталів, з державної скарбниці на додаткові винагороди головної наглядачці, внесків почесного «блюстителя» і з процентів від поточних рахунків.

Після ліквідації марійського відомства в кінці 1917 року, у 1918-1920 рр. гімназія набувала інших відомчих підпорядкувань, ставала місцем розквартирування військ тощо, а у липні 1920 року була закрита органами радянської влади.

Висновки і пропозиції. У роботі досліджено передумови встановлення та розвитку освіти дорослих в мережі церковнопарафіяльних шкіл Подільської губернії у другій половині XIX – початку XX століття, базуючись на опрацюванні низки архівних документів. Перспективами подальших досліджень є визначення основ функціонування системи повітових та окружних ревізорів церковнопарафіяльних шкіл та їх вплив на забезпечення ідентичності навчального процесу для дорослих подолян.

Список літератури:

1. Фальборк Г., Чернотуский Г. Народное образование в России. С. Петербург, 1901, 261 с.
2. Качковський О. Освіта на Поділлі у XIX ст. Освіта, наука і культура на Поділлі. Т. 1. 1998. С. 83–90.
3. Константинов Н.А. Очерки по истории начального образования в России / Н.А. Константинов, В.Я. Струминский. Москва : Педагогика, 1953. 273 с.
4. Ососков А.В. Начальное образование в дореволюционной России (1861-1917). Москва : Просвещение, 1982. 208 с.
5. Развитие народной освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.) / За ред. М.Д. Ярмаченка. Київ : Радянська школа, 1991. 381 с.
6. Перерва В.С. Історія шкільництва в містах і селах Київщини XIX – початку XX ст. Біла Церква, 2008. С. 15–16.
7. Сесак І.В. Освітні заклади Поділля у другій третині XIX ст. Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. 2009. С. 46.
8. Перерва В.С. Православне Надросся у XIX столітті. Біла Церква, 2004. С. 188–189.
9. Краткий очерк церковно-школьного дела в Подолии за последнее десятилетие (1884-1894 г.). С. 552.
10. Державний архів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 4817. Арк. 87.
11. Миронов Б.Н. Зазначена праця. С. 106.
12. Обзор деятельности ведомства православного исповедания за время царствования императора Александра III. СПб., 1901. С. 621.

13. Преображенский И.В. Отечественная церковь по статистическим данным всеподданнейших отчетов с 1840-1841 по 1890-1891 годы. СПб., 1895. С. 94–95.
14. Высочайший Ее Императорского Влчества Государыни Императрицы Марии Федоровны дар Подольскому женскому училищу духовного ведомства. ПЕВ. 1888. № 4. С. 67.
15. Белякова Е.В. Церковный суд и проблемы церковной жизни. Москва, 2001. 423 с.
16. Годичный акт в Тульчинском женском епархиальном училище. ПЕВ. 1894. № 32, часть неофициальная. С. 605–615.
17. Отчет о состоянии Тульчинского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1895/96 уч. год. ПЕВ. 1897. Приложение к № 19-20. С. 1–18.
18. Отчет о состоянии Тульчинского женского епархиального училища в учебно-воспитательном отношении за 1894/95 уч. год. ПЕВ. 1896. № 16. С. 323–328.
19. Столетний юбилей Подольской духовной семинарии. – 1798-1898 гг. Каменец-Подольский, 1898. С. 65.
20. Подолія. 1914: 2 мая. № 52. С. 29.
21. Мельник Е., Буравченков А. Зазначена праця. С. 318.
22. Слободенюк П.Я. Зазначена праця. С. 38.
23. Церковно-школьное дело в Подольской епархии / Подольские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. 1905. № 43.
24. Каменец-Подольская гимназия: историографическая записка о пятидесятилетнем ее существовании (1833-1833). Каменец-Подольский, 1883. С. 20.
25. Державний архів Хмельницької області. Ф. 319. Оп. 2. Спр. 751. Арк. 24.
26. Державний архів Хмельницької області. Ф. 319. Оп. 2. Спр. 766. Арк. 7.
27. Державний архів Хмельницької області. Ф. 319. Оп. 2. Спр. 737. Арк. 1–51.
28. Державний архів Хмельницької області. Ф. 319. Оп. 2. Спр. 737. Арк. 1–51.
29. Державний архів Хмельницької області. Ф. 319. Оп. 2. Спр. 751. Арк. 11.
30. Кам'янець-Подільський міський державний архів. Ф. 65. Оп. 1. Спр. 260. Арк. 10–11.
31. Кам'янець-Подільський міський державний архів. Ф. 65. Оп. 1. Спр. 261. Арк. 191.
32. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. Москва, 1976. С. 133.
33. Кам'янець-Подільський міський державний архів. Ф. 65. Оп. 1. Спр. 261. Арк. 28.
34. Кам'янець-Подільський міський державний архів. Ф. 65. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 7.
35. Кам'янець-Подільський міський державний архів. Ф. 65. Оп. 1. Спр. 171. Арк. 1.
36. Кам'янець-Подільський міський державний архів. Ф. 65. Оп. 1. Спр. 354. Арк. 4.
37. Кам'янець-Подільський міський державний архів. Ф. 65. Оп. 1. Спр. 354. Арк. 57.

References:

1. Fal'bork G., Chernoluskiy G. (1901). Narodnoye obrazovaniye v Rossii [National education in Russia]. St. Petersburg. (in Russian)
2. Kachkovskyy O. (1998). Osvita na Podilli u XIX stolitti [Education in Podillia in the nineteenth century]. Osvita, nauka i kultura na Podilli [Education, science and culture in Podillya]. Vol. 1, pp. 83–90.
3. Konstantinov N.A. Struminskiy V.Ya. (1953). Ocherki po istorii nachal'nogo obrazovaniya v Rossii [Essays on the history of primary education in Russia]. Moskva : Pedagogika. (in Russian)
4. Ososkov A.V. (1982). Nachal'noye obrazovaniye v dorevol'yutsionnoy Rossii (1861-1917) [Primary education in pre-revolutionary Russia (1861-1917)]. Moskva: Prosveshcheniye. (in Russian)
5. Yarmachenka M.D. (1991). Rozvytok narodnoyi osvity i pedahohichnoyi dumky na Ukrayini (X – poch. XX stolitti) [The development of national literature and pedagogical education in Ukraine (X – second part XX century)]. Kyiv : Radyanska school. (in Ukrainian)
6. Pererva V.S. (2008). Istoriya shkilnytstva v mistakh i selakh Kyivshchyny XIX – poch. XX stolittya [History of schooling in the towns and villages of Kyiv region from the XIX – early XX centuries]. Bila Tserkva, pp. 15–16.
7. Cesak I.V. (2009). Osvitni zaklady Podillya u druhiy tretyni XIX stolittya [Educational institutions of Podillya in the second third of the nineteenth century]. Osvita, nauka i kultura na Podilli [Education, science and culture in Podillya].
8. Pererva V.S. (2004). Pravoslavne Nadrossya u XIX stolitti [Orthodox Seduction in the 19th Century]. Bila Tserkva, pp. 188–189.
9. Kratkyy ocherk tserkovno-shkol'nogo dela v Podolii za posledneye desyatiletie (1884-1894). 552 p.
10. Derzhavnyy arkhiv Khmelnytskoyi oblasti. F. 315. Op. 1. Ref. 4817. Ark. 87.
11. Myronov B.N., Zaznachena pratsya. P. 106.
12. Obzor deyatelnosti vedomstva pravoslavnogo ispovedaniya za vremena tsarstvovaniya imperatora Aleksandra III [An overview of the activities of the Orthodox confession department during the reign of Emperor Alexander III] (1901). St. Petersburg, p. 621.
13. Preobrazhenskiy I.V. (1895). Otechestvennaya tserkov' po statisticheskim dannym vsepoddanneyshikh otchetov s 1840-1841 po 1890-1891 gody [Patriotic Church according to the statistics of all reports from 1840-1841 to 1890-1891]. SPb., pp. 94–95. (in Russian)
14. Vysochayshiy Yeye Imperatorskogo Vlichestva Gosudaryni Imperatritsy Marii Fedorovny dar Podol'skomu zhenskому uchilishchu dukhovnogo vidomstva [Her Emperor's Highness Empress Maria Feodorovna's High Emperor gave a gift to the Podolsk Women's School of the Spiritual School] (1888). SPb., p. 67. (in Russian)
15. Belyakova E.V. (2001). Tserkovnyy sud i problemy tserkovnoy zhizni [Church court and problems of church life]. Moskva, p. 423. (in Russian)
16. Godichnyy akt v Tul'chinskogo yeparkhial'nom uchilishche [The one-year act in the Tulchinsky women's diocesan school] (1894). PEV. № 32, part of the unofficial, p. 605–615.
17. Otchet o sostoyanii Tul'chinskogo yeparkhial'nogo zhenskogo uchilishcha v uchebno-vospitatel'nom otnoshenii za 1895/96 uch. god [Report on the state of the Tulchinsky Diocesan Women's School in an educational attitude for the 1895/96 school. Year] (1897). PEV. Annex to the number 19-20, p. 1–18.
18. Otchet o sostoyanii Tul'chinskogo zhenskogo yeparkhial'nogo uchilishcha v uchebno-vospitatel'nom otnoshenii za 1894/95 uch. god [Report on the status of the Tulchin Women's Diocesan School in terms of education and teaching for the 1894/95 school. year] (1896). PEV, № 16, p. 323–328.

19. Stoletniy yubiley Podol'skoy dukhovnoy seminarii. – 1798-1898 [The centenary of the Podolsk Theological Seminary. – 1798-1898] (1898). P. 65.
20. Podoliya [Podolia] (1914). 52, p. 29.
21. Melnyk E., Buravchenkov A. Zaznachena pratsya, p. 318.
22. Slobodenyuk P.Ya. Zaznachena pratsya, p. 38.
23. Tserkovno-shkol'noye delo v Podol'skoy yeparkhii [Church-school affairs in the Podolsk diocese]. Podol'skiye yeparkhial'nyye vedomosti. Chast' neofitsial'naya [Podolsk diocesan statements. Part of the unofficial] (1905). Vol. 43.
24. Kamenets-Podol'skaya gimnaziya: istoriograficheskaya zapiska o pyatidesyaetnem yeye sushchestvovanii (1833-1833) [Kamenetz-Podolsk gymnasium: a historiographical note on its fifty-year existence (1833-1833)] (1883), p. 20.
25. Derzhavnyy arkhiv Khmelnytskoyi oblasti [State archive of Khmelnytsky region] F. 319. Op. 2. Spr. 751. Ark. 24.
26. Derzhavnyy arkhiv Khmelnytskoyi oblasti [State archive of Khmelnytsky region]. F. 319. Op. 2. Spr. 766. Ark. 7.
27. Derzhavnyy arkhiv Khmelnytskoyi oblasti [State archive of Khmelnytsky region]. F. 319. Op. 2. Spr. 737. Ark. 1–51.
28. Derzhavnyy arkhiv Khmelnytskoyi oblasti [State archive of Khmelnytsky region] F. 319. Op. 2. Spr. 737. Ark. 1–51.
29. Derzhavnyy arkhiv Khmelnytskoyi oblasti [State archive of Khmelnytsky region] F. 319. Op. 2. Spr. 751. Ark. 11.
30. Kam'yanets-Podil'skiy miskyy derzhavnyy arkhiv [Kamyanets-Podilsky City State Archive] F. 65. Op. 1. Spr. 260. Ark. 10–11.
31. Kam'yanets-Podil'skiy miskyy derzhavnyy arkhiv [Kamyanets-Podilsky City State Archive] F. 65. Op. 1. Spr. 261. Ark. 191.
32. Ocherki istorii shkoly i pedagogicheskoy mysli narodov SSSR. Vtoraya polovina XIX v [Essays on the history of the school and pedagogical thought of the peoples of the USSR. The second half of the nineteenth century] (1976). Moskva, p. 133. (in Russian)
33. Kam'yanets-Podil'skiy miskyy derzhavnyy arkhiv [Kamyanets-Podilsky City State Archive] F. 65. Op. 1. Spr. 261. Ark. 28.
34. Kam'yanets-Podil'skiy miskyy derzhavnyy arkhiv [Kamyanets-Podilsky City State Archive] F. 65. Op. 1. Spr. 55. Ark. 7.
35. Kam'yanets-Podil'skiy miskyy derzhavnyy arkhiv [Kamyanets-Podilsky City State Archive] F. 65. Op. 1. Spr. 171. Ark. 1.
36. Kam'yanets-Podil'skiy miskyy derzhavnyy arkhiv [Kamyanets-Podilsky City State Archive] F. 65. Op. 1. Spr. 354. Ark. 4.
37. 31. Kam'yanets-Podil'skiy miskyy derzhavnyy arkhiv [Kamyanets-Podilsky City State Archive] F. 65. Op. 1. Spr. 344. Ark. 57.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-66>

UDC 378:811.111

Shevchenko Mariana
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”

ANALYSIS OF AUTHENTIC VIDEOS AS STUDY-ENHANCING AIDS IN ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES LESSONS AT TECHNICAL UNIVERSITIES

Summary. The analysis of authentic videos as study-enhancing aids in ESP lessons at technical universities is done in the article. Technical students are often taught English for Specific Purposes (ESP). Therefore, the meaning of ESP, its relation to English as a Foreign Language (EFL) and English for Science and Technology, and the main features of ESP teaching at technical universities are clarified in the paper. In addition to that, the importance of audiovisual aids and their authenticity in ESP lessons is clarified. Among the media, the most authentic and diverse are films, series, and programmes. Thus, the advantages of authentic English videos and the possible disadvantages of their incorrect implementation in the study process are specified. Following the analysis of the role of authentic videos in ESP lessons, the experimental verification of the studied issue with 3rd-year students-engineers and the results are provided.

Keywords: authentic, video, aids, ESP, English for Specific Purposes, EFL, English as a Foreign Language, lesson, teaching, students, study, film, movie, technical university.

Шевченко М.В.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

АНАЛІЗ АВТЕНТИЧНИХ ВІДЕО ЯК ЗАСОБІВ, ЩО ПОКРАЩУЮТЬ НАВЧАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ТЕХНІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ В ТЕХНІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ

Анотація. Використання відеозаписів на заняттях із англійської мови робить викладання сучасним, цікавим та інформативним, що є особливо важливим для навчання іноземної мови студентів технічних спеціальностей у вищих навчальних закладах. Тому, у статті проаналізовано автентичні відео як засоби, що покращують навчання на заняттях із англійської мови технічного спрямування в технічних університетах. Зокрема, дається пояснення поняття «англійська мова технічного спрямування» (ESP) і його зв'язок із поняттями «англійська як іноземна мова» (EFL) і «англійська мова для науки та техніки». У статті викладені основні особливості викладання ESP в технічних університетах. Крім того, пояснюється важливість використання аудіовізуальних засобів (відеозаписів) на заняттях із англійської мови технічного спрямування на технічних факультетах. Також, аналізуються переваги й можливі недоліки використання автентичних англомовних відео на заняттях із іноземної мови в технічних університетах. У роботі наведені приклади аудіовізуальних засобів. Серед них найбільш автентичними й найрізноманітнішими за тематикою і можливістю застосуванням на заняттях із англійської мови технічного спрямування є фільми та їх фрагменти, серіали, а також науково-популярні передачі. Викладач ESP (англійської мови технічного спрямування) може знайти в них необхідний фрагмент (або використати повністю) для покращення заняття за допомогою інформації, що відповідає спеціальності студентів і представлена найбільш ефективно для сприйняття – через слухову й зорову системи одночасно. Важливість автентичності навчальних матеріалів на заняттях ESP у технічних університетах також висвітлено. Після аналізу ролі автентичних англомовних відео на заняттях із англійської мови технічного спрямування описано деталі експериментальної перевірки досліджуваного питання, а також представлено результати експерименту зі студентами-інженерами третього курсу Інституту енергозбереження та енергоменеджменту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

Ключові слова: автентичний, відео, засоби, англійська мова технічного спрямування, англійська мова як іноземна, заняття, навчання, студенти, фільм, кіно, технічний університет.

Introduction. With the constant development of new technologies, they become ever-present in people's everyday lives. The sphere of education is not an exception. It has been believed among educators, both at school and university, that visuals add extra quality to lessons. However, not all visual aids are viewed by some English lecturers as 100% valuable. Among such are often mentioned authentic video records in English for Specific Purposes (ESP) lessons at technical universities. The main reason for that is considered limited time (number) of ESP lessons per week at technical faculties. Thus, authentic English videos are frequently being discarded due to English lecturers' subjective opinions that they are too time-consuming and hard-to-com-

prehend for their students. The real role and influence of visuals, particularly authentic videos in English, on the studying process in the ESP class at a technical university requires further analysis.

Literature review. The use of videos, including films, and their influence on students' and learners' studying of different types of English have been investigated by researchers from various countries.

Gomathi, Geetha, and Raa [3] proved experimentally that authentic movies in English increased the first-year Indian undergraduate students' motivation to study English as a foreign language and, as a result, noticeably improved their vocabulary.

Merita Ismaili [5] presented in the article the confirmation of the beneficial nature of films for

the work of students in the EFL class in terms of the enhancement of their listening comprehension and communication skills development. According to the study, motion pictures present English in a more natural way than texts in course books, play the role of visual context aids before reading, as well as attract students' attention.

Raniah Hassen Kaboooha [7] and Rusma Kalra [8] share the above-mentioned thought of Ismaili (2013) on the importance and effectiveness of the integration of films in the EFL classrooms. The findings of Kaboooha's (2016) study indicated that movies improved the students' language learning process and facilitated the development of their language skills. Kalra (2017) states that with films, in addition to their increased motivation and listening and speaking comprehension, the third-year Thai undergraduate students managed to learn how to produce speech in the close-to-authentic way as it is done by the native speakers of English.

Unresolved issues. Although worldwide researches were conducted to prove the hypothesis of the benefit of the use of videos in English as a Second Language (ESL) and English as a Foreign Language (EFL) classes at universities and schools, the issue of their extensive implementation in the English for Specific Purposes (ESP) lessons at technical faculties needs more in-depth analysis and experimental verification.

Aim. The goal of the current research is to analyse authentic videos as study-enhancing aids in ESP lessons at the technical university. Specifically, there are tasks to determine what is considered authentic videos, and whether they have a positive or negative influence on the ESP study of students living in Ukraine, i.e. non-English speaking country.

Analysis of authentic videos as study-enhancing aids. Before identifying the role of authentic English videos in teaching English for Spe-

cific Purposes (ESP), it is necessary to clarify what is meant under ESP that students at technical universities study. ESP is, basically, a branch of English as a Foreign Language (EFL) that represents an ideal balance between research and practice, i.e. English teaching in academic studies or for specific professional and scientific purposes [2, p. 19; 6, p. 138].

The main features of ESP teaching at technical universities are [6, p. 139]:

- 1) relation to students specialty in terms of topics, disciplines, and activities;
- 2) aiming at meeting students' specified needs and the development of language skills (required for their future professions in the specialty field);
- 3) focusing on the English language (lexis and terminology, semantics, syntax, discourse, etc.) applicable to activities and situations characteristic of students' future professional field, hence, differentiating from general English by its concern with specialized language and practice.

According to Hutchinson and Waters' [4, p. 6] "Tree of ELT" (Fig. 1), students of technical universities study ESP in the form of English for Academic Purposes, and the engineering students, who took part in the experimental verification provided further in the article, study even more specific subcategory of ESP – English for Science and Technology (hereinafter – ESP).

Students of technical faculties are practically oriented in their study: theoretical materials in their professional disciplines, in most cases, are accompanied by visualizations in the forms of pictures, schemes, visual instructions, device and technology samples, etc. Therefore, such students should be provided with the same, if not even bigger, amount of visuals in the English lessons. The reason for that is that they may be able to learn, translate, and practice new English terminology and phrases concerning some innovative technologies and devices without a complete picture

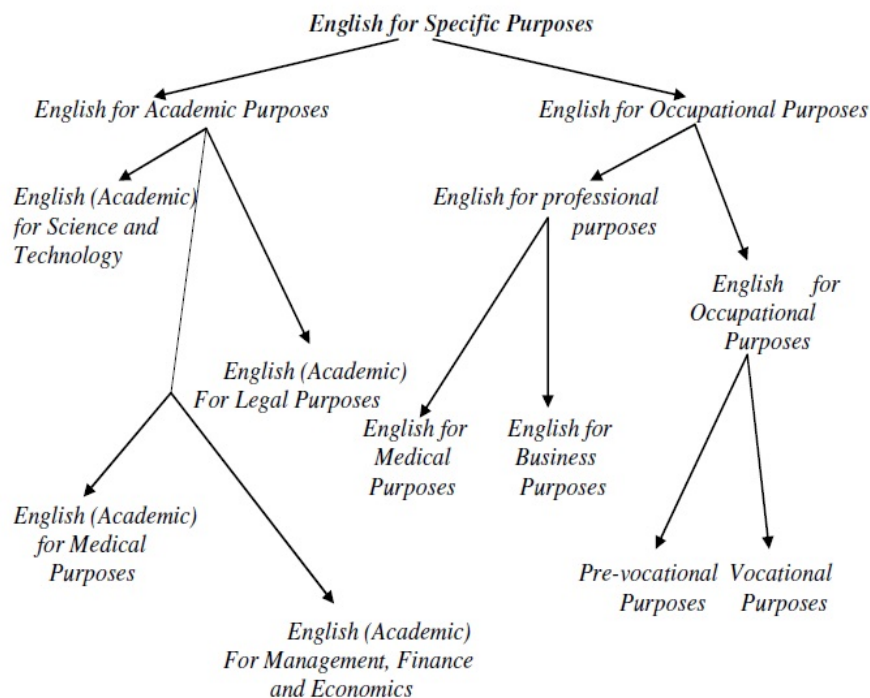

Fig. 1. Tree of ELT

Source: [6, p. 142]

of what they are reading, talking or listening about. In this case, authentic videos in English come to the rescue, adding the missing element to the students' foreign language study – visual content.

The findings of Oxford and Crookal [10] showed that the combination of visual and audio aids used for teaching activates multiple parts of students' brains, and thus, they can process information more efficiently via both auditory and visual sensing systems. In addition to the improved study materials comprehension, students' ability of foreign vocabulary acquiring improves greatly and noticeably in the process of studying English with videos, as was verified by numerous researchers around the globe [3; 5; 7; 8; 11].

Under the category of audiovisual media fall films and their fragments, programmes, series, as well as any other dubbed video records. Authentic videos, in their turn, are a type of audiovisual aids that are created for purposes other than pedagogical [9], primarily, for people for whom English is a native language. Consequently, authentic videos are always more valuable for teaching ESP (or EFL) than specially created for educational purposes, also known as 'adapted' ones. According to Sherman [11], the authenticity of study materials creates such incentive for students of technical specialties that no other type of educational aids can, as long as there is a special excitement in being able to comprehend the information on a video record, which corresponds to their specialty, created by and for native speakers of English.

Even though movies are rarely used by ESP lecturers at technical faculties, they are exactly the teaching aids that bear the most authenticity, context, and extralinguistic information (facial expressions, voice tone, gestures, etc.) – everything students require for successful communication in their future professional sphere.

With film/series fragments and programmes in English, ESP lecturers can ensure that their foreign language lessons meet the basic requirements and characteristics of ESP teaching, aforementioned in the current article, as well as get the following advantages in the class with students of technical faculties [1]:

1) authenticity of target language vocabulary and its natural use (presentation of "real" and modern English language with its constantly-developing and updating list of lexis and special terminology, which cannot be always found in textbooks);

2) visualization of various aspects of students' specialty (devices and technologies that they study both in specialty classes and in English lessons, as well as real examples of specialists of their field and their work situations);

3) maximization of students' attention to the studied material;

4) increase of students' productivity and its duration through the activation of two sensory systems at once – auditory and visual;

5) augmentation of technical students' motivation to study the foreign language.

Although the benefits of authentic videos use in ESP lessons are cogent, some possible negative aspects should be mentioned. Among them are:

1) authentic English videos may be hard to comprehend for students with insufficient levels of English language knowledge;

2) if the videos are presented in the lesson without a specific purpose (a task) before their watch-

ing, the efficiency of such work in the ESP lesson declines greatly, and authentic videos in such a case may become just distraction;

3) if new terminology is not worked on with students of technical specialties prior to watching, the viewing may be complicated for them.

Experimental verification and results.

To check whether authentic English videos affect the work (enhance the study) of technical students in ESP lessons positively, a 4-week experiment was conducted. 30 third-year engineering students were randomly selected and divided into 2 groups (experimental and control), 15 people in each, at the Institute of Energy Saving and Energy Management (IEE) of the National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" in November 2018. It should be mentioned that the results of the pre-experiment test (which checked the students' vocabulary knowledge, both general and technical) of all 30 students were in the same mark range: 4-6 out of 10.

During the experiment, both groups received the same teaching materials and tasks. The difference was in that Group 1 (experimental) was offered educational materials mostly in the form of authentic video clips in English (from Hollywood movies), thematically corresponding to the students' specialty – engineering, and Group 2 (control) received all the information as transcripts and texts. The main focus in tasks was made on the development of students' target language active and passive vocabulary and communicative skills.

The post-experimental test included the same lexis as had been provided in the pre-experimental test, as well as new terminology and general English words and phrases learnt during the time of the experiment.

According to the final results, Group 1 with the marks range 7-9 out of 10 did much better than Group 2 with the marks range 6-7 out of 10. Consequently, the normal efficiency improvement ratio after a 4-week experiment in Group 1 was 1.6, whereas in Group 2 it was 1.3. The students' vocabulary improved by almost two times in Group 1 and the progress remained practically the same in Group 2.

Moreover, in the post-test questionnaires, 95% of the Group 1 students stated that they considered their ESP lessons with authentic videos interesting and motivating, and expressed the desire to watch the proposed films in full in English after the lessons and practice the learnt vocabulary henceforth. While only 75% of Group 2 students said that they felt the incentive to continue practicing newly learnt lexis after the class. This feedback shows the inspiring character of authentic videos in ESP lessons at technical university faculties.

The results of this year's experiment turned out to be positive, just like the outcomes of the last year's one with other 3rd-year engineering students, in which the influence of authentic English videos on the enhancement of technical students' memorization and subsequent recall of the English lexis was verified [12]. The coincidence of positive results of two experiments concerning the beneficial nature of authentic videos for ESP lessons at the technical university, which were conducted in different years and with different students of the same age, confirms undeniably the study-enhancing essence of authentic videos, in particular, film clips, in ESP lessons at technical universities.

Thus, the influence of authentic English media on various aspects of ESP teaching and study has the potential for further examination.

Conclusions. The conducted research and analyses showed the following results:

1. English for Specific Purposes (ESP) is a branch of English as a Foreign Language (EFL) that represents a balance between research and practice, being English teaching in academic studies or for specific professional and scientific purposes.

2. Among the main features of ESP teaching at technical universities are: a) relation to students specialty (topics, disciplines, and activities); b) aiming at meeting students' specified needs and the development of language skills (required for their future professions in the specialty field); c) focusing on the English language applicable to activities and situations characteristic of students' future professional field (specialized language and practice).

3. Students of technical faculties are practically oriented, therefore, they should be provided with an abundant amount of visuals in the English lessons, and authentic videos in English add the missing element to the students' foreign language study – visual content.

4. Authentic videos are a type of audiovisual aids that are created for purposes other than pedagogical, primarily, for native speakers of English. Thus, authentic videos are always more valuable for teaching ESP than adapted ones (specially created for educational purposes) at technical universities.

5. Among popular and most useful audiovisual aids are films and their fragments, programmes, series, as well as any other dubbed video records. Movies bear the most authenticity, context, and extralinguistic information (facial expressions, voice tone, gestures, etc.) – everything students require for successful communication in their future professional sphere.

6. The advantages of using film/series fragments and programmes in English are: a) authenticity of target language vocabulary and its natural use; b) visualization of various aspects of students' specialty; c) maximization of students' attention;

d) increase of students productivity and its duration; e) augmentation of technical students' motivation.

7. The combination of visual and audio aids used for teaching activates multiple parts of students' brains, and therefore, they can process information more efficiently via both auditory and visual sensing systems. In addition to the improved study materials comprehension, students' ability of foreign vocabulary acquiring improves greatly and noticeably in the process of studying English with videos. Moreover, the authenticity of study materials creates such incentive for students of technical specialties that no other type of educational aids can.

8. The possible negative aspects of authentic videos use in ESP lessons are: a) they may be hard to comprehend for students with insufficient levels of the English language knowledge; b) if the videos are presented in the lesson without a specific purpose (a task) before their watching, the efficiency of such work in the ESP lesson declines greatly; c) if new terminology is not worked on with students of technical specialties prior to watching, the viewing may be complicated for them.

9. The experimental verification of the enhancement of technical students' study with authentic English videos in ESP lessons showed that the experimental group students' vocabulary improved by almost two times due to being offered such educational materials as authentic video clips (from Hollywood movies) in English, thematically corresponding to their specialty – engineering, whereas the progress of the control group, which studied using only printed materials (video transcripts and texts), remained practically without changes. In addition to the practical results, 95% of the experimental group students stated that they considered their ESP lessons with authentic videos interesting and motivating, and expressed the desire to watch the proposed films in full in English after the lessons and practice the learnt vocabulary henceforth. While only 75% of the control group students said that they felt the incentive to continue practicing newly learnt lexis outside the class.

References:

1. Barekat B. (2014). The Effect of Authentic and Inauthentic Materials in Cultural Awareness Training on EFL Learners' Listening Comprehension. *Theory and Practice in Language Studies*. 4(5), 1058–1065.
2. Dudley-Evans A., St. John A.M. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach*. Cambridge : Cambridge University Press.
3. Gomathi B.S., Geetha T.S., Raa M.R.R. (2017). A Study of Vocabulary Learning Using Film as a Media – A Case Study of The Under Graduate Engineering Students. *Veda's Journal of English Language and Literature-JOELL*. 4(4), 111–117.
4. Hutchinson T., Waters A. (1987). *English for specific purposes: a Learning-centered Approach*. Cambridge : Cambridge University Press.
5. Ismaili M. (2013). The Effectiveness of Using Movies in the EFL Classroom – A Study Conducted at South East European University. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 2(4), 121–132.
6. Javid, C.Z. (2013). English for Specific Purposes: Its Definition, Characteristics, Scope and Purpose. *European Journal of Scientific Research*. 112(1), 138–151.
7. Kabooha R.H. (2016). Using Movies in EFL Classrooms: A Study Conducted at the English Language Institute (ELI), King Abdul-Aziz University. *English Language Teaching*. 9(3), 248–257.
8. Kalra R. (2017). The Effectiveness of Using Films in the EFL Classroom: A Case Study Conducted at an International University in Thailand. *Arab World English Journal*. 8(3), 289–301.
9. Nunan D. (1988). *The Learner-Centered Curriculum*. Cambridge : Cambridge University Press.
10. Oxford R., Crookall D. (1990). Vocabulary learning: A critical analysis of techniques. *TESL Canada Journal*. 7(2), 9–30.
11. Sherman J. (2003). *Using Authentic Film in the Language Classroom*. Cambridge : Cambridge University Press.
12. Shevchenko M. (2018). Analysis of the Influence of Authentic English Videos on Technical Students' Memorization and Subsequent Recall of the English Lexis. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. VI (65), Issue: 155, 49–53.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-67>

УДК 376.37

Шмирко В.І., Якімцов Ю.В., Коробко О.В., Троян Ю.І.
Запорізький національний технічний університетРЕКОМЕНДАЦІЇ ПО ПІДВИЩЕННЮ БЕЗПЕКИ
ПІД ЧАС РОБОТИ ФАХІВЦІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. На сьогоднішній день, українське суспільство як ніколи усвідомлює необхідність забезпечити дітям з обмеженими можливостями не тільки якісне освітлення, але і комфортні та безпечні умови навчання. Основними учасниками спеціального педагогічного спілкування і корекційного навчання є професійні викладачі-логопеди. При організації навчального процесу на викладача-логопеда покладається основна функція в реалізації практичних заходів щодо профілактики травматизму та виховання у дітей сталих навичок здорового способу життя. В зв'язку з цим, з метою підвищення якості та ефективності навчання з питань безпеки проаналізовано потенційні небезпеки, що можуть виникнути під час навчально-педагогічної роботи студентів-магістрів і викладачів-логопедів. Проаналізовано вплив санітарно-гігієнічних умов праці на здоров'я дітей та викладачів. З метою запобігання прояву негативних факторів в процесі трудової діяльності розглянуто заходи по забезпеченню безпеки, санітарії та гігієни праці в інклюзивно-ресурсному центрі.

Ключові слова: аналіз потенційних небезпек, санітарно-гігієнічні умови, корекційна освіта, інклюзивно-ресурсний центр.

Shmyrko Vera, Yakimtsov Yuriy, Korobko Alexander, Trojan Yuliya
Zaporozhye National Technical UniversityRECOMMENDATIONS OF SAFETY IMPROVING DURING THE SPECIAL EDUCATION
SPECIALIST'S WORKING PROCESS

Summary. Currently Ukrainian society faces the necessity of providing disabled kids with quality and safe education. There are professional speech therapists who take part in special pedagogical communication and special education. When managing studying process, the speech therapist realizes the injury prevention and cultivating sustainable healthy lifestyle. In order to increase the quality and efficacy of education's and occupational's Safety and Health potential risks that Master Students and professional speech therapists can face during the studying process have been analyzed. The influence of sanitary and hygienic working conditions on the health of children and teachers is analyzed. In order to prevent negative factors that may occur during the working process, security, sanitation and occupational health measures in Inclusive Resource Center have been considered. It is noted that during the training of children with limited possibilities, the work of a teacher-speech therapist is characterized by a significant degree of nervous and emotional stress due to the intensification of attention, memory, thinking and emotional sphere, as well as essential requirements for the professional and general erudition of the teacher, his organizing and business qualities. Prolonged raised psycho-emotional stresses can lead to stressful conditions, a decrease in inspiration to work, and to diseases of the nervous system. To ensure safety, an integrated approach to the organization of the educational process is necessary. Compliance with the requirements of regulatory legal documents of Ukraine, the introduction of various pedagogical methods, enhancement of the motivation to be successful in the specialists, reduction of risk susceptibility, and careful control of the safe behavior of the rules will ensure the health of professionals throughout their work.

Keywords: analysis, risk, sanitation, special education, Inclusive Resource Center.

Постановка проблеми. Мова – невичерпне джерело розумового розвитку дитини, без розвинутого мовлення малюк не зможе здобути міцних і ґрунтовних знань з основ наук, не зможе цілісно і гармонійно розвиватися. Спілкування між дітьми та дорослими людьми, що їх оточують, відіграє суттєву роль не тільки в процесі виховання, але і розвиває у дитини інтереси, переконання, мотиви поведінки, загальні потреби. Процес мовлення впливає на розумову роботу дитини, її емоції, переживання, формує характер, навички адекватної поведінки, здорового способу життя, комфортного сприйняття навколишнього світу.

Як відомо, кінцевою метою логопедичного впливу на дитину з порушеннями мовлення є ефективна соціалізація її в середовищі однолітків з нормальним мовленнєвим розвитком. Відбувається цей процес безпосередньо у спілкуванні дорослих і дітей та дітей між собою. Основ-

ними учасниками спеціального педагогічного спілкування і корекційного навчання є професійні вчителі-логопеди, уповноважені допомагати дітям позбутися вад мовлення, й учні – носії цих вад – основні суб'єкти спеціального корекційного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нажаль, останнім часом загострилась проблема мовленнєвих порушень у дітей різного віку. Ефективність корекції цих порушень залежить від об'єднаних зусиль вчителів-логопедів, медиків, батьків і дітей. Вчитель-логопед проводить релаксацію, дихальну, пальчикову та артикуляційну гімнастику, масаж, ставить та автоматизує звуки, розвиває фонематичний слух. Досвід показує, що найбільш доцільно здійснювати логопедичну допомогу у спеціальних групах компенсуючого типу, де можна максимально сконцентрувати зусилля спеціалістів на головній проблемі корекції мовлення.

Робота спеціальних логопедичних груп закладу передбачає вирішення таких завдань:

- створення єдиного корекційно-освітнього простору;
- обладнання предметно-ігрового розвивального середовища, яке стимулює мовленнєвий розвиток дитини;
- пропаганда логопедичних знань серед батьків і педагогів;
- розширення інтегрованих зв'язків, об'єднання зусиль педагогів, медиків, батьків і дітей з метою корекції мовленнєвих порушень.

Тобто, активна педагогічна робота впливає на самопочуття та психоемоційний стан викладачів і висуває до них цілу низку вимог [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для підготовки студентів до безпечної роботи з дітьми, що мають обмежені можливості, згідно навчальних планів передбачено шість годин лекційних занять з предмету «Охорона праці в галузі». Викладачі кафедри «Охорони праці та навколишнього середовища» Запорізького національного технічного університету завжди намагались забезпечити високий рівень підготовки студентів-магістрів, тому був проведений детальний аналіз можливих потенційних небезпек під час виконання корекційно-розвиваючих завдань та санітарно-гігієнічних умов праці в закладах освіти (у тому числі в рамках інклюзивного освітнього середовища), шкіл-інтернатів та спеціалізованих центрів, де організовані логопедичні кабінети.

Цілі статті. З метою підвищення якості та ефективності навчання з питань безпеки та охорони праці проаналізуємо потенційні небезпеки, що можуть виникнути під час навчально-педагогічної роботи студентів-магістрів і вчителів-логопедів. З метою запобігання прояву негативних факторів в процесі трудової діяльності розглянемо заходи по забезпеченню безпеки, виробничої санітарії, гігієни праці і пожежної безпеки в інклюзивно-ресурсному центрі.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи, що робота з дітьми, які мають обмежені можливості, пов'язана з напруженням сенсорного апарату вчителя, активізацією уваги, пам'яті, мислення, емоційної сфери, і полягає у сприйнятті, переробці інформації та донесенні її до дитини у найпростішому виді, то така робота характеризується значним ступенем нервового та емоційного напруження [1].

Тривалі підвищені психоемоційні навантаження можуть призвести до стресових станів, зниження насаги на працю, до захворювань нервової системи. Крім того, надмірна рухова активність, характерна для дітей з зазначеним діагнозом, призводить до невиконання планів занять, їх недостатній ефективності, що, в свою чергу, погіршує психоемоційний стан вчителя. Відсутність у дітей бажання тривало та якісно виконувати зазначені справи, також призводить до суттєвого нервового напруження у фахівців. Неадекватна реакція дітей на зауваження та вимоги з боку педагогів, високі вимоги з боку батьків до професійної та загальної ерудиції вчителя, його організаторських і ділових якостей, а також можливі конфліктні ситуації у колективі, особливо під час збільшення інтенсивності роботи, може призвести до нервово-емоційного виснаження.

Потенційною небезпекою та причиною стомлення як вчителів так і дітей є відсутність індивідуального підходу до кожної дитини, недостатній облік їх стану здоров'я та вікових особливостей. До погіршення психофізіологічного стану дітей можуть привести незадовільні стосунки у колективі – моббінг, особливо, якщо вчителі не мають достатніх навичок швидкого реагування на зміни загального настрою.

Незадовільні ергономічні характеристики робочого місця, нераціональне планування робочого місця, використання застарілих моделей офісного обладнання, може призвести до механічних травм, втоми та порушень кістково-м'язового апарату. Механічне травмування дітей, їх батьків, персоналу можливе під час їх ходьби по сходах, коридорам та території при зниженні уваги, недостатньому освітленні, невідповідних ергономічних рішеннях.

До санітарно-гігієнічних небезпек можна віднести:

1. Небезпеки, що пов'язані з негативним впливом при роботі з відео дисплеєм терміналом на органи зору та функціональний стан людини внаслідок використання застарілої техніки, недотримання режиму праці та відпочинку, нераціональної організації робочого місця.

2. Переохолодження або перегрівання, що викликають загальні захворювання при незадовільних параметрах мікроклімату у зв'язку з відсутністю або неправильною роботою засобів забезпечення опалення.

Основним напрямком забезпечення безпеки під час навчання, перебування дітей в інклюзивно-ресурсному центрі є постійне виконання вимог та рекомендацій нормативно-правових актів України.

Для забезпечення гігієни та високого рівня комфорту враховуються вимоги ДБН В.2.2-3-2018 «Будинки та споруди закладів освіти» та застосовуються будівельні матеріали, що мають низьку теплопровідність, низьку звукопровідність, малу гігроскопічність, достатню повітря провідність та пристосовані до постійного вологого прибирання [2].

Для забезпечення належних ергономічних умов на робочому місці ДСТУ 7234:2011 «Дизайн і ергономіка. Обладнання виробниче. Загальні вимоги дизайну та ергономіки» [3]. Рекомендовано використання зручної сучасної офісної техніки, що суттєво підвищить рівень працездатності людини та зменшить втому при роботі з необхідною технікою. Оформлення кабінету, відповідно до рекомендацій ДСанПіН 2.3-185-2013 «Гігієнічні рекомендації до улаштування, утримання і режиму спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, та навчально-реабілітаційного центру», забезпечить відповідність діагностичі, віковим і індивідуальним особливостям дітей [4].

Логопедичний кабінет доцільно розділити на три зони. Перша – це робоча зона, в якій є зона корекції звуковимовлення (у настінного дзеркала), зона виправлення і профілактики порушень усного і писемного мовлення (парти, дошка, індивідуальні дзеркала) та зона методичного, дидактичного й ігрового супроводу (посібники,

ТСО, робочий стіл логопеда). Друга – ігрова зона, а третя – релаксаційна зона (кушетка для проведення масажу, м'які іграшки, м'які меблі для розслаблення дітей, що заїкаються) [5]. Крім того, необхідною є інформативна зона для батьків і педагогів, в якій на планшетах, стендах постійного та змінного характеру розміщуються популярні відомості щодо розвитку і корекції мовлення дітей, надається сучасна інформація та всесвітні методичні досягнення.

Оформлення робочої зони повинно бути більш витриманим як в кольорі, так і в наборі матеріалів та наочних посібників, що потрапляють у поле зору дитини. Ігрову і релаксаційну зони необхідно розташувати за спиною сидячих дітей щоб дитина не відволікалася під час роботи [6]. Створити комфортну навчально-ігрову обстановку приміщення допоможуть:

- дотримання єдиного стилю та застосування різноманітних деталей для гри і навчання, органічно вбудованих в інтер'єр кабінету;

- різнобарвне кольорове оформлення, яке налаштовує на позитивне сприйняття навчальної інформації; застосування в оформленні живих рослин;

- наявність в оформленні кабінету деталей, які позитивно впливають на емоційний стан учасників освітнього процесу тощо.

Для підвищення ефективності навчання робоча зона оснащена трьома настінними дзеркалами, спеціальними робочими планшетами та плакатами із зображенням кольорових картинок, спрямованих на виправлення мовного дефекту. На планшетах бажано розміщувати оповідання і казки для переказів, барвисті картинки для складання оповідань, загадки, дитячі віршики, словесні ігри та завдання. В кожному логопедичному кабінеті також повинна бути зона з підготовки до освоєння дитиною грамоти. Простір цієї зони має бути обладнаний розлінійною магнітною дошкою, комплектом різнокольорових магнітів

та указкою. Меблі та шкільна дошка у логопедичному кабінеті відповідають ДСанПіН 8.2.1-181-2012 «Полімерні та полімервмісні матеріали, вироби і конструкції, що застосовуються у будівництві та виробництві», що дасть можливість забезпечити не тільки безпеку під час навчання, а і естетичне задоволення та комфорт [7].

Для мінімізації негативного впливу підвищеного психоемоційного навантаження необхідним є оптимізація режиму трудового процесу [8]. Також необхідно впроваджувати сучасні методи психологічного розвантаження:

- 1) деякі перерви використовувати для виконання комплексу фізичних вправ: для зниження нервово-емоційного напруження, втомлення зорового аналізатору, поліпшення мозкового кровообігу, подолання несприятливих наслідків гіподинамії, запобігання втомі;

- 2) при проведенні сеансів психофізіологічного розвантаження рекомендується використовувати деякі елементи методу аутогенного тренування. При цьому увага приділяється набуванню й закріпленню навичок м'язового розслаблення (релаксації) [9];

- 3) перерви рекомендовано проводити в кімнаті психофізіологічного розвантаження з відповідним інтер'єром, кольоровим оформленням та прийємним звуковим супроводом [2; 10].

Висновки та пропозиції. Таким чином, комплексний підхід в організації навчально-оздоровчого процесу (застосувань різноманітних педагогічних методів, підвищення у фахівців мотивації до успіху, зниження схильності до ризику, ретельного контролю засвоєння правил безпечної поведінки при виконанні робіт в інклюзивно-ресурсному центрі, засвоєння теоретичних навичок для виконання робіт за фахом) дасть можливість виховати фахівців для яких життєвою моделлю є здоровий спосіб життя та безпечна поведінка незалежно від зовнішніх обставин.

Список літератури:

1. Кундієв Ю.І., Яворовський О.П., Шевченко А.М. Гігієна праці. Київ : ВСВ «Медицина», 2011. 904 с.
2. ДБН В.2.2-3-2018 «Будинки та споруди закладів освіти».
3. DSTU 7234:2011 «Дизайн і ергономіка. Обладнання виробниче. Загальні вимоги дизайну та ергономіки».
4. ДСанПіН 2.3-185-2013 «Гігієнічні рекомендації до улаштування, утримання і режиму спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, та навчально-реабілітаційного центру».
5. Балабанова В.М., Лопатіна Л.В., Лалаєва Р.Л., Чистович І.А. Діагностика порушень мовлення у дітей та організація логопедичної роботи в умовах дошкільного освітнього закладу. СПб. : Дитинство-Прес, 2012. 177 с.
6. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ : програмно-методичний комплекс. Київ : Освіта України, 2011. 292 с.
7. ДСанПіН 8.2.1-181-2012 «Полімерні та полімервмісні матеріали, вироби і конструкції, що застосовуються у будівництві та виробництві».
8. Березуцький В.В., Бондаренко Т.С., Валенко Г.Г. Основи охорони праці. Харків : Факт, 2005. 327 с.
9. Пономарева Г.А. Синдром «емоціонального вигорання» у педагогов, працюючих с особыми детьми» и способы его профилактики в условиях образовательного учреждений. *Специальная психология*. 2006. № 1. С. 48–57.
10. Катренко Л. А., Пістун І.Н. Охорона праці в галузі освіти. Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. 304 с.

References:

1. Kundiev Yu.I., Yavorovskiy O.P., Shevchenko A.M. (2011). *Hihiiena pratsi*. [Hygiene of labor]. Kyiv : VSV «Medytsyna». (in Ukrainian)
2. DBN V.2.2-3-2018 «Budynky ta sporudy zakladiv osvity» [DBN V.2.2-3-2018 «Buildings and facilities of educational institutions»]. (in Ukrainian)
3. DSTU 7234:2011 «Dyzain i erhonomika. Obladnannia vyrobnyche. Zahalni vymohy dyzainu ta erhonomiky» [DSTU 7234:2011 «Design and ergonomics. Equipment industrial. General requirements for design and ergonomics»]. (in Ukrainian)

4. DСанПиН 2.3-185-2013 «Hihienichni rekomendatsii do ulashtuvannia, utrymannia i rezhymu spetsialnykh zahalnoosvitnykh shkil (shkil-internativ) dlia ditei, yaki potrebuiut korektsii fizychnoho ta (abo) rozumovoho rozvytku, ta navchalno-reabilitatsiinoho tsentru» [DSanPiN 2.3-185-2013 «Hygienic recommendations for the arrangement, maintenance and mode of special general schools (orphanages) for children who need correction of physical and (or) mental development, and educational-rehabilitation center»].
5. Balabanova V.M., Lopatina L.V., Lalaeva R.L., Chystovych I.A. (2012). Diahnastyka porushen movlennia u ditei ta orhanizatsiia lohopedychnoi roboty v umovakh doshkilnoho osvitnoho zakladu [Diagnosis of speech disorders in children and organization of speech therapy work in pre-school educational institutions]. SPb. : Dytynstvo-Pres. (in Russian)
6. Ribtsun Yu.V. (2011). Korektsiine navchannia z rozvytku movlennia ditei molodshoho doshkilnoho viku iz ZNM : prohramno-metodychnyi kompleks [Correctional training on the development of broadcasting of children of junior preschool age with ZNM: program-methodical complex]. Kyiv : Osvita Ukrainy. (in Ukrainian)
7. DСанПиН 8.2.1-181-2012 «Polimerni ta polimervmisni materialy, vyroby i konstruksii, shcho zastosovuiutsia u budivnytstvi ta vyrobnytstvi» [DSanPiN 8.2.1-181-2012 «Polymer and polymer-based materials, products and constructions used in construction and production»]. (in Ukrainian)
8. Berezutskyi V.V., Bondarenko T.S., Valenko H.H. (2005). Osnovy okhorony pratsi [Basics of labor protection]. Kharkiv : Fakt. (in Ukrainian)
9. Ponomareva H.A. (2006). Syndrom «emotsyonalnoho vyhoranyia» u pedahohov, robotaiushchych s osobymy detmy» y sposoby eho profylaktyky v uslovyakh obrazovatelnoho uchrezhdenyi [The syndrome of «emotional burnout» among teachers working with special children and methods of its prevention in the conditions of educational institutions]. *Spetsyalnaia psykholohyia*, vol. 1, pp. 49–76.
10. Katrenko L.A., Pistun I.N. (2004). Okhorona pratsi v haluzi osvity [Labor protection in education]. Sumy : VTD «Universytetska knyha». (in Ukrainian)

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-68>

УДК 81'25:821.133.1

Білас А.А., Семенченко О.В.

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

ВІДТВОРЕННЯ ФУНКЦІЙ ФАМІЛЬЯРИЗМІВ ЯК ОДИНИЦЬ РОЗМОВНОГО МОВЛЕННЯ У ПЕРЕКЛАДІ

Анотація. У статті розглядаються французькі розмовні елементи, зокрема фамільяризми, як одиниці розмовного мовлення. Досліджено проблематику та адекватність їх відтворення в українському перекладі. Визначено функції французьких фамільяризмів. З'ясовано особливості перекладу розмовних одиниць та труднощі, які виникають у перекладача на основі особливостей розмовних елементів. Проаналізовано особливості відтворення функцій французької фамільяричної лексики в контексті українського перекладу роману А. Мартен-Люган «Щасливі люди читають книжки і п'ють каву».

Ключові слова: розмовно-фамільярне мовлення, фамільяризми, функції мовлення, особливості перекладу.

Bilas Andriy, Semenchenko Oksana
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

RENDERING OF THE FAMILIARISMS FUNCTIONS AS SPOKEN UNITS IN TRANSLATION

Summary. The article deals with French spoken elements, in particular familiarisms, as units of spoken language. The problems and adequacy of their reproduction in the Ukrainian translation are investigated. The functions of French familiarisms are defined. The research makes it possible to confirm that Ch. Bally drew linguists' attention to the linguistic heterogeneity of colloquial speech, distinguishing its varieties: the argot speech, the so-called vernacular speech, vulgar speech and the familiar speech. The difficulties of the colloquial units translation encountered by a translator on the basis of features of conversational elements are revealed. The peculiarities of the reproduction of the functions of the French vocabulary in the context of the Ukrainian translation of the novel "Happy people read books and drink coffee" by A. Martin-Lugan are analysed. The spontaneity as unprepared colloquial speech, characterized by emotionality, pragmatism, availability, individuality of intentions and strategies, is determined as one of the main criteria for defining the nature of colloquial speech. Its main defined functions illustrated in the novel "Happy people read books and drink coffee" by A. Martin-Lugan are function of generalization, function of influence or action, regulation function, planning function, diacritic function, contact function, expression function. The problem of attempts by the author to reproduce in her novel the authenticity of the spoken language which differs from the actual oral colloquial speech was analyzed in comparing the original and translation texts. The question of the adequate translation of the French low colloquial vocabulary by using stylistic transformations and exact reproducing of speech functions in the novel by A. Martin-Lugan mentioned above and its translation of L. Kononovych is examined.

Keywords: spoken speech, familiarism, speech functions, peculiarities of translation.

Постановка наукової проблеми та її значення. Однією з головних проблем перекладача сучасної літератури є проблема перекладу експресивно навантажених розмовних елементів, які виходять за рамки літературної мови. У сучасній художній літературі, і французькій зокрема, розмовно-фамільярна лексика побутує практично у кожному прозовому творі. Звісно, усне розмовне мовлення та результат спроб автора відтворити в художньому тексті автентичність розмовного реєстру певною мірою відрізняється. В усному дискурсі розмовно-фамільярний елемент вживається спонтанно, а в літературному тексті він проходить кілька етапів «шліфування» та свого роду цензури перед тим, як художній твір вийде у світ. І саме через це у перекладача виникають певні труднощі в передаванні смислового навантаження та емоційного забарвлення того чи іншого розмовного елемента оригіналу.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Феномен розмовного мовлення та його функцій досліджували представники мовознавства, пере-

кладознавства та психолінгвістики, які фундаментально чи частково досліджували феномен розмовного мовлення та його функції у мовознавчому та перекладознавчому аспектах. У процесі дослідження ми спиралися на положення наукових праць А.А. Біласа [1; 2; 9], О.О. Волгіної [3], Л.С. Виготського [4], О.О. Леонтьєва [5], І.А. Лиходкіної [6], С.Л. Рубінштейна [8], К. Бланш-Бенвеніст [12; 13], А. Соважо [15].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю вивчення живого французького мовлення, зокрема фамільяризмів, як його одиниць, та функцій, які вони виконують в узусі. Сучасне мовознавство розвивається в межах мовних та міжкультурних комунікацій. І в цьому плані розмовна мова видається одним з основних компонентів наукового дослідження. **Метою** роботи є окреслення функцій французьких фамільяризмів з метою їх адекватного відтворення в українському перекладі. **Об'єктом** дослідження є фамільяризми як компонент французького розмовного мовлення.

Предметом дослідження є особливості відтворення функцій французької фамільярної лексики в контексті українського перекладу роману А. Мартен-Люган «Щасливі люди читають книжки і п'ють каву» [7; 12].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Мовознавці по-різному підходять до визначення поняття «розмовна мова». За основу дефініції цього феномена беруть, зазвичай, ті риси розмовної мови, які найточніше відповідають завданням конкретних досліджень. Відсутність єдиного визначення сутності поняття «розмовна мова» свідчить про багатосторонність, багатоаспектність та багатофакторність цього явища [1, с. 171].

Деякі мовознавці виділяють побутово-розмовне мовлення як самостійну систему, яку протиставляють літературній мові. Але здебільшого його розглядають у межах стильової структури усного літературного мовлення. Автори енциклопедичного словника подають визначення: «Розмовне мовлення – це різновид усного літературного мовлення, яке обслуговує щоденне побутове спілкування і виконує функцію спілкування» [11, с. 407]. Практично тотожним є тлумачення, яке наведене у виданні «Українська мова. Енциклопедія»: «Особливий різновид літературної мови, яким послуговуються мовці в щоденному неофіційному спілкуванні» [10, с. 560].

У французькій мовознавчій традиції термін «*oral spontané*» («усний спонтанний») не дуже поширений, що не можна сказати про «*français parlé*». У працях про розмовне мовлення (*langage parlé*) воно швидше визначене термінами *populaire* (просторічне) (П. Гіро), *familier* (фамільярне), *non conventionnel* (нетрадиційне) (А. Рей), *non standard* (нестандартне), *informel* (неформальне) [12, с. 21–22] на підставі соціально-детермінованого підходу до трактування мовлення. Це означає, що, з одного боку, можемо подібати термін «спонтанна усна мова» з певним імпліцитним навантаженням, який зводиться до певного і обмеженого використання усної мови, а саме «фамільярної говірки». Або, з іншого боку, навпаки, характерні риси «спонтанної мови», фамільярної чи нестандартної, наближують нас до розуміння «розмовної мови», навіть якщо їх можна простежувати в літературних творах [12, с. 21–22].

Просторічний та розмовно-фамільярний стилі мови відрізняються один від одного за соціально-культурними параметрами. Але це не виключає використання окремих просторічно забарвлених засобів вираження в розмовно-фамільярному стилі культурних мовців. Ці засоби помітні перш за все в тому, що просторічний стиль допускає цілий ряд граматичних порушень. Одним з найважливіших лінгвістичних факторів, які призводять до помилок такого типу, є спрощення граматичної системи мови та уніфікація граматичних форм.

Специфіка використання просторічного vocabulary, відсутність українського відповідника, якісні та кількісні розбіжності цієї лексики, недостатне її відображення у загальних словниках – все це призводить до не зовсім правильного розуміння французького дискурсу. У сучасній перекладацькій практиці постає важлива проблема: як відтворювати стилістично знижені частини художнього твору, що зумовлене вживанням фамільярних

та арго. Саме тому дуже важливо розмежовувати рівні мови за їхнім смисловим навантаженням та емоційним забарвленням [13, с. 7–8].

Варто зазначити також, що під час усного мовлення особливо помітно виявляється емоційний стан мовця, а також ставлення до теми розмови і до самого співрозмовника. І будь-який вид мовлення, зокрема усне і письмове, має своє призначення, тобто виконує певні функції. Головним змістом мовлення є процес комунікації, який реалізується за допомогою функцій повідомлення думки і впливу як на мовця, так і на інших людей.

Актуальним для нашої наукової розвідки видаються положення про мовленнєві функції, досліджені С.Л. Рубінштейном [8] у галузі психолінгвістики. Дослідник виокремив: 1) функцію повідомлення (або передачі інформації); 2) функцію узагальнення (позначення); 3) функцію впливу або дії; 4) функцію регулювання; 5) діакритичну функцію, 6) функцію контакту.

До прикладу, однією з основних функцій мови є функція повідомлення, основою якої є, власне, сам процес обміну інформацією та думками між людьми за допомогою слів з метою налагодження контактів. Такими засобами слугують розмовні вирази, як от прощання: *О.К., à demain* [14, с. 15]. – *Добре, завтра зустрінемося* [7, с. 27]. Також сюди можна віднести і певні граматичні конструкції, наприклад, усічене заперечення без частки «не»: *Certainement pas* [14, с. 4] – *Де ж пак* [7, с. 9]! Такі засоби виражають реальність мовця та засвідчують вживання «живої» мови.

Функція узагальнення, згідно якої спілкування між людьми стає можливим лише за умови, коли всі співрозмовники використовують одні й ті ж словесні знаки з однаковим значенням. Як приклад, можна навести номінацію видів пива: *Colin ne buvait que des bières brunes, il n'aimait pas les blondes* [14, с. 10] – *Колен любив тільки темне пиво і завжди жартував, як то він примудрився закохатися в мене, любительку світлого* [7, с. 20]. Лексичні одиниці «*brun(e)*» та «*blond(e)*» зазвичай використовуються для позначення кольору волосся, але з даного прикладу зрозуміло, що таким чином автор показує, наскільки символічним є ставлення героїв до особливих сортів пива.

Ще однією важливою функцією є функція впливу або дії. Як правило, це наказ, заклик чи переконання, коли мовець за допомогою мовлення намагається спонукати співрозмовників до певної дії чи сформулювати у слухачів певну точку зору на що-небудь. У наведеній репліці авторка показує відношення героїні до ситуації з метою формування у читачів аналогічного ставлення: *Je marchais sur la route pour éviter ces foutus poteaux qui obligeaient à slalomer* [14, с. 13]. – *Ішла проїжджаю частиною, щоб не обходити кліті стовпи* [7, с. 24].

На основі попередніх двох функцій можна виділити ще одну – функцію регулювання, зокрема своєї власної поведінки та поведінки і діяльності інших людей, з якою тісно пов'язана функція планування, а саме планування власної діяльності і поведінки мовця та оточуючих в соціумі. Прикладом тут може слугувати фамільярне дієслово *becqueter* («жертити, поглинати»): *Encore faudrait-il que je trouve quelque chose d'excitant*

à *becqueter* [14, с. 7]. У перекладі простежуємо адекватність відтворення функції регулювання, де досліджувана одиниця адекватно передає зміст вихідного тексту за допомогою колоритного фразеологізму: *Ще треба чогось прикупити, щоб на зуб кинути* [7, с. 15].

Ще одна важлива функція живої розмовної мови – діакритична – служить для позначення тієї чи іншої немовної ситуації і виразно проявляється в трудовій діяльності. Сюди відносять і появу арготичних лексичних одиниць для позначення певних понять певної професії. Значна частина французької арготичної і просторічної лексики, особливо із сильним експресивним, емоційно-оцінним забарвленням, не має чіткої семантичної визначеності. Абстрактність значення таких лексем актуалізується в певному контексті [6, с. 9]. У досліджуваному романі присутніми є елементи арготичної лексики: ... *quand on goûte à Félix, on devient accro* [14, с. 8], де слово *accro* позначає наркомана і має відповідник *наркоша* [9, с. 21]. Л. Кононович, у свою чергу, не використав названий еквівалент, а застосував конверсивний дескриптивний переклад: *Як скуштує мене хтось, то вже не відлипне* [7, с. 16]. Таким чином він замінив іменник *accro* на дієслово *не відлипне* та пом'якшив значення, що в перекладі майже не змінило мовної функції оригіналу. Але такий переклад не викликає дисонансу, адже поняття «фамільяризм» не існує в українській мові, тому щоб передати цей розмовний компонент автор-перекладач використав просторічну лексику. Таку ж функцію виконує і скорочення назви професії: *Je ne veux pas de psy...* [14, с. 18] – *Не хочу я ходити до психіатра* [7, с. 34].

До власне мовленевих належить і функція контакту, яка полягає у використанні, разом із загальноживаними, мовні засоби, що слугують для встановлення контакту. А такому випадку в мовному спілкуванні можуть мати місце вигуки та певні вокалізми. А. Мартен-Люган у романі «Щасливі люди читають книжки і п'ють каву» вживає вигуки та вставні слова як компонент фамільярного мовлення, щоб наблизити тестову

мову до живого спілкування. Наприклад: *Bon, très bien. Filez! Oust! Je ne veux plus vous voir* [14, с. 4], що у перекладі відтворюється нейтральним аналогом: *Та добре вже, ідьте. Очі б мої вас не бачили!* [7, с. 9]. Це означає, що переклад вихідного тексту не є адекватним, однак функція контакту та відношення мовця до ситуації передається у перекладі.

Як вважає О.О. Леонтьєв [6], ці мовні функції не обов'язково проявляються в кожному процесі мовлення. Наприклад, за допомогою мовлення людина висловлює своє ставлення до певного предмета, явища і до себе, з чого і випливає функція вираження. Зазвичай при висловленні ставлення до чого-небудь, мовлення отримує певне емоційне забарвлення, що і сприяє розумінню оточуючих ставлення до предмета, про який йдеться. І використання відповідної лексики з певним емоційним забарвленням якнайкраще передає цю функцію. Прикладом цієї функції слугує відповідь героїні: *Je me fous du devoir!* [14, с. 16], що показує її байдужість до ситуації: *Начхала я на обов'язок!* [7, с. 30].

Висновки і пропозиції. В результаті аналізу мовних функцій визначено, що у творі Аньєс Мартен-Люган «Щасливі люди читають книжки і п'ють каву» [7] мають місце наступні мовні функції: функція повідомлення, функція узагальнення, функція впливу або дії, функція регулювання, функція планування, діакритична функція, функція контакту та функція вираження. Можна зробити висновок, що загалом функціональні особливості французьких фамільяризмів в українському перекладі зберігаються. Хоча у перекладі розмовно-фамільярних елементів мови неможливо уникнути значних втрат, оскільки такі одиниці володіють яскраво вираженим національним забарвленням, і у спробі адекватно їх відтворити не завжди вдається використати відповідні пласти мови перекладу. Так само ненормативну французьку фамільярну лексику неможливо точно передати засобами української просторічної лексики, а українське просторіччя – засобами французького.

Список літератури:

1. Білас А.А. Визначення розмовної мови у французькому мовознавстві. *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови.* 2013. № 21. С. 171–176.
2. Білас А.А. До питання перекладу одиниць зниженого розмовного мовлення. *Мова і культура.* 2013. № 16. Т. 4. С. 415–422.
3. Волгіна О.О. Щодо стилістичної норми в лінгвістиці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна.* 2012. № 24. С. 35–37.
4. Выготский Л.С. *Психология развития человека.* Москва : Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. 1136 с.
5. Леонтьев А.А. *Слово в речевой деятельности: Некоторые проблемы общей теории речевой деятельности.* Изд. 2-е, стереотипное. Москва : Эдиториал УРСС, 2003. 248 с.
6. Лиходкина И.А. Проблема перевода на русский язык французских синтаксических конструкций с разговорной/сниженной лексикой (на примере романа Л.Ф. Селина «Путешествие на край ночи»). *Вестник МГОУ. Серія : Лингвистика.* Москва : Изд-во МГОУ, 2010. № 2. С. 144–148.
7. Мартен-Люган А. *Щасливі люди читають книжки і п'ють каву* : роман / переклад з фр. Леоніда Кононовича. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 160 с.
8. Рубинштейн С.Л. *Основы общей психологии.* Составители, авторы комментариев и послесловия А.В. Брушлинский, К.А. Абульханова-Славская. СПб. : Питер, 2000. 720 с.
9. *Словник французької арготичної і просторічної лексики* / укладач Андрій Білас. Івано-Франківськ : ПП Бойчук А.Б., 2014. 176 с.
10. *Українська мова. Енциклопедія.* Вид. друге, виправлене і доповнене. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. Бажана, 2004. 833 с.
11. *Языкознание. Большой энциклопедический словарь* / Гл. ред. В.Н. Ярцева 2-е изд. Москва : Большая Российская энциклопедия, 1998. 685 с.
12. Blanche-Benveniste C., Bilger M. *Français parlé-oral spontané: quelques réflexions. Revue française de linguistique appliquée.* 1999. Vol. IV-2. P. 21–30.

13. Blanche-Benveniste C., Jeanjean C. *Le français parlé : Transcription et édition*. Paris : Didier Erudition, 2000. 264 p.
14. Martin-Lugan A. *Les gens heureux lisent et boivent du café*. Paris : Édition Michel Lafon, 2013. 95 p.
15. Sauvageot A. *Analyse du français parlé*. Paris : Hachette, 1972. 189 p.

References:

1. Bilas A.A. (2013). Vyznachennya rozmovnoyi movy u frantsuz'komu movoznavstvi [The Definition of Colloquial Language in French Linguistics]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Inozemni movy*, vol. 21, pp. 171–176.
2. Bilas A.A. (2013). Do pytannya perekladu odynyts' znyzhenoho rozmovnoho movlennya [Translation of Low Colloquial Words]. *Mova i kul'tura*, vol. 16, T. 4, pp. 415–422.
3. Volhina O.O. (2012). Shchodo stylistychnoyi normy v linhvistytsi [Stylistic norm in linguistics]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya : Filolohichna*, vol. 24, pp. 35–37.
4. Vygotsky L.S. (2005). *Psyhologhyia razvytyia cheloveka* [Psychology of human development]. Moskva : Yzd-vo Smysl; Yzd-vo Eksmo, 1136 p.
5. Leont'ev A.A. (2003). Slovo v rechevoy deyatel'nosti: Nekotorye problemy obshchey teoryi rechevoy deyatel'nosti [About speech activity: Some Problems in General Theory of Speech Activity]. Yzd. 2-e, stereotypnoye. Moskva : Edytoryal URSS, 248 p.
6. Lykhodkyna Y.A. (2010). Problema perevoda na russkyy yazyk frantsuzskyykh syntaksycheskyykh konstruktsyy s raz hovornoj/snyzhenoy leksyky (na primere romana L.F. Selyna «Puteshestviye na kray nochy») [Problem of translating French syntax constructions containing in formal/vulgar vocabulary (in L.-F. Céline's novel "Journey to the End of the Night") into Russian]. *Vestnyk MGU, Seriya : Linyhvistyka*, Moskva : Yzd-vo MGU, vol. 2, pp. 144–148.
7. Martin-Lugan A. (2017). Shchaslyvi lyudy chytayut' knyzhky i p'yut' kavu [Happy people reading books and drinking coffee]: roman / pereklad z fr. Leonida Kononovycha. L'viv : Vydavnytstvo Staroho Leva, 160 p.
8. Rubynshteyn S.L. (2000). *Osnovy obshchey psyhologhyi* [Fundamentals of General Psychology]. Sostavlytely, avtory kommentaryev y posleslovyia A.V. Brushlynskyi, K.A. Abul'khanova-Slavskaya. SPb. : Pyter, 720 p.
9. Slovnyk frantsuz'koyi arhotychnoyi i prostorichnoyi leksyky tionary of [Dictionary of argot and vernacular French] (2014). Ukladach Andriy Bilas. Ivano-Frankivs'k : PP Boychuk A.B., 176 p.
10. *Ukrayins'ka mova. Entsyklopediya* [Ukrainian language. Encyclopedia] (2004). Vyd. druhe, vypravlene i dopovnene. Kyiv : Yzd-vo «Ukrayins'ka entsyklopediya» im. M. Bazhana, 833 p.
11. *Yazykoznanaye. Bol'shoy éntsyklopedycheskyy slovar'* [Linguistics. Big Encyclopedia Dictionary] (1998). Gl. red. V.N. Yartseva, 2-e yzd. Moskva : Bol'shaya Rossyyskaya éntsyklopedyya, 685 p.
12. Blanche-Benveniste C., Bilger M. (1999). Français parlé-oral spontané: quelques réflexions. *Revue française de linguistique appliquée*, vol. IV-2, pp. 21–30.
13. Blanche-Benveniste C., Jeanjean C. (2000). *Le français parlé: Transcription et édition*. Paris: Didier Erudition, 264 p.
14. Martin-Lugan A. (2013). *Les gens heureux lisent et boivent du café*. Paris : Édition Michel Lafon, 95 p.
15. Sauvageot A. (1972). *Analyse du français parlé*. Paris : Hachette, 189 p.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-69>

УДК 81'37. 81-114:[811.161.2+811.162.1+811.111]

Білоус А.О.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

СЛОВОТВОРЕННЯ ВІДЛОКАТИВНИХ АГЕНТИВНИХ ІМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ПОРІВНЯНО З ПОЛЬСЬКОЮ ТА АНГЛІЙСЬКОЮ МОВАМИ

Анотація. У статті зіставлено словотвірні типи категорії агентивності відлокативних агентивних іменників у сучасній українській, польській та англійській мовах. З'ясовано особливості словотвірної категорії як одиниці дериватології, визначено межі агентивності як семантико-словотвірної категорії. Розглянуто афіксальний спосіб словотворення відлокативних агентивних назв. Визначено семантичну структуру аналізованих дериватів та враховано відмінності в мотивації за частиномовним критерієм. Також проаналізовано відлокативні іменники за критерієм тотожності / нетотожності лексичного наповнення основ і тотожності / нетотожності формальної частини в досліджуваних мовах. Встановлено продуктивність словотвірних типів у межах зазначеної формальної субкатегорії в українській, польській та англійській мовах.

Ключові слова: агентивність, словотвірна категорія, словотвірний тип, словотвірна пара, словотвірний формант, продуктивність, суфікс.

Bilous Alina

Black Sea National University of Petro Mohyla

WORD-FORMATION OF NOMINA AGENTIIUM (NAMES OF AGENTS WHO PERFORMED THE ACTIONS) DERIVATED FROM LOCATIVE NOUNS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE IN COMPARISON WITH POLISH AND ENGLISH

Summary. This work deals with comparing of word-building patterns of nomina agentium derived from locative nouns in modern Ukrainian, Polish and English languages. The features of word-formation category as derivational unit are found out. Nomina agentium derived from locative nouns is considering as the formal subcategory of nomina agentium word-formation category. We discovered the nomina agentium as the semantic and the word-formation category, detached the derivation of nomina agentium with the help of suffixes and from nouns. The productivity of various formations of the same type has been established. The research of the given subject has led to the conclusion that word-formative category is the most appropriate unit to be analyzed while comparing word-building processes in different languages. It shows structural and semantic differences in a very precise way. Also, nomina agentium derived from locative nouns are described according to general meaning of the notion, its borders are defined, various approaches were taken into consideration. In addition, model of a comparable research of word-formation category was developed taking into account features of characterized languages relations. During the comparable word-formative analysis it is defined similarities and differences in ways of word formation, it is quantitatively characterized a set of derivational means in comparable languages. Identity of lexical meaning of a formal part, possible stylistic distinctions are also examined. Also, agent names derived from locative nouns are analyzed according to the criterion of identity / non-specificity of the lexical meaning of the bases and the identity / non-identity of the formal part in the studied languages. The productivity of word-formative types in borders of the languages specified formal subcategory in Ukrainian, Polish and English is established.

Keywords: nomina agentium, word-building category, word-building pattern, word-formation pair, word-building formant, productivity, suffix.

Постановка проблеми. Синхронічне зіставлення особливостей словотворення української, польської та англійської мов дозволяє виявити відмінності у функціонуванні систем цих віддаленоспоріднених мов. Здатність мови утворювати нові слова, різноманітна та розгалужена система її словотвірних засобів забезпечують пристосованість до змін у мовленні суспільства та подальше збагачення її словникового складу. З-поміж словотвірних категорій іменника виділяють категорію агентивності, яку І. Вихованець ще називає категорією суб'єкта. Назви виконавців дії є одним із найбагатших словотвірних розрядів як щодо кількості лексем, так і щодо багатогранності словотвірних типів у межах словотвірної категорії особи. І. Ковалик пояснює це тим, що «в об'єктивній дійсності наявні різноманітні заняття професій, які постійно викликала до життя виробнича діяльність людей, що й призвело до утворення цілого ряду слів»

[4, с. 49]. На сьогодні існують різні думки стосовно семантико-синтаксичної сутності словотвірної категорії агентивності.

Об'єктом пропонованої розвідки є словотворення відлокативних агентивів у сучасній українській, польській та англійській літературних мовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження словотвірної категорії агентивності привертало увагу багатьох науковців. І. Ковалик подав власну класифікацію СК іменника, у якій чітко визначив місце словотворчого розряду nomina agentium. Н. Клименко структурувала вміст СК агентивності, визначивши її ядро та периферію. О. Потебня наголошував на відмінному функціонуванні цієї СК у різних мовах. В. Олексенко звертав увагу на стилістичні можливості словотвірної категорії особи. Межі СК агентивності також досліджували: Н. Шнякіна, А. Мамрак, В. Лопатін, Ю. Балтова. Словотвір-

ну будову агентивних назв вивчали: Т. Басова, А. Майборода, І. Олійник. Окремі семантичні підгрупи розглядали: В. Коломієць, І. Сухомлин, Н. Титаренко та ін. відомі науковці.

Виділення нерішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність дослідження визначається частковим обґрунтуванням теоретичних засад СК агентивності в українській мові порівняно з польською та англійською. Ю. Балтова та В. Лопатін у своїх працях порівнюють словотвірні можливості російської та польської мов. Крім цього, на сьогодні немає достатньої думки щодо структури досліджуваного розряду СК іменника. М. Кочерган проводить загальний зіставний аналіз лише деяких СК різних частин мови споріднених та неспоріднених мов. Однак праць більш вузького спрямування недостатньо, чим і зумовлена актуальність цієї роботи. Було вперше зроблено спробу проаналізувати зазначену формальну субкатегорію словотвірної категорії агентивності в українській мові порівняно саме з польською та англійською мовами й визначити насамперед відмінні словотвірні типи.

Мета статті – охарактеризувати словотвірні типи відлокативних назв виконавців дії словотвірної категорії агентивності в системах української, польської та англійської мов, виявивши основні спільні та відмінні риси в процесі словотворення.

Виклад основного матеріалу. Словотвірна категорія – це абстрактна одиниця дериватології, що формується сукупністю словотвірних типів, похідні слова в межах яких належать до однієї частини мови, утворені однаковою способом та об'єднані спільністю дериваційного значення, що виражене різними словотвірними формантами. Залежно від частини мови належності твірному слову суфіксальні іменники поділяємо на віддієслівні та відіменні (відіменникові та відприкметникові), а також агентиви, утворені осново- та словоскладанням і словоскладанням.

СК агентивності охоплює особливості творення лексичних одиниць – назв діяча від дієслівної основи за допомогою відповідних суфіксів. На сьогодні термін «агентивність» є рідковживаним, у лінгвістичній літературі здебільшого використовуються словосполучення *назви суб'єкта дії, виконавця дії*. Польський мовознавець А. Клоковська узагальнено зазначає, що агентс – це причина ситуації, яка передбачає своє виконання [6, с. 153]. Вона обґрунтовує важливість уточнення характеру дії (цілеспрямована / випадкова) в реченні, оскільки агентивні іменники є семантично недостатніми в цьому плані.

Н. Клименко виділяє назви виконавців дії або агентиви (від лат. *agens (agentis)* – діючий) і зазначає, що це одна з категорій назв діячів на позначення осіб за родом діяльності, фахом, заняттям, які виражаються іменниками. Порівняно з назвами осіб вони становлять найчисленнішу групу. Ядром її є віддієслівні похідні, на периферії знаходяться відіменні утворення. Важливим, на її думку, є те, що «це напівпредикативні імена, оскільки в їхньому значенні наявна сема 'той, хто виконує дію'. У віддієслівних іменниках значення дії передається твірним дієсловом, її виконавця – суфіксом, семи конкретизаторів дії

(об'єкта, знаряддя, місця, продукту) не виражені в структурі слова. Натомість у відіменних похідних вони, як і сема 'виконавець дії', виражені в слові, а значення самої дії є потенційним. Агентиви утворюються афіксацією, субстантивізацією, осново- та словоскладанням, а також аббревіацією» [3, с. 91–92].

К. Городенська наголошує, що семантико-словотвірну категорію агентивності в структурі іменників складають суфікси віддієслівних іменників, відіменникових іменників, суфікси іншомовного походження, а також складні іменники на позначення суб'єкта дії [2, с. 28]. Останні вважаються формально-граматичними репрезентантами різних типів семантично елементарних речень. Організаційна роль суфіксів у формуванні структури як суфіксальних, так і складних іменників зумовлена їхньою класифікаційною функцією, тобто здатністю визначити частини мовну належність деривата.

Відлокативні агентиви розглядаються як одна з формальних субкатегорій відіменникових дериватів зазначеної словотвірної категорії. Твірна основа похідних субстантивів передає основне лексичне значення слова і може вказувати на об'єкт, інструмент, місце або результат дії. Словотвірний формант має агентивне значення, тобто вказує на виконавця дії, яка, у свою чергу, розуміється потенційно виконуваною. Таким чином, відіменникові агентивні назви можна поділити на такі семантичні групи (за Л. Костиць, субкатегорії [5, с. 26]) як відоб'єктні, відрезультативні, відлокативні та відінструментальні. Розподіл слів проводиться за допомогою трансформації агентивів, розгортання значення слова до рівня простого речення.

Назви виконавців дії можуть утворюватися від твірної основи слова, що є назвою місця, де виконується дія. До цієї групи зараховуємо назви професій (напр., *аптека́р* – людина, яка працює в аптеці), назви осіб за сільськогосподарською діяльністю (напр., *горо́дник* – той, хто працює на городі, займається городництвом) та назви осіб, які перебувають або виконують дію в якомусь місці (напр., *ка́торжник* – людина, яку заслано на каторгу, або яка перебуває чи була на каторзі). До цієї групи не зараховуємо назви національностей та мешканців міст, сіл, незважаючи на те, що вони позначають осіб, які перебувають в тому чи іншому місці. Також додаємо лексеми відприкметникового походження, які семантично пов'язані з місцезнаходженням, напр. *невільни́к* ← *невільн-ий* (КГС, 170) – людина, яка перебуває в неволі.

В українській мові для творення слів цієї семантичної групи використовується незначна кількість суфіксів, з-поміж яких продуктивними є *-ник-* (*сад-ів-ни́к* ← *сад* (КГС, 729), *-ист-* (*гімназ-ист* ← *гімназі́я-а* (СУМ, 69), *-ар-* (*аптека́р* ← *аптека-а* (УСС, 19); малопродуктивними виступають: *-он-* (*компаньй-он* ← *компані́я-а* (УСС, 105), *-ер-* (*парламент-е́р* ← *парламент* (СУМ, 216), *-ач-* (*цирк-а́ч* ← *цирк* (СУМ, 353) та *-івник-* / *-овник-*, які виділяє у словнику Є. Карпіловська, не кваліфікуючи *-ов-*, *-ев-* як інтерфікси (*банк-івник* ← *банк* (КГС, 38). Можна розглядати ці суфікси як аломорфи суфікса *-ник-*, що характеризуються меншою продуктив-

ністю під час творення слів зазначеної семантичної групи. До непродуктивних варто зарахувати суфікси **-ал-** (*провінці-ал* ← *провінцій-а* (СУМ, 280), **-ант-** (*сект-ант* ← *сект-а* (СУМ, 307) та **-ур-** (*кас-ур* ← *кас-а* (СУМ, 133).

Паралельно в українській мові функціонують суфікси **-ар-** та **-ник-** за умови відмінних твірних основ (*млин-ар* ← *млин* (КГС, 530), *мель-ник* ← *молоти*, (КГС, 530), **-ір-** та **-івник-** (*банк-ір* ← *банк* (КГС, 38), *банк-івник* ← *банк* (КГС, 38), **-овик-** та **-ар-** (*пошт-овик* ← *пошта*, *пошт-ар* ← *пошта* (УСС, 182).

У польській мові для творення відлокативних агентивів використовуються суфікси:

– продуктивні: **-нік-** (*ogrod-nik* ‘городник’) ← *ogród* (SSJP, 149), **-іст-** / **-ыст-** (*gimnazj-al-ist-a* ‘гімназист’) ← *gimnazjum* (SSJP, 66), *seminarz-yst-a* ‘семінарист’) ← *seminarium* (SSJP, 223), **-арз-** (*kuch-arz* ‘кухар’) ← *kuchnia* (SSJP, 107), **(-ow)ієс-** (*cyrk-owiec* ‘циркач’) ← *cyrk* (SSJP, 43);

– малопродуктивні: **-ариуш-** (*parlament-ariusz* ‘парламентер’) ← *parlament* (SSJP, 161), **-уш-** (*provincj-usz* ‘провінціал’) ← *provincia* (SSJP, 184), **-єр-** (*bank-ier* ‘банкір’) ← *bank* (SSJP, 20);

– непродуктивні: **-Ø-** (*kompan-Ø* ‘компаньйон’) ← *kompania* (SSJP, 103), **-ор-** (*gwiazd-or* ‘хвастун’) ← *gwiazda* (SSJP, 69).

В англійській мові відлокативні агентивні іменники утворюються за допомогою продуктивних суфіксів **-єр-** (*garden-er* ‘городник’) ← *garden* (CD, 94), *bank-er* ‘банкір’) ← *bank* (CD, 39), *cash-er* ‘касир’) ← *cash* (CD, 47), **-іст-** (*pharmac-ist* ‘фармацевт’) ← *pharmacy* (CD, 342), відоб’єктна мотивація, **cult-іст** ← *cult* (CD, 58) та малопродуктивних **-ару-** (*parliament-ary* ‘депутат’) ← *parliament* (CD, 1138), **-он-** (*compani-on* ‘компаньйон’) ← *company* (CD, 58), **-аріан-** (*parliament-arian* ‘парламентер’) ← *parliament* (CD, 329) *libr-arian* ‘бібліотекар’) ← *library* (CD, 793), **-ал-** (*provinci-al* ‘провінціал’) ← *province* (CD, 1205), **-ан-** (*seminari-an* ‘семінарист’) ← *seminary* (CD, 1536), *sectari-an* ‘сектант’) ← *sectary* (CD, 1522). Трапляються випадки, коли суфікси **-іст-** та **-аріан-** в англійській мові є рівнозначними заміниками, можуть додаватися до тієї ж основи (*seminar-ist*, *semin-arian* ‘семінарист’) ← *seminar* (CD, 1536). Суфікс **-аріан-** є відповідником суфікса **-ант-** в українській та **-іарз-** у польській (*sect-arian* ← *secta* (CD, 1522), *сект-ант* ← *секта* (СУМ, 307), *секс-іарз* ← *sekta* (SPR, 432).

В англійській мові спостерігається явище синтаксичної транспозиції: *high school student* – учень вищої школи, *highwayman* – розбійник, дослівне значення ‘людина біля дороги’. Локація дії під час такої деривації займає препозицію щодо головного слова, а виконувана дія розуміється потенційно. Також продуктивним в англійській мові є додавання суфіксоїда **-ман-** до основи, що позначає місце потенційно виконуваної дії: *stall-man* ‘кіоскер’) ← *stall* (CD, 1567), *rail-man* ‘залізничник’) ← *railroad man*, *railroad-man* ‘залізничник’) ← *railroad* (CD, 1327), *yard-man* ‘садівник’) ← *yard* (CD, 1832).

Словоскладання або основокладання з суфіксацією є досить поширеним під час творення відлокативних агентивів: *cave-dwell-er* ‘печер-

ник’) ← *cave + to dwell* (CD, 133), *resort visitor* ‘курортник’, CD, 1329), *circus actor* ‘циркач’, CD, 145), *goalkeep-er* ‘воротар’) ← *to keep + goal* (CD, 409), *backwoods-man* ‘провінціал’) ← *backwoods* (CD, 63), *stockbrok-er* ‘біржовик’) ← *stock + broker* (CD, 1578). Властивою англійській мові є також наявність агентивів, твірна основа яких латинського походження, тобто твірне слово сучасними словниками не зафіксоване, наприклад, *pedestri-an* ‘пішохід’) утворене від латинського *pedester*, відсутнього в англійській мові (CD, 1175).

Таким чином, український уніфікс **-ариуш-** має малопродуктивний відповідник у польській **-ариуш-**, в англійській **-ару-**, польські суфікси **-уу-** (**-уш-**), **-ор-** (**-ор-**) в українській та англійській мовах не використовуються для творення відлокативних діячів. Продуктивним у польській виступає **-ієс-** / **-єць-**, який в українській та англійській мовах не функціонує як СФ для творення відлокативних агентивів. Суфікси **-он-**, **-ач-**, **-ант-**, **-ал-**, **-ур-** не утворюють іменників зазначеної семантичної групи в польській та англійській мовах. Лише в англійській мові відлокативні деривати можуть утворюватися за допомогою суфікса **-ан-**.

За критерієм тотожності / нетотожності лексичного наповнення основ і тотожності / нетотожності формальної частини 32 деривати поділяємо на такі групи:

1) Різні основи + спільні форманти: *млин-ар* ← *млин* (КГС, 530), *мель-ник* ← *молоти*, (КГС, 530), *мłyn-арз* ← *мłyn* (SPR, 232), *mill-er* ← *mill* (CD, 868); *ворот-ар* ← *ворота* (УСС, 46), *bramk-арз* ← *bramka* (SPR, 47), *goalkeep-er* ← *to keep + goal* (CD, 409) (3 одиниці). Суфікси в зазначених прикладах є спільними лише частково, оскільки можна розглядати **-ар-** та **-єр-** не як алломорфи, а як окремі суфікси з агентивним значенням.

2) Однакові основи + різні суфікси: *кіоск-єр* ← *кіоск* (СУМ, 136), *kiosk-арз* ← *kiosk* (SPR, 166), *kiosk keep-er* (CD, 699); *пошт-овик* ← *пошта*, *пошт-ар* ← *пошта* (УСС, 182), *poczt-owiec* ← *poczta* (SPR, 335), *post-man* ← *post* (CD, 1155) (10 одиниць). Невелика частина слів цієї групи в англійській мові утворена словоскладанням та основокладанням з суфіксацією: *backwoods-man* ‘провінціал’) ← *backwoods* (CD, 63), *circus actor*, *circus man* ‘циркач’ (CD, 145), *kiosk keep-er* ‘кіоскер’ (CD, 699).

3) Різні основи + різні суфікси: *ліс-нік* ← *ліс* (УСС, 112), *leś-nik* ← *las* (SPR, 197), *forest-єр* ← *forest* (CD, 361); *бібліотек-ар* ← *biblioteka* (УСС, 25), *bibliotek-арз* ← *biblioteka* (SSJP, 39), *libr-arian* ← *library* (CD, 793) (19 одиниць). Суфікс **-нік-** / **-нік-** в українській та польській співвідноситься з **-єр-** або **-ман-** в англійській, формант **-єр-** / **-єр-** в українській та англійській корелює з суфіксом **-ариуш-** в польській, а також агентивні суфікси **-ар-** в українській мові з **-арз-** в польській та **-аріан-** в англійській співвідносяться між собою в деяких словотвірних парах.

Відсутність групи слів з однаковими основами та однаковими суфіксами пояснюється тим, що віддаленоспоріднені між собою досліджувані мови не мають подібних словотвірних типів. Аналізовані назви діячів відрізняються в деяких випадках мотивацією за конкретизатором дії, наприклад, в укр. *пошт-овик* (← *пошта*, *пошт-*

ар ← *nóuma* (УСС, 182) та пол. *poczta-owiec* (← *poczta* (SPR, 335) утворення відлокативні, а в англ. агентив *post-man* утворений від іменника *post*, що має значення 'листи', а не 'установа' (CD, 1155), тобто дериват відоб'єктний, позначає особу, яка розносить кореспонденцію адресатам. В українській та польській мовах *аптек-ар* / *aptek-arz* утворені від локатива *аптека* (УСС, 19) / *apтека* (SPR, 22), на відміну від англ. *drugg-ist* з твірною основою *drug* на позначення ліків, тобто об'єкта дії (CD, 240).

Відлокативні утворення в українській *шахт-ар*- (← *шахта* (КГС, 880) та польській *górnik* (← *góra* (SPR, 130) мають в англійській мові два відповідники: *min-er* (← *mine* (CD, 851), твірною основою якого є об'єктом дії, та *pit-man* (← *pit* (CD, 1124) з твірним словом на позначення місця дії. Мотивування слова може також відрізнятися особливостями образного мислення щодо однієї й тієї самої дії носіями досліджуваних мов, наприклад, зі значенням 'чоловік, який у прийнятті рішень зважає на точку зору жінки, цілком нехтуючи власними бажаннями чи інтересами' в українській та польській відповідно функціонують утворення *нід-каблук-ник* (← *каблук* (СУМ, 233) та *pantofl-arz* (← *pantofel* (SPR, 315), тобто звертається увага на те, що такий чоловік знаходиться під каблуком (в пол. *нід туплею*) жінки, в англійській мові побутує назва *hepchecked husband* (CD, 481), що дослівно перекладається як 'чоловік, якого довбає курка'.

Зіставляючи відлокативні агентиви в досліджуваних мовах, зазначаємо, що переважає група слів з різними основами та різними суфіксами. Тому переважна більшість відлокативних назв діячів утворюється за допомогою відмінних суфіксів в українській, польській та англійській мовах. Як вже зазначалося, порівнювані деривати відрізняються способом творення: якщо словотвірна пара *law-nik* ← *law* (SPR, 210) в польській утворена за місцем виконаної дії

(дослівно 'той що сидить на лаві'), то в українській подібна номінація не утворюється (таку людину називають *засіда-мель* (← *засіда-ти* (СУМ, 111). Аналогічно в українській *мель-ник* (← *молоти* (КГС, 530) – людина, що займається перемелюванням, тому твірною базою є дієслово, а не іменник, на відміну від агентива *młyn-arz* ← *młyn* (SPR, 231) в польській мові. Складнощі при поділі на групи дериватів польської та української мови викликає також:

– відсутність зазначеної мотивації в одній із мов, наприклад, *biural-ist-a* ← *biuro* (SPR, 42) – людина, яка працює в офісі (*biuro* – офіс), *kabin-owiec* ← *kabina* (SPR, 157) – перекладач-синхроніст, що працює в кабіні;

– явище додавання до вже наявного слова переносного значення, наприклад, в укр. *зірка* – небесне тіло, а в переносному значенні це слово позначає видатну людину (пор., у пол. слово з таким значенням утворене суфіксацією: *gwiazd-or* ← *dwiazda* (SSJP, 134).

Висновки і пропозиції. У статті проаналізовано особливості словотвору відлокативних агентивних назв в українській мові порівняно з польською та англійською. Віддієслівні, відприкметникові агентиви та назви діячів, утворені словоскладанням, можуть бути предметом подальших досліджень. Утворення в досліджуваних мовах можуть бути мотивовані різними обставинами виконаної дії. Відлокативні агентиви в українській мові утворюються приєднанням до твірної основи, що називає місце дії, відмінних за фонетичним складом та за особливостями вживання суфіксів порівняно з польською та англійською мовами. Це пояснюється переважанням групи слів з різними основами та різними суфіксами в зіставляваних мовах. В українській мові відлокативні агентиви утворюються додаванням переважно питомих суфіксів до основи іменника, що позначає місце потенційно виконаної дії.

Список умовних скорочень використаних джерел:

1. КГС – Карпіловська Є.А. Кореневий гніздовий словник української мови : Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями. Київ : Українська енциклопедія, 2002. 912 с.
2. СУМ – Полюга Л.М. Словник українських морфем. Львів : Світ, 2001. 448 с.
3. УСС – Сікорська З.С. Українсько-російський словотворчий словник : 2-ге вид., перероб. і допов. Словник. Київ : Освіта, 1995. 256 с.
4. CD – Cambridge Advanced Learner's Dictionary. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 1856 p.
5. SO – Polański E. Wielki słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2016. 1340 s.
6. SSJP – Skarżyński M. Mały słownik słowotwórczy języka polskiego dla cudzoziemców. Kraków : Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1989. 341 c.
7. SPR – Walczak-Sroczyńska B. Słownik polsko-rosyjski, rosyjsko-polski i suplement tematyczny. Warszawa : REA, 2015. 1252 s.

Список літератури:

1. Балтова Ю. Рабочая модель для сопоставительного исследования близкородственных слов. Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. Москва : Наука, 1987. С. 5–10.
2. Городенська К.Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника). *Мовознавство*. 1994. № 6. С. 22–28.
3. Клименко Н.Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови. Київ : Наукова думка, 1973. 186 с.
4. Ковалик І.І. Питання слов'янського іменникового словотвору. Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1958. 155 с.
5. Костич Л.М. Статус словотвірної категорії. *Українське мовознавство*. 2014. № 1(44). С. 25–41.
6. Klosowska A. Cechy semantyczne jednostek o postaci *ktoś naprawił coś*. *Linguistica Copernicana*. 2009. № 2(2). С. 151–161.

References:

1. Baltova Y.U. (1987). Rabochaya model dlya sopostavytel'noho yssledovanyya blyzkorodstvennykh slov. [Working model for comparative research of close-term words.]. *Sopostavytel'noe yzuchenye slovoobrazovanyya slavyanskykh yazykov*, pp. 5–10.
2. Horodens'ka K.H. (1994). Problema vydilennya slovotvirnykh katehoriy (na materiali imennyka). [The problem of separating word-building categories (based on nouns)]. *Movoznavstvo*, № 6, pp. 22–28.
3. Klymenko N.F. (1973). Systema afiks'al'noho slovotvorenniya suchasnoyi ukrayins'koyi movy. [The system of affixing the word formation of the modern Ukrainian language]. 186 p.
4. Kovalyk I.I. (1958). Pytannya slov'yans'koho imennykovoho slovotvoru. [Question of the Slavic noun word-formation]. 155 p.
5. Kostych L.M. (2014). Status slovotvirnoyi katehoriyi. [The status of the word-building category]. *Ukrayins'ke movoznavstvo*, № 1(44), pp. 25–41.
6. Klosowska A. (2009). Cechy semantyczne jednostek o postaci ktoś naprawił coś. [Semantic features of individuals about someone repaired something]. *Linguistica Copernicana*, № 2(2), pp. 151–161.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-70>

УДК 81'37

Коб'юк М.В.

Національний університет «Острозька академія»

ІДЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «МОРСЬКА СПРАВА» У РОМАНІ ДЖ. ЛОНДОНА «МОРСЬКИЙ ВОВК»

Анотація. У статті було проаналізовано теоретичні аспекти та важливість ідеографічного аналізу мови при формуванні лексико-семантичних полів. Окрім цього було окреслено основні функції та особливості ідеографічних словників, що укладаються за принципом семантичної близькості. Опрацювавши книгу Дж. Лондона було згруповано вибірку з різноманітних лексем, що відносяться до морської справи, у одне лексико-семантичне поле, яке налічується сім лексико-семантичних груп (одяг, рід занять, види суден, оснащення, побудова судна, судноводіння та природа). Використання дефініційного та ідеографічного аналізу дало нам змогу детально відобразити та проаналізувати морські реалії ХХ ст. у творі Дж. Лондона «Морський Вовк». Також ми систематизували результати нашого дослідження у нижче поданій таблиці.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, ідеографічний аналіз, морська справа, лексикологія.

Kobiuk Mariia

National University of "Ostroh Academy"

IDEOGRAPHIC ANALYSIS OF THE LEXICO-SEMANTIC FIELD "NAUTICS" IN THE NOVEL "SEA WOLF" BY J. LONDON

Summary. The article analyses the theoretical aspects and the importance of the ideographic analysis of the language in the formation of the lexical-semantic fields. In addition, the main features and peculiarities of the ideographic dictionaries that are build on the principle of semantic similarity were outlined. One of the facets is the representation of the mind-set of various society groups, which plays a significant role in adequately displaying routine and reality. After working on the novel "Sea Wolf" written by J. London, we grouped a sample containing various lexemes (441 all together) relating to the nautics. Another point worth mentioning is the definitional approach in evaluating the accuracy of building nautics' lexical-semantic field. This approach served us as a guidance and involved evaluation of the lexemes' definitions. Followingly, the sample was classified into seven lexical-semantic groups (clothes, occupations, types of vessels, equipment, construction of a ship, ship handling and nature). Those groups represent not only the most essential areas of sailors' lives, but also more general side of the routine life on the vessel. The use of the definitional and the ideographic analysis allowed us to analyse marine realities of XX century in detail. We also systematized the results of our scientific work in the table below with relevant percentage. Taking into consideration all above mentioned we were able to specify that nautics include three major areas: construction of a ship, ship handling and maritime practice. That's why almost 75% of the vocabulary is targeted on these areas. In most cases, unambiguous lexemes are used to indicate the construction of ships, equipment, etc., which ensures the clarity and accuracy in the execution of certain orders. Moreover, it is the main reason for ship and crew safety in a number of natural disasters.

Keywords: lexical-semantic field, lexical-semantic group, ideographic analysis, nautics, lexicology.

**Актуальність дослідження та поста-
новка проблеми.** Відомо, що наша мова і мовлення частково відображає наше мислення. У сучасному світі, мова швидко змінюється: одна лексика додається, а інша, навпаки, перестає використовуватися. Це спричинює зміну ідеографічної картини мови у різноманітних сферах життя, у тому й числі і у морській. Також досі не існує повного лексико-семантичного групування хоча би однієї мови. Тобто, постала потреба у дослідженні лексико-семантичних полів у морській сфері, аби мати можливість доповнити лексико-семантичні угруповання у англійській мові.

Аналіз останніх досліджень та публікацій вказує на те, що у сучасній лінгвістиці дослідження лексико-семантичних полів не є достатньо вичерпними. Численна кількість іноземних вчених, серед яких є Дж. Ліонс, К. Джонсон, Й. Тріп, Ф. де Сосюр, досліджували лексико-семантичні поля і тим самим спричинили поширення цієї теми у лінгвістиці. Так наприклад, І. Гюнтер та В. Порціг були першими науковцями, що запропонували термін «семантич-

не поле». Це відкрило нове сприйняття мови як структурної одиниці. Серед вітчизняних науковців лексико-семантичні поля досліджувалися такими вченими як Г. Шур, О. Потєбня, О. Селіванова та багатьма іншими.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на чималу кількість досліджень у сфері лексико-семантичних полів в Україні, лише 1 наукова робота присвячена дослідженню творчості Дж. Лондона [1]. Проте, Дж. Лондон, будучи провідним письменником та досвідченим моряком, написав низку творів, які мають велику цінність в сфері лінгвістичних досліджень. У романі «Морський Вовк», що є досить яскравим прикладом натуралізму 1890-х рр. – поч. 1900-х рр., Дж. Лондон достовірно зображає побут та морське середовище ХХ ст. Використання відповідної термінології, жаргону та іншої різноманітної лексики, робить роман "Морський Вовк" цінним ресурсом для розуміння і дослідження світогляду моряків та морської справи, що і зумовлює актуальність моєї наукової роботи.

Метою даної статті є виявити та описати ідеографічні особливості лексичних одиниць на позначення морської справи у творі Дж. Лондона «Морський Вовк».

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку О. Потебні, мова має структуровану систему, що частково відповідає людському процесу мислення. Відповідно мислення відображає динамічний процес пізнання навколишнього світу і формує знання людини. Знання, відповідно, є продуктом усвідомлення людиною предметів, явищ, законів природи та суспільства, що закріплюється в словах. Основна функція слова полягає в позначенні власне тих самих частинок навколишнього світу. В результаті, сукупність слів можна в певному значенні вважати відображенням людського процесу мислення. Також слід зауважити, що мова не є просто хаотичним набором слів, а отже і формує певну ідеографічну систему [4].

Аби мати фізично сформоване відображення мовної системи і відповідно системи дійсності вчені вдаються до різних методик об'єднання слів та лексем. Однією з таких форм є словники, що згруповують слова відповідно до семантичної близькості. Словники в яких лексика згрупована на основі цього критерію називають ідеографічними (від грец. «idea» – значення, образ, ідея та «гларно» – пишу). Ідеографічний словник самим фактом розміщення поруч слів, які схожі за сенсом, дає можливість прогнозувати різноманітні синтаксичні та семантичні зміни [3].

Насамперед, велике значення ідеографічного словника полягає в тому, що це відображає людські знання про навколишній світ. Якщо ми порівняємо тематично організовану лексику однієї і тої ж мови різних століть, то ми побачимо відображення того, як змінювалося людське пізнання. Ми побачимо, як розширюється одна галузь і зменшується інша, як йде переоцінка цінностей в самих носіях мови, як деякі слова зникають з вжитку і багато інших факторів. Словниковий запас є також відображенням людського життя на різних територіях. Таким чином можна порівнювати не лише різні епохи, а також різні мови і досліджувати відмінність між національностями. Саме тому ми використовуємо цей метод групування морської лексики в нашому дослідженні аби зрозуміти цілісність мовної картини. Також ідеографічний метод було використано аби максимально точно перевірити згруповані ЛСГ та підібрати відповідні назви.

Опрацювавши книгу Дж. Лондона [8], ми написали доречну для нашого дослідження лексику морської справи та згрупували її використовуючи дефініційний аналіз. В результаті, ми отримали сім груп, скомпонованих відповідно до різних семантичних зв'язків. В загальному вся вибірка поділяється на такі групи: одяг, рід занять, види суден, оснащення, побудова судна, судноводіння, природа.

За допомогою дефініційного аналізу була сформована перша лексико-семантична група **одяг**, що є найменш кількісною та налічує в собі 10 лексем. Використання лексики на позначення одягу у аналізованому творі є досить рідкісним та лише за певних потреб. Також майже всі лексеми є загально-вживаними за винятком того,

що позначає спеціальний одяг, що використовується під час штормів чи інших погодних умов.

Наприклад, *Everything was wet except Maud, and she, in oilskins, rubber boots, and souwester, was dry, all but her face and hands and a stray wisp of hair [...]*.

Johnson, it seems, had bought a suit of oilskins from the slop-chest and found them to be of greatly inferior quality [...].

Друга лексико-семантична група – **рід занять**, який налічує 24 номінацій, що в свою чергу мають такі підгрупи як «звання відповідно до рангу» та «назва професії». Особливість цієї підгрупи в тому, що звання мають ієрархічну підпорядкованість, що в подальшому зумовлює особливість використання. Наприклад:

1. *Cabin-boy at twelve, ship's boy at fourteen, ordinary seaman at sixteen, able seaman at seventeen and cock of the fo'c's'le [...]*.

2. *There must have been more men in the conspiracy to murder the captain and the mate, [...]*.

Специфіка другої підгрупи «назва професії» у тому, що значення лексеми не окреслюють кожну людину відповідно до його рангу на кораблі, проте розглядає їх як одне ціле, узагальнене поняття. При цьому зникає ієрархічне наповнення, де положення кожного компонента розглядалось відповідно до положення інших. Наприклад:

1. *It never went entirely back to its normal shape, and was called a 'cauliflower ear' by the sailors [...]*.

2. *'A labor-saving device for mariners, navigation reduced to kindergarten simplicity,' he answered gaily [...]*.

Третьою лексико-семантичною групою є **види суден**, що налічує 25 номінацій. Ця група є досить вживаною, адже використання назв кораблів є необхідним для повноцінної комунікації поміж моряками. Наприклад:

1. *Death Larsen is in command of the only sealing-steamer in the fleet, which carries fourteen boats, where the schooners carry only six.*

2. *The six boats, spreading out fanwise from the schooner until the first weather boat and the last lee boat were anywhere from ten to twenty miles apart [...]*.

Четверта лексико-семантична група має назву **оснащення** та налічує у собі 75 позицій, що розподіляються на 3 підгрупи за семантикою: «загальний інвентар», «інвентар для управління кораблем» та «інвентар для навігації». У першій підгрупі лексика є різносторонньою, адже включає в себе загальнопоширений інвентар. Також зустрічається семантична відмінність для тих самих слів в залежності від сфери вжитку: починаючи з розмовної і аж до морської. Наприклад, слово *plug* має декілька різних значень зокрема: *штупсель, пожежний кран, плomba, фальшива монета і власне втулка*.

1. *I remembered the life-preservers stored in the cabin, but was met at the door and swept backward by a wild rush of men and women [...]*.

2. *The waterbreakers and grub-boxes from all the other boats were likewise missing, as were the beds and sea-bags of the two men [...]*.

У підгрупі «інвентар для управління кораблем» ми уже розрізняємо більш специфічні предмети, що переважно використовуються лише у морській справі. Як і в попередній під-

групі, ми спостерігаємо декілька багатозначних слів (*wheel, rig, fitting*). Проте у цій групі не має такої великої кількості багатозначних слів через їхню точне визначення та обмежену сферу використання.

1. *Then I discovered I had forgotten **guyropes**.*

2. *Another time he dropped a steel **marlinespike** from the maincrosstree.*

3. *I was looking through the glasses, and I saw the **oar-blade** shattered as he shot.*

Остання підгрупа «інвентар для навігації» є доволі поширеною у вживанні не лише у морській сфері, а також у інших, що потребують точне розуміння місцезнаходження. Ми можемо спостерігати використання лише прямих значень та уникнення багатозначності слів.

1. *Wolf Larsen was smoking a cigar and examining the **patent log** which the Ghost usually towed astern, but which had been hauled in for some purpose.*

2. *Louis, his boat-mate, gave a turn of the wheel and gazed imperturbably into the **binnacle**.*

П'ята лексико-семантична група має назву **побудова судна**, яка налічує 86 номінацій та поділяється на 5 підгруп: «основні частини корабля», «надбудови», «щогли», «вітрила», «приміщення». Група «основні частини корабля» є доволі специфічною через велику синонімічність вибраних елементів. Наприклад, у вибраній лексиці ми зустрічаємо декілька схожих понять на позначення одних і тих самих частин корабля: люк (*hatch, hatchway, scuttle, trapdoor*), корма (*stern, poop, steerage, stern-sheet*), ніс корабля (*bow, the Heads, the snout of a ship*) тощо. Таку специфіку можна пояснити перш за все різницею у забарвленні (жаргон та офіційна лексика) та відмінністю одних і тих самих частин, проте на різних типах кораблів (корма на парусній шхуні та на шлюпці мають різні назви).

1. *I had stepped underneath the open **hatchway** so that I could see him.*

2. *And you hear that fellow with a frog in his throat- a steam-schooner, as near as I can judge, crawlin' in from the **Heads** against the tide.'*

Друга підгрупа «надбудови» є більш семантично точною ніж попередня, адже кожен елемент відповідає лише одній надбудові. Така точність спричинена тим, що незалежно від типу корабля, надбудови завжди мають ті ж назви.

1. *A **lead keel** of fabulous but unknown weight makes her very stable, while she carries an immense spread of canvas.*

2. *I took a fresh hold on my bedclothes and was preparing to start on, when some movement caught my eye, and I looked astern to the **rail**.*

У третій підгрупі «приміщення» спостерігається часткова семантична однозначність. Терміни на позначення каюти є доволі різні в залежності від звання екіпажу, що проживає у тих каютах. Також є окремі терміни на позначення різних приміщень за призначенням – для вантажу (*forehold*), приготування їжі (*galley*), продажу одягу (*slop-chest*) чи виконання певних обов'язків, а саме керування (*pilothouse*).

1. *The **lazaret** was directly beneath the **cabin**, and, opening the trapdoor in the floor and carrying a candle with me [...].*

2. *'Get your traps aft into the mate's **berth**.'*

Четверта підгрупа має назву «щогли» та разом з п'ятою групою «вітрила» налічує лексеми, що описують конструкцію на вітрильному кораблі, що відповідає за рух судна. У підгрупах «щогли» та «вітрила» налічуються елементи, що позначають як і окремі частини самих щогл чи вітрил, так і різні види щогл, відповідно до різних видів прикріплених вітрил. Наприклад, до терміну «foremast» – фок-щогла є відповідне вітрило «foresail» – фок (нижнє вітрило на фок-щоглі), що прикріплюється на зазначену щоглу.

1. *How great the risk I realized when I was once more buried beneath the pounding seas and clinging for life to the **pin-rail** at the foot of the foremast.*

2. *Jibing the **fore-and mainsails** and setting the **topsails** again, we headed back into the bank.*

У шостій групі **судноводіння** налічується 115 номінацій, та наступні підгрупи: «фізичні особливості корабля», «абстрактні поняття». У першій підгрупі ми можемо спостерігати фізичні особливості судна по відношенню до морської справи. Особливістю цієї лексики є її повне розуміння та високе вживання серед усіх посад на кораблі, на відмінну від наступної підгрупи лексем. Наприклад:

1. *This I discovered when she nearly fell into the bunk during a sudden **lurch** of the schooner.*

2. *The liability of shipping another such sea was enormously increased by the water that weighed the boat down and robbed it of its **buoyancy**.*

Друга група «абстрактні поняття» включає найбільше різноманітних понять та термінів. Використання цієї лексики було широко поширеним у вищих рангах на кораблях, адже не всі моряки володіли судноводінням та навігацією (на початок ХХ ст.). До цієї підгрупи також належить лексика, яка найбільше використовується у такій частині морської справи, як морська практика. Це накази, опис певних дій та необхідних рухів. Наприклад, *reef!*; *get the jib backed over to windward; hard alee!*; *bail*.

1. *I had glanced occasionally at the approaching schooner, and it was now almost **abreast** of us and not more than a couple of hundred yards away.*

2. *'**Reef** the jib and the mainsail, too, while you're about it.'*

Остання лексико-семантична група **природа** має найбільшу кількість лексем, а саме 116. Ми вирішили, що доречним є поділ на підгрупи відповідно до стихій («вода», «повітря», «земля») та виокремлення окремої підгрупи, що має більш загальний характер («природа та природні явища»). Семантична особливість підгрупи «вода» полягає у великому використанні прикметників (особливо в словосполученнях з іменником sea, ocean), що допомагає точно та яскраво зобразити певний стан. Наприклад:

1. *There was nothing for us but the wide, **raw ocean**, [...] and I knew that we could never survive the **wintry sea** and the great storms which were to come.*

2. *'Hump, if you will look on the west coast of the map of Norway you will see an **indentation** called Romsdal Fiord.*

Друга підгрупа «повітря» разом із третьою «земля» має багато спільних семантичних характеристик між собою. Ми можемо сказати, що у морському побуті вони займають велике місце, адже саме земля є омріяною ціллю для багатьох моряків

Таблиця 1

ЛСГ та ЛСП	Приклади лексем	Відсоток
Одяг	Oilskins, sou`wester, sea-boots, cap	2.22%
Рід занять:		5.32%
• Звання	Captain, cabin-boy, mate	3.33%
• Назва професії	Sailor, mariner, seamen	2.00%
Види суден	Vessel, scow, schooner, dinghy	5.54%
Оснащення:		16.63%
• Загальний інвентар	Life-preserver, tarpaulin, bowsprit	5.32%
• Для управління кораблем	Paddlewheel, marlinespike, sprit	9.31%
• Для навігації	Compass, marine glasses, star map	2.00%
Побудова судна:		19.07%
• Основні частини	Upper deck, starboard, steerage, footing	8.20%
• Надбудови	Bench, forecastle, rail	1.55%
• Щогли	Masthead, pin-rail, truck	2.66%
• Вітрила	Topsails, sprit-sails, jib	3.77%
• Приміщення	Berth, staterooms, sleeping-quarters, cabin	2.88%
Судноводіння:		25.50%
• Фізичні властивості корабля	Buoyancy, heave and lunge of the deck, lurch	3.55%
• Абстрактні поняття	Range, abreast, oscillations	21.95%
Природа:		25.72%
• Вода	Ebbing, leap, sea-water, deep cove	13.75%
• Повітря	Puff, variable winds, force of the wind	5.32%
• Земля	Coastwise, promontory, backbone of island	4.66%
• Природні явища	Squall gale, earthquake weather	2.00%

та повітря чи вітер є тим, що допомагає цієї цілі досягнути. Таке суб'єктивне ставлення моряків до стихій спричинює частотне вживання та інтерпретування лексем у різноманітних формах.

1. *Ghost under my feet as she wallowed north and west through the tropic sea to the islet where we filled our water-casks.*

2. *A snappy breeze was blowing from the west, with the promise of more wind behind it.*

Остання підгрупа, що стосується природи та природних явищ, є досить частотною у вживанні, адже включає в себе ті перепони, з якими стикалися моряки впродовж плавання. На відмінну від попередніх підгруп, у цій немає такого частого експресивного вживання лексики, що дозволяє нам зробити висновок, що під час тих чи інших природних явищ, моряки не мали такого суб'єктивного ставлення. Адже у випадках небезпеки моряки вживали в більшості випадків пряме значення без якихось прикрас так як були досить зайняті, в той час як після пережитих подій вони могли використовувати ті чи інші модифікатори, щоб виразити своє власне ставлення чи прикрасити розповідь.

Список літератури:

1. Білоцерковець А. Функціонування лексико-семантичного поля «Метал» в оповіданні Джека Лондона «Золотий Каньон». 2014. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zrgf_2014_1_4 (дата звернення: 23.01.2019).
2. Кобозева И. Лингвистическая семантика. Москва, 2000. 350 с.
3. Морковкин В. Идеографические словари. 1970. № 82. С. 5–54.
4. Потєбня А. Мысль и язык. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/poteb/index.php (дата звернення: 02.02.2019).
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-Київ, 2008. 712 с.
6. Шур Г. Теории поля в лингвистике. Москва : Наука, 1974. С. 53–80.
7. Johnson K. (2008). An Overview of Lexical Semantics. *Philosophy Compass*, № 3, pp. 119–134.
8. London J. (1904). *Sea Wolf*, 236 p.
9. Lyons J. (1981). *Language, Meaning and Context*. Suffolk : Fontana, p. 256.

1. *Rain-squalls were driving in between, and I could scarcely see the fog.*

2. *We must have been well in the path of the transpacific steamships when the typhoon moderated, [...].*

У загальному ми можемо спостерігати частоту використання та важливість тої чи іншої групи у поданій таблиці (див. табл. 1), де наявне відсоткове відношення та приклади:

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що морська справа включає в себе 3 основні сфери як мореплавство (судноводіння), суднобудівництво та морську практику. Саме тому, майже 75% лексики націлено на ці сфери. В більшості випадків у морській справі вживаються однозначні слова на позначення елементів кораблів, оснащення, тощо, що забезпечує чіткість та точність виконання певних наказів. Це також забезпечує безпеку на кораблі під час різноманітних природних умов. Наявна також емоційно-забарвлена лексика, яка виражається різноманітними прикметниками, викриками і т.д. що забезпечує достовірну передачу емоцій та почуттів під час різних ситуацій.

References:

1. Bilotserkovets A. (2014). Funktsionuvannia leksyko-semantychnoho polia "Metal" v opovidanni Dzheka Londona "Zoloty Kanon" [Functioning of the lexical-semantic field "Metal" in the short story of Jack London "Golden Canyon"]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zrgf_2014_1_4 (accessed 23 January 2019).
2. Kobozeva I. (2000). Lingvisticheskaya semantika [Lexical semantics]. Moscow, p. 350.
3. Morkovkin V. (1970). Ideograficheskie slovari [Ideographic dictionaries], no. 82. pp. 5–54.
4. Potebnya A. Mysl' i yazyk [Thought and language]. Available at: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/poteb/index.php (accessed 2 February 2019).
5. Selivanova O. (2008). Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [Modern Linguistics: Directions and Problems]. Poltava : Dovkillia-K, p. 712.
6. Shchur G. (1974). Teorii polya v lingvistike [Theories of Fields in Linguistics]. Moscow : Nauka, pp. 53–80.
7. Johnson K. (2008). An Overview of Lexical Semantics. *Philosophy Compass*, № 3, pp. 119–134.
8. London J. (1904). *Sea Wolf*, 236 p.
9. Lyons J. (1981). *Language, Meaning and Context*. Suffolk : Fontana, p. 256.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-71>

УДК 378+81'26

Кравченко Т.В., Огієнко В.П.Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»**ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ
З ТЕКСТАМИ НА ІНОЗЕМНІЙ МОВІ**

Анотація. В статті розглядаються проблеми вивчення іноземної мови з урахуванням можливостей самої підготовки студентів. Метою самої роботи студентів є оволодіння фундаментальними знаннями, професійними вміннями та навичками діяльності за профілем, набуття досвіду творчої, дослідницької діяльності. Авторами досліджуються особливості самої роботи студентів з метою оптимізації вмінь та навичок читання і письма. Увага приділяється окремим аспектам формування навичок читання та створення письмових текстів високого рівня. Враховуються індивідуальні особливості студентів та можливі ситуації професійної діяльності. Розглядаються особливості творчого підходу до вибору текстів на іноземній мові та до роботи з такими текстами.

Ключові слова: іноземна мова, самоїна робота, вища школа, читання, письмо, професійна діяльність.

Kravchenko Tetyana, Ogienko ValentynaNational Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”**FORMATION OF SKILLS OF SELF-DIRECTED LEARNING OF STUDENTS
WITH THE USE OF TEXTS IN A FOREIGN LANGUAGE**

Summary. The article deals with the problems of learning a foreign language, taking into account the possibilities of self-study of students. The purpose of individual work of students is to master the fundamental knowledge, professional skills and abilities of the activity on the profile, gain experience of creative, research activities. Self-studying is a learning method where students direct their own studying – outside the classroom and without direct supervision. One of the major advantages of self-study is that students can take control over their own learning. And when students have control, they become even more interested in learning. Self-studiers are able to think about topics more deeply and make connections between what they are learning. And when students are engaged about what they are learning, they're able to remember it better. As students do more self-study, many become more confident learners. They are able to see themselves as an independent person who is able to learn new things without anyone helping them. This can be a major motivation boost for students. Students can learn at their own pace. Self-study allows students to take learning at their own pace, focusing on areas they are most interested in. Self-study allows students to choose something they are interested in and excited to learn about, leading to a more effective learning experience. The authors investigate the peculiarities of students' individual work in order to optimize the skills of reading and writing. Attention is paid to certain aspects of the formation of reading skills and writing, especially for creating of special texts of high level. The individual features of students and possible situations of professional activities are taken into account. The features of a creative approach to the selection of texts in a foreign language and to work with such texts are considered.

Keywords: foreign language, studies without assistance, higher education, reading, writing, professional activity.

Постановка проблеми. В сучасній освіті спостерігається тенденція, коли все більше навчального матеріалу надається для самої роботи студентів. Це пов'язано зі зростанням обсягу різноманітної інформації, яка утворює основи професійної освіти фахівців. Все більше стає потрібним також і врахування індивідуальних особливостей студентів, конкретної обдарованості кожного з них, врахування життєвих та професійних планів студентів. Тому актуальною є проблема дослідження особливостей самої роботи студентів, зокрема в процесі вивчення іноземних мов під час навчання в спеціалізованому вищому навчальному закладі з метою формування вмінь та навичок, потрібних у конкретних професійних ситуаціях.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Самоїна робота студентів вищих навчальних закладів є достатньо широкою і різнобічною темою теоретичних і практичних досліджень. Серед таких досліджень можна визначити

основні напрямки, пов'язані з конкретними задачами, навчальними та професійними ситуаціями. В навчальних закладах не всі цілі можуть бути досягнуті під час навчальних занять та за допомогою викладачів (наукових керівників студентів, кураторів тощо), оскільки час навчання, як правило, відносно обмежений. Тому вивчення частини навчального матеріалу планують у процесі самої роботи. Враховуючи це, у дослідженнях можуть визначати навчальний матеріал, призначений для самоїного опрацювання, та методи його засвоєння шляхом самоїної роботи.

Формування деяких вмінь та навичок може потребувати великого часу та залежати від індивідуальних особливостей та планів студентів. У зв'язку з цим частина досліджень присвячена різним аспектам досягнення таких якостей, наприклад, вміння швидко читання, опанування іноземних мов на основі знання інших іноземних мов, вміння створювати письмові тексти високого рівня. Формування окремих вмінь та навичок

може бути більш ефективним саме в процесі самостійної роботи, наприклад, вивчення вже визначеного лексичного матеріалу іноземної мови. В таких випадках дослідження присвячені організації та плануванню самостійної роботи, методам запам'ятовування, розвитку пам'яті.

Самостійна робота може розглядатись також як підготовка до самостійного вирішення професійних задач. Наприклад, теоретичні знання студенти здобувають під час навчальних занять з викладачем, а підготовка до практичного застосування цих знань здійснюється самостійно, в процесі розв'язання конкретних задач у реальній ситуації.

Самостійна робота також має велике значення для підготовки до творчої діяльності, для розвитку творчих здібностей, для роботи, де потрібно переважно розв'язувати задачі, до яких не існує відомих рішень.

Аспектам самостійної роботи студентів присвячено багато робіт. Автори намагаються комплексно розглянути проблему варіантів підготовки студентів. Зокрема, типологія самостійних робіт, запропонована Підкасистим П.І. відрізняється тим, що її реалізація приводить до значної оптимізації засвоєння знань студентами, вивільняє час, який надмірно витрачається на рішення одноманітних завдань, сприяє розвитку самостійності, дозволяє побачити динаміку інтелектуального розвитку (Підкасистий) [5].

Федосеева В.І. визначає самостійну, позааудиторну роботу як діяльність, де найповніше виявляються творчі можливості студентів. Найважливішою особливістю поза аудиторної роботи є опора на самостійність, активність, ініціативність, творчість (Федосеева) [6]. Федосеева В.І. особливе значення у позааудиторній роботі приділяє організації курсового й дипломного проектування студентів, що повинно супроводжуватись сприянням розвитку у студентів дослідницького типу мислення, навчання їх алгоритму ведення дослідження, навичкам, які потім можуть стати в нагоді у професійній діяльності та в житті (Федосеева) [6].

Автори Аксьонова Н.В. та Шепетівський Д.В. у своєму дослідженні дійшли висновку, що при правильно підготовленій, самостійній діяльності студентів можна спостерігати ефективність використання різних активних методів навчання і збільшення мотивації до вивчення англійської мови, зокрема посилення мотивації та творчого підходу до навчання (Аксьонова, Шепетівський) [1].

Методи і прийоми, пов'язані у тому числі з пошуком потрібної інформації через глобальну комп'ютерну мережу розглядаються Євграфовою О.Г. та Дердізовою Ф.В. (Євграфова, Дердізова) [2]. Вони надають коротку характеристику можливих тем науково-дослідної проектної діяльності студентів, а також інших способів організації навчання іноземної мови.

Авторам цієї статті також належить декілька праць на зазначену тему (Кравченко, Огієнко; Кравченко) [3; 4]. Проте організація позааудиторної та самостійної роботи студентів залишається актуальною темою досліджень з урахуванням постійного виникнення нових можливостей такої роботи, існування та розробки навчальних матеріалів, які підтримують інтерес до предмету, підвищують ступінь мотивації студентів.

Постановка задачі. Мета нашого дослідження – розглянути особливості самостійної підготовки студентів вищого навчального закладу для оптимізації навичок читання іноземною мовою та створення письмових текстів іноземною мовою. При цьому враховуються потреби фахівців, які працюють в сучасну інформаційну епоху. Особливості відповідної підготовки студентів розглядаються з урахуванням їх індивідуальних здібностей та професійних потреб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Самостійна робота студентів набуває значення і в процесі формування складних вмінь та навичок різного рівня, потрібних у професійній діяльності. Відомо, що деякі вміння та навички здобуваються в процесі багаторазового повторення конкретної інформації та окремих дій, часто не тільки за рахунок стихійного механічного повторення, а за певним планом, який визначається на основі досвіду, інтуїтивно або відповідно до конкретної методики навчання.

Складні вміння та навички фахівця з'являються поступово, спочатку необхідно сформувати окремі прості вміння, довести їх до впевненого володіння. Потім окремі сформовані компетентності об'єднуються у велику складну компетентність, яка також для її досягнення може потребувати значної праці. Враховуючи велику працю, яка може бути потрібною для формування професійних вмінь та навичок, слід зазначити, що далеко не завжди вони можуть досягатись під час навчальних занять у закладах освіти. Тому для цього набуває значення вміння організувати та планувати самостійну роботу (Кравченко) [4]. Такі організація та планування на перших етапах навчання в вищому закладі освіти можуть здійснюватись під керівництвом викладача. Викладач не тільки роз'яснює навчальний матеріал. Але і допомагає студентам виявити елементи навчальної інформації, міцне та впевнене знання яких необхідне для формування вмінь та навичок, потрібне для вирішення комунікативних задач, пов'язаних з професійною діяльністю за спеціалізацією студента. Викладачеві потрібно враховувати, що студент (особливо коли йдеться про студентів молодших курсів) не завжди має уявлення про особливості організації та планування самостійної роботи. Такі особливості можуть бути універсальними та враховуватись для організації самостійної роботи значної кількості студентів. Однак особливості організації та планування самостійної роботи студента можуть залежати і від його індивідуальних якостей (Кравченко, Огієнко) [3]. Деякі студенти більш тяжіють до детальної організації самостійної роботи з урахуванням усіх "дрібниць", вони ставлять свої конкретні цілі на конкретний час, намагаються чітко виконувати розроблений план. Але не завжди студент може точно визначити, скільки часу та інших ресурсів може бути потрібним для досягнення певної цілі, не завжди він може визначити, чи справді досягнута конкретна ціль. Наприклад, студент запам'ятав деяку сукупність лексичних одиниць або граматичне правило, але ще не може впевнено стверджувати, наскільки міцно цей матеріал засвоєний. Може бути так, що засвоєні відомості утримуються тільки у короточасній

пам'яті і через деякий час можуть бути забуті. В такому випадку слід враховувати інформацію про різні види пам'яті, знати різні методи запам'ятовування, а також, що дуже важливо, вміння визначати види навчального матеріалу, які підлягають запам'ятовуванню. Для цього можуть враховуватись і індивідуальні потреби студента, визначатись, яка інформація може бути потрібною у його подальшому навчанні та у майбутній професійній діяльності. Планування роботи з запам'ятовування пов'язано також і з визначенням матеріалу, потрібного для активного або пасивного використання. В процесі вивчення іноземної мови визначають, який матеріал буде потрібним для активних вмінь (говоріння та письмо), а який для пасивних (слухання та читання).

Слід враховувати, що процес запам'ятовування також потребує певного, іноді значного, часу. Роботу протягом цього часу також слід планувати. Іноді формальне засвоєння відповідного матеріалу може бути пов'язано з відсутністю вміння ефективно застосовувати такий матеріал практично. Тому самостійна робота з запам'ятовування обов'язково повинна бути об'єднана з формуванням практичних навичок. Для вивчення іноземної мови в такому випадку визначають найбільш типові комунікативні ситуації, і засвоєний матеріал опрацьовується для застосування в таких ситуаціях.

Велика кількість інформації в інформаційну епоху пов'язана також з необхідністю створення текстів, які містять необхідні відомості і, водночас, є доступними та привабливими для читачів. Автори (укладачі) таких текстів ставлять перед собою завдання створити такий текст, який привертає увагу багатьох читачів, який вони легко зрозуміють та знайдуть у ньому те, що їх цікавить.

В сучасну інформаційну епоху розширюється коло осіб, яким у професійній діяльності потрібно створювати різноманітні тексти. Ці тексти повинні мати форму, яка найбільш відповідає їх призначенню. Формування вмінь складати такі тексти також може потребувати великих обсягів самостійної роботи як в процесі навчання в закладі освіти, так і в процесі професійної діяльності фахівця. Підготовка до такої роботи може включати пошук у засобах масової інформації саме таких текстів, які є найбільш оптимальними для сприйняття читачем, та привертають його увагу. При визначенні таких завдань може враховуватись думка студентів, які можуть самостійно визначати особливості текстів, оптимальних для сприйняття. В процесі такої роботи студенти підбирають тексти, потім аналізують їх, визначають за рахунок яких засобів досягаються у цих текстах необхідні властивості. До засобів оптимізації сприйняття текстів можуть належати підбір слів з гармонійним співвідношенням голосних та приголосних звуків, підбір слів, найбільш знайомих для читачів, слів, які викликають зацікавленість або певні асоціації у читачів. Слід звернути увагу на чіткість висловлювання думок у тексті, на зайві елементи, які ускладнюють сприйняття тексту. Багато чого залежить від змісту та призначення тексту. Якщо в одних випадках оптимальним для сприйняття буде короткий текст із стислим висловлюванням думок,

в інших випадках можуть бути потрібними широкі пояснення в тексті. Такі пояснення роблять більш зрозумілим для читачів окремі ключові поняття тексту, що оптимізує подальше його сприйняття.

Відомо також, що, як правило, найбільш сприятливим для сприйняття є речення з невеликою кількістю елементів (слів, інших лексичних одиниць). У зв'язку з цим виникає проблема сприйняття багатослівних речень у тексті. Не завжди однак багатослівне речення може розглядатись як недолік тексту. Іноді такі речення вживаються з певною комунікативною або стилістичною метою. В процесі аналізу тексту студенти виявляють, які багатослівні речення використані доречно, мають структуру, зручну для сприйняття, а які, навпаки, сприймаються читачем дуже важко, ускладнюють розуміння тексту і, можливо, є зайвими у конкретному тексті. В процесі розгляду багатослівних речень у відповідному тексті можуть вирішуватись питання про виключення окремих речень з тексту або про перетворення таких речень у більш зручну для сприйняття форму. В деяких випадках подібна робота може здійснюватись на матеріалі текстів з засобів масової інформації рідною мовою студентів, що сприяє кращому розумінню задумів авторів (укладачів) цих текстів. При цьому звертають увагу на досягнення відповідних цілей тексту засобами рідної мови. Такі засоби можуть класифікуватись, при цьому виявляються найбільш характерні, типові. Все це буде корисним під час пізнішого вивчення текстів іноземною мовою, коли виявлятимуть засоби досягнення конкретних комунікативних цілей іноземною мовою. Мовленнєві засоби іноземної мови, використані в текстах, що розглядаються, можуть також бути класифіковані, серед них виявляють найбільш типові. Здійснюється співставлення найбільш типових засобів іноземної мови з засобами рідної мови. Якщо виявляються засоби іноземної мови, які значно відрізняються від засобів рідної мови студентів, які використовуються для досягнення подібних цілей, такі явища фіксують та планують для засвоєння, зокрема, в процесі самостійної роботи.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Безперечно, неможливо протягом відносно короткого часу навчання засвоїти усі особливості текстів засобів масової інформації іноземною мовою, але робота, в якій враховуються вищезгадані аспекти, сприяє більш оптимальному сприйняттю текстів іноземною мовою. Після такої роботи студент вже психологічно готовий до зустрічі зі складними явищами іноземної мови, які мають місце у текстах засобів масової інформації. Знання особливостей таких текстів, здобуті значною мірою в процесі самостійної роботи, оптимізують вміння та навички читання іноземною мовою, а у разі необхідності, за умови активного засвоєння основних мовленнєвих засобів передачі інформації (досягнення комунікативних цілей), сприяють і формуванню вмінь створення письмових текстів іноземною мовою або перекладу текстів з рідної мови на іноземну мову, що у випадку англійської мови все частіше стає потрібним в сучасну інформаційну епоху. Формування необхідних навичок дозволяє

звільнити увагу, спрямувати більш зусиль саме на творчу складову роботи над текстами. Читання текстів іноземною мовою стає для студентів менш механічною роботою, а більш творчою. Творча робота в процесі опрацювання текстів пов'язана вже не тільки з пошуком або засвоєнням потрібної інформації, але і з народженням нових думок, нових ідей, які можуть з'явитись як безпосередньо під час такої роботи, так і в процесі осмислення здобутої інформації. Цікаві ідеї, корисні для професійної діяльності, можуть ви-

никати у фахівця на основі здобутої інформації також у будь-який час, сприяти подальшому розвитку фахівця, його натхненній та творчій праці.

Перспективи подальших досліджень. Вищезазначені компетентності ще більше можуть бути потрібними фахівцям, які працюють з великою кількістю текстів іноземною мовою, використовують такі тексти для пошуку ідей, розглядають інформацію як джерело для народження нових думок, потрібних для творчого розв'язання складних задач в процесі професійної діяльності.

Список літератури:

1. Аксенова Н.В., Шепетовский Д.В. Организация внеаудиторной работы студентов как мотивация к изучению английского языка в техническом ВУЗе. *Молодой ученый*. 2014. № 7. С. 481–483.
2. Евграфова О.Г., Дердизова Ф.В. К вопросу об организации самостоятельной работы студентов неязыковых специальностей по изучению иностранного языка в вузе. *Образование и наука в современных условиях*. 2016. № 1(6). С. 83–85.
3. Кравченко Т.В., Огієнко В.П. Планування самостійної роботи в процесі вивчення іноземної мови та перекладу: навчально-виховні аспекти. *Молодий вчений*. 2018. № 5. С. 527–530.
4. Кравченко Т.В. Особенности инициативной самостоятельной работы студента в процессе изучения иностранного языка. *Филология, социология и культурология* : сборник научных докладов конф., Варшава, 2015. № 4(2). С. 62–63.
5. Підкасистий П.И. Организация учебно-познавательной деятельности студентов. 2-е изд., допол. и перераб. Москва : Педагогическое общество России, 2005. 144 с.
6. Федосеева В.И. Роль внеаудиторной работы в профессиональном самовоспитании и самореализации студентов в системе СПО. *Научно-методический журнал «Концепт»*. 2016. Т. 46. С. 385–388.

References:

1. Aksenova N.V., Shepetovskij D.V. (2014). Organizaciya vneauditornoj raboty studentov kak motivaciya k izucheniyu anglijskogo yazyka v texnicheskom vuze [Organization of extracurricular work of students as a motivation to learn English in a technical university]. *Molodoy uchenyj [Young Scientist]*, vol. 7, pp. 481–483. (in Russian)
2. Evgrafova O.H., Derdizova F.V. (2016). K voprosu ob organizacii samostoyatelnoj raboty studentov neyazykovykh specialnostej po izucheniyu inostrannogo yazyka v vuze [On the question of the organization of independent work of students of non-linguistic specialties in the study of a foreign language in high school]. *Obrazovanie i nauka v sovremennykh usloviyakh [Education and science in modern conditions]*, vol. 1(6), pp. 83–85.
3. Kravchenko T.V., Ogienko V.P. (2018). Planuvannia samostiinoi roboty v protsesi vyvchennia inozemnoi movy ta perekladu: navchalno-vykhovni aspekty [Planning of independent work in the process of learning a foreign language and translation: educational and educational aspects]. *Molodoy uchenyj [Young Scientist]*, vol. 5, pp. 527–530. (in Ukrainian)
4. Kravchenko T.V. (2015). Osobennosti iniciativnoj samostoyatelnoj raboty studenta v processe izucheniya inostrannogo yazyka [Features of the initiative independent work of the student in the process of learning a foreign language]. *Filologiya, sociologiya i kulturologiya: Sbornik nauchnykh dokladov conf. [Philology, sociology and cultural studies: Collection of scientific reports of conf.]*. Warsaw, vol. 4(2), pp. 62–63. (in Russian)
5. Podkastyj P.I. (2005). Organizaciya uchebno-poznavatelnoj deyatel'nosti studentov [Organization of educational and cognitive activity of students]. Moscow : Pedagogicheskoe obshchestvo Rossii. (in Russian)
6. Fedoseeva V.I. (2016). Rol vneauditornoj raboty v professionalnom samovospitanii i samorealizacii studentov v sisteme SPO [The role of extracurricular work in professional self-education and self-realization of students in the SPO system]. *Scientific-methodical journal "Concept"*, vol. 46, pp. 385–388. (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-72>

UDC 81.25

Nechyporuk Viktoriia
National University of Ostroh Academy

CONCEPTS OF EQUIVALENCE IN THE MARTIN LUTHER TRANSLATION OF THE BIBLE AND ITS MODERN REVISION

Summary. In the article the concept of translation which is applied in the Martin Luther's Version of the Bible (in German) has been briefly considered; the aims of translators of the epoch of Reformation were defined. The translation methodologies of the newly published Luther Bible-2017 and its differences from the Martin Luther's original approach have been discussed. In the course of our research translations of 1545 and 2017 were compared; similarities and differences were found in the translation in the examples of different biblical texts. In particular, corrections in the new edition were considered and their appropriateness was justified. Conclusions were made on the significance of the translational techniques and their use in the revised translation; the target audience of the new translation was defined.

Keywords: the Luther Bible 2017, formal correspondence, dynamic equivalence, revision, concept of equivalence.

Нечипорук В.М.

Національний університет «Острозька академія»

КОНЦЕПТИ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ В ПЕРЕКЛАДІ БІБЛІЇ МАРТИНА ЛЮТЕРА ТА ЙОГО СУЧАСНІЙ РЕДАКЦІЇ

Анотація. У статті коротко розглянуто концепт перекладу, що був використаний у перекладі Біблії Мартіна Лютера (німецькою мовою) у шістнадцятому столітті, визначено цілі, які ставили перед собою перекладачі-колеги професора Лютера у часи Реформації. Коротко згадано подальші редакції перекладу Біблії Мартіна Лютера як спосіб збереження німецької народної, духовної та мовної спадщини. Обговорено методологію перекладу нещодавно опублікованої Біблії Лютера-2017 та її відмінності від оригінального підходу Мартіна Лютера. Введено числові дані, щоб показати відсоток змін, застосованих до нової редакції. В ході дослідження порівняно переклади 1545 та 2017 років та виявлено схожості та відмінності в розумінні поняття еквівалентності при перекладі на прикладі різних біблійних текстів. Особливе значення було надано обговоренню поглядів Мартіна Лютера на ефективний переклад і його ролі в принесенні концепту в німецьку наукову думку перед появою теорії функціональної еквівалентності Юджина Найди. Позиція Мартіна Лютера була проілюстрована численними прикладами емоційної мови, зокрема порівняннями та висловлюваннями, які використовував реформатор. Крім того, розглянуто виправлення в новій редакції Біблії та обґрунтовано їхню доцільність. Виправлення класифіковано на такі, які були потрібні як через наявність нової наукової інформації, так і не ті, які були потрібні через розвиток та зміни в німецькій мові. Окрім того, дано оцінку повторному введенню застарілих конструкцій та формулювань у перегляд. висловлено погляди щодо їх зрозумілості у повсякденному житті. Оцінено важливість ролі синтаксису для розуміння текстів та перекладу синтаксичних структур. Зроблено висновки стосовно важливості технік перекладу та їх використання у редакції перекладу та визначено цільову аудиторію нового перекладу.

Ключові слова: Біблія Лютера-2017, формальна відповідність, динамічна еквівалентність, редакція, концепт еквівалентності.

Analysis of the recent research papers and publications. The course of the research was guided by Eugene Nida and Charles Taber's groundbreaking works on principles applied during Bible translation. Determining Luther's methods of translation we made use of Philip Shaff's works [14]. Detailed explanation of style in Luther's translation was found in Birgit Stolt's body of research [15]. Martin Karrer, Ursula Kocher, Christoph Melchior, and Christoph Kaehler [7], who had worked on the translation itself, gave a deep insight into the process of the revision of the Bible alongside with aims of translators and editors.

The purpose of the study is to discover if the Luther Bible-2017 how the basic methodological approaches of the renewed Luther version (2017) correlate with the principles of the dynamic equivalence, and which innovations have been introduced in this version.

The main material. Many theorists of translation agree that the 20th century has brought

forth development of scientific thought which resulted in a multitude of cutting-edge theories in the realm of translation studies. One of them was devised in the 1960s by Secretary for Translations in the American Bible Society Eugene Nida and his colleague Charles Taber with the goal of helping missionaries to render the Word of God into languages of the unreached people groups. The kernel of the theory lies in two contrasting ideas about equivalence in translation. While formal correspondence is described as orientation in translation towards the original text (its syntax, expressive means etc.) dynamic equivalence is aimed at causing the same emotional reaction to the translation that readers of the original have. This means that a translator ought to consider the culture of the language of translation, the broad context of the source text and the target audience. Within the course of several decades the theory proved its right to exist since from that time many translators have successfully ap-

plied ideas of dynamic (functional) equivalence in practice [12; 13].

Even though Eugene Nida and Charles Taber gave special prominence to 'sense-to-sense translation' and devised a well-developed theory with emphasis on dynamic equivalence, they were not the first to put the aforementioned into practice. In fact, at the dawn of the European Reformation a celebrated theologian and author of the history-making translation of the Bible into the German language Martin Luther expressed similar ideas in simpler words. After the New Testament was published, the reformer was repeatedly criticized by papists for not adhering to the Latin text during his work on the translation. In this case Luther's primary justification was that he oriented towards the sources of the German language, towards its syntax and phraseology. Moreover, addressing catholic claims he wrote in his 'Open Letter on Translating' the following legendary words: '...we must consult the mother at home, children in the street, and the ordinary man in the marketplace, watch them mouth their words, and translate accordingly. That way they'll understand, and see that they're being spoken to in German'. Thus, the theologian generalized the above mentioned theory [9, p. 17].

Speaking about the long-lived tradition of regular revisions of the Luther Bible, the reformer himself established it soon after publication of the whole Bible in 1536. The theologian attached great importance to careful examination and improvement of the work done with emphasis on detailed investigation of every single word. Alongside with this he tried to follow his concept of style. First of all, for Luther appropriate style meant emotional thinking, that is to say he tried to feel the text with this heart. Such standpoint reflected itself in Luther's attitude to certain sacred parts of the Holy Scripture. To site an instance, he called the Epistle to the Galatians 'my Katie von Bora'. Additionally, he rendered some biblical words not with the help of ideally corresponding terms but rather with those words that could deeply affect the listener. One example could be that in Genesis (chapter 44, verses 31 and 34) he replaced technically ideal 'Unglück' with 'Jammer', which better reflects sorrow [15, p. 382]. To the most known revisions belongs Luther's formulation and later alteration of 1 Corinthians 13, 8. One of the earliest renderings of the verse sounded 'Die Liebe wird nicht müde' and in the 1546 version was changed to 'Die Liebe höret nimmer auf' [14].

Only on comparatively rare occasions Luther retreats from his idea 'let the letter go,' and translates 'word for word' if, as an example, he thought that the Hebrew or Greek original was more appropriate or too ambiguous to be interpreted in one way. He and his co-translators altogether prepared five different editions, successfully combining both strategies of translation under the condition that words served the sense, but not vice versa [14, p. 194]. With aforementioned ideas in mind Luther and his co-workers amended this splendid book the whole decade. The last revision completed during his life appeared in 1545.

After Luther's decease his comrades undertook a task of revision and translation passing the tra-

dition down to new generations. In a few centuries a pressing need for new editions arose even more because since Luther's time many changes had happened to the language of Germans. In order to preserve the church heritage and adapt it to modern needs revisions of 1912, 1975, 1984 and others were published, the last successor being the Luther Bible 2017.

Prior to start of the work in 2010 the Council of the Evangelical Lutheran Church decided that an edition of the Luther Bible ought to appear before the 500th anniversary of Reformation. It had to be a revision of the 1984 revision. For this task 70 translators were employed. They aimed at implementation of certain criteria during their work, the most important being loyalty to the original scriptures and to Luther's language. Other their goals are precision and comprehensibility of translation together with amendment of additional information (maps, explanations in footnotes) in accordance with the latest research data [3]. Moreover, that translation meant to be all-inclusive, that is to say it had to use both feminine and masculine forms (if both sexes were addressed in scripts) and to satisfy all Christian denominations [7].

Two firstly mentioned criteria deserve particular attention and explanation. During the work translators armed themselves with original Hebrew and Old Greek Texts, namely OT Biblia Hebraica, the Septuagint, the 27th and 28th editions of NT Nestle-Aland, Qumran scrolls and some other sources. At the same time being informed that language of the Luther's Bible is no longer modern in the 21st century, they decided to hold on strongly to it and retain it in the new edition. Altogether, historians, philologists and theologians who worked on the text tried to return to Luther's German through reformulation of his translation (so called 'Rückrevision'). They even replaced many amendments that were introduced in the 20th century if the Luther's language was still understood [10, p. 3–5].

The result of their ambitions was a philological translation with strong influence of 'the sound of Martin Luther' [1.]. According to statistics, up to 16 000 verses of the 1984 revision were altered in the 2017 revision. That constitutes 44 % of the whole Bible. Furthermore, nearly 10 % of words were changed. However, alterations were mostly applied to the apocryphal books, so the overall change of words in the Old and the New Testament reaches only 5% [4]. Of course, this data witnesses of the grand scale of ambitions of translators and their striving for greater efficiency.

As it was aforementioned, in some cases translators corrected Luther's original version if new scientific evidence demanded a change. The text of Philippians 4, 7 can be instanced here. 'Und der Friede Gottes, der höher ist als alle Vernunft, wird eure Herzen und Sinne in Christus Jesus bewahren' (die Lutherbibel-2017) [2]. ('And the peace of God, which transcends all understanding, will guard your hearts and your minds in Christ Jesus' according to the New International Version) [16]. Even though Erasmus of Rotterdam proposed the future tense for this verse as it was used in the original text, Martin Luther followed

here grammar of the Latin Vulgate with the present subjunctive: 'Und der Friede Gottes, welcher höher ist denn alle Vernunft, bewahre eure Herzen und Sinne in Christo Jesu!' [8]. Discovered later Greek texts confirmed Erasmus' suggestion, and necessary corrections were applied to the new version. The usage of the present subjunctive did not prevent people from understanding the meaning of the passage, still the correction made in the Luther Bible 2017 is methodologically correct.

One further alteration was made in the Gospel according to Matthew 8, 24. Luther's 'großes Ungestüm im Meer' was replaced with 'großes Beben im Meer', which renders the meaning of the natural phenomenon accurately with the help of a modern and familiar word [2; 8]. Another change in the same Gospel is applied to verse 19 of the 28th chapter. From 1526 the text sounded 'Darum gehet hin und lehret alle Völker und taufet sie...' [8]. From 1956 the text sounded 'Darum gehet hin und machet zu Jüngern alle Völker. Taufet Sie...' In the 2017 revision translators come back to Luther's formulation: 'Darum gehet hin und lehret alle Völker: Taufet sie...' [2].

Nevertheless, on close examination contradictory corrections appear. The 1984 edition of the Luther Bible rendered Luke 1, 50 ('Mary's song') as following: 'Und seine Barmherzigkeit währt von Geschlecht zu Geschlecht bei denen, die ihn fürchten' [10]. In the new version theologians and translators reached a decision to introduce the readers to Luther's "für und für" instead for 'von Geschlecht zu Geschlecht'. While, of course, older translation might sound poetically, not every reader is familiar with the meaning of the idiom.

There are many other examples of preferences for obsolete words and formulations in the Luther Bible 2017. The book of Genesis practically begins with them. The third verse of the first chapter is practically identical to Luther's revision of 1545. 'Und Gott sprach: Es werde Licht! Und es ward Licht'. The imperative form sounds rather official and impartial, but questions arise to the verb 'ward'. Defined by Duden dictionary, this is either a poetic or an old-fashioned form of 'wurde' [5]. Certainly, in Luther's times the word was commonly used, but due to changes in the language it became obsolete. This leads us to conclusion that revisers intentionally copied the word from the source text into the revision thus leaving a modern reader confused.

Shifting the focus to syntax in the Luther Bible 2017, one can notice that here this version follows other formal-correspondence translations. The sentence structure in the Hebrew language is paratactic. That means that grammatical coordination dominates in sentences [11, p. 2]. This was partially caused by the fact that in the past the Hebrew did not have a system of punctuation; coordinating conjunctions performed its role. Formal-equivalence translations follow the syntax of the source language, and this is particularly evident in the example of conjunctions. Continuing the exploration of the first chapter of the Bible, it is easy to notice abundance of 'und' (German conjunction for 'and') in the beginning of almost every sentence, although translators could use other means to make translation more dynam-

ic and diverting. '9 Und es geschah so. 10 Und Gott nannte das Trockene Erde...' [8]. This verse from the Book of Genesis from the Luther's late edition is word-for-word repeated in the new version. This is just one instance of appearance of the same conjunction twice in a row, although every chapter of the whole Bible is filled with them. At times translators apply this conjunction for clarity to some places of the passages where Luther omitted them, or sometimes they do it vice versa if another word matches the context better. One example of this can be the following verse:

Ich schaute das Land an, siehe, das war wüst und öde, und den Himmel, und er war finster. (From the Luther Bible 1545 [8]).

Ich sah das Land, und siehe, es war wüst und leer, sah zum Himmel, und er war finster (From the Luther Bible 2017 [2]).

In the second verse one can notice that the verb 'sah' is repeated in the same sentence twice (instead of Luther's preference for the conjunction 'und') with the result that the reader sees the connection between small parts of the Holy Scripture. However, in the revision translators added the aforementioned conjunction to the word 'siehe' ('und siehe, es war wüst und leer' [2]) so as to make logical connection between actions visible.

All in all, on closer examination a mass of positive changes, which were needed in the view of scientific advance in knowledge, appears. These modernisations, however, do not mean incorporation of the spoken language of German population. In fact, translators assert that that the target group of their work were people familiar with the liturgy of the Lutheran church, the Luther's Bible and its sophisticated style. They admit that people with no Christian background ought to start their road to God with other versions, the 'Gute Nachricht Bibel', the 'Basis Bibel', to name just some [6].

Conclusions. Taking into account everything aforementioned one can reach a conclusion that the latest revision of the Luther Bible in general follows Martin Luther's criteria for a good translation, taking into account, however, only one target group, namely people who are familiar with the church liturgy and lifestyle. Thereto, the process of reading might at times be a complex yet a feasible task. This conviction originates from the idea that a dynamic translation is not fully possible if authors of a revision set a goal to come to Luther's word order and original sound (in other words, to the 16th century) as close as the language still permits and, as a result, attach importance only to direct translation techniques which signify preference for formal correspondence.

Although some other German translations of the Bible have overtaken the Luther Bible due to their modernity, it is significant to mention its importance for the Evangelical Lutheran Church and for preservation of the historical heritage of the Reformation for the German nation and the whole world. Considering the fact that both translation and revision of the Holy Scripture are complex and demanding tasks the suggestion would be to continue to compare the impact that every translation makes on its readers with the criteria for a 'sense-to-sense' translation.

References:

1. Deutsche Bibelübersetzungen im Vergleich. Available at: <https://www.die-bibel.de/bibeln/bibelkenntnis/wissen-bibeluebersetzung/deutsche-bibeluebersetzungen-im-vergleich/> (accessed 30 January 2019).
2. Die Lutherbibel 2017. Available at: <https://www.die-bibel.de/bibeln/online-bibeln/lutherbibel-2017/bibeltext/> (accessed 30 January 2019).
3. Die revidierte Lutherbibel 2017. Available at: <https://www.die-bibel.de/bibeln/online-bibeln/lutherbibel-2017/informationen-zur-bibeluebersetzung/> (accessed 5 February 2019).
4. Die Revision der Lutherbibel. Available at: <https://www.die-bibel.de/ueber-uns/unsere-uebersetzungen/lutherbibel-2017/wasistneu/revision/> (accessed 31 January 2019).
5. Dudenverlag. *Duden. Deutsches Universalwörterbuch* (2001). 4., neu bearb. u. erw. Mannheim u. a.: Dudenverlag.
6. Eduard Kopp. Das Interview mit Die Bibel neu gelesen: Der Hirsch lechzt nicht mehr. Interview zur Revision der Lutherbibel. Available at: <https://www.ekd.de/revision-lutherbibel-christoph-kaehler-12544.htm> (accessed 25 January 2019).
7. Ursula Koehler, Martin Karrer. *Making old things new – the revision of Luther's Bible Ausgabe*. Available at: <https://www.buw-output.de/en/archive/ausgabe13/making-old-things-new-the-revision-of-luthers-bible/> (accessed 29 January 2019).
8. Luther Bibel 1545. Available at: <https://www.biblegateway.com/versions/Luther-Bibel-1545-LUTH1545/#booklist> (accessed 12 February 2019).
9. Luther M. (2017). *Der Sendbrief von Dolmetschen*. Oxford : Taylor Institution Library, p. 92.
10. Lutherbibel 1984. Available at: <https://www.die-bibel.de/bibeln/online-bibeln/lutherbibel-1984/bibeltext/bibel/text/lesen/stelle/52/10001/19999/> (accessed 12 February 2019).
11. Meek T.J. The Syntax of the Sentence in Hebrew (1945). *Journal of Biblical Literature*, vol. 64, no. 1, pp. 1–13.
12. Eugene A. Nida, Charles E. Taber (1982). *The Theory and Practice of Translation*. Leiden : Brill, p. 218.
13. Nida, Eugene A. (1964). *Toward a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden : Brill, p. 331.
14. Philip Shaff (2002). *History of the Christian Church, Volume VII. Modern Christianity. The German Reformation*. Grand Rapids, MI : Christian Classics Ethereal Library Publisher, p. 441.
15. Stolt B. (2014). Luther's Translation of the Bible. *LUTHERAN QUARTERLY*. vol. XXVIII, pp. 373–400.
16. International Bible Society (2011). *The Holy Bible. New International Version*. Colorado Springs, p. 882.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-73>

УДК 81-114:811.161.1+811.161.2

Погорелова К.Ю.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

РУХОМИЙ СУФІКСАЛЬНО-КОРЕНЕВИЙ АКЦЕНТНО-ДЕРИВАЦІЙНИЙ ТИП ВІДДІСЛІВНИХ СУФІКСАЛЬНИХ ІМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ТА НЕРУХОМІ АКЦЕНТНО-ДЕРИВАЦІЙНІ ТИПИ В РОСІЙСЬКІЙ

Анотація. У статті зіставлено рухомий суфіксально-кореневий акцентно-дериваційний тип віддіслівних суфіксальних іменників в українській мові та нерухомі акцентно-дериваційні типи в російській. Виявлено, що всі мовознавці досліджували наголошення в межах словозмінної парадигми, застосовуючи при цьому поняття «акцентний тип». Але було встановлено, що, аналізуючи словотвірні пари (містять похідну та твірну лексеми), доцільніше використовувати поняття «акцентно-дериваційний тип». Дослідили, що ці мови мають багато спільного. У межах словотвірної пари встановили акцентно-дериваційні типи похідних суфіксальних іменників в українській та російській мовах; виявили продуктивність словотвірного типу в обох мовах; зіставили спільні та відмінні риси в наголошенні словотвірних пар віддіслівних суфіксальних іменників в українській мові порівняно з російською; з'ясували, що наголос у межах словотвірної пари рухомий як в українській, так і в російській мовах.

Ключові слова: акцентний тип, акцентно-дериваційний тип, рухомий суфіксально-кореневий акцентно-дериваційний тип, нерухомий акцентно-дериваційний тип, акцентуація, наголос, словотвірна пара.

Pogorielova Kateryna

Petro Mohyla Black Sea National University

MOVABLE SUFFIXAL-ROOT ACCENT-DERIVATIONAL TYPE OF THE NOUNS WITH THE HELP OF SUFFIXES FROM VERBS IN UKRAINIAN LANGUAGE AND IMMOVABLE ACCENT-DERIVATIONAL TYPES IN RUSSIAN

Summary. The article analyzes different ways to the study of accentuation. It was found that all linguists investigated the emphasis within the word-changeable paradigm, using the term "accent type". But we have found that movability – immovability of emphasis is manifested in the process form-modification and word-formation. Therefore, analyzing the word-formation pairs (which contain derivative and generating lexemes), it is more expedient to use the notion "accent-derivational type". Accent-derivational type (ADT) is a model of placing emphasis in the process of word-formation within the word-formative pair. Consequently, we can determine immovable ADTs (ADT P, ADT R, ADT S, ADT F, ADT I), in which emphasis in the process of word-formative act does not change its position, remaining on the same morpheme, and movable ADTs (ADT RF, ADT RS, ADT SP, DT SF etc.). The article deals with movable suffixal-root accent-derivational type of the nouns with the help of suffixes from verbs in Ukrainian language and immovable accent-derivational types in Russian. We found that these languages have much in common. Within the derivational pairs established accent-derivational types of derivative nouns with the help of suffixes in the Ukrainian and Russian languages; compared the common and distinctive features in the stress of the derivational pairs of the nouns with the help of suffixes from verbs in the Ukrainian language compared with the Russian; we discovered the productivity of derivational type in the both languages; detected that emphasis within the derivational pair is movable in the Ukrainian and Russian language.

Keywords: accent type, accent-derivational type, movable suffixal-root accent-derivational type, immovable movable root-suffixal accent-derivational type, accentuation, emphasis, derivational pair.

Дослідженням російського наголосу займалися Л. Булаховський, А. Залізник, В. Дібо, В. Колесов та інші. Українська акцентологічна наука на цей час має великі досягнення завдяки науковим дослідженням з акцентології О. Потебні, І. Огієнка, Л. Булаховського, В. Склярєнка, В. Винницького тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні в лінгвістиці акцентуація іменників є об'єктом дослідження в розвідках: З. Веселовської «Особливості наголосу іменників в українській літературній мові (кінець XVIII–XX ст.)», В. Винницького «Українська акцентна система: становлення, розвитку», В. Склярєнка «Історія українського наголосу. Іменник».

Постановка проблеми. Усі акцентологи досліджували акцентуацію іменників у межах словозмінної парадигми, ми ж розглядаємо рухомість – нерухомість наголосу в межах словотвірної пари.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вперше зроблена спроба зіставити наголошення в межах словотвірного акту віддіслівних суфіксальних іменників у російській та українській мовах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета полягає в зіставному дослідженні суфіксально-кореневого акцентно-дериваційного типу віддіслівних суфіксальних іменників в українській мові та нерухомих акцентно-дериваційних типів у російській.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) виявити продуктивність словотвірного типу віддіслівних суфіксальних іменників в українській та російській мовах;

2) встановити продуктивність рухомого суфіксально-кореневого акцентно-дериваційного типу похідних суфіксальних іменників в українській

та нерухомих акцентно-дериваційних типів у російській;

3) виявити та зіставити спільні та відмінні риси в наголошенні словотвірних пар суфіксально-кореневого акцентно-дериваційного типу віддієслівних суфіксальних іменників в українській мові порівняно з російською.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тільки акцентуація лексеми в цілому дає загальну картину рухомості або нерухомості наголосу (наприклад: *гор-а – гор-и – гор-і – гор-у – гор-ою, (на) гор-і – гор-о; гор-и – гор-і – гор-ам – гор-и – гор-ами – (на) гор-ах – гор-и*). На підставі цього виводиться поняття акцентного типу.

На думку В. Винницького, розгляд рухомості – нерухомості з погляду словотворення передбачає акцентну характеристику похідних слів на основі акцентуації мотивуючих слів. Якщо похідне утворення зберігає акцентування мотивуючого слова, то в таких випадках виступає словотвірна нерухомість наголосу. Якщо ж акцентуація похідного слова відрізняється від наголошування мотивуючого слова, то це є проявом словотвірної рухомості наголосу. Значить, словотвірна рухомість і нерухомість наголосу визначається тільки щодо наголошування похідного слова порівняно з акцентуванням мотивуючого слова [2, с. 27].

С. Пономаренко зазначає, що у дериваційному плані рухомістю – нерухомістю наголосу характеризуються похідні повнозначні слова, тоді як у непохідних така характеристика відсутня, оскільки в сучасній мові вони не мають словотвірної бази [5, с. 45]. Тому, для характеристики місця акценту під час словотвірного акту доцільніше використовувати поняття акцентно-дериваційного типу.

Дослідник визначає, що **акцентно-дериваційний тип (АДТ)** – це модель розміщення наголосу в процесі словотворення в межах словотвірної пари. На підставі цього можна визначити нерухомі АДТ (АДТ Р, АДТ R, АДТ S, АДТ F, АДТ I), у яких наголос у процесі словотвірного акту не змінює свого положення, залишаючись на тій самій морфемі, та рухомі АДТ (АДТ RF, АДТ FR, АДТ RS тощо) [6, с. 165–166].

Проаналізувавши віддієслівні суфіксальні іменники української та російської мов, нами було встановлено:

1. Віддієслівні суфіксальні іменники і в українській, і в російській мовах мають різний наголос: префіксальний, кореневий, суфіксальний і флексійний. Наголошування цих іменників значною мірою залежить як від наголосу твірної основи (слова), так і від типу словотворчого афікса (суфікса).

2. **АДТ SR** – продуктивний як в українській мові, так і в російській. Похідні утворення в сучасній українській та російській мовах мають ідентичну морфемну (корінь + суфікс + флексія) або префікс + корінь + суфікс + флексія) та словотвірну структуру, що дозволило нам проаналізувати відповідні словотвірні пари в плані порівняння їхніх АДТ.

Якщо в українській мові рухомий суфіксально-кореневий акцентно-дериваційний тип, то в російській потенційно словотвірні пари можуть функціонувати з такими нерухомими АДТ: АДТ R, АДТ S, АДТ F.

Акцентно-дериваційний тип SR є одним з найпродуктивніших серед віддієслівних суфіксальних іменників.

Спочатку розглянемо суфікс **-б- (-об-)** за допомогою якого утворюються віддієслівні іменники. Як правило, в сучасній українській та російській мовах похідні з цим суфіксом мають трикомпонентну структуру – корінь + суфікс + флексія. Як бачимо, похідні іменники мають однакову морфемну й словотвірну структури, що дозволяє проаналізувати відповідні словотвірні пари в плані порівняння їхніх АДТ: укр. *дружити* (ОС, 182; УЛВН, 181; СУОС, 180) → *дружба* (ОС, 182; УЛВН, 181; СУОС, 180) рос. *дружить* (ОСРЯ, 135; СУРЯ, 128) → *дружба* (ОСРЯ, 135); укр. *просити* (ОС, 475; УЛВН, 528; СУОС, 583) → *просьба* (ОС, 476; УЛВН, 529; СУОС, 585) рос. *просить* (ОСРЯ, 454; СУРЯ, 351) → *просьба* (ОСРЯ, 456); укр. *служити* (ОС, 531; УЛВН, 611; СУОС, 660) → *служба* (ОС, 531; УЛВН, 611; СУОС, 659) рос. *служить* (ОСРЯ, 526) → *служба* (ОСРЯ, 526).

Так, для української мови словотвірні пари: *дієслово -б- ← іменник* є продуктивним не тільки в плані деривації, а й у плані акцентуації.

Первісне значення суфікса **-ар- (-яр-)** «назви людей за професією і родом діяльності». Більшість дослідників не визнавали закономірності кореневої акцентуації в деяких іменниках (*писар, лікар*). В. Складенко зазначає, що кореневе наголошення цих слів «...навіть чи може бути з достатніми підставами виведено з найдавнішої слов'янської форми. Російські аналогічні слова Л. Булаховський вважає старими полонізмами» [7, с. 560–561]: укр. *лікувати* (ОС, 311; УЛВН, 311; СУОС, 323) → *лікар* (ОС, 311; УЛВН, 311; СУОС, 322) рос. *лечить* (ОСРЯ, 233; СУРЯ, 209) → *лекарь* (ОСРЯ, 233; СУРЯ, 207) укр. *писати* (ОС, 418; УЛВН, 440; СУОС, 481) → *писар* (ОС, 418; УЛВН, 440; СУОС, 481) рос. *писать* (ОСРЯ, 379) → *писарь* (ОСРЯ, 379)

Більшість іменників із суфіксом **-ар- (-яр-)** у пам'ятках уживається з наголосом коренем в однині, але деякі можуть мати або подвійний наголос або акцентований суфікс (наголос на суфіксі зараз сприймається як діалектний, південно-західний) [2, с. 119]. Тому часто виникають вагання під час визначення їхнього наголосу. Наприклад, в іменнику *малляр* давньою є суфіксальна акцентуація. Перенесення наголосу на корінь відбулося наприкінці XIX століття. Саме відтоді він функціонує з варіативним наголошенням. У російській мові наголос у цій лексемі усталений – падає на суфіксальну морфему: укр. *малювати* (ОС, 321; УЛВН, 320; СУОС, 335) → *маляр* (ОС, 321; УЛВН, 320; СУОС, 335) – АДТ S / *малювати* (ОС, 321; УЛВН, 320; СУОС, 335) → *маляр* (ОС, 321; УЛВН, 320; СУОС, 335) – АДТ SR рос. *малярить* (ОСРЯ, 243; СУРЯ, 220) → *маляр* (ОСРЯ, 243; СУРЯ, 220) – АДТ S;

укр. АДТ SR / рос. АДТ R: укр. *пекти* (ОС, 405; УЛВН, 414; СУОС, 461) → *пекар* (ОС, 405; УЛВН, 414; СУОС, 461) рос. *печь* (ОСРЯ, 378; СУРЯ, 311) → *пекарь* (ОСРЯ, 361).

До словотвірного типу з суфіксом **-в- (-ув-, -тв-)** належать іменники середнього роду, і мають значення предмета з виразною процесуальною семантикою, а точніше – «об'єкт або наслідок

дії». Похідні утворені від безпрефікських дієслів недоконаного виду: укр. *варити* (ОС, 66; УЛВН, 65; СУОС, 57) → *вариво* (ОС, 66; УЛВН, 65; СУОС, 57) рос. *варить* (ОСРЯ, 56; СУРЯ, 67) → *вариво* (ОСРЯ, 56; СУРЯ, 67); укр. *курити* (ОС, 301; УЛВН, 302; СУОС, 313) → *куруво* (ОС, 301; УЛВН, 302; СУОС, 313) рос. *курить* (ОСРЯ, 227; СУРЯ, 201) → *куруво* (ОСРЯ, 227; СУРЯ, 201); укр. *місити* (ОС, 336; УЛВН, 333; СУОС, 351) → *місиво* (ОС, 336; УЛВН, 333; СУОС, 350) рос. *месить* (ОСРЯ, 250; СУРЯ, 228) → *месиво* (ОСРЯ, 250; СУРЯ, 228).

Л. Булаховський вважає, що в праслов'янській мові іменникам із суфіксом **-ьсь-** були властиві два акцентні типи: іменники з кореневим наголосом та іменники із суфіксальним наголосом [7, с. 543]. Віддієслівні суфіксальні іменники, утворені за допомогою форманта **-ець-** в українській та російській мовах, функціонують з суфіксально-кореневим акцентно-дериваційним типом. Наголос мотивуючих дієслівних основ падає на суфікс, але при утворенні похідних слів він переміщується на корінь: укр. *обороняти* (ОС, 379; УЛВН, 383; СУОС, 432) → *оборонець* (ОС, 379; УЛВН, 383; СУОС, 432) рос. *оборонять* (ОСРЯ, 315; СУРЯ, 270) → *оборонец* (ОСРЯ, 315); укр. *саджати* (ОС, 511; УЛВН, 587; СУОС, 634) → *саджанець* (ОС, 511; УЛВН, 587; СУОС, 634) рос. *сажают* (ОСРЯ, 501; СУРЯ, 380) → *саженец* (ОСРЯ, 501; СУРЯ, 380).

Словотвірний тип з суфіксом **-ищ-** (**-лищ-**, **-овищ-**, **-бищ-**) представлений іменниками середнього роду, які утворені зазвичай від інфінітивних основ обох видів з усиченою фіналлю. В іменниках, мотивованих дієсловами, наголос зазвичай падає на кореневу морфему: укр. *збирати* (ОС, 228; УЛВН, 233; СУОС, 237) → *зборище* (ОС, 228; УЛВН, 233; СУОС, 237) рос. *собира́ть* (ОСРЯ, 531) → *сборище* (ОСРЯ, 505); укр. *стојати* (ОС, 546; УЛВН, 631; СУОС, 682) → *стійбище* (ОС, 545; УЛВН, 629; СУОС, 680) рос. *сто́ятъ* (ОСРЯ, 550; СУРЯ, 411) → *стойбище* (ОСРЯ, 549; СУРЯ, 410).

З суфіксом **-к-** утворюється ряд словотвірних пар з чотирикомпонентною морфемною структурою. В українській і російській мовах у похідному слові наголошений корінь, а у твірному – суфікс, незважаючи на те, що твірні лексеми містять префікс, який має властивість перетягувати наголос на себе: укр. *надбавляти* (ОС, 350; УЛВН, 347; СУОС, 368) → *надбавка* (ОС, 350; УЛВН, 347; СУОС, 368) рос. *надбавлять* (ОСРЯ, 268; СУРЯ, 246) → *надбавка* (ОСРЯ, 268); укр. *розписати* (ОС, 503; УЛВН, 573; СУОС, 621) → *розписка* (ОС, 503; УЛВН, 573; СУОС, 621) рос. *расписать* (ОСРЯ, 481) → *расписка* (ОСРЯ, 481).

В. Винницький зазначає, що іменники з суфіксом **-к-** виступають в основному з акцентованим коренем [1, с. 26]. Але іноді, під час словотворення, наголос може переходити з однієї морфеми на іншу, при цьому не збігатися в російській та українській мовах. Наприклад, у російській мові словотвірна пара *складывать* (ОСРЯ, 520) → *складка* (ОСРЯ, 520) функціонує з АДТ **R**, але в українській – АДТ рухомий: *складати* (ОС, 527; УЛВН, 605; СУОС 654) → *складка* (ОС, 527; УЛВН, 605; СУОС, 654) – АДТ **SR**.

Трикомпонентні утворення за морфемною будовою з суфіксом **-к-** в українській мові найчастіше мають подвійний наголос (кореневий або суфіксальний). Сучасні орфоепічні словники надають перевагу наголошеному суфіксові: укр. *стојати* (ОС, 546; УЛВН, 631; СУОС, 682) → *стојанка* (ОС, 546; УЛВН, 631; СУОС, 682) – АДТ **S** / укр. *стојати* (ОС, 546; УЛВН, 631; СУОС, 682) → *стојанка* (СУОС, 682) – АДТ **SR** рос. *сто́ятъ* (ОСРЯ, 550; СУРЯ, 411) → *стојанка* (ОСРЯ, 550; СУРЯ, 411) – АДТ **S**.

АДТ може залежати й від значення похідних лексем: укр. *лежати* (ОС, 307; УЛВН, 308; СУОС, 319) → *лежанка* (виступ біля печі або груби) (ОС, 307; УЛВН, 308; СУОС, 319) – АДТ **S** / укр. *лежати* (ОС, 307; УЛВН, 308; СУОС, 319) → *лежанка* (лежання, ледарство) (УЛВН, 308) – АДТ **SR** рос. *лежа́тъ* (ОСРЯ, 231; СУРЯ, 207) → *лежанка* (ОСРЯ, 231; СУРЯ, 207) – АДТ **S**.

Слова з суфіксами **-ник-**, **-щик-** (**-чик-**) виконують одну функцію, а саме: утворюють назви осіб за родом заняття, професією. Для української мови більш характерний суфікс **-ник-**: укр. *відступати* (ОС, 111; УЛВН, 108; СУОС, 96) → *відступник* (ОС, 111; УЛВН, 108) рос. *отступать* (ОСРЯ, 349; СУРЯ, 291) → *отступник* (ОСРЯ, 349; СУРЯ, 291); укр. *заступатися* (ОС, 223; УЛВН, 227; СУОС, 229) → *заступник* (ОС, 223; УЛВН, 227; СУОС, 229) рос. *заступаться* (ОСРЯ, 166; СУРЯ, 145) → *заступник* (ОСРЯ, 166); укр. *збирати* (ОС, 228; УЛВН, 233; СУОС, 237) → *збірник* (ОС, 228; УЛВН, 233; СУОС, 237) рос. *собира́ть* (ОСРЯ, 531; ОСРЯ, 272) → *сборник* (ОСРЯ, 505).

За значенням суфікс **-ник-** синонімічний **-ець-**, саме тому в українській мові вони можуть взаємозамінити один одного:

укр. **-ник-**, **-ець** / рос. **-ник-** (АДТ **SR**): укр. *охороняти* (ОС, 398; УЛВН, 403; СУОС, 454) → *охоронник* (ОС, 396; УЛВН, 403; СУОС, 454) *охороняти* (ОС, 398; УЛВН, 403; СУОС, 454) → *охоронець* (ОС, 396; УЛВН, 403; СУОС, 454) рос. *охраня́ть* (ОС, 353) → *охранник* (ОС, 353).

Суфікс **-щик-** (**-чик-**) у віддієслівних іменниках трапляється рідко й належить до непродуктивного словотвірного типу. М. Жовтобрюх ще фіксує такі лексеми, як: *проходчик*, *перенощик*, *холодильщик* [3, с. 61–62]. Але сучасні українські словники таких форм уже не містять. Це говорить про те, що ці форми були запозичені з російської мови, але так і не набули свого поширення. У зв'язку з цим, логічно, що суфікс **-ник-** в українській мові паралельний суфіксу **-щик-** (**-чик-**) у російській: укр. *закупувати* (ОС, 210; УЛВН, 213; СУОС, 214) → *закупник* (ОС, 210; УЛВН, 213; СУОС, 214) рос. *закупа́ть* (ОСРЯ, 155; СУРЯ, 139) → *закупщик* (ОСРЯ, 156; СУРЯ, 139; ОЭСРЯ, 90); укр. *заправляти* (ОС, 218; УЛВН, 251; СУОС, 222) → *заправник* (ОС, 218; УЛВН, 251; СУОС, 222) рос. *заправля́ть* (ОСРЯ, 161; СУРЯ, 143) → *заправщик* (ОСРЯ, 161; СУРЯ, 143);

Контрасти спостерігаються в АДТ у суфіксах укр. **-ник-** / рос. **-чик-**: укр. *різати* (ОС, 494; УЛВН, 556; СУОС, 606) → *різник* (ОС, 494; УЛВН, 556; СУОС, 606) – АДТ **RS** рос. *реза́ть* (ОСРЯ, 490; СУРЯ, 370) → *резчик* (ОСРЯ, 491; СУРЯ, 371) – АДТ **R**.

Суфікс **-щик-** (**-чик-**) не належить до словотвірних засобів власне української мови, адже запозичений з російської мови. У російській мові він навпаки продуктивний і утворює безлічі іменників. У твірного слова наголошений зазвичай тематичний суфікс, а у похідного – коренева морфема: укр. *ганяти* (ОС, 131; УЛВН, 127; СУОС, 125) → *гонщик* (УЛВН, 138; СУОС, 139) рос. *гонять* (ОСРЯ, 104) → *гонщик* (ОСРЯ, 104); укр. *літати* (ОС, 312; УЛВН, 312; СУОС, 324) → *льотчик* (ОС, 318; УЛВН, 317; СУОС, 329) рос. *летать* (ОСРЯ, 233; СУРЯ, 209) → *лётчик* (ОСРЯ, 233; СУРЯ, 209).

Три- і чотирикомпонентні абстрактні іменники з суфіксом **-ння** (**-ання**, **-яння**, **-ення**, **-іння**, **-ування**, **ювання**, **-овання**) в українській мові та **-ниї-** у російській залежно від наголошування дієслова функціонують як з кореневим, так і суфіксальним наголошенням. Найбільше спостерігається контраст в АДТ саме в цьому суфіксі (укр. **АДТ SR** / рос. **АДТ S**): укр. *ділити* (ОС, 168; УЛВН, 162; СУОС, 166) → *ділення* (ОС, 168; УЛВН, 162; СУОС, 166) рос. *делить* (ОСРЯ, 117; СУРЯ, 115) → *деление* (ОСРЯ, 117); укр. *направляти* (ОС, 358; УЛВН, 356; СУОС, 382) → *направлення* (ОС, 358; УЛВН, 356; СУОС, 382) рос. *направляют* (ОСРЯ, 278) → *направление* (ОСРЯ, 278); укр. *населяти* (ОС, 360; УЛВН, 358; СУОС, 385) → *населення* (ОС, 360; УЛВН, 357; СУОС, 385) рос. *населяют* (ОСРЯ, 280; СУРЯ, 252; ОЭСРЯ, 165) → *население* (ОСРЯ, 280); укр. *рішати* (ОС, 496; УЛВН, 557; СУОС, 607) → *рішення* (ОС, 496; УЛВН, 557; СУОС, 607) рос. *решать* (ОСРЯ, 493) → *решение* (ОСРЯ, 493).

Майже завжди значення похідного слова впливає на його наголошення. Тому варто звернути увагу на словотвірні пари, які утворені від того самого дієслова, але похідні слова мають різне наголошення, і відповідно формують різні АДТ; укр. *варити* (ОС, 66; УЛВН, 65; СУОС, 57) → *варення* (процес) (ОС, 66; УЛВН, 64; СУОС, 57) – **АДТ SR** / *варити* (ОС, 66; УЛВН, 65; СУОС, 57) → *варення* (продукт) (ОС, 66; УЛВН, 64; СУОС, 57) – **АДТ S** рос. *варить* (ОСРЯ, 56; СУРЯ, 67) → *варенье* (процес і продукт) (ОСРЯ, 56; СУРЯ, 67) – **АДТ S**; укр. *творити* (ОС, 556; УЛВН, 644; СУОС, 695) → *творіння* (продукт творчості, діяльності людини) (ОС, 556; УЛВН, 644; СУОС, 695) – **АДТ S** / *творити* (ОС, 556; УЛВН, 644; СУОС, 695) → *творення* (процес творчої праці) (ОС, 556; УЛВН, 644; СУОС, 695) –

АДТ SR рос. *творить* (ОСРЯ, 562; СУРЯ, 421) → *творение* (ОСРЯ, 562) – **АДТ S**.

Розглянемо суфікс **-о-** за допомогою якого утворюються віддієслівні іменники. Як правило, в сучасній українській та російській мовах похідні з цим суфіксом мають чотирикомпонентну структуру: укр. *збирати* (ОС, 228; УЛВН, 233; СУОС, 237) → *зборюю* (ОС, 228; УЛВН, 233; СУОС, 237) рос. *собирают* (ОСРЯ, 531) → *сборюю* (ОСРЯ, 505); укр. *зливати* (ОС, 237; УЛВН, 243; СУОС, 247) → *зливо* (ОС, 237; СУОС, 247) рос. *сливают* (ОСРЯ, 525) → *сливо* (ОСРЯ, 525); укр. *спадати* (ОС, 535; УЛВН, 617; СУОС, 666) → *спадю* (ОС, 535; УЛВН, 617; СУОС, 666) рос. *спадать* (ОСРЯ, 539) → *спадю* (ОСРЯ, 539).

В українських пам'ятках з акцентології XVI–XVIII ст. віддієслівні іменники мають префіксальний і кореневий наголоси. В. Скляренко зазначає, що первинно в іменниках, утворених безафіксним способом, був наголошений корінь, але на українському ґрунті в них з'явилося й кореневе наголошення [3, с. 13]. Тобто, на ґрунті давньоруської та української мов відбулося поступове переміщення наголосу з префікса на корінь. Цей процес триває й досі, у зв'язку з цим, з'являється все більше нових слів.

Досить багато й похідних трикомпонентних утворень з наголошенням коренем: укр. *боліти* (ОС, 55; УЛВН, 51; СУОС, 45) → *білью* (ОС, 55; УЛВН, 51; СУОС, 40) рос. *болеть* (ОСРЯ, 47) → *болью* (ОСРЯ, 47; СУРЯ, 59; ОЭСРЯ, 42); укр. *гатити* (ОС, 132; УЛВН, 129; СУОС, 127) → *гатью* (ОС, 132; УЛВН, 129; СУОС, 127) рос. *гати́ть* (ОСРЯ, 98; СУРЯ, 96) → *гатью* (ОСРЯ, 98; СУРЯ, 96; ОЭСРЯ, 65).

Висновки з цього дослідження. Рухомий суфіксально-кореневий акцентно-дериваційний тип в українській мові може співвідноситись з нерухомими акцентно-дериваційними типами в російській з такими суфіксами (укр. / рос.): **-ар-** (**-яр-**) / **-ар-** (**-яр-**), **-к-** / **-к-**, **-ник-** / **-щик-** (**-чик-**), **-ння-** / **-ние-**:

Суфіксально-кореневий акцентно-дериваційний тип складає 52 словотвірні пари в українській мові та 51 словотвірну пару в російській. Із них українська мова налічує 35 словотвірних пар з **АДТ SR**, тобто 67,3%. У російській мові 34 словотвірні пари з **АДТ SR** – 66,7%. З **АДТ SR** в українській мові й рухомими АДТ у російській всього 16 словотвірних пар в українській мові (30,8%) і 16 – у російській (31,4%).

Список літератури:

1. Винницький В.М. Наголос у сучасній українській мові. Київ : Радянська школа, 1984. 160 с.
2. Винницький В.М. Українська акцентна система : становлення, розвиток. Львів : Біблос, 2002. 578 с.
3. Жовтобрюх М.А. Словотвір сучасної української літературної мови. Київ : Наукова думка, 1979. 406 с.
4. Кочерган М.П. Основи зставного мовознавства. Київ : Академія, 2006. 424 с.
5. Пономаренко С.С. Специфіка морфологічних явищ у процесі лексичної деривації в українській мові. *Мовознавство*. 2016. № 4. С. 40–46.
6. Пономаренко С.С. Сучасна українська мова : Морфеміка. Дериватологія. Морфологія : навч. посібник. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 300 с.
7. Скляренко В.Г. Історія українського наголосу: Дієслово. Київ : Наукова думка, 2017. 701 с.

References:

1. Vynnytskyi V.M. (1984). Naholos u suchasnyy ukrainskii movi [The emphasis in the modern Ukrainian language]. Kyiv : Padianska shkola. (in Ukrainian)
2. Vynnytskyi V.M. (2002). Ukrainska aktsentna systema : stanovlennia, rozvytok [Ukrainian accent system: formation, development]. Lviv : Biblios. (in Ukrainian)

3. Zhovtobriukh M.A. (1979). Slovtvir suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Word-formation of the Modern Ukrainian Literary Language]. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian)
4. Kocherhan M.P. (2006). Osnovy zistavnoho movoznavstva [Basics of comparative linguistics]. Kyiv : Akademiia. (in Ukrainian)
5. Ponomarenko S.S. (2016). Spetsyfika morfonolohichnykh yavlyshch u protsesi leksychnoi deryvatsii v ukrainskii movi [Specificity of morphological phenomena in the process of lexical derivation in the Ukrainian language]. *Movoznavstvo*, no. 4, pp. 40–46.
6. Ponomarenko S.S. (2017). Suchasna ukrainska mova : Morfemika. Deryvatolohiia. Morfonolohiia [Modern Ukrainian Language: Morpheme. Derivatology. Morphology]. Mykolaiv : Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly. (in Ukrainian)
7. Skliarenko V.H. (2017). Istoriiia ukrainskoho naholosu diieslovo [History of the Ukrainian accent: Verb]. Kyiv : Naukova dumka. (in Ukrainian)

Літературні джерела (словники):

1. ОС – Погрібний М.І. Орфоепічний словник. Київ : Радянська школа, 1984. 630 с.
2. ОСРЯ – Орфоэпический словарь русского языка : Произношение, ударение, грамматические формы / под ред. Р.И. Аванесова. Москва : Русский язык, 1989. 688 с.
3. ОЭСРЯ – Круковер В. Орфоэпический словарь русского языка. Москва : Виктория плюс, 2008. 367 с.
4. ОСУМ – Орфографічний словник української мови / уклад. і голов. ред. С.І. Головащук. Київ : Довіра, 1994. 864 с.
5. СУОС – Жовтобрюх В.Ф. Сучасний орфографічний словник. 3-тє вид., випр. і доп. Харків : Веста : Ранок, 2009. 800 с.
6. СУРЯ – Словарь ударений русского языка / под ред. М.А. Штудинера. Москва : Рольф, 2000. 816 с.
7. УЛВН – Українська літературна вимова і наголос : Словник-довідник / Укладч. І.Р. Вихованець, С.Я. Ярмоленко, Н.М. Сологуб, Г.Х. Щербатюк. Київ : Наукова думка, 1973. 724 с.

Tahiltseva Yanina, Tiurina Karyna, Sakharova Liudmyla
Poltava State Agrarian Academy

USE OF ANTONYMS IN ENGLISH PROVERBS AND SAYINGS

Summary. The article deals with the study of antonyms used in English proverbs and sayings. A comprehensive analysis of antonymic relations, proposed in our work, is carried out at lexical, morphological, syntactical and cultural level. Antonyms are classified according to the semantic criterion (gradual, complementary, converse and vector ones). Depending on a part of speech it has been found out that antonyms within English paroemiae are expressed by adjectives, nouns, verbs, adverbs, pronouns. Besides, antonymic relations are considered within certain topical sets of proverbs and sayings. The lexical categories of antonyms used in paroemiae have been identified (a value of quality, opposite coordinates, time, quantity). Stable syntactic models of the folk statements under consideration are studied. Their functions are highlighted. The role of antonyms in proverbs and sayings is emphasized.

Keywords: linguistics, antonyms, proverbs and sayings, paroemia, lexicology, morphology, syntax.

Тагільцева Я.М., Тюріна К.О., Сахарова Л.М.
Полтавська державна аграрна академія

ВИКОРИСТАННЯ АНТОНІМІВ У АНГЛІЙСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ

Анотація. У статті досліджуються особливості використання антонімів у англійських прислів'ях та приказках. Подається визначення антонімії як парадигматичного явища, що спостерігається у різножанрових текстах. Цілісний аналіз антонімічних відношень здійснюється на лексичному, морфологічному, синтаксичному і культурологічному рівнях. Запропоновано класифікацію антонімів, що вживаються в англійських пареміях, за семантичним критерієм, згідно з яким їх поділено на градуальні, комплементарні, векторні та конверсиви. У межах градуальних виявлено використання якісних прикметників та прислівників. Комплементарні антоніми представлені прикметниками, що виражають абсолютну якість та іменниками з абстрактним і конкретним значенням. Серед конверсивів переважають іменники на позначення взаємозалежності, суміжності, зворотних зв'язків тощо. Векторні антоніми презентують фразові дієслова, що виражають протилежні дії, явища, характеристики і т. ін. З'ясовано, що залежно від частини мовної приналежності антонімами в англійських пареміях виступають прикметники, іменники, дієслова, прислівники, займенники. Також антонімічні відношення розглядаються в межах певних тематичних груп прислів'їв та приказок (видимість, сутність; вік; сподівання; ризик; родинні стосунки; упертість; байдужість, безвідповідальність; сила, слабкість). Визначено лексичні категорії антонімів, що вживаються в англійських пареміях (міра якості, протилежні позиції, час, кількість). Крім того увага авторів фокусується на типових синтаксичних моделях народних висловлювань з антонімічними зв'язками, серед яких виділяються прості речення, складні структури із з'єднувальними словами і без, умовні і наказові речення. Висвітлюються функції синтаксичних конструкцій, у межах яких функціонують антоніми. Наголошується на тому, що використання протилежних за значенням слів надають висловлюванню стислості, природності, допомагають виразити ідею чітко і лаконічно. Встановлюється роль антонімів у англійських прислів'ях та приказках як експресивної, перцептивної, культурологічної рефлексії.

Ключові слова: лінгвістика, антонім, прислів'я, приказка, паремія, лексикологія, морфологія, синтаксис.

The statement of the problem. It is well known that national mentality is manifested in people's everyday life, customs, history and culture, which are the basis of folk art. In our opinion, folklore is that kind of material that helps researchers not only to investigate some moral and ethical values of people, their life experience, world perception, but it is a huge platform for comprehensive study of the language.

The problem of antonymic relations in English proverbs and sayings, chosen for the consideration in our scientific paper, has not been raised yet at the scientific level. Investigation of antonyms is of great importance for linguistic science, as they are a significant part of language vocabulary, make it more expressive and multivarious, as well as influence communicational culture and speech pattern. We think that the system analysis of antonyms used in English proverbs and sayings will contribute to further research not only in the field of linguistics and literature, but psycho-, ethno-linguistics and even some pedagogical issues.

The analysis of the latest research and publications. It should be mentioned that the problems of antonymy are not new in linguistics at present time. Some Ukrainian scientists are interested in them. Starovoitova O.V. [6] has been considered the peculiarities of interaction between synonyms and antonyms in the English language. Antonymic relations were the object of the research by Biian N.R. [1] where the scholar investigated the English terms of tourism. Foreign researchers paid their attention to the problem of phraseological antonymy (Varfolomeeva N.S. [3]), the origin of this phenomenon and its specific features (Fernald J.Ch. [11]), grammar antonymy in modern English (Boeva N.B. [2]), a linguistic study of the given type of semantic relations in English texts (Chunming Gao and Qianzhen Zheng [10]), etc.

The problem of proverbs and sayings was a focus of Ukrainian linguists. Orlovska O.V. [5] compared English and Ukrainian paroemiae. The structure of English proverbs was studied by

Ovsianko O. [4]. Taranenko L. [7] analyzed the text of English proverbs in terms of their genre characteristics and functional features. The Belorussian scientist A. Prokopchik [12] investigated English proverbs and peculiarities of their translation into Russian.

Unsolved problems under consideration.

Hence, paroemiae and antonyms are the object of study in a diverse linguistic context. In spite of such a range of research the question concerning the peculiarities of antonyms in paroemiae has not been investigated yet, which determines the urgency of our research.

The **object** of our work is such paroemia units as proverbs and sayings in the English language. The **subject** is antonyms used in English paroemiae. The **goal** of the article is to study the specific features of antonyms in the given kind of folk statements.

The main part. It should be mentioned that some English proverbs and sayings consist of two symmetrical parts, in which certain phenomena are compared or contrasted:

Better glorious death than a shameful life.

Better wear out than rust out.

The bird is created for flight and the man is for work.

A separate group of English paroemiae is presented by those that include antonyms expressing the opposite orientation of actions, properties, qualities, names, etc:

The *full* ear rotates to the ground, and the *empty* hinges up.

More haste, *less* speed.

Success has many fathers, while *failure* is an orphan.

This group is a focus of our consideration.

A comprehensive analysis of antonyms in English proverbs and sayings, proposed in our work, is carried out in the following directions: lexical, morphological, syntactical and cultural, which will help to identify the peculiarities of paroemiae at the linguistic and mental levels. As Vorkachev said, "Language, culture and ethnics are inextricably connected and form the essence of the personality – the place of physical, spiritual and social conjunction" [4, p. 71].

Antonyms have been the subject of a thorough linguistic analysis for a long time. At the present stage, antonymy research is characterized by the fact that it is considered as a paradigmatic phenomenon, and the connection of antonymy with synonymy and polysemy is studied in detail. In addition, there is a tendency to study antonymic relations in specific speech usage in texts of different genres.

We consider antonyms as words with opposite lexical meanings, which are combined with a certain common factor: high – low (height), thick – thin (state), cheerful – sad (mood).

According to the semantic criterion we have distinguished the following groups of antonyms: gradual, contractual, complementary, converse and vector.

Gradual antonyms comprise sets of lexical items within which intermediate opposition can

be observed (*hot* – warm – cool – *cold*). They express a qualitative opposite, and therefore, this group is often presented by antonyms expressed by qualitative adjectives, as well as adverbs derived from qualitative adjectives (with qualitative or temporal meanings):

Better *late* than *never*.

Cold hands, *warm* heart.

Promise *little*, but do *much*.

Complementary antonyms do not involve intermediate elements. They express the opposition of two aspects belonging to one gender (life – death, mother – father, etc.). This group mainly includes:

a) adjectives expressing absolute quality, or adjectives contrasted with the pronoun:

A *full* belly does not understand an *empty* one.

The *full* ear rotates to the ground, and the *empty* hinges up.

b) nouns with abstract and specific meanings:

Happiness runs, and *misfortune* lies.

Success has many fathers, while *failure* is an orphan.

Converse antonymy is also observed in English paroemiae. This type of semantic relations is characterized by interdependence, adjacency, casual links between the elements, their reversal relationships.

Ask a silly *question* and you'll get a silly *answer*.

Best *defense* is *offense*.

The *exception* which proves the *rule*.

Vector antonyms determine two opposite actions, phenomena, characteristics, directions, etc. They are presented in English proverbs and sayings as well and are mostly expressed by literal phrasal verbs:

If you *lie down* with dogs, you will *get up* with fleas.

What *goes up* must *come down*.

Depending on a part of speech we have distinguished the following groups of antonyms in the structure of proverbs and sayings:

1. Antonyms expressed by adjectives (in positive and superlative degree):

Hope for *the best*, but prepare for *the worst*.

A *civil* denial is better than a *rude* grant.

A *clean* fast is better than a *dirty* breakfast.

This is the largest group, which can be explained by the fact that in proverbs and sayings certain statements are often based on the opposition of certain characteristics.

2. Antonyms presented by nouns. It should be mentioned that abstract names are normally used within this group:

Keep your *friends* close and your *enemies* closer.

A bad *compromise* is better than a good *lawsuit*.

A *friend's* frown is better than a *foe's* smile.

3. Antonyms expressed by verbs:

It's better to *give* than to *receive*.

Easy *come* easy *go*.

Never *put off* until tomorrow what you can *do* today.

If it ain't *broke*, don't *fix* it.

You *win* some, you *lose* some.

4. Antonyms – adverbs. Adverbs of adjective origin are often present in this group:

Better *late* than *never*.

More haste, *less* speed.

5. Antonyms – pronouns. The opposition ‘defining pronoun and negative one’ is dominant in this category:

Jack of *all* trades and master of *none*.

Everybody’s business is *nobody’s* business.

Besides, we have found antonymic relations within certain topical sets of English proverbs and sayings, that is:

a) visibility and essence: A *black* hen lays a *white* egg. The *smallest* axe may fell the *hugest* oak.

b) age: An *old* dog will learn no *new* tricks.

c) hope, expectation: An hour in the *morning* is worth two in the *evening*.

d) risk: Either to *win* the horse or *lose* the saddle.

e) family relationships: The *black* crow thinks her own birds *white*.

f) stubbornness: A *wise* man changes his mind, a *fool* never will.

g) indifference, irresponsibility: *Everybody’s* business is *nobody’s* business.

h) strength-weakness: *Little* strokes fell *great* oaks.

In our opinion, antonyms in any given topical set of paroemiae make such a contrast that helps to emphasize people’s evaluation of objective phenomenon of reality, national mentality, spirit and character, customs and morals, beliefs and superstitions, etc.

Linguist Shmelev D.M. says: “The most complete opposition of words is regarded as antonymy. Antonymic words can be recognized, which are contrasted with the most general and meaningful semantic sign, and are at the extreme points of the corresponding lexical-semantic paradigm” [8, p. 335].

Consequently, the antonymic pairs combine words that necessarily have three characteristics: 1) incompatible signs, 2) homogeneous signs, 3) dichotomy (the ability to divide into two parts) of a common genetic sign.

Taking into account these features, antonyms include words with various semantic meanings. We have identified the following lexical categories of antonyms in the structure of English proverbs and sayings:

1) a value of quality: *Big* fish eat *little* fish. Don’t get *mad*, get *even*.

2) opposite coordinates: A good *beginning* makes a good *ending*. If you *lie down* with dogs, you will *get up* with fleas. What goes *up* must come *down*.

3) time: Better *late* than *never*. An hour in the *morning* is worth two in the *evening*. An *old* dog will learn no *new* tricks.

4) quantity: *Everybody’s* business is *nobody’s* business. Jack of *all* trades, master of *none*.

Paroemiae with opposites secure stable syntactic models. Also, in English such paroemiae are productively presented by:

– simple sentences: *Little* strokes fell *great* oaks. A *civil* denial is better than a *rude* grant.

– impersonal: Better *late* than *never*. It’s better to *give* than to *receive*.

– complex sentences with linking words and without them: Hope for *the best*, but prepare for

the worst. *Happiness* runs, and *misfortune* lies. *Success* has many fathers, while *failure* is an orphan. You *win* some, you *lose* some.

– conditionals: If you *lie down* with dogs, you will *get up* with fleas.

– imperatives: Easy *come* easy *go*.

It is necessary to say that these models perform certain functions. Simple sentences, impersonal and imperatives make the statement condensed and natural, complex and conditional structures emphasize the contrast and help to express the idea clearer.

Some scientists indicate that antonymy has “supernatural” quality: “Opposite in meaning words possess a unique property. For example, simultaneous proximity and remoteness of antonyms from each other. Meaning of antonymic pairs intuitively seems as much detached as possible. And there is some kind of supernatural power, which unites two words with opposite meaning. Philosophers and scientists indicate on ability of things to manifest opposite abilities; and many people noted that there was a fine line between love and hate, genius and craziness” [10, p. 197]. That is, every antonymic pair, describing one essence, demonstrate its ambivalent character, which permeated objective reality. We can say that opposite as notion is one of characteristic manifestation of nature addiction human mind and underlie various phenomena in everyday life, scientific knowledge, philosophical construction, ethics, aesthetics, religion, etc.

Conclusions. The analysis of English paroemiae reveals the structural, grammatical and semantic features of the antonymic paradigm of the folk text. In addition, the analysis of paroemiae of the English language makes it possible to reveal the specifics of the national character, especially the value perception of reality, as the best way to give an exhaustive description of the phenomena of reality is to compare. Having analyzed English proverbs and sayings, in particular the antonymic relations in them, we can highlight several features of the English: they are rational, hardworking, freedom-loving, independent, discreet, careful and prudent people. The brightest contrast values are expressed by lexical antonyms.

Thus, antonyms in English paroemiae help to describe contrasts, which make up people’s life, national customs, traditions, history, culture, in the most expressive and clearest way. Antonyms in English proverbs and sayings serve to confirm the purpose of the paroemiae to transfer the experience of the people accumulated over the centuries, their spiritual values, and world perception.

Consequently, the use of antonyms and paroemiae in the language makes it more expressive, richer, more contrasting, enables to focus on certain phenomena and distinguish them.

The analysis of English paroemiae shows how diverse can be the structure of the antonymic paradigm, which goes beyond the ordinary, common language applications for the realization of didactic goals (as learning the vocabulary by remembering antonymic pairs facilitate learning of the language) and the study of national culture.

References:

1. Biiian N.R. (2013). Antonimichni terminy haluzi turyzmu [Antonymic terms in the field of tourism]. *Naukovi zapysky. Seriya "Filolohichna"* [Scientific proceedings. Issue "Philology"], vol. 36, pp. 6–10.
2. Boeva N.B. (2001). Grammaticheskaya antonimiya v sovremennom angliyskom yazyke [Grammar antonymy in modern English] (PhD Thesis). Moscow : Moscow State Pedagogical University.
3. Varfolomeeva N.S. (2001). Sravnitelno-sopostavitelnyy analiz frazeologicheskoy antonimii [Comparative analysis of phraseological antonymy] (PhD Thesis). Moscow : Moscow Pedagogical University.
4. Vorkachev S.G. (2001). Lingvokulturologiya, yazykovaya lichnost, kontsept: stanovleniye antropotsentricheskoy paradigmy v yazykoznanii [Cultural linguistics, linguistic persona, concept: establishment of anthropocentric paradigm in linguistics]. *Filologicheskie nauki [Philological sciences]*, № 1, pp. 64–72.
5. Ovsianko O. (2015). Hlobalna struktura anhliiskikh prysliviv: typolohichni aspekty [Global structure of English proverbs: typological aspects]. Available at: <https://essuir.sumdu.edu.ua> (accessed 23 February 2019).
6. Orlovska O.V. (2016). Anhliiski ta ukrainski paremiï [English and Ukrainian paremiias]. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva [Urgent problems of philology, translation and interpretation studies]*, vol. 10, pp. 247–250.
7. Starovoitova O.V. Koreliatsiia sinonimiv ta antonimiv u systemi anhliiskoi movy [Correlation of synonyms and antonyms in the system of the English language]. Available at: <https://dspace.udpu.edu.ua> (accessed 23 February 2019).
8. Taranenko L. (2015). Zhanrovi osoblyvosti ta funktsionalne pryznachennia tekstu anhliiskoho pryslivia [Genre peculiarities and functional use of the English proverb text]. *Naukovi zapysky. Seriya "Filolohichna"* [Scientific proceedings. Issue "Philology"], vol. 53, pp. 244–247.
9. Shmelev D.N. (1977). *Sovremennyy russkiy yazyk. Leksika : uchebnoe posobie* [Modern Russian. Lexicology: manual]. Moscow : Prosveshchenie. (in Russian)
10. Cruse D.A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge : Cambridge University Press.
11. Chunming Gao and Qianzhen Zheng (2014). A linguistic study of antonymy in English texts. *Journal of Language Teaching and Research*. Vol. 5. № 1, pp. 234–238. Available at: <http://www.academypublication.com/> (accessed 10 February 2019).
12. Fernald J.Ch. (2009). English synonyms and antonyms. Osnova.
13. Prokopchik A. (2017). English proverbs and peculiarities of their translation into Russian. Available at: <http://rep.barsu.by/> (accessed 20 February 2019).

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-75>

УДК 159.923.2

Супрун Г.Г.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

ТИПОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ПОВЕДІНКИ ЯК ІНДИВІДУАЛЬНА ТАКТИКА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ (ЗГІДНО ТЕОРІЇ ТИПІВ ОСОБИСТОСТІ К. ЮНГА)

Анотація. У статті здійснено порівняльний аналіз відмінних типологічних моделей поведінки, залежно від яких індивідом обирається стратегія мислення і дії в міжособистісних взаємовідносинах. Опорною системою була використана класифікація К. Юнга, яким було здійснено розділення типів особистості відповідно до їх екстравертної чи інтровертної поведінки. На прикладі взаємовідносин між різними типами індивідів і в процесі розгляду індивідуальних особливостей мислення окремих типів людей, і вибору тактики їх дії, здійснена спроба визначення характерних рис поведінки у процесі соціальних взаємозв'язків. Типологічна модель дає змогу класифікувати обширне поле поведінкових особливостей індивідів у конфліктних ситуаціях.

Ключові слова: екстравертна й інтровертна моделі поведінки, Карл Юнг, індивід, соціальна взаємодія, теорія типів особистості.

Suprun Hennadii

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

THE MODEL OF TYPOLOGY AS INDIVIDUAL TACTICS OF PERSONAL FULFILLMENT (ACCORDING TO THE JUNG'S PERSONALITY THEORY)

Summary. This article contains the comparative study of distinctive typological models of behavior that influence on an individual's choice of a strategy of thinking and action in interpersonal relationships. The author took as a basis the Jung's classification, where the latter divided personality types under their extravert or introvert behavior. Through the example of relationships between different types of individuals and in process of studying of individual features of thinking of certain types of people and choosing the tactics of their actions the author tried to determine the characteristic features of behavior in the process of social interactions. The model of typology enables to classify an extensive field of behavioral peculiarities of individuals in conflict situations. It's important to understand either these behavior models are acquired or innate and transmitted through generations. Accordingly, you can make a conclusion about how much habitual reaction type can be corrected in particular situations, which can occur during social communications. In a conflict situation a representative of introvert behavior model will be likely lost in contemplation and will take the occurred situation too responsible, while extrovert type, who doesn't really control their emotions, will rather continue interaction with stimulus and will try to solve "the problem" using certain external mechanisms and their own suitable individual expressions. In other words, generally speaking, it's worth mentioning that these two above-mentioned behavior models are the subconscious basis of human interaction at many levels; it is decisive when resolving conflict situations that regularly occur during social interaction between individuals. Basing on the results of the research the following assertion was put forward – when a person realizes their individual characteristics and efficient use of these characteristics in the future to choose really correct and relevant life strategy, it is the basis for identity formation and high-quality personal self-realization.

Keywords: extravert and introvert behavior models, Carl Jung, individual, social interaction, theory of personality types.

Постановка проблеми. Однією з тем, які завжди цікавили і цікавлять дослідників і вчених, була спроба здійснення класифікації стійких типів особистості. Подібною практикою займалися ще в Давній Греції: Гіпократ визначив темпераменти, Платон створив класифікацію характерів. Тема типології особистості була актуальною і в Середні віки, та в Епоху Відродження і Новий час була тимчасово змінена на іншу проблематику (гносеологія, проблема встановлення істини). Починаючи з кінця XIX століття класифікація типів поведінки знову набуває поширення завдяки зацікавленню самою особистістю: класифікація відбувається відповідно до індивідуальних характеристик – волі, темпераменту, характеру, здібностей. Найбільший внесок в цю сферу було

зроблено психоаналітиками, серед них К.Г. Юнг – творець аналітичної психології. Він займався широким колом теоретичних і практичних питань, які стосувались індивідуальних проявів індивіда і сформулював концепцію типології особистості, яка опублікована в 1921 році в праці «Психологічні типи» [5]. Завдяки багаторічному досвіду, К. Юнг звернув увагу на особливість функціонування психічної сфери: у системі суб'єкт – об'єктних відносин індивіди проявляли спрямованість або на об'єкт, тобто на зовнішні чинники, або – на суб'єкт (внутрішні фактори). Ці типові набори індивідуальних характеристик К. Юнг визначив як екстравертивна та інтровертивна моделі поведінки. Саме це розділення на типи дало поштовх подальшому розвитку досліджень.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема типології особистості і міжособистісних соціальних стосунків цікавили завжди багатьох дослідників, які вибудовували свою теорію виходячи з тих чи інших чітких критеріїв. Серед робіт по даній проблемі слід виділити дослідження Е. Шпрангера «Життєві форми», де відповідно до шести типів цінностей було виділено шість типів особистості. А. Адлер у праці «Проблеми людської природи», беручи за основу шляхи вирішення життєвих завдань, виділив 4 типи індивіда. Типологія Е. Фромма у роботі «Людина для самої себе» ґрунтувалась на тому, що в особистості від природи закладені унікальні екзистенціальні потреби і те, як вона їх вирішує і характеризує приналежність до того чи іншого типу. Безумовно, є достатня кількість послідовників (Р. Кеттелл, К. Леонгард, Г. Айзенк) які розвивали вищезгадані теорії чи акцентували увагу на їх критиці, але факт залишається фактом – тема типології особистості і соціальних взаємозв'язків завжди була актуальною.

Актуальність дослідження полягає у тому, що соціальна взаємодія індивідів завжди мала вагоме значення для осмисленої індивідуалізації особистості і розуміння механізмів міжособистісних відносин. Людина наділена притаманними тільки їй індивідуальними рисами, які допомагають їй формулювати і досягати важливих для неї цілей. З іншого боку, певна схожість, типовість рис, поведінки дає можливість виділяти типологічну модель, яка дозволяє виокремити за індивідуальним різноманіттям загальне і передбачуване, що сприяє конструктивній взаємодії і попередженню різного роду конфліктів. Тому дослідження принципів типології К. Юнга і механізмів індивідуалізації особистості є актуальним в контексті зростаючої конфліктногенності сучасного соціального простору.

З огляду на це, розуміння впливів безсвідомих процесів допомагає чіткіше визначати індивідуальні особливості людини і обирати максимально дієві моделі поведінки відповідно до ситуації: так, цілком слушно, відповідно до інтровертного чи екстравертного типу поведінки, обирати місце роботи, створювати сім'ю чи просто вміти знаходити правильний підхід до різних особистостей в процесі комунікативних проявів.

Метою статті є дослідження впливу безсвідомих чинників на форми соціальної поведінки людини в контексті теорії психологічних типів К. Юнга.

Реалізація мети зумовила **постановку наступних завдань:**

- з'ясувати методологічні принципи аналізу індивідуальності в теорії К. Юнга;
- розглянути характерні особливості інтровертної й екстравертної моделей поведінки в контексті соціальної взаємодії.

Викладення основного матеріалу. Узагальнення К. Юнга дали підстави зробити висновок, що особа наділена певними рисами характеру, які трансформуються через культурний код поколінь. Він вважав, що існує певна закономірність у структурі психіки, яка розвивалась протягом всієї історії людства і саме це примушує переживати і реалізовувати життєвий досвід специфічним чином. Для окреслення цього явища

він вводить поняття «архетипи» (первинні образи, ідеї й переживання), що і означає той підсвідомий вплив на мислення, почуття і дії. Таким чином, саме колективне безсвідоме, яке бере свій початок із давнини, впливає на свідомість людей як окремих індивідів, так і загалом соціуму.

Для його аналізу К. Юнг досліджував міфи, фольклор, порівнював життя первісних людей і проводив паралелі з тогочасним культурними формами існуванням індивідів, аналізував роль релігійних чинників, вивчав прояви індивідуального у снах і фантазіях своїх пацієнтів, проводив різного роду психологічні дослідження (асоціативне тестування), які дозволяли йому підтвердити чи спростувати власні здогадки: «Я опрацював масу літератури, зокрема, поему К. Шпіттелера «Прометей і Епіметей». Велику роль в моїй праці зіграли книги Ф. Шиллера і Ф. Ніцше, духовна історія античності і середньовіччя» [4, с. 205].

Важливо відзначити, що в науковому середовищі тривалий час домінуючим методологічним підходом у визначенні сутності людини був природоцентризм, пізніше соціоцентризм, де поведінка людини цілком залежала від об'єктивних чинників. Саме завдяки психоаналізу, яскравими представниками якого є З. Фрейд і К. Юнг, відбувається перехід від об'єктивного до суб'єктивного, від загального до індивідуального і внутрішнього безсвідомого. Узагальнюючи власні спостереження та результати своїх колег, К. Юнг робить спробу систематизувати відмінності індивідуальних проявів, реакцій: «Моя праця («Психологічні типи») стала спробою розглянути взаємовідносини і зв'язки індивіда із зовнішнім середовищем, іншими особистостями і речами» [5, с. 233]. Йому вдалось виокремити два типи особистості, орієнтація яких була протилежною: інтровертів, з їх акцентом на внутрішні переживання, і екстравертів, які в основу вкладали важливість взаємодії із зовнішнім світом. Соціальні відносини люди вибудовують по-різному, одним із чинників цього є, за К. Юнгом, індивідуальні психологічні особливості різних типів людей, відповідно до яких вони вибудовують свою стратегію поведінки з оточуючим світом.

Варто відзначити, що класифікація типів К. Юнга є не просто переліком рис, як зазначає Дарел Шарп, подібна типологія є інструментом для психологічної орієнтації: «Типологічна модель Юнга – це не система аналізу характерів і не спосіб навішування ярликів на самого себе чи інших. В тій мірі, як людина може використовувати компас для того, щоб зрозуміти своє фізичне місцезнаходження на Землі, так само Юнгівська типологія є інструментом для психологічної орієнтації. Це метод розуміння як самого себе, так і тих труднощів, які можуть виникати у відносинах між людьми [3, с. 3]. «І хоча головним складом душі К. Юнг вважав її безсвідомі структури, та він не тільки не заперечував можливість їх усвідомлення, але і вважав цей процес одним із найважливіших в особистісному зростанні індивіда» [6, с. 312]. Подібна типологічна класифікація допомагає людині краще розібратися в собі і зрозуміти, що саме керує нею в тих чи інших ситуація.

Виокремлюючи інтровертивну модель поведінки, для якої важливим є стан внутрішнього переживання, К. Юнг її характеризує як мовчазний і дещо замкнений тип. Разом з тим, індивід здатен до глибокого самоаналізу, він надто вимогливий до близьких для нього людей, тому кількість друзів надто обмежена. «Інтроверсія – комплексна властивість особистості, яка описується як схильність втікати від соціальних контактів, прагнення усамітнення і орієнтація не на зовнішній, а на внутрішній світ почуттів, думок і образів», – саме таку характеристику знаходимо у Великому психологічному словнику під редакцією Б.Г. Мещерякова і В. П. Зінченко [2, с. 186].

Але навіть за умови присутності людей, яким інтроверт може довіряти, у випадку виникнення конфліктної ситуації, він не буде поспішати ділитись особистим і шукати поради від інших – найкращим вибором у цьому разі будуть власні глибинні роздуми. Тільки завдяки усамітненому аналізу ситуації, неодноразовому прокручуванню всіх деталей і подій, інтроверт здатен знайти вихід, який його задовольнить. У багатьох випадках він з недовірою відноситься до порад друзів, оскільки вбачає їх малодієвими чи тривіальними, що неодноразово було підтверджено власним досвідом. К. Юнг акцентує на цьому увагу: «Його (інтроверта) взаємовідносини з іншими людьми стають теплішими тільки в умовах гарантованої безпеки, коли він може відкласти в бік свою захисну недовіру. Оскільки таке відбувається з ним не так часто, то, відповідно, кількість його друзів і знайомих дуже обмежена. Психічне життя даного типу особистості цілком розігрується всередині. І якщо там і виникають труднощі і конфлікти, то всі двері і вікна опиняються міцно зачиненими. Не дивлячись на ці особливості, інтроверт ні в якому разі не є соціальною втратою. Його відхід в себе не є кінцевим самозреченням від світу, але являє пошук заспокоєння, в якому усамітнення дає йому можливість здійснити свій внесок в життя суспільства» [5, с. 655].

Інший тип взаємодії з соціальним простором К. Юнг називає екстравертним, який характеризується зосередженістю людини на зовнішньому світі, на об'єкті. Описуючи характеристики екстравертної особистості, К. Юнг підкреслює, що відкритість і готовність до сприйняття оточуючого світу є одною з головних. Проте таке акцентування на оточуючому приховує негативні наслідки, які проявляються в тому, що особа може недостатньо уваги приділяти власному внутрішньому світу і надмірно підлаштовуватись під обставини, тим самим втрачаючи самих себе.

Екстраверт менш відповідальний за власний контроль емоцій, ніж це помітно у інтроверта, який педантично все зважає, перш ніж діяти. Екстравертна модель поведінки передбачає активність, націленість на позитивні емоції і відчуття, а від всього, що може його примусити до глибокого самоаналізу і переживань, він старается втікати, що є, свого роду, захисним механізмом. Всі недоліки і конфлікти, які можуть виникати всередині такого типу особистості, найкраще лікуються зовнішнім шумом і відволіканням на сторонні впливи, але ніяк не шляхом власних критичних роздумів.

Безумовно, немає чіткого розподілу на екстравертну й інтровертну модель поведінки – це лише певна модель, де особистість є більш схильною до тієї чи іншої тактики своїх дій. В обох типів є прояви рис і манери поведінки протилежного психотипу. Очевидним є те, що для кожного з цих типів особистості поведінка іншого піддається критиці, адже в одних і тих самих ситуаціях вони діють діаметрально протилежним чином. Але варто зазначити, що розуміння механізмів і специфіки різної поведінки дозволить краще зрозуміти і себе, й інших людей, вибудувати конструктивну стратегію взаємодії і взаєморозуміння.

Пояснюючи природу поділу на типажі, К. Юнг зазначає, що така диференціація відбувається дуже рано, а в деяких випадках необхідно говорити про цей процес як про вроджений. «Найбільш раннім проявом екстраверсії у дитини є її швидка адаптація до навколишнього середовища і та незвичайна увага, яку вона надає об'єктам – страх перед ними мінімальний, індивід живе й зростає серед них впевнено. Його можливості до розуміння швидкі, але не точні й не обережні. Йому подобаються всі розпочаті справи доводити до крайностей, він має нахил до ризику. Усе невідоме для нього є спокусливим. Однією з найбільш ранніх ознак інтроверсії у дитини є рефлексивне замислення, що відбувається і на його поведінці: сором'язливість, страх і недовіра перед невідомим. Зовнішні впливи індивід сприймає із помітним супротивом» [5, с. 615–616]. Виходячи з цього стає більш зрозумілим, чим обумовлена різна поведінка особистостей в одних і тих самих ситуаціях – ними керують особливості мисленнєвої структури, що сформовані ще до народження у вигляді архетипів, а в дитинстві і з часом вони лише закріплювались. Такі особистості не розуміють, як можна інакше, ніж вони самі, реагувати на різного роду події чи конфліктні ситуації. Як було зазначено вище, якщо інтровертний тип в конфліктній ситуації шукає шляхи вирішення через зовнішній світ, то інтроверти в таких випадках «закривають вікна і двері» своєї особистості і намагаються пояснити і знайти причини невдач, перш за все, в собі.

Описуючи специфічну стратегію поведінки особистості в конфліктній ситуації С.В. Дубровіна (робота була проведена у співавторстві) відзначає, що стратегія суперництва є характерною для екстравертів, тоді як для інтровертів більш природним є пристосування і компроміс. Що стосується амбівертів, то в подібних ситуаціях вони орієнтовані на співробітництво [1, с. 336]. Таким чином, можна чітко зрозуміти, що при виборі моделі поведінки в тих чи інших ситуаціях, кожен із типів робить ставку на свої індивідуальні сторони прояву поведінкових нахилів, завдяки чому відбувається досягнення поставленої цілі чи вихід з конфліктної ситуації. Подібний тип поведінки, де прослідковується акцентування на індивідуально сильних сторонах особистості, можна прослідкувати на прикладі інтровертної моделі: «Інтроверт не просто відступає перед об'єктами і вагається, а робить це особливим чином. Так само як лев уражає свого ворога чи здобич не хвостом, як крокодил, а лапами, в яких і прихована його специфічна сила, так і властивий інтровертам спосіб реагування зазвичай харак-

теризується сильними сторонами, тобто використання найбільш надійної і розвинутої функції, яка, в принципі, не заважає іноді реагувати і своїми специфічними слабкостями. У відповідності з цим інтроверти будуть готувати чи шукати певні ситуації і втікати від інших, тим самим нехтуючи відмінним від інших досвідом. Інтелектуал буде пристосовуватись до світу за допомогою свого інтелекту, а не як боксер шостої вагової категорії, хоча він і може у випадку виникнення приступу люті використати свої кулаки. У боротьбі за існування і пристосованість кожна людина інстинктивно використовує свою найбільш розвинену функцію, яка в результаті стає критерієм звичного способу реагування» [5, с. 638].

Безумовно, нерідко на фоні непорозуміння один одного відбуваються конфлікти ситуації, але це ніяк не означає, що інтровертному типу складно існувати з екстравертним: «Це не заважає, однак, більшості чоловіків одружуватись на жінках протилежного типу. Такі шлюби є цінними в сенсі психологічного симбіозу і можуть тривати «вічно», якщо партнери намагаються знайти взаємне «психологічне» розуміння. При вдалих обставинах ця фаза в життєвому циклі обох типів настає автоматично з тієї причини, що кожен є прикладом одностороннього розвитку. Один розвиває тільки зовнішні відносини і нехтує внутрішніми – інший розвивається лише внутрішньо, а зовнішнє залишається законсервованим. У певний період у індивіда виникає необхідність розвинути те, що перебувало в нього у забутті» [5, с. 617].

Визначальною рисою класифікації типів особистості К. Юнга є те, що в ній виділені відмінності у сприйнятті психічно здорових людей. Якщо раніше типологія індивідів складалася на основі аналізу їхніх особистісних відхилень, в результаті чого ставились діагнози, то в даному ви-

падку, дослідником здійснена спроба показати відмінність у сприйнятті одних і тих самих речей особистостями, незалежно від їхнього стану. При цьому важливо розуміти, що на поведінку окремо взятої людини підсвідомо впливає весь багаж накопиченого досвіду попередніх поколінь. К. Юнг так визначає мету власного дослідження: «Пропонована мною типологічна система є спробою, яка опирається на практичний досвід, дати пояснюючу основу і теоретичний каркас для обширного різноманіття, яке до цього переважало в формуванні психологічних понять» [5, с. 659].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши теоретичні підходи узагальнення індивідуального емпіричного досвіду і принципи типологізації К. Юнга, можна зробити висновок, що особистість від народження має схильність до відповідного типу дії й мислення, завдяки чому у міжособистісних взаємозв'язках обирається індивідуально притаманна модель поведінки, яка була сформована ще до народження у виді архетипів, а в дитинстві і надалі з часом лише закріплювалась.

Розглянувши особливості інтровертивної й екстравертивної моделей поведінки в контексті соціальної взаємодії зазначимо, що індивідуальне становлення людини і її особистісна самореалізація передбачає усвідомлення своїх характеристик і їхнє ефективне використання для вибору адекватної життєвої стратегії. Саме завдяки подібному механізму індивід може реалізувати себе, використавши всі свої індивідуальні переваги. Як звір, обираючи перед супротивником найкращу тактику для нападу (відповідно до власних особливостей), так і людина, наділена унікальними рисами, повинна максимально вдало їх використовувати, таким чином нівелюючи свої слабкості. Власне, розуміння своєї переваги над іншими і дає той необхідний ефект для власної реалізації як повноцінної особистості в соціумі.

Список літератури:

1. Дубровина С.В. Стратегия поведения в конфликтной ситуации при различной направленности личности (по параметру экстраверсия-интроверсия). *Азимут научных исследований: педагогика и психология*, 2016. Т. 5, в. 17, № 4. С. 335–337.
2. Мещеряков Б.Г., Зинченко В.П. Большой психологический словарь. Санкт-Петербург : Прайм-Еврознак, 2003. 632 с.
3. Шарп Дарэл. Типы личности. Юнговская типологическая модель / пер. В. Зеленского. Городец, 2016. 288 с.
4. Юнг К. Воспоминания, сновидения, размышления. Минск : Харвест, 2003. 496 с.
5. Юнг К.Г. Психологические типы / под ред. В.В. Зеленского. Москва : Университетская книга, 1998. 720 с.
6. Ярошевский М.Г. История психологии. От античности до середины XX века: 2 изд. Москва : Издательский центр Академия, 1997. 416 с.

References:

1. Dubrovina S. (2016). Strategiya povedeniya v konfliktnoy situatsii pri razlichnoy napravlenosti lichnosti [Strategy of behavior in conflict situations for personality orientation]. *Azimuth nauchnykh issledovaniy: pedagogika i psihologiya* [The azimuth of research: Pedagogy and Psychology]. Т. 5, vol. 17, no. 4, pp. 335–337.
2. Mescheryakov B.G., Zinchenko V. (2003). Bolshoy psihologicheskij slovar [Great psychological dictionary]. Sankt-Peterburg : Praym-Evroznak. (in Russian)
3. Sharp D. (2016). Tipy lichnosti. Yungovskaya tipologicheskaya model [Personality type. Jungian typological model]. Gorodets.
4. Yung K. (2003). Vospominaniya, snovideniya, razmyishleniya [Memories, dreams, reflections]. Minsk : Harvest.
5. Yung K. (1998). Psihologicheskie tipy [Psychological type]. Moscow : Universitetskaya kniga.
6. Yaroshevskiy M. (1997). Istoriya psihologii. Ot antichnosti do serediny XX veka [History of psychology. From antiquity to the mid-20th century]. Moscow : Izdatelskiy tsentr Akademiya.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-76>

УДК 94:343(477)

Короткий О.В.

Бердянський державний педагогічний університет

ОСОБЛИВОСТІ СМЕРТНОЇ КАРИ У ВІЙСЬКУ ЗАПОРОЗЬКОМУ: ПРОБЛЕМА ВІДСУТНОСТІ ПРОФЕСІЇ КАТА НА СІЧІ

Анотація. В статті зроблена спроба з'ясувати відсутність уряду ката на теренах Запорозжя. Проаналізовано причини поширення професії ката в європейському суспільстві доби пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу. В цей період появу професії ката обумовили взаємопов'язані процеси: зміна поглядів на природу злочину та мету покарання, централізація влади в європейських державах, впорядкування правосуддя тощо. Встановлено, що запорозькому суспільству, яке сформувалося за межами титульної території було притаманне відтворення елементів архаїчної суспільної організації. Ці потестарні та егалітарні структури унеможлилювали існування професії ката на Запорозжі, що призвело до утворення специфічних способів страти.

Ключові слова: запорозьке козацтво, кат, смертна кара, карна політика, потестарні та егалітарні структури.

Korotkii Olexiy

Berdyansk State Pedagogical University

SPECIFICS OF DEATH PENALTY AT THE ZAPOROZHIAN COSSACKS: THE PROBLEM OF LACK OF EXECUTIONER ON THE SICH

Summary. The article attempts to clarify the absence of the executioner profession in the territory of the Zaporozhye Cossacks. The reasons for the spread of the executioner profession in the European society of the late Middle Ages and Early Modern Times are analyzed. During this period, the emergence of the executioner profession led to interrelated processes: a change in views on the nature of the crime and the purpose of punishment, the centralization of power in European states, and the appreciation of justice. It was found that the profession of executioner is also in Eastern Europe: in Poland, the Grand Duchy of Lithuania, the Moscow kingdom and later in the Russian Empire. In Ukraine, executioners were a rare profession, but not because of its lack of demand, but because of the widespread negative attitude towards it. It was established that the Zaporizhzhya Cossacks, this border and militarized society, which was formed outside the titular territory, was inherent in the reproduction of elements of the archaic social organization. The article touched upon two such secondary potest institutions: the collectivism of the Cossack society and the power of the ataman, which rested primarily on his personal qualities and was limited by custom and Sich society. The pride of these potestary and egalitarian structures made the existence of the executioner profession in Zaporozhye impossible, which led to the formation of specific methods of the death penalty. One of these methods was described in the memoirs and historical literature of the XVIII-XIX centuries (the oral narration of the former Cossack N. Korzh about the Zaporozhian customs, the memories of Archimandrite Leonty about his travels to the Sich, a historical study of a military engineer and historian O. Rigelman) a procedure in which a convict sitting on a horse himself had to throw a loop upon himself while hanging. Another common procedure (both the death penalty and corporal punishment) is the collective beating of a criminal with batons by Cossacks. An analysis of these procedures indicates a close connection between the public organization of the Sich and its criminal policy.

Keywords: zaporozhian cossacks, executioner, death penalty, criminal policy, potestary and egalitarian structures.

Постановка проблеми. Історичні, культурологічні та інші гуманітарні дослідження підтверджують, що покарання за злочини, спосіб в який вони здійснюються не формуються на основі «вродженої» гуманності чи жорстокості певного народу. Разом з тим, вони і не є випадковими утвореннями. Карна політика залежить від низки особливостей соціальних та економічних відносин, характеру владних відносин тощо. Усвідомлення цієї кореляції змушує по іншому поглянути на карну практику самобутнього козацького суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане дослідження базується на використанні праць, які можна поділити на три групи: дослідження змісту та джерел права запороз-

ького козацтва, особливостей суспільної організації запорозжців, історії професії ката в європейському суспільстві загалом та, зокрема, в Україні. Звичаєве право низового козацтва досліджують, переважно на матеріалах Нової Січі, Л. Худояр [18], І. Грозовський [6] та ін. Суспільну організацію Війська Запорозького відмовляючись від концентрів історіографії XIX – початку XX ст. досліджує В. Грибовський [5]. В контексті соціальної історії досліджує історію професії ката в Гетьманщині А. Сапронов [14]. Історія професії та її роль в ранньомодерній Європі висвітлена в працях М. Фуко [17], К. Стюарт [23], Т. Грабарчика [22].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Звичаєве право запороз-

ького козацтва передбачало застосування ряду простих та кваліфікованих смертельних покарань. Поширеною практикою в ранньомодерній Європі було виконання смертних вироків професійними езекуторами, проте, на території Січі була відсутня посада ката, що відрізняло запорожців не тільки від країн Західної Європи чи Московії, але й від інших частин України. Ця особливість карної практики Запорозької Січі ще не була науково досліджена і потребує аналізу.

Мета дослідження: з'ясувати причини відсутності уряду ката на Запорозжжі. Завдання дослідження: 1) розглянути суспільні перетворення, за яких в Європі набула поширення професія ката; 2) з'ясувати чи були притаманні запорозькому суспільству ці зміни; 3) розглянути особливості виконання смертної кари на Запорозжжі.

Виклад основного матеріалу. В період з кінця XIV–XVI ст. відбулись значні зміни в розумінні злочину та покарання в джерелах права. Якщо в попередній період злочин розумівся, переважно, як вчинення приватної шкоди, то вже в кодифікаціях права XVI ст. все частіше бачимо, що злочин розуміється як замах на правопорядок, суспільство, державу, державні інституції, монарха [7, с. 7]. Такий погляд на природу злочину породжував відповідні погляди на мету покарання. Характерною ознакою періоду стало збільшення кількості публічних покарань, які мали б залякувати підданих: «для влади то був найпотужніший засіб утримання соціального контролю» [19, с. 76].

Причини таких змін, на думку істориків, полягають в характері ранньомодерної держави та правосуддя. Починаючи з XVI ст., великі території Європи підпали під прямий централізований контроль, влада почала більше приділяти уваги символічній силі закону. За такої ситуації публічне покарання «підтримувало владу монархів і судів, а також робило її конкретно видимою» [19, с. 81], за допомогою театру покарань монархи демонстрували свою владу підданам [17, с. 73].

Карна політика Війська Запорозького, на перший погляд, відповідає тим перетворенням, які відбувались в Європі. Дослідники не раз відзначали жорстокість покарань на Запорозжжі, які б мали слугувати підтриманню дисципліни на Січі: саджання на палю, повішення на залізному гаку, поховання живцем, забиття киями до смерті [20, с. 192–194]. Поза тим, в тексті документів опублікованих А. Скальковським знаходимо наступне визначення мети покарання: «...оного Маляра сыскать, а дабы и другие таковыхъ непристойныхъ худостей дѣлатъ не отваживались, въ страхъ прочимъ публично на базарь кіями наказати и намъ репортовать, по исполненіи» [15, с. 612]. Таким чином, в карному праві Запорозького козацтва, як і в інших європейських країнах, стверджувалася символічна сила покарання, яке б мало відлякувати публіку від злочинної діяльності. Проте, в карній практиці козацтва існували й відмінні риси, одна з них – відсутність на Січі уряду ката.

Зміни в карній політиці ранньомодерних європейських держав призвели до розповсю-

дження професії ката. Якщо в Середньовіччі виконавцями страт часто були члени суду, або ж інші обвинувачені, то кати Нового часу були професійними езекуторами [23, с. 25–27]. Кат не тільки виконував судові постанови, але і був уособленням насильства, яке здійснювала влада з метою приборкати насилля злочину відновивши «status quo». Поза тим, кат виконував роль меча монарха, який таким чином ніби власноруч перемагав свого ворога. Публіка цього театру помсти суверена злочинцеві утверджувала перемогу монарха і закону [17, с. 75].

Професія ката набула розповсюдження практично по всій Європі включно з теренами Речі Посполитої. В Польщі вона з'являється в пізньому Середньовіччі, наприклад, в столиці ця посада утворюється в 1393 р. [22, с. 43]. В Великому Князівстві Литовському Статутом 1588 р. встановлювалася «повинність кожного вряду судового кгродьського обов'язуєм, звлаща где права майдебурьского нетъ, ижъ мають и повинни будуть на врядахъ своихъ *мистра, то естъ ката...* ку виконанью сказанья врядового мети» [16, ч. XI, ар. 5]. Користувалася попитом професія езекутора і на Правобережжі. Так, в травні 1710 р. Кременецький магістрат не зміг виконати власного присуду через те що не мав ката та не зміг знайти його в сусідніх містах [3, с. 240–241]. Більше пощастило адміністратції Чорткова в 1703 р., яка таки знайшла «містра» в Кам'янці та позичила його «аби згідно указу вчинив езекуцію» [3, с. 210].

На території Гетьманщини кати, як і в сусідніх країнах, були частиною міського соціуму. Андрій Сапронов встановив, що езекуторами ставали колишні злочинці (яскравим прикладом є відомий розбійник і людожер Павло Шульженко-Мацапура [10, с. 5]), яких очікував смертельний вирок, вони підпорядковувалися городовому отаману і тому їх можна вважати членами групи міських службовців [14, с. 33].

З огляду на вищевказане, парадоксальною видається ситуація в Війську Запорозькому, де була відсутня професія ката. В вітчизняній історіографії одним з перших даних факт висвітлив Д. Яворницький в «Історії запорозьких козаків» [20, с. 194] з посиланням на працю російського військового та історика О. Рігельмана (1714-1789 рр.), який більшу частину життя провів на теренах України. В «Летописных повествованіях» О. Рігельман так описує виконання страт на Запоріжжі: «Для оныхъ казней они палачей и от древности не имѣли; а когда надобно злодѣев казнить, то добышь, с командою выходя за городъ, злодѣю злодѣя вѣшатъ...» [12, с. 83]. В випадку, коли інших злочинців на Січі не було того тримали під арештом до появи нового злодія або ж виконували наступну процедуру: «...посадя того на лошадей, подвозили къ дереву подъ петлю и приказывали ему оную самому на себя наложить и притянуть, а лошадей потомъ вдругъ изъ подъ него выводили, и темъ того обвѣшивали» [14, с. 83]. Ці свідчення паралельно підтверджуються «Устным повествованіем» колишнього запорожця Н. Коржа записаним одеським архієпископом Гавріїлом в 1828-1831 рр. [8, с. 25] та мемуарами архімандрита Леонтія [4, с. 45–48]. Навіть після стра-

ти козаки воліли не мати справ з небіжчиком, а тому поховання виконували січові жебраки [4, с. 25]. Описана процедура мала бути доволі поширена на Запорожжі. Так, з восьми злочинців, про долю яких в 1747 р. Кіш повідомляв Бахмутську слідчу комісію, четверо було повішено на території Війська Запорозького (трое з них безпосередньо на Січі) [1, с. 176].

Таким чином, бачимо, що карна практика Запорожжя сформувалася, в певній мірі, під впливом того факту, що на Січі не було професійних катів. Частково ці обставини компенсувалися архаїчним звичаєм використання арештантів у якості ексекторів, частково ж – винайденням особливої процедури, яка підкреслювала непричетність козака до страти побратима. На нашу думку, відсутність уряду ката на території Запорожжя пояснюється відтворенням козацьким суспільством певних елементів архаїчної суспільної організації. Розглянемо декілька особливостей цієї організації, які визначили відсутність містрів на Запорожжі.

Очевидно, що кат не був потрібен на Запорожжі для того щоб відтворювати сцену перемоги суверена над злочинцем, як це було поширено в централізованих європейських державах. Чи не єдиним джерелом права на території Запорожжя був «звичай» [18, с. 36], а не правосвідомість отамана, тому його символічна чи реальна присутність не була потрібною для здійснення правосуддя. Як зазначає В. Грибовський: «...влада кошового отамана над січовим товариством не була санкціонована кодифікованим правом, а регулювалася звичаєм і трималася здебільшого на авторитеті та силі особистості конкретної людини» [5, с. 25]. Особливістю посади отамана дозволяє вилучити її як «вторинний потестарний інститут» козацького суспільства [5, с. 24]. Лише в останнє десятиліття існування Січі, яке було позначено нівелицією егалітарних та потестарних структур її суспільної організації, влада отамана посилюється [5, с. 34]. Характерною ознакою цих змін в 1770-х рр. стає практика об'їзду Похідною військовою канцелярією на чолі з отаманом П. Калнишевським території Війська Запорозького з метою здійснення суду [15, с. 605]. На нашу думку, такі переміщення, мали на меті не тільки здійснення правосуддя, але і репрезентацію влади, хоча й в дещо архаїчний, притаманний політичній культурі Середньовіччя [11], спосіб. На думку Л. Худояр, джерелом права під час таких походів була безпосередньо правосвідомість кошового отамана [18, с. 38].

Не менш поширеним ніж страта на шибениці в запорожців було забиття злочинця до смерті киями [6, с. 11]. Запорожець Н. Корж так описує процедуру покарання: «...козаки починають его бить киями, такъ что *всякой козакъ* кто только мимо его идеть, выпивши корякъ горилки, или пива непримьнно долженъ ударить его по разу кием...» [8, с. 26]. Один з варіантів такого покарання описує Архімандрит Леонтій, який відвідав Січ 1751 р.: злочинця приковували до стовпа і «*всякому* было вольно убивать, когда кто изволит... Однако ж при нас одного только забияку другие убили...» [4, с. 65]. Ці процедури демонструють акт колективної помсти

суспільства злочинцеві, що різко контрастує з карною політикою в сусідніх державах, де тіло засудженого стало монополією влади: «Гдѣ би случилось, что каковыє своеволци на смерть осужденнаго из турми насилно или другимъ какимъ образомъ на свободу выпустили бѣ, или ведомаго на эзекуцію из рукъ палачевихъ отбили и отняли... такovie сами яко противники власти и нарушители права лишению чести и смертной казни, равно какъ и отнятии ними слодѣй подлежать будутъ» [12, с. 450]. Для того, щоб при необхідності втримати подібних «своевольцев» або вгамувати незадоволену виконанням страти публіку, що було поширеним явищем [17, с. 79–83], засудженого мав охороняти «кръпкій карауль» [12, с. 450].

Отже, на теренах «гінтерланду» кат реалізував монополієне право адміністрації на покарання засуджених. На Січі ж з її потестарною суспільною організацією, право карати (або помилувати [4, с. 43]) злочинців належало всій корпорації, що було ще одним проявом притаманних козакам егалітаризму та колективізму [5, с. 24–25]. Варто зазначити, що колективне побиття було розповсюдженою практикою на Запорожжі і використовувалося не тільки в якості смертної кари, але і тілесного покарання: «И якъ уже его добре употчуютъ, 50 або 100 кивъ дадутъ, то кошовый крикне: «годи!»» [8, с. 19]. Зокрема, таке покарання, встановлювалося інструкцією Коша козакові Григорію Никитову для тих, хто кримським чабанам «какіе обиди... либо воспященія чинит будетъ» [2, с. 463].

Таким чином, розглянуті особливості суспільної організації та карної практики низового козацтва унеможлилювали існування на Запорожжі професії ката. Та хоча самі кати були відсутні, серед козацтва продовжувало існувати притаманне й іншим теренам України [9, с. 395–396] негативне ставлення до містрів в колективній свідомості. Свідченням цього є порівняння запорожців Магомета IV з «каменецьким катом» в відомій переписці з султаном кінця XVII ст. [21, с. 392].

Висновки та пропозиції. Аналіз процедур виконання смертної кари на території Запорожжя та певних особливостей її суспільної організації дозволив встановити причини відсутності професії ката на Січі. В Європі професія ката розповсюджується як наслідок, зокрема, державної централізації, становлення модерних технологій репрезентації влади, монополізації правосуддя державними інститутами тощо. На Січі ж ці перетворення не набули поширення. За таких умов, карна практика запорожців сформувалася під впливом двох чинників: наявність в звичаєвому праві ряду смертельних покарань в присутність вторинних потестарних та егалітарних інститутів суспільної організації. Останні обумовили відсутність на Січі професії ката, що призвело до витворення козацькою спільнотою специфічних практик виконання смертної кари.

На нашу думку, дане дослідження доводить перспективність вивчення впливу суспільної організації, владних відносин на формування карної політики в ранньомодерній Україні.

Список літератури:

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734-1775: в 3 т. / упоряд. Гісцова Л. Київ : ЗАТ «Віпол», 1998, Т. 2. 695 с.
2. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734-1775: в 3 т. / упоряд. Гісцова Л. Київ : ЗАТ «Віпол», 1998, Т. 3. 951 с.
3. Архивъ Юго-западной Россіи, издаваемый Временною комиссією для разбора древнихъ актовъ: в 35 т. / ред. совет: М. Иванишев, В. Антонович, М. Владимирскій-Буданов. Київ : Университетская типографія, 1869. Т. 1. Ч. 5. 736 с.
4. Архімандрит Леонтій (Лука Яценко-Зеленський). Подорожі на Запорозьку Січ у1749-1750 і 1751 рр. / за ред. В. Грабовського, В. Мільчева. Київ : Канадський Інститут Українських Студій, 2012. 100 с.
5. Грибовський В. Нівеляція традиційних потестарних і егалітарних структур запорозького козацтва в останні десятиліття існування Січі. *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження*. 2009. № 7. С. 18–36.
6. Грозовський І. Звичаєве право запорізьких козаків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Харків, 1998. 17 с.
7. Демченко Г. Наказаніє по Литовському Статуту в его трех редакціях (1529, 1566, и 1588 гг.). Київ : Типографія Імператорскаго Университета св. Владимира, 1894. 276 с.
8. Корж Н. Устное повествование, бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. Одесса : въ городской типографіи, 1842. 104 с.
9. Левицкий О. Взгляд на ремесло палача в старой Малороссии. *Киевская старина*. 1899. № 12. С. 390–398.
10. Личков В. Происхождение слова «мацапура». *Киевская старина*. 1901. № 1. С. 5.
11. Никифорова Л. Дворец в истории русской культуры. Опыт типологии. Санкт-Петербург : Астерион, 2006. 348 с. URL: <https://culture.wikireading.ru/68114> (дата звернення: 11.03.2019).
12. Права, за якими судиться малоросійський народ / за ред. Ю. Шемшученко. Київ : НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М.С. Грушевського, 1997. 547 с.
13. Ригельман А. Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи и ея народѣ и козакахъ вообще. Москва : Университетская типографія, 1847. 819 с.
14. Сапронов А. Уряд ката в Гетьманщині середини XVIII ст. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. 2018. Т. 1. С. 31–41.
15. Скальковский А. Как судили и рядили в Сечи Запорожской. *Киевская старина*. 1886. № 3. С. 604–621.
16. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: тэксты, даведнік, каментарыі / за ред. І. Шамякіна. Мінск : Бел. сав. энцыкл. імя П. Броўкі, 1989. URL: http://www.grodno.by/grodno/history/statut_vkl_1588.html#_utmz1_1__=1 (дата звернення: 10.03.2019).
17. Фуко М. Наглядати і карати. Становлення в'язниці. Київ : Основи, 1998. 392 с.
18. Худояр Л. Джерела права Запорозької Січі. *Правова держава*. 2015. № 26. С. 35–43.
19. Шпіренбург П. Людина і держава: Європа ранньої модерної доби // Оксфордська історія в'язниць / Д. Ротман та ін. Київ : Всесвіт, 2009. С. 74–107.
20. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 1. 592 с.
21. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 2. 560 с.
22. Grabarczyk T. Na gardle karanie. Kara śmierci w średniowiecznej Polsce. Warszawa : DiG, 2009. 176 s.
23. Stuart K. Defiled Trades and Social Outcasts: Honour and Ritual Pollution in Early Modern Germany. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 289 p.

References:

1. Histsova L. (ed.) (1998). Arkhiv Kosha Novoi Zaporozkoi Sichi: korpus dokumentiv 1734-1775 [Archive of Kosh Nova Zaporozhian Sich: collection of documents 1734-1775]. Kiev : ZAT «Vipol». Vol. 2. (in Ukrainian)
2. Histsova L. (ed.) (1998). Arkhiv Kosha Novoi Zaporozkoi Sichi: korpus dokumentiv 1734-1775 [Archive of Kosh Nova Zaporozhian Sich: collection of documents 1734-1775]. Kiev : ZAT «Vipol». Vol. 3. (in Ukrainian)
3. Yvanyshchev M., Antonovych V., Vladymyrskyi-Budanov M. (ed.) (1869). Arkhiv Yuho-zapadnoi Rossii, yzdavaemii Vremennoiu komysiiu dlia razbora drevnykh aktov [Archive of South-Western Russia, published by the Temporary commission for the analysis of the ancient acts:]. Kiev : Unyversytetskaia typhografia. Vol. 1, part 5. (in Russian)
4. Arkhimandryt Leontii (Luka Yatsenko-Zelenskyi) (2012). Podorozhi na Zaporozku Sich u1749-1750 i 1751 rr. [Trips to the Zaporozhian Sich in 1749-1750 and 1751]. In V. Hrabovskiy (Eds.). Kiev : Kanadskiy Instytut Ukrainykykh Studii. (in Ukrainian)
5. Hrybovskiy V. (2009). Niveliatyia tradytsiinykh potestarnykh i ehalitarnykh struktur zaporozkoho kozatstva v ostanni desiatylittia isnuvannia Sichi [Comparison of the traditional potestary and egalitarian structures of the Zaporozhian Cossacks in the last decades of the existence of the Sich]. *Prydniprov'ia: istoryko-kraieznauvchi doslidzhennia*, no. 7, pp. 18-36. (in Ukrainian)
6. Hrozovskiy I. (1998). Zvychaieve pravo zaporizkykh kozakiv [The customary laws of Zaporozhye Cossacks]. (Phd Thesis). Kharkiv : National Law Academy named after Yaroslav Mudryi. (in Ukrainian)
7. Demchenko H. (1894). Nakazanie po Lytovs'komu Statutu v eho trekh redaktsiyakh (1529, 1566, y 1588 hh.) [The punishment according to the Lithuanian Charter in its three editions (1529, 1566, and 1588)]. Kiev : Typhografiya Imperatorskago Unyversyteta sv. Vladymira. (in Russian)
8. Korzh N. (1842). Ustnoe povestvovanye, byvsheho zaporozhtsa, zhytelia Ekaterynoslavskoi hubernyy y uezda, selenia Mykhailovky, Nykyty Leontevycha Korzha [Oral narration, a former Zaporozhian, resident of the Yekaterinoslav province and county, the settlement of Mikhaylovka, Nikita Leontievich Korzh]. Odessa : v horodskoi typhografii. (in Russian)
9. Levytskyi O. (1899). Vzhghliad na remeslo palacha v staroi Malorossyy [A look at the executioner's craft in the old Little Russia]. *Kyevskaia staryna*, no. 12, pp. 390–398.
10. Lychkov V. (1901). Proyskhozhdzenie slova «matsapura» [The origin of the word «matsapura»]. *Kyevskaia staryna*, no. 1, pp. 5. (in Russian)
11. Nikiforova L. (2006). Dvoretz v istoriy russkoi kultury. Opyt tipolohiy [Palace in the history of Russian culture. Experience typology]. Sankt-Peterburh : Asterion. (in Russian)

12. Shemshuchenko Yu. (ed.) (1997). Prava, za yakymy sudytsya malorosiyskyy narod [Rights that are judged by the Little Russian people]. Kiev : NAN Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho, In-t ukr. arkhеоhrafii ta dzhereloznav. im. M.S. Hrushevskoho. (in Ukrainian)
13. Rigelman A. (1847). Letopisnoye povestvovaniye o Maloy Rossii i yeya narode i kozakakh voobshche [Chronicle narrative of Little Russia and its people and the Cossacks in general]. Moskow : Universitetskaya tipografiya. (in Russian)
14. Sapronov A. (2018). Uriad kata v Hetmanshchyni seredyny XVIII st. (The service of the executioner in the Hetmanate of the middle of the XVIII century). *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorychni nauky*, vol. 1, pp. 31–41. (in Ukrainian)
15. Skalkovskiy A. (1886). Kak sudili y riadili v Sechi Zaporozhskoi [How to judge and establish the order in the Zaporozhian Sich]. *Kievskaya starina*, no. 3, pp. 604–621. (in Russian)
16. Shamiakin I. (ed.) (1989). Statut Vialikaha kniastva Litoŭskaha 1588: teksty, daviednik, kamientaryi [Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1588: texts, reference, commentary]. Minsk : Biel. sav. encykl. imia P. Broŭki. (in Belorussian)
17. Foucault M. (1998). Nahlydaty i karaty. Stanovlennya vyznytsi [Watch and punish. The formation of a prison]. Kiev : Osnovy. (in Ukrainian)
18. Khudoiar L. (2015). Dzherela prava Zaporozkoi Sichi [The sources of Zaporizhzhya Sich rights]. *Pravova derzhava*, no. 26, pp. 35–43. (in Ukrainian)
19. Shpirenburg P. (2008). Liudyna i derzhava: Yevropa rannoi modernoi doby [Man and State: Europe of the Early Modern Age]. *Oksfordska istoriia vyznyts* [Oxford Prison History]. Kiev : Vsesvit, pp. 74–107. (in Ukrainian)
20. Iavornytskyi D. (1990). Istoriiia zaporozkykh kozakiv [History of Zaporozhian Cossacks]. Kiev : Naukova dumka, vol. 1. (in Ukrainian)
21. Iavornytskyi D. (1990). Istoriiia zaporozkykh kozakiv [History of Zaporozhian Cossacks]. Kiev : Naukova dumka, vol. 2. (in Ukrainian)
22. Grabarczyk T. (2009). Na gardle karanie. kara śmierci w średniowiecznej Polsce [Punishment with throat. Death penalty in medieval Poland]. Warszawa : DiG. (in Polish)
23. Stuart K. (1999). Defiled Trades and Social Outcasts: Honour and Ritual Pollution in Early Modern Germany. Cambridge : Cambridge University Press.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-77>
УДК 929:58(091)

Крецул Н.І.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

РОЛЬ В.І. ЛИПСЬКОГО В СТАНОВЛЕННІ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Анотація. У статті на основі вивчення та аналізу наукових, літературних, архівних та інших джерел осмислюється наукова, організаційна та громадська діяльність академіка В.І. Липського на посту президента Всеукраїнської Академії Наук. При цьому вказано на процеси, які відбувались у суспільно-політичному житті України у 1918-1928 роках. Показано умови, в яких проходили організація, відкриття та розбудова Української академії наук, названо активних учасників такої важливої події в житті української науки. Показано заслуги В. Липського в роботі та керівництві такою науковою установою, як Всеукраїнська Академія наук, а також низкою комісій: Комісією УАН по вивченню природних багатств України, Комісія по вивченню фауни України, Комісією енциклопедичного словника, Озерною комісією. Вказано, що академік В. Липський брав участь у закладанні фундаменту української науки, він бачив перспективи її подальшого розвитку. Звернуто увагу на його роль в становленні та збереженні головної наукової установи країни – Української академії наук.

Ключові слова: Липський В.І., президент, Українська Академія наук, комісії, експедиції.

Kretsul Natalia

Pereyaslav-Khmelnitsky Hryhoriy Skovoroda State Pedagogical University

V.I. LIPSKY'S ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

Summary. In the article on the basis of studying and analysis of scientific, literary, archival and other sources, the academic, organizational and public activity of academician VI is interpreted. Lipsky as the President of the All-Ukrainian Academy of Sciences. It is indicated in the processes that took place in the social and political life of Ukraine in 1918-1928. The conditions under which the organization, opening and development of the Ukrainian Academy of Sciences took place, are shown as active participants in such an important event in the life of Ukrainian science. The significance of academician Volodymyr Ipolitovych Lipsky's activity during the period of formation and strengthening of the Ukrainian Academy of Sciences was revealed, which, with his knowledge, served the cause of the organization of science in Ukraine. The achievements of V. Lipsky in the work and management of a scientific institution such as the All-Ukrainian Academy of Sciences, as well as a number of commissions: the Commission of the Ukrainian Academy of Sciences on Natural Resources Exploration, the Commission on the Study of the Fauna of Ukraine, the Commission of the Encyclopedic Dictionary, the Lakes Commission, the Commission for the Survey and Regulation of the Reserve Chapli. Active scientific-organizational activity of the scientist testifies to his organizational abilities and complements his creative personality. The history of the Botanical Museum of the Central Scientific-Natural Museum and the Institute of Botany of the National Academy of Sciences of Ukraine are connected with the created and headed by V. Lipsky Botanical Office, Herbarium (1922) and the Department of Flowering Plants (1919), which became part of their base. It is stated that academician V. Lipsky participated in laying the foundations of Ukrainian science, he saw the prospects for its further development, sought to bring it to the world level. The attention is paid to his role in the formation and preservation of the main scientific institution of the country – the Ukrainian Academy of Sciences.

Keywords: Lipsky V.I., president, Ukrainian Academy of Sciences, commissions, expeditions.

Постановка проблеми. Академік В. Липський увійшов у історію ботанічної науки, як автор понад 100 наукових праць, переважна більшість з яких – фундаментальні монографії. Його роботи відзначались винятковою широтою інтересів, надзвичайною ерудицією та літературною своєрідністю викладу матеріалу. Досягнення вченого в галузі флористики, систематики рослин, географії, знань організації роботи ботанічних садів, гербарної справи, іноземних мов (як сучасних, так і давніх) дозволили йому зайняти місце в одному ряду з відомими вченими. Зібрані ним гербарні колекції до сьогоднішнього дня мають значну наукову цінність.

В.І. Липський був одним із фундаторів та перших дійсних членів Української Академії наук (УАН). Саме його було обрано першим директором Ботанічного Саду (1918), який створювався при цій науковій установі. Академік В.Липський

обіймав посаду президента Української Академії наук у досить не простий для найвищої наукової установи України час (1922-1928).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ім'я академіка В.І. Липського на сьогодні відоме в колах учених-ботаніків та істориків науки, і ми звичайно не можемо стверджувати, що воно забуте. Роль вченого в розвитку ботанічної науки була в свій час відзначена в ряді біографічних статей та оглядових публікаціях [1; 2; 3; 6; 12]. Певна спроба аналізу наукової діяльності В. Липського зустрічається в наукових, науково-популярних виданнях, ювілейних статтях та в узагальнюючих працях із розвитку біологічних наук.

Серед багатьох аспектів проблеми частіше всього дослідники звертались до висвітлення петербурзького періоду діяльності, вважаючи його основним та найбільш продуктивним у житті

вченого [2; 6; 11]. Вивчалось також питання відвідування ним ботанічних садів світу та вивчення їх роботи [6; 11; 12]. Майже поза увагою дослідників залишилась діяльність В. Липського в другому київському періоді, участь його в роботі по організації Української Академії наук, діяльність на посаді президента Української Академії наук.

Мета статті – показати значення діяльності академіка В.І. Липського на посту президента ВУАН, подальшої організації та розбудови наукових установ в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лютнева революція (1917 р.) у Росії започаткувала процеси відродження української державності, а жовтневий більшовицький переворот прискорив соціальне й національне розмежування й поставив на порядок денний проблему альтернативного розвитку України. Другий Універсал (22 січня 1918 р.) відновив українську державність. Подальшими формами розвитку української державності стали Центральна Рада, Гетьманська держава, Директорія, що об'єдналася з ЗУНР (січень 1919 р.) На розвитку науки даного періоду відбилися процеси, що відбувались у суспільно-політичному житті країни.

У квітні 1918 р. влада в Україні переходить до помірковано-консервативного уряду гетьмана П. Скоропадського. Гетьманський уряд і особисто П. Скоропадський виявили розуміння того, що без підтримки науки, освіти не можна було вирішувати питання будівництва держави. Саме Гетьманській державі належить пріоритет заснування Української Академії наук. Міністром народної освіти Гетьманату був відомий історик М.Василенко, який і розпочав підготовчу роботу по створенню Академії. Саме він переконав В. Вернадського, який на той час перебував на Полтавщині, узятися до її організації. Робота по організації та відкриттю УАН стали головною справою великого вченого під час його перебування в Україні. «Приїхавши до Києва, я був дуже захоплений можливістю створення УАН, – згадував В. Вернадський. – Мені здається, я був тоді в Києві єдиною особою, яка практично була знайома з академічною роботою (...). Я погодився вести дві комісії: 1. Комісію по питаннях, що стосуються вчених та вищої школи взагалі в Україні. Секретарем цієї комісії був молодий київський професор Б. Личков. 2. Комісію по складанню Статуту УАН. Секретарем був В. Модзалевський» [25, с. 129]. До комісії було запрошено деяких петроградських академіків та професорів вищих шкіл Росії. Над підготовкою відповідних документів працювали Д. Багалій, М. Кащенко, Г. Павлуцький, О. Сперанський, Є. Тимченко та ін. Комісія з розробки законопроекту УАН працювала з 9 липня по 17 вересня 1918 р., вона провела 23 засідання та підготувала 27 записок, які торкалися створення українських наукових установ. До роботи з організації Академії намагались залучити М. Грушевського, кандидатура якого розглядалась як основна на посаду її президента, але він відмовився брати участь у цій роботі.

Українська Академія наук була заснована 14 листопада 1918 р., а вже 27 листопада на першому настановчому Спільному зібранні УАН В.Вернадського було обрано першим президен-

том, А. Кримський став її неодмінним секретарем [7]. На новостворену Академію покладались функції поширення та поглиблення наукових установ. УАН складалась із трьох відділів: історико-філологічних, фізико-математичних та соціальних наук, наказом Гетьмана затверджувалось у складі нової Академії 12 академіків.

Академія повинна була стати не тільки науковим центром для широкого сприяння культурному відродженню України, але й відігравати велику роль у становленні та розвитку продуктивних сил. До її завдань входило вивчення запасів природних багатств України, тому в Академії було створено кафедри прикладних наук, які планувалось забезпечити обладнаними лабораторіями та тісно пов'язати з дослідними інститутами. Це підкреслював і перший президент Української Академії наук В. Вернадський: «Вона (Академія) повинна в своїй діяльності відгукуватись на всі нужди та потреби населення, які вимагають наукової допомоги та наукового висвітлення. Пульс її життя повинен битись разом із духовними та матеріальними потребами населення, настільки цим потребам можуть допомогти наукові знання та наукова думка» [11, с. 129].

Незважаючи на фінансові труднощі, гетьманський уряд знайшов можливість налагодити, у певній мірі, фінансування академії, асигнування виділялись на різноманітні дослідницькі програми та напрямки наукового пошуку. Академія дістала режим максимального сприяння, одержавши статус юридичної особи, а також право заснування наукових закладів, безмитного та позацензурного отримання літератури і наукового обладнання, присвоєння ступеня доктора наук, організації наукових форумів. Усі наукові видання УАН повинні були виходити українською мовою, а за бажанням автора – й іншими мовами [7]. З перших днів створення Академії наук робота в ній була поставлена на належному рівні, Академія розпочала активну діяльність, незважаючи на досить часту зміну влади та політичних настроїв, стала головним осередком наукових знань та фундаментальних досліджень.

На той час Українська Академія наук гостро потребувала вчених із високим творчим потенціалом та науковим авторитетом. Багаточисельні фундаментальні дослідження та оригінальні праці з різних напрямів ботанічної науки поставили В. Липського в перший ряд кандидатів для роботи в Академії. Перший президент УАН В.І. Вернадський, добре знаючи його завдяки попередній сумісній праці в Санкт-Петербурзі, запропонував йому посаду директора Ботанічного саду. У записці, складеній трьома академіками УАН та представлений 30 грудня 1918 р. на засідання фізико-математичного відділу, зазначалося, що «широкі та різносторонні географічні та ботанічні дослідження В.І. Липського в різних частинах світу мають велику наукову вагу та значення і давно вже звернули увагу європейських та американських учених на автора (...). Можна сказати без перебільшення, що В.І. Липський є одним з найкращих ботаніків-дослідників та видатним знавцем у справі організації ботанічних садів» [5, с. 71–72]. Зваживши на таку характеристику, 30 грудня 1918 р. на засіданні II фізико-математичного відділу УАН В. Липського обирають директором но-

воствореного ботанічного саду. Але затвердження його на цій посаді відбулося тільки 1 лютого 1919 р. Директорія, яка прийшла до влади після Гетьманату, ввела ряд змін у статут УАН. «Законом, виданим від Директорії Української Народної Республіки відносно статуту Української Академії наук у Києві» вводились ряд доповнень до окремих параграфів: до § 21 – про друкування праць Академії українською та іноземною мовами; до § 47, 57 – про необхідність вільного володіння українською мовою всім службовим особам; до § 62 – про прийняття присяги на вірність УНР дійсними членами Академії наук при їх затвердженні [16]. Тільки після отримання згоди кандидатів із цими параграфами їх кандидатури затверджувались в штаті УАН. Така ситуація сталась і з затвердженням В. Липського, про що свідчить протокол Спільного засідання УАН від 1.02.1919 р.: «4. Заслухано лист від В.І. Липського від 25.01.1919 р., кандидата на посаду Директора Ботанічного Саду. Він заявляє, що закон Директорії про §§ 21, 47, 57 та 62 йому відомий і, що він обов'язується той закон виконувати. 5. Переведено через потайне балотування вибір В.І. Липського на директора Ботанічного Саду. Обрано одногосно» [16].

У 1919 р. Радою Київського університету В. Липському присвоєно науковий ступінь доктора ботаніки “*honoris causa*”, тобто за сукупність праць, а 17 травня того ж року вченого обрано дійсним штатним академіком Української Академії наук по кафедрі ботаніки [15].

У період становлення та зміцнення Української Академії наук, учений своїми знаннями прислужився справі організації науки в Україні. Окрім завідування Ботанічним садом і кафедрою квіткових рослин В. Липський брав активну участь в організації та роботі різних академічних структур, зокрема природничого профілю. Відома його діяльність у Комісії УАН по вивченню природних багатств України, створеної в березні 1919 р., у Комісії по вивченню фауни України. Він працював у Видавничій комісії II відділу УАН, очолював Комісію енциклопедичного словника, Комісію по ревізії бібліотеки УАН, був представником академії у Військово-промисловому комітеті. Досить часто йому доводилося брати участь у роботі угодних комісій по залученню різних організацій до співпраці з УАН. Так, у 1920 р. він працював у комісії в справі прилучення до академії Комісії по вивченню природних багатств України та Вченого сільськогосподарського комітету. У грудні 1920 р. його було обрано до Господарського правління УАН як представника II відділу. На початку 1921 р. він став членом Угової комісії по об'єднанню Української академії наук з Українським науковим товариством.

Після від'їзду секретаря II відділу УАН (серпень 1919 р.) С. Тимошенко за кордон В. Липському було доручено здійснювати повноваження секретаря II Відділу. Як зазначав учений: «Секретарювання мое продовжувалось до осені 1928 року, коли я виїхав з Києва. (...) мені доручено було бути за представника свого Відділу в Управі (тобто господарчому органі Академії); мені ж було доручено складання всяких звітів, клопотань у справах Відділу. Потім мені ж було доручено бути за представника Бібліотечної

Ради від II Відділу і т. д.» [20, с. 14]. Переглядаючи Звідомлення про діяльність Української Академії наук, ми можемо констатувати той факт, що відомості про II Відділ, подані секретарем – академіком В. Липським, завжди несуть найвищу інформацію.

У згаданий період В. Липський знаходить час для роботи в експедиції по вивчення торф'яників біля Києва та Житомира, які на той час розроблялись для потреб народного господарства [15]. Результатом експедиції стали наукові рекомендації добувачам торфу, які досить відчутно покращували їх роботу.

14 червня 1921 р. постановою РНК УСРР було введено «Статут Всеукраїнської Академії наук», за яким Академія втрачала свою автономію, змінювався її юридичний статус, зужувались компетенції [7]. Тому Спільне зібрання ВУАН 8 серпня 1921 р. визнало запропонований статут не дійсний і продовжувало керуватись статутом від 1918 р. Із цього часу протистояння академії та владних структур набуло особливої гостроти. І саме в такий складний час, в жовтні 1921 р., В. Липський був обраний товаришем президента Академії наук України – за новим статутом Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Президентом став академік М. Василенко. Події розвивались швидко, викликаючи постійні зміни в керівництві академії. У кінці березня 1922 р. Головою-президентом ВУАН обрано О. Левицького, а В. Липський, як зазначено у його щоденнику, «знову потрапив у віце-президенти». Але 9 травня цього ж року О. Левицький помер, і місце президента знов лишилося вакантним. На цю посаду пропонували обрати А. Кримського, М. Василенка, П. Тутковського, С. Єфремова, В. Іконнікова, Р. Орженцького, В. Липського. Нарешті, залишилася лише кандидатура останнього, якого і обрало Спільне зібрання від 12.06. 1922 р.: «Переведено через потайне балотування вибір академіка В. Липського на посаду президента АН, що його кандидатуру проголошено в попередньому зібранні. Більшістю 9 голосів проти 4 обрано В.І. Липського на голову-президента» [17].

Після обрання В. Липського на посаду Голови-президента ВУАН, він продовжує докладати багато зусиль для подальшої організації та розбудови наукових установ в Україні. На нього, як президента, покладалась відповідальність і за наукову, і за фінансову діяльність Академії. Президент ВУАН, як не дивно, дуже багато часу мав приділяти господарській роботі. В. Липський пише: «... з світанку до ночі доводилось виконувати різноманітні обов'язки господарського значення, аж до приймання дров і т. д. Поки не встановлено штатів та не унормовано праці» [20, с. 15].

Але не тільки господарчими справами займався В. Липський під час діяльності на посту президента ВУАН, у цей період широко відома його наукова, громадська, дослідна робота. У звіті ВУАН за 1923 р. про кафедру ботаніки та ботанічний сад, на чолі яких стояв академік В. Липський, вказано: «За відсутністю дільниці землі для саду (...) було зібрано бібліотеку, гербарій, початки музею тощо і матеріал для видання гербарію української флори; було звернуто особливу увагу на флору нижчих рослин...» [8, с. 402]. Декілька місяців 1923 р. учений пра-

цював у Ленінградському Ботанічному саду, почесним членом якого став у цьому ж році.

Академік В. Липський приймав активну участь в організації та роботі радіологічного з'їзду, який відбувся в Одесі (1925), його обрано головою з'їзду. У цьому ж році вчений обстежує заповідники Ірдинський (Черкащина) та «Чаплі» кол. Асканія Нова (Херсонщина).

Зокрема, за дорученням Раднаркому УРСР, беручи участь у комісії по обстеженню та впорядкуванню заповідника «Чаплі» (заступник голови комісії), були розроблені та представлені уряду певні рекомендації [19]. Про проект реорганізації даного заповідника В. Липський доповідав Народному комісаріату землеробства. У доповіді було підкреслено, що «збережений у Заповідникові степ дасть можливість всебічно, систематично та планово вивчати стан та динаміку степової природи, що відбуваються під впливом причин короткочасних та тривалих. Таке вивчення степової природи можливе тільки в Заповіднику, і приведе до детального з'ясування всіх умов для сільського та народного господарства. Повне з'ясування природних умов дасть можливість відповідно до них, доцільно та планово поліпшити його в районі Заповідника та на Україні...» [19]. Варто також згадати, що в своїй праці «Ботанічний сад Української Академії наук і його завдання», яка стосувалась завдань та структури Ботанічного саду ВУАН, академік В. Липський вносив пропозицію про надання статусу філіалу ВУАН заповіднику «Чаплі» (кол. Асканія Нова), для кращого вивчення та збереження своєрідної степової рослинності [9; 10].

Ще одна подія відбулася в 1925 р., коли В. Липський на чолі депутації ВУАН їздив до Ленінграду та Москви на 200-літній ювілей Всеукраїнської Академії наук. Із архівних документів дізнаємося, що на той час коштів на таку поїздку не було, і щоб відрядити представників ВУАН було позичено в приватних осіб 300 карбованців [18]. Проводилися заходи по налагодженню творчих взаємовідносин із вченими інших країн. На Спільному зібранні ВУАН у травні 1927 р. В.І. Липський запропонував поставити питання перед урядом України про необхідність заснування Українського товариства культурних зв'язків із закордоном і його пропозиція була прийнята зібранням.

Як уже зазначалось, В. Липський приймав участь у роботі багатьох комісій, комітетів, рад. За свідченнями зі знайдених нами протоколів Ботанічної Секції II відділу ВУАН, які на сьогоднішній день зберігаються в архіві Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України, учений повинен був входити до складу нової редакційної колегії Українського ботанічного журналу. У протоколі від 29 жовтня 1927 р. зазначається: «Приймаючи на увагу те, що в другому числі УБЖ, (...), поміщено здебільшого не той матеріал, що був ухвалений Ботанічною секцією, (...) і тому, що було допущено багацько помилок нарада одногослодно ухвалила передати редактування УБЖ редакційній Колегії в такому складі: академік В.І. Липський, академік О.В. Фомін, Я.Х. Лепченко, М.Г. Холодний, і звернутись до II відділу УАН з проханням допомоги Секції при дальшому виданні Журналу за новою редакцією» [13]. Але вже через місяць це рішення з невідомих причин було відмінено [14].

Варто також відмітити, що у 1928 р. В. Липського було обрано членом-кореспондентом Всеукраїнської Академії наук за вагомих внесок у розвиток ботанічної науки. Рекомендували його для обрання І. Бородін та В. Комаров [15].

Починаючи з середини 20-х років обставини в Академії суттєво змінюються. Поступово обмежувалось її самоуправління, усе більш відчутним ставав тиск із боку Наркомосу, у веденні якого вона тоді знаходилась, посилювалось втручання влади у внутрішні справи Академії. На початку 1925 р. були доведені до відома Спільного зібрання «Основні положення реорганізації Всеукраїнської Академії наук», які вносили суттєві зміни в її структуру. 23 лютого 1925 р. відбулося засідання Спільного зібрання Академії, що виносило на порядок денний питання про переобрання Президії. На цьому зібранні колегіально було вирішено, що при реорганізації ВУАН не варто змінювати Президію, тому балотувався вогум довіри кожному з її членів. Голові-президенту В.Липському висловило довіру 17 академіків, 5 – були проти, 1 – утримався [8].

Оцінку роботи В. Липського давали не тільки його колеги, керівники радянських органів влади також не залишилися осторонь. У деяких опублікованих та неопублікованих архівних джерелах знаходимо відомості про оцінку постаті В.Липського і з боку партійних керівників України, які вершили на той час долі української науки та її вчених. «Окремим академікам можна дати таку характеристику: Президія – Президент В.І. Липський (з II Відділу) політично інертний...». І далі: «Інша група – В.І. Липський, М.Ф. Кащенко, М.М. Крилов, Г.В. Пфейффер ... – є як громадські діячі – нулі, але в науці – люди з відомими іменами» [8, с. 205].

У згаданий період розпочалась робота різних комісій по обслідуванню ВУАН, які відзначали як позитивні, так і негативні явища в діяльності Академії. Деякі їх пропозиції стосувались безпосередньо створення ботанічного саду Академії. Наприклад, Комісія Наркомату Робітничо-Селянської інспекції УРСР зазначала, що Київському губвиконкомом потрібно «прискорити передачу Голосіївського лісу для наукової експлуатації ВУАН» [8]. Але грубе, а нерідко і некомпетентне втручання влади в академічні справи викликало непорозуміння між самими академіками; обставини ставали тяжкими. Особисті амбіції, вражене самолюбство окремих співробітників породжували атмосферу недовіри та нещирості. В Академії наук відбувалась як внутрішня боротьба між окремими групами вчених, які по-різному сприймали наукове та громадське життя, так і боротьба, до якої призводила ідеологічна полеміка з боку партійного апарату. Починаючи з 1927 р., протистояння влади та ВУАН посилюється, йде відвертий тиск на керівництво останньої. Для вивчення стану роботи Академії створюється нова комісія, на цей раз Комісія Народного Комісаріату освіти (НКО). Не встановивши контроль над внутрішнім життям Академії шляхом введення нового статуту, уряд ухвалив рішення про зміну керівництва за політичними мотивами, а щоб мати підстави для цього, призначив ревізію даною комісією. Остання підготувала політичну платформу для проведення перевиборів керівних органів Академії. Висновки даної Комісії були розгромними для

ВУАН. Замість реальної оцінки діяльності Академії члени комісії надали перевагу виявленню хиб, недоліків та негативних моментів у роботі наукової установи. Керівництво Академії і, насамперед, Президію, яку очолював В. Липський, було звинувачено в недотриманні законів радянської влади, їм це інкримінувалось як політичні порушення. Комісія пропонувала негайно оголосити перевибори Президента ВУАН, провести нове затвердження складу академіків, встановити тверду структуру та штати Академії.

Висновки. На той час партійне керівництво держави вважало В.І. Липського «політично

інертним» президентом, який передоверив управління академією С.О. Єфремову та А.Ю. Кримському. Колеги-академіки теж висловлювали незадоволення його нейтральним ставленням до різних угруповань, що склалися у ВУАН. Проте безсторонню поведінку В.І. Липського можна виправдати важкими обставинами, в яких існувала академія. Адже її часто звинувачували в аполітичності і навіть у контрреволюційній діяльності, і явна підтримка президентом якоїсь із груп академіків могла порушити рівновагу, привести до відкритого протистояння між членами ВУАН і навіть до її закриття.

Список літератури:

1. Барбарич А.І. Володимир Іполитович Липський. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. 38 с.
2. Бордзіловський Є.І. В.І. Липський (некролог). *Журн. Ін-ту бот. АН УРСР*. 1937. № 13-14 (21-22). С. 5–6.
3. Васильченко І.Т. Володимир Іполитович Липський (К 100-летию со дня рождения). *Ботан. журнал*. 1963. Т. 48, № 8. С. 1236–1239.
4. Вернадский В.И. Страницы автобиографии. Москва, 1998. 118 с.
5. Вернадский В.И., Тутковский П.А., Кащенко Н.Ф. О научных работах В.И. Липского. Протоколи засідань Фізично-математичного відділу УАН за 1918 р. Київ, 1919. Протокол № 6. С. 71–72.
6. Доброчаева Д.Н., Мокрицкий Г.П. Владимир Иполитович Липский. Київ : Наукова думка, 1991. 214 с.
7. Історія Академії наук України (1918-1923) : Документи і матеріали. Київ : Наукова думка, 1993. 375 с.
8. Історія Національної Академії наук України 1924-1928 рр. Київ : НБУВ, 1998. 762 с.
9. Липський В.І. Ботанічний сад Української Академії наук і його завдання. *Ювілейний збірник на пошану академіка Д.І. Багалія*. Київ, 1927. С. 1–53.
10. Липський В.І. та ін. Доповідь науково-експертної комісії, організованої НКО з постанови РНК від 23 липня 1925 р. для обслідування Державного степового заповідника «Чаплі» (кол. Асканія-Нова). *Вісті держ. степ. заповідника «Чаплі»*. 1928. Т. 5. С. 179–193.
11. Мочалов И.И. Владимир Иванович Вернадский. Москва : Наука, 1982. С. 22, 312, 322, 433.
12. Крецул Н.І. Володимир Іполитович Липський (до 150-річчя з дня народження). *Український ботанічний журнал*. 2013. Т. 70, № 1. С. 113–117.

Архівні джерела:

Архів інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України

13. Опис 1 справа 5 Протокол засідання Ботанічної Секції II відділу ВУАН від 29.10.1924 р. – 5 арк.
14. Опис 1 справа 5 Протокол засідання Ботанічної Секції II відділу ВУАН від 27.11.1924 р. – 2 арк.
Державний архів Житомирської області
15. Фонд Р-5008. Опис I. од. зб. 3 Трудовой список В.И. Липского.
Институт рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського
16. Фонд I. справа 23292, справа 26127 Протокол Спільного засідання УАН від 01.02.1919 р.
17. Справа 26253 Протокол № 119 Спільного зібрання (Ради) ВУАН від 12 червня 1922 р. – 1 арк.
18. Справа 26547. Доклад о работе предприятий АН за 1926 г. – 13 арк.
19. Фонд X. Архів АН УРСР. Справа 17292 Доклад науково-експертної комісії, організованої НКО з постанови РНК від 23 липня 1925 р. для обслідування державного степового заповідника «Чаплі» (б. «Асканія-Нова»)
20. Справа 18682. Липський В.І. Кафедра квіткових рослин та Ботанічний Сад [стаття про роботу кафедри 1929-1930]. – 23 арк.

References:

1. Barbarych A.I. Volodymyr Ipolytovych Lytskyi. Kyiv : Vyd-vo AN URSS, 1958. 38 s.
2. Bordzilovskiy Ye.I. V.I. Lytskyi (nekroloh). *Zhurn. In-tu bot. AN URSS*. 1937. № 13-14 (21-22). S. 5–6.
3. Vasylychenko Y.T. Vladymyr Yppolytovych Lytskyi (K 100-letyiu so dnia rozhdnyia). *Botan. zhurnal*. 1963. T. 48, № 8. S. 1236–1239.
4. Vernadskiy V.Y. Stranytsi avtobyohrafyy. Moskva, 1998. 118 s.
5. Vernadskiy V.Y., Tutkovskiy P.A., Kashchenko N.F. O nauchnykh rabotakh V.Y. Lypskoho Protokoly zasidan Fizychno-matematychnoho viddilu UAN za 1918 r. Kyiv, 1919. Protokol № 6. S. 71–72.
6. Dobrochaeva D.N., Mokrytskyi H.P. Vladymyr Yppolytovych Lytskyi. Kyiv : Naukova dumka, 1991. 214 s.
7. Istoriiia Akademii nauk Ukrainy (1918-1923) : Dokumenty i materialy. Kyiv : Naukova dumka, 1993. 375 s.
8. Istoriiia Natsionalnoi Akademii nauk Ukrainy 1924-1928 rr. Kyiv : NBUV, 1998. 762 s.
9. Lypskyi V.I. Botanichnyi sad Ukrainskoi Akademii nauk i yoho zavdannia. *Yuvileinyi zbirnyk na poshanu akademika D.I. Bahaliia*. Kyiv, 1927. S. 1–53.
10. Lypskyi V.I. ta in. Dopovid naukovo-ekspertnoi komisii, orhanizovanoi NKO z postanovy RNK vid 23 lypnia 1925 r. dlia obsliduvannia Derzhavnoho stepovoho zapovidnyka «Chapli» (kol. Askaniia-Nova). *Visti derzh. step. zapovidnyka «Chapli»*. 1928. T. 5. S. 179–193.
11. Mochalov Y.Y. Vladymyr Ivanovych Vernadskiy. Moskva : Nauka, 1982. S. 22, 312, 322, 433.
12. Kretsul N.I. Volodymyr Ipolytovych Lytskyi (do 150-ricchia z dnia narodzhennia). *Ukrainskyi botanichnyi zhurnal*. 2013. T. 70, № 1. S. 113–117.

Arkhivni dzherela:

Arkhiv instytutu botaniky imeni M.H. Kholodnoho NAN Ukrainy

13. Opys 1 sprava 5 Protokol zasidannia Botanichnoi Sektsii II viddilu VUAN vid 29.10.1924 r. – 5 ark.

14. Opys 1 sprava 5 Protokol zasidannia Botanichnoi Sektsii II viddilu VUAN vid 27.11.1924 r. – 2 ark.

Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti

15. Fond R-5008. Opys I. od. zb. 3 Trudovoi spysok V.Y. Lypskoho.

Instytut rukopysiv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V.I.Vernadskoho

16. Fond I. sprava 23292, sprava 26127 Protokol Spilnoho zasidannia UAN vid 01.02.1919 r.

17. Sprava 26253 Protokol № 119 Spilnoho zibrannia (Rady) VUAN vid 12 chervnia 1922 r. – 1 ark.

18. Sprava 26547. Doklad o rabote predpriyatyi AN za 1926 h. – 13 ark.

19. Fond Kh. Arkhiv AN URSSR. Sprava 17292 Doklad naukovo-ekspertnoi komisii, orhanizovanoi NKO z postanovy RNK vid 23 lypnia 1925 r. dlia obsliduvannia derzhavnogo stepovoho zapovidnyka «Chapli» (b. «Askaniia-Nova»)

20. Sprava 18682. Lypskiy V.I. Kafedra kvitkovykh roslyn ta Botanichnyi Sad [stattia pro robotu kafedry 1929-1930]. – 23 ark.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-78>

УДК 94(477.8)«1937»

Ніколаєва Н.Б.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕПРЕСІЇ В КИЇВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ НА ПРИКЛАДІ БОГДАНОВИЧА БОРИСА ВІКТОРОВИЧА

Анотація. У статті розглянуто біографію викладача КДУ Б.В. Богдановича. Проаналізовано його життя та діяльність. Досліджено причини його арешту та негативного ставлення чекістів до представників української науки та освіти у 1920-х – 1930-х рр. Доля колишнього викладача КДУ Б.В. Богдановича виявилася досить типовою для арештованих у 1936-1937 р. Чекісти звинуватили його в участі у видуманій ними «троцькістській організації», у намірах проводити терористичні акти проти членів Комуністичної партії і радянської уряду, і знищили. Завданням цієї статті є проаналізувати причини та обставини арешту викладача Київського університету Богдановича Бориса Вікторовича, проведеного в 1937 р., прослідкувати долю заарештованого. Одним із завдань сучасної української історичної науки є повернення із забуття імен невинно репресованих людей, не зважаючи на їх політичні погляди чи партійну приналежність.

Ключові слова: політичні репресії, викладачі, арешти, НКВС УРСР, Київський державний університет.

Nikolaeva Natalia

Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE REPRESSIONS AT KYIV STATE UNIVERSITY ON THE EXAMPLE OF BORYS BOGDANOVYCH

Summary. The biography of the professor of Kyiv State University Borys Bogdanovych, his life and his activity are analyzed in this article. The causes of his arrest and security officers' negative attitudes towards representatives of Ukrainian science and education in the 1930s are shown in this investigation. The special place in the history of political repression against professors of Kyiv State University (KSU) is occupied by the reprisals, which were conducted by the KGB in the late 1930s. The arrests were carried out for professors, lecturers during the 1930s. And in the midst of political repression in 1936-1937 the arrests also touched scientists and lecturers at Kiev State University (KSU). The relevance of this theme is that it is still unexplored, and there is not enough information in scholar publications. This article brings into scholar circulation previously little-known documents of the Soviet Secret Service. And this article shows the archival materials of criminal cases of Kiev repressed lecturer Borys Bogdanovych. The objective of this article is to analyze the causes and circumstances of the arrest of Kiev State University's professor Borys Bogdanovych, conducted in 1937, and also to follow the fate of this lecturer. The fate of the former KSU professor Borys Bogdanovych was quite typical for those arrested in 1936-1937. The NKVD accused him of involvement in devised so-called "Trotskyist organization", of intentions to carry out terrorist acts against members of the Communist party and the Soviet government, and killed. After Stalin's death the details of falsified cases of intellectuals, scientists and lecturers became known, and professor Borys Bogdanovych, like many others, was rehabilitated. Thus, although late, but the good name was returned to the historian and professor Borys Bogdanovych. One of the purposes of Ukrainian modern historical science is to return from the oblivion the names of innocent repressed people, regardless of their political views or party affiliation.

Keywords: political repressions, professors, lecturers, arrests, NKVD USSR, Kyiv State University.

Постановка проблеми. Дослідження ма-
сових політичних репресій більшовицької
партії проти українського народу в 1918-1991 р.
є одним з важливих завдань української історич-
ної науки. Донедавна більшість архівних мате-
ріалів про ці події були малодоступними та збе-
рігалися у закритих «спецхранах» КПСС-КПУ
і ЧК-КГБ, що не давало історикам розібратись
у причинах та наслідках репресій. Вкрай акту-
альним для дослідників є аналіз біографій ре-
пресованих українських вчених. Ця стаття при-
свячена маловідомій біографії викладача КДУ
Богдана Богдановича.

Актуальність цієї теми полягає в тому, що
вона досі була маловивченою і про неї все ще не-
багато інформації у наукових публікаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.
На сьогодні спеціальні праці, у яких би детально
аналізувалася біографія Б. Богдановича прак-
тично відсутні. Проте в останні роки науковця-
ми було опубліковано ряд важливих збірників
документів про політичні репресії сталінського

періоду, де вперше було оприлюднено унікальні
документи з колишніх радянських «спецхранів»
[2; 3 та інші]. Протягом 1991-2015 рр. неодноразо-
во проводилися Всеукраїнські і Міжнародні нау-
кові конференції, де брали участь не лише укра-
їнські, але й закордонні вчені [9; 10; 19 та інші].
Стало набагато більше відомо про «не заретушо-
вані» біографії керівників Комуністичної партії
СРСР і УРСР, які до 1991 р. подавалися у значно
урізаному вигляді, про репресії партійного кері-
ництва в роки розгулу сталінських політичних
репресій [8; 16 та інші]. Поступово досліджують-
ся раніше зовсім невідомі біографії чекістів, які
здійснювали політичні репресії [13 та інші]. Се-
ред найбільш важливих праць про долю репресо-
ваних київських викладачів слід назвати дослід-
ження І. Біласа [2], С. Білоконя [3], В. Заруби
[6], Ю. Шаповала [19; 20], О. Рубльова [11; 17],
О. Юркової [21], В. Скопенка, В. Короткого, І. Ти-
щенко [15], К. Довганя [5], Н. Литвин [7] та ба-
гатьох інших. Про те, що зазначена тематика
викликає значне зацікавлення у науковців свід-

чить факт, що про політичні репресії комуністичного режиму проти української інтелігенції, селян та інших прошарків українського народу у сталінський період історії ХХ століття вже опубліковано кілька тисяч наукових публікацій, які годі перелічити у цьому вступі [18]. Завдяки всім цим науковим працям українське суспільство вже знає досить багато про політичні репресії в роки сталінщини. У процесі наукового аналізу проблеми попередніми дослідниками було з'ясовано причини, мотиви й ідеологічне підґрунтя терору, розв'язаного радянською владою проти українців в 1930-53 рр., виокремлено та проаналізовано специфіку і особливості поширення терору, встановлено безпосередній зв'язок із репресіями в УССР і ССРСР.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова новизна цього дослідження полягає в тому, що в ньому до наукового обігу вводяться раніше маловідомі документи спецслужб СРСР, в першу чергу – матеріали архівних кримінальних справ на репресованих київських викладачів.

Мета статті. За допомогою як опублікованих, так і маловідомих документів НКВС та Комуністичної партії України детально з'ясувати біографію, діяльність та обставини арешту і засудження викладача КДУ Б. Богдановича.

Виклад основного матеріалу. Викладач Київського державного університету фізик Богданович Борис Вікторович народився 15 червня 1910 р. в с. Камишці Миргородського району Полтавської області. Його батько був лікарем, помер в 1921 р. Мати – Богданович Марія Семенівна, працювала лікарем, померла в 1935 р. До революції Б.Богданович жив на утриманні у батьків. У 1934 р. Б.Богданович закінчив хіміко-технологічний інститут у Києві. У 1936 р. став кандидатом фізичних наук, звання було присвоєне Президією АН УРСР. На момент арешту працював доцентом фізико-математичного факультету Київського державного університету і викладачем фізики 7 київської повної школи. Був безпартійним, хоча в 1926 р. вступив до кандидатів ЛКСМУ в механічному технікумі Петровського району, звідки був виключений на початку 1927 р. Дружина – Глікман Міріам (Міра) Ісаївна була викладачем 2 школи м. Києва [4, арк. 13].

Б. Богданович після виключення з комсомолу (очевидно, за «антирадянські вислови») вважався у чекістів «підозрілою особою», неодноразово заарештовувався ДПУ-НКВС УСРР. Так в жовтні 1928 р. він був заарештований ДПУ «за троцькізм» і просидів під вартою до середини грудня 1928 р. Наступного разу був заарештований ДПУ УСРР в січні 1929 р. і був під вартою до кінця січня 1929 р., і знову – за свої політичні висловлювання. Втретє був заарештований ДПУ УСРР 27 листопада 1935 р. і був звільнений 27 січня 1936 р.

Історія обшуків і арештів Б.Богдановича до 1935 р. добре прослідковується за вцілілими чекістськими документами. Зберігся протокол трусу (обшуку) співробітниками НКВС Б.Богдановича від 27 жовтня 1928 р. В цей день інспектор 2 групи робітничо-селянської міліції Іванівський¹ на

підставі ордеру 143 від 26.10.1928 р. та артикулів 173-185 КПК УСРР провів обшук у помешкання Б. Богдановича на вул. Кирилівській, б. 41, кв. 2. В результаті обшуку зброї виявлено не було, але було вилучено 157 арк. та 42 арк. друкованого матеріалу «опозиційного характеру», 54 листа (частина з них – листування з засланими партійними опозиціонерами), 4 блокноти з адресами та помітками, книга-проект програми Комінтерну А.Троцького, білет збору на користь засланих опозиціонерів, 16 різних фотографій. При цьому Б.Богданович протестував проти огляду його паперів, адже ордер був виписаний лише на виявлення зброї [4, арк. 6].

Також у справі є довідка окружного відділу ДПУ УСРР № 461/46615 від 12.12.1928 р. про те, що Б.Богданович утримувався під вартою в КОО ДПУ з 27 жовтня до 13 грудня 1928 р. і був звільнений під підписку про невиїзд (з умовою щотижневої явки в окружний відділ Київського ДПУ до закінчення слідства). Довідку підписав секретар Київського окружного відділу ДПУ УСРР Дерипаско та начальник УЧОСО² Козаков [4, арк. 7–8].

На цьому пригоди Б.Богдановича не закінчилися. У справі є довідка Київського центрального будинку примусових робіт № 2 (БУПР ч. 2-ц) № 3770 від 13 лютого 1929 р. У ній зазначено, що Б. Богданович утримувався у Київському об'єднаному Бупрі з 23 січня до 13 лютого 1929 р. і був звільнений згідно з відношенням КОВДПУ № 161959 від 13.02.1929 р. [4, арк. 9]. Цей факт підтверджується довідкою довідка окружного відділу ДПУ УСРР від 14.02.1929 р. про те, що Б.Богданович утримувався під вартою в КОО ДПУ саме з 23 січня до 13 лютого 1929 р. і був звільнений під підписку про невиїзд з Києва (з умовою щотижневої явки в окружний відділ Київського ДПУ до закінчення слідства). Довідку підписав секретар Київського окружного відділу ДПУ УСРР Дерипаско та начальник УЧОСО Козаков [4, арк. 10].

27 квітня 1929 р. співробітниками ДПУ УСРР на підставі ордеру № 3956 від 27.04.1929 р. було зроблено ще один обшук у помешканні Б.Богдановича на вул. Кирилівській, б.41, кв. 2. За результатами обшуку було вилучене різне листування [4, арк. 11].

У посвідченні № 72 від 27 січня 1936 р. слідчої частини управління місць ув'язнення НКВС УСРР (київські місця ув'язнення та промколонія) зазначено, що Б. Богданович утримувався у Київській промколонії та МУ з 27 листопада 1935 р. до 27 січня 1936 р. і був звільнений на підставі ордеру № 13 від 26.01.1936 р. [4, арк. 12].

Як видно з зазначених документів, діяльність Б. Богдановича чекісти вважали «опозиційною», і старалися «перевиховати» його. Коли почався масовий сталінський терор, Б. Богданович був одним з тих, хто вже давно «перебував на олівці» у чекістів. І тому його арешт «за троцькізм» був цілком прогнозований. Цього разу у справі НКВС УРСР на «викладача-троцькіста» є навіть речові докази – вилучені листівки (щоправда, судячи з матеріалів справи, невідомо чи справжні, чи підкинуті чекістами). Наявність речових доказів у справах НКВС за 1937 р. – це неабияка рідкість. Саме їх виявлення і стало підставою для арешту Б. Богдановича.

¹ Можливо – Івановський.

² УЧОСО – скоріше за все, рос. Учетно-справочный отдел.

22 жовтня 1937 р. оперуповноважений 4 відділу УДБ НКВС УРСР Хромой розглянув матеріали зі звинувачення Б.Богдановича «у злочинах, передбачених ст. 54-8 та 54-11 КК УРСР» за участь «у контрреволюційній троцькістській організації». Вирішивши, що його перебування на волі може відбитися на проведенні слідства, Хромой підготував постанову про обрання міри запобігання для Б. Богдановича утримання під вартою в спецкорпусі Київської тюрми. Цю постанову затвердили начальник відділення 4 відділу УДБ НКВС УРСР Борисов та начальник 4 відділу УДБ НКВС УРСР Перцов [4, арк. 1].

У той же день військовий прокурор Київського військового округу диввоєнюрисст Калошин розглянув матеріали, представлені йому УДБ НКВС УРСР щодо Б. Богдановича і виніс постанову про його арешт. Взявши до уваги, що він підозрюється в участі у контрреволюційній троцькістській «організації», за що передбачено покарання ст. 54-8, 54-11 КК УРСР, Калошин постановив обрати мірою запобігання утримання під вартою в спецкорпусі при Київській тюрмі [4, арк. 2]. В подальшому Б.Богданович утримувався у Лук'янівській в'язниці.

23 жовтня 1937 р. керівництвом НКВС УРСР було підписано ордер № 839 про обшук та арешт Б. Богдановича, який проживав у Києві за адресою вул. Іллінська, б. 20, кв. 2 [4, арк. 3]. В той же день співробітник НКВС УРСР Шаранда провів обшук в квартирі у Б.Богдановича [4, арк. 4].

Постановою від 5 листопада 1937 р. начальник відділення НКВС УРСР Шор вирішив додати «троцькістські листівки» до справи № 123³ зі звинувачення Б. Богдановича. У постанові зазначено, що вони були виявлені 25.09.1937 р. і прислані Петровським районним комітетом КП(б)У [4, арк. 15].

6 листопада 1937 р. начальник відділення НКВС УРСР Шор розглянув матеріали на Б.Богдановича і вирішив, що він був «учасником троцькістської організації, а також з 10.02.1929 р. до 27.11. 1935 р. був секретним співробітником НКВС УРСР, зберігав у себе вдома з 1927 р. до 25.09.1937. листівки підпільної троцькістської організації, які здав співробітникам УДБ НКВС УРСР». Згідно з ст. 126 та 127 КПК УРСР Шор постановив притягнути Б.Богдановича до відповідальності і пред'явити обвинувачення в тому, що він «при зустрічах і в розмовах з окремими людьми займався пропагандою троцькістських поглядів», і «з 1927 р. зберігав в себе в дома троцькістські листівки, і не здав їх чекістам». З цим рішенням погодився начальник 4 відділу НКВС УРСР Перцов. Копія документа була направлена Прокурору [4, арк. 14].

У справі підшиті чимало документів слідства: заява Б. Богдановича від 25.10.2012 р. [4, арк. 20–24, 25–27], заява Б.Богдановича від 26.10.2012 р. [4, арк. 28–33], протокол допиту Б.Богдановича від 29.10.1937 р. [4, арк. 34–50], додатковий протокол допиту Б. Богдановича від 31.10.1937 р. [4, арк. 66–3, 74–85], власноручні свідчення Б. Богдановича від 02.11.1937 р.

[4, арк. 86–97], протокол допиту Б. Богдановича від 05.11.1937 р. [4, арк. 98–101], протокол допиту Б. Богдановича від 06.11.1937 р. [4, арк. 102–103], додатковий протокол допиту Б. Богдановича від 06.11.1937 р. [4, арк. 104–106], додаткові свідчення Б.Богдановича про Гольдмана Олександра Генріховича, Ізраїлевича Льва Абрамовича, Мархасіна Марка Мойсейовича від 28.11.1937 р. [4, арк. 113–117], протокол очної ставки між Б.Богдановичем та Є.Костюченком від 20.12.1937 р. [4, арк. 119–122]. У всіх цих протоколах чекісти приписали обвинувачуваному активну «троцькістську діяльність», зв'язок з іншими «троцькістами» тощо. Яким чином гоувалися ці протоколи добре видно із матеріалів про реабілітацію Б.Богдановича: прокуратурою було з'ясовано, що у 1937-38 рр. подібні протоколи складали самі чекісти, і давали на підпис заарештованим, щоб вони оговорювали себе.

14 листопада 1937 р. Шор та Хатаневер підготували обвинувальний висновок у справі Б. Богдановича. В ньому повторялись ті ж самі обвинувачення: що Б. Богданович з 1927 р. брав участь в «троцькістській організації», розповсюджував літературу, збирав кошти для висланих членів компартії тощо [4, арк. 109–111]. Вони дійшли до висновку, що справа на Б.Богдановича, як на «соціально небезпечну особу», повинна бути направлена на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР.

15 листопада 1937 р. військовий прокурор Київського військового округу диввоєнюрисст Калошин розглянув слідчі матеріали на Б. Богдановича. Вирішивши, що 1926-28 рр. Б. Богданович брав участь в поширенні «троцькістських листівок і літератури», а згодом тричі заарештовувався ДПУ УСРР, Калошин постановив, що достатніх даних для вирішення справи у судовому порядку все ж не було добуто. Але наявними матеріалами Б. Богданович характеризувався як «соціально-небезпечна особа». Тому постановив з пропозиціями 4 відділу УДБ НКВС УРСР погодитись і направити справу на розгляд особливої наради при НКВС СРСР [4, арк. 112]. Сама тональність документу показує, що тодішнє «правосуддя» таким і близько не було: людей за найменшою підозрою у «троцькізмі» одразу ж передавали під суд, навіть якщо під час «слідства» не було встановлено достатньо їх провини. Але на цьому слідство не завершилось. Б. Богдановича продовжували допитувати і в листопаді та грудні 1937 р.

19 грудня 1937 р. начальник відділення НКВС УРСР Шор та начальник 4 відділу УДБ НКВС УРСР майор держбезпеки Хатаневер підготували новий обвинувальний висновок на Б. Богдановича. Його затвердили нарком внутрішніх справ УРСР комісар державної безпеки 2 рангу І. Леплевський та прокурор СРСР А. Вишинський. У документі повторювались стандартні звинувачення у «троцькізмі», про які вже говорилося вище. Автори обвинувального висновку постановили передати справу Богдановича на розгляд Військової колегії Верховного суду СРСР в порядку постанови ЦВК СРСР від 01.12.1934 р. [4, арк. 127–129, 123–125].

20 грудня 1937 р. у м. Києві відбулось підготовче засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР. [4, арк. 130–131].

³ Слідча справа № 123 про антирадянську право-троцькістську організацію на Україні мала не менше 18 томів. На Б. Богдановича – 9 том, старі номери справи – 266877, потім – П-405739 і нарешті 49475-фп. За справою № 123 у 1937 р. було засуджено і деяких інших викладачів Київського державного університету, наприклад, Ш.Германа та Ф.Беляєва.

21 грудня 1937 р. у м. Києві відбулось судове засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР, де головував диввоєнюрисст А.М. Орлов, членами були бригадвоєнюрисст І.М. Зарянов та військовий юрист 1 рангу Ф.А. Клімін, секретарем військовий юрист 1 рангу А.А. Батнер. Як водилося, засідання тривало дуже недовго. В останньому слові Б. Богданович попросив зберегти йому життя [4, арк. 132].

Судді видалися на нараду, потім повернувся і оголосили вирок. Він був прогнозованим: у ньому було перелічено всі ті ж обвинувачення, які були вказані в обвинувальному висновку. Богдановича Б.Б. було засуджено до вищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією всього особистого майна. Цей вирок згідно з постановою ЦВК СРСР від 01.12. 1934 р. підлягав негайному виконанню [4, арк. 133].

У справі збереглася довідка начальника 12 відділу 1 спецвідділу НКВС СРСР лейтенанта держбезпеки Шевельова (підписав інший співробітник), що Б. Богданович був розстріляний 22 грудня 1937 р. в Києві [4, арк. 134]. Скоріше за все, він похований на території спецоб'єкту НКВД у Биківні.

Відновлення справедливості щодо Б. Богдановича стало можливими лише після смерті Й.Сталіна. У липні 1956 р. його дружина Глікман Мірра Ісаївна написала заяви до Генерального прокурора СРСР та військового прокурора УРСР з проханням повідомити їй про долю чоловіка [4, арк. 136–137].

У зв'язку зі скаргою родичів у 1956-58 рр. було проведено додаткове розслідування. 18 листопада 1958 р. військова колегія Верховного суду СРСР своїм рішенням № 4н-3427/58 постановила відмінити вирок від 21.12.1937 р. щодо Б. Богдановича та припинити провадження справи у зв'язку з відсутністю складу злочину [4, арк. 309, 311].

У 1989 р. та у 2008 р. син Б. Богдановича – Богданович Віктор Борисович звертався до архіву КДБ (а потім – СБУ) і знайомився зі справою батька [4, арк. 315–316].

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумки, слід зазначити, що доля колишнього викладача КДУ Б. Богдановича виявилася досить типовою для арештованих у 1937 р. Чекисти змушували його в участі у видуманій ними «троцькістській організації», у намірах проводити терористичні акти проти членів Комуністичної партії і радянської уряду, і знищили.

Як видно з наведених матеріалів, у НКВД УРСР, вочевидь, існували «обліки неблагонадійного елемента». Саме наявність компрометуючої інформації про громадян ставала причиною їх арешту, навіть якщо інформація не була достатньо перевіреною.

Одним із завдань сучасної української історичної науки є повернення із забуття імен невинно репресованих людей, не зважаючи на їх політичні погляди чи партійну приналежність. Думається, що маловивчена на сьогодні постать викладача КДУ Б. Богдановича повинна зайняти своє місце в історії Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Список літератури:

1. Бажан О.Г., Данилюк Ю.З., Рубльов О.С. Історія під пресом ідеології. *Зневажена Кліо* / Ін-т історії України НАН України; ред. кол.: Ю.З. Данилюк (голов. ред.) та ін. Київ, 2005. С. 3–74.
2. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х т. Київ : Либідь, 1994. Кн. 1. 422 с. Кн. 2. 428 с.
3. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.): Джерелознавче дослідження. Київ, 1999. 447 с.
4. ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 49475-фп.
5. Довгань К.Г. Київський університет в умовах посилення сталінського тоталітарного режиму (1933-1941 рр.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2008.
6. Заруба В. Знищення київської школи істориків М. Грушевського: За матеріалами архіву ВУАН. *Сучасність*. 1996. № 5. С. 105–116.
7. Литвин Н.М. Політичні репресії проти наукової інтелігенції в радянській Україні в 1920-1930-х роках (ідеологічні аспекти проблеми): дис. ... кандидата історичних наук : 07.00.01 «Історія України»; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2006.
8. Лозицький В.С. Політбюро ЦК компартії України: історія, особи, стосунки (1918-1991). Київ : Генеза, 2005. 368 с.
9. Матеріали Всеукраїнської конференції сумної пам'яті великого терору 1937 року «Злочин без кари», 3-4 листопада 1997 р. / авт.-сост.: А.А. Кондрацький, М.М. Роженько. Київ : Стило, 1998. 270 с.
10. Матеріали науково-теоретичної конференції «Реабілітовані історією. Центральна Україна, 1917-1991 роки», 28-29 жовтня 1997 р. / ред. кол.: М.М. Суворов (гол.) та ін.; Кіровоградська облдержадміністрація; Наук.-ред. відділ по підготовці видання «Реабілітовані історією. Кіровоградська область» та ін. Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 1998. 50 с.
11. Михайло Марченко: [Документи] / публ. О.С. Рубльова. *Укр. іст. журн.* 1996. № 1. С. 119–129; № 2. С. 92–116; № 3. С. 66–77.
12. Остання адреса: Розстріли соловецьких в'язнів з України у 1937-1938 рр.: У 2-х т. / упоряд.: С. Кокін та ін.; Відп. ред. Ю. Шаповал. Київ : Сфера, 2003. Т. 1. 471 с.; Т. 2. С. 473–1093.
13. Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД, 1934-1941: Справочник / под ред.: Н.Г. Охотина, А.Б. Рогинского; О-во «Мемориал» и др. Москва : Звенья, 1999. 503 с.
14. Политическое руководство Украины. 1938-1989 / сост.: В.Ю. Васильев, Р.Ю. Подкур, Х. Куромия, Ю.И. Шаповал, А. Вайнер. Москва : РОССПЭН, 2006. 544 с.
15. Ректори Київського університету. 1834-2006 / КНУТШ; В.В. Скопенко, В.А. Короткий, Т.В. Табенська, І.І. Тищенко, Л.В. Шевченко. Київ : Либідь, 2006.
16. Репресії в Україні. Бібліографічний покажчик / упор. Є. Бабич, В. Патока. Київ : «Смолоскип», 2007. 520 с.
17. Рубльов О.С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914-1939). Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. 648 с.

18. Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20-80-і роки: Матеріали міжнарод. наук. конф., Київ, 15-16 вересня 1994 р. / НАНУ: Ін-т історії України НАНУ, Ін-т держави і права; Всеукр. та Київське т-во політв'язнів і репресованих; ред. кол.: П.П. Панченко (гол.), С.В. Пронюк (співгол.) та ін. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 1998. 290 с.
19. Шаповал Ю. Україна ХХ ст.: Особи та події в контексті важкої історії. Київ : Генеза, 2001. 560 с.
20. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. Київ : Абрис, 1997. 608 с.
21. Юркова О. Київська історична школа М.С. Грушевського: доля науковців. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. 1998. № 1/2. С. 263–280.

References:

22. Bazhan O.H., Danyliuk Yu.Z., Rublov O.S. (2005). Istoriia pid presom ideolohii [History under the press of ideology]. *Znevazhena Kliio* [Disgraced Cliio] / In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy; red. kol.: Yu.Z. Danyliuk (holov. red.) ta in. Kyiv, pp. 3–74.
1. Bilas I.H. (1994). Represyyno-karalna systema v Ukraini 1917-1953: Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [The repressive and punitive system in Ukraine 1917-1953: Socio-political and historical-legal analysis]: U 2 t. Kyiv : Lybid.
2. Bilokin S. (1999). Masovyi teror yak zasib derzhavnogo upravlinnia v SRSR (1917-1941 rr.): Dzhereloznavche doslidzhennia [The Mass Terror as the way of the state administration in the USSR (1917-1941): Source Studies]. Kyiv.
3. GDA SBU [SSU Branch-Wise State Archive]. F. 6. Case 49475-fp.
4. Dovhan K.H. (2008). Kyivskiy universytet v umovakh posylennia stalinskoho totalitarnoho rezhymu (1933-1941 rr.) [Kyiv University in the conditions of Stalinist totalitarian regime strengthening (1933-1941)] (PhD: Thesis). Kyiv : Taras Shevchenko National University of Kyiv.
23. Zaruba V. (1996). Znyshchennia kyivskoi shkoly istorykiv M. Hrushevskoho [The destruction of Kyiv School of Historians of M. Hrushevsky]. *Modernity*, no 5, pp. 105–116.
1. Lytvyn N.M. (2006). Politychni represii proty naukovoї intelihentsii v radianskii Ukraini v 1920-1930-kh rokakh (ideolohichni aspekty problemy) [The political repressions against the scientific intelligentsia in Soviet Ukraine in the 1920s-1930s (the ideological aspects of the problem)] (PhD: Thesis). Kyiv : Mykola Drahomanov National Pedagogical University.
2. Lozytskyi V.S. (2005). Politbiuro TsK kompartii Ukrainy: istoriia, osoby, stosunky (1918-1991) [The Politburo of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine: History, Persons, Relations (1918-1991)]. Kyiv : Heneza, 368 p.
3. Kondratskyi A.A., Rozhenko M.M. (ed.) (1998). Materialy Vseukrainskoi konferentsii sumnoi pamiaty velykoho teroru 1937 roku «Zlochyn bez kary», 3-4 lystopada 1997 r. [Proceedings All-Ukrainian conference of the sad memory of the Great Terror of 1937 "Crime without Punishment", 3-4 November 1997]. Kyiv : Stylos, 270 p.
4. Suvorov M.M. (1998). Materialy naukovykh teoretychnykh konferentsii «Reabilitovani istoriieiu. Tsentralna Ukraina, 1917-1991 roky», 28-29 zhovtnia 1997 r. [Proceedings The scientific and theoretical conference "Rehabilitated by history. Central Ukraine, 1917-1991", October 28-29, 1997]. Kirovohrad.
24. Rublov O.S. (ed.) (1996). Mykhailo Marchenko: Dokumenty [Mykhailo Marchenko: Documents]. *Ukrainian Historical Journal*, no 1, pp. 119–129; no 2, pp. 92–116; no 3, pp. 66–77.
1. Kokin S., Shapoval U. (2003). Ostannia adresa: Rozstrily solovetskykh viazniv z Ukrainy u 1937-1938 rr. [The last address: Shooting of Ukrainian prisoners in Solovky in 1937-1938]. Kyiv : Sfera.
2. Petrov N.V., Skorkyn K.V. (1999). Kto rukovodyl NKVD, 1934–1941: Spravochnyk [Who led the NKVD, 1934-1941: a Handbook]. Moskva : Zvenia. (in Russian)
3. Vasylev V., Podkur R. (2006). Politycheskoerukovodstvo Ukrainy 1938-1989 [Political leading of Ukraine 1938-1989]. Moskva : ROSSPEN. (in Russian)
4. Skopenko V.V., Korotkyi V.A. (2006). Rektory Kyivskoho universytetu. 1834-2006 [Rectors of Kyiv University. 1834-2006]. Kyiv : Lybid.
5. Babych E., Patoka V. (2007). Represii v Ukraini [Repressions in Ukraine]. Kyiv : Smoloskyp, 2007.
6. Rublov O.S. (2004). Zakhidnoukrainska intelihentsiia u zahalnonatsionalnykh politychnykh ta kulturnykh protsesakh (1914-1939) [Western Ukrainian intelligentsia in national political and cultural processes (1914-1939)]. Kyiv : The Institute of the history of Ukraine of NAS of Ukraine.
7. Panchenko P.P. (ed.) (1998). Totalitarna derzhava i politychni represii v Ukrainy u 20-80-i roky : Materialy mizhnarod. nauk. konf., Kyiv, 15-16 veresnia 1994 r. [Totalitarian state and political repressions in Ukraine in the 20s and 80s: Proceedings International sciences Conference, Kyiv, September 15-16, 1994]. Kyiv : The Institute of the history of Ukraine of NAS of Ukraine.
8. Shapoval U. (2001). Ukraina 20 st.: Osoby ta podii v konteksti vazhkoї istorii [Ukraine of the 20th century: Persons and events in the complicated history]. Kyiv : Heneza.
9. Shapoval U., Prystaiko V., Zolotarov V. (1997). ChK–GPU–NKVD v Ukraini: osoby, fakty, dokumenty [ChK–GPU–NKVD in Ukraine: persons, facts, documents]. Kyiv : Abrys.
25. Yurkova O. (1998). Kyivska istorychna shkola M.S. Hrushevskoho: dolia naukovtsiv [Kyiv Historical School MS Hrushevsky: the fate of scientists]. *From the archives of VUCHK-GPU-NKVD-KGB*, no 1/2, pp. 263–280.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-79>

УДК 39.394

Скоропляс Т.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІСТОРІЯ СУБКУЛЬТУРИ ХІПІ В УКРАЇНІ ВІД МОМЕНТУ ЗАРОДЖЕННЯ ДО СУЧАСНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню історії субкультури хіпі в її наймасовіших осередках на теренах України від моменту становлення до сучасності. Розглянуто найвизначніші моменти сти- хійного формування та консолідації руху хіпуючої молоді, названо ватажків та лідерів думки. В стат- ті були також проаналізовані основні відмінності руху хіпі в Україні від закордонних аналогів, були враховані як внутрішньоосоціальні (самоназва, методи самовираження), так і зовнішні особливості (зокрема політична орієнтація). Закцентовано увагу на виявах творчості даної субкультури, адже з хіпі середовища вийшли досить відомі музичні колективи, літератори та художники. Було здійсне- но аналіз світогляду хіпі спільноти через призму соціальних практик і дозвілля на сучасному етапі їх існування. Детально описано побут хіпі на фестивалях, в залежності від умовної ієрархії («олдові хіпі», молоді хіпі, «типу хіпі»). Віднайдено культурні та легендарні місця з характерними сленговими топо-німами. Окрема увага присвячена спробі розвінчування міфів довкола стереотипного образу представника хіпі субкультури, зокрема стосовно вживання маріхуани та галюциногенних грибів, «життя безхатків» тощо.

Ключові слова: хіпі, субкультура, Шипіт, молодь, фестивалі.

Skoroplias Tetiana

Kyiv National Taras Shevchenko University

HISTORY OF SUBCULTURE HIPI IN UKRAINE FROM THE MOMENT OF ORIGIN TO THE PRESENT

Summary. The article is dedicated to exploring of the history the subculture of hippies on the territory of Ukraine from the moment of its formation to the present times. It also analyzes the community of hippies, de- scribes their social practices at the present stage of their existence. Special attention was given to the attempt to dispel the myth about the stereotypes of hippies. One of the main goals of this article was also to consider the main differences between the movement of hippies in Ukraine and analogical movements in foreign coun- tries. External features and internal environment were both took into account. Challenging circumstances of unfavourable existence of subculture under the pressure of communists (secret gatherings, concerts, exhibi- tions) were depicted in this article. It has been noted on the manifestations of the creativity of this subculture, because we all know many famous musical groups, writers and artists who came from the Ukrainian hippie community. The outlook of the hippie community at the present stage of their existence was viewed through the lens of social practices and leisure. The hippies' life at festivals («Shypit», «Woodstock», «Vibronica») was described in details. It was substained that lifestyle of subculture`s members was depending on the conditional hierarchy (for example, «old hippies», «young hippies», «kinda hippies»). An origin of the legendary places and urban toponyms which have been associated with characteristic hippie lingo expressions were highlighted in this paper. Special attention was given to the attempt to dispel the myths around the stereotyped image of the representative of the hippies subculture. In particular, the article mentioned using by them marijuana and hal- lucinogenic mushrooms. The research underscored the important tendency of decline of this subculture and its mixing with others, similar, at first glance, mowements (for example, rastafarianism). In the article there are an overview of the scientific works of previous years, (which mainly concern the psychology of the predecessors of the hippies subculture) and consideration of further scientific perspectives of this theme.

Keywords: hippies, subculture, Shypit, young people, festivals.

Постановка проблеми. Сучасний соціо- культурний простір рясніє різноманітними постесубкультурними групами, суть яких, почасти, зводиться лише до спільного проведення вільного часу людьми, що об'єдналися на основі спільних інтересів. Це твердження не є до кінця вірним, адже в таких спільнотах молодь вирішує питання власної соціалізації, необхідні для гармонійно- го розвитку особистості, а головне – формує свій власний пласт молодіжної культури. Еклектич- ність поглядів сучасного суспільства щодо моло- діжних субкультур, породжує безліч стереотипів, котрі зазвичай підкріплені поверхневими спосте- реженнями. Саме тому більш глибоке досліджен- ня молодіжної субкультури є дуже важливими.

Субкультура «хіпі», зокрема і в Україні, є од- нією з найбільш стереотипізованих серед усього

спектру проявів молодіжного самовираження, котра в очах більшості суспільства вважається девіантною. З цієї причини в наукових дослід- женнях вона розглядалася в контексті крими- нології, соціології та етнографії девіантної по- ведінки. Проте, по мірі накопичення інформації про неї, та в наслідок зростання соціального впливу молоді, ставлення до субгруп дещо змі- нилося. Субкультура «хіпі», як і більшість моло- діжних субкультур, схильні до «нормотворчості» [1, с. 81–82], яка є однією з головних вікових особливостей молодіжних субкультур. «Хіпі», як і більшість міжнародних молодіжних спіль- нот, є однорідними за своїм смисловим наповне- нням, проте мають ряд особливостей та методів культурного прояву, в залежності від прина- лежності до країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом тема субкультури є затребуваною і актуальною серед науковців, але саме по «хіпі» матеріалів обмаль. Існує безліч фотоальбомів із зафіксованими моментами з життя хіпі, атори художніх оповідок та романів побіжно згадують їх у своїх творах. Однак не існує жодного цілісного дослідження котре б рівномірно акцентувало увагу на історії даного молодіжного руху на теренах України, від початку зародження до наших днів, паралельно описуючи побут їх масових зібрань.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість наукового доробку з даної теми стосується психології «хіпі спільноти»: Корженко А.Л. «Молодежная субкультура как альтернативная форма социализации личности в юношеском возрасте»; Селецька Т.В., Сливинська Т.О., Небот С.І., Гіштумулт Т.І. «Молодіжна субкультура: вплив на формування особистості»; Парфенюк Д.В. «Социально-психологическая направленность представителей молодежных субкультур». Проте цього не достатньо аби сформувати реалістичне уявлення про хіпі субкультуру, як стихійне культурне явище.

Формулювання цілей статті. Ключовим об'єктом дослідження даної статті є українська хіпі-спільнота (субкультура) від моменту зародження до сучасності.

Предметом дослідження є хіпі-фестивалі України, як основна форма вияву традиційної культури даної субкультури.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі польових досліджень, наукових статей з суміжних дисциплін з даної теми та досвіді власного спілкування з представниками субкультури «Хіпі», дослідити основні особливості українських хіпі від часу зародження руху до періоду Незалежності.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних дослідницьких завдань:

- розвінчати основні стереотиповані уявлення про субкультуру «Хіпі» на прикладі її українських представників;
- сформувати реалістичне уявлення про дану спільноту, шляхом вивчення їхнього побуту, звичок та вподобань;
- дослідити історію руху «Хіпі» в Україні;
- зафіксувати характерні прояви творчості, які були притаманні цій субкультури;
- виділити найхарактерніші риси усталеного способу життя на прикладі тематичних фестивалів («Шипіт», «Вудсток», «Віброніка»).

Виклад основного матеріалу дослідження. З класифікації субкультур українським науковцем І. Чупахіною, робимо висновок, що «Підкультура Хіпі» є дозвільно-ідеологічною. Її завдання – виробити систему соціальних норм, що врегульовують відносини в усіх сферах суспільного життя, та здійснення контролю за їхнім дотриманням [2, с. 40].

За класифікацією вченого Д.В. Парфенюка, субкультура «Хіпі» за ідейною спрямованістю є романтико-ескапістською, а за своєю емоційною спрямованістю – емоційно-розважальною [3, с. 24].

На теренах колишнього СРСР субкультура хіпі, під самоназвою «Система», зароджується наприкінці 60-х років (коли в США рух ішов на спад), її появу пов'язують із країнами Балтії, зокрема Естонією (оскільки комуністичний режим там був більш толерантним) та окремими велики-

ми російськими містами – насамперед Ленінградом (нині Санкт-Петербург) і Москвою [4, с. 223].

Найбільшою хіпі-тусівкою в Україні була Львівська, де традиційними були орієнтація на Захід і демократичні цінності. Перше об'єднання груп хіпуючої молоді, що активно запозичували риси західних хіпі, існувало у 1968-1970 рр. за ініціативи В'ячеслава «Шарніра» Єреська. Учасники «групи Шарніра» збиралися напівтаємно на місці польського Цвинтаря Орлят біля Личаківського кладовища. Фактично субкультура функціонувала в напівпідпільних умовах андеграунду (збори, концерти, виставки). Витворився певний кодекс поведінки, більше відомий як маніфест. Хіпі чітко вирізняли себе серед членів традиційного суспільства («цивільних»), заперечували комсомол, службу в армії, працю на підприємствах. Одночасно з цим вони уникали однозначних політичних кроків, через що їм не так просто було «пришити» політику. Також ними було започатковано культ Джими Гендрікса у Львові, одразу після його смерті у вересні 1970 року. Проте у листопаді 1970-го В'ячеслав «Шарнір», який, окрім пацифізму, захоплювався ще й нацистською автентикою і трофейною зброєю, був зарештований.

У 1970-х роках головним місцем збору став внутрішній дворик костелу і монастиря кармелітів босих (нині Храм Святого Архангела Михаїла), в якому було засновано так звану «Республіку Святого Саду». Перша назва даного об'єднання була менш сакральною. У 1968 році її назвали «Республіка недорозвітих башкірів». Ця назва містила примітивний хуліганський підтекст: «башкірами» тоді прозивали недоумкуватих телепнів – і ніякого стосунку до імені башкирського народу вона не мала. Президентом Республіки оголошено Ілька Лемка, прем'єр-міністром – Сергія «Святого» Мардакова. Найпевніше саме від хіпівського імені «прем'єр-міністра» і походить сленгова назва саду. Хіпі зі всього міста приходили «до Святого в Сад», тому в 1972-1973 рр. закріпився топонім «Святий Сад», а назва Республіки трансформувалася в «Республіку Святого Саду». Оскільки головним напрямком був інтерес до новин британського і американського рок-н-ролу, з'явилася «посада» Міністра культури, яку зайняв Олександр «Кріпак» Бігун. Однак «Республіку Святого Саду» не варто вважати монолітною хіпі-тусівкою. Там можна було почути новинки закордонної музики, взяти участь в обворонні світових музичних новинок. Усе це в поєднанні з своєрідним форматом і духом Республіки почало досить сильно вабити хіпівське середовище до неї. Тому досить швидко «Святий Сад» перетворився не просто на головну сцену львівського руху хіпі, але й набув слави на весь Радянський Союз. Саме у середовищі львівської хіпивої тусовки зародився рок-гурту Супер Вуйки (лідер Ілько Лемко); у 1976 виникла перша на теренах СРСР байкерська група Ігоря «Пензеля» Венцлавського, з якої виїшли багато багатописьменників та поетів.

Але поряд із тим, що в 70-х роках почалося піднесення субкультури хіпі в Україні, влада починає вбачати в них загрозу тоталітарному режиму, а відтак боротися з хіпі радикальними методами. У фонах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України зберігаються звіти правоохоронних органів про відслідковування та «виловлювання» Львів-

ських хіпі, як маргінальних та соціально небезпечних елементів. *«Вважали нас хуліганами, а потім побачили, що молодь масово збирається в якісь угруповання, слухає рок-музику, віддає перевагу заходу, відрощує довге волосся, – одразу почалися масові утиски. Це ж була неабияка загроза тоталітарному устрою. Але нам було найгірше з усіх соціалістичних республік, бо навіть полякам, чехам легко було зробити паспорт і поїхати за кордон. Українцям – ні...»* [5].

З початком Перебудови в середовищі львівських хіпі також з'являються спроби переосмислити ідеологію та дещо політизувати рух. У 1987 р. у Львові з'являється маніфест «Ідеологія радянських хіпі. 1967-1987 рр.» Аліка Олісевича, в якому було чітко наголошено на потребі громадянських акцій. 20 вересня група Аліка Олісевича провела у Львові першу в УРСР демонстрацію під політичними лозунгами і в жовтні 1987 р. перетворилася на пацифістську, згодом правозахисну групу «Довіра», що проіснувала до 1990 р.

У наш час досить складно знайти прихильників «хіпізму», котрі б свідомо називали себе «Хіпі». Натомість люди, які зараховують себе до цієї категорії, воліють називати себе «я патлатий», «піпл», «системна людина». При цьому вони усвідомлюють, що оточення сприймає їх саме як «Хіпі», але самі не бажають потрапляти під це визначення.

Сьогодні чітко виділяються два прошарки цього руху: так звана «стара система» («олдові хіпі», «справжні хіпі»). Вона складається із людей старшого віку, для яких «хіпізм» – це все їхнє життя. Найчастіше ці люди не мають ані постійної роботи, ані сім'ї. Та «нова система», котра об'єднує в собі молодь віком від 14-ти до 30-ти років, які намагаються поєднати свій «хіпізм» з навчанням у престижних закладах і не завжди дотримуються найважливішої заповіді, яку визначали ідеологи руху – незалежність від соціуму [6, с. 62].

За періоду Незалежності України неформальними місцями збору Хіпі стали фестивалі, котрі мали на меті об'єднати небагаточисельних представників для спільного проведення часу в когорті однодумців.

1993 р. розпочав своє існування фестиваль «Шипіт», на гірській галявині неподалік однойменного водоспаду біля села Пилипець Міжгорського району, Закарпатської області. Фестиваль функціонує і нині, а за роки існування розширив свою аудиторію. Засновниками фестивалю було подружжя ужгородських представників хіпі-культури «Чарлі» та «Шара», котрі за згадками «олдових хіпі» просто приїхали в гори *«Відпочивати від суєти міста. Зацінили паляни і почали кликати своїх друзів»* [7].

Першопочатково фестиваль був монолітно «хіповським», котрий методом «сарафанного радіо» став відомий на всю Україну та найближчі країни-сусіди. Традиційно фестиваль Шипіт починається 1 липня кожного року, кульмінацією фестивалю стає 6 липня – вечір напередодні свята Івана Купала.

Проживання на території фестивалю відбувається в наметах, імпровізованих халабуддах чи просто неба. Існує також своєрідна ієрархія, яка наочно простежується в локації проживання. Учасники фестивалю живуть на «полянах», чим галявина є вищою – тим вищий рівень дозволено

займати в ієрархії фестивалю (досвід попередніх відвідин є визначальним чинником). Новачки зазвичай селяться на першій «поляні», на найвищій – «олдові хіпі». Найвища поляна має назву «Резервація». На «Резервації» старожили фесту живуть цілий рік. *«Мій знайомий Борода на Шипоті з 1997 р. він зі своєю дружиною Алмою, до речі, вона родом з Маріуполя... Живуть в хаті, ну як хаті – целофановому шалаші, пічка глиняна, перед входом камінням клумбочки обкладені, сокуленти цвітуть коли сезон. Краса. Он «Ямайка» Валера генератор поставив і буржуйку собі завів і живе»* [8].

Серед відвідувачів фестивалю багато молодих батьків з дітьми, їх діти вчаться грати на музичних інструментах (губна гармоніка, гітара, джембе-барабани), регулярно читають книги. Як стверджують батьки, це дуже хороша альтернатива дитячим таборам, де діти змушені виконувати завдання з примусу, на відміну від їхніх дітей, котрі самі регулярно просять навчати їх чомусь.

Серед характерних сленгових топонімів на позначення місцевості: «Під лисицею» (де незмінно стоїть прапор з лисом) – там селяться «старі системні», котрі колись їздили на «Лисью бухту» – сленгова назва селища Затока в Одеській області на березі Чорного моря); «Сонячна поляна», на якій ростуть великі чорниці і куди відвідувачі-початківці не знають стежок. «Біля Хреста» знаходиться найбільш легендарне місце фестивалю. Про нього можна почути безліч версій і легенд щодо того, хто ж саме тут похований. Єдиним спільним у всіх версіях є те, що там похована жінка. Одні стверджують, що то недосвідчена відвідувачка, котра померла від передозування психотропними речовинами, інші – вагітна жінка-хіпі, дружина одного з постійних відвідувачів фестивалю. За ще однією версією там похована перша дружина «Бороди» – старожила Шипоту.

Ті Хіпі, котрі не залишають територію фестивалю – не мають постійної роботи, проте підпрацюють робочими в найближчому селі; працюють в інтернеті, спустившись в село до Wi-Fi; або просто здають своє житло в місті, а самі живуть на гроші від оренди.

Більшість старожилів фестивалю – вегетаріанці. Збирають гриби, чорниці, варять трав'яний чай.

Молодь, котра приїздить на фестиваль і намагається долучитися до хіпі-культури, зазвичай об'єднується спільними вподобаннями в музиці і мистецтві, одязі, подорожуючому способі життя, і тому, попри свою некомпетентність у звичаях фестивалю, поводить адекватно, розслабляється і просто намагається відпочити від звичного місця проживання. Проте є когорта відвідувачів, котрі їдуть на фестиваль «Шипіт» лише з пізнавальної точки зору і ведуть себе не надто пристойно, вживаючи у непомірних кількостях алкоголь і синтетичні наркотики, що часом призводить до негативних наслідків. А отже відображається на іміджовості фестивалю в цілому, дискредитує його.

Досвідчені хіпі ставляться до вживання марихуани та неїстівних грибів («смійхунців»), чим власне і славиться фестиваль, дуже спокійно. Це елемент їхнього повсякденного життя, проте вони нікому не пропонують, якщо їх не просять. Молодші хіпі ставляться до «трави» більш прагматично.

Ще одним елементом єднання хіпі на фестивалі з природою є медитація. Для цього «Олдові хіпі» йдуть високо в гори (інколи на кілька днів), молодше покоління медитує біля багаття, або водоспаду. Основна мета – заспокоїтися та абстрагуватися від буденної рутини життя.

Проте молоде покоління хіпі не лише дотримується звичних для даної субкультури ритуалів побуту, вони привносять щось своє. Зокрема традиційним напоєм фестивалю вже став – «Карпатській зорі». До складу входять: чорниці, молоко звичайне, солоко згущене і міцний алкоголь, переважно – горілка.

Існують й інші фестивалі: WoodstockUA (Львівська обл.), Віброніка (Київська обл.), які теж можна вважати осередками збереження субкультури хіпі в Україні, їх побут не надто відрізняється від вищеописаного Шипоту, адже це чи не єдині масові та об'єднуючі зібрання, на яких зберігається традиція даної субкультури та залучаються нові члени спільноти.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, субкультура «Хіпі» в Україні, в якості її як ідеологічно-світоглядної системи та системи рутинних соціальних практик, поступово трансформується в нову, досить еклектичну фор-

му, що намагається залишити основні характерні відмінності матеріального наповнення (дреди, одяг, вегетаріанство), проте не є цілісною в порівнянні з першопочатковою. Невеликі групи старожилів намагаються показувати на власному життєвому прикладі ті чи інші постулати, тим самим заохочуючи молоде покоління Хіпі зберігати звичаєве та ідеологічне наповнення у первинному вигляді.

Ще однією дуже важливою причиною занепаду даної субкультури, виявленою в ході дослідження, є міксування її з іншими, схожими за зовнішніми проявами (зокрема, растафаріанством).

Попри те, що субкультура Хіпі знайшла своє відображення у сучасних художніх творах (роман «Львівська гастроль Джими Хендрікса» А. Куркова [9] чи «Трохи пітьми або На краю світу» Л. Дереша [10]), її представники часто сприймаються в якості змаргіналізованих елементів – безхатьків та наркоманів, котрі просто виправдовують свій стиль життя постулатами субкультури Хіпі. Сама традиційна субкультура як загалом у світі, так і в Україні зокрема, опинилася на межі вимирання, оскільки втратила первісну причинність, трансформуючи свої естетику та форми вияву під вимоги часу. Відтак, дуже часто можемо почути вираз «типу хіпі», замість просто «Хіпі».

Список літератури:

1. Корженко А.Л. Молодежная субкультура как альтернативная форма социализации личности в юношеском возрасте. *Вопросы психологии*. 2010. № 2. С. 81–82.
2. Чупахина И.В. Типология субкультур. *Культура народов Причерноморья*. 2005. № 68. С. 39–41.
3. Парфенюк Д.В. Социально-психологическая направленность представи-телей молодежных субкультур : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05. «Социальная психология». Москва, 2011. 24 с.
4. Запесоцкий А.С. Эта непонятная молодежь... Проблемы неформальных молодежных объединений / Александр Запесоцкий, Александр Файн. Москва : Профиздат, 1990. 224 с.
5. Марковська М. 50 років, у стилі хіпі. Як усе життя бути вільним. *Українська правда. Життя*. URL: <http://life.pravda.com.ua/society/2016/06/3/213218/>
6. Селецька Т.В., Сливінська Т.О., Небот С.І., Гіштумулт Т.І. Молодіжна субкультура: вплив на формування особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 12. С. 62.
7. Скоропляс Т.В. Інтерв'ю з Ірина «Квіточка» з м. Львів, 1997 р.н. / 6 липня 2017 р. с. Пилипець Міжгірського району Закарпатської області / Приватний архів Скоропляс Т.В.
8. Скоропляс Т.В. Інтерв'ю з Анна «Сатана» з м. Вінниця, 1988 р.н. / 6 липня 2017 р. с. Пилипець Міжгірського району Закарпатської області / Приватний архів Скоропляс Т.В.
9. Курков А. Львівська гастроль Джими Хендрікса. Харків : Фоліо, 2012. 442 с.
10. Дереш Л.А. Трохи пітьми. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 384 с.

References:

1. Korzhenko A.L. (2010). Molodezhnaia subkultura kak alternatyvnaia forma sotsyalyzatsyy lychnosty v yunosheskom vozraste [Youth subculture as an alternative form of socialization of the personality in adolescence]. *«Voprosy psikhologii»*, no. 2, pp. 81–82.
2. Chupakhina Y.V. (2005). Typologiya subkultur [Typology of subcultures]. *Kultura narodov Prychernomoria*, no. 68, pp. 39–41.
3. Parfeniuk D.V. (2011). Sotsyalno-psykholohyeheskaia napravlennost predstavitelei molodezhnykh subkultur : avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk : spets. [Socio-psychological orientation of representatives of youth subcultures : author's abstract. dis ... candidate psychologist Sciences]. *«Sotsyalnaia psikhohohyia»*, 19.00.05.
4. Zapesotskiy A.S., Aleksandr Fain. (1990). Eta neponiatnaia molodezh... Problemi neformalnikh molodezhnikh obedynenyi [This incomprehensible youth ... Problems of informal youth associations]. Moscow : Profyzdat. (in Russian)
5. Markovska M. (2016). 50 rokov, u styli khipi. Yak use zhyttia buty vilnym [50 years old, in the style of hippies. How to live whole life]. *Ukrainska pravda. Zhyttia [Ukrainian truth. Life]*. Available at: <http://life.pravda.com.ua/society/2016/06/3/213218/>
6. Seletska T.V., Slyvinska T.O., Nebot S.I., Hishtumult T.I. (2009). Molodizhna subkultura: vplyv na formuvannia osobystosti [Youth subculture: influence on personality formation]. *Praktychna psikhohohyia ta sotsialna robota*, no. 12, p. 62.
7. Skoroplias T.V. (2017). Interviu z Iryna «Kvitochka» z m. Lviv, 1997 r.n s. Pylypets Mizhhirskoho raionu Zakarpatskoi oblasti [Interview with Irina "Kvitokha" from Lviv, 1997 in the village Pylypets of the Mizhhirsky district of the Transcarpathian region] (unpublished).
8. Skoroplias T.V. (2017). Interviu z Anna «Satana» z m. Vinnytsi, 1988 r.n. s. Pylypets Mizhhirskoho raionu Zakarpatskoi oblasti [Interview with Anna "Satan" from Vinnitsa, 1988 in the village Pylypets of the Mizhhirsky district of the Transcarpathian region] (unpublished).
9. Kurkov A. (2012). Lvivska hastrol Dzhyimi Khendriksa. [Lviv tour by Jimi Hendrix]. Kharkiv : Folio. (in Ukrainian)
10. Deresh L.A. (2014). Trokhy pitmy. [A little darkness]. Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». (in Ukrainian)

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-80>

УДК 070:796

Карнаух А.С.

Класичний приватний університет

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНОГО КОНСТРУЮВАННЯ СПОРТУ ЗА ДОПОМОГОЮ СПОРТИВНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Анотація. У статті розглянуто питання соціального конструювання спорту за допомогою спортивних комунікацій. Стаття присвячена дослідженню особливостей застосування інструментів спортивних комунікацій в зарубіжних країнах. Автором було проаналізовано зарубіжний досвід розвитку комунікацій в галузі спорту. Досліджено зарубіжний досвід впливу спортивних комунікацій на соціальне конструювання спорту. Проаналізовано застосування комплексу комунікацій в системі спортивних комунікацій в Україні з оглядом на зарубіжний досвід. Виявлено як комунікаційні інструменти та засоби масової комунікації впливають на просування та популяризацію спорту. Досліджено практичне впровадження соціального конструювання спорту за допомогою спортивних комунікацій в зарубіжних країнах, яке може бути відправною точкою розвитку спортивних комунікацій в Україні. Запропоновано в системі спортивних комунікацій застосовувати новітні інструменти популяризації та просування спорту, а також адаптувати їх до чинників, які можуть вплинути та розвиток спортивних комунікацій. Виявлено, що для розвитку спортивних комунікацій необхідно розробляти та реалізовувати проекти державного забезпечення галузі спорту, а також стимулювати розвиток засобів масової комунікації, які дозволять вийти спортивній індустрії на істотно новий рівень функціонування.

Ключові слова: спортивні комунікації, зарубіжний досвід, стратегії розвитку, засоби масової комунікації, спортивне спонсорство, маркетингові інструменти, державна допомога.

Karnaukh Anton

Classic Private University

EXTERNAL EXPERIENCE OF SPORT SOCIAL DESIGN BY SPORTS COMMUNICATIONS

Summary. The article deals with the issues of social construction of sport with the help of sports communications. The article is devoted to the study of the peculiarities of the use of sports communication tools in foreign countries. The author analyzed the foreign experience of development of communications in the field of sports. The foreign experience of the influence of sports communications on the social construction of sport is researched. The application of a complex of communications in the system of sports communications in Ukraine with regard to foreign experience is analyzed. Discovered as communication tools and mass media affect the advancement and promotion of sport. The practical implementation of social construction of sport with the help of sports communications in foreign countries is explored, which may be the starting point for the development of sports communications in Ukraine. It is proposed in the system of sports communications to apply the latest tools of popularization and promotion of sport, and also to adapt them to the factors that can affect the development of sports communications. It has been revealed that for the development of sports communications, it is necessary to develop and implement projects of state support of the sports industry, as well as to stimulate the development of mass communication that will allow the sports industry to enter the essentially new level of functioning. A prerequisite for the formation and development of any object is its activity in the domestic and world markets. Depending on the use of promotion and promotion tools, the functioning of the system will be more efficient and effective. This can also be said with respect to the sports industry. If we apply mechanisms that will not only promote a particular sport but a healthy and sporty way of life, then the result will be stimulated not only the demand for mass participation, but also the professional sport, but also to realize the social function of this sphere, that is, the social construction of sport. This will create conditions for the development not only of the industry, but also the reproduction of a healthy nation, which is motivated to engage in sports, review sports programs, attend sporting events and interest in the development of sports in the state. The greater the activity will be characterized by the investigated system, the more successful will be popularization among the existing and potential audience.

Keywords: sports communications, foreign experience, development strategies, media, sports sponsorship, marketing tools, state aid.

Постановка проблеми. Обов'язковою умовою становлення та розвитку будь-якого об'єкту вважається його діяльність на внутрішньому та світовому ринках. В залежності від застосування інструментів просування та популяризації функціонування системи буде більш ефективним та результативним. Це також можна сказати по відношенню до спортивної галузі. Якщо застосувати механізми, які дозволять не лише пропа-

гувати якийсь конкретний вид спорту, а здоровий та спортивний спосіб життя, то в результаті буде стимулюватися не лише попит на заняття масовим, а також професійним спортом, а й реалізуватися соціальна функція цієї сфери, тобто соціальне конструювання спорту. Це створить умови для розвитку не лише галузі, а й відтворенню здорової нації, яка мотивована на заняття спортом, перегляд спортивних програм, відвідування спортив-

них заходів та зацікавленість в розвитку спорту в державі. Чим більшою активністю буде характеризуватися досліджувана система, тим більш вдалим буде відбуватися популяризація серед існуючої та потенційної аудиторії.

Спорт це не лише індустрія національної економіки, це галузь, яка потребує визначення інструментів, які дозволять забезпечити соціальне конструювання спортивної сфери. Саме тому важливо зосередити увагу та новітніх та сучасних механізмах, які дозволять адаптувати національну стратегію розвитку спортивних комунікацій, враховуючи зарубіжний досвід.

Багато вітчизняних та зарубіжних науковців в своїх працях досліджували теоретичні та практичні аспекти становлення та розвитку комунікацій в спорті, зокрема: В. Андрефф, А. Белих, Д. Болховер, К. Бреді, А. Бродериг, Н. Візітея, С. Гуськов, А. Гусев, Дж. Грунинг, В. Жолдак, В. Зверева, А. Зільберт, Б. Зільберт, А. Ігнатєва, Дж. Сіммонз, Ю. Мічуда, В. Черепанов та ін. Але, враховуючи постійні зміни в національній економіці та в світовому просторі, а також сутнісні аспекти функціонування спортивних комунікацій можна стверджувати, що тенденції розвитку галузі спорту змінюються в залежності від застосування інструментів, які дозволять покращити функціонування системи. Саме тому необхідно більш детально дослідити спортивні комунікації в контексті застосування зарубіжного досвіду. Ця сфера залишається малодослідженою та потребує теоретичного вивчення, обґрунтування, а також дослідження практичного впровадження зарубіжного досвіду соціального конструювання спорту за допомогою спортивних комунікацій.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення особливостей застосування зарубіжного досвіду соціального конструювання спорту за допомогою спортивних комунікацій в Україні.

Завданням дослідження є:

- визначення основних складових, які впливають на функціонування та розвиток спортивних комунікацій;
- аналіз застосування зарубіжного досвіду соціального конструювання спорту за допомогою спортивних комунікацій;
- дослідження практичного впровадження зарубіжного досвіду соціального конструювання спорту за допомогою спортивних комунікацій в Україні.

Результати дослідження. Спортивна індустрія – це глобальна галузь, яка стрімко і постійно розвивається. Це сфера діяльності, в якій зосереджені не лише види спорту, а й значні інвестиції. А для того щоб відбувався взаємобмін ресурсів та вкладенні капітали приносили свої дивіденди необхідно приділяти максимум уваги та прикладати зусилля для розробки стратегії, яка дозволить підтримувати динамічну індустрію. Необхідно також враховувати соціальний ефект спортивних комунікацій, бо саме він має велике значення для діяльності спортивних організацій та функціонування спортивних закладів.

Спортивні комунікації здатні забезпечити соціальне конструювання спортивної галузі, стимулюючи при цьому попит споживачів до здорового та спортивного способу життя, а також створити засади для мотивації до занять професійним або масовим спортом [1].

В розвинутих країнах світу існує чіткий розподіл спорту на дві великі категорії: спорт професійний або великих досягнень та масовий, тобто такий, який передбачає залучення всіх бажаючих. Уряди цих держав приділяють увагу розвитку та створенні умов для функціонування цих двох категорій в рівних позиціях [3].

Крім того вагому роль в становленні та популяризації спорту серед населення грають не лише традиційні засоби масової комунікацій (телебачення, радіо та преса), а й нові медіа. Розвинуті держави застосовують новітні технології, які стають доступними завдяки розвитку та впровадженню інновацій. Це в свою чергу створює умови для становлення та функціонування спортивної сфери більш стрімкими темпами. Передові наукові дослідження в галузі спортивних комунікацій свідчать про те, що є безпосередній зв'язок між спортивними результатами та рівнем використання інформаційно-комунікаційних технологій в спорті в конкретній країні [2].

Варто також звернути увагу на такий важливий компонент соціального конструювання спорту як участь місцевої влади в популяризації спортивної індустрії серед населення. В багатьох країнах Західної Європи існують система налагоджених зв'язків між органами влади та місцевою громадою [4]. В результаті такої плідної взаємодії створюються умови для просування ідеї здорового способу життя та популяризуються заняття масовим та професійним спортом.

Саме тому в Україні необхідно створити засади для функціонування окремих інституцій на місцях, які будуть забезпечувати прямий та зворотний зв'язок між населенням та органами державної влади. Така співпраця може призвести до позитивних зрушень в сфері спортивних комунікацій та створити підґрунтя для становлення стратегічних зв'язків в галузі спорту між владою та місцевою громадою. В процесі розробки стратегії необхідно звернути увагу не лише на популяризацію професійного спорту, а й на мотивацію до занять масовим спортом. Метою існування таких інституцій має стати доведення до населення не лише ідеї про переваги занять спортом, а й врахування їх інтересів, мотивів, фізичних особливостей, релігійної приналежності, статті, віку, доходів та інших показників, які можуть вплинути на формування інтересу та попиту на спортивну індустрію.

Програми державного розвитку спортивної галузі Великобританії, Франції, Данії, Швеції та Німеччини передбачають змішані ресурси фінансування, тобто спортивна сфера фінансується не лише за рахунок державного бюджету, а й шляхом приватного інвестування. В той час в Сполучених штатах Америки фінансування програм спортивної індустрії передбачає участь приватного сектору. Щодо національної моделі розвитку спортивних комунікацій, варто звернути увагу на європейську модель фінансування спорту та об'єднати в системі залучення ресурсів цієї галузі державні кошти та спонсорську допомогу.

Популяризувати спорт потрібно враховувати інтереси всіх верств населення, проводячи для цього різнопланові спортивні заходи. Саме тому важливо налагоджувати зв'язки на державному рівні зі спортивними організаціями.

За рахунок такої взаємодії можна організувати безкоштовні спортивні заходи, проводити благодійні олімпіади, марафони, запрошувати до участі в мастер-класах видатних спортсменів, надавати інформацію про парки, майданчики та клуби, де можна займатися професійним та масовим спортом [3]. Соціальне конструювання спорту в даному випадку буде проявлятися через підтримку діяльності організацій, метою яких є популяризація здорового та спортивного способу життя.

Розвиток спортивної галузі повинен бути одним із нагальних завдань нашої держави. Для належного функціонування спортивної сфери та розвитку спортивних комунікацій необхідно розробляти програми залучення інвестицій як внутрішніх інвесторів, так і іноземних. А також для стабільного розвитку системи спортивних комунікацій необхідно розробляти програми державного фінансування галузі спорту.

Вітчизняна модель розвитку спортивних комунікацій повинна будуватися з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду та національними особливостями функціонування. Для її реалізації варто звернути увагу на наступні складові [4]:

- підвищення інвестиційної привабливості галузі спорту та сфери комунікацій;
- зменшення рівня фінансової участі держави за рахунок залучення приватного сектору до фінансування спортивних програм;
- використання нових медіа та новітніх технологій в сфері спортивних комунікацій;
- розробка та впровадження програм розвитку масового та професійного спорту;
- стимулювання населення до занять спортом та ведення здорового способу життя;
- впровадження застосування комплексу маркетингових комунікацій, які дозволяють популяризувати спорт;
- розповсюдження інформації щодо спортивних заходів через різні засоби масової комунікації.

Список літератури:

1. Бельх А.Ю. Роль маркетинга в розвитку спортивної індустрії. *Конкурентоспособность предприятий и регионов в глобальной экономике*. 2009. Ч. 2. С. 224–230.
2. Голов В.А. Функции и социально-политическая деятельность государства в сфере физической культуры и спорта. *Фундаментальные исследования*. 2007. № 3. С. 41–43.
3. Пан Л.В., Абрамович О.К. Комплекс маркетингу та його роль в умовах комунікаційної ери маркетингу. *Економіка Криму*. 2008. № 25. С. 33–36.
4. Петрова Ю.И., Довгаль С.А., Судибье А.О. Зарубежные подходы к венчурной инновационной деятельности и возможности их использования в практике. *Вестник академии*. 2013. № 2. С. 47–50.

References:

1. Belykh A. Yu. (2009). Rol' marketingu v rozvytku sportyvnoyi industriyi [The role of marketing in the development of the sports industry]. *Competitiveness of enterprises and regions in the global economy*, pp. 224–230.
2. Holov V. A. (2007). Funktsiyi i sotsial'no-politychna diyal'nist' derzhavy v sferi fizychnoyi kul'tury i sportu [Functions and sociopolitical activity of the state in the sphere of physical culture and sports]. *Fundamental researches*, vol. 3, pp. 41–43.
3. Pan L. V., Abramovich O. K. (2008). Kompleksne marketing ta yoho rol' v komunikatyvnykh eri marketingu [Marketing complex and its role in the conditions of the communication era of marketing]. *Ekonomika Krymu*, vol. 25, pp. 33–36.
4. Petrova Yu. I., Dovgal S. A., Sudib'ye A. O. (2013). Zarubezhnyye podkhody k venchurnoy innovatsionnoy deyatelnosti i vozmozhnosti ikh ispol'zovaniya v praktike [Foreign approaches to venture innovation activity and the possibility of their use in practice]. *Academy Bulletin*, vol. 2, pp. 47–50.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-81>

УДК 659:001-048.67](045)

Кисіль В.В.Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»**КАТЕГОРІЙНИЙ АПАРАТ ПРЕДМЕТУ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ
ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ НАУКИ**

Анотація. У статті розглянуто категорійний апарат з предмету популяризації інженерно-технічної науки. Новизна дослідження полягає у створенні системності щодо чіткого окреслення понять, а також у формуванні ієрархії цих понять та взаємозалежності між ними. Недостатньо пропрацьований категорійний апарат призводить до підміни розуміння функціональних обов'язків експертів з наукових комунікацій, журналістики та піару. В наслідок цього державні заклади не розуміють необхідність існування спеціалістів з наукової комунікації, що призводить до низької цікавості для вступу на інженерно-технічні спеціальності. Практичне значення роботи полягає у конкретних прикладах використання понять на практиці. Результатом дослідження є орієнтація у підборі якісного наукового піару для створення якісного впливу на аудиторію.

Ключові слова: Популяризація науки, науковий піар, наукова журналістика, наукова комунікація, наукометрія, внутрішній піар.

Kysil VeronikaNational Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"**CATEGORICAL FRAMEWORK OF THE SUBJECT MATTER
OF ENGINEERING AND TECHNICAL SCIENCE POPULARIZATION**

Summary. The article is devoted to the categorical device on the subject of popularization of engineering and technical science. The novelty of the study is to create a systematic approach to a clear definition of concepts, as well as to form the hierarchy of these concepts and interdependence between them. Incorrectly worded definition leads to misunderstanding the functional responsibilities of experts in scientific communications, journalism and PR. In the last 30 years research on science popularization, many articles in scientific and popular magazines have been written, but the problem is the frequent identification of the concept of "popularization of science" with the terms "scientific journal", "scientific communication" and "scientific journalism". As a result, state institutions do not understand the necessity of specialists in scientific communication that leads to low interest in entering engineering and technical specialties. In this point it is useful to observe concrete statements and definitions through Ukrainian law and articles. Also, the article provides the reader the comparison in definitions in Ukraine and thought all over the world and it is especially noted the lack of research on this issue in Ukrainian literature. A mention should be made that the creation of hierarchy of concepts can be done with classical theory of the elements of communication and clear understanding of the target audience. It is spoken in detail about internal and external communication, its exact division and special aspects of the content. It draws our attention to the complete system, which can be useful only in total work. The practical value of the work consists in concrete examples of the use of concepts in practice. The result of the study is the orientation in the selection of high-quality PR in order to create a qualitative impact on the audience.

Keywords: science popularization, scientific pr, pr in science, science journalism, scientific communication, scientometrics.

Постановка проблеми. Проблема відсутності конкурсу на бюджетні місця інженерно-технічних спеціальностях полягає не тільки у незначному піару навчальних закладів, але й загальної низької обізнаності молоді щодо подальших перспектив та роботи в вищезазначених областях. Для переходу до практичних дій та конкретних кроків щодо популяризації науки необхідно спочатку ознайомитися з усіма теоретичними категоріями, які допоможуть окреслити ряд понять.

Аналіз останніх досліджень. Питання популяризації науки в Україні активно вивчається в Україні А. Андруховим, О. Микитюком, О. Іванкевичем, В. Вахнованом, С. Федупко, З. Лободою, Л. Кудрею та багатьма іншими, проте тема популяризації науки розглядається скоріше з точки зору піару освітніх закладів, а не підтримці інженерно-технічної науки у цілому.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на проаналізовану літературу, питання популяризації науки турбує наукову спільноту. Проте відсутність чіт-

кої розмежованості понять та розуміння різниці між питаннями «наукова комунікація», «наукова журналістика» та «науковий піар» показує, що поняттєвий апарат потребує розгляду та вдосконалення з подальшим окресленням підпорядкованості понять одне одному.

Мета дослідження. Мета статті – виявити взаємозалежність понять з предмету популяризації інженерно-технічної науки, сформувані окремо кожне визначення та найбільш прийнятний з точки зору сприйняття громадськістю та виявити різницю у розумінні понять серед української та світової спільноти. Для досягнення мети дослідження проаналізовано категорійний апарат популяризації науки, а також розроблена ієрархія понять щодо популяризації інженерно-технічної науки.

Основний виклад матеріалу дослідження.

Поняття «наука» та «популяризація науки»
Розуміння стану розвитку методів популяризації науки в Україні залежить, передусім, від правових засад, визначених Законом України «Про науку і науково-технічну діяльність» [1].

Наука – сфера діяльності людини, спрямована на отримання (вироблення і систематизацію у вигляді теорій, гіпотез, законів природи або суспільства тощо) нових знань про навколишній світ. Основою науки є збирання, оновлення, систематизація, критичний аналіз фактів, синтез нових знань або узагальнень, що описують досліджувані природні або суспільні явища та (або) дозволяють будувати причинно-наслідкові зв'язки між явищами і прогнозувати їх перебіг.

Загального визначення поняття «популяризація науки» в українському законодавстві немає. Проте існує певне світове розуміння обраного нами для розгляду питання.

Популяризація науки – процес розповсюдження наукових знань у сучасній і доступній формі для широкого кола людей, які мають певний рівень підготовленості для отримання інформації [2, с. 224]. Популяризація активно вивчається в світі і демонструє зародковий розвиток на теренах України.

За майже останніх 30 років світових досліджень щодо популяризації науки написано безліч статей у наукові та популярні журнали, проте проблемою є часте ототожнення поняття «популяризація науки» з термінами «науковий піар», «наукова комунікація» та «наукова журналістика».

Рівні розуміння поняття «наукова комунікація»

Наукова комунікація – це процес обміну інформацією між науковцями [3, с. 85–93]. За обраним визначенням, наукова комунікація проникає всередину наукової спільноти та не має ніякого зовнішнього впливу на громадськість, а отже – не має прямої залежності від популяризації науки. Проте, усе залежить від трактування слова «комунікація» та розуміння, хто саме в цьому випадку є реципієнтом – отримувачем інформації. Якщо реципієнтом вважається виключно науковець або наукова група, то наукова комунікація – внутрішнє вузьке поняття. Якщо ж реципієнтом вважається будь-яка людина, то можна припустити, що наукова комунікація – це будь-яке повідомлення наукового характеру, яке проходить крізь усі п'ять рівнів комунікації. За класифікацією Г. Лассуелла [4, ст. 125], комунікація має такі елементи (рис. 1).

З філософської позиції, наукова журналістика включає і рух для отримання нового знання, і популяризацію, і практичне використання знань [5, с. 412–430], а отже наукову журналістику можна розподілити на суто внутрішню, яка охоплює коло вчених та фахівців, і зовнішню – яка дає можливість науковцям спілкуватися з усіма охочими, які мають інтерес до наукових знань та хотіли б ознайомитися або поглибити власні знання з тієї чи іншої тематики.

Визначення терміна «науковий піар»

В той час, як в США та в Західній Європі створюються комерційні компанії з метою проведення наукових піар-кампаній для університетів та незалежних наукових лабораторій, в Україні

не сформульовано навіть визначення поняття «науковий піар».

Німецькою науковою спільнотою «Wissenschaft im Dialog» було запропоновано таке визначення цього поняття: науковий піар – це один з різноманітних процесів взаємодії, що створює наукову комунікацію. Компанія розуміє піар як спосіб, у який інститути свідомо формують спілкування з партнерами за допомогою як внутрішнього, так і зовнішнього діалогу» [6].

Тобто, науковий піар – це піар, який застосовується суто в науковій сфері, а отже, має окремі канали, способи та методи взаємодії з громадськістю. Тобто науковий піар є підвидом піару зі своїми особливостями.

Поняття наукової журналістики в Україні

Поняття наукової журналістики існує хіба що на теренах українського інтернет-простору, проте не має підтвердженень наукового визначення. Вільно енциклопедія «Вікіпедія», яка не є авторитетною в науковій спільноті, пропонує таке визначення наукової журналістики. Це «галузь журналістики, яка використовується для створення інформації на наукові теми» [7]. Тобто наукова журналістика, як і науковий піар, має свою специфіку у вже усталеній науці. Головним завданням наукової журналістики є зобразити наукові факти популярно, доступною мовою, не спотворюючи їх значення.

Дискусії щодо існування наукової журналістики в Україні беруть початок з 2006 р. [8], але проблема недостатньої кількості власне наукових та науково-популярних медіа залишається актуальною і сьогодні.

Окремі вчені та журналісти порушують питання щодо створення єдиної системи навчання і навіть нової спеціальності «Наукова журналістика». В Україні більш-менш розвинена неформальна наукова журналістика. Незважаючи на відсутність спеціалізованих інститутів наукової журналістики, в Україні є компетентні спеціалісти, які пишуть виключно на наукову тематику та вважаються на цій підставі науковими журналістами, наприклад М. Прокопенко, О. Петрук, В. Малинка, Е. Кравченко, О. Коваленко, А. Шаленко, М. Драгіна, М. Бабич та інші.

Взаємозалежність понять, що стосуються популяризації науки

Розглянувши поняття «популяризація науки», «наукова комунікація», «науковий піар» та «наукова журналістика», необхідно встановити взаємозалежність цих понять не менше, ніж виявити актуальні в наших умовах способи зацікавити молоді займатися наукою (що є основним фактором популяризації) та зрозуміти норми й правила, які мають бути обов'язковими під час публікації тих чи інших науково-популярних матеріалів.

Широкі поняття «популяризація науки» відрізняються від «наукової комунікації» тим, що популяризація – це процес, тобто якась дія, яку необхідно виконувати, а наукова комунікація – це поняття, яке показує конкретні способи проведення комунікації. Тобто ці поняття залежать одне від одного, але вони є повністю рівноправними.

Крім того, необхідно пам'ятати й про внутрішні фактори, що мають прямий вплив на популяризацію науки та залучення молодих фахівців до її розвитку. Саме тому внутрішньонауковий піар і наукометрія – дисципліна, що ви-

Рис. 1. Елементи комунікації за Г. Лассуеллом

вчає історію науки через численні виміри та статистичну обробку наукової інформації (кількість наукових статей, опублікованих у даний період часу, цитування тощо) [9, с. 230], і мають вагомий вплив на популяризацію науки за рахунок підвищення рейтингів вишів.

Власні національні мережі науковців – це можливість об'єднати вчених у ширше професійне коло, з якого можна мати доступи до будь-яких публікацій та наукових робіт, а також бути в курсі всіх нових досліджень та відкриттів. Фрагментарно в Україні відкриття та доробки можна простежити на сайті Національної академії наук України [10], проте окремий сайт для мережі вчених та обміну науковими доробками відсутній.

Розглянуті терміни «науковий піар» та «наукова журналістика» – поняття, які стосуються зовнішнього аспекту наукової комунікації. Крім того, «наукова журналістика» може існувати й окремо від «наукового піару», і всередині останнього. Оскільки піар передбачає написання прес-релізів та матеріалів для публікації, то журналістика є невід'ємною частиною процесу. Проте сьогодні наукова журналістика – окрема галузь, яка передбачає не лише написання статей, а й створення фото-, відеоконтенту. Тож ми бачимо повну взаємозалежність понять і можемо розробити схему факторів, які впливають на популяризацію науки (рис. 2).

Висновки з даного дослідження та перспективи. Отже, популяризація науки складається з кількох великих секторів і безлічі тонкощів комунікаційних процесів. Поняття є абсолютно новим для України, проте широко популярне за кордоном унаслідок вільної конкуренції вишів. Ми простежити взаємозалежність

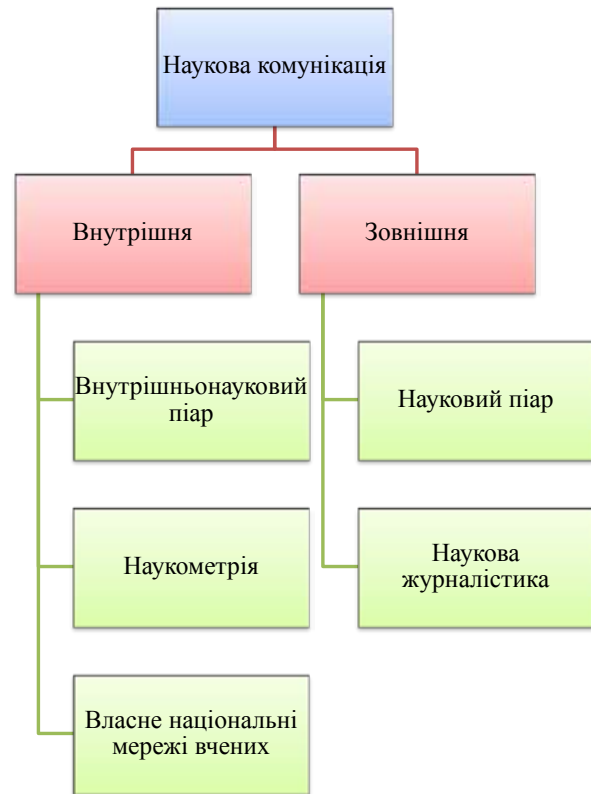

Рис. 2. Ієрархія факторів популяризації науки

понять, розподілили їх на групи зовнішньої та внутрішньої наукової комунікації та сформували ієрархію, яка може допомогти зрозуміти, як саме і кому слід популяризувати науку системно.

Список літератури:

1. Конституція України: Про внесення змін до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», прийнято ВР України 14 берез. 2014 р. / Офіц. веб-сторінка веб-сайту Громадської ради при Держінформнауки. URL: <https://dknii.wordpress.com/> (дата звернення: 02.03.2014).
2. Лазаревич Э.А. Искусство популяризации науки. 2-е изд., перераб. и дополн. Москва, 1978. 224 с.
3. Чемеркін С. Наукова комунікація в сучасній українській лінгвістиці. *Українська мова*. 2013. Вип. 3. С. 85–93.
4. Lasswell H. The structure and function of communication in society. The Communication of Ideas. N.Y., 1948.
5. Presa.ua. Київ. URL: <http://presa.ua/> (дата звернення: 22.04.2018).
6. Wissenschaft-im-dialog.de, Німеччина, 2016. URL: <https://www.wissenschaft-im-dialog.de> (дата звернення: 05.04.2018).
7. Наукова журналістика / Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/наукова_журналістика (дата звернення: 03.04.2019).
8. Гаташ В. Наукова журналістика: швидше немає, ніж є. *Дзеркало тижня*. 2006. URL: <https://dt.ua/> (дата звернення: 22.04.2018).
9. Мирский Э.М. Наукометрия. Новая философская энциклопедия. РАН, Ин-т философии. 2-е изд., испр. и допол. Москва, 2010. 350 с.
10. Національна академія наук України: офіц. веб-сайт НАН України / засн.: Центром практичної інформатики НАН України. Київ, 2017. URL: <http://www.nas.gov.ua/> (дата звернення: 05.04.2018).

References:

1. Verkhovna Rada Ukrainy (2014). Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist" ["On Scientific and Scientific-Technical Activity"]. Kyiv. URL: <https://dknii.wordpress.com/> (accessed 02.03.2014).
2. Lazarevych E. (1978). Iskuststvo populyarizatsii nauki [The art of popularizing science]. Nauka, Moscow, p. 224.
3. Chemerkin S. (2013). Naukova komunikatsiia v suchasni ukrainiskii lnhvistytsi [Scientific communication in modern Ukrainian linguistics]. *Ukrainsjka mova*, vol. 3, pp. 85–93.
4. Lasswell H. (1948). The structure and function of communication in society, The Communication of Ideas. N.Y.: Harper and Brothers.
5. Presa.ua, Kyiv. URL: <http://presa.ua/> (accessed: 22.04.2018).
6. Wissenschaft-im-dialog.de, Germany. URL: <https://www.wissenschaft-im-dialog.de> (accessed: 05.04.2018).
7. Science Journalism, Wikipedia: free encyclopedia. URL: <https://www.wikipedia.org/> (accessed: 31.03.2019).
8. Ghatash V. (2006). Naukova zhurnalistyka: shvydshe nemaie, nizh ye [Scientific journalism: no sooner than there is], *Dzerkalo tyzhnj*. URL: <https://dt.ua/> (accessed: 22.04.2018).
9. Myrskij E. (2010). Naukometryja [Scientometry], Novaya filosofskaya entsyklopediia [New Philosophical Encyclopedia]. Moscow : Mysl, p. 350.
10. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy [National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv. URL: <http://www.nas.gov.ua/> (accessed: 05.04.2018).

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-82>

УДК 343.8:341.231.4

Байда А.О., Петрівна Л.С.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПОКАРАННЯ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті проаналізовано передбачені кримінальним законодавством України підстави звільнення від покарання у виді довічного позбавлення волі. Встановлені основні недоліки у процесі застосування норм щодо звільнення довічно ув'язнених на прикладі судової практики. Розкрито невідповідність положень Кримінально-виконавчого кодексу України (в частині умов, що стосуються звільнення осіб від покарання у виді довічного позбавлення волі) Конвенції з захисту прав людини та основоположних свобод. Зазначено правову позицію Європейського суду з прав людини стосовно інституту довічного позбавлення волі. Досліджено світовий досвід врегулювання проблеми щодо забезпечення права довічно засуджених осіб на можливість дострокового звільнення від відбування покарання. Запропоновані можливі шляхи вирішення даної проблеми в Україні.

Ключові слова: довічне позбавлення волі, підстави звільнення, ЄСПЛ, порушення прав людини.

Bayda Anton, Petrivna Liudmila

National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudryi

PUNISHMENT IN THE FORM OF IMPRISONMENT FOR LIFE AS A VIOLATION OF HUMAN RIGHTS

Summary. The article analyzes the grounds for exemption from punishment in the form of life imprisonment provided by the criminal legislation of Ukraine. The statistics of the world ranking on the number of convicted persons in the form of life imprisonment and the place of Ukraine in it (in the part concerning life-sentenced people who "have no hope" for exemption from serving this type of punishment) are presented. The legally stipulated obligations of the state to the European Union and citizens of Ukraine, which establish the primary guarantee of observance of human rights and fundamental freedoms. The main shortcomings in the application of the norms for the release of daughters of incarceration on the example of judicial practice are established. The discrepancy between the provisions of the Criminal-Executive Code of Ukraine (in terms of the release of persons from the sentence of life imprisonment) of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The key decisions of the European Court of Human Rights regarding the violation of the rights of the prisoners of life and the recommendations of the court for the termination of restrictions and restoration of such rights are analyzed. The legal position of the European Court of Human Rights regarding the institution of life imprisonment is indicated. The world experience in solving the problem of providing the right of life sentenced to the possibility of early release from serving a sentence is investigated. Possible ways of solving this problem in Ukraine are suggested. On the basis of the analysis of issues arising from the need to provide lifelong prisoners with the right to early-release from serving a sentence, the need to improve the provisions of the Criminal-Executive Code and the Criminal Code of Ukraine has been identified.

Keywords: imprisonment for life, grounds for dismissal, ECtHR, violation of human rights.

Постановка проблеми. Відповідно до Конституції України утвердження та забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави.

У статті 28 Основного Закону закріплено загальну норму міжнародного права: «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» [4], проголошену у статті 5 Загальної декларації прав людини, статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, статті 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [1; 2; 3].

Спираючись на принципи міжнародного права, цю норму слід оцінювати з урахуванням тлумачення статті 3 Конвенції Європейським судом з прав людини, який вимагає існування законодавчо передбаченої реалістичної перспективи звільнення засудженого до довічного позбавлення волі.

Відповідно до практики ЄСПЛ, покарання за злочин у виді довічного позбавлення волі порушує вищезазначені норми міжнародного права у тому випадку, якщо держава не забезпечує право на звільнення від такого покарання.

Саме така проблема існує в Україні майже 28 років. Вітчизняне законодавство не передбачає достатніх підстав для застосування такого права. Положеннями Кримінально-виконавчого кодексу України закріплені умови звільнення від покарання, що можуть застосовуватися до осіб, що засуджені до довічного позбавлення волі, але дійсність доводить, що це швидше винятки, чим правила.

Саме внаслідок такої національної практики Європейський суд з прав людини 12 березня 2019 року у справі «Петухов проти України» одностайно ухвалив, що мало місце порушення ст. 3 (заборона нелюдського чи такого, що прини-

жує гідність, поведження) Європейської конвенції про права людини, тому що пан Петухов не мав перспективи звільнення і можливість перегляду його довічного ув'язнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці дане питання у тій чи іншій мірі стало предметом дослідження таких науковців, як О. Беца, Н. Коломієць, І. Саленко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином доля вирішення вищезазначеної проблеми необхідно визначити основні шляхи забезпечення довічно ув'язнених осіб на можливість дострокового звільнення від відбування покарання.

Мета статті. Метою даної роботи є аналіз підстав для звільнення від покарання у вигляді довічного позбавлення волі та недоліків при можливості їх застосування, що породжують порушення прав людини. А також дослідження світового досвіду вирішення даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до нещодавніх досліджень, Україна посідає перше місце серед 50 європейських країн за кількістю осіб, що отримали покарання у вигляді довічного ув'язнення, але без перспективи звільнення (налічується 1541 особа). За цим же показником ми знаходимося на 5-ому у світі, після США (53290 засуджених), Кенії (3676), Таїланду (3176) і Аргентини (2282).

Якщо брати до уваги статистику по довічно ув'язнених «з перспективою» звільнення, то у деяких європейських країнах їх справді набагато більше.

Наприклад, у Сполученому Королівстві – 8661 довічно ув'язнених, у Туреччині – 6687, у Німеччині – 1953, у Росії – 1760 та в Італії – 1599 [12].

Питання реформування інституту довічного ув'язнення в Україні неодноразово ставало об'єктом обговорення як зі сторони правників, так і з сторони суспільства. Було здійснено не одну спробу вирішення існуючої проблеми.

Зокрема, 27 листопада 2017 року у Верховній Раді України було зареєстровано Законопроект «Про пенітенціарну службу» № 7337, який сприяв би вирішенню даного питання. Але до цього часу він залишається не прийнятим [10].

07 травня 2018 року до Конституційного суду України була направлена конституційна скарга громадянина Тальянова Євгена Володимировича щодо відповідності Конституції ч. 1 ст. 64 та ч. 1ст. 81 Кримінального кодексу України. Також 27 листопада 2018 року на сторінці Офіційного інтернет-представництва Президента України було розміщено петицію № 22/048523-еп Про скасування довічного ув'язнення для жінок.

Але на даний час жодна ініціатива не спрацювала.

Перелік підстав звільнення особи від відбування покарання визначені Кримінально-виконавчим кодексом України, а саме ст. 152:

- відбуття строку покарання, призначеного вироком суду;
- закон України про амністію;
- акт про помилування;
- скасування вироку суду і закриття кримінального провадження;
- закінчення строків давності виконання обвинувального вироку;

- умовно-дострокове звільнення від відбування покарання;
- хвороба;
- інші підстави, передбачені законом [5].

Однією з підстав звільнення особи від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі є хвороба.

Першим рішенням, яким звільнено довічно ув'язненого в Україні є рішення Апеляційного суду Вінницької області від 03 листопада 2017 року. Відповідно до цього рішення, засудженого до довічного позбавлення волі у 2002 році за вчинення тринадцяти епізодів умисного вбивства за обтяжуючих обставин, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, незаконне зберігання вогнепальної зброї, бандитизм та розбій, Олександра Каверзіна було звільнено від відбування покарання у зв'язку з хворобою.

Тобто з огляду на те, що дане положення спрацювало лише один раз за 26 років існування держави можна стверджувати, що така підстава звільнення для осіб засуджених довічно фактично є незастосовною.

Наступним варіантом звільнення від покарання у виді довічного позбавлення волі може бути акт помилування Президента України. Але умовою такого звільнення є відбуття покарання не менше 20 років. Положення про порядок здійснення помилування наголошує: «особи, які засуджені за тяжкі чи особливо тяжкі злочини або мають дві і більше судимостей за вчинення умисних злочинів чи відбули незначну частину призначеного їм строку покарання, можуть бути помилувані у виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин» [9]. Європейський суд у справі «Петухов проти України» відзначив, що незрозуміло, про які саме «виняткові випадки та надзвичайні обставини» йдеться [6]. А отже, ув'язнені просто не знають, на якій підставі вони можуть отримати право на звільнення.

Цей механізм має винятковий характер та не є реалістичною перспективою звільнення. Це підтвердив Європейський комітет з запобігання катуванням у доповіді про візит до України у 2016 році.

Також така процедура може бути простором для зловживань, оскільки, Комісія при Президентові України не зобов'язана пояснювати причини відмови, її рішення не публічні і не підлягають оскарженню.

Ще однією підставою звільнення від покарання є умовно-дострокове, але вона не може застосовуватися у даному випадку, оскільки саме поняття «умовно-дострокове» містить вказівку на те, що в покаранні має бути визначений конкретний строк, що у довічному позбавленні волі не має місця. Така система довічного покарання у світі має назву «life without parole» – довічне позбавлення волі без права на дострокове звільнення.

Саме на неможливості застосування такої підстави для звільнення від покарання було обґрунтоване рішення ЄСПЛ від 12.03.2019 р. за заявою Володимира Петухова (засудженого до відбування покарання з 2004 року): «Пан Петухов не мав перспективи звільнення та можливості перегляду його довічного ув'язнення. Сьогодні в Україні кожен довічно ув'язнений страждає, не маючи «права на надію» колись вийти на свободу» [6].

На сьогоднішній день у світі спостерігається стійка тенденція до відмови від покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Законодавства різних країн по-різному вирішують це непросте питання:

А) через пряме скасування такого виду покарання (Португалія, Іспанія);

Б) через створення інститутів перегляду та пом'якшення покарання після відбування певного строку (Чехія, Австрія, Шрі-Ланка);

В) заміна покарання у виді довічного позбавлення волі на строкове позбавлення волі внаслідок прояву великих заслуг таких, як: допомога у розкритті тяжких та особливо тяжких злочинів; винайдення нововведення або технічного вдосконалення; прояв самопожертвування у звичайному житті і роботі; прояв зразкової поведінки під час боротьби з природними катастрофами чи ліквідації великих аварій; наявність великих заслуг перед державою і суспільством (КНР).

Г) встановлення спеціальних умов для певних видів злочинів чи вироків (наприклад, для злочинів пов'язаних з насиллям).

Так, у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» встановлено, що «...в більшості країн, де покарання у вигляді довічного позбавлення волі може бути призначено, існує механізм перегляду покарання після того, як укладений відбув певний мінімальний термін, встановлений законом. Такий механізм, інтегрований в рамках закону і на практиці винесення вироків, передбачений в законі тридцяти двох країн, зокрема, в Чехії, Данії, Грузії...» [8].

У справі «Ласло Маг'яр проти Угорщини» Суд підкреслює наступне: «Якщо національне законодавство передбачає можливість перегляду довічного ув'язнення з метою його скорочення, пом'якшення, припинення або умовно-дострокового звільнення засудженого, цього буде достатньо, щоб задовольнити статтю 3 Конвенції» [7].

Судова практика України підтверджує, що основною перешкодою припинення порушення прав довічників є відсутність відповідних норм в законодавстві. Так, в ухвалі Роменського міськрайонного суду Сумської області від 20 червня 2017 року суд констатував, що клопотання засудженого до довічного позбавлення волі про порушення ст. 3 Конвенції не може бути задоволено, оскільки суд не може «випереджувати» законодавця (тобто спочатку мають бути створені норми щодо умовно-дострокового звільнення довічно ув'язнених, і лише тоді суд зможе розглянути такі клопотання) [11].

Список літератури:

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Міжнародний пакт про політичні та громадянські права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
4. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
6. Рішення Європейського суду з прав людини від 12 березня 2019 року у справі «Петухов проти України». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D%2C%22itemid%22:%5B%22001-191939%22%5D%7D>
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ласло Маг'яр проти Угорщини» від 06 серпня 2018 року. URL: <http://khpg.org/index.php?id=140852294>

Безсумнівно ситуація, що склалася, вимагає негайного вирішення. Першочергово має розпочатися процес щодо внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінально-виконавчого кодексу України у частинах, що регулюють застосування покарання у виді довічного позбавлення волі.

Одним із способів вирішення проблеми може стати повна відмова від такого виду покарання, але в такому випадку доведеться змінювати встановлену систему поділу злочинів за тяжкістю.

Найбільш вдалим варіантом є впровадження механізму, який забезпечить довічно ув'язненого правом на дострокове звільнення. Зокрема, доречним стала б процедура перегляду призначеного покарання та можливість його пом'якшення. Рішення суду за результатами такого перегляду може бути обґрунтованим такими підставами, як:

- вік та поведінка довічно ув'язненого;
- обставинами злочину, що був ним вчинений;
- факт прояву особливих заслуг.

При цьому основною умовою такого перегляду має бути відбуття покарання, визначений законом, мінімальний строк.

Висновки і пропозиції. Україна приєднавшись до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, взяла на себе зобов'язання виконувати всі її положення. Першим кроком у сфері кримінального права стала відмова від смертної кари згідно до Протоколів № 2 та № 11 Конвенції. Наступним щаблем має стати приведення національного законодавства у відповідність до практики ЄСПЛ у питанні щодо умовно-дострокового звільнення засуджених осіб до довічного позбавлення волі.

Попри значний масив критики такого механізму дане право стане одним із засобів забезпечення дотримання прав людини.

З винесенням рішення ЄСПЛ 12.03. 2019 року у справі «Петухов проти України» зміни інституту довічного позбавлення волі стало завданням для держави, що потребує обов'язкового вирішення. При цьому попередні коментарі КМРС щодо виконання рішень ЄСПЛ Україною свідчать про те, що держава проти якої винесено рішення не повинна його обговорювати чи вживати якихось додаткових механізмів до його розгляду, а має безумовно його виконувати.

Таким чином Україна найближчим часом має змінити систему довічного позбавлення волі з метою забезпечення дотримання прав людини, гарантованих КЗПЛ.

8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» від 17 січня 2012 року. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1408522184>
9. Указ Президента України «Про положення про порядок здійснення помилування» від 21 квітня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015>
10. Проект Закону «Про пенітенціарну службу» № 7337 від 27 листопада 2017 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965
11. Ухвала Роменського міськрайонного суду Сумської області від 20 червня 2017 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67236326>
12. Dirk van Zyl Smit, Catherine Appleton, *Life Imprisonment: A Global Human Rights Approach*, Harvard University Press, 2019.

References:

1. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny vid 10 hrudnya 1948 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny ta osnovopolozhnykh svobod vid 04 lystopada 1950 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Mizhnarodnyy pakt pro politychni ta hromadyans'ki prava vid 16 hrudnya 1966 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
4. Konstytutsiya Ukrainy vid 28 chervnya 1996 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/tsard/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Kryminal'no-vykonavchyy kodeks Ukrainy vid 11 lypnya 2003 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
6. Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 12 bereznya 2019 roku u spravi «Petukhov proty Ukrainy». URL: [https://hudots.echr.tsoe.int/rus#{%22tabview%22:\[%22dotsument%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-191939%22\]}](https://hudots.echr.tsoe.int/rus#{%22tabview%22:[%22dotsument%22],[%22itemid%22:[%22001-191939%22]})
7. Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny u spravi «Laslo Mah'yar proty Uhorshchyny» vid 06 serpnia 2018 roku. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1408522294>
8. Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny u spravi «Vinter ta inshi proty Spoluchenooho Korolivstva» vid 17 sichnya 2012 roku. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1408522184>
9. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro polozhennya pro poriyadok zdiysnennya pomyluvannya» vid 21 kvitnya 2015 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015>
10. Proekt Zakonu «Pro penitentsiarnu sluzhbu» # 7337 vid 27 lystopada 2017 roku. URL: http://w1.ts1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webprots4_1?pf3511=62965
11. Ukhvala Romens'koho mis'krayonnoho sudu Sums'koyi oblasti vid 20 chervnya 2017 roku. URL: <http://www.reyestr.tsourt.gov.ua/Review/67236326>
12. Dirk van Zyl Smit, Tsatherine Appleton, *Life Imprisonment: A Global Human Rights Approach*, Harvard University Press, 2019.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-83>

УДК 349.6

Настіна О.І.

Білоцерківський національний аграрний університет

ОБ'ЄКТИ ПРАВА КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ ТА ПОДІЛ ЗЕМЕЛЬ НА КАТЕГОРІЇ ЗА ЗЕМЕЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правового регулювання об'єктів права комунальної власності на землю через призму поділу земель на категорії за земельним законодавством. У статті проаналізовано правовий режим земель та земельних ділянок комунальної власності як власності територіальних громад, проблеми закріплення об'єктів земельної власності за територіальними громадами в рамках процесів децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування в Україні. За результатами дослідження встановлено, що Земельний кодекс України землі територіальних громад поділяє на категорії без класифікації об'єктів права комунальної власності на землю, що у свою чергу приводить до висновку, що у предметі правового регулювання права комунальної власності на землю Земельний кодекс України не має прикладного і практичного значення, і тому є таким, що потребує змін, суттєвих доповнень чи нової редакції.

Ключові слова: власність, право комунальної власності на землю, Земельний кодекс України, земельне законодавство, поділ земель на категорії.

Nastina Olga

Bila Tserkva National Agrarian University

OBJECTS OF PUBLIC PROPERTY RIGHT TO LAND AND LAND DIVISION INTO CATEGORIES BASED ON THE LAND CODE UKRAINE

Summary. The article is devoted to the study of legal regulation of the objects of public property right to land through the division of land into categories by the land legislation. The article analyzes the legal regime of the land and public property land plots as local communities ownership, the problems of assigning land sites to local communities in the processes of power decentralization and local government reforms in Ukraine. The study contains a comprehensive analysis of the legal regulation of the objects of public property right to land. The current problems in the correlation between the norms of land, ecological and natural resource law of Ukraine regarding the definition of the legal regime of public property right to natural resources and the implementation of the owner's rights by the local self-government bodies were identified on the basis of the analysis of the results of general theoretical and special studies of the current state of natural resources ownership legal regulation. The Land Code of Ukraine divides land into categories according to a single criterion – their intended purpose. At the same time, in the land legislation does not provide classification of the objects of public property right to land and the land as an object of the public property right to land should be considered taking into account the existing division into categories. Art. 19 of the Land Code of Ukraine divides the land into categories on the basis of its economic use, field of activity of land rights legal subjects, the content of legal persons using the land for certain purposes, qualitative characteristics of the land. However, the division of land into categories has a decisive, fundamental, sectoral function, which makes the base for land law science and practice. In our opinion, the current classification of local communities lands on the principle of division of land into categories on the basis of land purpose provided by the Land Code of Ukraine has no applied and practical significance, and is therefore considered to have lost its relevance. The study found that the Land Code of Ukraine in terms of legal regulation of the legal regime of public property lands requires changes, substantial additions or the new edition.

Keywords: ownership, public property right to land, Land Code of Ukraine, land law, land division by categories.

Постановка проблеми. Земельний кодекс України земельні ділянки поділяє на категорії за єдиним критерієм – цільове призначення. Разом з тим, у земельному законодавстві відсутня класифікація об'єктів права комунальної власності на землю і землі як об'єкт права комунальної власності належить розглядати із врахуванням існуючого поділу на категорії. На наш погляд, класифікація земель територіальних громад за принципом поділу земель на категорії за ознакою цільового призначення у Земельному кодексі України не має прикладного і практичного значення, і тому є такою, що втратила актуальність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблем поділу земель на категорії та права власності на землю займались провідні українські учені: В.І. Андрейцев, А.П. Гетьман,

В.М. Єрмоленко, П.Ф. Кулинич, А.М. Мірошніченко, В.Л. Мунтян, В.В. Носік, О.О. Погрібний, І.В. Семчик, Н.І. Титова, М.В. Шульга та інші.

Окремі аспекти правового режиму земель комунальної власності на землю у своїх наукових працях висвітлювали Г.І. Балюк, Д.В. Бусуйок, М.В. Воскобийник, О.А. Вівчаренко, Я.З. Гаєцька-Колотило, Н.В. Ільків, І.І. Каракаш, Т.О. Коваленко, Т.Г. Ковальчук, І.О. Костяшкін, А.І. Ріпенко, В.Є. Рубаник та інші. Однак дослідження співвідношення теоретичного і практичних аспектів поділу земель на категорії та класифікації об'єктів права комунальної власності на землю залишаються малодослідженими. Такі наукові розробки мають і методологічне значення для обґрунтування чи спростування пропозицій прийняття відповідних законодавчих змін до правового регулювання комунальної власнос-

ті на землю, що може стати відправною точкою у внесенні на розгляд Верховної Ради України нової редакції Земельного кодексу України.

Метою цього дослідження є комплексний аналіз правового регулювання об'єктів права комунальної власності на землю через призму поділу земель на категорії за земельним законодавством.

Виклад основного матеріалу. Земельний кодекс України у ст. 19 ЗК України поділяє землі на категорії за ознакою господарського використання земель, сферами діяльності суб'єктів прав на земельні ділянки, за змістом правосуб'єктності осіб, які користуються землею для певних потреб, якісними характеристиками земель. Однак поділ земель на категорії має визначальну, фундаментальну, галузеву функцію, на якому ґрунтується наука земельного права та практика застосування земельно-правових норм.

Цільове призначення не є первісним критерієм поділу земель на категорії, це похідна категорія, результат комплексного оцінювання об'єктивних природних властивостей і ландшафтного рельєфу певної земельної ділянки чи масиву земель, який і є первісною ланкою поділу земель на категорії. В основу поділу земель за категоріями слід покласти принцип раціональності природокористування, тому у наукових колах вважають за необхідне пов'язати порядок встановлення та зміни цільового призначення земель з їх якісними характеристиками [1]. Підтримуємо таку позицію, яку вважаємо доречною з огляду на правовий режим земель територіальних громад, поділ на категорії яких варто пов'язувати не лише з раціональним природокористуванням, але й принципом сталого розвитку територій.

Розглянемо кожен категорію земель диференційовано та інтегровано з огляду на практичну спрямованість правозастосовних норм земельного законодавства.

Землі сільськогосподарського призначення становлять певний обсяг угідь, що належать територіальним громадам сіл та селищ. А.В. Луначенко вказує на дві правові ознаки земель сільськогосподарського призначення – надання для потреб сільського господарства і призначення для використання у сфері сільськогосподарського виробництва [2]. За змістом ст. 22 ЗК України, землі сільськогосподарського призначення комунальної власності – це землі, що належать територіальній громаді та надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей. Надання земельних ділянок у постійне користування пов'язується виключно з організаційною формою суб'єкта господарювання – це мають бути юридичні особи такі як комунальні сільськогосподарські підприємства, установами та організаціями. Тобто, земельні ділянки сільськогосподарського призначення комунальної власності або надані відповідним юридичним особам у користування, або перебувають у запасі.

За загальним принципом, землі житлової та громадської забудови слід відносити до земель

комунальної власності, а подекуди лунають пропозиції землі житлової та громадської забудови виділити в окрему категорію земель – землі населених пунктів. Поділяючи такі підходи відзначимо, що є певні колізії, які мають бути вирішені: норми земельного законодавства про цю категорію земель не поширюються на земельні ділянки під поселеннями за межами населених пунктів. Вказують, що будинки та споруди можуть знаходитися і поза межами населених пунктів на землях, наданих для садівництва, ведення особистого селянського господарства, фермерського господарства, на землях рекреаційного визначення, землях транспорту, оборони тощо [3]. Послідовним буде висновок, що в окремих визначених випадках, прямо передбачених законодавством, землі житлової та громадської забудови можуть належати державі.

Земельний кодекс України не передбачає можливості передачі земель природно-заповідного фонду, що мають особливу цінність з комунальної до приватної власності та не дає чіткого визначення земель іншого природоохоронного призначення, що у свою чергу шкодить правозастосовній практиці. У ст. 46 ЗК України передбачено, що порядок використання земель іншого природоохоронного призначення визначається законом. Таке визначення не відповідає необхідній правовій регламентації, тому в законодавстві потрібно визнати, що правовий режим земель іншого природоохоронного призначення такий самий, як і правовий режим земель природно-заповідного фонду. До земель іншого природоохоронного призначення можна віднести водоохоронні зони, прибережні захисні смуги та смуги відведення. Також зауважують, що до цієї категорії відносять охоронні зони, що встановлюються навколо об'єктів природно-заповідного фонду, водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення [4]. Професорка Н.І. Титова виправданно вказує, що можливість мати у приватній власності землі природно-заповідного фонду, іншого природоохоронного призначення фактично означає і можливість мати на цьому ж правовому титулі й ті цінні об'єкти, які знаходяться на цих землях, що є небезпечним і може заподіяти невинуватій шкоди безцінному суспільному національному багатству країни [5]. На наш погляд, слід встановити вичерпний перелік земель природно-заповідного фонду, що належать державі та територіальній громаді як такі, що не можуть передаватися у приватну власність.

Відповідно ст. 49 ЗК України, землі оздоровчого призначення можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності, але, на жаль, ЗК України не виокремлює земельні об'єкти оздоровчого призначення, які належать територіальній громаді, а лише вказує, що відповідно до ст. 26 Закону України «Про курорти» від 5 жовтня 2000 року забороняється приватизація окремих об'єктів, при забороні приватизації яких заборона поширюється й на приватизацію земель під цими об'єктами, що дозволяє сформувати фонд земель територіальній громаді у складі земель оздоровчого призначення. Вважаємо, що виправданою є пропозиція передати у комунальну власність земельні ділянки в межах округу санітарної (гірничо-санітарної) охорони, що розташовані на

території громади, на які поширюється заборона їх передачі у приватну власність. Вказані обмеження стосуються земель оздоровчого призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність. Тобто, чіткого переліку об'єктів чи передбачених законодавством критеріїв визначення земельних ділянок, які належать до земель територіальної громади, наразі не існує: необхідність встановлення різних обмежень у процесі використання земель оздоровчого призначення значною мірою обумовлена публічними інтересами, а також обмеженістю земель у природі й незмінністю їх у процесі господарської діяльності.

Аналізуючи склад земель рекреаційного призначення, А.Г. Бобкова вводить поняття «природні рекреаційні території», під якими пропонує вважати частини простору навколишнього природного середовища, придатні для відпочинку і відновлення життєвих сил та енергії людини, використання яких можливе під час здійснення рекреаційної діяльності та серед яких виділяє зони відпочинку, курортні зони та лікувально-оздоровчі зони [6]. Така класифікація вбачається найбільш прийнятною для розуміння досліджуваної категорії земель та для можливості формування фонду земель рекреаційного призначення, що належать територіальній громаді. Правовий статус таких земель вимагає окремої уваги, оскільки землі окремих категорій природо-заповідного фонду мають, так би мовити, «подвійну прописку»: вони можуть бути одночасно землями природо-заповідного фонду і землями рекреаційного призначення [7]. Найявністю невідповідностей у визначенні правового статусу «суміжних» категорій земель може призвести до правових колізій у правозастосовчій практиці під час визначення повноважень розпорядження землями рекреаційного призначення, що належать державі та територіальній громаді. Правовий режим «суміжних» із землями рекреаційного призначення категорій земель має переважне значення над правовим режимом земель рекреаційного призначення.

Враховуючи, що ст. 51 ЗК України окрім перелічених об'єктів містить й інші об'єкти, які мають приватноправову природу, вбачається за доцільне в ЗК України визначити чіткий перелік земель рекреаційного призначення, які не можуть належати фізичним та юридичним особам на праві приватної власності, або визначити кваліфікуючі критерії встановлення заборон, залишаючи суб'єктом права власності та такі землі територіальну громаду. Також потребує розширення перелік земель рекреаційного призначення земельними ділянками зон санітарної охорони, що створюються навколо особливо цінних земель оздоровчого призначення, відповідно до ст. 112 ЗК України та віднести їх до таких, що належать державі та територіальній громаді.

Відповідно до ЗК України, встановлені законодавчі обмеження щодо передачі окремих земель історико-культурного призначення у приватну власність. У ч. 5 ст. 17 Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 року передбачається, що землі, на яких розташовані пам'ятки археології, перебувають у державній власності або вилучаються (викупо-

вуються) у державну власність в установленому законом порядку. Слід враховувати, що відповідно до Закону України «Про Перелік пам'яток культурної спадщини, які не підлягають приватизації» від 23 вересня 2008 року приватизація деяких пам'яток культурної спадщини заборонена, що означає неможливість передачі у приватну власність відповідних земельних ділянок на яких такі об'єкти розташовані. Вважаємо за необхідне визначити в законодавстві заборону на приватизацію пам'яток культурної спадщини. Враховуючи той факт, що землі історико-культурного призначення також можуть належати одночасно і до інших категорій земель, насамперед до земель природно-заповідного фонду та житлової і громадської забудови доцільно визначити законодавчий механізм передачі таких земель до комунальної власності.

Специфіка правового режиму, встановленого для земель лісгосподарського призначення, знаходиться у безпосередній залежності від правового режиму лісів. Природно-юридичний зв'язок земель лісгосподарського призначення і лісів впливає також і на право власності на відповідні землі, які залежать від права на весь об'єкт. Виникнення права власності на ліс, за Лісовим кодексом України, пов'язано із виникненням права власності на один із природних ресурсів – на лісову земельну ділянку [8]. Варто вказати, що до земель комунальної власності цієї категорії земель мають належати землі лісового фонду поза межами населених пунктів, залежно від локалізації природного об'єкту. Однак правовий режим цих об'єктів залишається невизначеним. Саме тому потребують суттєвого уточнення об'єкти права комунальної власності на земельні ділянки цієї категорії.

Згідно зі ст. 6 Водного кодексу України, води (водні об'єкти) є виключною власністю Українського народу і надаються тільки в користування. Землі, зайняті територіальним морем України, слід розглядати як певні масиви земель водного фонду, що належать державі доти, доки не будуть «персоніфіковані» у вигляді окремих земельних ділянок і у такому разі ці землі слід вважати землями водного фонду незалежно від того, що вони не віднесені до земель такої категорії окремим рішенням органу державної влади чи місцевого самоврядування.

Землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення мають особливий правовий режим. Відповідно до ч. 2 ст. 67 ЗК України землями транспорту є землі державної чи комунальної власності. Перелік земель транспорту комунальної власності необхідно розбити законодавчо регламентованим. Визначення переліку земель комунальної власності за залишковим принципом є неприйнятним.

Важливою правовою формою використання земель транспорту є належність їх частини територіальним громадам, тобто перебування значних земель у публічній власності. Зокрема, особливістю правового режиму земель авіаційного транспорту є те, що до складу цих земель включаються не смуги відводу, характерні для земель залізничного та автомобільного транспорту, а окремі території, зайняті різноманітними об'єктами цього виду транспорту.

За ЗК України землі енергетичної системи можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності, разом з тим слід враховувати, що за ЗК України забороняється передача з державної до комунальної та приватної власності земель атомної енергетики. Перелік об'єктів електроенергетики, які не підлягають приватизації, затверджується Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України, який слід розширити земельними ділянками санітарно-захисних зон, необхідність чого підтверджується нормами Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил охорони електричних мереж» від 4 березня 1997 року.

Землі оборони є особливим об'єктом правового регулювання. Характерною особливістю земель оборони є те, що вони можуть перебувати лише у державній та комунальній власності. Закон України «Про використання земель оборони» від 27 листопада 2003 року вказує, що землі оборони використовуються відповідними суб'єктами на титулі постійного користування, проте передбачає можливість надання таких земельних ділянок у вторинне користування для сільськогосподарських потреб. Правовий статус земель оборони має певні особливості, які суттєво впливають на відносини щодо їх використання та охорони земель державної власності. Чинне законодавство регламентує ці специфічні відносини фрагментарно. Законодавець опосередковано відносить до складу земель оборони земельні ділянки, які перебувають у користуванні не тільки Міністерства оборони, а й інших силових структур, коло яких остаточно не визначене. Одночасно не є визначеним склад земель оборони, які можуть належати на певному правовому титулі відповідним суб'єктам. Слід зазначити, що правовий режим земель державного кордону України, прикордонних земель (прикордонних смуг) та земельних ділянок прикордонних контрольованих районів не визначений земельним законодавством та не охоплюється досліджуваною категорією земель. Є необхідність в ЗК України визнати ці землі як такі, що належать державі на праві виключної державної власності.

ЗК України не містить спеціальних положень щодо правового режиму земель іншого призначення, визначення такого різновиду земель та їх складу. На думку В.І. Андрейцева, до земель, що не знайшли відображення у законодавчій класифікації, увійшли землі культурного (церковного) фонду, космічного забезпечення, державного матеріального резерву, водно-болотних угідь та торф'яного фонду, родовищ корисних копалин, мисливського фонду та підвищеної екологічної небезпеки [9]. До земель «іншого призначення» можуть бути віднесені земельні ділянки,

відведені для розміщення полігонів твердих побутових відходів та земельні ділянки, що використовуються Чорноморським флотом Російської федерації в Україні.

На наше переконання, до земель іншого призначення також можна віднести земельні ділянки охоронюваних зон під об'єктами гідрометеорологічної діяльності, на підставі ст. 13 Закону України «Про гідрометеорологічну діяльність» від 18 лютого 1999 року та Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення охоронюваних зон навколо об'єктів, призначених для гідрометеорологічних спостережень та інших видів гідрометеорологічної діяльності, та режиму їх використання» від 11 грудня 1999 року. Також до земель цієї категорії варто відносити земельні ділянки охоронюваних зон геодезичних пунктів на підставі ст. 22 Закону України «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність» від 23 грудня 1998 року та відповідно Постанови Кабінету Міністрів України «Про Порядок охорони геодезичних пунктів» від 19 липня 1999 року, адже вказані земельні ділянки не ввійшли до жодної категорії земель.

Одним із недоліків правового регулювання земель іншого призначення є відсутність визначення законодавцем суб'єктів права власності на землі «іншого призначення». Також залишаються невирішеними питання правового режиму земель іншого призначення, які належать територіальним громадам на праві комунальної власності, критеріїв віднесення земель до даного виду, а також питання за яким цільовим (функціональним) призначенням необхідно здійснювати їх використання.

Висновки і перспективи. Можна підсумувати, діючий поділ земель на категорії з точки зору регламентації земель комунальної власності за діючим Земельним кодексом України не відповідає реаліям сьогодення і потребує перегляду. Поділ земель на категорії за сучасним земельним законодавством вказаний за ознакою суб'єктів використання земель, територіальним розташуванням земельної ділянки та функціональним призначенням землі. У законодавчому регулюванні правового режиму земельних ділянок комунальної власності земельне законодавство вимагає суттєвого доповнення та уточнення. Доречною вбачається пропозиція заміни цільового призначення принципом зонування та розроблення модельних правових режимів комунальної власності усіх категорій земель, регламентація правових режимів користування землями територіальної громади в межах кожної зони та визначення змісту обмежень прав на землю, в тому числі й права комунальної власності.

Список літератури:

1. Ісаченко Н.В. Правові передумови поділу земельного фонду на категорії за цільовим призначенням. Сучасні проблеми аграрного і природноресурсового права : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 30-31 жовтня 2009 р.). Київ : ІРІДУМ, 2009. С. 58.
2. Луначенко А.В. Особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення. *Земельне право України*. 2006. № 1. С. 5–12.
3. Носік В.В. Два кодекси мої... *Вісник прокуратури*. 2001. № 1(7). С. 17–22.
4. Мірошніченко А.М. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. Київ : Правова єдність, 2009. 496 с.

5. Титова Н.І. Новий Земельний кодекс України: позитивні та негативні аспекти. *Право України*. 2002. № 4. С. 24–31.
6. Бобкова А.Г. До питання про поняття природних рекреаційних ресурсів. *Право України*. 2000. № 5. С. 11–19.
7. Кулинич П.Ф. Правовий режим земель рекреаційного призначення. *Земельне право України: теорія і практика*. 2008. № 5–6. С. 49–57.
8. Микула О.Я. Кадастр природних ресурсів : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. Львів : Новий Світ, 2000. 192 с.
9. Андрейцев В.І. Суверенній Україні – нову «Земельну Конституцію». *Право України*. 1999. № 9. С. 24–33.

References:

1. Isachenko N.V. (2009). Pravovi peredumovy podilu zemelnogo fondu na katehorii za tsilovym pryznachenniam [Legal preconditions for the division of the land fund into categories by purpose]. Proceedings of the *Suchasni problemy ahrarynoho i pryrodnoresursovoho prava* : materialy Mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (Ukraine, Kyiv, October 30-31).
2. Luniachenko A.V. (2001). Osoblyvosti pravovoho rezhymu zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Features of the legal regime of agricultural lands]. *Land law of Ukraine*, no. 1, pp. 5–12.
3. Nosik V.V. (2001). Dva kodeksy moi... [Two codes]. *Bulletin of the Prosecutor's Office*, no. 7, pp. 17–22.
4. Miroshnichenko A.M. (2009). Naukovo-praktychnyi komentar Zemelnogo kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary of the Land Code of Ukraine]. Kyiv : Legal unity.
5. Tytova N.I. (2002). Novyi Zemelnyi kodeks Ukrainy: pozytyvni ta nehatyvni aspekty [New Land Code of Ukraine: Positive and Negative Aspects]. *The law of Ukraine*, no. 4, pp. 24–31.
6. Bobkova A.H. (2000). Do pytannia pro poniattia pryrodnykh rekreatsiinykh resursiv [On the issue of the concept of natural recreational resources]. *The law of Ukraine*, no. 5, pp. 11–19.
7. Kulynych P.F. (2008). Pravovyi rezhym zemel rekreatsiinoho pryznachennia [Legal regime of land for recreational purposes]. *The law of Ukraine*, no. 5–6, pp. 49–57.
8. Mykula O.Ya. (2000). *Kadastr pryrodnykh resursiv* [Natural Resources Cadastre]. Lviv : New world.
9. Andreitsev V.I. (1999). Suverennii Ukraini – novu «Zemelnu Konstytutsiiu» [Sovereign Ukraine – a new Land Constitution]. *The law of Ukraine*, no. 9, pp. 24–33.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-84>

УДК 343.8(477)-055.2

Петерімова О.Р.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЖІНКАМИ, ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Анотація. У статті розглянута проблема відбування покарання жінками. Визначені особливості виконання покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок. Проведений аналіз основних заходів по виправленню та ресоціалізації жінок. Розглянуті психофізіологічні, моральні особливості жінок, необхідність збереження їх зв'язку з оточуючим світом. Названі передумови розвитку насильницької злочинності серед жінок, причини рецидивної жіночої злочинності. Додатково розглянуті особливості відбування покарання вагітними жінками та жінками, які мають дітей. Розглянуті пільги та заохочення, які застосовуються до жінок. Охарактеризовані умови, в яких перебувають засуджені до позбавлення волі жінки, в установах виконання покарань. Проаналізовані міжнародні правові документи щодо поводження з жінками-засудженими та їх дітьми.

Ключові слова: відбування покарання, позбавлення волі, засуджені жінки, ресоціалізація, установи виконання покарань.

Peterimova Olena

Yaroslav Mudryi National Law University

FEATURES OF SERVING THE SENTENCE BY WOMEN SENTENCED TO IMPRISONMENT

Summary. The article studies the growth of violence and stiffness among the population, including among women. The problem of serving women's sentences is considered. The peculiarities of execution of sentence in the form of imprisonment for convicted women are determined. The analysis of the main measures for the correction and re-socialization of women was carried out. The psychophysiological, moral peculiarities of women, the need to preserve their connection with the surrounding world are considered. The necessity of a special mechanism for overcoming the negative consequences of punishment, achieving the goal of correction, and, accordingly, as a general special training of the personnel of the institutions of serving the sentence, and the presence in their staff of specialist specialties is emphasized. The prospects for ensuring the practical implementation in Ukraine of the United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners, which would increase the level of humanization of the system of execution of punishment, are mentioned. These are the preconditions for the development of violent crime among women, the causes of recurrent female crime. In addition, the peculiarities of serving sentences for pregnant women and women with children are considered. The benefits and incentives that apply to women are considered. It is proposed to resolve issues concerning the stay of women and children in places of detention, to decide on the legislative level through a comprehensive in-depth study of the problems that arise in this area, not only by the state executive bodies, but also by the authorities which deal with children's institutions, relevant financial institutions, health care institutions, etc. Characterized conditions in which prisoners are sentenced to imprisonment of women in penitentiary institutions. The necessity of imposing on the administration of penitentiary institutions the obligation to explain all the rights to women convicted and to assist them in their implementation is indicated. For the fulfillment of such a duty, it is necessary to carry out continuous monitoring, as well as control over compliance with the living conditions of convicted women and their children. Analyzed international legal documents on the treatment of convicted women and their children.

Keywords: punishment, imprisonment, convicted women, resocialization, penal institutions.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні є дедалі більш помітним зростання насильства та жорсткості серед населення, у тому числі й серед жінок [1, с. 89]. З кожним роком все більше жінок вчиняють тяжкі та особливо тяжкі злочини, які характеризуються підвищеною агресивністю, і, відповідно, відбувають за них покарання у виді позбавлення волі.

Чинний Кримінально-виконавчий кодекс України (далі – КВК України) у гл. 21 «Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками та неповнолітніми» регулює питання щодо правового статусу засуджених жінок, закріплює для них певні пільги та заохочення тощо [2]. Проте урахування психофізіологічних, моральних особливостей жінок, підвищену рецидивну жіночу злочинність, пов'язану із складнощами постпенітенціарного періоду, зростання таких явищ як алкоголізм, проститу-

ція тощо можна зробити висновок про необхідність більш детального регулювання їх правового статусу та вдосконалення системи виправлення та ресоціалізації.

Нагальна потреба подальшого вдосконалення правової регламентації відбування покарання жінками підтверджується й статистичними даними, звіт про які надає Генеральна прокуратура України [3].

Так, в період з січня по грудень 2018 року правоохоронними органами було зареєстровано 126652 осіб, що вчинили злочини, серед яких 15176 жінок, що становить близько 12% від загальної кількості, на відміну від країн Європи, де відсоток жінок-злочинців складає лише 3-5%. До того ж такі відомості подаються без урахування статистичних даних з невідконтрольних Україні територій Донецької та Луганської області, а також з анексованої Автономної Республіки Крим. І, що

є не менш важливим, такі дані також не враховують латентну злочинність, яка останнім часом має тенденцію до зростання з різних на те причин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти даної проблеми розглядалися у роботах таких українських та зарубіжних правників, як В.В. Голіни, Ю.М. Антоняна, А.Б. Благої, В.А. Бадири, М.С. Басенко, М.Н. Голоднюк, І.О. Кирилової, І.В. Корзуна, М.В. Стрюк, Є.В. Середи, Л.О. Шевченка, Ю.А. Чеботарьової, О.М. Джужжи, О.Г. Колб, А.І. Зубкова, О.С. Міхліна, А.Е. Наташева, М.П. Мелентьева, П.Г. Пономарьова, Г.О. Радова, А.С. Ременсона, В.І. Селіверстова та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Жорстокість, занепад моральних цінностей, поширення алкоголізму та наркоманії, скрутне матеріальне становище населення, на жаль, стають наскрізними рисами сучасного суспільства і мають прямий зв'язок із поширенням жіночої злочинності. Саме тому існування дискусійних питань та відсутність комплексного дослідження даної проблеми підкреслюють актуальність нових наукових напрацювань у цій сфері.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження особливостей та проблем відбування покарання у виді позбавлення волі жінками, порівняння із зарубіжним досвідом та формулювання заходів, спрямованих на поліпшення системи виправлення та ресоціалізації.

Виклад основного матеріалу. Необхідною умовою вдосконалення системи виправлення та ресоціалізації засуджених жінок є глибинне вивчення умов, які сприяли формуванню злочинної поведінки, вивчення родини, яка впливає на формування ціннісних орієнтацій, поглядів, інтересів і переконань особистості. Як показує практика, засуджені жінки зі стійкою криміногенною установкою, виховувались у сім'ях, де батьки були алкоголіками, наркоманами, і тому під час виправлення та ресоціалізації важливе значення має комплексний підхід до особливостей умов життя жінки до засудження, що дозволить вибрати найбільш ефективні форми попередження злочинів. За останній період спостерігається зростання злочинності серед жінок, що пов'язане з такими явищами, як бідність, нестаток, важке матеріальне становище, особливо серед одиноких жінок з малозабезпечених родин [4].

Під час вивчення особистості засудженої жінки як об'єкта виправного впливу поряд з негативними, антигромадськими властивостями і виявами, треба також враховувати соціально-демографічні ознаки, соціально-психологічні, індивідуальні, психологічні та біологічні властивості, де особливу увагу слід звертати не тільки на соціальні зв'язки, а й на індивідуальні ознаки особистості засудженої жінки. У виправних установках необхідно звертати увагу на риси характеру засуджених жінок, які можуть стримати їх від подальших злочинів, досліджувати емоції, темперамент, волю та інші риси, притаманні жінкам. Варто виділити музичні, художні, технічні, артистичні, наукові, педагогічні, організаційні й правові здатності засуджених жінок, які можуть допомогти їм не втратити зв'язок із навколишнім світом і спростити їх соціальну адаптацію після відбуття покарання.

Засудженні до позбавлення волі жінки становлять окрему специфічну категорію засуджених. Вони потребують особливого механізму подолання негативних наслідків покарання та досягнення мети виправлення. Більшість жінок характеризуються підвищеною сенситивністю та емоційністю. Їх життєві цінності та пріоритети різняться із чоловічими. Саме тому виховний вплив на жінок має здійснюватися дуже професійно, з урахуванням важливості зв'язків жінки з сім'єю, необхідності безперешкодного здійснення материнських функцій [5].

Як свідчать кримінологічні дослідження після відбуття покарання у вигляді позбавлення волі багато жінок стають соціально неадаптованими, особливо зараз (самотність, відсутність житла і роботи, сімейних і родинних зв'язків, надії на майбутнє). Наслідком цього є рецидив злочинів. Через невірний підхід до виправлення установи відбування покарань руйнують психіку жінок та їх зв'язок із зовнішнім світом. Такі жінки стають більш жорстокими та вдаються до нових злочинів без будь-якого жалю та каяття.

Саме тому чинним КВК України передбачаються особливі умови відбування покарання жінками, вагітними жінками, матерями-годувальницями та жінками, що мають дітей віком до трьох років. Так, наприклад, статтею 141 КВК передбачено: «При виправних колоніях, в яких відбувають покарання засуджені до позбавлення волі жінки, у разі потреби організуються будинки дитини. Засуджені жінки мають право влаштувати в будинки дитини своїх дітей віком до трьох років. Будинки дитини при виправній колонії є дитячим закладом. У будинках дитини діти перебувають під опікою адміністрації дитячого закладу на повному державному забезпеченні, їм створюються умови, необхідні для нормальної життєдіяльності та розвитку. Якщо засуджена жінка не виявила бажання проживати в будинку дитини спільно із своєю дитиною, їй має бути надана можливість вільно спілкуватися з нею без обмежень. Не вважається обмеженням спілкування жінки із своєю дитиною, якщо від засудженої вимагається відвідувати дитину у час, вільний від виконання покладених на неї обов'язків». А статтею 142 КВК передбачається наступне заохочення: «Жінкам, які сумлінно ставляться до праці, у разі її наявності, і додержують вимог режиму, постановою начальника виправної колонії за погодженням із спостережною комісією дозволяється проживання за межами виправної колонії на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку» [2].

Особливості правового статусу засуджених жінок закріплюються і міжнародними правовими актами. Так, Бангкокські правила (Правила ООН щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, по відношенню до жінок-злочинниць, схвалені ГА ООН 21 грудня 2010 року, є першим міжнародним документом, який конкретно розглядає питання дітей жінок-ув'язнених. Вони пропонують набір базових рекомендацій щодо поводження з дітьми, які перебувають зі своїми матерями у в'язницях, щодо дітей, які відвідують своїх матерів у тюрмах, і міркувань, які повинні бути

прийняті до уваги при прийнятті рішень щодо розлучення матерів зі своїми дітьми.

Країни мають дуже різні закони щодо віку, до якого діти можуть залишатися зі своїми матерями у в'язниці, а також передбачають дуже різні умови перебування там. Правила встановлюють такий фундаментальний принцип, що «рішення дозволити дітям залишатися зі своїми матерями у в'язниці повинні ґрунтуватися на найвищих інтересах дітей. З дітьми, які перебувають зі своїми матерями у в'язниці, не повинні поводитися як з ув'язненими». Дані положення є дуже важливими, адже зв'язок матері і дитини є одним з вирішальних елементів на шляху виправлення та ресоціалізації засуджених жінок [6, с. 45].

Важливим фактором в Україні є те, що законодавець закріплює більшість норм як право, а не обов'язок адміністрації, що викликає випадки порушення прав засуджених жінок та зловживання владою посадовими особами адміністрації. Про це свідчить і факт того, що жодна засуджена жінка, яка має дитину до трьох років, згідно з журналістськими розслідуваннями станом на 2018 рік не скористалася правом мешкати за межами колонії. Насамперед, через відсутність належного роз'яснення наявності такого права та механізму його реалізації.

Недоліками у законодавстві є й те, що вищенаведені пільги поширюються на період до досягнення дитиною трьох років, після чого дитину «забирають» від матері та їх зв'язок втрачається. Жінки, позбавлені можливості реалізувати свої материнські обов'язки, стають розлученими, втрачають інтерес до навколишнього світу, впадають в депресію, що унеможливає процес виправлення та ресоціалізації.

Дослідження показують, що багато жінок-ув'язнених є єдиними або головними опікунами для своїх дітей, маючи крім цього і інші сімейні обов'язки. Ув'язнення, навіть на короткий термін, може надавати особливо руйнівний вплив на жінку та її дитину, якщо вона є єдиним або головним її опікуном, може надовго або навіть назавжди зруйнувати сімейні відносини [10].

Висновки і пропозиції. Специфічність категорії засуджених (емоційна враженість, не

усвідомлення переживань на рівні підсвідомого, сугестивність, властива жінкам різного віку та стану), потребує особливого механізму подолання негативних наслідків покарання, досягнення мети виправлення, а відповідно, як загальної особливої підготовки персоналу установ відбування покарання, так і наявності в їх штаті спеціалістів особливої направленості [8].

На адміністрацію установ виконання покарань має бути покладений обов'язок щодо роз'яснення всіх прав засудженим жінкам та сприяння їм у їх реалізації. За виконанням такого обов'язку необхідно здійснювати безперервний контроль, як і контроль за дотриманням умов життя засуджених жінок та їх дітей.

Питання, які стосуються перебування жінок та дітей в місцях позбавлення волі, повинні вирішуватися на законодавчому рівні шляхом комплексного глибинного вивчення проблем, які постають в цій сфері, не лише державними органами виконавчої системи, а й органами, що опікуються дитячими закладами, будинками дитини, відповідними фінансовими установами, закладами охорони здоров'я та ін., що дозволить вирішити такі проблеми в сукупності і довгостроково.

Доцільним також було б забезпечення практичного впровадження в Україні Правил ООН щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, по відношенню до жінок-злочинниць (Бангкокські правила), які згадувалися раніше, що дозволило би підвищити рівень гуманізації системи виконання покарання.

Створення спеціальних центрів підтримки та психологічної допомоги як при установах відбування покарання, так і за їх межами, також сприяло би пришвидшенню виявлення причин і умов жіночої злочинності та їх викорененню, полегшувало би соціальну адаптацію жінки у постпенітенціарний період.

Отже, тільки шляхом поступового комплексного реформування пенітенціарної системи із урахуванням апробованого досвіду зарубіжних країн може бути досягнута головна мета покарання, а жінки, засуджені до позбавлення волі, зможуть повернутися у суспільство як повноправні його члени.

Список літератури:

1. Сметаніна Н.В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія / за заг. ред. В.В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 24.03.2019).
3. Офіційний сайт Генеральної Прокуратури України. URL: <https://www.gp.gov.ua/>
4. Неживець О.М. Виправлення та ресоціалізація жінок в пенітенціарних установах України. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2013. № 59. С. 355–359.
5. Дуюнова Т.В. Особливості виконання довічного позбавлення волі стосовно засуджених жінок. *Форум права*. 2013. № 1. С. 280–283.
6. Романюк О.В., Човган В.О. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань. Біла Церква, 2016. 131 с.
7. Неживець О.М. Особливості правового регулювання режиму відбування покарання жінок в місцях позбавлення волі. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ : Ін-т держави і права НАН України, 2010. № 48. С. 466–471.
8. Чеботарьова Ю.А. Жінки в місцях позбавлення волі: деякі проблемні питання. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 3. С. 46–51.
9. Виноградова С.О. Виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками (правовий аспект). *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 169–173.
10. Іваньков І.В. Загальна характеристика правил ООН щодо поводження з жінками-ув'язненими і заходів покарання, не пов'язаних з позбавленням волі, для жінок-порушників 2010 року (Бангкокських правил). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 3. С. 19–24.

11. Оніка Л.П. Міжнародні стандарти поводження із засудженими жінками та їх імплементація в законодавство і практику виконання кримінальних покарань в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 1/6. С. 153–158.

References:

1. Smetanina N.V. (2016). Naukovi pidxody do teoriiy zlochynnosti u suchasnij ukrayinskij kryminologiyi [Scientific approaches to the theory of crime in modern Ukrainian criminology]. Kharkiv : Pravo. (in Ukrainian)
2. Kryminalno-vykonavchij kodeks Ukrayiny / Baza danyx «Zakonodavstvo Ukrayiny». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (data zvernennya: 24.03.2019).
3. Oficijnyj sayt Generalnoyi Prokuratury Ukrayiny. URL: <https://www.gp.gov.ua/>
4. Nezhyvecz O.M. (2013). Vypravlennya ta resocializaciya zhinok v penitenciarlyx ustanovax Ukrayiny [Correction and resocialization of women in penitentiary institutions of Ukraine]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*. Kyiv : In-t derzhavy i prava im. V.M. Koreczkogo NAN Ukrayiny, № 59, pp. 355–359.
5. Duyunova T.V. (2013). Osoblyvosti vykonannya dovichnogo pozbavleniya voli stosovno zasudzhenyx zhinok [Features of life imprisonment in relation to convicted women]. *Forum prava*, № 1, pp. 280–283.
6. Romanyuk O.V., Chovgan V.O. (2016). Mizhnarodni standarty, pryncypy i rekomendaciyi v galuzi vykonannya pokaran ta diyalnosti organiv i ustanov vykonannya pokaran [International standards, principles and recommendations in the field of execution of sentences and activities of penal entities and institutions]. *Bila Cerkva*. (in Ukrainian)
7. Nezhyvecz O.M. (2010). Osoblyvosti pravovogo reguluvannya rezhymu vidbuvannya pokarannya zhinok v misyax pozbavleniya voli [Peculiarities of the legal regulation of the regime of serving women in prisons]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*. Kyiv : In-t derzhavy i prava NAN Ukrayiny, № 48, pp. 466–471.
8. Chebotarova Yu.A. (2013). Zhinky v misyax pozbavleniya voli: deyaki problemni pytannya [Women in detention: some problematic issues]. *Visnyk Akademiyi advokatury Ukrayiny*, № 3, pp. 46–51.
9. Vynogradova S.O. (2015). Vykonannya (vidbuvannya) pokarannya u vydi pozbavleniya voli zasudzhenyx zhinokamy (pravovyj aspekt) [Execution (serving) of punishment in the form of imprisonment by convicted women (legal aspect)]. *Pravo i suspilstvo*, № 5, pp. 169–173.
10. Ivankov I.V. (2014). Zagalna xarakterystyka pravyl OON shhodo povodzhennya z zhinkamy-uv'yaznenyamy i zaxodiv pokarannya, ne pov'yazanyx z pozbavlennyam voli, dlya zhinok-porushnykiv 2010 roku (Bangkokskyy pravyl) [General characteristics of the United Nations rules on the treatment of women prisoners and non-custodial measures for offending women in 2010 (Bangkok Rules)]. *Byuleten Ministerstva yustyciyi Ukrayiny*, № 3, pp. 19–24.
11. Onika L.P. (2014) Mizhnarodni standarty povodzhennya iz zasudzhenyx zhinokamy ta yix implementaciya v zakonodavstvo i praktyku vykonannya kryminalnyx pokaran v Ukrayini [International standards for the treatment of women convicted and their implementation in the law and practice of the execution of criminal punishment in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*, № 1/6, pp. 153–158.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-85>

УДК 343.8(477+15):342.733

Пшеничка Я.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Анотація. У статті розглянуто особливості закріплення та можливості реалізації права на освіту засудженими в Україні. Досліджено сучасний стан, виявлено основні проблеми у забезпеченні такого права, зокрема права на отримання вищої освіти засудженими. Висвітлено особливості здобуття вищої освіти засудженими до позбавлення волі у формі дистанційного навчання, так як вони фізично не можуть знаходитися у закладах вищої освіти, зважаючи на законні обмеження під час відбування ними покарання у виді позбавлення волі. Проаналізовано роботи науковців з цього питання. Розглянуто деякі пропозиції щодо забезпечення консолідації потенційних студентів з числа засуджених в одній установі виконання покарань. Наведено основні риси дистанційного навчання засуджених. Також наведено приклади проведення виховання та ресоціалізації засуджених за допомогою навчання у деяких зарубіжних країнах. Запропоновано шляхи вдосконалення заходів зі сприяння реалізації такого права.

Ключові слова: засуджені, позбавлення волі, право на освіту, ресоціалізація, виправлення, зарубіжні країни.

Pshenyhka Yana

Yaroslav Mudryi National Law University

PROVIDING THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO EDUCATION OF CONVICTED PERSONS IN UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES

Summary. The article deals with the fastening features and the possibilities of realization of the right to education by convicted persons in Ukraine. The main advantages of introducing education of convicts and its positive influence on their re-education are considered. The current state is investigated, the main problems in ensuring such right, in particular the right to receive higher education by the convicted persons, are revealed. From the analysis of the criminal-executive legislation of Ukraine it is clear that the right to education is not fixed in full, it concerns only the right to general and vocational training of sentenced persons to imprisonment, and higher education can be acquired only remotely (mainly by correspondence), because establishments of higher education in penal institutions are not created, prisoners have no opportunity to attend educational institutions. The peculiarities of obtaining higher education in prison by convicted persons in the form of distance learning are highlighted because they are physically unable to be in higher education institutions, due to legal restrictions when serving their sentence in the form of deprivation of liberty. The works of scientists on this issue are analyzed. Some suggestions on consolidation of potential students from convicts in one penitentiary institution are considered. The main features of distance education of convicts are given. Some statistics on the number of convicts, who are currently held in places of deprivation of liberty and obtain higher education, are given. The main reasons for such a small number of such persons are indicated, namely the lack of proper material, technical, telecommunication, financial resources, the absence of skilled workers who could help convicts in obtaining new knowledge, as well as the lack of desire of some convicts to acquire education. There are also examples of conducting upbringing and re-socialization of convicted persons in some foreign countries, such as USA, France, Finland, Germany and Sweden. The ways of improvement of measures to promote the realization of such right are proposed.

Keywords: convicted persons, imprisonment, right to education, re-socialization, reforming, foreign countries.

Постановка проблеми. Досвід багатьох держав, на жаль, демонструє, що перебування в місцях позбавлення волі замість виправлення засуджених перетворює більшість з них на найнебезпечніших злочинців. У зв'язку з цим у багатьох країнах світу докладаються великі зусилля для вдосконалення режиму виконання й відбування покарання і забезпечення його позитивного впливу на ув'язнених. Україна ж як учасниця багатьох міжнародних організацій та договорів також прийняла на себе зобов'язання щодо вживання необхідних заходів задля виправлення та ресоціалізації засуджених.

Конституцією України, а саме у ч. 3 ст. 63, встановлено, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Кримінально-виконавчим законодавством, зокрема Кримінально-виконавчим кодексом України (далі – КВК), визначено пере-

лік основних прав, якими наділені засуджені. Метою ж кримінально-виконавчого законодавства є саме виправлення та ресоціалізація засуджених, а одним із засобів досягнення такої мети є загальноосвітнє і професійно-технічне навчання. Більш конкретно про право засуджених на освіту зазначено у ч. 1 ст. 107 КВК, а саме, що засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту. Про таке право засуджених йдеться й у міжнародно-правових актах, таких як Європейські пенітенціарні правила та Мінімальні стандартні правила по-в'язаними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль освіти та її вплив на засуджених виступає актуальним питанням серед досліджень багатьох науковців різних галузей, таких як психологія, соціологія юридична психологія. Питаннями освіти засуджених займалися й багато право-

знавців, зокрема Ю.В. Кернякевич-Танасійчук, А.В. Градецький, Ю.О. Матвеева, О.М. Конопацька, М.Ю. Чечин, О.Г. Гончаренко, Г.В. Кравчук, С.В. Сюр, А.Х. Степанюк, О.В. Гальцова, О.Д. Шевченко та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що до прийняття в Україні КВК діяв Виправно-трудо-вий кодекс, який був прийнятий 1970 року. Цим кодексом в основному було передбачено лише обов'язки засуджених щодо виконання та відбування лише двох видів покарань: позбавлення волі та виправних робіт. Чинний же КВК регулює порядок і умови відбування всіх видів покарань, передбачених Кримінальним кодексом України, містить, крім переліку обов'язків, широкий перелік основних прав та інтересів засуджених, в тому числі й право на освіту. Але з таким досить стрімким темпом реформування системи виконання і відбування покарань в нашій державі з метою адаптації до європейського законодавства часто виникають певні недоліки при реалізації нормативних положень на практиці, що стосується й забезпечення права на освіту засуджених. Адже законодавством право на освіту закріплено не в повному обсязі, йдеться лише про право на загальноосвітнє та професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі, а вищу освіту можуть здобувати лише дистанційно (переважно шляхом листування), тому що заклади вищої освіти в установах відбування покарань не створюються, у засуджених немає можливості відвідувати навчальні заклади.

Мета статті. Визначення особливостей забезпечення права засуджених на освіту в Україні та дослідження зарубіжного досвіду з цього питання. Встановлення шляхів подальшого вдосконалення системи заходів забезпечення такого права та усунення можливих недоліків.

Виклад основного матеріалу. Причини та умови вчинення злочинів є предметом дослідження різних галузей сучасної науки. Статистичні дані та результати кримінологічних досліджень свідчать, що динаміка злочинності в Україні зростає [1, с. 85]. Найчастіше злочини вчинюють особи з низьким освітнім рівнем, адже саме освіта формує світогляд громадян, їхні ціннісні орієнтири, розуміння та сприйняття суспільних і культурних норм поведінки, традицій.

Відповідно до міжнародних конвенцій засуджені мають таке саме право на освіту, як й інші громадяни. Як зазначає О.М. Конопацька, можливість здобути освіту в установах виконання покарань надає засудженим шанс заповнити прогалини у знаннях, що потім полегшує їхню інтеграцію у життя суспільства [2, с. 181]. Також вважають, що освіта не дасть засудженому повторно вдатися до вчинення злочину, оскільки підвищить вірогідність працевлаштування та допоможе засвоїти навички та вміння, які необхідні для успішного повернення до «зовнішнього світу».

Освіта як засіб виправлення засуджених до позбавлення волі є спеціально організований процес в інтересах людини, громадянина, суспільства й держави, що здійснюється в установах виконання покарань. Це нормативно врегульований, керований і контрольований активний

процес навчання й виховання, спрямований на нейтралізацію негативних рис характеру та подальшу соціальну адаптацію [3, с. 52].

Проте слід зазначити, що в законодавстві немає єдності щодо термінологічного визначення та співвідношення понять «освіта» та «навчання». Адже в одних статтях загальноосвітнє та професійне навчання визнаються засобами виправлення та ресоціалізації засуджених, а в інших гарантується право на одержання освіти. Крім того, слушним є зауваження М.Ю. Чечина, що й у науці кримінально-виконавчого права немає єдності щодо визначення освіти, навчання та освітньої діяльності при виконанні покарання у вигляді позбавлення волі [4, с. 85]. Проте узагальнено можна сказати, що освіта – це процес і результат засвоєння людиною систематичних знань, умінь і навичок, розвиток розуму та почуттів, формування світогляду та пізнавальних інтересів. Освіта в цілому та освіта в місцях позбавлення волі не збігаються та співвідносяться між собою як ціле та частка [4, с. 87].

Тож, на сьогодні загальноосвітнє та професійно-технічне навчання застосовуються як до засуджених, які відбувають покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства, так і до тих, які відбувають покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства. Проте проблемою залишається відсутність нормативного забезпечення права на здобуття саме вищої освіти. Дана проблема пов'язана, в першу чергу, з фізичною ізоляцією засудженого від суспільства, неможливістю залишення території установи відбування покарання.

Зараз усе частіше йдеться про навчання засуджених спеціальностей, які їм найбільше до вподоби, а якщо можливо і реалізувати свої здобуті знання у виробничій діяльності в кримінально-виконавчій установі. Пропонується дистанційне навчання або стаціонарне, за домовленістю з навчальним закладом на території кримінально-виконавчої установи. Не виключається здобуття засудженими вищої освіти, що має стимулювати позитивні тенденції щодо ресоціалізації особи і надасть їй більшої рішучості у пошуках своєї соціально-позитивної ніші у суспільному житті. При цьому особливий акцент робиться на дистанційній формі навчання [5, с. 76].

Як зазначає у своїх дослідженнях О.Д. Шевченко, за результатами анкетування в Україні близько 87% засуджених, які мають середню освіту, прагнуть здобувати вищу. Родичі засуджених готові здійснювати оплату за навчання, що дозволить раціонально використовувати технічну базу та знизити матеріальні витрати на оснащення пунктів дистанційного навчання. При цьому для забезпечення можливості отримання засудженими до позбавлення волі вищої освіти передумовою може послужити консолідація потенційних студентів з числа засуджених в одній установі виконання покарань [6, с. 34].

Дійсно, вирішення цієї проблеми саме таким способом було б досить ефективним. Але на сьогодні реалізувати це дуже складно, потребує чимало фінансових, фізичних та інших ресурсів. А в подальшому при можливості вступу таких засуджених до вищих навчальних закладів, які вони забажають обрати, також виникнуть труднощі, адже це, в першу чергу, пов'язано саме

з неможливістю залишати територію установи відбування покарання та з обранням місця такої консолідації.

Слід також зазначити, що за дистанційною формою навчання здобувають освіту у вищих навчальних закладах лише 25 осіб, які тримаються у місцях позбавлення волі, серед них: 2 особи засуджені до довічного позбавлення волі; 6 осіб навчаються у вищих навчальних закладах на бюджетній основі; 19 осіб – на контрактній основі [7, с. 20].

Як слушно зазначає О.В. Гальцова, така невелика кількість осіб, що навчаються, спричинена тим, що в чинному законодавстві нормативно не визначений порядок і механізм здобуття вищої освіти, зважаючи на те, що така особа перебуває в ізоляції від суспільства. Окрім того, відсутній механізм організації навчального процесу для здобуття вищої освіти особами, засудженими до позбавлення волі, який визначається безпосередньо вищими навчальними закладами [8, с. 251].

Дистанційна технологія дає змогу вчитися на денній формі навчання, заочно й екстерном, відповідно до соціально-психологічного стану та морально-правового становища студентів-засуджених. Навчання засуджених до позбавлення волі здійснюють за дистанційною формою, відповідно до Положення про дистанційне навчання, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 р. № 466.

А.В. Градецький виділяє наступні позитивні риси дистанційного навчання засуджених:

- забезпечує рівні з іншими громадянами можливості здобуття освіти, що повністю відповідає реалізації відповідного конституційного права;
- надає засудженим додаткову гарантію на вибір професії, що підвищує ймовірність їх працевлаштування після звільнення;
- припускає можливість займатися в зручний час, в зручному місці і режимі, що не перешкоджає застосуванню основних засобів виправлення;
- відводить на вивчення дисципліни нерегламентований відрізок часу, що в умовах місць позбавлення волі набуває якісно нового значення;
- при дотриманні певних правил допускає спілкування через мережі зв'язку з іншими учнями і викладачами, що, з одного боку, дає їм змогу деякою мірою змінити обстановку, відчутти себе повноправними громадянами, а з іншого – усвідомити своє становище, тим самим знижуючи ймовірність вчинення злочинів у майбутньому;
- при використанні телекомунікаційних технологій дає засудженим можливість здобути вищу освіту практично в будь-якій географічній точці без відвідування ВНЗ і безпосереднього контакту з викладачами;
- створює можливість продовжити навчання після звільнення [3, с. 53].

Тож, як бачимо, дистанційне здобування вищої освіти можливе і в цілому несе досить позитивний характер та вплив на засуджених, і, тим самим, забезпечує здійснення виправлення та ресоціалізації засуджених.

Вважаємо за доцільне також звернути увагу на зарубіжний досвід забезпечення засудженим права на одержання освіти. Розвинені європейські країни також надають можливість ув'язненим здобувати не тільки середню, а й вищу освіту. У ряді міжнародних актів перед-

бачено можливість виїздів за межі виконавчих установ, в тому числі у зв'язку з навчанням.

Пропонуємо розглянути особливості забезпечення права на освіту засудженим у таких країнах, як США, Франція, Фінляндія, Німеччина та Швеція.

У США система освітньої пенітенціарної політики ґрунтується на децентралізації, що передбачає, крім федеральних і в'язниць у штатах, наявність місцевих і приватних в'язниць. Найпоширенішими програмами ресоціалізації у місцях позбавлення волі США є психологічні послуги, освіта, шкільні та університетські програми, професійна підготовка, участь у релігійних групах, участь у промисловому виробництві і сільськогосподарських роботах. Всім учням в центрах професійної підготовки протягом усього терміну навчання виплачується стипендія [9, с. 77].

У Франції навчання у школі обов'язкове. Основну турботу щодо професійної підготовки бере на себе організація GRETA системи національної освіти, а також різні приватні та громадські організації. Щорічно до 28000 засуджених проходять курси навчання, з них 800 і більше осіб отримують вищу освіту в різних вузах країни навчаючись стаціонарно, крім того, до 3000 вчаться заочно [9, с. 77].

Фінляндія. Тюрми мають можливість давати різнобічну професійно-технічну і загальну освіту. Близько 10% ув'язнених щодня проходять навчання. Засудженим у Фінляндії законодавчо надано право вибору: праця або навчання в робочий час. У тюрмі можна підготуватися до складання іспитів для вступу до університету і продовжити в ньому освіту. Ув'язнені жінки цієї країни можуть також отримувати вищу професійну або заочну освіту. Іспити для вступу до університету і сесії можна скласти в тюрмі. За відсутності необхідної літератури в тюрмній бібліотеці в ув'язнених є можливість придбавати книги в освітніх установах або громадських бібліотеках [10, с. 144].

У Німеччині виконання кримінальних покарань перебуває у компетенції Міністерства юстиції ФРН і регламентується федеральним законом, що набрав чинності з 1 січня 1977 р. Однією із земель, що домоглася найбільших успіхів у справі ресоціалізації засуджених до позбавлення волі, є Північний Рейн-Вестфалія, де мешкають близько 18% населення всієї Німеччини. У кримінально-виконавчих установах ФРН основні засоби, які сприяють ресоціалізації злочинців, – це загальноосвітнє та професійне навчання і продуктивна праця. Кримінально-виконавчий кодекс ФРН зобов'язує засуджених, котрі не закінчили основну школу, відвідувати відповідні заняття у спеціальній школі. Також передбачено, що засуджений має право відвідувати в робочий час заняття, курси підвищення кваліфікації, навчатися заочно і брати участь в інших освітніх заходах. Засуджені можуть отримати і вищу освіту. Для цього всі охочі, хто має право на вступ до ВНЗ, відбувають покарання в тюрмі закритого типу Гельдерн і навчаються заочно в університеті м. Хагена [11, с. 15].

Професійна освіта засуджених у Німеччині організовується спільними зусиллями адміністрації тюрм, федеральних комітетів із праці

і вільними німецькими профспілками та орієнтується на потреби вільного ринку робочої сили. При цьому адміністрація тюрем, у першу чергу відкритого типу, планує закінчення професійного навчання таким чином, щоб воно збіглося із закінченням строку покарання, надаючи засудженому можливості відразу після звільнення нормально включитися в життя суспільства [10, с. 143].

У Швеції створено всі необхідні умови для доступу засуджених до освіти, хоча лише в деяких тюрмах в ув'язненого є можливість використовувати інформаційні технології. Тому дистанційне навчання у Швеції тільки починає свій розвиток і поки що рідко застосовується в пенітенціарних установах. Успішно діє програма індивідуального підходу. Так, для ув'язненого розробляється індивідуальна програма навчання з урахуванням його певних потреб, котра може продовжуватися після того, як ув'язнений звільниться [10, с. 144].

Отже, і зарубіжних країнах процеси виправлення та ресоціалізації засуджених пов'язані, в першу чергу, з їх освітою. Тому необхідно взяти приклад цих країн для вдосконалення нашої національної кримінально-виконавчої системи.

Висновки і пропозиції. Здобуття вищої освіти засудженими – один із важливих факторів зниження криміногенності в суспільстві, запобігання рецидиву злочинів, сприяння ресоціалізації та адаптації засуджених у суспільстві після їх звільнення. Здобута під час позбавлення волі вища освіта значно полегшить засудженому працевлаштування після звільнення.

Проте в нашій державі на сьогодні існує ряд недоліків при реалізації відповідних заходів. Це,

насамперед, відсутність належних матеріальних, технічних, телекомунікаційних, фінансових ресурсів, відсутність кваліфікованих працівників, які могли б сприяти засудженим у здобуванні нових знань, а також і відсутність бажання у деяких засуджених здобувати освіту. Тому має бути індивідуалізований підхід щодо спонукання таких засуджених до навчання, державою мають бути належно закріплені заходи щодо сприяння вихованню та навчанню засуджених на законодавчому рівні, а особливо, мають бути забезпечені умови щодо практичної реалізації таких приписів.

Можна сказати, що в Україні такий напрям ресоціалізації тільки розпочав свою роботу й потребує розробки як науково-методичного, так і законодавчого аспектів. Загальною проблемою здобуття вищої освіти засудженими є відсутність єдиного законодавчого механізму та організаційних засад, відповідних навчально-методичних матеріалів щодо навчання такої категорії осіб [3, с. 53].

Досвід зарубіжних країн свідчить, що держава відіграє велику роль у забезпеченні реалізації права на освіту засуджених до позбавлення волі, а саме дає можливість навчатись, як заочно так і стаціонарно. Вітчизняному законодавцю варто звернути увагу на набутий зарубіжний досвід щодо можливості навчання засуджених у вищих навчальних закладах, внести необхідні зміни до законодавства й розробити механізми його впровадження.

Тому маємо надію, що такий, хоча й повільний поки, розвиток освіти, зокрема вищої, у пенітенціарних установах в подальшому набере обертів і принесе ефективні результати.

Список літератури:

1. Сметаніна Н.В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : моногр. / за заг. ред. В.В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.
2. Конопацька О.М., Матвеева Ю. Роль освіти дорослих у процесі ресоціалізації засуджених. *Legal Psychology*. 2016. № 1(18). С. 180–187.
3. Градецький А.В. Освіта як засіб виправлення засуджених. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2015. № 1. С. 51–55.
4. Чечин М.Ю. До питання визначення та основних ознак освіти осіб, засуджених до позбавлення волі. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 34. С. 83–90.
5. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Освіта засуджених як один із засобів досягнення мети реалізації кримінально-виконавчої політики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 2. С. 75–77.
6. Шевченко О.Д. Взаємодія пенітенціарної, освітньої та державно-правової систем з питань, що стосуються забезпечення права на здобуття освіти засудженими до позбавлення волі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. № 2. Том 3. С. 33–35.
7. Черкаський Я. На шляху ресоціалізації (з досвіду навчання засуджених в Україні). *Територія успіху*. 2016. № 2(3). с. 19–23.
8. Гальцова О.В. Щодо питання права на освіту засуджених до позбавлення волі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 249–251.
9. Шевченко О.Д. Досвід зарубіжних країн щодо забезпечення права на освіту засуджених до позбавлення волі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 6. Т. 3. С. 76–78.
10. Сюр С.В. Зарубіжний досвід отримання освіти засудженими: порівняльний аналіз. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Право*. 2010. № 1. С. 143–147.
11. Андреев Н.А., Морозов В.М., Ковалев О.Г. Ресоциализация осужденных в пенитенциарных учреждениях ФРГ : учебное пособие. Права человека, 2001. 52 с.
12. Гончаренко О.Г., Кравчук Г.В. Економічні та соціальні чинники освіти у виправних закладах кримінально-виконавчої системи України. *Вісник ЖДТУ. Серія : Економічні науки*. 2016. № 3(77). С. 53–62.

References:

1. Smetanina N.V. (2016). Naukovi pidxody do teoriiy zlochynnosti u suchasnij ukrayinskij kryminologiyi [Scientific approaches to the theory of crime in modern Ukrainian criminology]. Kharkiv : Pravo. (in Ukrainian)
2. Konopaczka O.M., Matvyeveva Yu. (2016). Rol osvity doroslyx u procesi resocializaciyi zasudzhenyx [Role of adult education in the process of re-socialization of convicts]. *Legal Psychology*, no 1(18), pp. 180–187.
3. Gradeczkij A.V. (2015). Osvita yak zasib vypravlennya zasudzhenyx [Education as a means of correction of convicts]. *Derzhava ta regiony. Seriya «Pravo»*, no 1, pp. 51–55.

4. Chechyn M.Yu. (2016). Do pytannya vyznachennya ta osnovnyx oznak osvity osib, zasudzhenyx do pozbavleniya voli [On the issue of identification and basic features of education of persons sentenced to imprisonment]. *Zhurnal sxidnoevropejskogo prava*, no 34, pp. 83–90.
5. Kernyakevych-Tanasijchuk Yu.V. (2018). Osvita zasudzhenyx yak odyn iz zasobiv dosyagnennya mety realizaciyi kryminalno-vykonavchoyi polityky [Education of convicts as one of the means to achieve the goal of implementing criminal-executive policy]. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogo universytetu*, no 2, pp. 75–77.
6. Shevchenko O.D. (2016). Vzayemodiya penitenciarnoi, osvitnoi ta derzhavno-pravovoi system z pytan, shho stosuyutsya zabezpechennya prava na zdobuttya osvity zasudzhenyx do pozbavleniya voli [The interaction of penitentiary, educational and state-legal systems on issues related to ensuring the right to education for sentenced to imprisonment]. *Naukovyj visnyk Xersonskogo derzhavnogo universytetu. Seriya : Yurydychni nauky*, no 2, vol. 3, pp. 33–35.
7. Cherkaskyj Ya. (2016). Na shlyaxu resocializaciyi (z dosvidu navchannya zasudzhenyx v Ukraini) [On the way of re-socialization (from the experience of training convicts in Ukraine)]. *Terytoriya uspixu*, no 2(3), pp. 19–23.
8. Galczova O.V. (2018). Shhodo pytannya prava na osvitu zasudzhenyx do pozbavleniya voli [Regarding the right to education of convicted persons]. *Porivnyalno-analitychne pravo*, no 1, pp. 249–251.
9. Shevchenko O.D. (2015). Dosvid zarubizhnyx krayin shhodo zabezpechennya prava na osvitu zasudzhenyx do pozbavleniya voli [Experience of foreign countries in providing the right to education of sentenced persons to imprisonment]. *Naukovyj visnyk Xersonskogo derzhavnogo universytetu. Seriya : Yurydychni nauky*, no 6, vol. 3, pp. 76–78.
10. Syur S.V. (2010). Zarubizhnyj dosvid otrymannya osvity zasudzhenyx: porivnyalnyj analiz [Foreign experience in educating prisoners: comparative analysis]. *Visnyk Akademiyi mytnoi sluzhby Ukrainy. Seriya : Pravo*, no 1, pp. 143–147.
11. Andreev N.A., Morozov V.M., Kovalev O.G. (2001). Resotsializatsiya osuzhdennykh v penitentsiarnykh uchrezhdeniyakh FRG [Re-institutionalization of convicts in the penitentiary institutions of the Federal Republic of Germany]. *Prava cheloveka*. (in Russian)
12. Goncharenko O.G., Kravchuk G.V. (2016). Ekonomichni ta socialni chynnyky osvity u vypravnyx zakladax kryminalno-vykonavchoyi systemy Ukrainy [Economic and social factors of education in correctional institutions of the criminal-executive system of Ukraine]. *Visnyk ZhDTU. Seriya : Ekonomichni nauky*, no 3(77), pp. 53–62.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-86>

УДК 343

Соларьова Д.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Анотація. Необхідність захисту тварин від жорстокого поводження визнана на міжнародному рівні. Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р. визнає наявність у людини морального обов'язку перед тваринами, вказує на цінність домашніх тварин для суспільства, а також на те, що людину і цих тварин пов'язують особливо тісні зв'язки. Жорстокість відносно тварин завдає шкоди не лише їм. Такі дії порушують громадську моральність, за умови їх вчинення в присутності малолітніх дітей розвивають у них жорстокість, агресію, байдужість до страждань живої істоти, сприяють формуванню садистських нахилів. Суспільна небезпека такого поводження полягає також у тому, що вона часто є чинником вчинення багатьох інших злочинів і правопорушень проти життя та здоров'я людини. Слідча і судова практика свідчать, що багато з тих, хто вчинив тяжкі злочини проти людини, починали зі знуцання над тваринами. Одним з актуальних питань розвитку кримінально-правової науки в Україні є аналіз проблем кримінальної відповідальності за злочини проти громадської моральності. Жорстоке поводження з тваринами є одним з питань, які найменше вивчалися науковцями в галузі кримінального права. У статті проводиться аналіз суворості кримінального покарання за жорстоке поводження з тваринами. Проаналізовано, яким чином жорстоке поводження з тваринами регулюється закордонним законодавством, зокрема, які передбачені види покарання, їх співрозмірність з вчиненим діянням.

Ключові слова: захист, тварини, жорстоке поводження, відповідальність, покарання.

Solarova Daria

Yaroslav Mudryi National Law University

CRIMINAL LIABILITY FOR ANIMAL ABUSE IN UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES

Summary. The multitude of human history has already established a direct link between the cultural and moral level of society and the attention it pays on issues of mercy and animal protection. The animal world is one of the components of the extra natural environment, national the wealth of Ukraine, a source of spiritual and aesthetic enrichment and education of people, the object of scientific research, as well as an important basis for obtaining industrial and medicinal raw materials, food products and other material values. The need to protect animals from cruel treatment is recognized internationally. The European Convention for the Protection of Animals of 1987 recognizes that humans have a moral obligation to animals, points to the value of domestic animals for the community, and the fact that the person and these animals are linked particularly close links. Cruelty to animals does not only harm them. Such actions violate public morality, provided that they are committed in the presence of young children, they develop cruelty, aggression, indifference to the suffering of living beings, and contribute to the formation of sadistic inclinations. The social danger of such behavior is also that it is often a factor in the commission of many other crimes and offenses against human life and health. Investigator and court practice show that many of those who committed serious crimes against humanity began with abusive behavior over animals. One of the topical issues of the development of criminal law in Ukraine is the analysis of the problems of criminal liability for crimes against social morality. Cruelty to animals is one of the issues that is least studied by scientists in the field of criminal law. The article analyzes the severity of criminal punishment for ill-treatment of animals. It is analyzed how cruel treatment of animals is regulated by foreign law, in particular, which provides for types of punishment, their coherence with the committed act.

Keywords: protection, animals, cruel treatment, responsibility, punishment.

Постановка проблеми. Багатотисячна історія людства вже довела прямий зв'язок між культурним і моральним рівнем суспільства та тією увагою, яку воно приділяє питанням милосердя і захисту тварин. Необхідність захисту тварин від жорстокого поводження визнана на міжнародному рівні. Європейська конвенція про захист домашніх тварин 1987 р. визнає наявність у людини морального обов'язку перед тваринами, вказує на цінність домашніх тварин для суспільства, а також на те, що людину і цих тварин пов'язують особливо тісні зв'язки. Одним з актуальних питань розвитку кримінально-правової науки в Україні є аналіз проблем кримінальної відповідальності за злочини проти громадської моральності. Жорстоке поводження з тваринами є одним з питань, які найменше вивчалися науковцями в галузі кримінального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У теорії кримінального права і кримінології питаннями охорони тваринного світу займалися такі науковці: Т.С. Бакуніна, Ю.С. Богомяков, С.Б. Гавриш, К.Ю. Гаєвська, Р.С. Гізатуллін, Е.Н. Жевлаков, Б.Н. Звонков, О.С. Колбасов, А.В. Куліченко, Ю.С. Кулик, В.К. Кудрявцев, В.В. Лазарєв, Н.А. Лопашенко, І.І. Лобов, В. Ф. Ломакіна, Ю.І. Ляпунов, В.О. Морозова, В.О. Навроцький, В.С. Нерсисянц, В.Я. Тацій та ін. Існують праці зарубіжних науковців: дисертації І.І. Лобова, статті К.Ю. Гаєвської, О.В. Богатової, В.С. Мірошніченко, О.В. Саратової, і вітчизняних науковців (І.А. Головка, статті Р.В. Вереші, О. Кондратьєвої, В. Копиліана, В.В. Кузнецова, О.О. Шуміла) були присвячені переважно розгляду кримінально-правових і кримінологічних питань жорстокого поводження з тваринами, і написані багато років тому.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи велику кількість публікацій, цій проблематиці так і не було присвячено необхідної уваги серед вчених, науковців, а головне – законодавця. Оскільки з кожним роком кількість вчинюваних злочинів відносно тварин зростає, а співрозмірність між вчинюваним діянням та передбаченою кримінальною відповідальністю далека від того, щоб досягти мети загальної та спеціальної превенції.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз суворості кримінального покарання за жорстоке поводження з тваринами. Зокрема, яким чином жорстоке поводження з тваринами регулюється закордонним законодавством, а саме, які передбачені види покарання, їх співрозмірність з вчиненим діянням.

Виклад основного матеріалу. Питання охорони тварин від жорстокості в сучасних реаліях не є суто міркуваннями про захист суспільної моральності або довкілля. Жорстокість щодо тварин спричиняє формування в злочинців почуття байдужості до страждань живих істот, відтворення кримінальної активності та загострення духовної кризи. Відповідно до ч. 2 ст. 59 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Україна зобов'язалася досягти порозуміння з ЄС стосовно стандартів утримання й поводження з тваринами.

Рівень злочинності щодо жорстокого поводження з тваринами в середньому становить 49 облікованих кримінальних правопорушень на рік, рівень судимості – 11 осіб на рік. Показники коефіцієнта злочинної інтенсивності коливаються в межах 0,05-0,2 злочину, а коефіцієнта злочинної активності – 0,03-0,09 злочинця на 100 тис. населення. Основні кількісні і якісні показники жорстокого поводження з тваринами офіційної кримінально-правової статистики відбивають лише стан обліково-реєстраційної дисципліни в органах охорони правопорядку України, а не реальні обсяги та форми поширення в суспільстві цього небезпечного, масового феномена. Основний масив облікованих кримінальних правопорушень становить діяння, передбачене ч. 1 ст. 299 КК України (90%), яке вчинене з хуліганських мотивів (57,0%). Іноді (15,8%) жорстоке поводження з тваринами супроводжується додатковою кваліфікацією за ст. 296 КК України (хуліганство); трапляються також поодинокі випадки кваліфікації в сукупності зі ст. 185 КК України (крадіжка), ст. 186 КК України (грабіж) і ст. 263 КК України (незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами).

Шуміло О.О. у своїй дисертаційній роботі на підставі опитування експертів робить висновок про високий рівень латентності жорстокого поводження з тваринами. На думку більшості експертів у галузі зоозахисту (35,1%), реєструється лише один із десяти тисяч випадків жорстокого поводження з тваринами [1].

Доведено, що інтегруючою морально-психологічною рисою осіб, які жорстоко поводяться з тваринами, є їхня підвищена вразливість до стану фрустрації, прагнення змістити накопичену агресію з фрустрованої потреби на тварину з метою самоствердження, розширення автономії свого «Я» за рахунок підкорення собі життя іншого створіння. До поширених специфічних емоційно-

вольових рис належать такі: відсутність емпатії, підвищена тривожність, ригідність, імпульсивність, злопам'ятство й потайливість, вразливість у міжособистісних стосунках, цинічно-байдуже ставлення до тварин як малоцінної форми життя.

Відповідно до ч. 1 ст. 299 КК України, жорстоке поводження з тваринами, що відносяться до хребетних, у тому числі безпритульними тваринами, що вчинене умисно та призвело до каліцтва чи загибелі тварини, а також нацькування тварин одна на одну чи інших тварин, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, публічні заклики до вчинення діянь, які мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, а також поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій – караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років. Редакція статті від 2017 року є порівняно суворішою, оскільки з санкції було вилучено штраф, додано ч.3, а за вчинення дій передбачених ч. 2, 3 тепер застосовується позбавлення волі навіть до 8 років. Слід зазначити, що Українське кримінальне законодавство (включно до часу внесення до Кримінального кодексу України 1960 р. такої норми) не містило статті, що передбачала б кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. В більшості випадків йдеться про право власності, а кримінальна відповідальність наступала за пошкодження або знищення майна (тварин). Звичайно, за посягання на власність передбачалися суворіші санкції. Крім того, поряд із зазначеними видами покарань застосовувалися й інші, також суворіші види покарань, – наприклад, вигнання з поселення, різні види страти та різні види калічення.

Схожі види покарань містять, наприклад, ст. 521-1 КК Франції де санкція передбачає «позбавлення волі на строк два роки та штрафу 200 000 франків; у вигляді додаткового покарання суд може «накласти заборону на право володіння твариною остаточно чи з правом повнення»; ст. 245 КК Російської Федерації – санкція передбачає «за ч. 1 – штраф у розмірі до вісімдесяти рублів або у розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період до шести місяців, або виправні роботи на строк до одного року, або арешт на строк до шести місяців; за ч. 2 – штраф у розмірі від ста тисяч до трьохсот тисяч рублів або у розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого на період від одного року до двох років або позбавлення волі на строк до двох років»; § 222 КК Австрії – санкція передбачає «позбавлення волі строком до одного року або грошовий штраф у розмірі до 360 денних ставок»; ст. 237-1 КК Республіки Молдова – санкція передбачає «штраф у розмірі до тридцяти мінімальних заробітних плат»; ст. 264 КК Киргизької Республіки – санкція передбачає «штраф у розмірі від п'ятдесяти до ста мінімальних місячних заробітних плат або громадські роботи на строк від ста двадцяти до ста п'ятдесяти часів, або арешт на строк до шести місяців»; ст. 577 КК Туреччини – санкція передбачає «легкий грошовий штраф»; ст. 451 КК Ізраїлю – санкція передбачає «тюремне ув'язнення»; також розділом VI «Про знищення тварин» КК Бельгії – санкції передбачають «за ст. 538 – тюремне ув'язнення

від трьох місяців до двох років та штраф від двадцяти шести франків до трьохсот франків; за ст. 540 – (відповідно до ч. 1) тюремне ув'язнення від одного до шести місяців та штраф від п'ятдесяти франків до трьохсот франків; (відповідно до ч. 2) тюремне ув'язнення від восьми днів до двох місяців та штраф від двадцяти шести франків до ста франків; (відповідно до ч. 3) тюремне ув'язнення від п'ятнадцяти днів до трьох місяців та штраф від п'ятдесяти до двохсот франків; за ст. 541 – тюремне ув'язнення від восьми днів до трьох місяців та штраф від двадцяти франків до двохсот франків або тільки одне з цих покарань»; ст. 259 КК Грузії – санкції передбачають «за ч. 1 – штраф або виправні роботи на строк до одного року; за ч. 2 – штраф або позбавлення волі на строк до двох років»; ст. 310 КК Литовської Республіки – санкція передбачає «публічні роботи або штраф, або арешт, або позбавлення волі на строк до одного року»; ст. 195-1 КК Естонської Республіки – санкція передбачає «арешт або позбавлення волі на строк до одного року»; ст. 282 КК Республіки Сан-Марино – санкція передбачає «арешт першого ступеню або у вигляді поденного штрафу другого ступеня...»; ст. 28.03 КК штату Техас Сполучених Штатів Америки – передбачає штрафні санкції за карні діяння які спричинили шкоду відносно худоби, биків, коней, овець, свиней, кіз, худоби або птахів екзотичних порід; або дикої природи, які визначені у ст. 63.001 Кодексу охорони парків та дикої природи; ч. 2 ст. 341 КК Китаю – санкція передбачає «позбавлення волі на строк до трьох років, короткостроковий арешт, нагляд або штраф» тощо [2].

Висновки і пропозиції. Отже, санкції кримінально-правових законодавчих актів перелічених країн, в яких встановлено кримінальна

відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, свідчать, що світова спільнота приділяє підвищений інтерес до цієї проблематики. Законодавчо закріплюючи відповідальність за цей злочин, види та строки покарань, віддає перевагу саме арешту, обмеженню волі та позбавленню, як це передбачено і ст. 299 КК України. Однак у ч. 1 цієї статті не вказано в санкціях нижньої межі покарань, а це веде до можливого порушення принципу справедливості призначення покарання, що означає адекватне врахування суспільної небезпеки злочину та відповідність покарання обставинам вчинення злочину та особі винного. Редакція статті від 2017 року є порівняно суворішою, оскільки з санкції було вилучено штраф, додано ч. 3, а за вчинення дій передбачених ч. 2, 3 тепер застосовується позбавлення волі навіть до 8 років. Виходячи з цього розуміємо, що певні кроки щодо превенції зроблені, однак існують проблеми з притягненням до кримінальної відповідальності. Норми вдосконалені, однак відсутність їхньої реалізації зводить до мінімуму досягнення мети загальної та спеціальної превенції.

На нашу думку, законодавець вдосконалив матеріальну частину, зробивши санкцію ч. 2 ст. 299 КК суворішою, чим навіть у Китаї, однак через проблеми з процесуальною реалізацією в сучасних українських реаліях зміни торкнулися лише паперу, наразі відсутні загальна та спеціальна превенції, що призводить до виникнення проблем моральності суспільства загалом, а особливо неповнолітніх зокрема. Виходячи з цього, необхідно, щоб правоохоронні органи більш серйозніше ставилися до норм матеріального права, зокрема ст. 299 КК, щоб вдосконалення з паперу були реалізовані в житті.

Список літератури:

1. Копилян В.А. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами: порівняльно-правове дослідження. *Науковий Вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 131–139.
2. Вереша Р.В. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами (порівняльно-правовий аспект). *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. № 29. С. 53–61.

References:

1. Kopylyan V.A (2009). Kryminal'na vidpovidal'nist' za zhorstoke povodzhennya z tvarynamy: porivnyal'no-pravove doslidzhennya [Criminal liability for cruelty to animals, comparative legal research]. *Naukovyy Visnyk Kyuyivs'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav*, vol. 3, pp. 131–139.
2. Veresha R.V. (2014). Kryminal'na vidpovidal'nist' za zhorstoke povodzhennya z tvarynamy (porivnyal'no-pravovyy aspekt) [Criminal liability for ill-treatment of animals (comparative legal aspect)]. *Visnyk Akademiyi advokatury Ukrainy*, vol. 29, pp. 53–61.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-87>

УДК 354:321(045)

Борисова А.М.

Національна академія державного управління при Президентові України

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ЕФЕКТИВНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. У статті розкрито сутність категорії ефективності державного управління через складові елементи ефективного державного управління як факторів, що визначають його зміст та орієнтованість. Відповідні чинники окреслюють головне покликання державного управління – задоволення потреб суспільства. З огляду на це, порушено питання пошуку дієвих інструментів щодо налагодження взаємозв'язків між державою та громадянами (у тому числі особами без громадянства), суб'єктами господарювання та суспільством у цілому. У статті досліджено роль та вплив інформаційних технологій та інформаційного забезпечення як інструменту для діалогу між державою та суспільством для визначення ефективності державного управління. Представлено модель державного управління з позиції дієвості та практичності, оперативності та відкритості.

Ключові слова: ефективність державного управління, правова культура, інформаційні технології, електронне урядування, кабінет виборця.

Borysova Anastasiya

National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

INFORMATION TECHNOLOGIES AS A DETERMINING INSTRUMENT FORMATION OF MODEL OF EFFECTIVE PUBLIC ADMINISTRATION

Summary. In the article reveals the essence of the category of efficiency of public administration through the components of effective state governance as factors that determine its content, content and orientation. Therefore, for the acquisition of characteristic features of efficiency, public administration should combine the appropriate set of elements to provide an effective and efficient management mechanism. Relevant factors should outline the main purpose of the state administration – to meet the needs of society. Therefore, the presented elements of the model of effective public administration are highlighted in terms of ensuring the fundamental rights and freedoms of man and citizen. This idea should be the core, the center and the basis for determining any areas of activity in this area. After all, ultimately, public administration is what is carried out by man for the sake of man. Defining governance in terms of its three components, such as quality legislation, highly competent professionals and the public sphere, their legal culture, awareness and education, and is a prerequisite, however, the result of the efficiency of public administration. In view of this, the issue of finding effective tools for establishing relations between the state and citizens (including stateless persons), business entities and society as a whole has been raised. The article investigates the role and influence of information technology and information provision as an instrument for implementing a dialogue between the state and society to determine the effectiveness of public administration. Thus, information of the public administration will bring the highest quality level of the organization, combined with effective legislation, competent managers and specialists in this field of legal consciousness and culture will ensure the effectiveness of public administration in general. The formation of an appropriate model of public administration focuses on a combination of factors that define public administration as effective in a single integrated system and provide simplification and effectiveness of the relationship between the state and society through the creation of a single information space and the introduction of effective information technologies. The presented model is considered from the standpoint of efficiency and practicality, efficiency and openness.

Keywords: the efficiency of public administration, legal culture, Information Technology, e-government, Cabinet voter.

Постановка проблеми. Важливим моментом у дискусіях щодо розбудови держави й досі залишається питання ефективності державного управління, зокрема щодо пошуку нових шляхів, впровадження світового досвіду моделей ефективного публічного управління та необхідності зміни існуючих методів управління. Однак, усі ці питання зводяться до необхідності визначення ефективності державного управління. Визначальним фактором слугує питання складових елементів, які впливають на визначення такої ефективності, а також інструментів, які забезпечують таке ефективне державне управління в практичній діяльності.

Зважаючи на це, наразі, одним з найважливіших елементів, і водночас фактором, визначення ефек-

тивності державного управління є пошук та впровадження інструментів налагодження діалогу між органами влади та громадянами, організаціями задля задоволення потреб суспільства та держави. Тож, питання розширення інформаційного простору та збільшення інформації генерує актуальність питання щодо впровадження інформаційних технологій у сферу управлінської діяльності, що є засобом взаємодії органів влади та суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Значну увагу цьому питанню присвячували такі вчені як В. Авер'янов, В. Алексєєв, О. Андрійко, Г. Атаманчук, В. Бакуменко, Г. Гадзало, В. Куйбіда, Ю. Куц, М. Недюха, В. Нерсєсянц, Н. Мельтюхова, Л. Прокопенко, В. Шаповал, І. Розпутенко,

В. Філіповський, В. Цветков, А. Сиротин, О. Гнатцова, Н. Нижник, Г. Лелікова, Т. Церковна, О. Голубуцький, О. Шевчук та ін.

Виділення раніше не вирішених проблем.

Наразі, визначення ефективного державного управління можливе лише через його складові елементи, що його наповнюють. Однак, зважаючи на вагомість таких елементів, які в кінцевому результаті мають представляти собою єдину систему, їх впровадження можливе лише з врахуванням інформаційного простору, який складається при взаємодії органів публічної влади та суспільства. Тож, роль конкретних інформаційних технологій слід розглядати у двох аспектах, що слугуватиме практичним інструментом формування та забезпечення моделі ефективного державного управління.

Метою дослідження є розкриття сутності ефективності державного управління через системні складові, які його визначають та розкриття змісту вагомості ролі інформаційних технологій як інструментів, за допомогою яких забезпечується здійснення ефективного державного управління.

Виклад основного матеріалу. Спроба знайти єдиний критерій визначення ефективності державного управління досі залишається актуальною, що можна пояснити переплетінням багатьох чинників у цій сфері, серед яких: політичні, економічні, соціальні, культурні, етнічні, технічні тощо. Водночас, найголовнішим серед них являється людський фактор, адже саме по собі державне управління здійснюється людиною і заради людини. Тому ефективне державне управління являє собою єдину систему, первісною та кінцевою ціллю якої є її направленість на людину.

Таким чином, слід стверджувати, що створення моделі ефективного державного управління можливе лише шляхом сприйняття його як системи, у центрі якої завжди інтереси людини. Зважаючи на це, логічно постає ряд наступних питань щодо того, які ж складові елементи складають відповідну систему. Однак, наразі, найбільший інтерес виникає до пошуку інструментів, що змушують ці складові визначати відповідне управління дійсно як ефективне.

Так, аналізуючи значні наукові та практичні напрацювання, можна дійти прийти до висновку, що модель системи ефективності державного управління базується на трьох основних складових.

Першим елементом цієї системи є законодавство, що врегулює питання державного управління суспільними процесами та розглядається як невід'ємний інструмент й атрибут ефективного державного управління, тож, зважаючи на це, беззаперечно має бути достатньо «якісним» та має чітко виконувати роль свого покликання.

Правовий закон – це адекватне вираження права в його офіційному визнанні, всеобов'язковості, визначеності та конкретності, необхідних для діючого позитивного права [1, с. 18].

Як зазначає В.В. Цветков, «право встановлює і стимулює мірило людських вчинків, забезпечує соціально-політичну, психологічну та організаційну направленість управлінського діяння, закріплює нормативно-оформлену директивну основу управління, визначає права та обов'язки (компетенцію) державних органів, їх структурних підрозділів і посадових осіб, встановлює правильне співвідношення між суб'єктом повноважень і відповідальністю

апарату управління, закріплює найбільш раціональний процес управлінської діяльності, підтримує належну організованість і дисципліну учасників управлінського процесу. Право вказує не лише на те, що і як має зробити суб'єкт управління, не лише встановлює допустиму та можливу поведінку, встановлює контури управлінських рішень, але й визначає у значній мірі їх зміст» [7, с. 85–86].

У цьому аспекті право виступає як базис, на якому будуються інші елементи цієї системи. Цей факт є незаперечним, адже саме право закладає основи на якій формуються державно-управлінські процеси, визначеність та врегулювання яких встановлюються законодавством.

При цьому слід зауважити, що для того щоб реалізувати своє покликання, право має відображати цінності суспільства, які в загальному вигляді виходять із загальновідомих фундаментальних прав людини, та бути направленим на забезпечення механізму їх втілення та реалізації.

Отже, така роль права дозволяє розглядати його з позиції вагомого критерію ефективності державного управління, а отже автоматично й визначального інструмента задоволення інтересів людини, так, як найважливішим фактором законодавства у цьому випадку є його відповідність потребам суспільства та цінностям, його актуальності через необхідність, можливість та здатність врегулювати саме ті питання, які стоять у цей час перед людством, його своєрідна «придатність», адже в іншому випадку воно втрачає свій сенс. Це першочергова умова якісного законодавства, його ефективності, а отже й ефективності державного управління у цілому.

Другий елемент системи ефективності державного управління зводиться до компетентності органів владних повноважень (державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування).

Норми права в кінцевому рахунку самі не реалізуються, їх реалізує людина. Право саме по собі не є ефективним чи неефективним, воно стає таким у процесі ціленаправленої діяльності [7, с. 87].

Слід зауважити, що самі по собі правові норми в теорії не мають ніякої ефективності, якщо не імплементовані в практику державного управління. Для виключення ситуації «правової недовісти» необхідно передбачити належний механізм реалізації правових норм, центральним елементом якого виступає людський ресурс. Державне управління здійснюється людиною заради людини, тому не можна не брати до уваги той фактор, що завдяки достатньо кваліфікованим державно-управлінським кадрам, їх високій компетентності та професійній неупередженості можливе дотримання та забезпечення виконання закону, реалізація законодавства та втілення на практиці права. Це в свою чергу визначає цінність такої інституції та необхідність її функціонування, адже лише через неї можна впровадити право в реальну дієвість. Та важливим моментом при цьому є не лише необхідність, а можливість якісного втілення законодавства.

У цьому контексті питання ефективності державного управління доцільно розкривати через категорійно-понятійний комплекс «інституціональна спроможність», під якою розуміється спроможність виконання органом державної влади владних повноважень разом з повним обсягом функціональних завдань державної діяльності, які покладені на цей орган законодавством

з визначеним ресурсним забезпеченням для їх виконання, застосовуючи відповідні механізми державного управління, які встановлені в його предметній сфері діяльності.

Інституціональна спроможність органу (організації) або системи органів та організацій щодо впровадження державної політики і виконання у повному обсязі функцій державного управління включає (передбачає):

- повноту законодавчої бази, що врегульовує діяльність і правовідносини у визначеній сфері запровадження політики або державного управління;
- розвинену і достатньо повну структуру повноважних органів, організацій (інституцій), а також інфраструктури, що разом через встановлені законодавством ефективні механізми державного управління здійснюють реалізацію державної політики;
- сприятливість до впровадження політики (управління) її суб'єктів, а також наявність відповідних умов на об'єктах реалізації політики;
- компліментарність формальної складової (законодавство) і неформальної складової (організаційна культура, поведінка, мотивація людського персоналу, що здійснює діяльність у сфері запровадження політики);
- релевантне завданням та функціям органу ресурсне забезпечення його діяльності [2, с. 63].

Тож, з позиції впливу на інтереси людини, компетентність органів владних повноважень відіграють вагому роль, адже від неї залежить належне втілення права в життя, починаючи від самої розробки правової норми, і закінчуючи належною реалізацією її на практиці. Таким чином, ефективність державного управління можливе лише якісним застосуванням якісного законодавства.

Під третім елементом системи ефективності державного управління представлена правова культура та правосвідомість суб'єктів державного управління.

Правова культура людини є передумовою не лише розуміння правових явищ, а й усвідомлення на загальнолюдських правових цінностей.

Зважаючи на це, людина починає розуміти цінність права, виховує повагу до нього та сумлінне ставлення, чим забезпечує повагу до себе, своїх прав, прав інших громадян та держави в цілому. Окрім того, такий рівень правосвідомості гарантує відповідний рівень своєї безпеки, адже людина певною мірою гарантує правомірність своєї поведінки та дій, і в свою чергу очікує щодо себе такої ж поведінки від інших людей.

Однак, визначальним фактором формування правосвідомості та правової культури є належний рівень обізнаності законодавства та правового виховання.

Як стверджує А.С. Сиротін, правова ідеологія сприяє виробленню правової політики держави, визначенню перспектив розвитку національної системи права, пріоритетних напрямів сфери правового регулювання, планування правотворчої діяльності органів держави шляхом обґрунтування прийняття, зміни чи відміни конкретних правових актів, вироблення правової позиції суб'єктів права, формування поваги до права тощо [6, с. 15].

Будучи вищою формою осягнення правової дійсності, правова ідеологія покликана утверджувати соціальну якість як людську, соціальні

стандарти життя як загальнолюдські, цивілізаційні, нормативний порядок як визначальну складову соціального порядку, процесу соціальних змін, динаміки розвитку [5, с. 352].

Зважаючи на це, стає досить зрозумілим вплив відповідних чинників на людину, що відображається у можливості людини відчути свою цінність як частини суспільства та держави в цілому. Свій вплив людина реалізує через належне ставлення до законодавства та інших людей, чим забезпечує відповідний правопорядок та безпеку в суспільстві та державі, що й створює передумови для сильної держави в цілому. Таким чином, правова культура та правосвідомість є вагомим чинником для забезпечення ефективності державного управління, та при цьому правову культуру та правосвідомість може забезпечити лише ефективне державне управління.

Отже, можна прийти висновку, що викладені вище складові елементи державного управління в єдину систему визначають його як ефективне. Однак, лише інструменти, які формують взаємний діалог між державою та суспільством можуть забезпечити його дієвість та ефективність. Тож, наразі, такими інструментами, які б зумовили та забезпечили впорядкування інформаційного простору, на якому й базується відповідна взаємодія призводить до виникнення потреби впровадження інформаційних технологій у цій сфері.

Як зазначає С. Єсімов, у системі державних органів і в управлінській процесі інформаційні технології виступають сполучними ланками, що забезпечує взаємодію й інтеграцію всіх рівнів і елементів системи та виконання нею всіх функцій [3, с. 29].

Інформаційні технології виступають своєрідним ключовим елементом до розв'язання проблем забезпечення ефективності державного управління, так як представляють собою своєрідний інструмент, за допомогою якого складові елементи моделі державного управління дійсно можуть забезпечувати його ефективність. Адже, за допомогою впровадження інформаційних технологій в публічне управління забезпечується єдність інформаційного простору.

Зважаючи на існування «Національної програми інформатизації» головною метою якої є створення необхідних умов для забезпечення громадян та суспільства своєчасною, достовірною та повною інформацією шляхом широкого використання інформаційних технологій, передбачається, що інформаційні технології на сьогодні є тим засобом за допомогою якого втілюється ідея орієнтованості на людину та забезпечується задоволення державою потреб суспільства.

Так, використання інформаційних технологій забезпечить головні пріоритетні ознаки публічного управління щодо відкритості, доступності та оперативності.

Міжнародний досвід таких провідних країн, як США, Естонія, Англія, Німеччина, Фінляндія, Сінгапур результативно переконує у тому, що використання інформаційних технологій у публічному управлінні (державного та місцевого рівнів) значно підвищує його ефективність.

Тож, впровадження інформаційних технологій в Україні потребує їх втілення, враховуючи два головних аспекти:

- інформаційно-технічне забезпечення діяльності між органами державної влади;

– використання інформаційних технологій як діалогу та засобу взаємовідносин між органами влади та суспільством.

Щодо першого аспекту, то впровадження інформаційних технологій задля взаємодії органів публічної влади забезпечувало б оперативність вирішення відповідного питання, з одного боку, хоч і потребувало високих технологічних розробок, та все ж в кінцевому результаті забезпечило скорочення часового ресурсу.

Вагомим досягненням, у цій сфері була б розробка та впровадження єдиного порталу взаємодії органів влади на державному та місцевому рівні, що дозволить врегулювати оперативну співпрацю між органами.

Що стосується другого аспекту, то все більшої актуальності набуває концепція електронного урядування. Е-уряд, як стверджує Кондратенко О.Ю., як концепція здійснення управління державою є елементом масштабних перетворень в інформаційному суспільстві. Зокрема, останній має бути єдиною точкою доступу до одержання офіційних джерел, інформації й послуг, що дозволить громадянам різко знизити затрату часу на виконання стандартних операцій [4, с. 69].

Так, створення особистих кабінетів громадян дозволить оперативно та результативно вирішити значну кількість проблем як на рівні індивідуальних послуг, так і вирішення більш глобальних питань державного рівня. Прикладом такої ситуації може слугувати функціонування на сьогодні «Кабінету водія», за допомогою якого особа може отримати інформацію та необхідні їй послуги. Тож, на аналогічній практиці доцільним було б впровадження «Кабінету виборця», щоб забезпечило більшу гаран-

тію реалізації громадянами свого конституційного права обирати та зменшило б рівень абсентеїзму.

Таким чином, інформатизація сфери публічного управління впровадить максимально якісний рівень її організації, що в поєднанні з дієвим законодавством, компетентними управлінцями та фахівцями у цій сфері, їх правовою свідомістю і культурою забезпечить ефективність державного управління в цілому.

Висновки і пропозиції. Отже, визначаючи ефективність державного управління, приходимо до висновку, що її визначальними системними чинниками є складові: законодавство, що врегулює питання державного управління суспільними процесами, компетентність персоналу органів владних повноважень і правова культура та правосвідомість суб'єктів державного управління. У моделі їх взаємодії розкривається взаємовизначеність цих складових, а також людиноцентричний їх характер разом із спрямованістю на задоволення суспільних інтересів щодо розбудови розвиненої соціально-орієнтованої держави. Впровадження інформаційних технологій у публічну сферу забезпечить орієнтованість на людину та її потреби, шляхом відкритого та доступного діалогу й взаємодії між органами державної влади та суспільством, що забезпечить формування та забезпечення моделі ефективного державного управління.

Подальші наукові розвідки пов'язуємо з розробленням механізмів моніторингу ефективності державно-управлінських процесів за ключовими показниками кожної з її визначальних складових та інформаційних технологій у сфері державного управління.

Список літератури:

1. Горбань В.С. Понятие, теория и проблемы формирования общей концепции эффективности законодательства : монография. Москва : Юриспруденция, 2009. 160 с.
2. Гусев В.О. Державна інноваційна політика: методологія формування та впровадження : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2011. 624 с.
3. Єсімов С.С. Використання інформаційних технологій як предмет адміністративно-правового регулювання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2015. № 827. С. 24–29.
4. Кондратенко О.Ю. Інформаційне забезпечення вищих органів державної влади та електронне урядування. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ.* 2011. Т. 1 (№ 3). С. 66–73.
5. Недюха М.П. Правова ідеологія українського суспільства : монографія. Київ : МП Леся, 2012. 400 с.
6. Сиротин А.С. Юридическая практика как фактор утверждения правовой идеологии. Вопросы теории и практики : монография. Москва : МГИУ, 2009. 169 с.
7. Цветков В.В. Эффективность управления – важный фактор гармонизации законодательства. *Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы.* 2003. С. 81–100.

References:

1. Gorban' V.S. (2009). Ponyatie, teoriya i problemy formirovaniya obshchey kontseptsii effektivnosti zakonodatel'stva [The concept, theory and problems of forming a common concept of the effectiveness of legislation]. Moscow: Yurisprudentsiya. (in Russian)
2. Husiev V.O. (2011). Derzhavna innovatsiina polityka metodolohiia formuvannia ta vprovadzhenia [State Innovation policy: Methodology for the formation and implementation]. Donetsk : Yuho-Vostok. (in Ukrainian)
3. Yesimov S.S. (2015). Vykorystannia Informatsiinykh tekhnolohii yak predmet administratyvno-pravovoho rehuliuвання [Using information technology as a subject of administrative and legal regulation]. *The Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Law Sciences*, no. 827, pp. 24–29.
4. Kondratenko O.Yu. (2011). Informatsiine zabezpechennia vyshchyykh orhaniv derzhavnoi vlady ta elektronne uriaduvannia [Information provision of supreme bodies of state power and e-government]. *Scientific Bulletin of the Institute of International Relations at NAU*, vol. 1, no. 3, pp. 66–73.
5. Nediukha M.P. (2012). Pravova Ideolohiia ukrainskoho suspilstva [Legal ideology of Ukrainian society]. Kiev : MP Lesia. (in Ukrainian)
6. Sirotin A.S. (2009). Yuridicheskaya praktika kak faktor utverzhdeniya pravovoy ideologii. Voprosy teorii i praktiki [Legal practice as a factor in the approval of legal ideology. Questions of theory and practice]. Moscow : MGIU. (in Russian)
7. Tsvetkov V.V. (2003). Effektivnost' upravleniya – vazhnyy faktor garmonizatsii zakonodatel'stva [Efficiency of management is an important factor in the harmonization of legislation]. *Problems of harmonization of the legislation of Ukraine and Europe*, pp. 81–100.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-88>
УДК 354:378(477)

Опар Н.В.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

СУСПІЛЬНЕ УСВІДОМЛЕННЯ НЕОБХІДНОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ЗРІЗ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню стану забезпечення якості вищої освіти в Україні. Наведено характерні ознаки державного управління якістю вищої освіти в Україні та світові концептуальні підходи до європейських моделей оцінки якості вищої освіти. На підставі результатів анонімного опитування, проведеного у період з 15 листопада по 24 грудня 2018 р., в якому взяли участь 269 респондентів різного віку та з різних країн, висвітлено основні проблеми забезпечення якості вищої освіти в Україні; запропоновано визначення поняття «якість вищої освіти» та визначено пріоритетні напрями удосконалення державного управління забезпеченням якості вищої освіти в Україні в контексті євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: вища освіта, забезпечення якості вищої освіти, опитування, євроінтеграція, якість

Опар Nataliia

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

PUBLIC AWARENESS OF THE NECESSITY OF HIGHER EDUCATION QUALITY ASSURANCE IN UKRAINE: SOCIOLOGICAL ANALYSIS

Summary. The article is devoted to the study of higher education quality assurance conditions in Ukraine. The typical characteristics of higher education quality public administration in Ukraine and the world conceptual approaches to European higher education quality assessment models are given. The characteristic features and problems of the state quality management of higher education in Ukraine are presented. In order to study the status of the higher education quality in Ukraine from November 15, 2018 to December 24, 2018 an anonymous sociological survey was conducted in which 269 respondents from all ages and from different countries took part. The study showed that the problem of ensuring the quality of higher education in Ukraine is very important. Most respondents (59%) believe that in Ukraine the quality of higher education is medium. According to the results of the survey, the current problems of the development of higher education in Ukraine and the first steps that need to be taken, to solve them were identified. The definition of the quality of higher education is offered. The priority directions of improving the higher education quality assurance in Ukraine in the context of European integration processes are determined, namely: development and improvement of regulatory, organizational, scientific, methodological, financial and other documents on the functioning of the higher education quality assurance system; creation of independent accreditation institutions; establishing cooperation with the best world universities; use of modern information and communication technologies and means of training, strengthening the material and technical base of the educational process and others.

Keywords: higher education, higher education quality assurance, survey, European integration, quality.

Постановка проблеми. Сьогодні система вищої освіти в Україні переживає новий етап свого розвитку, пов'язаний з активними процесами інтеграції нашої країни до світового навчального простору. Досягнення в освітній сфері сприяють росту якісних показників в усіх інших сферах життєдіяльності суспільства. На даному етапі сфера вищої освіти має ряд проблем, серед яких вагоме місце займає забезпечення якості вищої освіти. Оновлення системи вищої освіти шляхом запровадження ефективних інструментів забезпечення якості вищої освіти є надзвичайно актуальним для України в контексті євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти обраної теми дослідження знайшли своє відображення у багатьох наукових працях. Зокрема сутність поняття якості вищої освіти обґрунтовано у працях В. Лугового, В. Максимової, Ю. Романенко, Н. Селезньової, О. Чемерис. Питання забезпечення якості вищої освіти в Україні та Європі досліджували В. Андрущенко, С. Домбровська, В. Малиновський, М. Кісіль, С. Ніколаєнко, О. Поступна, С. Шевченко та ін. Вхідження України до європейського освітнього простору досліджували вчені

А. Завгородній, І. Золотарьова, С. Калашнікова, Т. Козарь, Т. Кристопчук, В. Паламарчук, У. Парпан, Х. Себкова та багато інших.

Виділення не вирішених раніше завдань і частин загальної проблеми. Не зважаючи на наявність значної кількості публікацій щодо розвитку системи забезпечення якості вищої освіти в Україні та у зв'язку із динамічним розвитком системи вищої освіти та недостатнім ступенем розробки нормативно-правового та науково-методичного забезпечення якості освіти, сьогодні вимагає подальшого розвитку дослідження питань, пов'язаних із розвитком і комплексною розробкою інноваційних підходів до вдосконалення забезпечення якості вищої освіти України під впливом глобалізаційних та євроінтеграційних процесів.

Мета статті полягає у визначенні пріоритетних напрямів удосконалення державного управління забезпеченням якості вищої освіти в Україні в контексті євроінтеграційних процесів шляхом оприлюднення результатів анонімного опитування щодо дослідження сучасного стану забезпечення якості вищої освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення якості освіти в Україні необхідне прове-

дення широкого спектра реформ у цій галузі, що дасть змогу випускникам закладів вищої освіти (далі ЗВО) України становити гідну конкуренцію світовим та європейським спеціалістам. Одним із шляхів досягнення визнання якості підготовки наших фахівців слід вважати поєднання новітніх здобутків світової системи освіти з традиціями української вищої школи.

Державне управління якістю вищої освіти в Україні характеризується такими ознаками: відсутністю чіткої нормативно-правової бази та стандартів, які б регламентували управління якістю вищої освіти; формалізацією процедур ліцензування та акредитації, відсутністю спеціальних агенцій з акредитації; відсутністю ефективної системи контролю якості діяльності ЗВО; недостатнім фінансуванням ЗВО; відсутністю критеріїв оцінювання якості діяльності ЗВО тощо.

Наявність цих проблем потребує негайного вирішення. Враховуючи напрацювання вчених, можна сказати, що європейські моделі оцінки якості вищої освіти переважно поділяють такі світові концептуальні підходи:

- утвердження пріоритету оцінки «споживача» над оцінкою «виробника»;
- комплексний розгляд проблеми якості через створення ключових елементів (освітніх стандартів, оцінок досягнень незалежними організаціями, автономії освітніх закладів та ін.);
- визначення рейтингу ЗВО, враховуючи такі основні параметри: як репутація в суспільстві, вступний конкурс, науковий потенціал професорсько-викладацького складу, фінансові ресурси закладу, задоволеність здобувачів вищої освіти якістю та організацією навчального процесу, задоволеність роботодавців якістю підготовки фахівців;
- поєднання внутрішньої та зовнішньої оцінки;
- використання оцінки як засобу звітності та як засобу сприяння розвитку навчального закладу;
- проведення моніторингу якості на національному та міжнародному рівнях як основи для прийняття управлінських рішень;
- тенденція до використання єдиної термінології, що сприяє покращенню міжнародної комунікації як між національними системами вищої освіти, так і між різноманітними освітніми профілями (програмами підготовки) [1, с. 398; 2].

З метою дослідження стану якості вищої освіти в Україні у період з 15 листопада по 24 грудня 2018 року автором було проведено анонімне

соціологічне опитування. Респондентам було запропоновано відповісти на 15 запитань відкритого та закритого типу. Опитування проводилося у мережі Інтернет за допомогою соціальних мереж та електронної пошти. Анкету було створено за допомогою популярного інструменту для онлайн-опитувань Survio (веб-адреса: survio.com). Компанія зареєстрована у Чехії. Даний сервіс офіційно функціонує з квітня 2012 року. Він є безкоштовним, пропонує багато готових шаблонів анкет. Користувачський інтерфейс доволі простий. Ідеально підходить для бізнесу, некомерційних організацій, освітніх установ та особистого користування.

Загалом в опитуванні взяли участь 269 респондентів різного віку з різних областей України та інших країн. Зокрема: віком до 20 років – 13%; 20-30 років – 45%; 30-40 років – 24%; 40 років і вище – 18%. Більша половина опитаних останніх пів року проживає в м. Івано-Франківську та Івано-Франківській області. Також в опитування взяли участь респонденти з Київської, Львівської, Чернівецької, Харківської, Тернопільської, Херсонської, Запорізької, Черкаської, Житомирської, Закарпатської, Луганської, Миколаївської, Одеської, Волинської, Рівненської, Дніпропетровської областей; та респонденти з Польщі, Чехії, Литви, Великобританії, Канади та США. Що стосується освіти респондентів – то всього 2% опитаних мають середню освіту; 30% – вищу незакінчену (є студентами) та 68% мають вищу освіту.

Відповідаючи на запитання про важливість проблеми забезпечення якості вищої освіти в Україні, 66% респондентів обрали варіант «дуже важлива», 30% – «важлива, але існують проблеми, що потребують нагального вирішення», і по 2% обрали варіанти «другорядна» та «важко сказати».

Більшість респондентів вважає, що в Україні середній рівень якості вищої освіти – 59%. Приблизно однакова кількість визнають високий (19%) та низький (15%) рівні якості вищої освіти. Що стосується рівня якості вищої освіти ЗВО, який закінчували або в якому навчаються респонденти, – то 7% опитаних обрали варіант «дуже високий» та всього 2% – «дуже низький». Цікавим є те, що загальний рівень якості вищої освіти в Україні респонденти оцінили як «середній», а рівень якості вищої освіти у ЗВО, який вони закінчували / в якому навчаються – більшість оцінила як «високий» (49%). У таблиці 1 ви-

Таблиця 1

Результати відповідей на запитання «Як Ви оцінюєте рівень якості вищої освіти в Україні загалом?» та «Як Ви оцінюєте рівень якості вищої освіти, яку здобуваєте / здобували у Вашому закладі вищої освіти?»

Варіант відповіді	«Як Ви оцінюєте рівень якості вищої освіти в Україні загалом?»	«Як Ви оцінюєте рівень якості вищої освіти, яку здобуваєте / здобували у Вашому ЗВО?»
Дуже високий (5)	0%	7%
Високий (4)	19%	49%
Середній (3)	59%	35%
Низький (2)	15%	7%
Дуже низький (1)	4%	2%
Важко сказати	3%	0%

Джерело: розроблено автором

дображено результати відповідей респондентів на ці запитання у відсотковому співвідношенні.

Позитивними є результати відповідей на запитання «Чи Ви працюєте / плануєте працювати за спеціальністю?». 67% опитаних відповіли: «так»; 18% – «ні» та 15% «важко сказати».

Далі респонденти повинні були відповісти на запитання: «На Вашу думку в Україні функціонує достатня кількість закладів вищої освіти?». Як показали результати опитування, 41% респондентів вважає, що в Україні функціонує достатня кількість ЗВО. На два відсотки більше, 43%, вважають, що їх занадто багато; 4% опитаних вважає, що ЗВО в Україні замало та 12% респондентів не змогли визначитися з відповіддю.

Оскільки в Україні вже кілька років поспіль вступ до ЗВО проводиться за результатами зовнішнього незалежного оцінювання, анкета містила питання стосовно такого процесу вступу. Більшість респондентів (46%) підтримують таку систему вступу; 37% вважають її доцільною тільки для певних спеціальностей; 9% не підтримують взагалі та 8% вагаються.

Наступні два запитання анкети пов'язані із визначенням основних проблем щодо розвитку вищої освіти в Україні та шляхів їх вирішення. Респонденти мали можливість обрати кілька відповідей. До основних проблем щодо розвитку вищої освіти в Україні опитуванні віднесли наступні: низький рівень підготовки абітурієнтів та їх слабка зацікавленість у здобутті якісної вищої освіти (15%); невідповідність викладання та структури освіти вимогам ринку праці (14%); застарілі навчально-методичні матеріали та слабка матеріально-технічна база (14%); невизнання дипломів більшості вітчизняних закладів вищої освіти на міжнародному ринку праці (13%); низький рівень якості вищої освіти порівняно із світовим рівнем (12%); низька заробітна плата викладачів (11%); корупційність викладацького складу закладу вищої освіти (6%); відсутність уніфікованої системи зовнішнього та внутрішнього забезпечення якості вищої освіти (5%); низький професійний рівень викладачів (5%); недосконале нормативно-правове забезпечення у сфері забезпечення якості вищої освіти (3%) та інше (2%). Можна сказати, що визначені проблеми пов'язані з питаннями реформування системи вищої освіти, недостатнім фінансуванням ЗВО та системи вищої освіти загалом; слабкими комунікативними зв'язками та співпрацею між зацікавленими сторонами освітнього процесу (абітурієнти, викладачі, майбутні роботодавці тощо).

З-поміж запропонованих варіантів першочергових кроків, які необхідно здійснити для покращення якості вищої освіти в Україні, найчастіше респонденти обирали наступні: налагоджувати співпрацю з кращими світовими університетами та запозичувати міжнародний досвід щодо покращення якості вищої освіти (13%); боротися з усіма проявами корупції (11%); підвищити заробітну плату викладачам (11%); залучати потенційних роботодавців щодо вирішення проблем якості вищої освіти (11%); використовувати новітні інформаційно-комунікативні засоби та методи навчання (10%); зміцнювати матеріально-технічну базу ЗВО (10%); стимулювати наукову діяльність

ЗВО (8%); підвищувати конкурентоздатність випускників ЗВО на ринку праці (8%); прийняти єдину систему забезпечення якості вищої освіти на зовнішньому та внутрішньому рівнях (7%); зменшити кількість ЗВО (7%); вдосконалити нормативно-правову базу у сфері забезпечення якості вищої освіти (3%) та інше (1%).

Далі респонденти повинні були відповісти, хто на їхню думку в першу чергу відповідальний за забезпечення якості вищої освіти в Україні? Анкета містила чотири варіанти відповідей, які потрібно було розмістити у порядку спадання за рівнем відповідальності. Так, на першому місці більшість респондентів розташувало варіант «Держава», далі – «Суспільство загалом»; «ЗВО» та «Викладачі та здобувачі вищої освіти».

Останні два запитання анкети були відкритого типу. Спершу респонденти повинні були назвати асоціацію, яку викликає у них фраза «якісна вища освіта». Серед найпопулярніших результатів можна виділити такі асоціації: *компетентність, конкурентоздатність / конкурентоспроможність, затребуваність, перспективність, працевлаштування, професіонал, професіоналізм, фахівець, знання, вміння, кваліфікація, практичне застосування знань, стажування, наука, розвиток, хороша робота, високий заробіток, відсутність корупції, успіх, добробут, якість життя, сильна держава, зможне суспільство, Європа, закордон, доступна, яка не існує, жодної асоціації*.

Також респондентам було запропоновано пояснити, як вони розуміють поняття «Якість вищої освіти». Результати можна умовно поділити на кілька груп. До першої віднесемо відповіді, у яких респонденти вважають, що якість вищої освіти – це знання або високий рівень знань випускників ЗВО; компетентність, знання, вміння та практичні навички, отримані у достатньому обсязі під час навчання у ЗВО, та які можуть бути використані у майбутньому працевлаштуванні; підготовка висококваліфікованих та ерудованих фахівців; достатній рівень викладання та професіоналізм викладачів.

До другої групи результатів належать відповіді респондентів, пов'язані з розумінням якості вищої освіти як відповідності вимогам ринку праці; конкурентоздатності на ринку праці; відповідністю встановленим критеріям та здатністю задовольняти потреби роботодавців; відповідністю міжнародним стандартам; адаптацією до вимог працедавця; можливістю працювати за фахом тощо.

Третя група відповідей пов'язана із залежністю якості вищої освіти від правильної організації навчального процесу, методики викладання, матеріально-технічної бази навчання, наукової діяльності ЗВО, проведенням реформ у зв'язку із Болонською декларацією та євроінтеграцією тощо.

Таким чином, на підставі отриманих результатів, можна сказати, що якість вищої освіти розуміється як сукупність знань, вмінь та навичок, що відповідають встановленим критеріям та стандартам і мають здатність задовольняти потреби споживачів та відповідати вимогам ринку праці. Також, якість вищої освіти залежить від організації навчально-виховного процесу, матеріально-технічної бази та державної політики у сфері вищої освіти тощо (див рис. 1).

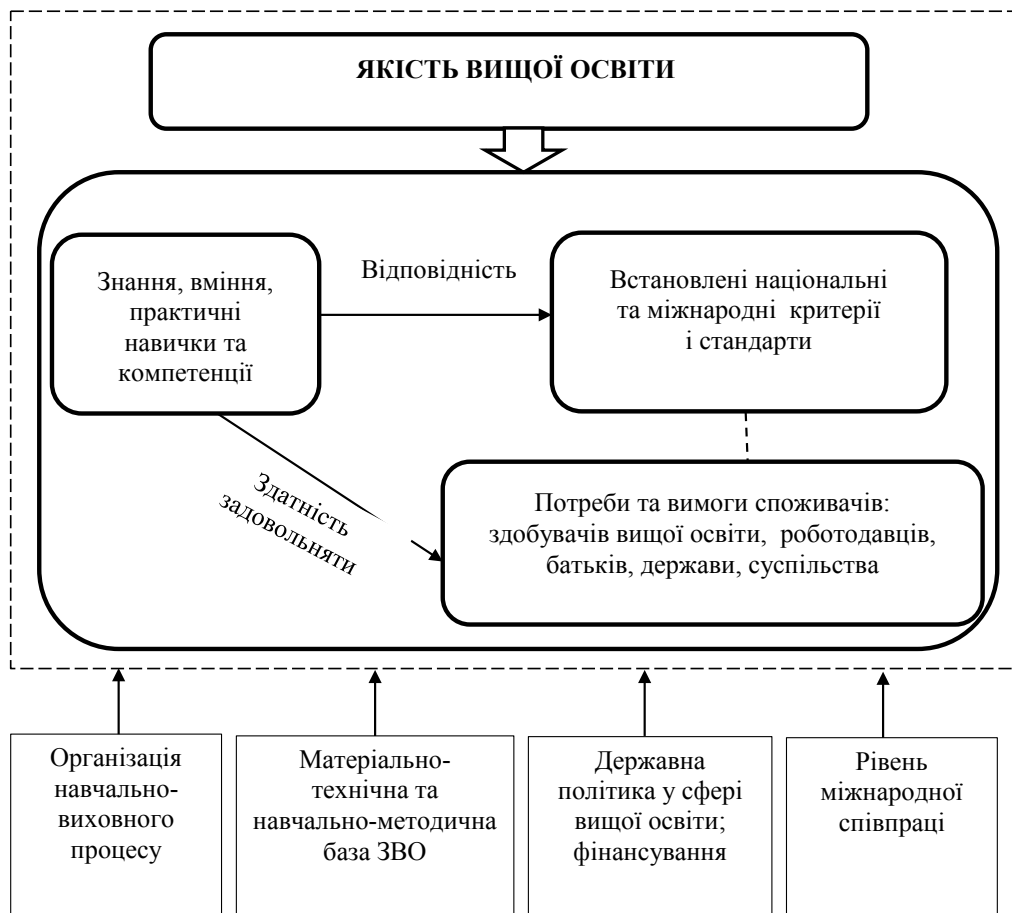

Рис. 1. Схематичне відображення поняття «якість вищої освіти»

Джерело: розроблено автором

На підставі проведеного дослідження можна визначити пріоритетні напрями удосконалення державного управління забезпеченням якості вищої освіти в Україні в контексті євроінтеграційних процесів, які полягають у наступному: розробці та вдосконаленні нормативно-правових, організаційних, науково-методичних, фінансових та інших документів, що регламентують процес функціонування системи забезпечення якості вищої освіти; створенні незалежних акредитаційних установ; налагодженні співпраці з кращими світовими університетами; запровадженні механізмів державно-громадського управління; розширенні демократичних засад функціонування ЗВО та їх автономії; проведенні та участі у міжнародному моніторингу ЗВО; вивченні та впровадженні міжнародного досвіду дистанційної освіти; викорис-

тання сучасних інформаційно-комунікативних технологій та засобів навчання, зміцненні матеріально-технічної бази навчального процесу; запровадженні компетентісно-спрямованої системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти.

Висновки і пропозиції. Отже, можна стверджувати, що в Україні, як і в усьому світі, сформувалося усвідомлення важливості забезпечення якості вищої освіти, як головного чинника конкурентоспроможності держави та зростання людського потенціалу. Сьогодні, враховуючи результати роботи, що проводиться у напрямку інтеграції нашої країни до світового європейського простору, українська система вищої освіти все ще потребує формування та модернізації освітніх стандартів, системи моніторингу якості, рейтингування ЗВО та системи забезпечення якості вищої освіти тощо.

Список літератури:

1. Мещанінов О.П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні : монографія. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. 460 с.
2. Селезнєва Н. Качество высшего образования как объект системного исследования. Москва : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. 79 с.

References:

1. Maschaninov O.P. (2008). Suchasni modeli rozvytku universytetskoї osvity v Ukraini [The modern models of university education development in Ukraine]. Mykolaiv : MDHU im. P. Mogyly. (in Ukrainian)
2. Selezneva N. (2001). Kachestvo vysshego obrazovaniya kak ob'ekt sistemnogo issledovaniya [The quality of higher education as an object of system investigation]. Moskva : Issledovatel'skiy tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov. (in Russian)

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-89>

УДК 657.37

Багрій Н.Я., Тивончук О.І.

Національний університет «Львівська політехніка»

ОБЛІК ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА ШЛЯХИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Анотація. У статті досліджено сутність поняття «фінансові результати» та розкрито особливості відображення їх в обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва. Охарактеризовано проблеми, що існують у діяльності суб'єктів малого підприємництва в сучасних умовах господарювання та фактори, які впливають на величину фінансового результату, що визначається в фінансовому обліку. Проаналізовано вплив окремих елементів облікової політики на формування фінансових результатів діяльності малих підприємств та обґрунтовано необхідність аналітичного підходу до її розроблення. Визначено порядок розподілу прибутку малих підприємств, що знаходяться на загальній системі оподаткування. Розглянуто особливості та переваги застосування суб'єктами малого підприємництва окремих облікових інформаційних систем.

Ключові слова: облік, суб'єкт малого підприємництва, фінансові результати, доходи, витрати, прибуток, збиток.

Bahrii Nazarii, Tyvonchuk Olena

Lviv Polytechnic National University

ACCOUNTING FOR FINANCIAL RESULTS OF SMALL BUSINESS ENTITIES' ACTIVITY AND THE WAYS OF ITS IMPROVEMENT

Summary. The article examines the essence of "financial results" concept and reflection of financial results in accounting and reporting of small business entities. The characteristics of "financial results" definition, given by various leading scientists, are considered. The impact of accounting policy elements on the small enterprises' financial results is exposed, and the necessity of an analytical approach to accounting policy formation is substantiated. It is defined that the main factors that directly affect the amount of financial results are: criteria, order and moment of recognition of revenues and expenses; nomenclature and composition of revenues and expenses items; their division for reporting periods, etc. The order of income distribution on the small enterprises that use general system of taxation was determined. In the article order of accounting for financial results and their distribution on the small enterprises with a description of the main accounting accounts is exposed. It is determined that for reflecting financial results small enterprises use an account 79 "Financial results", the distribution of profit or loss is accounted by small enterprises on account 44 "Retained earnings (uncovered loss)". The comparison of the standard form "Statement of financial results (Statement of comprehensive of income)" and abbreviated form No 2-m "Statement of financial results" is exposed. The peculiarities of application by small business entities of separate accounting information systems are analysed. The actual problems of formation and accounting for financial results that exist in the activities of small business entities in modern economic conditions are investigated. The ways and methods of improvement of small enterprises financial results accounting for in the modern world, which would enable to enhance the control of financial results and to make management decisions more effective, are suggested.

Keywords: accounting, financial results, small business entity, revenues, expenses, income, loss.

Постановка проблеми. Найголовнішим показником підприємства, який цікавить всіх користувачів облікової інформації та свідчить про результативність здійснення господарської діяльності підприємства незалежно від форми власності, є його фінансовий результат. Фінансові результати діяльності не лише визначають сьогодинішній стан суб'єкта господарювання, а й вказують на його можливості в перспективі. Таким чином, актуальними в умовах сьогодення постають питання удосконалення підходів щодо визначення, формування та розподілу фінансових результатів в системі бухгалтерського обліку підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Істотний внесок щодо дослідження питань розвитку малих підприємств, а також обліку їх фінансових результатів зробили Боцьора Л.О. [1], Бердар М.М. [2], Знамеровська Т.М. [3], Карп'як Я.С. [4],

Коришко Н. [5], Костенко Ю.О. [6] та інші. Однак питання обліку фінансового результату у суб'єктів малого підприємництва та шляхи його вдосконалення залишаються актуальними та потребують подальшого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На загальнодержавному рівні не регламентовано підходи щодо визначення фінансових результатів діяльності для малих підприємств, що спричинено особливостями діяльності суб'єктів малого підприємництва, відмінними від загальної системи.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є систематизація та узагальнення інформації про фінансові результати суб'єктів малого підприємництва, а також розробка рекомендацій щодо покращення їх обліку.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, перед дослідженням поняття «фінансові ре-

зультати суб'єктів малого підприємництва», слід опрацювати такі економічні категорії, як «суб'єкт малого підприємництва», «ефект» та «ефективність». Поняття «мале підприємництво» відображає своєрідну форму економічних відносин, при якій підприємець виступає вирішальною рушійною силою. Підприємець в очікуванні більшого прибутку готовий на ризиковані дії, проявляє зацікавленість та бере на себе відповідальність, здатен розвивати нові методи виробництва. Поняття «ефект» в перекладі з латинської мови означає «результат». Термін «ефективність», відповідно, може розцінюватись як «результативність», ступінь досягнення запланованої діяльності, що визначається через відношення результату (ефекту) до витрат. Отже, категорія «ефект» – це наслідок господарських дій, а поняття «ефективність» – це співвідношення результату та витрат на його одержання. Ефектом діяльності будь-якого підприємства є результат його діяльності, тобто прибуток або збиток від здійснення господарської діяльності. Слід також зазначити, що категорія «ефективність» свідчить про використання трудового потенціалу підприємства, його фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів.

Оскільки фінансовий результат є основним показником, що вказує на результативність здійснення господарської діяльності підприємств, багато провідних науковців приділяють значну увагу цій категорії у своїх дослідженнях, проте до сих пір немає універсального визначення економічного змісту цієї категорії.

Як стверджує Л.О. Дорогань, фінансові результати являють собою кінцевий підсумок діяльності підприємства, що є виражений у вартісній формі [7, с. 50].

На думку Тесленко Т.І. та Конькової Н.В., фінансові результати – це якісний та кількісний показник господарської діяльності підприємства, що визначається як різниця між доходами та витратами підприємства [8]. Назаренко О.В. та Лукаш Р.В. зазначають, що фінансові результати – це грошова форма підсумків результативності діяльності підприємства, що визначається шляхом зіставлення доходів та витрат [9]. Білик М.Д. та Білик Т.О. розглядають фінансові результати як прибуток чи збиток підприємства, що визначається як різниця між сумами доходів та витрат суб'єкта господарювання [10].

Таким чином, можемо стверджувати, що напрацювання науковців щодо тлумачення фінансових результатів містять основні характеристики, які відображають основний зміст економічної категорії фінансові результати, а саме:

- різниця між доходами та витратами підприємства;
- кінцевий підсумок діяльності підприємства;
- результат діяльності (прибуток або збиток).

Фінансовими результатами здійснення господарської діяльності на малому підприємстві є дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) та прибуток (збиток), що визначається шляхом порівняння отриманих доходів і здійснених витрат підприємством.

Відповідно до отриманого результату провадження діяльності керівництво підприємства формує оперативні плани на майбутні періоди,

здійснює стратегічне планування діяльності, приймає рішення про розподіл отриманого прибутку на різні цілі чи його накопичення.

Отже, фінансові результати – це кінцеві результати господарської діяльності підприємства, на які мають вплив усі види здійсненої ним діяльності, а також методика бухгалтерського обліку як доходів і витрат, так і активів й пасивів, що дають змогу отримувати суб'єкту господарської діяльності відповідні доходи і зумовлюють понесення відповідних витрат. Таким чином, підприємствам в Наказі про облікову політику слід закріплювати інформацію щодо елементів облікової політики, які безпосередньо здійснюють вплив на формування фінансових результатів (доходи та витрати), так і щодо елементів, вплив яких є опосередкованим.

Факторами, що безпосередньо впливають на величину фінансових результатів є: критерії, порядок та момент визнання доходів та витрат; номенклатура та склад статей доходів і витрат; їх поділ за звітними періодами тощо. Крім того, також на величину фінансових результатів впливає як кінцевий підсумок господарської діяльності підприємства, так і опосередковано впливають наступні елементи облікової політики: метод оцінки і списання запасів; метод нарахування резерву сумнівних боргів і списання дебіторської заборгованості; метод нарахування амортизації необоротних активів; розмежування в обліку поточних витрат на ремонт та капітальні інвестиції; створення резервів для забезпечення майбутніх витрат; визначення нормальної виробничої потужності підприємства; перелік витрат обігу; визначення методу обліку витрат і калькулювання; тривалість операційного циклу.

Малим підприємствам в Наказі про облікову політику обов'язково слід розкрити, на нашу думку, порядок розподілу прибутку, що залишається у його розпорядженні, адже він має певні особливості. Недоліком у функціонуванні малих підприємств сьогодні є відсутність такого наказу, що зумовлює труднощі та непорозуміння у неоднозначних питаннях.

На рис. 1 наведена схема розподілу прибутку малого підприємства, що знаходиться на загальній системі оподаткування. Аналізуючи рис. 1 можемо зазначити, що умовно виокремлюють розподіл загального прибутку і використання та розподіл прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства. На етапі розподілу загального прибутку на малому підприємстві учасниками виступають як підприємство, так і держава, адже кожен із суб'єктів отримує певну частку прибутку з метою забезпечення відповідних потреб.

Суб'єкти господарської діяльності мають змогу розширити виробництво як в поточному періоді, так і в перспективі, створити нові робочі місця, посилити мотивацію працівників шляхом їх матеріального заохочення тощо. Держава має змогу задовольнити власні загальнодержавні потреби.

З метою визначення фінансового результату в системі бухгалтерського обліку малі підприємства послідовно закривають рахунки обліку доходів і витрат на рахунок 79 «Фінансові результати». По кредиту цього рахунку відображаються закриття рахунків 7 класу «Доходи і результати

Рис. 1. Розподіл і використання прибутку малого підприємства

Джерело: розроблено авторами на основі [11]

діяльності»), а по дебету рахунків 9 класу «Витрати діяльності». Потрібно зазначити, що рахунок 79 закривається на рахунок 44 «Нерозподілені прибутки (непокріті збитки)».

Одержаний в кінці звітної періоду кінцевий фінансовий результат на малих підприємствах списується на рахунок 44 «Нерозподілені прибутки (непокріті збитки)». Кредит субрахунку 441 слугує для відображення наявності та використання нерозподіленого прибутку, що був отриманий у звітному році, а за дебетом субрахунку 442 наводиться величина непокрітих збитків.

Інформація про використання прибутку звітної періоду малого підприємства узагальнюється на субрахунок 443, у дебеті якого відображається величина прибутку, яка була використана протягом періоду, а у кредиті рахунку наводяться дані про списання використаного прибутку з метою зменшення величини нерозподіленого прибутку чи збільшення величини збитку.

Слід зазначити, що фінансова звітність суб'єктів малого підприємництва відрізняється від фінансової звітності середніх та великих підприємств, що відповідно здійснює вплив і на визначення фінансових результатів діяльності.

Суб'єкти малого підприємництва подають скорочену фінансову звітність відповідно до П(С) БО 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва» [12] в складі Балансу (форма № 1-м) і Звіту про фінансові результати (форма № 2-м).

Якщо здійснити порівняння стандартної форми «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)», де розмежовується, як мінімум, чотири види прибутку, то у скороченій формі № 2-м визначається тільки чистий прибуток (збиток), як різниця між загальною величиною доходів і загальною сумою витрат.

В Звіті про фінансові результати (форма № 2-м) підприємства відображають суми доходів та витрат згідно принципу відповідності та на-

рахування, з подальшим визначенням чистого прибутку (збитку).

Для малих підприємств порядок розрахунку фінансових результатів є більш стислим, адже у ньому не розраховуються певні показники, що розраховуються для великих підприємств.

Визначення і відображення фінансових результатів господарської діяльності суб'єктів малого підприємництва здійснюється для забезпечення інформаційних потреб усіх категорій користувачів фінансової звітності, однак на практиці користувачі одержують фінансову інформацію із суттєвими відхиленнями, оскільки методика визначення фінансових результатів є варіативною та залежить від обраної облікової політики.

Для об'єктивного та правильного визначення інформації щодо фінансових результатів та їх розподілу на малих підприємствах з використанням методів облікової політики суб'єктам здійснення господарської діяльності слід забезпечити тісний взаємозв'язок між головним бухгалтером та керівником підприємства. Бухгалтер повинен інформувати про отримані результати керівника підприємства для постійного контролю здійснення діяльності для досягнення поставлених цілей та сформованих стратегій розвитку.

Таким чином, суб'єктам господарської діяльності варто проводити детальний аналіз доцільності використання певних елементів облікової політики. Адже сьогодні на підприємствах віддають перевагу тим методам, які є простішими у використанні або більш звичними працівникам, що і зумовлює викривлення фінансової звітності, зокрема щодо відображення фінансового результату. Основними причинами необґрунтованого, часто довільного вибору методів облікової політики, що застосовуються підприємствами, особливо малими, на практиці є недостатній рівень кваліфікації облікових працівників та відсутність

відповідальності. Таке протиріччя, у випадку подання неправдивої інформації контролюючим органам, може мати вплив на увесь процес функціонування малого підприємства.

Також слід зазначити, що значна кількість малих підприємств не створює резерв сумнівних боргів дебіторської заборгованості, і до підсумку ф. № 1-м «Баланс» дебіторська заборгованість включається за первісною вартістю, що і є однією з головних проблем на підприємствах, адже такий підхід зумовлює завищення валюти балансу і фактично здійснює вплив на величину отриманого прибутку (збитку). Суб'єкти малого підприємництва, формуючи резерв сумнівних боргів, мають можливість цілеспрямовано здійснювати вплив загалом на фінансовий стан підприємства, зокрема і на розмір отриманого прибутку (збитку) за звітний період.

На сучасному етапі досить суттєвою та актуальною проблемою є те, що у нормативно-правових актах немає жодної інформації щодо класифікації фінансових результатів [11]. Ця проблема має пряме відношення до обліку фінансових результатів суб'єктів малого підприємництва, адже наявність класифікаційної системи дала б можливість малим підприємствам створювати ефективні інформаційні облікові моделі, метою яких є забезпечення користувачів релевантною інформацією. Це, своєю чергою, призвело б до підвищення рівня аналітичності інформації та вдосконаленню обліку та звітності.

Класифікація фінансових результатів має відповідати як мінімум двом принципам: перший – вона повинна мати теоретичне обґрунтування; другий – її використання на практиці визначається виробничою необхідністю.

У результаті дослідження механізму контролю над розподілом фінансових результатів за видами діяльності ми дійшли висновку щодо існування певної невідповідності між назвами рахунків, видами діяльності та їх змістом, що спричинено розбіжностями між визначенням видів діяльності у НП(С)БО 1 [12] та Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій [13].

Оскільки документами, у яких бухгалтери на малих підприємствах відображають інформацію щодо ведення обліку фінансових результатів, є складені в довільній формі довідки або розрахунки, доцільним буде розроблення для них певної типової форми бухгалтерської довідки-розрахунку. Використання такої бухгалтерської довідки-розрахунку при відображенні будь-якої інформації щодо фінансових результатів на малому підприємстві забезпечить аналітичність та наочність інформації, а також знизить кількість порушень та помилок, які могли б виникнути у працівників відділу бухгалтерії.

На практиці таку бухгалтерську довідку-розрахунок також можна застосувати під час здійснення своєрідного контролю за формуванням, використанням та розподілом в бухгалтерському обліку фінансових результатів та складанням ф. № 2-м «Звіт про фінансові результати». Для його заповнення бухгалтерам необхідно здійснювати записи по рахунках доходів і витрат відповідно до даних, які відображено у регістрах синтетичного обліку.

Усі малі підприємства, які мають за мету здійснювати детальний контроль за розподілом фінансових результатів, а також для покращення аналітичності їх бухгалтерського обліку, повинні використовувати форму внутрішньої звітності «Звіт про розподіл прибутку (покриття збитку)», у якій характеризують розподіл прибутку або джерела покриття отриманих збитків. Цей документ використовується під час складання фінансової звітності, а також для прийняття рішень управлінським персоналом. Форма може використовуватися двома способами: як додаток до фінансової звітності підприємства або шляхом додавання його суттєвих показників до Звіту про фінансові результати.

Слід зазначити, що сучасні комп'ютерні технології дають змогу підприємствам систематизувати, накопичувати та узагальнювати дані про одержані доходи і понесені витрати. Вдосконалення системи управління шляхом використання комп'ютерної техніки та впровадження програмних продуктів дозволить малому підприємству покращити та підвищити ефективність вирішення проблеми аналітичного обліку доходів, витрат та фінансових результатів за допомогою широких можливостей у виборі номенклатури аналітичних об'єктів та можливості отримання інформації стосовно доходів, витрат та фінансових результатів за який завгодно звітний період.

Проблемою впровадження нових автоматизованих програм є потреба в значних фінансових інвестиціях для їх закупівлі та наявність висококваліфікованого персоналу, який має навички роботи з такими програмами. Це зумовлює значні витрати і підприємство повинно оцінити свої фінансові можливості, щоб у майбутньому не зазнати збитку від таких інвестицій.

Сьогодні на ринку інформаційних технологій представлені різні програмні продукти, що відрізняються за своєю конфігурацією та ціною. Так, для часткової автоматизації обліку малих підприємств в умовах дефіциту фінансових ресурсів доцільним є використання програми Microsoft Excel. Ця програма є досить простою в експлуатації, адже не потребує додаткової підготовки фахівців. За допомогою Microsoft Excel бухгалтер малого підприємства може здійснювати елементарні розрахунки, формувати рисунки або створювати діаграми. Перевагою Microsoft Excel є можливість здійснення розрахунків за допомогою формул та побудова рівнянь тренду для прогнозування результатів діяльності підприємства у майбутніх періодах.

Також Microsoft Excel дає можливість формувати фінансову звітність. Слід зазначити, що у бухгалтерів часто виникає потреба в дублюванні інформації у формах та бланках під час заповнення звітності чи складання первинних документів, що спричиняє зниження їх зацікавленості до роботи. За допомогою Microsoft Excel бухгалтери можуть формувати шаблони, що будуть містити: текст, дати, числові дані тощо. Позитивним у використанні таких шаблонів є скорочення часу на підготовку документу та підвищення ефективності роботи працівників.

Ще одним програмним продуктом, що застосовується для автоматизації обліку на підприєм-

ствах малого та середнього бізнесу є інформаційна система «БЕСТ». В цій програмі у Книзі обліку господарських операцій в хронологічному порядку містяться усі записи на рахунках, а визначення фінансового результату діяльності підприємств відбувається при використанні модулів виробництва, управління закупівлями та продажем.

Зовсім нещодавно на ринку українських програмних продуктів з'явилась нова програма, адаптована для ведення бухгалтерського та податкового обліку на середніх та малих підприємствах – «MASTER:Бухгалтерія». Ця програма складається з функціональних модулів, що забезпечують здійснення обліку операцій. Програма автоматизує усі напрями бухгалтерського та податкового обліку, формуючи цілісну систему. Однак варто зазначити, що вартість «MASTER:Бухгалтерія» не є найнижчою на ринку українських програмних продуктів та залежить від версії програми, що використовуватиме підприємство, модулів, що будуть підключатися та кількості працівників, що будуть працювати у системі. Одна з головних переваг «MASTER:Бухгалтерія» – це можливість перенесення потрібної інформації з інших інформаційних програм для ведення бухгалтерського та податкового обліку, включаючи ті, що потрапили під санкції.

Все-таки застосування новітніх технологій та програмних продуктів для бухгалтерського

обліку фінансових результатів та їх розподілу дало б можливість знизити трудомісткість певних операцій, приймати безпомилкові управлінські рішення та досягати конкурентоспроможності підприємства.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна стверджувати, що фінансовий результат діяльності підприємств є одним із основних показників, що характеризують ефективність його господарювання. Важливим для ведення бухгалтерського обліку фінансових результатів та їх розподілу на малому підприємстві є раціональний вибір облікової політики, адже правильна організація обліку забезпечує формування достовірної інформації. Управлінський персонал на малому підприємстві повинен зосереджувати увагу на формуванні прибутку підприємства та здійснювати контроль за правильністю його визначення. Достатньо поширеним явищем на сучасних етапах розвитку економіки в державі є зловживання і застосування різноманітних методів для зменшення обсягу отриманого доходу на підприємстві для скорочення обсягів податків, які підлягатимуть до сплати. Такі дії є протиправними та їх наслідки завжди будуть негативними для підприємств. Запропоновані шляхи вдосконалення бухгалтерського обліку фінансових результатів на малих підприємствах забезпечать контроль фінансових результатів та прийняття результативних управлінських рішень.

Список літератури:

1. Боцьора Л.О. Фінансовий механізм розвитку малого підприємництва в Україні: автореф. дис ... канд. економ. наук : 08.00.08. Львів, 2015. 20 с.
2. Бердар М.М. Організаційно-методичні аспекти бухгалтерського обліку доходів і фінансових результатів підприємства. *Збірник наукових праць «Формування ринкових відносин в Україні»*. 2011. № 6(121). С. 161–164.
3. Знамеровська Т.М., Халевицька Т.Г. Фінансові результати діяльності: сутність, порядок формування та відображення в обліку. *Аграрний вісник Причорномор'я*. 2014. № 75. С. 84–86.
4. Карп'як Я.С. Організація бухгалтерського обліку витрат, доходів і фінансових результатів суб'єкта господарювання. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 794. С. 172–180.
5. Коришко Н. Організація обліку фінансових результатів суб'єктів підприємницької діяльності. *Збірник наукових праць «Економічний аналіз»*. 2010. № 6. С. 84–86.
6. Костенко Ю.О. Шляхи вдосконалення обліку фінансових результатів діяльності підприємства. *Вісник Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*. 2016. № 3(2). С. 93–99.
7. Дорогань Л.О. Основні напрями оцінки фінансових результатів аграрних підприємств. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2011. № 2(1). С. 105–108.
8. Тесленко Т.І., Конькова Н.В. Облік фінансових результатів: проблеми та шляхи вдосконалення. *Бізнес-інформ*. 2013. № 4. С. 356–360.
9. Назаренко О.В., Лукаш Р.В. Фінансові результати: сутність та особливості організації бухгалтерського обліку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 22. С. 19–25.
10. Білик М.Д., Білик Т.О. Фінансові результати діяльності малих підприємств: оцінка та прогнозування : монографія. Київ : ТОВ «ПанГот», 2012. 280 с.
11. Собченко Т.С., Гнесь О.П. Обліково-аналітичне забезпечення управління фінансовими результатами суб'єктів малого підприємництва. *Молодий вчений*. 2017. № 10(50). С. 1054–1059.
12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва»: Наказ Міністерства фінансів України від 25 лютого 2000 р. № 39 / Міністерство фінансів України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00> (дата звернення: 18.03.2019).
13. Сарапіна О., Кутишенко Я. Вдосконалення обліку фінансових результатів. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2014. Вип. 2. С. 101–104.
14. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 07 лютого 2013 р. № 73 / Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення: 18.03.2019).
15. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій: Наказ Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 р. № 291 / Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99/ed20111209> (дата звернення: 18.03.2019).

References:

1. Botsora L.O. (2015). Finansovyy mexanizm rozvytku malogo pidpriemnyctva v Ukraini [Financial mechanism of small business development in Ukraine] (Candidate's thesis). Lviv : *Publishing House of the Ivan Franko National University*.
2. Berdar M.M. (2011). Organizacijno-metodychni aspekty buchgalterskogo obliku doxodiv i finansovykh rezultativ pidpriemstva [Organizational-methodical aspects of accounting for revenues and financial results of the enterprise]. *Collection of scientific works "Formation of market relations in Ukraine"*, no. 6(121), pp. 161–164.
3. Znamerovskaya T.M., Khalevitskaya T.G. (2014). Finansovi rezultaty diyalnosti: sutnist, porjadok formuvannya ta vidobrazhennya v obliku [Financial results of activity: the essence, the order of formation and reflection in the accounting]. *Agrarian journal of the Black Sea Region*, no. 75, pp. 84–86.
4. Karpyak Y.S. (2014). Organizaciya buchgalterskogo obliku vitrat, doxodiv i finansovykh rezultativ sub'yekta gospodaryuvannya [Organization of entity's expenses, revenues and financial results accounting for]. *Journal of Polytechnic National University*, no. 794, pp. 172–180.
5. Koryshko N. (2010). Organizaciya obliku finansovykh rezultativ sub'yektiv pidpriemnyckoi diyalnosti [Organization of subjects of entrepreneurial activity financial results accounting for]. *Collection of scientific works "Economic analysis"*, no. 6, pp. 84–86.
6. Kostenko Y. (2016). Shlyachi udoskonalennya obliku finansovykh rezultativ diyalnosti pidpriemstva [The ways of improvement of company's financial results accounting for]. *Journal of Kharkiv National Automobile and Highway University*, no. 3(2), pp. 93–99.
7. Dorogan L.O., Doroshenko A.P. (2011). Osnovni napriamy otsinky finansovykh rezultativ ahrarnykh pidpriemstv [Main directions of financial results of agrarian enterprises estimation]. *Scientific works of the Poltava State Agrarian Academy*, no. 2(1), pp. 105–108.
8. Teslenko T.I., Konkova N.V. (2013). Oblik finansovykh rezultativ: problemy ta shliakhy vdoskonalennia [Accounting for financial results: problems and ways of perfection]. *Biznes-inform*, no. 4, pp. 356–360.
9. Nazarenko O.V., Lukash R.V. (2018). Finansovi rezultaty: sutnist ta osoblyvosti orhanizatsii bukhgalterskoho obliku [Financial results: the essence and features of the accounting organization]. *Investments: practice and experience*, no. 22, pp. 19–25.
10. Bilyk M.D., Bilyk T.O. (2012). Finansovi rezultaty diialnosti malykh pidpriemstv: otsinka ta prohozuvannya [Financial results of the small enterprises activity: estimation and forecasting]. Kyiv : TOV "PanTot". (in Ukrainian)
11. Sobchenko T.S., Hnes O.P. (2017). Oblikovo-analytychne zabezpechennia upravlinnia finansovymy rezultatamy subiektiv maloho pidpriemnytstva [Accounting and analytical support of management of small business entities' financial results]. *Young Scientist*, no. 10(50), pp. 1054–1059.
12. Polozhennia (standart) bukhgalterskoho obliku 25 "Finansovyi zvit subiektiv maloho pidpriemnytstva", zatv. nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 25.02.2000 r. № 39 [Regulation (standard) of accounting 25 "Financial report of a small business entity", approved by the decree of the Ministry of Finance of Ukraine dated February 25, 2000 No 39]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00> (in Ukrainian)
13. Natsionalne polozhennia (standart) bukhgalterskoho obliku 1 "Zahalni vymohy do finansovoi zvitnosti", zatv. nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 07.02.2013 r. № 73 [National standard for accounting "General requirements to financial reporting", approved by the decree of the Ministry of Finance of Ukraine dated February 07, 2013 No 73]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (in Ukrainian)
14. Sarapina O., Kutysenko Y. (2014). Vdoskonalennia obliku finansovykh rezultativ [Improvement the accounting for financial results]. *International collection of scientific works*, vol. 2, pp. 101–104.
15. Instruktsiia pro zastosuvannya Planu rakhunkiv bukhgalterskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii, zatv. nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30.11.1999 r. № 291 [Instruction on the Plan of Accounts application of Accounting for Assets, Capital, Commitments and Business Operations of Enterprises and Organizations, approved by the decree of the Ministry of Finance of Ukraine dated November 30, 1999 No 291]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99/ed20111209> (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-90>

УДК 339.138

Войнич Л.Й.

Львівський національний аграрний університет

СТРАТЕГІЧНИЙ МАРКЕТИНГ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОЇ БІЗНЕС-МОДЕЛІ

Анотація. У статті розглянуто основні питання практичного застосування методів стратегічного маркетингу за сучасних умов ведення бізнесу. Головною метою написання статті є обґрунтування проблем стратегічного маркетингу та розробка сучасної бізнес-моделі організації з урахуванням сучасних концепцій маркетингу. Здійснена спроба пошуку нових підходів до реалізації стратегічного маркетингу із врахуванням стратегії блакитного океану. Основним завданням стратегічного маркетингу повинно стати забезпечення гуманізації процесів, управляє всіма бізнес-процесами в ім'я клієнта, враховуючи його потреби та бажання.

Ключові слова: ринок, стратегічний маркетинг, соціальна економіка, попит та пропозиція, бізнес-модель.

Voinycha Liliya

Lviv National Agrarian University

STRATEGIC MARKETING AS THE BASIS OF MODERN BUSINESS MODELS

Summary. The article deals with the main issues of practical application of strategic marketing methods in modern business conditions. The main purpose of this article is to substantiate the problems of strategic marketing and the development of a modern business model, taking into account modern marketing concepts. An attempt is made to find new approaches to the implementation of strategic marketing, taking into account the strategy of the blue ocean. The main task of strategic marketing should be to ensure the humanization of processes, manages all business processes in the name of the client, taking into account his needs and desires. The basis of the modern business model should be a marketing strategy, which is to convey the goods to the consumer as much as possible taking into account market trends, price opportunities of the consumer, cultural factors and consumer needs. Through the transfer of attention from “the producer” to “the consumer”, the presiding segment of the business structure is the marketing segment, which consists of the proposal, customer relationships, sales channels and buyers, which is formed by analyzing the existing market and creating new value. Thus, we consider marketing not as one of the links of management, but as the main engine of production and growth of the company as such. The manager, who managed finance, personnel and production, now manages all business processes in the name of the client, taking into account his needs and desires. This is the goal of a modern organization that professes marketing philosophy. It is marketing that is designed to link all structural units and focus them on the implementation of the main goal of the company – making a profit through customer satisfaction. Thus, we consider marketing not as one of the links of management, but as the main engine of production and growth of the company as such.

Keywords: market, strategic marketing, social economy, supply and demand, business model.

Постановка проблеми. Ринкова складова (як компонент середовища функціонування організації) – ґрунт для сучасної системи управління виробництвом. Вона представляє собою врахування попиту та вимог споживача як до кількісних, так і до якісних характеристик продукції. Підприємство буде успішне тільки тоді, коли буде орієнтуватися на споживача та на ринок в цілому. Маркетинг виступає як регулятор виробництва продукції та її збуту, а отже і ринкових відносин. Споживач ставить свої вимоги до продукту, змушуючи пристосовуватися до них виробників. Таким чином споживач стає диктатором умов на ринку. Створюється безперервний ланцюг впливу споживача на виробника та зворотного зв'язку у вигляді пристосування організацій. У цьому проявляється характерна риса маркетингу.

Особливості сьогодення пропонують нам масштабні зміни у всіх сферах життя не оминаючи інновації, що можуть бути використані у маркетинговій діяльності підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про наявність різноманітних досліджень з питань стратегічного маркетингу організації, його бізнес-одиниць, а також розробки стратегії та необхідних рішень. Дослідження було проведено різними вітчизняними та закор-

донними авторами, серед них: М. Бойко, О. Зубко [1], Н. Демчук, З. Румянцева, О. Єранкін [3], І. Бондар [2], С. Супрун [4] та інші.

Незважаючи на те, що вченими вирішено багато теоретичних, методологічних, практичних завдань, запропоновані підходи не дають однозначної відповіді на проблеми стратегічного маркетингу та способи їх вирішення, особливо в умовах соціально спрямованої економіки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Збільшення конкуренції на ринку товарів та послуг сприяє постійному удосконаленню та фінансуванню інструментів маркетингу з боку фірм, які націлені на збільшення ніші ринку. Таким чином маркетинг займає одну із основних позицій в розвитку підприємств. Швидко динамічна економіка України зумовлює необхідність посилення стратегічного напрямку діяльності вітчизняних підприємств. Концепція стратегічного маркетингу постає як передумова позитивного росту та розвитку підприємства в умовах ринкових економічних відносин.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є поглиблення теоретичних і методичних основ дослідження стратегічного маркетингу як ефективного ведення бізнесу та удосконалення сучасної моделі стратегічного маркетингу на глобальному рівні. Основним завданням для до-

сягнення поставленої мети є дослідження маркетингової діяльності організацій, що обумовлює необхідність вивчення і визначення всіх чинників, які впливають на всіх стадіях відтворення і визначають як умови її формування, так і особливості використання.

Виклад основного матеріалу. Більшість організацій в умовах перебудови нашої держави, ведення жорстких реформ та в умовах високої динамічності ринку усвідомлюють необхідність якісних організаційних змін. Однак організації жорстко стикаються з внутрішніми перешкодами, що заважають змінам. Перешкоди можуть бути політичними або такими, що виникли внаслідок глибоких розбіжностей або структурного відособлення, яке поглиблює внутрішню напругу та розбрат в організації. Це і мотиваційні перешкоди, бо персонал зосереджується на насущному, їм бракує енергії, пристрасті та запалу для справжніх змін.

Напряма на соціалізацію бізнесу виступає як одна з основних складових ефективного ведення власної справи у ринковому середовищі України. Проте напрям на соціалізацію бізнесу доволі складний. Кістяк бізнесу складають безліч складових, від яких залежить кінцевий результат: організаційна структура, технологія виробництва, мета, місія тощо. Однак, у зв'язку із процвітанню інформаційного суспільства та стрімкого розвитку технологій концентрація уваги повинна бути на таких складових, які орієнтуються на стратегічний розвиток. Від так, фундамент ефективного бізнесу, на нашу думку, складають:

- концепція бізнесу – широке формулювання організації як цілісного бізнесу;
- стратегічна місія – широка вимірна мета, до якої повинно дійти підприємство у кінці планового періоду;
- ключова стратегія – кінцева мета, яку має досягнути підприємство на обраному ринку.

Відповідно до універсальної побудови бізнес моделі Е. Фламгольца, планування запуску та розвитку бізнесу слід розглядати у такій послідовності, що на початку стоїть фундамент бізнесу, описаний вище, з наступною розробкою відповідно до стратегії таких складових бізнесу як:

1. Визначений власний ринок. Працювати для всіх на сьогоднішній день неможливо. У кожного прошарку населення різні вимоги до якості та сервісу, різні смаки, різна цінова категорія. Потрібно знайти чіткого споживача та знати його потреби, його фінансові можливості щодо вашого продукту, особливості та вимоги до обслуговування тощо.

2. Розроблені відповідні товари і (або) послуги. Товар чи послугу моделюєте відповідно до можливостей та потреб вашого споживача, причому якість продукції на пряму залежить від цінних можливостей споживача.

3. Знайдені відповідні ресурси, потрібні для діяльності підприємства. Після відповіді на головні питання: «що я роблю», «для кого роблю», «який продукт я роблю» чітко розуміємо які ресурси для цього потрібні: гроші, основні фонди, люди, компетенції, технології.

4. Розроблена операційна система, необхідна для щоденного функціонування підприємства. До трьох попередніх відповідей додається відповідь

на нове питання «які ресурси необхідні і які є», значить можна формувати операційні процеси: виробництво товару чи послуги, фінансову схему і бухгалтерію, маркетинг і продажі, персонал.

5. Розроблена управлінська система, яка повинна забезпечувати діяльність фірми у довготривалому періоді. Знаючи своє виробництво можна переходити до відповіді на питання «яких керівників мені потрібно?», «як вести планування?», «як планувати розвиток і розширення?», «як я буду управляти бізнесом?».

6. Розроблена і ефективно діюча корпоративна культура підприємства. Саме ключова стратегія відіграє головну роль у бізнес середовищі на сьогоднішній день. Враховуючи ряд перелічених факторів впливу на бізнес, головним стержнем стратегії повинен бути стратегічний маркетинг.

Відповідно до етапів планування бізнесу, після вищесказаних маніпуляцій, ми будемо спостерігати готову бізнес – машину з певною структурою, що задовольняє потреби як виробника, так і споживача, однак в основі буде стояти людина, її потреби та бажання. Тут ми можемо бачити такі складові як: ключові види діяльності, ключові партнери, ключові ресурси, структура витрат, потоки доходів, покупці, канали збуту продукції, пропозиція та взаємозв'язки з клієнтами. Саме з таких клаптиків складається кожен бізнес, незалежно від того, виробництвом якого виду продукції він займається. Однак варто розширити горизонти можливостей. Варто виходити на нові межі розуміння цінності/витрат. Необхідно думати про речі, про які не думають організації, зосереджені виключно на конкуренції в наявному ринку. Такі організації виходять на фундаментально інший рівень, що дозволяє їм побачити і зрозуміти можливості, ризикувати у свіжий та інноваційний спосіб. Наочно, бізнес-структуру можна побачити на рисунку 1.

Перший блок – ключові партнери, тобто він описує ймовірних постачальників і партнерів, без яких ваша бізнес-модель не може існувати. Так як підприємство – відкрита система, вона не може існувати без взаємодосин з іншими суб'єктами бізнесу. Можна виділити чотири основні типи партнерських відносин: співпраця з неконкуруючими компаніями, стратегічне партнерство з компанією-конкурентом, спільне підприємство для запуску нових бізнес-проектів, відносини типу «постачальники-виробник». Зазвичай, найбільшого поширення набувають відносини типу «постачальник-виробник», окрім того, саме кількість поставок виробничого ресурсу компаніями-постачальниками за одиницю часу зростає. Це пояснюється переходом компаній до виробництва продукції за принципом «just in time», коли ресурс поставляється кожного операційного циклу без його складування задля економії витрат на зберігання. Другий блок – ключова діяльність фірми, яка й забезпечує прибуток. Блок описує дії, які необхідні для реалізації бізнес-моделі. Це найважливіші дії, без яких робота компанії неможлива. Тут основними видами діяльності є безпосередньо виробництво, вирішення проблем (консалтинг) та формування мережі, платформи виробництва. Наступний блок складає пропозиція цінності, який відповідає на такі питання як: Яку цінність

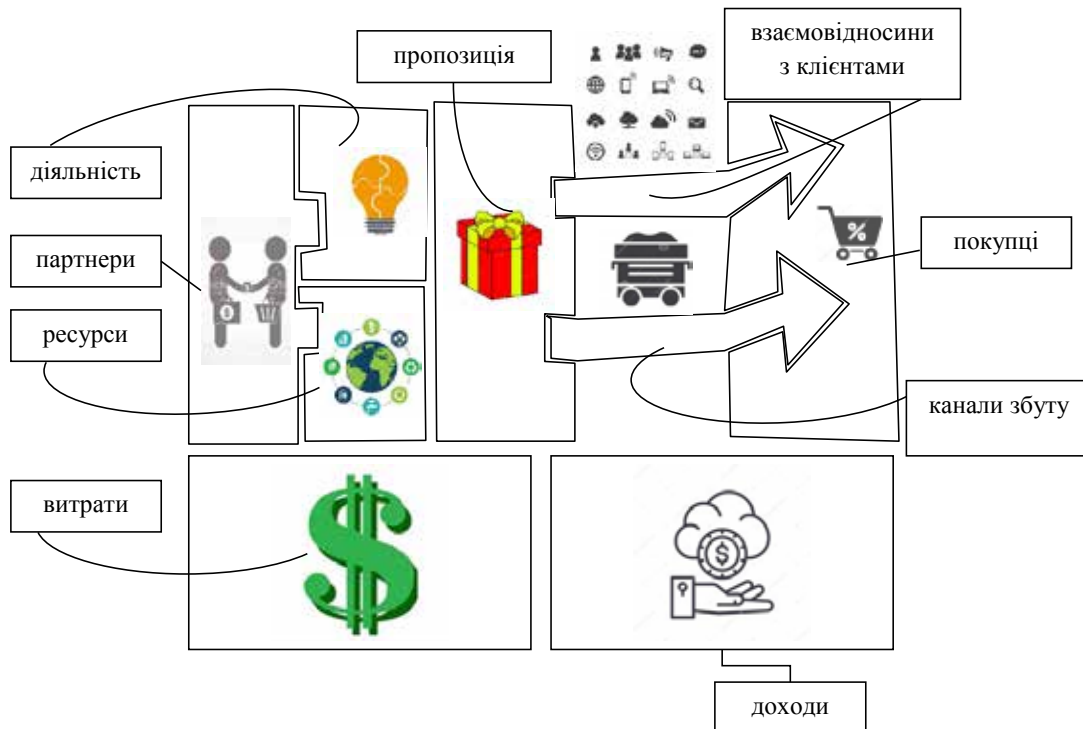

Рис. 1. Структура бізнес-моделі

ми приносимо покупцеві? Які проблеми клієнта ми вирішуємо? Які потреби клієнтів ми задовольняємо? Цей блок становить основу блакитного океану, тобто новостворену цінність, яка приносить новий сектор споживачів. Четвертий блок описує типи відносин, які компанія встановлює з окремими сегментами покупців. Загалом можна виділити такі типи відносин: персональна підтримка, самообслуговування, автоматизоване обслуговування, спільне створення цінності. В цьому пункті необхідно відобразити ступінь відповідності пропонованого продукту або послуги очікуванням клієнтів. Якщо якість не відповідає очікуванням клієнтів, то, крім праці над його підвищенням, можна проводити альтернативну політику, наприклад, коригувати цінову політику або позиціонування. Окремий блок представляє собою ключових клієнтів, з одного боку сталих, а з іншого – новостворених, залучених до співробітництва за допомогою новоствореної цінності. Від вибору цільової аудиторії залежать інші аспекти проектування моделі. Необхідно чітко визначити для кого розробляється чи продається продукт – це хрестоматійне твердження. Однак існують такі типи проектів, цільову аудиторію яких не можна зрозуміти відразу, а в деяких випадках робити це навіть небезпечно, тому можуть виникнути рамки, що обмежують розвиток проекту. Сегментація клієнтів працює більшою мірою на розвинених ринках ніж на нових. Для виробництва товару – потрібні активи, які й займають окреме місце у структурі бізнесу. Цей блок включає в себе найбільш важливі ресурси, необхідні для функціонування бізнес-моделі. Основні з них – матеріальні ресурси, інтелектуальні ресурси, персонал, фінанси. Крім усього іншого, важливо вказати ті ресурси, які допомагають просувати продукт. Ними можуть

бути бренд, технологія тощо. Сьомий блок – канали збуту продукції. Тут ми повинні вибрати такі канали збуту, які б забезпечували найширше охоплення ринку та зворотній зв'язок. На нашу думку на сьогоднішній день, в епоху турбовидного поширення цифрової інформації та усіх маніпуляцій з нею, найефективніше використовувати цифровий тип зв'язку з клієнтами з використанням всесвітньої мережі Інтернет. І останній блок – структура витрат. Він описує витрати, пов'язані з функціонуванням бізнес-моделі.

На нашу думку, через перенесення уваги з «виробника» до «споживача», головуючим сегментом структури виступає сегмент маркетингу, що складається з пропозиції, взаємовідносин з клієнтами, каналів збуту та покупців, який формується шляхом аналізу існуючого ринку та створенням нової цінності. Задля збереження переваг компанії та просування на ринку, підприємству необхідно не лише аналізувати існуючі потреби, але й планувати, виробляти стратегію кожного виду діяльності та напрям подальшого розвитку. Від так, стратегічний маркетинг полягає в аналізі потреб фізичних осіб і організацій на базі дослідження еволюції цільових ринків (існуючих і потенційних) і або їх сегментів [6]. Проаналізувавши Стратегію блакитного океану Кім В. Чана, зазначаємо, що саме створення блакитного океану виступає основним катализатором виходу галузі на шлях зростання й збільшення прибутку [5]. Тут маркетингове управління і виявляється у створенні океанів без різкої конкуренції. Аналізуючи потреби ринку, ми створюємо щось суміжне з тим, що існує на сьогодні, нав'язуючи тим самим потреби споживачу, які згодом будуть виступати як такі, що не потребують представлення. Проте нав'язування потреб не слід ототожнювати з новими техноло-

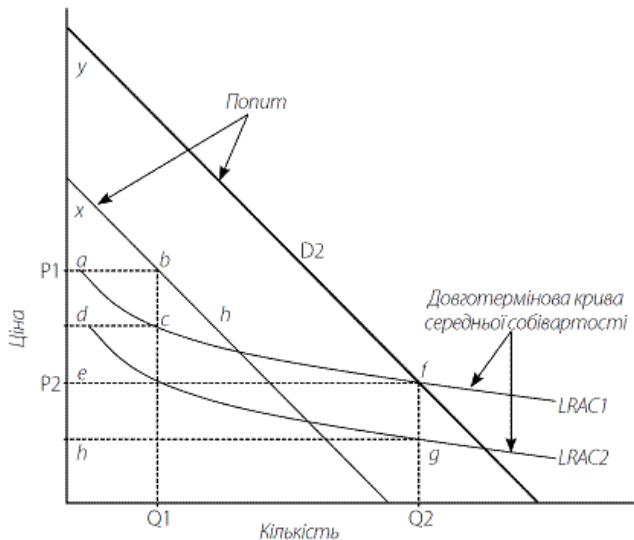

Рис. 2. Ринкова динаміка новації цінності

гіями. Головною прикметною ознакою блакитних океанів радше є новація цінності – новація, пов'язана з тим, що цінують покупці.

На ринку, де існує безліч конкурентів ринкова динаміка новації цінності діаметрально протилежна традиційній практиці технологічної новації. Остання зазвичай призводить до високих цін, обмежує доступ і початково націлена на «зняття вершків» з метою отримати винагороду за новинки і лише пізніше дозволяє знизити ціни й витрати, прагнучи утримати частку ринку й протистояти послідовникам. Однак у світі неконкурентних, але необхідних товарів, як-от знання та ідеї, що мають потенціал економії від масштабу, навчання й зростання доходів, важливість обсягу, ціни і вартості виростає до небувалої величини. За таких умов компанії вигідно від самого початку залучити масу цільових покупців і збільшувати розміри ринку, пропонуючи велику цінність за доступними їм цінами.

Як показано на рис. 2, новація цінності радикально збільшує привабливість товару, зміщуючи криву попиту з D1 на D2. Ціна призначається виходячи зі стратегії та, як у прикладі зі Swatch, зміщується з P1 до P2, щоб залучити на розширений ринок масу покупців. Це збільшує продажі з Q1 до Q2 і створює велику впізнаваність бренда завдяки безпрецедентній цінності.

Стратегія блакитного океану націлена не на обмеження виробництва продукції за високими цінами, але скоріше на створення нового попиту

завдяки стрибку цінності для покупців за доступною ціною. Це створює потужний стимул не лише до початкового скорочення витрат до мінімально можливого рівня, а й до постійного підтримання їх на тому самому рівні, щоб створювати перешкоди для потенційних наслідувачів. У цьому випадку покупці виграють, а суспільство користується з переваг, які має в собі підвищена продуктивність. Таким чином, виникає навзаєм вигідний сценарій. Прорив у цінності йде на благо як покупцям і компаніям, так і всьому суспільству в цілому.

Висновки і пропозиції. Створення бізнесу веде за собою ряд проблемних питань, що потребують регулярного вирішення. Однією з ключових проблем виступає надмірна конкуренція на ринку, а нерідко і монополія. Ми пропонуємо використовувати принципи ведення бізнесу, що пропонує В. Чан Кім у праці «Стратегія блакитного океану» і підтримуємо що: «Конкуренція не мусить бути в центрі стратегічного мислення». Ми підкреслюємо, що підвалинами стратегії повинний бути клієнт, а не конкуренція. Тобто першим кроком новоствореного бізнесу – це створення такого товару, що притягне за собою нових клієнтів через цінність, що несе в собі сам товар. Тут має місце своєрідне нав'язування попиту в споживачів.

Фундаментом сучасної бізнес-моделі повинна стати маркетингова стратегія, яка полягає у донесенні товару до споживача максимально враховуючи тенденції ринку, цінові можливості споживача, культурні фактори та потреби споживача. Через перенесення уваги з «виробника» до «споживача», головуючим сегментом структури бізнесу виступає сегмент маркетингу, що складається з позиції, взаємовідносин з клієнтами, каналів збуту та покупців, який формується шляхом аналізу існуючого ринку та створенням нової цінності. Таким чином ми розглядаємо маркетинг не як одну з ланок управління, а як головний двигун виробництва та росту фірми як такої.

Менеджер, який управляв фінансами, персоналом і виробництвом, тепер управляє всіма бізнес-процесами в ім'я клієнта, враховуючи його потреби та бажання. Це мета сучасної організації, котра сповідує маркетингову філософію. Саме маркетинг покликаний зв'язати всі структурні підрозділи і націлити їх на реалізацію головної мети компанії – одержання прибутку через задоволення потреб клієнта. Таким чином ми розглядаємо маркетинг не як одну з ланок управління, а як головний двигун виробництва та росту фірми як такої.

Список літератури:

1. Бойко М., Зубко О. Стратегічний маркетинг: базові принципи та пріоритети розвитку. *Вісник КНТЕУ*. 2015. № 1. С. 46–55.
2. Демчук Н., Мовчан Т. Конкурентоспроможність підприємств як індикатор рівня економічної безпеки. *Науковий вісник ХДУ*. 2016. Випуск 18. С. 63–67.
3. Єракін О. Управління підприємствами АПК України на основі сучасних концепцій маркетингу. *Формування ринкової економіки*. 2015. С. 99–110.
4. Супрун С., Стратійчук В. Етапи формування міжнародної маркетингової стратегії підприємств. *Молодий вчений*. 2016. № 8(35). С. 39–42.
5. Kim W. Chan. Blue ocean strategy: how to create uncontested market space and make competition irrelevant / W. Chan Kim, Renee Mauborgne. Expanded edition. Boston : Harvard Business School Publishing, 2015, 288 p.
6. Ламбен Ж.-Ж. Менеджмент, орієнтований на ринок / Ж.-Ж. Ламбен, Р. Чумпінс, І. Шулінг. СПб. : Питер, 2011. 718 с.

References:

1. Boyko M., Zubko O. Strategic marketing: basic principles and priorities of development. *Bulletin of KNTEU*. 2015. No. 1. P. 46–55.
2. Demchuk N., Movchan T. Competitiveness of enterprises as an indicator of the level of economic security. *Scientific journal of Kherson state University*. 2016. Issue 18. P. 63–67.
3. Irkin O. Management of agricultural enterprises of Ukraine on the basis of modern concepts of marketing. *Formation of market economy*. 2015. P. 99–110.
4. Suprun S., Stratiychuk V. Stages of formation of the international marketing strategy of enterprises. *Young scientist*. № 8(35). 2016. P. 39–42.
5. Kim W. Chan. Blue ocean strategy: how to create uncontested market space and make competition irrelevant / W. Chan Kim, Renee Mauborgne. Expanded edition. Boston : Harvard Business School Publishing. 2015, 288 p.
6. Lamben Same J. Management, market-oriented / well. J. Lambo, R. Chumpitaz, I. Suling. SPb. : Piter, 2011. 718 p.

ВПЛИВ НЕПРЯМОГО МЕТОДУ СКЛАДАННЯ ЗВІТУ ПРО РУХ ГРОШОВИХ КОШТІВ НА ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Анотація. Детальне дослідження самих високоліквідних активів, як грошові кошти, необхідне для формування чіткої і коректної інформаційної бази. Зведена інформація міститься у такій формі фінансової звітності, як Звіт про рух грошових коштів. У статті досліджено особливості непрямого методу складання Звіту про рух грошових коштів шляхом отримання чистого руху грошових коштів методом коригування чистого прибутку. Визначено, як інформація Звіту про рух грошових коштів впливає на прийняття управлінських рішень підприємством та на думку зовнішніх користувачів. Авторами обґрунтовані переваги та недоліки даного методу, проведено порівняльну характеристику непрямого методу з прямим. Визначені інформаційні потреби користувачів відповідно до статей руху коштів у результаті операційної діяльності. Зокрема, запропоновані шляхи удосконалення складання Звіту про рух грошових коштів з більш детальнішим аналізом його статей та впливом на управління.

Ключові слова: непрямий метод, управління, грошові кошти.

INFLUENCE OF THE IMMEDIATE METHOD OF COMPREHENSION OF CASH FINANCIAL STATEMENTS FOR ADMINISTRATION OF ADMINISTRATIVE DECISIONS

Summary. A detailed study of the most highly liquid assets, as cash, is needed to formulate a clear and correct information base. Cash flow, settlement operations are reflected in a large number of primary and consolidated accounting documents. For external users and management personnel of the enterprise, the consolidated information contained in this form of financial statements, such as the Cash Flow Statement, is essential. Since this report contains two methods of filling, the article explores the features of the indirect method of drawing up the Cash Flow Statement. Also, the article describes ways to obtain a net cash flow by adjusting net profit. It is determined how the information of the Cash Flow Statement affects the adoption of management decisions by the management of the enterprise and the opinion of external users. Many scientific studies are devoted to the value of money in the activities of the enterprise, therefore, the article devotes some attention to the introduction of cash equivalents for a more reliable assessment of the financial condition of the enterprise. Also identified are the main information blocks in the articles of the Cash Flow Statement by an indirect method for analyzing the ability to generate positive cash flows. The authors substantiate the advantages and disadvantages of this method, the comparative characteristics of the indirect method with a straight line are carried out. The information needs of users are defined in accordance with the articles of the movement of funds as a result of operating activity. In particular, ways of improving the compilation of the Cash Flow Statement are proposed, with a more detailed analysis of its articles and the impact on management.

Keywords: indirect method, management, cash.

Постановка проблеми. Питання управління підприємством, ризики ведення господарської діяльності, прийняття раціональних рішень та забезпечення інформацією внутрішніх і зовнішніх користувачів, завжди стояли на першому місці. Зовнішні користувачі фактично можуть знайти інформацію із даних фінансової звітності про фінансовий стан підприємства, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за попередній та звітний періоди. В своїй основі фінансова звітність є фактично кінцевим результатом облікового процесу, який систематизує і узагальнює дані про діяльність суб'єктів господарювання, а також дає можливість на основі певних показників здійснити аналіз результатів діяльності для прийняття управлінських рішень.

Самими високоліквідними активами підприємства є грошові кошти та їх еквіваленти, які потребують постійного контролю та повного відображення у фінансовій звітності. Інформацію про стан та рух грошових коштів можна знайти у відповідних формах фінансової звітності суб'єктів господарювання.

1. У «Балансі (Звіті про фінансовий стан)» – міститься інформація про наявність грошових коштів на початок та кінець звітного періоду. Це дає можливість визначити величину їх зміни, платоспроможність, ліквідність та інвестиційну привабливість підприємства.

2. У «Звіті про фінансові результати (Звіті про сукупний дохід)» відображено не суми грошових коштів, а лише суму нарахованих доходів та витрат, їх структуру, а також отриманий протягом звітного періоду чистий прибуток (який враховується при складанні Звіту про рух грошових коштів за непрямим методом).

3. У «Звіті про рух грошових коштів», який більш детально відображає інформацію про надходження та витрачання коштів у звітному періоді за операційним, інвестиційним та фінансовим напрямками діяльності підприємства.

4. У «Примітках до річної фінансової звітності» знаходимо більш детальну інформацію в розрізі об'єктів, як готівкові кошти, кошти на рахунках у банку, інші рахунки в банку, грошові кошти в дорозі та еквіваленти грошових коштів.

Актуальність даної статті зумовлена тим, що зовнішніх користувачів бухгалтерської інформації цікавить, в першу чергу, стан та рух грошових коштів, маневреність грошовими потоками та основні джерела надходження й витрачання грошових коштів. Оскільки, основною є операційна діяльність, то основними питаннями можуть бути: реалізація необоротних активів, виробничих запасів, отримання кредитів, вчасність погашення дебіторської заборгованості, спрямованість грошей на розширення діяльності, погашення боргів (зобов'язань), тобто вміння підприємства ефективно і результативно управляти власними коштами.

Тому, для достовірного оцінення фінансового стану підприємства, його спроможності генерувати позитивні грошові потоки, необхідне вміння використовувати інформацію із даних Звіту про рух грошових коштів та пояснень до нього (управлінські звіти).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язанню теоретичних і методологічних питань формування, аналізу, контролю та прогнозування фінансової звітності присвячені дослідження вітчизняних вчених як: Ф.Ф. Бутинця, Ю.А. Вериги, С.В. Голова, М.Я. Дем'яненко, М.В. Корягіна, В.В. Сопко, В.Д. Слободян, Б.Ф. Усач та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Значні напрацювання багатьох вчених є суттєвими і глибокими, але потреби в інформації про стан та маневреність грошовими коштами постійно зростають, що дає можливість ще більше уваги приділяти питанню обліково-інформаційного забезпечення управління грошовими коштами та й потоками в цілому.

Мета статті. Узагальнення і систематизація теоретичних знань щодо особливостей складання Звіту про рух грошових коштів за непрямим методом, визначення його переваг та недоліків.

Виклад основного матеріалу. Поняття «фінансова звітність» досить складне і містить цілий комплект звітів для складання. Якщо основним і найвідомішим є Баланс, а найбільш важливим являється Звіт про фінансові результати, то найскладнішим є Звіт про рух грошових коштів. Відповідно до Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» він містить дві методики його складання – за прямим і непрямим методами.

Нагадаємо, що за НП(С)БО 1, Звіт про рух грошових коштів – це звіт, який відображає надходження і вибуття грошових коштів (грошей) протягом звітного періоду в результаті операційної, інвестиційної та фінансової діяльності [3].

Відповідно до МСБО 7 «Звіт про рух грошових коштів», значну увагу приділено не тільки інформації про грошові кошти, а й їх еквівалентів, якими є короткострокові, високоліквідні інвестиції, які вільно конвертуються у відомі суми грошових коштів і яким притаманний незначний ризик зміни вартості [4].

Отже, на нашу думку, можна відкоригувати визначення поняття «Звіт про рух грошових коштів», як звіт, який відображає надходження і вибуття грошових коштів та їх еквівалентів протягом звітного періоду в результаті операційної, інвестиційної та фінансової діяльності для забезпечення інформацією зовнішніх і внутрішніх

користувачів для прийняття ефективних управлінських рішень.

Як зазначено в МСБО 7:

по-перше, для користувачів інформації цікаві реальні фінансові можливості підприємства, тобто можливість генерувати власні грошові потоки;

по-друге, важливо визначити, з яких джерел і скільки грошей отримує підприємство та на які потреби їх витрачає, за якими статтями відбувається приплив/відплив грошових коштів;

по-третє, при використанні даного звіту разом з іншими формами фінансової звітності надасть інформацію, яка дає користувачам змогу оцінювати зміни в чистих активах суб'єкта господарювання, його фінансовій структурі (у тому числі ліквідність та платоспроможність), а також здатність впливати на суми та строки грошових потоків з метою пристосування до змінюваних обставин та можливостей;

по-четверте, інформація про грошові потоки є корисною, оскільки дає користувачам змогу розробляти моделі для оцінки та порівняння теперішньої вартості майбутніх грошових потоків різних суб'єктів господарювання [4].

Отже, для того, щоб розрахувати основні фінансові показники необхідно, перш за все, визначити який із методів складання Звіту про рух грошових коштів буде використовувати підприємство. Більшість підприємств Звіт про рух грошових коштів складають за прямим методом, але необхідно приділити увагу непрямому методу складання даного звіту. Відповідно до НП(С)БО 1 та МСБО 7 суб'єкти господарювання можуть складати Звіт про рух грошових коштів двома способами: прямим (за даними бухгалтерського обліку) та непрямим (з даних Балансу та Звіту про фінансові результати) методами.

Прямий метод складання звіту більш простий, підходить для складання всіх розділів (від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності).

Якщо підприємство бажає використовувати непрямий метод або його складання за даним методом є необхідним відповідно до вимог ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності, то він на нашу думку, є більш:

– доцільним і ефективним для фінансово-аналітичної служби для прогнозування і прийняття стратегічних управлінських рішень;

– актуальним при складанні фінансової звітності підприємствами, які використовують МСФЗ;

– інформаційним щодо операційної діяльності підприємства.

Особливість непрямого методу, полягає у тому, що чистий рух грошових коштів можна отримати шляхом коригування чистого прибутку. Тобто, чистий прибуток коригується на зміни, які відбуваються по залишках дебіторської заборгованості, кредиторської заборгованості, необоротних активів та інших статей балансу. Отже, для прийняття правильних управлінських рішень на основі даних Звіту про рух грошових коштів можна отримати досить широку інформацію (табл. 1).

Отже, управління грошовими коштами передбачає здійснення постійного аналізу їх руху, а також прогнозних розрахунків грошових потоків для запобігання проблем у подальшій діяльності.

Найбільш важливим аспектом управління грошовими коштами є мінімізація ризику їх не-

Обліково-інформаційне забезпечення користувачів інформацією про наявність і вибуття грошових коштів

Стаття Звіту про рух грошових коштів за непрямим методом	Обліково-інформаційне забезпечення користувачів
Прибуток (збиток) від звичайної діяльності до оподаткування	Інформація в розрізі витрат та доходів, понесених та отриманих від результатів операційної та інших видів діяльності (відповідно до Звіту про фінансові результати). Аналіз фінансових результатів підприємства до оподаткування (прибуток (збиток)).
Коригування на: – амортизацію необоротних активів	Інформація про амортизаційні відрахування, які були включені у витрати на виробництво продукції та надання послуг. Визначення швидкості знецінення та швидкості оновлення основних засобів. Підвищення ролі власних джерел фінансування інвестиційних проектів. Аналіз забезпеченості цільового використання амортизаційних відрахувань.
– збільшення (зменшення) забезпечень	Прогнозні оцінки стану забезпечень (витрати на оплату майбутніх відпусток, гарантійних забезпечень, додаткове пенсійне забезпечення, реструктуризацію та ін.). Інформація про цільове призначення, контроль за строками погашення. Аналіз забезпечень, які використовуються протягом звітного періоду. Аналіз невикористаних сум забезпечень.
– збиток (прибуток) від нереалізованих курсових різниць	Аналіз наслідків від зміни курсів у складі доходів або витрат підприємства. Аналіз впливу монетарних статей в іноземній валюті на стан грошових статей на дату балансу. Аналіз впливу наслідків змін валютних курсів на прибуток або збиток підприємства та визначення ризиків Аналіз класифікаційних ознак курсових різниць із впливом на фінансові результати
Збиток (прибуток) від неопераційної діяльності та інших негрошових операцій	Аналіз стану витрат та ризиків на дослідження і розробки. Аналіз втрат, доходів і ризиків від реалізації виробничих запасів та списання необоротних активів. Аналіз втрат від знецінення запасів. Аналіз стану сумнівних і безнадійних боргів та шляхи їх вирішення. Аналіз втрат від зменшення корисності активів, уцінки необоротних активів та фінансових інвестицій. Аналіз доходів від списання кредиторської заборгованості. Аналіз доходів від операційної оренди активів.
– фінансові витрати	Аналіз отриманих відсотків за користування кредитами, позиками, фінансовою орендою активів, виданими векселями тощо та інформація щодо порядку їх розподілу. Інформація про віднесення активів щодо розподілу на кваліфікаційні і некваліфікаційні.
– зменшення (збільшення) оборотних активів	Аналіз розміру дебіторської заборгованості за видами та визначення причин їх непогашення. Інформація про економічну природу фінансових операцій (інвестицій) суб'єктів господарювання як додаткового джерела фінансування Аналіз причин надходження і вибуття грошових коштів. Аналіз розміру одержаного фінансового результату на підприємстві із станом грошових коштів.
– збільшення (зменшення) поточних зобов'язань	Аналіз частки грошових коштів у складі оборотних активів підприємства при зростаючому обсязі його поточних зобов'язань.

хватки, що викликано дуже суттєвим розривом між грошовими надходженням і вибуттям. Тому, на основі інформації Звіту про рух грошових коштів та інших форм фінансової звітності, можна вирішити цілу низку фінансових проблем підприємства, тобто:

- проаналізувати та дати оцінку фінансового стану суб'єкта господарювання;
- проаналізувати темпи розвитку підприємства та швидкість оборотності грошових коштів для його забезпеченості мінімальною сумою грошей для проведення господарських операцій;
- проаналізувати вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на фінансову стійкість підприємства;
- проаналізувати шляхи раціонального використання грошових коштів на різних етапах: постачання, виробництва, реалізації, послуг та управління;

– проаналізувати стан підприємства у необхідності залучення кредитних сум та фінансової підтримки різних юридичних установ;

– зменшити ризики у господарській діяльності підприємства та управління грошовими коштами.

Тому, як вірно зазначила Біленко Д.В., враховуючи думку науковців, на сьогоднішній день в більшості країн світу звіт про рух грошових коштів є обов'язковою частиною пакету фінансової звітності та використовується для наочного уявлення впливу поточної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства на її фінансовий стан за певний період часу. Також визначила, що для керівництва підприємства практична цінність звіту про рух грошових коштів полягає в можливості як короткострокового планування діяльності підприємства, так і розробки довгострокової фінансової та інвестиційної політики,

наприклад, в частині прийняття рішень щодо оцінки достатності грошових коштів необхідних для погашення короткострокової кредиторської заборгованості або щодо оцінки можливості розширення виробничих потужностей, залучення нових співробітників і т.д. [1].

Також, можна підтримати думку Майборода О.Є., яка суттєво зазначила, що «управління грошовими потоками необхідно розглядати як послідовний процес постановки завдань та їх виконання, який включає реалізацію таких функціональних етапів: планування та прогнозування грошових потоків і складання відповідних внутрішніх фінансових документів (бюджет грошових потоків, а також плановий звіт про рух грошових коштів, платіжний календар та ін.); імплементація бюджету грошових потоків як невід'ємної складової частини системи бюджетів на підприємстві; фінансовий контролінг виконання бюджету грошових потоків та планових показників Звіту про рух грошових коштів; здійснення коригування планових величин відповідно до зміни зовнішніх та внутрішніх умов реалізації плану» [2].

Висновки та пропозиції. Отже, для того, щоб оптимізувати управління грошовими коштами необхідно на підприємстві обрати ефективну форму організації всіма процесами, пов'язаними з надходження та вибуттям грошових потоків.

Визначимо основні шляхами досягнення оптимізації грошових коштів підприємства на основі реалізації таких заходів:

- розробка модуля управління грошовими коштами, який включатиме всі можливі канали надходження грошових коштів та їх вибуття з визначенням ризиків та прогнозних оцінок;

- застосовувати не тільки метод високих цін на продукцію, а й метод цінових знижок на неї при різних формах оплати покупцем;

- застосовувати знижки покупцям за скорочення строків розрахунків, тобто розширювати форму спонтанного фінансування;

- розширення факторингових угод;

- проведення постійного аналізу показників Звіту про рух грошових коштів з урахуванням впливу на стан грошових коштів таких елементів, як орендовані необоротні активи, непередбачені активи й зобов'язання, списані активи тощо.

- конкретизувати інформацію по руху та наявності грошових коштів на визначених підприємством субрахунках четвертого порядку.

З урахуванням вище сказаного, можна зазначити, що визначення правильної мети і поставлених цілей дасть можливість чітко проаналізувати причини незбалансованості грошових потоків і більш точно скласти бюджет грошових потоків на наступний звітний період.

Список літератури:

1. Біленко Д.В. Системний підхід до управління грошовими потоками підприємства в умовах ризиків та невизначеності. *Фінанси, облік, банки*. 2017. № 1(22). С. 46–54. URL: <http://jfub.donnu.edu.ua/article/view/5011> (дата звернення: 27.03.2019).
2. Майборода О.Є. Напрями управління грошовими потоками підприємства. *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск № 10. С. 305–309. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/10_ukr/53.pdf (дата звернення: 27.03.2019).
3. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (дата звернення: 24.03.2019).
4. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 7 «Звіт про рух грошових коштів». URL: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/IAS%2007_ukr_2018.pdf (дата звернення: 24.03.2019).

References:

1. Bylenko D.V. (2017). Sistemniy pidhid do upravlinnya groshovimi potokami pidpriemstva v umovah rizikiv ta neviznachenosti [System approach to managing the cash flows of the enterprise in terms of risks and uncertainties]. *Finansi, oblik, banki*, no. 1(22), pp. 46–54. Available at: <http://jfub.donnu.edu.ua/article/view/5011> (accessed 27 March 2019).
2. Mayuboroda O.E. (2017). Napryami upravlinnya groshovimi potokami pidpriemstva [Areas of management of cash flows of the enterprise]. *Economics and Society*, vol. 10, pp. 305–309. Available at: http://economyandsociety.in.ua/journal/10_ukr/53.pdf (accessed 27 March 2019).
3. Pro zatverdzhennya Natsional'nogo polozhennya (standartu) buhgalters'kogo obliku 1 «Zagal'ni vimogi do finansovoyi zvitnosti»: Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 07.02.2013, no. 73 / Baza danih «Zakonodavstvo Ukrainy». Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (accessed 24 March 2019).
4. Mizhnarodniy standart buhgalters'kogo obliku 7 «Zvit pro ruh groshovih koshtiv». Available at: https://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/IAS%2007_ukr_2018.pdf (accessed 24 March 2019).

ОСОБЛИВОСТІ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ВИТРАТ НА МАРКЕТИНГОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти обліку витрат підприємства на маркетингову діяльність. З'ясовано, що маркетингові витрати спрямовані на дослідження ринку, його кон'юнктури, вивчення зміни попиту на товарну продукцію. Витрати на збут мають обмежений характер і спрямовуються переважно на задоволення потреб споживачів шляхом реалізації продукції. Охарактеризовано нормативно-правове регулювання структури витрат на збут у бухгалтерському обліку. Розглянуто конструкцію рахунку 93 «Витрати на збут» і запропоновано рахунки аналітичного обліку. Досліджено особливості методів обліку витрат на збут. Розглянуто документальне оформлення обліку витрат на збут. Надано пропозиції щодо удосконалення обліку витрат на маркетинг.

Ключові слова: витрати на збут, витрати на маркетинг, організація обліку, обліковий процес, облікова номенклатура.

Zasadnyi Bohdan, Bashkin Ihor

Taras Shevchenko National University of Kyiv

FEATURES AND WAYS FOR IMPROVING ACCOUNTING OF COSTS FOR MARKETING ACTIVITIES

Summary. The article describes theoretical and practical aspects of accounting of enterprise costs for marketing activity. The views of different scientists regarding the reflection of marketing costs in accounting have been researched. The components of the accounting and analytical support for managing of marketing costs have been characterized. In the framework of the current legislative requirements is no clear classification of marketing costs, which makes impossible to take into account the centers of their occurrence (separate structural subdivisions) and the sector specifics of activity of the particular enterprise. It is found out that marketing costs are directed on the market research, its conjuncture, studying of changes in demand for commodity products. The costs of sales are limited and are directed mainly to meet the needs of consumers by means of sales of products. Their size and structure are determined by market conditions, specifics of commodity products, consumer requests, strategic goals of the enterprise. The purpose of accounting of sales activities is the information support of management of income and costs; the formation of financial results; the assessment of expediency and effectiveness of the measures of sales policy; the possibility of planning the optimal cost of their implementation; control of sales operations. The legal regulation of the structure of sales costs in accounting has been described. The structure of the account 93 «Sales expenses» has been considered and analytical accounts have been offered. The list of marketing costs based on a functional approach to their management has been proposed. The peculiarities of accounting methods of sales costs have been investigated. Documentary registration of sales costs has been considered. The proposals of improving the accounting of indirect sales costs have been given.

Keywords: sales costs, marketing costs, organization of accounting, accounting process, accounting nomenclature.

Постановка проблеми. В умовах інтеграції до європейського товариства актуалізуються питання збуту продукції. Збутова діяльність є вагомим показником посилення позиціонування підприємства на ринку, а також необхідною умовою підвищення обсягів реалізації та поліпшення збуту. На ефективність виробництва, конкурентоспроможність продукції, рівень задоволення попиту споживачів все більше впливає становище щодо цін та якості продукції, напрямів її транспортування, комунікативні здібності партнерів тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти обліку збуту продукції досліджувались у працях вітчизняних та зарубіжних учених. Найбільш глибоко проблеми бухгалтерського обліку витрат на збут висвітлено в працях таких вітчизняних учених, як А.М. Герасимович, С.Ф. Голов, М.В. Кужельний, О.В. Пальчук, В.Г. Линник, В.М. Пархоменко, В.В. Сопко, В.Я. Савченко, В.А. Дерій, Т.О. Мулик, Н.М. Гудзенко [6], Н.М. Нечай, О.В. Пальчук [7], О.А. Шевчук [9] та ін., а також зарубіж-

них учених: Д. Блейка, Б. Нідлз, Я.В. Соколова, Е.С. Хендерксена та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Насьогодні досліджень стосовно обліку витрат на збут продукції є небагато. Дотепер не сформульована єдина позиція щодо суті понять «витрати на збут» та «витрати на маркетинг». Серед проблем, які потребують удосконалення обліку витрат на збут є питання групування витрат на збут та організації їх обліку. Спостерігається неузгодженість нормативно-правових документів, є мало дослідженими, спірними та потребують серйозного вдосконалення організація та методика обліку витрат на зберігання та транспортування продукції тощо. Вищесказане і визначило актуальність цього дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виокремлення особливостей, проблемних аспектів організації обліку витрат на збут підприємства та обґрунтування напрямів їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Питання прозорості та доречності економічної інформації

про витрати від операційної діяльності підприємств, що формуються у системі бухгалтерського обліку для складання фінансової звітності, не є повністю вирішеними, що негативно впливає на становлення підприємства на ринку. Тому реформування та гармонізація вітчизняної системи бухгалтерського обліку в Україні потребують упровадження нових і вдосконалення наявних інструментів для відображення їх в обліку.

Методологічні основи формування інформації про витрати на збут в бухгалтерському обліку регламентуються Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», а в торгівлі склад витрат на збут пропонується Методичними рекомендаціями по формуванню складу витрат і порядку їх планування, які затверджені наказом Міністерства економіки та по питань європейської інтеграції України № 145 від 22.05.2002 року. В кожному з цих нормативних документів витрати на збут згруповані за іншими статтями. У Методичних рекомендаціях перелік витрат, що входять до складу витрат на збут, значно розширений ніж в П(С)БО 16 «Витрати» [3].

Аналітичний облік збуту повинен забезпечувати можливість аналізу отриманих даних від реалізації продукції і вибір найкращого із наявних та можливих методів продажу.

Існують різні точки зору щодо назви рахунку 93 «Витрати на збут». Існують пропозиції на рахунок того, щоб рахунок 93 доцільно перейменувати на «Витрати на маркетинг і комерційну діяльність» з виділенням на ньому двох субрахунків – витрати на маркетинг і комерційні витрати». На нашу думку, комерційну діяльність можна ототожнювати з оперативною діяльністю підприємства, оскільки зазначений вид діяльності охоплює всі витрати операційної діяльності, пов'язані з придбанням і продажем продукції (товарів, робіт, послуг).

Гудзенко Н.М. запропонувала перейменувати рахунок 93 «Витрати на збут» на «Маркетингові витрати», передбачивши для обліку витрат на збут субрахунок 931 «Витрати на збут» (932 «Комерційні витрати», 933 «Інші маркетингові витрати»). З метою формування оперативних аналітичних даних про процес і результати збутової діяльності розроблено «Відомість обліку витрат збутової діяльності» та «Відомість обліку збуту за каналами» [6, с. 15].

На нашу думку, слушною є пропозиція О.В. Пальчук та Н.М. Нечай щодо внесення змін до Плану рахунків і виділення окремого рахунку для обліку маркетингових витрат. Враховуючи те, що маркетингові та збутові витрати досить схожі, доцільно їх відображати на рахунку 93 «Витрати на збут», але погоджуємося, що доцільніше вказаний рахунок перейменувати на «Маркетингові і збутові витрати» і ввести до нього два субрахунки: 931 «Маркетингові витрати» та 932 «Витрати на збут». У розрізі цих субрахунків вони пропонують виділяти субрахунки другого порядку за визначеними підвидами маркетингової та збутової діяльності [7, с. 384].

На нашу думку, в аналітичному обліку у складі витрат на збут необхідно виділити статтю: «Витрати на організацію прийомів презентацій і свят, придбання та розповсюдження подарунків, включаючи безкоштовну роздачу зразків то-

варів або безоплатне надання послуг (виконання робіт) у рекламних цілях», що дасть можливість здійснювати контроль за правильністю їх включення до складу валових витрат.

Отже, метою зведення даних витрат до мінімуму непродуктивних витрат облік доречно вести у кількох розрізах. Для вдосконалення чинного плану рахунків, враховуючи розглянуті пропозиції різних авторів і результати власних досліджень, пропонуємо перейменувати рахунок 93 «Витрати на збут» на «Витрати на збут, рекламу й маркетинг». При цьому облік витрат на збут доцільно вести в розрізі субрахунків 931 «Витрати на збут», 932 «Витрати на рекламу», 933 «Маркетингові витрати». Запропоновані субрахунки та відповідний склад витрат в обліку можна використовувати у практичній діяльності обліковців на вітчизняних підприємствах різних галузей економіки.

Основною класифікаційною властивістю методів обліку витрат на збут, на наш погляд, є об'єкти обліку витрат на збут, які слід поділяти на аналітичні та госпрозрахункові позиції. Так, Л.К. Сук наводить таку класифікацію методів обліку витрат на збут (табл. 1).

Засоби розрахунку собівартості продукції об'єднуються із методами обліку витрат на збут. Проте, використовуючи відмінні способи, можна отримати неоднаковий розмір собівартості відповідного виду продукції, хоч загальна сума витрат тут залишається незмінною. Отже, вибір визначених методів калькулювання залежить від інформації, яка необхідна для прийняття управлінських рішень.

Шевчук О.А. визначає такі методи калькулювання собівартості продукції, як метод послідовного підсумування витрат на збут; метод прямого нагромадження витрат на збут. Суть першого методу полягає в тому, що собівартість кінцевої готової продукції визначають на основі послідовного підсумування витрат (в тому числі витрат на збут), які враховують на окремих аналітичних рахунках. За прямого методу нагромадження витрат собівартість продукції визначають за усіма витратами, які обліковуються на одному аналітичному рахунку [9, с. 49].

Документами під час відображення витрат на збут на підприємстві можуть слугувати: накладна, рахунок, розрахунок бухгалтерії тощо. Списання витрат на збут на фінансові результати підприємств оформляється довідкою бухгалтерії. Аналітичний облік витрат на збут здійснюється за статтями витрат та за економічними елементами. Якщо облік витрат на збут ведеться за центрами витрат, тоді можуть складатися регістри в розрізі структурних підрозділів, пов'язаних із збутом продукції.

Для обліку витрат на збут використовують Журнал-ордер № 5 В с.-г. Цей журнал-ордер призначений для відображення кредитових оборотів щодо виходу продукції, робіт і послуг (списання для відповідних споживачів) з кредиту рахунків 23 «Виробництво» (за видами виробництв), 24 «Брак у виробництві», 39 «Витрати майбутніх періодів», 91 «Загальноновиробничі витрати», 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут». Передбачено також використання Звіту № 5.9 с.-г. про витрати на збут [2; 4].

Методи обліку витрат

Методи обліку витрат на збут		
Ознака класифікації	Групи витрат	Характеристика
1. За складом об'єктів обліку витрат на збут	аналітичні позиції	види продукції, технологічні процеси, окремі замовлення
	госпрозрахункові позиції	структурні підрозділи, центри відповідальності
2. За ступенем деталізації витрат на збут	елементи витрат	
	статті витрат	
3. За повнотою включення витрат на збут	повні витрати	
	обмежені витрати	
4. За величиною включення витрат на збут	реальні витрати	
	середні витрати	
	нормативні витрати	
5. За оперативністю і рівнем контролю за витратами на збут	нормативний метод	
	ненормативний метод	
6. За способом оцінки готової реалізованої продукції	за фактичною вартістю	
	за нормативною вартістю	
	за справедливою вартістю	
7. За відображенням витрат на збут в системі рахунків	інтегрований метод	
	автономний метод	

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

Інформацію про витрати підприємства, в тому числі про збут, Міністерством фінансів України пропонується також узагальнювати в відомості 6.1.-п «аналітичного обліку витрат». В цьому реєстрі витрати на збут групуються в залежності від їх можливості включення в валові витрати і ця інформація в подальшому може бути використана при заповненні декларації про прибуток.

Для виключення дублювання однакової інформації в різних облікових реєстрах (журнали 5 та відомості 6.1.-п) можна рекомендувати узагальнення інформації про витрати підприємства в розрізі статей здійснювати тільки в відомості 6.1.-п, де значно розширений перелік витрат. Підсумкові дані по кожному рахунку, на яких узагальнюються дані про витрати, слід далі перенести в журнал 5.

Таким чином журнал 5 стає більш наочним, виключається дублювання облікових даних та з'являється можливість зближення бухгалтерського та податкового обліку витрат підприємства. Враховуючи те, що по окремим статтям

витрат на збут встановлені граничні розміри їх включення в валові витрати, то для визначення цих сум потрібні додаткові розрахунки в залежності від бази їх обчислювання.

Висновки і пропозиції. В умовах ринкової економіки процес збуту продукції посідає особливе місце в діяльності кожного підприємства, адже насамперед від того, як здійснюється цей процес, залежить його фінансовий результат. Рекомендовано відокремлювати в обліку витрати на маркетинг і витрати на збут шляхом уточнення статей аналітичного обліку цих витрат в окремо розроблених реєстрах з урахуванням специфіки підприємства. Це допоможе уникнути труднощів та ускладнення при організації бухгалтерського обліку витрат підприємства. Необхідно передбачити в наказі «Про облікову політику підприємства» розділ витрати на збут, де необхідно врахувати інформацію з визнання та класифікації витрат, графік документообігу та форми внутрішніх документів витрат.

Список літератури:

1. Податковий Кодекс України: від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 27.02.2019).
2. Методичні рекомендації по застосуванню реєстрів бухгалтерського обліку : затв. наказом М-ва фінансів України від 29.12.2000 р. № 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0356201-00> (дата звернення: 28.02.2019).
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» : затв. наказом М-ва фінансів України від 31.12.1999 № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00> (дата звернення: 01.03.2019).
4. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : затв. наказом М-ва фінансів України від 30.11.1999 № 291. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (дата звернення: 02.03.2019).
5. Безверхий К.В. Облік і контроль непрямих витрат: управлінський аспект: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.09 / Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». Київ, 2011. 20 с.
6. Гудзенко Н.М. Облік і контроль збуту в операційній діяльності сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / Нац. аграр. ун-т. Київ, 2006. 25 с.
7. Пальчук О.В., Нечай Н.М. Облік маркетингових та збутових витрат // Наукові праці державного технічного університету : збірник наукових праць. 2004. Вип. 5, ч. II. С. 378–387.
8. Сук Л.К., Сук П.Л. Бухгалтерський облік : навч. посіб. / за ред. Л.К. Сук. Київ : Знання, 2005. 471 с.
9. Шевчук О.А. Облік і аудит витрат на збут продукції в підприємствах цукрової промисловості: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / Терноп. нац. екон. ун-т. Тернопіль, 2012. 197 с.

10. Шиманська А. Класифікація витрат на збут промислового підприємства. *Маркетинг в Україні*. 2014. № 5. С. 24–28.

References:

1. Podatkoviy Kodeks Ukrainy: vid 02.12.2010 r. № 2755-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (data zvernennia: 27.02.2019).
2. Metodichni rekomendatsii po zastosuvanniu rehistriv bukhholderskoho obliku : zatv. nakazom M-va finansiv Ukrainy vid 29.12.2000 r. № 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0356201-00> (data zvernennia: 28.02.2019).
3. Polozhennia (standart) bukhholderskoho obliku 16 «Vytraty» : zatv. nakazom M-va finansiv Ukrainy vid 31.12.1999 № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00> (data zvernennia: 01.03.2019).
4. Instruksiiia pro zastosuvannia Planu rakhunkiv bukhholderskoho obliku aktyviv, kapitalu, zoboviazan i hospodarskykh operatsii pidpriemstv i orhanizatsii : zatv. nakazom M-va finansiv Ukrainy vid 30.11.1999 № 291. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99> (data zvernennia: 02.03.2019).
5. Bezverkhyi K.V. Oblik i kontrol nepriamykh vytrat: upravlinskyi aspekt: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.09 / Derzh. vyshch. navch. zakl. «Kyiv. nats. ekon. un-t im. V. Hetmana». Kyiv, 2011. 20 s.
6. Hudzenko N.M. Oblik i kontrol zbutu v operatsiinii diialnosti silskohospodarskykh pidpriemstv: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.09 / Nats. ahrar. un-t. Kyiv, 2006. 25 s.
7. Palchuk O.V., Nechai N.M. Oblik marketynhovykh ta zbutovykh vytrat // Naukovi pratsi derzhavnoho tekhnichnoho universytetu : zbirnyk naukovykh prats. 2004. Vyp. 5, ch. II. S. 378–387.
8. Suk L.K., Suk P.L. Bukhholderskyi oblik : navch. posib. / za red. L.K. Suk. Kyiv : Znannia, 2005. 471 s.
9. Shevchuk O.A. Oblik i audyt vytrat na zbut produktsii v pidpriemstvakh tsukrovoi promyslovosti: dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.09 / Ternop. nats. ekon. un-t. Ternopil, 2012. 197 s.
10. Shymanska A. Klasyfikatsiia vytrat na zbut promysloвого pidpriemstva. *Marketynh v Ukraini*. 2014. № 5. С. 24–28.

КОРПОРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена цифровізації, цифровій економіці та цифровій трансформації корпоративних підприємств. Розкрито сутність цифровізації і цифрової економіки, визначено поняття цифрової трансформації в контексті корпоративного управління. Обґрунтовано важливість цифрової економіки з огляду на те, що сучасні підприємства, побоюючись бути охопленими більш гнучкими конкурентами, прагнуть прискорити процеси впровадження інновацій, експериментувати з новими цифровими можливостями, щоб покращити свої позиції серед конкурентів та підкоряти нові ринки товарів і послуг. Корпоративне управління змінюється в процесі розвитку цифрових технологій, оскільки цифровізація дає корпоративним підприємствам додаткові переваги в очах споживачів. Використання корпоративним підприємствами цифрових технологій також робить їх більш гнучкими до змін, що є важливим компонентом от сталого розвитку підприємства в сучасних економічних реаліях України та світу.

Ключові слова: цифровізація, цифрова трансформація, цифрова економіка, корпоративні підприємства, корпоративне управління.

Ziniuk Nikolay

Kyiv National University of Trade and Economics

CORPORATE GOVERNANCE IN THE DIGITAL EMPORY

Summary. The article is devoted to digitalization, digital economy and digital transformation of corporate enterprises. The essence of digitalization and digital economy is revealed, the concept of digital transformation is defined in the context of corporate governance. The importance of the digital economy is justified because modern enterprises, fearing to be covered by more flexible competitors, are striving to accelerate innovation processes, experiment with new digital opportunities in order to improve their positions among competitors and conquer new markets for goods and services. Corporate governance is changing in the process of developing digital technologies, as digitalization gives corporate enterprises additional advantages in the eyes of consumers. The use of digital technologies by corporate enterprises makes them more flexible to change, is an important component of the sustainable development of the enterprise in the modern economic realities of Ukraine and the world. The digital transformation in the field of corporate governance is represented by the process of using digital technologies to create or modify existing business processes through which the firm is managed and controlled. The digital transformation of corporate governance is basically a catalyst for profound change. To do this, you need a smart guide that can expand the scope and move the company forward. Digital conversion is a daunting task. Countries that have taken a leading position in digitization have faced severe cultural, organizational, and technical problems. One of the ways to make all transformations successful is to account for these problems. There is a way to become a digital leader in a particular field of the economy, namely the allocation of priority digital projects that can be implemented by specific organizational teams. The main functional activities that should focus on these teams are the development of a digital strategy, the management of digital activity through their national companies, and the transformation into an operational advantage of their digital execution.

Keywords: digitalization, digital transformation, digital economy, corporate enterprises, corporate governance.

Постановка проблеми. Саме зараз, в епоху цифрових інформаційних технологій, є актуальним дослідження сучасних тенденцій розвитку цифрової економіки як окремої галузі, визначення взаємного впливу з корпораціями, які є активними учасниками та рушіями розвитку цифрової економіки. Поширення поняття «цифровізація» в суспільстві спричиняє певну плутанину через недостатнє розуміння сутності даного поняття та його різниці із цифровою трансформацією, а також їх ролі у цифровій економіці.

Сучасні тенденції розвитку світової економіки свідчать про активне використання цифрових технологій, зокрема корпоративними підприємствами для задоволення як власних потреб, так і потреб стейкхолдерів. Цифрова трансформація бізнесу дає змогу отримати додаткові переваги на ринку та збільшити власну конкурентоздатність. Існує прогалина у визначенні впливу цифрових трансформацій на процес корпоратив-

ного управління як чинника підвищення конкурентоспроможності корпоративних підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цифрову економіку та процеси цифровізації в корпоративному управлінні розглядали у своїх наукових працях багато вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: В. Куриляк, Н.І. Чухрай, М.В. Макарова, А. Сіленко, О.П. Копішинська, Л.О. Мусіна, О.Б. Гірна, В.О. Котельніков, К. Цузе, Д. Тапскотт, Н. Лейн, Л. Маргхеріо, Е. Бриньольфссон та Б. Кахін, Т. Мезенбург та інші. Незважаючи на численні наукові дослідження та публікації праць пов'язаних із цифровізацією, цифровою трансформацією, цифровою економікою та їх впливом на корпоративне управління, залишається недостатнє дослідження поняття цифрової трансформації та її ролі у розвитку цифрової економіки України та світу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проаналізовано та систематизовано загальну інформацію про цифро-

ву економіку та цифровізацію. Сформовано поняття «цифрова трансформація корпоративного управління».

Метою статті є визначення ролі цифрової економіки для розвитку сучасного суспільства. Розгляд цифровізації в корпоративних підприємствах та сформувати поняття «цифрова трансформація корпоративного управління».

Виклад основного матеріалу. Поняття цифровізації цікавило вітчизняних та зарубіжних вчених ще з початку минулого століття, разом із появою перших цифрових машин (1933 р.) та мов програмування. Пізніше з'явилися ARPANET (далекий прообраз сучасної мережі Інтернет) та протоколи передачі даних TCP/IP. Термін «цифрова економіка» з'явився у 1994 році, одночасно з появою електронної торгівлі.

Чимало зусиль, для появи цифровізації та розвитку цифрової економіки, доклали такі вчені, як Н.І. Чухрай, М.В. Макарова, О.П. Копішинська, Л.О. Мусіна, О.Б. Гірна, Н.А. Павленко, Д.О. Єліферов, Л.П. Бондаренко, Н.В. Мороз, М.О. Кононец, Л.А. Захарченко, М.С. Хазрат, М.С. Григор'єв, І.О. Коваленко, М.А. Дем'янчук, К.С. Гуржий, Л.Г. Кльоба, Н.М. Матвеева, В.О. Котельніков, К. Цузе, Д. Тапскотт, Н. Лейн, Л. Маргеріо, Е. Бриньольфссон та Б. Кахін, Т. Мезенбург, Р. і Р. Лемб, А.В. Шиманська, М. Банкевіц, Карл Аберг і Крістіан Теухерт.

Засновником цифрової економіки, яку ми можемо спостерігати у наш час, вважається канадський вчений, професор менеджменту Університету Торонто, доктор юридичних наук Дон Тапскотт. У 90-х роках минулого століття, Д. Тапскотт визначив цифрову економіку як ту, що об'єднує людей та організації через мережу, та передбачає домінуюче використання цифрових технологій. Його концепція є досить глибокою, оскільки охоплює впровадження інновацій, а також виробництво, закупівлі, спілкування і навчання за допомогою цифрових технологій [1].

Крім того, він зазначав, що: «Цифрова економіка повинна дозволити вільний доступ до інформації та полегшити передачу знань через кордони для різних людей. На відміну від старої економіки, де інформація була аналоговою або фізичною, спілкування було можливим тільки через фактичне переміщення людей. У новій економіці інформація в цифровій формі, що під-

тримується цифровими пристроями, дозволяє вільно переміщати величезну кількість інформації в найкоротші терміни між людьми в різних частинах світу».

Л.Г. Кльоба стверджує, що «цифрова економіка» означає діяльність, в якій основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані як числові, так і текстові. На його думку, цифрова економіка базується на інформаційно-комунікаційних та цифрових технологіях, стрімкий розвиток та поширення яких вже сьогодні впливають на традиційну (фізично-аналогову) економіку, трансформуючи її від такої, що споживає ресурси, до економіки, що створює ресурси [2].

Томас Мезенбург визначив цифрову економіку, як «ту, що має три основні компоненти» (інфраструктура електронного бізнесу, електронний бізнес, електронна комерція) (рис. 1).

Клодін Кассар, технологічний та цифровий керівник, директор консалтингового та аутсорсингового підприємства «Делойт Мальта», разом із своєю командою визначила «цифрову економіку» як економічну діяльність, яка є результатом мільярдів повсякденних онлайн-зв'язків між людьми, підприємствами, пристроями, даними та процесами. На їх думку, основою цифрової економіки є гіперзв'язок, що означає зростаючий взаємозв'язок людей, організацій і машин, що є результатом Інтернету, мобільних технологій та Інтернету речей [3].

С.В. Коляденко, доктор економічних наук, професор, визначив цифрову економіку як економіку, що базується на цифрових комп'ютерних технологіях. Цифрову економіку також іноді називають інтернет-економікою, новою економікою, або веб-економікою. С.В. Коляденко стверджує, що «цифрова економіка» все частіше переплітається з традиційною економікою, роблячи чітке розмежування складнішим. Під цифровою економікою розуміють виробництво, продажі і постачання продуктів через комп'ютерні мережі [5].

Крім того, цифровою економікою також називають діяльність, в якій ключовими факторами (засобами) виробництва є цифрові дані та їх використання, що дозволяє суттєво збільшити ефективність та продуктивність в різних видах економічної діяльності; цифровою економікою називають економіку, котра застосовує (споживає)

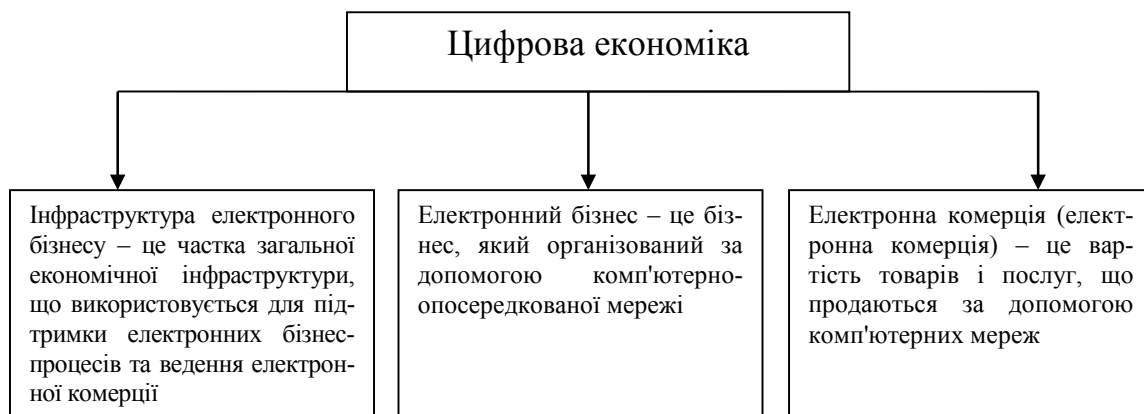

Рис. 1. Компоненти визначення Т. Мезенбурга «Цифрова економіка»

Джерело: розроблено автором за даними [4]

ває) цифрові технології та сервіси. Сферу, котра створює цифрові технології та сервіси, впроваджує та обслуговує, називають цифровою індустрією (в українських реаліях цю сферу називають «ІТ-сектор» або «сфера ІКТ») [6].

Цифрова економіка є рушійною силою розвитку сучасного суспільства, яка є запорукою сталого і довгостроковою розвитку в корпоративному управлінні. Все більше вітчизняних корпоративних утворень схиляється до використання цифрових технологій у своїй операційній діяльності.

Макс Банкевіч, Карл Аберг і Крістін Теухерт стверджують, що цифровізація зробила сучасне середовище корпоративного управління більш конкурентоспроможним, ніж коли-небудь в історії [7]. Корпоративні підприємства, що володіють інфраструктурою і знаннями для того, щоб скористатися змінами в економіці, є унікальними для своєї галузі і цілком реально можуть досягти успіху в конкурентному середовищі.

Цифрова економіка стала моделлю світової економіки в якості наступного етапу розвитку. Вона включає в себе результати використання інформаційних технологій у різних галузях економіки, та всього, що відбувається в нашому повсякденному житті [8].

Розвиток цифрової економіки України полягає у створенні ринкових стимулів, мотивацій, попиту та формуванні потреб щодо використання цифрових технологій, продуктів та послуг серед українських секторів промисловості, сфер життєдіяльності, бізнесу та суспільства для їх ефективності, конкурентоспроможності та національного розвитку, зростання обсягів виробництва високотехнологічної продукції та благополуччя населення. Цифровізація є визначним механізмом економічного зростання завдяки здатності технологій позитивно впливати на ефективність, результативність, вартість та якість економічної, громадської та особистої діяльності корпоративних утворень [9].

Поняття «цифровізація», на сьогоднішній день, знаходиться в тренді і має досить багато різноманітних визначень, одне із яких – насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливило інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір. Основна мета цифровізації полягає у досягненні цифрової трансформації існуючих та створенні нових галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності у нові більш ефективні та сучасні [9].

Дане поняття вже почали використовувати в процесі корпоративного управління. Якщо пояснювати даний термін стисло, то цифровізація – це те, що потрібно, щоб зробити виробництво більш гнучким, пристосованим до реалій сучасного дня і конкурентоспроможним в «цифровому світі», що стрімко розвивається. Цифровізація – це засіб отримання бажаного результату, а саме гнучкого виробництва, що дає клієнтам відмінний результат, а власникам – більш високий прибуток. Цифрову трансформацію можна визначити, як інтеграцію цифрових технологій у всі сфери бізнесу, а особливо у корпоративне управління, що призводить до принципових

змін в тому, як діють підприємства та як вони забезпечують цінність для клієнтів.

Необхідно чітко розмежовувати поняття «цифровізація» і «цифрова трансформація», зокрема у сфері корпоративного управління.

Цифрова трансформація – це процес переведення підприємства в «гнучкий» стан з поточно-го, зазначає Раджив Сівараман, віце-президент з розвитку – «Послуги з передачі даних та служби безпеки головних заводів Siemens» [10].

Цифрова трансформація у сфері корпоративного управління представлена процесом використання цифрових технологій для створення нових або змінення існуючих бізнес-процесів за допомогою яких керується і контролюється фірма [11]. Цифрова трансформація корпоративного управління безумовно є каталізатором глибоких змін. Для цього необхідне розумне керівництво, яке зможе розширити рамки і рухати підприємство вперед [12].

Термін «цифровізація» використовується для опису трансформації, яка йде далі, ніж просто заміна аналогового або фізичного ресурсу на цифровий або інформаційний. Наприклад, книги не просто перетворюються в електронні книги, а надають цілий набір інтерактивних і мультимедійних дослідів. Відповідно, на підприємстві процеси можуть стати онлайн-діалогами між сторонами, які раніше безпосередньо навіть не спілкувалися.

На сьогоднішній день, процеси цифрової трансформації є актуальними для багатьох країн світу, натомість невикористання цифрових технологій у бізнесі є показником недостатнього розвитку. Кожен гравець на своєму ринку прагне здобути найбільшу кількість конкурентних переваг, одним із способів досягнення даної мети є саме цифрові перетворення. Це актуально не тільки для окремих підприємств, а й для держав на макроекономічному рівні.

Цифрові перетворення є складним завданням. Країни, які зайняли лідируючі позиції у цифровізації, постали перед важкими культурними, організаційними, технічними проблемами. Одним із способів зробити усі трансформації успішними є облік цих проблем. Існує спосіб стати цифровим лідером у конкретній галузі економіки, а саме виділення пріоритетних цифрових проєктів, що зможуть реалізувати конкретні організаційні команди. Головними функціональними видами діяльності, на яких слід зосередити увагу цим командам є розвиток цифрової стратегії, управління цифровою діяльністю через їхні національні компанії, а також перетворення в операційну перевагу їх цифрове виконання [13].

Вчені Міжнародного інституту управлінського розвитку (розташований в Лозанні, Швейцарія) провели дослідження і створили «Світовий рейтинг цифрової конкурентоспроможності 2018», в якому Україна отримала 58 місце (піднявшись на дві сходинки, порівняно із минулим роком). В даному рейтингу, серед країн із населенням більше 20 млн. Україна посідає 25 місце; серед країн із ВВП на душу населення менше 20 тис. доларів на 25 місці; серед країн в регіоні Європа – Середня Азія – Африка маємо 40 місце. За фактором «знання» Україна на 39 місці (на 6 сходинок вище ніж 2017 року). За субфак-

торами: талант – 55 місце; навчання та освіта – 22 місце; наукова концентрація – 40 місце. Досліджувані країни було поділено за декількома факторами (табл. 1).

За фактором «знання» Україна на 39 місці (на 6 сходинку вище ніж 2017 року). За субфакторами: талант – 55 місце; навчання та освіта – 22 місце; наукова концентрація – 40 місце.

За фактором «технології» – 61 місце (на одну сходинку вище ніж 2017 року). За субфакторами: нормативна база – 54 місце; капітал – 61 місце; технологічна база 57 місце.

За фактором «готовність до майбутнього» на 61 місці (так, як і 2017 року). За субфакторами: адаптивні позиції – 53 місце; бізнес гнучкість – 53 місце; інтеграція ІТ – 61 місце.

Результати рейтингу свідчать про значний потенціал України на міжнародній арені, але для отримання перших місць рейтингу в майбутньому треба докласти досить багато зусиль. Для цього необхідно розвивати цифровий потенціал держави, сприяти цифровій трансформації корпоративного управління в існуючих галузях економіки та створення нових галузей.

Саме з цією метою Кабінетом Міністрів України було прийнято «Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки», що передбачає здійснення заходів щодо впровадження відповідних стимулів для цифровізації економіки, суспільної та соціальної сфер, усвідомлення наявних викликів та інструментів розвитку цифрових інфраструктур, набуття громадянами цифрових компетенцій, а також визначає критичні сфери та проекти цифровізації, стимулювання внутрішнього ринку виробництва, використання та споживання цифрових технологій.

Україна бере приклад більш розвинених держав і дає змогу державним органам регулювати цифрову економіку. Як бачимо, частину обов'язків бере на себе Кабінет Міністрів, крім того створюються допоміжні підприємства, метою яких створення умов та сприяння розвитку цифрової економіки. Так, наприклад, було створено ДП «Галузевий центр цифровізації та кібербезпеки». Дане підприємство займається оперативним реагуванням на інциденти, пов'язані зі спробами втручання в роботу інформаційних систем підприємств, установ та організацій транспортної галузі [15].

9 травня 2018 року набув чинності ЗУ «Про основні засади забезпечення кібербезпеки Укра-

їни». Цей Закон визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки.

Було створено Координаційну раду «З питань розвитку цифрової економіки та суспільства України» під головуванням Першого віце-прем'єр-міністра – Міністра економічного розвитку і торгівлі України – Кувіва С.І. Основним завданням діяльності координаційно-дорадчого органу є вироблення та виконання спільних дій органів виконавчої влади, суб'єктів підприємницької діяльності і громадськості з метою організації та виконання плану заходів щодо реалізації Концепції та Плану дій розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки.

Що стосується інших країн, так, наприклад, в Австралії створено Департамент широкосмугового зв'язку, комунікацій та цифрової економіки, завдання якого полягає у розробці енергійного, сталого та міжнародно-конкурентного сектору широкосмугового зв'язку, мовлення та комунікацій шляхом розробки політики та надання програм, що сприяє розвитку цифрової економіки для всіх австралійців. Роль уряду Австралії у розвитку цифрової економіки включає створення фундаменту для цифрової інфраструктури країни, полегшення інновацій та встановлення регуляторних рамок, що дозволяють окремим особам, домогосподарствам, корпоративним утворенням та громаді використовувати відповідні можливості [16].

Ще одним слушним прикладом є Данія та її Агентство з цифровізації – це агентство у складі Міністерства фінансів, яке було створено у 2011 році для того, щоб відповідати за політику уряду з цифровізації. З метою розвитку добробуту Данії, агентство відповідає за реалізацію цифрових амбіцій уряду та використання технологій цифрового добробуту в державному секторі.

Агентство є двигуном, що стимулює співпрацю у державному секторі та спонукає зусилля з цифрового перетворення державного сектору. Таким чином, цифрова трансформація Данії ґрунтується на унікальній спільній відповідальності за при-

Таблиця 1

Фактори поділу досліджуваних країн

№	Назва фактору	Субфактори	Пояснення
1	Знання	Талант	нау-хау, необхідне для виявлення, розуміння та побудови нових технологій
		Навчання та освіта	
		Наукова концентрація	
2	Технології	Нормативна база	в загальному контексті, що дозволяє розвивати цифрові технології
		Капітал	
		Технологічна база	
3	Готовність до майбутнього	Адаптивні позиції	рівень готовності країн до використання цифрових перетворень
		Бізнес гнучкість	
		Інтеграція ІТ	

Джерело: розроблено автором за даними [14]

йняття цифрового мислення та бачення цифрового державного сектору. У цьому відношенні приватний сектор є ключовим партнером для Данії [17].

Влада США створила Службу цифрових технологій Сполучених Штатів, що є елітним технологічним підрозділом, розташованим у Виконавчому управлінні президента США. Служба надає консультаційні послуги федеральним відомствам з питань інформаційних технологій. Метою є поліпшити та спростити цифрові послуги.

Цифрова служба Сполучених Штатів Америки щорічно представляє Конгресу звіт про свої проекти та досягнення. Робота федерального агентства охоплює питання ветеранів, Міністерства оборони, Управління малого бізнесу, Департаменту внутрішньої безпеки, Міністерства освіти та охорони здоров'я і соціальних служб [18].

Розвиток цифрової економіки в усьому світі свідчить про високий потенціал цієї галузі. Що стосується цифровізації та корпоративних утворень, із всього вище перерахованого, можна зробити висновок про необхідність змін в процесах корпоративного управління. Оскільки світ змінюється, необхідно бути готовими та змінюватись разом з ним. Саме для цього необхідна цифрова трансформація корпоративного управління.

Одним із напрямків розвитку цифрової економіки є цифрові тренди. Їх аналіз дозволяє прогнозувати розвиток конкретного явища в майбутньому. За останні 10 років «цифрові» технології змінилися більше ніж за попередні 50 років; їх використання створює нові можливості для наявних «аналогових» галузей економіки та створення нових; вони мають кардинальний вплив на появу нових бізнес-моделей та впливають на економіку локального та світового масштабу. Оскільки «цифрова» економіка, та насамперед Інтернет, є глобальними явищами, тобто не обмежені кордонами однієї країни, «цифрові» тренди також мають глобальний характер та вплив. Для багатьох сфер життєдіяльності та економіки України використання «цифрових» трендів є вкрай актуальним питанням; вони фактично є готовими стратегіями відповідних рішень, ініціатив та дій; їх використання може бути критичним для подолання великої кількості економічних та соціальних викликів країни.

Вони здатні трансформувати систему, сферу, галузь і т. д. у нову якість, зробити це швидше та дешевше, ніж традиційні «аналогові» підходи. Кінцевим результатом є ефективність, конкурентоздатність та створення нових цінностей. «Цифрові» тренди є надзвичайно динамічною сферою, вони напряму залежать від так званих «проривних» інновацій, котрі, зазвичай, трапляються не заплановано [19].

Сучасне середовище розвитку економіки вимагає від корпоративних об'єднань цифрової трансформації та розвитку цифрових технологій.

Використання цифрових технологій в управлінні корпоративним підприємством може забезпечити стійкий та довгостроковий розвиток підприємств. Задоволення нових потреб стейкхолдерів, швидке вирішення нагальних питань, освоєння та створення нових ринків збуту, вирішити всі ці завдання може допомогти цифрова трансформація. Корпоративні підприємства приносять досить велику частку ВВП до бюджету України і використання сучасних технологій у корпоративному управлінні дасть змогу підвищити продуктивність вітчизняного бізнесу.

Створення органів влади та державних підприємств націлених на розвиток цифрової економіки є запорукою подальшого розвитку України як цифрової цивілізованої країни. Саме це вже почали робити органи влади, що є ознакою великого потенціалу нашої держави.

Автор вважає доцільним подальше дослідження цифрової трансформації корпоративного управління оскільки це перспективна галузь, яка потребує подальшого ретельного розгляду, правильних висновків та впровадження інновацій.

Висновки. Необхідно чітко розмежовувати поняття «цифровізація» «цифрова трансформація» та цифрова економіка.

Цифрова трансформація є комплексним підходом ведення бізнесу. Корпорації, які її використовують прагнуть зробити не тільки всі бізнес-процеси цифровими, але й сам підхід до управління корпоративним підприємством, адже. Цифрова трансформація є процесом удосконалення існуючих та створення нових бізнес-процесів для ефективного управління та взаємодії між менеджментом та радою директорів.

Термін «цифровізація» використовується для опису трансформації, яка йде далі, ніж просто заміна аналогового або фізичного ресурсу на цифровий або інформаційний. Наприклад, книги не просто перетворюються в електронні книги, а надають цілий набір інтерактивних і мультимедійних дослідів. На промисловому підприємстві процеси можуть створювати середовище обміну інформацією між сторонами, які раніше навіть не мали цієї змоги. спілкувалися.

Цифровізацією в корпоративному управлінні – це певний ряд дій, що дає змогу корпоративному управлінню бути більш гнучким, пристосованим до реалій сучасного дня і конкурентоспроможним, за допомогою цифрових технологій.

На сьогоднішній день, процеси цифрової трансформації є актуальними для багатьох країн світу, натомість невикористання цифрових технологій у бізнесі є показником недостатнього розвитку. Кожен гравець на своєму ринку прагне здобути найбільшу кількість конкурентних переваг, одним із способів досягнення даної мети є цифрові перетворення. Це актуально не тільки для окремих підприємств, а й для держав.

Список літератури:

1. Don Tapscott «The digital economy». URL: <http://dontapscott.com/perfect-quotes/don-tapscott-defined-digital-economy-connected-individuals-organizations-transport-dominant-structures-networks-concepts-collective-intelligence-changes-h/> (дата звернення: 15.02.2019).
2. Кльоба Л.Г. Перспективи розвитку цифрової економіки України. *Видавництво Львівської політехніки*. 2018. С. 49–50.
3. Claudine Cassar «What is digital economy?» URL: <https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/technology/articles/mt-what-is-digital-economy.html> (дата звернення: 17.02.2019).

4. Heeks R. Development Informatics Working Paper Series. Manchester, 2000. 33 p.
5. Коляденко С.В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 6. С. 105–112.
6. Валерій Фішук «Цифрова економіка – це реально». Київ, 2017. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/tsifrova-ekonomika-tse-realno-1001102.html> (дата звернення: 17.02.2019).
7. Gumah M.E., Jamaluddin Z. «What is the Digital Economy, and How to Measure it». Sintok, 2006. URL: <http://www.kmice.cms.net.my/ProcKMICE/KMICE2006/Pdf/378.pdf>
8. Max Bankewitz, Carl Aberg, Christine Teuchert Digitalization and Boards of Directors: A New Era of Corporate Governance. *Business and Management Reseach*. 2016. Vol. 5. No 2.
9. «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації»: від 17 січня 2018 р. № 67 / 2018 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1> (дата звернення: 25.02.2019).
10. Digitalization 101: The Means to a Successful Enterprise Outcome. 2017. URL: <https://www.automation.com/library/white-papers/digitalization-101-the-means-to-a-successful-enterprise-outcome> (дата звернення: 26.02.2019).
11. What is Corporate Digital Governance? 2017. URL: <https://blog.v-comply.com/corporate-digital-governance/management-in-a-digital-economy>. New York, 2014. URL: <https://bits.blogs.nytimes.com/2014/12/25/management-in-a-digital-economy/> (дата звернення: 26.02.2019).
12. Купріяновській В.П., Добринін А.П., Сінягов С.А., Намот Д.Е. Цілісна модель трансформації в цифрову економіку – як стати цифровими лідерами. *International Journal of Open Information Technologies*. 2017. Vol. 5, no. 1, pp. 26–33.
13. Arturo Bris, Christos Cabolis. The IMD World Digital Competitiveness Ranking 2018 results. IMD World Competitive Centre. 2018. P. 178.
14. Пояснювальна записка до фінансового плану державного підприємства «Галузевий центр цифровізації та кібербезпеки» на 2018 рік. 2018. С. 7. URL: <https://mtu.gov.ua/news/30091.html?PrintVersion>
15. Australian Government. Department of Broadband Communications and the Digital Economy «Annual report 2012-13». P. 191. URL: https://www.communications.gov.au/sites/g/files/net301/f/1595_DBCDE_Annual_Report_WEB_FA_V3.pdf
16. Digitalization Agency of the Ministry of Finance of Denmark «New Digital Strategy 2016-2020». URL: <https://en.digst.dk/policy-and-strategy/digital-strategy/digital-strategy-2016-2020/>
17. The United States Digital Service «How We Work». URL: <https://www.usds.gov/how-we-work>
18. Степан Кубів, Олена Мініч, Андрій Бірюков «Цифрова адженда України – 2020». 2016. С. 90. URL: <https://ucco.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>

References:

1. Don Tapscott "The digital economy". URL: <http://dontapscott.com/perfect-quotes/don-tapscott-defined-digital-economy-connected-individuals-organizations-transport-dominant-structures-networks-concepts-collective-intelligence-changes-h/> (date Application dated February 15, 2019).
2. Kloba L.G. (2018). Perspectives of development of digital economy of Ukraine. Lviv Polytechnic Publishing House.
3. Claudine Cassar «What is digital economy?» URL: <https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/technology/articles/mt-what-is-digital-economy.html> (date of appeal Feb 17, 2019).
4. Hex R. (2000). Development Informatics Working Paper Series. Manchester, 33 p.
5. Kolyadenko S.V. (2016). Digital economy: preconditions and stages of formation in Ukraine and in the world. *Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice*, no 6, p. 105–112.
6. Valery Fischuk (2017). The digital economy is real. Kyiv. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/tsifrova-ekonomika-tse-realno-1001102.html> (application date 17.02.2019).
7. Gumah M. E., Jamaluddin Z. (2006). What is the Digital Economy, and How to Measure it. Sintok. URL: <http://www.kmice.cms.net.my/ProcKMICE/KMICE2006/pdf/378.pdf>
8. Max Bankewitz, Carl Aberg, Christine Teuchert (2016). Digitalization and Boards of Directors: a New Era of Corporate Governance. *Business and Management Reseach*, vol. 5, no 2.
9. «On Approval of the Concept for the Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018-2020 and approval of the plan of measures for its implementation»: January 17, 2018, No. 67/2018 / Cabinet of Ministers of Ukraine. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1> (posting date 25.02.2019).
10. Digitalization 101: The Means to a Successful Enterprise Outcome (2017). URL: <https://www.automation.com/library/white-papers/digitalization-101-the-means-to-a-successful-enterprise-outcome> (application date 26.02.2019).
11. What is Corporate Digital Governance? (2017). URL: <https://blog.v-comply.com/corporate-digital-governance/>
12. Management in a Digital Economy. New York (2014). URL: <https://bits.blogs.nytimes.com/2014/12/25/management-in-a-digital-economy/> (application date 26.02.2019).
13. Kupriyanovsky V.P., Dobrynin A.P., Sinyagov S.A., Namit D.E. (2017). A Holistic Model of Transformation into a Digital Economy – How to Become a Digital Leader». *International Journal of Open Information Technologies*, vol. 5, no. 1, pp. 26–33.
14. Arturo Bris, Christos Cabolis (2018). The IMD World Digital Competitiveness Ranking 2018 results. IMD World Competitive Center.
15. Explanatory note to the financial plan of the state enterprise «Branch center of digitalization and cyber security» for 2018. 2018. URL: <https://mtu.gov.ua/news/30091.html?PrintVersion>
16. Australian Government. Department of Broadband Communications and the Digital Economy «Annual report 2012-13». URL: https://www.communications.gov.au/sites/g/files/net301/f/1595_DBCDE_Annual_Report_WEB_FA_V3.pdf
17. Digitalization Agency of the Ministry of Finance of Denmark «New Digital Strategy 2016-2020». URL: <https://en.digst.dk/policy-and-strategy/digital-strategy/digital-strategy-2016-2020/>
18. The United States Digital Service «How We Work». URL: <https://www.usds.gov/how-we-work>
19. Stepan Kubiv, Olena Minich, Andriy Biryukov (2016). Digital Adzhda of Ukraine – 2020. URL: <https://ucco.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-94>

УДК 334.02

Козачёк Н.М., Гончар И.А.

Национальный аэрокосмический университет имени Н.Е. Жуковского
«Харьковский авиационный институт»

ВЫЯВЛЕНИЕ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА УВЕЛИЧЕНИЕ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ПРОЕКТНЫХ КОМАНД

Аннотация. Данная работа направлена на изучение и применение зарубежного опыта в сфере управления человеческими ресурсами в управлении проектом. Это направление уже давно и достаточно эффективно используется во многих зарубежных странах, в частности в Америке, однако в Украине применяется недавно. Суть управления человеческими ресурсами заключается в том, чтобы организовать все процессы, связанные с деятельностью команды проекта, распределить роли среди участников команды, а также добиться максимально эффективной работы команды проекта. Успех проекта на 90% зависит от команды проекта [1]. Актуальность данных исследований заключается в том, чтобы определить формулу и методы повышения показателя эффективности работы команды проекта, с целью влияния на улучшение некоторых показателей по проекту, а тем самым и на совершенствование результата проекта. Новизна данной темы состоит в том, что была создана новая формула КПД команды проекта и описаны факторы, которые влияют на конечное значение данной формулы.

Ключевые слова: команда проекта, управление проектом, проект, формирование команды проекта, фактор, проектный менеджер, коммуникации, успешность.

Kozachok Natalya, Gonchar Inna

National Aerospace University by N.E. Zhukovsky
"Kharkiv Aviation Institute"

IDENTIFY THE FACTORS THAT INFLUENCE ON THE INCREASE IN PERFORMANCE OF PROJECT TEAMS

Summary. The aim of this work is to learn and use the international experience in the field of human resource management in project management. This direction has been used for a long time and quite effectively in many foreign countries, in particular in America, but it is used in Ukraine recently. The main essence of human resources management is to organize all the processes related to the activities of the project team, to distribute roles among the team members, and also to achieve the most effective work of the project team. 90% of project success is dependent on the project team [1]. Speaking about the importance of teamwork, there are significant differences among experts. Their opinions begin to differ on how effective it is to work on a project in a team or alone. Supporters of individual labor say that teamwork relaxes a person, the employee begins to shift all responsibility from himself to another person. Employees of large enterprises, on the contrary, believe that teamwork makes a person more organized, and the work of a colleague is more effective, since any team member has an example – a colleague for whom this employee will always strive and try to outrun the results of his work. For any team it is very important to determine the factors that make it successful, for example: overall goal, trust, focus on results, control of project requirements and professional growth of each team member. The relevance of these researches is to determine the formula and methods to improve the performance of the project team, in order to influence on the improvement of some indicators of the project, and thus to improve the result of the project. The novelty of this work consists of a creation of new formula to achieve the efficiency of the project team and a describing the factors that influence on the final value of this formula.

Keywords: project team, project management, project, project team formation, factor, project manager, communication, success.

Постановка проблемы. Украина как молодая страна стоит на пути развития не только таких ключевых отраслей, как экономика, политика, торговля, производство, наука и образование, но и все больше уделяет внимание развитию международных отношений и внедрению новых мировых направлений в отечественные проекты. За последние годы в Украине были открыты различные образовательные платформы, запущены промышленные проекты, все с большими темпами развиваются IT-технологии, консалтинговые и бизнес-проекты. Одно из таких современных направлений, которое уже на протяжении нескольких лет активно внедряется в деятельность многих украинских предприятий – это управление проектами.

Управление проектом – это приложение знаний, навыков, инструментов и методов к работам

проекта для удовлетворения требований, предъявляемых к проекту [2].

Продуктами проекта могут быть, как продукция предприятия или организации (результаты научных и маркетинговых исследований, проектно-конструкторская и технологическая документация на новое изделие, разработанные для заказчика), так и решение разных внутренних производственных задач (например, повышение качества продукции и эффективности организации труда, оптимизация финансовых потоков).

Успех любого проекта зависит от таких ключевых показателей, как:

- завершение проекта в установленные сроки;
- осуществление проекта в рамках выделенного бюджета;
- удовлетворение заказчика от результата проекта [3].

Таким образом, добиться всех этих показателей можно исключительно при наличии четкого заранее определённого плана работ по проекту. Помимо этого, очень важно, чтобы во главе любого плана была одна конкретная и понятная команде цель. В противном случае, если команда не понимает цель проекта и не знает, какой результат считать ее достижением, то необходимость выполнения многих задач ставится под сомнение.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемами формирования команды проекта и разработкой методов по улучшению эффективности работы команды проекта занимались такие ученые, как: Коваленко А.В. (создание эффективной команды), Торгашова А.В., Костина Г.Д. (разработка методов развития команды проекта), Апенько С.Н. (формирование профессиональных компетенций человеческих ресурсов с помощью командообразования).

Следует также отметить, что правильное понимание командой проекта задач и целей будет осуществляться только в том случае, если будут налажены коммуникации внутри команды проекта. Благодаря таким коммуникациям, команда проекта сможет ловко подстраиваться под любые изменения, которые поступают из внешней среды, в таком случае правильное и проще будет менять не условия или требования к проекту, а вносить изменения в работу самой команды. Следовательно, результат деятельности команды проекта будет напрямую зависеть от эффективности коммуникаций внутри команды.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Говоря о работе людей в команде, вступают в силу такие понятия как «проект», «управление проектами», «менеджер проекта» и «команда проекта». Следует в начале дать определения данным понятиям.

Проект – это временное предприятие, направленное на создание уникального продукта, услуги или результата [2].

Менеджер проекта – сотрудник, отвечающий за координацию проекта, достижение целей проекта и результаты проекта [4].

Команда проекта состоит из руководителя проекта, персонала, отвечающего за управление проектом, и остальных членов команды, которые выполняют работу, но не обязательно участвуют в управлении проектом [2].

Таким образом, следует отметить, что команда проекта играет основную роль в реализации проекта. Однако тут мнения экспертов начинают расходиться относительно того, насколько эффективней осуществлять работу над проектом в команде или в одиночку. Приверженцы индивидуального труда говорят о том, что работа в команде расслабляет человека, он начинает перекладывать всю ответственность с себя на другого человека. Работники крупных предприятий, наоборот считают, что командная работа делает человека более организованным, а его работу более эффективной, так как у любого члена команды есть пример – коллега, за которым этот работник будет все время стремиться и пытаться обогнать по результатам работы.

Цель статьи. Главной целью этой работы является анализ командной работы и факторов, ко-

торые влияют на ее эффективность, на примере реальных команд проекта, определение формулы и методов повышения показателя эффективности работы команды проекта.

Изложение основного материала. Для начала необходимо разобраться в первой теории. Кажется разумным предполагать, что большее количество участников процесса должно выполнить больший объем работы, но иногда эффект Рингельмана доказывает обратное. Считается, что чем больше группа, тем сложнее оценивать индивидуальную производительность, т.к. появляется риск социальной лени.

Эффект Рингельмана – это групповой эффект в социальной психологии, один из механизмов функционирования группы, который состоит в том, что с увеличением численности группы производительность ее участников уменьшается. То есть и индивидуальные усилия, и вклад каждого из членов группы уменьшается по мере того, как размер группы возрастает [5].

Социальная лень в команде проявляется в том, что люди преднамеренно или же нет прилагают меньше усилий, работая в группе, полагаясь на своих коллег при выполнении различных заданий, хотя самим участникам будет казаться, что они выкладываются полностью, подобно перетягиванию каната, когда больше всего стараются первые люди, а с каждым последующим человеком старание уменьшается. Чтобы уменьшить влияние эффекта Рингельмана, необходимо правильно подобрать количество участников в группе. Рингельманом была предложена формула, служащая для определения среднего индивидуального вклада участников группы различного размера:

$$C=100 \cdot 7 \cdot (K-1), \quad (1)$$

где C – средний индивидуальный вклад участников;

K – количество участников группы.

Из этой формулы можно вывести обратную ей формулу, чтобы найти оптимальное количество участников группы:

$$K=(100-C) \div 7+1, \quad (2)$$

где C – средний индивидуальный вклад участников;

K – количество участников группы.

Так, к примеру, если для реализации проекта A менеджер проекта хочет получить от каждого участника 70% вклада в проект, то идеальное количество участников команды должно составлять: $K = (100 - 70) / 7 + 1 = 5$ (человек). Соответственно, и наоборот, если в команде 5 человек, то каждый из членов команды должен выложить как минимум на 70%. Важно отметить то, что речь идет не о количестве сотрудников в организации, а о том количестве сотрудников, которые объединены решением одной задачи.

Следует также учесть, что это обобщенная формула, которая может, как подойти при формировании определенной команды, так и не подойти ей. В данном случае все зависит от этикета и внутреннего настроения в команде, ранее сложившегося среди участников команды. Огромную роль играет человеческий фактор при формировании и выстраивании эффективной работы команды проекта, к примеру, не всегда

достижения коллеги могут радовать участника команды, так же, как и приверженность личным целям не будет давать положительного эффекта при достижении целей проекта. Чтобы участники хорошо понимали друг друга, специфику работы их предприятия и какую цель они преследуют в своей работе, необходимо, прежде всего, развивать корпоративную культуру, как предприятия, так и отдельной команды.

Корпоративная культура – это система материальных и духовных ценностей, проявлений, взаимодействующих между собой, присущих данной корпорации, отражающих ее индивидуальность и восприятие себя и других в социальной и вещественной среде, проявляющаяся в поведении, взаимодействии, восприятии себя и окружающей среды [6].

Чтобы создать единую корпоративную культуру, которая бы действительно объединяла коллектив и повышала тем самым эффективность работы, необходимо наличие следующих факторов:

– Наличие единой цели и миссии. Независимо от того, где выстраивается корпоративная культура (большое предприятие или отдельно взятая команда проекта), сотрудники ясно должны понимать, для чего они трудятся и что должно стать результатом их деятельности.

– Структура компании / команды проекта. Структуре не следует иметь четкую иерархию, если говорится о команде проекта, так как линейная структура не позволит команде гибко реагировать на изменение условий из внешней среды, но сотрудники также должны понимать, какую функцию выполняют, и какие последствия могут произойти при невыполнении этих функций.

– Хорошо налаженные коммуникации между отделами и сотрудниками. Имея хорошие коммуникации между членами команды проекта или отделами на предприятии, любые изменения и сам процесс работы будут происходить значительно быстрее, информация будет иметь свою ценность, от чего и повысится общая ценность проекта.

– Общие традиции и мероприятия. Чтобы работа была слаженной, необходимо, чтобы все участники команды чувствовали себя комфортно среди других, именно поэтому необходимо организовывать для команды проекта тимбилдинги, совместный отдых по интересам, вводить новые традиции.

– Корпоративные элементы: фирменный стиль, правила и нормы поведения, должностные инструкции.

Другая теория, которую необходимо раскрыть – это гарантия более эффективной работы в команде, чем в одиночестве. Чтобы подтвердить данную теорию, можно обратиться к такому понятию как «эффект синергии».

Синергия – усиливающий эффект взаимодействия двух или более факторов, характеризующийся тем, что совместное действие этих факторов в сумме существенно превосходит отдельные действия каждого из них. Другими словами, «один» плюс «один» равно «три» [7].

Синергетическая команда – это взаимодополняющая команда, которая организованная таким образом, что сильные стороны одних компенсируют слабые стороны других. Именно поэтому получается, что в общем команда имеет

большее количество опыта и знаний, чем каждый ее участник в отдельности. Помимо этого, данная команда может быстрее найти решение ошибок и способы устранения последствий этих ошибок, также участники команды имеют хорошую возможность учиться друг у друга и стимулировать друг друга в процессе работы, обучаясь на опыте своего коллеги. Так, к примеру, чтобы развивать этот эффект в команде проекта, необходимо непрерывно работать над самой организацией данной команды, проводить каждый день собрания, обсуждая, какие цели стоят на повестке дня, и какие результаты были получены, руководитель проекта должен выделить те сильные стороны, которыми команда уже обладает, а также указать на те слабые стороны, которые необходимо исправить. К примеру, можно привести футбольную команду, где тренер детально выстраивает ходы каждого игрока, его особое место на поле, детально прорабатывает и проговаривает свои пожелания на развитие событий в будущем.

Таким образом, после правильного подбора количества участников команды проекта, проработки и распределения ролей среди членов команды, введения корпоративной культуры и синергии должна выйти в результате команда, которая обладает следующими признаками:

– наличие общей цели вместо множества индивидуальных целей;

– ощущение сплоченности и доверия среди членов команды;

– нацеленность на эффективное и быстрое выполнение проекта с учетом всех требований по нему;

– самореализация и профессиональный рост каждого из участников проекта.

Еще одна важная составляющая, которая существенно влияет на работу каждого члена команды – это мотивация. Мотивация – это совокупность факторов, вызывающих определенное поведение, а также внутреннее побуждение человека к чему-либо. Потеря мотивов к правильному производственному поведению называется демотивацией. Длительная демотивация ведет к выгоранию, под которым понимается полная или почти полная потеря интереса к работе [8].

Обычно выгорание вызывается следующими причинами:

1. Переутомление сотрудника на работе.

2. Некомпетентность сотрудника при решении основных производственных задач.

3. Проблемы сотрудника, не связанные с работой.

4. Хронический конфликт в рабочем коллективе и / или с начальством.

После изучения данных теорий были разработаны следующие мероприятия, которые помогут поддерживать корпоративный дух и заинтересованность в эффективной работе каждого участника команды проекта:

1. Менеджеру проекта необходимо четко и конкретно ставить цели, которые необходимо достичь в рамках проекта.

2. Необходимо четко распределять функциональные роли участников команды.

3. Следует определять индивидуальную ответственность каждого участника группы и критерии ее оценки.

4. Необходимо обеспечить прозрачную и своевременную коммуникацию в группе.

5. Следует способствовать налаживанию в группе дружеских отношений и сплоченности, т.к. это повышает производительность ее участников (корпоративы, тимбилдинги, путешествия, отдых на природе, активные игры и спорт).

Тимбилдинг (от англ. Team building – командообразование) – это комплекс мероприятий, направленные на укрепление команды, улучшение взаимодействия в коллективе, выявление коммуникационных проблем с последующим их укреплением [9].

6. Создавать у членов группы чувство собственной незаменимости в рамках группы, значимости индивидуального вклада конкретного участника группы в общее дело команды.

7. Включать в группу представителей разных культур и полов.

8. Контролировать уровень мотивации и вовлеченности каждого члена группы.

9. Следить за здоровьем команды проекта: если это работа за компьютером, то делать в нужное время перерыв, следить за питанием персонала (организация правильных обедов в офисе), удобная мебель в офисе, свежий воздух и чистое помещение и т.д.

Чтобы подтвердить правильность разработанных мероприятий, были рассмотрены на примере 5 команд с одинаковым количеством человек, которые разрабатывают программный продукт для заказчика А, в итоге, необходимо было определить, какая команда по мнению заказчика справится с данным заказом лучше остальных.

Для расчета эффективности работы команды проекта, воспользовались формулой 3:

$$ЭФ = \text{объем работ} / \text{численность работников}. \quad (3)$$

Пусть все команды оценивались по 10-ти критериям, каждый из которых составляет 10% от общего числа выработки команды, т.е. если вторая команда соответствует 7-ми пунктам, то она может выполнить проект на 70%. Все данные представлены в таблице 1.

Исходя из итога выполнения работы командой, можно определить, сколько в идеале должно быть человек в команде с такой выработкой про-

екта, все расчеты были проведены по формуле 2. Таким образом, видно, что первая и вторая команды имеют хорошие условия для поддержания командной работы и перерабатывают свою норму по проекту. Третья и четвертая команды не дорабатывают, так как у них в значительной мере отсутствуют коммуникации, тимбилдинги, забота о коллективе, при такой низкой мотивации к работе команда проекта не будет видеть смысла работать в полную силу. Пятая команда близка к идеальному выполнению работ, все комфортные условия для команды проекта соблюдены, коммуникации среди членов команды налажены, необходимо только правильно распределить функциональные роли и расставить цели проекта.

Была рассчитана также эффективность работы каждой команды по формуле 3. То есть, на примере первой команды, на одного человека приходится 14% выполнения всей работы. Это говорит о том, что слаженная работа команды настолько налажена, что участники не боятся ответственности, выполняют все необходимые работы по проекту, равняются друг на друга, работают в синергии, когда общий результат команды важнее и больше, чем результат каждого отдельного участника. Следовательно, сотрудник быстрее захочет стать частью 1 или 2 команды, чем выбрать третью, четвертую и пятую команду.

Выводы и предложения. Таким образом, в данной статье были изучены методы применения зарубежного опыта в сфере управления человеческими ресурсами в управлении проектом, а также выявлены факторы, влияющие на увеличение производительности проектных команд. Среди данных факторов можно выделить следующие: наличие заранее определенного плана работ по проекту, наличие одной конкретной и понятной команде цели проекта, наличие налаженных коммуникаций внутри команды проекта, а также важность совместной работы участников проектной команды.

Следует отметить, что при соблюдении ранее перечисленных факторов проект сможет завершиться в установленные сроки, войти в рамки выделенного бюджета, удовлетворить заказчика проекта, т.е. другими словами, иметь успех.

Таблица 1

Оценка эффективности командной работы

Критерии \ Номер команды	1	2	3	4	5
Количество человек в команде	7 человек				
1. Четко поставлены цели в команде.	+	+	-	+	-
2. Всем известны свои функциональные роли.	+	+	-	-	-
3. Хорошо налажены коммуникации.	+	+	-	-	+
4. Проведение регулярных тимбилдингов.	+	+	-	-	+
5. Участники чувствуют свою незаменимость в проекте.	+	+	-	-	+
6. Есть комфортные условия труда.	+	+	-	+	-
7. Есть мотивация участников команды.	+	-	-	+	+
8. Забота о здоровье (наличие обедов в офисе).	+	-	+	+	+
9. Забота о здоровье (чистое и светлое помещение для работы).	+	-	+	+	+
10. Забота о здоровье (соблюдены перерывы).	+	+	+	-	-
Итог выполнения проекта (%)	100	70	30	50	60
Идеальное количество участников (чел.)	1	5	11	8	6
Эффективность команды	14	10	4	7	8

Источник: разработка авторами

Во время работы было выявлено, что команда проекта играет основную роль в реализации проекта, которая может как эффективно работать, так и проявлять эффект социальной лени. В связи с этим была разработана формула, которая помогает определить максимально правильное количество человек в команде для получения большей эффективности от ее совместной работы.

В результате работы было определено, что корпоративная культура, мотивация и человеческий фактор играют также важную роль при формировании и выстраивании эффективной ра-

боты команды проекта, дают возможность участникам команды проекта лучше понимать цель проекта и направленность самой организации.

Таким образом, после соблюдения всех выявленных факторов должна образоваться успешная команда проекта, которая обладает следующими признаками: наличие общей цели вместо множества индивидуальных целей, ощущение сплочённости и доверия среди членов команды, нацеленность на эффективное и быстрое выполнение проекта с учетом всех требований по нему, самореализация и профессиональный рост каждого из участников проекта.

Список литературы:

1. Пушкарев К.А. Команда проекта как один из ключевых факторов успеха проекта. *Электронный журнал научных публикаций студентов и молодых ученых*. 2018. № 1.
2. Project Management Institute, Inc. Руководство к Своду знаний по управлению проектами (Руководство РМВОК). 5 издание. 2013. 614 с.
3. Комашев Е. 7 ошибок в планировании любого проекта. LABA – образовательная платформа. 2018.
4. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. Москва : Издательство «ДЕЛЮ», 1997. 493 с.
5. Стратилат К.Н., Семечкин Н.И. Опыт экспериментального исследования социальной лениности на выборке мужчин и женщин. *Вестник Московского университета. Психология*. 2015. № 1. 124 с.
6. Кузнецов И.Н. Корпоративная культура : учебное пособие. Москва, 2006.
7. Абдокова Л.З. Синергетический эффект как результат эффективного управления. *Фундаментальные исследования*. 2016. № 10-3. 581 с.
8. Маслоу А.Г. Мотивация и личность / пер. Т.Ю. Гутман. Питер : Издательство «Питер». 3 изд. 2012. 352 с.
9. Шекшня С.В. Управление персоналом современной организации. Москва, 4 изд. 2000. 350 с.

References:

1. Pushkarev K.A. (2018). Komanda proekta kak odin iz klyuchevykh faktorov uspekha proekta [Project team as one of the key success factors of a project] *Electronic journal of scientific publications of students and young scientists*, no. 1.
2. Project Management Institute, Inc. (2013). Rukovodstvo k Svodu znaniy po upravleniyu proektami [Guide to the Body of Knowledge on Project Management] (Guide PMBOK), vol. 5, p. 614.
3. Komashev E. (2018). 7 oshibok v planirovanii lyubogo proekta [7 mistakes in planning of any project]. LABA – educational platform.
4. Meskon M., Albert M., Hedouri F. (1997). Osnovy menedzhmenta [Fundamentals of Management]. Moskva : Publishing "DELO", p. 493. (in Russian)
5. Stratylat K.N., Semechkin N.I. (2015). Opyt ehksperimental'nogo issledovaniya social'noj lenosti na vyborke muzhchin i zhenshchin [Experimental study of social laziness on a sample of men and women]. *Moscow University Bulletin*, vol. 14, no. 1, p. 124.
6. Kuznezov I.N. (2016). Korporativnaya kul'tura [Korporative culture]. Moscow.
7. Abdokova L.Z. (2016). Sinergeticheskij ehffekt kak rezul'tat ehffektivnogo upravleniya [Synergistic effect as a result of effective management]. *Basic research*, vol. 10-3, p. 581.
8. Maslow A.G. (2012). Motivaciya i lichnost' [Motivation and person]. Piter : Publishing «Piter», vol. 3, p. 352. (in Russian)
9. Shekshnya S.V. (2000). Upravlenie personalom sovremennoj organizacii [Personnel management of a modern organization]. Moscow, vol. 4, p. 350.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-95>

УДК 336.221:336.7(477)

Маршук Л.М., Плахтій В.Г.Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету**ОСОБЛИВОСТІ ОПОДАТКУВАННЯ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Анотація. Страхування є одним з важливих елементів системи суспільних, а також економічних відносин в країні. У даній статті розглянуто особливості оподаткування страховиків України податком на дохід та податком на прибуток. Виділено специфічні особливості податкового обліку та в цілому оподаткування прибутку в страхових організаціях. Основна увага приділена аналізу змін в оподаткуванні прибутку страхових компаній та їх впливу на розвиток страхової діяльності і національної економіки загалом. Досліджено динаміку податкових надходжень з податку на прибуток страхових компаній в Україні. Виявлено недоліки в діючій системі оподаткування страховиків та запропоновано шляхи поліпшення системи оподаткування страхових компаній в Україні.

Ключові слова: податки, оподаткування, страхування, страхова компанія, ставки оподаткування, податок на прибуток, податкові надходження.

Marshuk Lina, Plakhtii ValentynaVinnytsia Institute of Trade and Economics of
Kyiv National University of Trade and Economics**TAXATION INSURANCE COMPANIES IN UKRAINE: CURRENT STATUS AND OFFERS**

Summary. This article raises topical issues in the field of taxation of insurers in Ukraine. This article discusses the features of taxation of insurance companies in Ukraine by income tax and income tax. Used formalization methods based on the results obtained, modeling and analysis of taxation of insurers. The specific features of tax accounting and in general taxation of insurance and non-insurance profits and income in insurance organizations are highlighted. The main attention is paid to the analysis of changes in taxation of profits of insurance companies and their impact on the development of insurance activities and the national economy as a whole. Studied the place of reinsurance in insurance, its features and problematic issues. Filed existing types of tax differences that consider the financial result before tax, which is subject to appropriate adjustments that either increase or decrease this amount. Mentioned is a feature of taxation of insurance companies, which allows some insurers not to adjust their financial results. The dynamics of tax revenues to the Consolidated budget of Ukraine for the tax on the profit of insurance companies in Ukraine was studied. The share of the tax on profit of insurance organizations in the total amount of income tax on enterprises' profits in the Consolidated budget of Ukraine is calculated. Identified a number of shortcomings in the current system of taxation of insurers. Constructive conclusions were made regarding the existing problems in this matter. The ways of improving the regulatory framework of the tax system of insurance companies in Ukraine are proposed. Identified other areas of improvement and development of the tax system of insurance companies. Prospects for further study of this relevant topic are highlighted. This article is of interest to scientists of the economic, insurance and financial industry, as well as tax specialists.

Keywords: taxes, taxation, insurance, insurance company, tax rates, income tax, tax revenues.

Постановка проблеми. Страхування відіграє велику роль в сучасному світі. Досить зазначити, що воно задовольняє одну з головних потреб сучасної людини – це його потреба в безпеці, захищаючи його життя і повсякденну діяльність. Страхування є важливим інструментом соціального захисту, фактором зниження ділових ризиків і стабільних джерел інвестицій в економіку. Страхування зараз – це одна з найбільш швидко розвиваючих і перспективних галузей економіки. Тому забезпечення якісного функціонування даної системи і збільшення відсотка її продуктивності мають високий ступінь актуальності. Досягати цього можна шляхом грамотної вибудованої системи оподаткування страхової діяльності. Тоді надходження в бюджетну систему будуть збільшуватися, а страховий ринок – оптимізується.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням сутності податкової політики, в тому числі і щодо страхових організацій, присвячено безліч досліджень. Проблема носить багатоаспектний характер, тому існують наукові праці, які безпосередньо присвячені заявленій темі, крім

цього, ряд досліджень пов'язаний з розвитком теоретичних, методологічних і практичних аспектів оподаткування страхового сектора в цілому.

Проблеми оподаткування страхової діяльності висвітлені в роботах таких вчених як: А.С. Бакаєва, Т.Г. Мельник, С.С. Осадець, Р.В. Пікус, В.А. Буланцевой, Н.Е. Маркарова, Л.В. Боровська, Д.В. Гаманков, О.О. Гаманкова, О.І. Черняк, А.К. Жукова [1], О.Р. Квасовський [2]. Разом з тим, на нашу думку, теоретичні й прикладні аспекти ефективного режиму оподаткування для вітчизняних страхових організацій, визначення напрямів його модернізації потребують подальшого дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За нинішніх темпів стрімкого розвитку української економіки, а також ринку страхових послуг оподаткування у сфері страхової справи потребує додаткового розгляду та опрацювання.

Мета статті. Розглянути особливості оподаткування страхових компаній в Україні, проаналізувати сучасний стан оподаткування прибутку страхових організацій, виявити проблемні пи-

тання та розробити рекомендації щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що в багатьох розвинених податкових системах світу поширена практика паралельного застосування податку на прибуток страхових компаній з певною формою альтернативного податку на страхову діяльність. Крім валового обсягу премій альтернативною базою оподаткування можуть бути активи, капітал, обсяг страхових резервів тощо. У більшості цих країн прямий податок на прибуток співіснує з податком на валовий обсяг страхових премій без зменшення його на обсяг перестраховальних платежів за договорами перестраховання, як це сьогодні введено і в нашій країні [7].

Отже, Податковим кодексом передбачено два об'єкти оподаткування страховика: прибуток від страхової та не страхової діяльності страховика, оподатковувана податком за загальною ставкою 18%, і дохід від страхової діяльності, для оподаткування якого застосовуються різні ставки. Тобто під кожен об'єкт оподаткування встановлені різні правила і ставки. При цьому, як визначено в п. 136.5 ст. 136 Податкового кодексу, податок на дохід від страхової діяльності є частиною податку на прибуток [6].

Ставки податку встановлюються у таких розмірах [4]:

- 3% від об'єкта оподаткування за договорами страхування;

- 0% за договорами з довгострокового страхування життя, договорами добровільного медичного страхування та договорами страхування у межах недержавного пенсійного забезпечення, зокрема договорами страхування додаткової пенсії.

Звертаємо увагу, що якщо раніше нульова ставка застосовувалася страховиками тільки до доходів, отриманих за договорами довгострокового страхування життя фізичних осіб, то тепер нульова ставка застосовується також до доходів, одержуваних за договорами добровільного медичного страхування та договорами страхування додаткової пенсії.

Згідно Податкового кодексу спеціальний об'єкт оподаткування розраховується як сума страхових платежів, страхових внесків, страхових премій, нарахованих за договорами страхування і співстрахування. При цьому страхові платежі, страхові внески, страхові премії за договорами співстрахування включаються до складу об'єкта оподаткування страховика тільки в розмірі його частки страхової премії, передбаченої договором співстрахування [6]. Таким чином, вхідні перестраховальні премії в об'єкт оподаткування не включаються (для деяких компаній база оподаткування частково зменшується), але головною особливістю є заборона зменшувати об'єкт оподаткування на вихідні перестраховальні суми за договорами перестраховання, як це було дозволено в попередній редакції Податкового кодексу. Тобто перестраховання повністю виключено з об'єкта оподаткування. На оподаткування прибутку від страхових операцій це не вплине, оскільки за новими правилами визначення оподаткованого прибутку ґрунтується на даних бухгалтерського обліку, який саме передбачає віднімання часткою перестраховика [7].

Водночас деякий час у платників були сумніви з трактування цього питання, оскільки ст. 12 Закону про страхування визначено, що перестраховання – це страхування одним страховиком

(цедентом, перестраховальником) на визначених договором умовах ризику виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником у іншого страховика (перестраховика) резидента або нерезидента, який має статус страховика або перестраховика, згідно із законодавством країни, в якій він зареєстрований. Страховик (цедент, перестраховальник), який уклав з перестраховиком договір про перестраховання, залишається відповідальним перед страхувальником у повному обсязі згідно з договором страхування. Тобто перестраховання можна розглядати як різновид страхування, що може спричинити двояке трактування норми пп. 141.1.2 п. 141.1 ст. 141 Податкового кодексу.

Якщо виникає необхідність перестраховання ризику і страховик укладає договір перестраховання з іншим страховиком, то податкові наслідки в частині оподаткування не виникають у [3]:

- страховиків, які перераховують страхові платежі за договорами перестраховання іншій страховій компанії (перестраховику), з якою укладено договір перестраховання, і не зменшують об'єкт оподаткування податком на дохід за ставкою 3%;

- перестраховиків, які отримують страхові платежі за такими договорами перестраховання і не включають їх до складу об'єкта оподаткування податком на дохід за ставкою 3%.

Нововведену систему оподаткування страхових компаній схематично ілюструє рис. 1.

Для страховиків оподатковуваний прибуток визначається за даними бухгалтерського обліку, який компанії повинні вести відповідно до міжнародних стандартів фінансового обліку. За відправну точку беруть фінансовий результат до оподаткування, підлягає відповідним коригуванням, які або збільшують, або зменшують цю суму. Згідно Податкового кодексу встановлено найважливіший коригувальний показник – це нарахований страховиком податок на дохід за ставкою 3%, який визначений як різниця, яка зменшує фінансовий результат до оподаткування такого страховика [7].

Також доцільно згадати про ще одну дуже важливу правову норму (пп. 134.1.1 п. 134.1 ст. 134 ПКУ), згідно з якою платники податку на прибуток, у котрих річний дохід від будь-якої діяльності (за вирахуванням непрямих податків), розрахований за правилами бухгалтерського обліку за останній річний звітний (податковий) період не перевищує 20 млн. грн., можуть не коригувати фінансовий результат до оподаткування на усі встановлені різниці (крім від'ємного значення об'єкта оподаткування минулих податкових (звітних) років) [8]. Інше кажучи, невеликі страховики, які протягом останніх років скоротили сумарний обсяг діяльності до встановленого ліміту, можуть ігнорувати складний механізм коригувань оподаткованого прибутку на згадані різниці. Разом з тим, оскільки однією з податкових різниць, що скорочує фінансовий результат до оподаткування страхової організації, виступає нарахований податок на дохід за ставкою 3%, то за відсутності конкретних правових положень постає питання, чи будуть дозволяти фіскальні органи вирахування з оподаткованого прибутку такого податку з доходу у разі, коли мала страхова компанія скористається своїм правом не коригувати оподатковуваний прибуток на усі інші встановлені податкові різниці.

Рис. 1. Порядок оподаткування фінансових результатів господарської діяльності вітчизняних страховиків (згідно з редакцією ПКУ від 15.04.2017 р.) [2]

Раніше вже згадувалося, що, передусім, фінансовий результат до оподаткування (ФРДО) зменшується на суму нарахованого податку на дохід за ставкою 3%. Крім того, Податковим кодексом передбачено врахування при визначенні оподатковуваного прибутку трьох податкових різниць, пов'язаних зі страховими та іншими резервами. Щодо першої різниці до ФРДО, то додається сума коригування (зменшення) страхових резервів (технічних або математичних) відповідно до методики, яка визначається Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику (пп. 141.1.3 ПКУ) та віднімається сума коригування (зменшення) страхових резервів (технічних або математичних), на яку збільшився фінансовий результат до оподаткування відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності (пп. 141.1.4 ПКУ). Друга різниця до ФРДО розраховується таким чином, а саме: додається сума витрат на формування страхових резервів (технічних або математичних) відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності (пп. 141.1.3 ПКУ) та віднімається сума страхового резерву (технічного або математичного) сформованого в розмірі та порядку, передбачених Методикою (пп. 141.1.4 ПКУ). Щодо третьої, то здійснюється коригування у зв'язку зі створенням і використанням страховиками інших резервів (забезпечень) за загальними правилами для забезпечень, які повинні застосовувати усі без винятку платники податку на прибуток (п. 139.1 ст. 139 ПКУ) [8].

Розглянемо податкові надходження до Зведеного бюджету держави податку на прибуток страхових організацій, включаючи філіали аналогічних організацій, розташованих на території України (рис. 2).

Протягом останніх років обсяги надходжень від податку на прибуток страхових організацій є достатньо нерівномірними. Так, у 2015 р. (після запровадження згаданих вище змін в оподаткуванні) на фоні незначного зниження загальних обсягів сплаченого до бюджету податку на прибуток сума його надходжень від страхових компаній порівняно з попереднім роком зросла на 20,1%. За результатами 2017 року надійшло 930.77 млн. грн. податку на прибуток, що на 11,5% менше, ніж аналогічні надходження 2016 року. Наразі є проблема в тому, що нинішнє законодавство має велике податкове навантаження на страховальників. Доходи страхових компаній зменшились, що призвело до невчасної сплати податків окремими компаніями, а інші взагалі не могли сплатити та оголошували себе банкрутами або ж були змушені йти в тінь. Ось чому в останні два роки можемо спостерігати спад у сфері страхування.

Розглянемо частку податку на прибуток страхових організацій у загальному обсязі надходження податку на прибуток підприємств до Зведеного бюджету протягом 2014-2018 рр.

У 2015 році частка податку на прибуток страхових організацій склала 2,19% та є найбільшою протягом аналізованого періоду. Крім того, слід звернути увагу на те, що починаючи з 2015 року обсяги надходжень податку на прибуток підприємств до Зведеного бюджету держави мають позитивну тенденцію, що свідчить про збільшення виробництва в країні та зменшення частки «тіньового» сектору економіки.

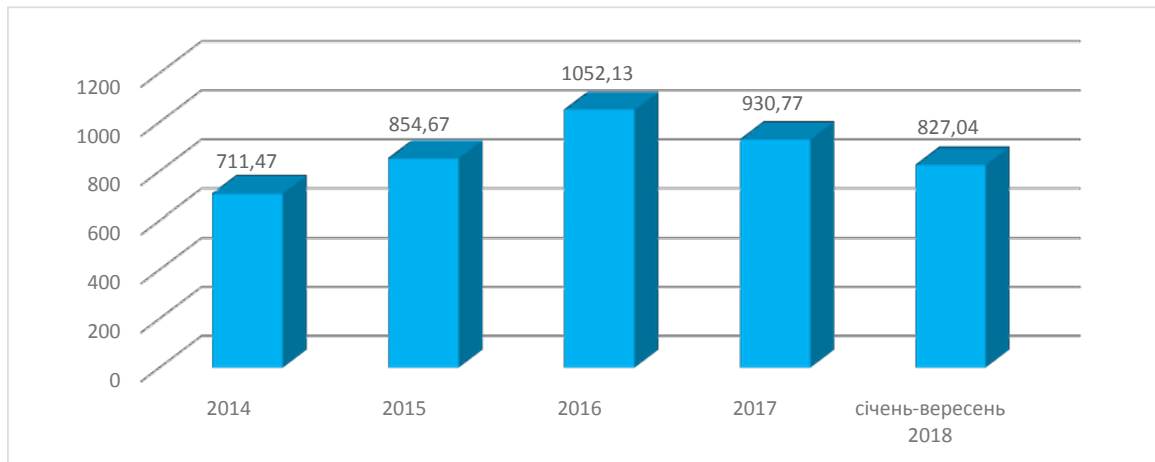

Рис. 2. Динаміка податкових надходжень з податку на прибуток страхових організацій до Зведеного бюджету України протягом 2014-2018 рр. млн. грн. [5]

Щодо частки податку на прибуток страхових організацій починаючи з 2015 року, то вона зменшується з кожним роком і у 2017 році становила лише 1,27%. Оскільки сьогодні страховий бізнес малорентабельний, то в цих умовах частина страхових компаній затримує виплати, а інша частина страховиків йде з ринку, не маючи можливості виконувати свої зобов'язання перед клієнтами.

Оподаткування сфери страхових послуг має багато недоліків і проблем. Альтернативний податок на страхові премії, загальний податок на прибутки від іншої діяльності спонукає страхових організацій до застосування схем ухилення від сплати, тобто призводить до порушень податкового законодавства. Удосконалення механізму оподаткування підприємств у тому числі й страхових компаній повинно здійснюватися на державному рівні, тобто шляхом прийняття відповідних законів. Треба не тільки покращувати кількісно-технічні аспекти податків та зборів (знижувати ставки, розширювати податкову базу та ін.), а й модифікувати обліково-інформаційні аспекти, тобто вдосконалювати податкову звітність, максимально наближувати податковий та бухгалтерський облік, впроваджувати системи комп'ютеризовані програми сплати податків та зборів.

Можна виділити два найпроблемніших елементи оподаткування страхової діяльності, що відкривають безпосередні можливості для податкового планування і відтак потребують вирішення. По-перше, це норма, яка дозволяє страховим компаніям списувати обсяги перестрахових виплат, а, по-друге, власне рівень ставки податку та база, до якої вона застосовується. Усунути ці схеми можна

двома способами – перевіривши страхові компанії на загальну систему оподаткування або в межах існуючої системи, усунути можливість зменшення об'єкта оподаткування на перестраховування [1].

Для побудови ефективної системи оподаткування страхових компаній необхідним є запровадження єдиної ставки оподаткування, а також передбачення перехідного періоду як мінімум на два роки. Але підхід до питання оподаткування страхової діяльності повинен бути збалансованим, бо зростання ставки оподаткування може призвести до подорожчання страхових послуг та невиправданого збільшення собівартості страхового полісу.

Додати до чинної нормативно-правової бази такі правки, щодо справляння податку на дохід і податку на прибуток страховиків в Україні:

- встановлення переліку та затвердження науково обґрунтованої методики обчислення різних типів страхових резервів, що враховуються при визначенні оподаткованого прибутку;
- врахування при визначенні оподаткованого доходу сум «вхідних» (отриманих) і «вихідних» (переданих) страхових платежів (внесків, премій) за перестраховальними операціями;
- поступова відмова від зайвих страхових резервів при збереженні їхнього необхідного мінімуму з урахуванням можливості адаптації до вітчизняних реалій зарубіжного досвіду обчислення сум відрахувань на формування таких резервів;
- чітке та зрозуміле визначення переліку витрат, які враховуються при розрахунку фінансового результату страховика до оподаткування;
- детального та зрозумілого прописування у вітчизняному Податковому кодексі сукупності

Таблиця 2

Частка податку на прибуток страхових організацій у загальному обсязі надходження податку на прибуток підприємств до Зведеного бюджету України протягом 2014-2018 (січень-вересень) рр.

Показник	2014	2015	2016	2017	2018 (січень-вересень)
Всього податку на прибуток, млн. грн.	40201,49	39053,17	60223,23	73396,80	81583,51
Податок на прибуток страхових організацій, млн. грн.	711,47	854,67	1052,13	930,77	827,04
Частка податку на прибуток страхових організацій, %	1,77	2,19	1,75	1,27	1,01

правових норм щодо справляння податку на прибуток і податку на дохід зі страхових організацій, які спеціалізуються на страхуванні життя та довгостроковому пенсійному страхуванні, що дасть змогу сформувавши ефективний і транспарентний механізм податкового регулювання цього суспільно важливого виду страхування в Україні.

– стягнення податку безпосередньо з корпоративного прибутку страхової компанії. Така система ставила би страховий бізнес у рівні умови з іншими підприємницькими структурами

Також можна виділити і інші шляхи вдосконалення оподаткування страхових компаній в Україні:

– формування державних гарантій шляхом створення під егідою державного регулятора централізованих компенсаційних фондів для здійснення страхових виплат за зобов'язаннями компаній, які збанкрутіли;

– інформатизація населення та підприємницького сектору, популяризація страхування, підвищення рівня страхової культури громадян, своєчасне оподаткування операцій зі страхування;

– невиклата або затримка виплат повинна каратися найсерйознішим чином;

– державний страховий нагляд за сплатою податків страховими компаніями;

– модифікувати обліково-інформаційні аспекти (вдосконалити податкову звітність, впровадити системи комп'ютеризовані програми сплати податків та зборів);

– запровадити преференційний режим оподаткування прибутку малих страхових організа-

цій шляхом встановлення прогресивної шкали податкових ставок залежно від вартісних показників масштабів страхової діяльності, а також надання їм можливості одержання спеціального податкового кредиту.

Висновки і пропозиції. Отже, за результатами проведеного дослідження сучасного стану оподаткування діяльності страхових компаній в Україні виявлено ряд неточностей та дискусійних моментів в чинній нормативній базі. У зв'язку з чим запропоновано узгодити норми чинної нормативної бази в частині операцій з перестраховання та привести об'єкти та ставки оподаткування податком на прибуток до єдиних стандартів для всіх страховиків. Для визначення напрямів подальшого зростання страхового ринку України важливо вирішити на основі комплексних розрахунків, яка система оподаткування буде сприяти позитивній та успішній роботі страхового ринку. Таким чином, з огляду на те, що оподаткування виступає одним з основних факторів, що регулюють попит і пропозицію на страховому ринку, необхідно створити ефективний податковий механізм в сфері страхування, що сприяє не тільки поповненню доходів бюджету, а й розвитку попиту на страхові послуги і в цілому страхового ринку.

Перспективи подальших досліджень полягають, зокрема, у вивченні за-рубіжного досвіду оподаткування фінансових результатів діяльності страховиків та можливість його застосування в Україні з урахуванням національних особливостей і реалій з метою удосконалення податкового режиму для національного сектору страхового бізнесу.

Список літератури:

1. Жукова А.К. Особливості оподаткування страхових компаній в Україні, 2017. URL: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/2791/1/Zhukova_Features_of_taxation.pdf
2. Квасовський О.Р. Сучасні трансформації та проблемні аспекти оподаткування фінансових результатів діяльності страховиків в Україні. *Світ фінансів*. 2017. № 3(52). URL: <http://sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1008>
3. Лист ДФС України від 04.05.2016 № 15699/7/99-99-15-02-02-17 «Про оподаткування операцій за договорами перестраховання». URL: <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovye-zakonodavstvo/listi-dps/68048.html>
4. Макаркина Н. Особливості оподаткування у сфері страхування. *Вісник. Офіційно про податки*. 2016. № 30. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/90010092>
5. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://www.treasury.gov.ua>
6. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>
7. Страховая деятельность: особенности налогообложения. *Вісник. Офіційно про податки*. 2015. № 36. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/8862>
8. Черв'як С.В. Оподаткування страховиків: податкові різниці (частина 2). 2015. URL: <http://www.gravis-audit.com.ua/opodatkovannya-strahovikiv-podatkovi-riznici-chastina-2>

References:

1. Zhukova A.K. (2017). Osoblyvosti opodatkovannia strakhovykh kompanii v Ukraini [Features of taxation of insurance companies in Ukraine]. Available at: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/2791/1/Zhukova_Features_of_taxation.pdf
2. Kvasovskiy O.R. (2017). Suchasni transformatsii ta problemni aspekty opodatkovannia finansovykh rezultativ diialnosti strakhovykh kompanii v Ukraini [Modern transformations and problem aspects of taxation of financial results of insurers activity in Ukraine]. *Svit finansiv*. 2017, vol. 52, no. 3. Available at: <http://sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1008>
3. Lyst DFS Ukrainy vid 04.05.2016 # 15699/7/99-99-15-02-02-17 "Pro opodatkovannia operatsii za dohovoramy perestrakhuvannia". Available at: <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovye-zakonodavstvo/listi-dps/68048.html>
4. Makarkina N. (2016). Osoblyvosti opodatkovannia u sferi strakhuvannia [Features of taxation in the insurance field]. *Visnik. Ofitsiyno pro podatky*, no. 30. Available at: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/90010092>
5. State Treasury Service of Ukraine. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy. Available at: <http://www.treasury.gov.ua>
6. Podatkovi kodeksi Ukrainy (02.12.2010) # 2755-VI vid 02.12.2010 r. zi zminamy ta dopovnenniamy. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua>
7. State Fiscal Service of Ukraine (2015). Strakhovaia deiatelnost: osobennosti nalohooblozheniya [Insurance activities: tax features]. *Visnik. Ofitsiyno pro podatky*, no. 36. Available at: <http://www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/8862>
8. Chervyak S.V. (2015). Opodatkovannia strakhovykh kompanii: podatkovyi riznytsi (chastyna 2) [Taxation of insurers: tax differences (part 2)]. Available at: <http://www.gravis-audit.com.ua/opodatkovannya-strahovikiv-podatkovi-riznici-chastina-2>

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРИБУТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА НА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Анотація. У статті проведено аналіз наукової літератури щодо оптимізації прибутковості підприємства на ринку фінансових послуг. В роботі досліджено теоретичні аспекти понять (оптимізація, підприємство, прибуток, ринок фінансових послуг, фінансова послуга) та підходи досліджуваної проблеми. Розглянуто процес оптимізації управління прибутком підприємства, мету цієї діяльності, основні підходи щодо процесу оптимізації прибутковості підприємства на ринку фінансових послуг. Розкрито комплекс моделей, стандартів та методик оптимізації діяльності підприємства; внутрішні й зовнішні чинники підвищення ефективності діяльності підприємства. Визначено методи й шляхи оптимізації прибутку та структури підприємства.

Ключові слова: оптимізація, підприємство, прибуток, ринок фінансових послуг, фінансова послуга.

ENTERPRISE PROFIT OPTIMIZATION IN THE MARKET FOR FINANCIAL SERVICES

Summary. The article analyzes scientific literature on optimization of profitability of the enterprise in the market of financial services. The theoretical aspects of concepts (optimization, enterprise, profit, market of financial services, financial service). The process of optimizing the profit management of the enterprise, the purpose of this activity, the main approaches to the process of optimizing the profitability of the enterprise in the financial services market and the main reasons for regulating financial services markets (creation of financial services market of single owners; have at the same time several financial segments that represent products that form different sectors of the financial services market; the emergence of cross-border s offers financial services provided by financial institutions, the need to reduce state spending in the control and supervision of the relationships in financial services, particularly by improving the quality of markets). The complex of models, standards and methods of optimization of enterprise activity is revealed; internal and external factors of increasing the efficiency of the enterprise (technology, management style, state economic and social policy, infrastructure). The methods and ways of optimization of profit and structure of the enterprise are determined. The analysis of scientific sources made it possible to state that profit is the most important estimation indicator of the enterprise activity, the source of material welfare of workers and the state as a whole. That is why, in today's economic conditions, the operation of the enterprise should be used all possible ways of its optimization. Getting the maximum profit is to combine the volume of production, the price of the product and the costs of its production and sale.

Keywords: enterprise, market of financial services, optimization, profit, financial service.

Постановка проблеми. Питання, щодо оптимізації розподілу прибутку є досить актуальним, оскільки приділяється особлива увага з причини впливу прибутку на фінансове благополуччя підприємства як у поточному так і в майбутньому році. Конкурентоспроможність ринкового середовища та динамічність ринкової кон'юнктури в Україні вимагає від керівників підприємств та осіб, що приймають управлінські рішення, вміння розуміти й аналізувати прибуток підприємства, прийняття правильних підходів, своєчасно оцінити майнове і фінансове становище на ринку, що дозволяє зробити правильний прогноз успішності компанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес управління та розв'язання проблеми формування прибутковості сучасного підприємства розкрито у зарубіжних (Д. Геллбрейта, Ф. Найта, О. Толмачова, О. Толпегіна, Р. Харрода) та вітчизняних (І. Бланка, Т. Власенко, Л. Гаватюк, О. Кривицької, С. Ляшенка, С. Покропивного) науковців. Теоретичні та методологічні засади проблеми оптимізації прибутковості підприємства на ринку фінансових послуг знайшли відображення в наукових працях В. Блонської, А. Герасимовича, Е. Грицюк, Е. Зінченко, Ю. Масленко, Л. Паадерник, Р. Лисик, В. Савчук та ін.

Внесок вчених у розв'язання проблемних питань підвищення оптимізації прибутковості підприємств є досить вагомим, проте на сьогодні існує необхідність пошуку більш ефективних підходів та методів оптимізації управління прибутком, що пов'язано зі зростанням ризиків, які виникають в кризових умовах.

Ретроспективний аналіз наукової літератури за даною тематикою засвідчив, що питання, пов'язані з вивченням оптимізації прибутковості підприємства на ринку фінансових послуг, мають простір для подальшого розгортання дослідження, як в науковому так і організаційно-практичному аспектах, що обумовило актуальність даної теми та визначило її мету.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у дослідженні найефективніших методів та шляхів оптимізації прибутковості підприємства на ринку фінансових послуг. Для досягнення цілей необхідно вирішити наступні завдання: розкрити економічну сутність понять «оптимізація» і «прибуток» підприємства, «ринку фінансових послуг»; виявити механізм розподілу та оптимізації розподілу прибутку підприємства; виробити практичні рекомендації щодо оптимізації розподілу прибутку на підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Закону України «Про фінансові по-

слуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [8], поняття «*фінансова послуга*» трактується як «операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів». У свою чергу, Є. Бондаренко [2, с. 67] розглядає її як результат здійснення операцій з фінансовими активами (валютою, депозитами, кредитами, цінними паперами, деривативами) в інтересах споживачів та задовольняючи їх потреби, які безпосередньо зумовлюють рух фінансових ресурсів, зберігаючи реальну вартість фінансового активу та отримання прибутку.

Поняття «ринки фінансових послуг», відповідно до зазначеного вище закону [8] – це «сфера діяльності учасників ринків фінансових послуг з метою надання та споживання певних фінансових послуг». Відповідно до зазначеного Закону, ринок фінансових послуг включає професійні послуги на ринках банківських, страхових, інвестиційних послуг, операцій з цінними паперами та на інших видах ринків, які забезпечують обіг фінансових активів. Фінансова послуга, відповідно зазначеного Закону – це операція, яка здійснюється з фінансовими активами, які проводяться в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, що передбачені законодавством – також за рахунок фінансових активів, які залучені від інших осіб, для отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів [8].

Метою державного регулювання ринків фінансових послуг в Україні є [8]: проведення єдиної та ефективної державної політики у сфері фінансових послуг; захист інтересів споживачів фінансових послуг; створення сприятливих умов для розвитку та функціонування ринків фінансових послуг; створення умов для ефективної мобілізації й розміщення фінансових ресурсів учасниками ринків фінансових послуг з урахуванням інтересів суспільства; забезпечення рівних можливостей для доступу до ринків фінансових послуг та захисту прав їх учасників; додержання учасниками ринків фінансових послуг вимог законодавства; запобігання монополізації та створення умов розвитку добросовісної конкуренції на ринках фінансових послуг; контроль за прозорістю та відкритістю ринків фінансових послуг; сприяння інтеграції в європейський та світовий ринки фінансових послуг.

Основними суб'єктами фінансових послуг виступають учасники ринку фінансових послуг: з одного боку замовники, тобто споживачі фінансових послуг, а з другого – фінансові організації (суб'єкти господарювання та фізичні особи), що надають фінансові послуги.

Головною функцією ринку фінансових послуг є трансформація коштів, «які не працюють», у позичковий капітал. А інші вищезазначені функції ринку фінансових послуг віддзеркалюють конкретні форми організації руху фінансових ресурсів за допомогою фінансово-кредитного механізму між суб'єктами ринку. Рухомою силою зазначеного механізму є надання фінансових послуг різними фінансовими інститутами [9, с. 18].

Участь держави в регулюванні ринків фінансових послуг мотивується такими основними причинами: створенням на ринку фінансових послуг єдиних власників; останні володіють однією декількома фінансовими сегментами, які представляють продукти, що формують різні сектори ринку фінансових послуг; виникненням перехресних пропозицій фінансових послуг, що надаються фінансовими інститутами; необхідністю скоротити видаткову частину державного бюджету у сфері контролю й нагляду за відносинами на ринку фінансових послуг, особливо за підвищенням якості ринків [9, с. 31].

Аналіз наукових джерел [1; 4; 6; 10] свідчить, що в сучасних умовах жорсткої конкуренції на ринку фінансових послуг виробник змушений постійно вдосконалювати свою діяльність, щоб не стати банкрутом, а також постійно визначати шляхи найбільш ефективного формування та оптимального розподілу прибутку.

У економічному тлумачному словнику [7] поняття «прибуток» трактується як – «виражений в грошовій формі чистий дохід підприємця на вкладений капітал, який характеризує його винагороду за ризик здійснення підприємницької діяльності, та є різницею між сукупним доходом та витратами у процесі здійснення цієї діяльності». У свою чергу, Є. Гнатченко, М. Жура [6, с. 127] зауважують, що прибуток це кінцевий фінансовий результат підприємства за певний період, який створює фундамент для його розростання й заохочує чергову виробничу діяльність.

Стан економічної ситуації України значною мірою залежить від результатів функціонування масштабних складових фінансового сектору та співвідношення їх динамічних фінансових потоків. Тому актуальним є дослідження та ефективна оптимізація прибутковості ринку фінансових послуг.

Оптимізація (англ. *optimisation*) це [1, с. 132] – «процес надання будь-чому найвигодніших характеристик, співвідношень; сукупність процесів, спрямованих на модернізацію та поліпшення наявних механізмів досягнення бажаного результату». Вона полягає в знаходженні найкращого варіанта. Основними джерелами оптимізації величини прибутку є збільшення обсягу реалізації продукції, зниження її собівартості, підвищення якості товарної продукції, реалізація її на більш вигідних ринках збуту, тощо [1, с. 132].

Задача оптимізації прибутковості підприємства сформульована, якщо задані [1, с. 132]: критерій оптимальності; параметри, що варіюються та зміна яких дозволяє впливати на ефективність процесу; математична модель процесу; обмеження, пов'язані з економічними та конструктивними умовами, можливостями обладнання, тощо.

Однією з важливих умов ефективної роботи підприємства є правильна організація системи управління, яка залежить від особливостей його структури та специфіки роботи всіх структурних підрозділів. Основним способом усунення наявних недоліків структури підприємства є його оптимізація. Причиною проведення оптимізації організаційної структури підприємства може стати як формальна схема розподілу повноважень на підприємстві, так і система управління (механізми планування роботи, проходження інформації та прийняття рішень, а також способи мотивування співробітників) в цілому.

Оптимізація структури підприємства проводиться, якщо: є відмінності в адміністративному та функціональному підпорядкуванні; активний розвиток підприємства призвів до зміни структури управління, внаслідок чого деякі функції почали дублюватися і виникли зони, за які ніхто не відповідає; змінюється стратегія розвитку підприємства; поточна структура не дає можливості удосконалити роботу підприємства; проводиться диверсифікація діяльності підприємства.

Оптимізація структури підприємства включає декілька етапів, кожен з яких повинен бути виконаний правильно, однак тільки при виконанні наступних дій можна розраховувати на позитивний результат:

1. фіксувати поточну організаційну структуру з усіма її перевагами та недоліками;

2. аналізувати актуальні бізнес-процеси компанії, виявляють проблемні місця (зокрема, невідповідність структури підприємства його поточним завданням).

3. визначати мету майбутніх перетворень, завдання яких орієнтуються на глобальні цілі підприємств та основні інтереси їх власників;

4. створювати моделі декількох варіантів бізнес-процесів із зазначенням їхніх плюсів і мінусів, та з урахуванням ресурсів, наявних у підприємстві;

5. визначати перелік функцій, які потрібно централізувати виходячи з нестачі ресурсів підприємства, а також з необхідності зменшення витрат і здійснення контролю.

6. скласти кілька варіантів організаційної структури підприємства, а потім визначити той, який є економічно доцільним, відповідає поточним потребам і можливостям підприємства, забезпечує простоту керування, надає можливість для взаємного контролю та оперативної передачі інформації тощо.

Аналізуючи господарську діяльність І. Сіменко, Т. Косової [1, с. 132] стверджують, що основними джерелами оптимізації величини прибутку є збільшення обсягу реалізації продукції, зниження її собівартості, підвищення якості товарної продукції, реалізація її на більш вигідних ринках збуту, тощо. На думку авторів [1] для визначення резервів зростання прибутку за рахунок збільшення кількості реалізації продукції ($P \uparrow \Pi_{(K)}$) необхідно виявлений раніше резерв росту кількості реалізації продукції ($P \uparrow K_i$) помножити на фактичний прибуток у розрахунку на одиницю продукції відповідного виду ($\Pi_{(i)}$):

$$P \uparrow \Pi_{(K)} = \Sigma P \uparrow K_i \cdot \Pi_{(C)}$$

Оптимізація прибутку за рахунок зниження собівартості товарної продукції і послуг ($P \uparrow \Pi_{(C)}$) підраховуються наступним чином: попередньо виявлений резерв зниження собівартості кожного виду продукції ($P \downarrow C_i$) збільшується на можливий обсяг її продажів. Який визначається як сума фактичної кількості реалізованої продукції ($K_{(i)}$) та можливого резерву її зростання ($P \uparrow K_i$):

$$P \uparrow \Pi_{(C)} = ? P \downarrow C_i \times K_{(i)} + P \uparrow K_i$$

Аналогічно тому, як була визначена оптимізація прибутку за рахунок зменшення собівартості, можна підрахувати резерв збільшення прибутку за рахунок збільшення ціни ($P \uparrow \Pi_{(U)}$):

$$P \uparrow \Pi_{(U)} = \Sigma P \uparrow \Pi_i \times (K_{(i)} + P \uparrow K_i)$$

де $P \uparrow \Pi_i$ – можливий резерв збільшення ціни одиниці продукції окремого виду.

Досвід авторів [1, с. 132] дає змогу виділити такі моделі, стандарти і методи комплексної оптимізації діяльності підприємства:

✓ управління проектами та програмами: РМІ РМВОК v. 4;

✓ створена економічна вартість: управління за допомогою комплексного економічного показника EVA (Economic Value Added), отриманого за даними бухгалтерського обліку;

✓ система стратегічного управління: система збалансованих показників (Balanced Score Card);

✓ система виконання стратегії: EFQM;

✓ система управління якістю: серія міжнародних стандартів ISO 9001;

✓ всеохватне управління якістю: TQM (Total Quality Management);

✓ ідеологія управління бізнес-процесами, що поєднує методології Benchmarking: бенчмаркінг – покращення процесів на підставі пошуку і порівняння аналогів;

✓ реінжиніринг бізнес-процесів: BPR (Business process reengineering) збільшення ефективності діяльності за рахунок більш ефективної реалізації бізнес-процесів.

Наука на сучасному етапі пропонує різні методи оптимізації прибутку. Головними внутрішніми й зовнішніми чинниками підвищення ефективності діяльності підприємства, на думку Л. Паздерник, Р. Лисик [11, с. 87] є: *технологія* (технологічні нововведення, особливо сучасні форми автоматизації та інформаційних технологій, впливають на рівень і динаміку ефективності діяльності підприємства); *устаткування* (продуктивність діючого устаткування залежить не тільки від його технологічного рівня, але і від належної організації ремонтно-технічного обслуговування, оптимальних термінів експлуатації тощо); *товари* (їх якість і зовнішній вигляд); *працівники* (керівники, менеджери, фахівці, робочі, що є основним джерелом і визначним чинником зростання ефективності діяльності підприємства); *організація і системи* (єдність трудового колективу, раціональне делегування відповідальності, належні норми управління характеризують високу організацію діяльності підприємства, що забезпечує необхідну специфікацію і координацію управлінських процесів, а отже, вищий рівень ефективності); *стиль управління* (сполучає професійну компетентність, діловитість і високу етику міжособистісних відносин); *державна економічна і соціальна політика* (ключовими її елементами є: практична діяльність владних структур; різноманітні види законодавства; фінансові інструменти (заходи, стимули); економічні правила і нормативи (регуляція доходів і оплати праці, контроль за рівнем цін, ліцензування окремих видів діяльності); ринкова, виробнича і соціальна інфраструктура); *інфраструктура* (достатній рівень розвитку мережі різноманітних інституцій ринкової інфраструктури здійснює безпосередній вплив на результативність діяльності торговельного підприємства).

Структурні зміни в суспільстві також впливають на показники ефективності нарізних рівнях господарювання. Найважливішими є структурні зміни економічного і соціального характеру.

Для того, щоб постійно забезпечувати зростання прибутку, необхідно шукати невикористані можливості його збільшення. На основі робіт І. Бланка [5, с. 35] були виокремлені наступні шляхи оптимізації прибутку підприємства:

- скорочення витрат: виробництво або закупка деталей на стороні; покупки не цінують окремі складові товару; у конкурентів більш високі показники рентабельності продажів; витрати на одиницю продукції стрімко зростають.

- підвищення ціни: прибутковість сегменту низька; покупки високо оцінюють продукцію; більш низькі ціни, ніж у конкурента; якість та властивості продукції набагато вищі, ніж у конкурентів.

- зниження ціни: нижчі ціни конкурентів; втрата частки ринку через ціни; мала ймовірність зниження цін конкурентами; ціна – найбільш важливий показник для покупців.

У роботах Л. Паздерника, В. Савчука та В. Кодацького [11, с. 88] пропонуються наступні шляхи оптимізації прибутку на підприємстві:

- розширення діяльності в чинних сегментах: ріст діяльності підприємства з більшими темпами, ріст ринку; поглинання конкурентів; досяг-

нення більш високих цін (низьких витрат), ніж у будь-якого конкурента.

- проникнення у нові сегменти: наявність потужностей та резервів; слабе конкурентне середовище; нове бачення сегментів.

- зміни в основній діяльності: інтеграція з поставачальниками або посередниками; концентрація на тому виді діяльності, який має переваги перед головним конкурентом.

- підвищення рівня якості та обслуговування: низька якість продукції конкурентів; незадоволення покупців продукцією на ринку; низький рівень іміджу.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Аналіз наукових джерел дав змогу констатувати, що прибуток є найважливішим оцінним показником діяльності підприємства, джерело матеріального добробуту працівників та держави в цілому. Саме тому потрібно в сучасних економічних умовах функціонування підприємства використовувати усі можливі шляхи його оптимізації. Отримання максимального прибутку полягає в поєднанні обсягу виробництва, ціни продукту і витрат на його виробництво та реалізацію тощо.

Список літератури:

1. Сіменко І.В., Косова Т.Д. Аналіз господарської діяльності: навчальний посібник. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 384 с.
2. Бондаренко Є.П. Механізм регулювання ринку фінансових послуг України : канд. екон. наук : 08.00.08. Суми, 2011. 236 с.
3. Власенко Т.Ю., Луценко І.В. Методи і принципи мотивації персоналу на підприємстві. *Молодий вчений*, 2019. № 1(65). С. 209–212.
4. Власенко Т.Ю. Прибутковість підприємства: сутність та ефективність управління. *Молодий вчений*, 2018. № 12(64). С. 256–259.
5. Гаватюк Л.С. Шляхи підвищення рівня прибутковості вітчизняних підприємств у сучасних умовах господарювання. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/62.pdf (дата звернення: 16.03.2019).
6. Гнатченко Є.Ю., Жура М.І. Методи оптимізації витрат та прибутку. URL: <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/2060/1951> (дата звернення: 16.03.2019).
7. Алексєєнко Л.М., Олексєєнко В.М. Економічний тлумачний словник: власність, приватизація, ринок цінних паперів. Тернопіль : Астон, 2003. 672 с.
8. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 15 січня 2015 р. № 123-VIII ВР / Верховна Рада України: URL: <https://zakon.help/law/2664III/edition01.01.2017/page1> (дата звернення: 12.03.2019).
9. Мединський В.Т. Формування та розвиток ринку фінансових послуг в Україні : диплом. робота за освіт.-кваліф. рівнем «магістр» : спец. 8.03050801. Тернопіль, 2017. 132 с.
10. Оптимізація структури підприємства. Як побудувати ефективну систему управління компанією? URL: <http://tfgpartners.com.ua/ua/article/optimizaciya-strukturi-pidpriemstva-yak-pobuduvati-efektivnu-sistemu-upravlinnya> (дата звернення: 16.03.2019).
11. Паздерник Л.М., Лисик Р.І. Шляхи оптимізації прибутку виробничого підприємства. *Наука й економіка. Науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету*. 2015. Вип. 1(37). С. 86–89.

References:

1. Simenko I.V., Kosovoï T.D. (2013). Analiz hospodarskoï diialnosti: navchalnyi posibnyk. [Analysis of economic activity: a manual]. Kyiv : «Tsentr uchbovoi literatury». (in Ukrainian)
2. Bondarenko Ye.P. (2011). Mekhanizm rehuliuвання rynku finansovykh posluh Ukrainy [The mechanism of regulation of the financial services market in Ukraine] : avtoreferat kand. ekon. nauk, spets. : 08.00.08 – hroshi, finansy i kredyt. Sumy : DVNZ «Ukrainska akad. bankivskoi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy». 18 s. (in Ukrainian)
3. Vlasenko T.Yu. (2019). Metody i pryntsy py motyvatsii personalu na pidpriemstvi [Methods and principles of personnel motivation at the enterprise]. *Molodyi vchenyi*, vol. 1, no. 65, pp. 209–212. (in Ukrainian)
4. Vlasenko T.Yu. (2018). Prybutkovist pidpriemstva: sutnist ta efektyvnist upravlinnia [Profitability of an enterprise: the essence and efficiency of management]. *Molodyi vchenyi*. vol. 12, no. 64, pp. 256–259. (in Ukrainian)
5. Havatiuk L.S. Shliakhy pidvyshchennia rivnia prybutkovosti vitchyznianskykh pidpriemstv u suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Ways to increase the profitability of domestic enterprises in modern economic conditions]. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/62.pdf (in Ukrainian)
6. Hnatchenko Ye.Iu., Zhura M.I. Metody optymizatsii vytrat ta prybutku [Methods of optimizing costs and profits]. URL: <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/article/view/2060/1951> (in Ukrainian)
7. Alekseienco L.M., Oleksiienko V.M. (2003). Ekonomichni tлумachnyi slovnyk: vlasnist, pryvatyzatsiia, rynek tsinnykh paperiv [Economic Glossary: Property, Privatization, Securities Market]. Ternopil : Aston. (in Ukrainian)
8. Zakon Ukrainy «Pro finansovi posluhy ta derzhavne rehuliuвання ryнкiv finansovykh posluh» [Law of Ukraine «On Financial Services and State Regulation of Financial Services Markets»]. URL: <https://zakon.help/law/2664-III/edition01.01.2017/page1> (in Ukrainian)

9. Medynskyi V.T. (2017). Formuvannia ta rozvytok rynku finansovykh posluh v Ukraini [Formation and development of financial services market in Ukraine]: diplom. robota za osvıt.-kvalif. rivnem «mahistr» : spets. 8.03050801 – finansy i kredyt mahister. prohrama – upravlinnia finansamy subiektiv hospodariuvannia / Viktor Tymofiovych Medynskyi ; nauk. kerivnyk k.e.n., dotsent Ya.M. Farion. Ternopil. (in Ukrainian)
10. Optymizatsiia struktury pidpriemstva. Yak pobuduvaty efektyvnu systemu upravlinnia kompaniieu? [Optimization of enterprise structure. How to build an effective company management system]. URL: <http://tfgpartners.com.ua/ua/article/optimizaciya-strukturi-pidpriemstva-yak-pobuduvati-efektivnu-sistemu-upravlinnya> (in Ukrainian)
11. Pazdernyk L.M., Lysyk R.I. (2015). Shliakhy optymizatsii prybutku vyrobnychoho pidpriemstva [Ways of optimizing the profit of a production enterprise]. *Nauka y ekonomika. Naukovo-teoretychnyi zhurnal Khmelnytskoho ekonomichnoho universytetu*, vol. 1, no. 37, pp. 86–89. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-97>

УДК 658.5

Чубка О.М., Постернак І.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

СИСТЕМИ БЮДЖЕТУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА: ПРОБЛЕМИ І РАЦІОНАЛЬНЕ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація. Розглянуто системи бюджетування, що використовуються в діяльності підприємства. Досліджено, що за допомогою бюджетування можна отримати інформацію, яка буде забезпечувати і розробку управлінських рішень, і контроль за їх виконанням. Розглянуто проблеми формування бюджетної системи в діяльності підприємства, проаналізовано види і підходи за допомогою, яких відбувається складання бюджетів, проаналізовано функції бюджетного контролю і його вплив на елементи управлінської системи. Обґрунтовано, що одним із шляхів поліпшення фінансового стану підприємства є вибір правильної антикризової стратегії, яка б забезпечувала скорочення фінансових проблем, ризиків банкрутства та ліквідації підприємства, координації управління рішення з практичними діями, які будуть висвітлювати пріоритетність проблем і забезпечувати поліпшення в умовах кризи. Застосування антикризових заходів має бути комплексним, а продовження досліджень є обов'язковим. Основними антикризовими заходами для підприємств повинні бути: зменшення або оптимізація витрат, ефективне використання маркетингової та кадрової політики, правильне використання процесів планування, оптимізація бюджетування тощо.

Ключові слова: бюджет, інформація, управління, контролінг, бюджетування.

Chubka Olha, Posternak Iryna
National University "Lviv Polytechnic"

SYSTEMS OF BUDGETING OF ENTERPRISE ACTIVITY: PROBLEMS AND RATIONAL SOLUTION OF THEM

Summary. Globalization, dynamism, riskiness, internationalization economic relations, liberalization of foreign trade are the conditions in which the functioning and development of modern business entities is carried out. That is what determines it the intensification of competition, the search for new sources of financing for entrepreneurial projects, the need to improve the skills of managerial personnel, the search for effective mechanisms for the formation and use of organizational resources. Therefore, budgeting is a working tool that includes all aspects of the enterprise's activities: its production, technical and technological, marketing, financial, innovation, investment, etc. aspects. It is considered budgeting systems which are used in enterprise activities. It is investigated that with the help of budgeting it is possible to obtain information, which will provide and develop management decisions, and control over their implementation. The problems of forming a budget system in the activity of the enterprise are also considered, the types and approaches with the help of which budgeting is being carried out, the functions of budget control are analyzed and how it affects the elements of the management system. In leading countries of the world, the use of budgeting as a method of financial planning, indicates the high level of development of management in enterprises, the conformity of their management systems to modern requirements and operating conditions. Foreign corporations, enterprises actively use these systems in their activities. The process of budgeting is based on the general concept of enterprise development, elaborates the economic and financial aspects of the strategy and represents a unified system of interconnected technical, organizational and economic changes for a certain period of time

Keywords: budget, information, management, controlling, budgeting.

Постановка проблеми. Досягнення позитивного розвитку інновацій підприємства прямо залежить від раціонального використання і управління процесами сучасних технологій. Бюджетування є одним з найважливіших процесів управління, що відповідає вимогам та дає можливість підприємству обґрунтувати планування діяльності, передбачити, забезпечити і запобігти виникненню кризових явищ. На даний час, бюджетування перебуває в стані становлення і детального вивчення для практичного застосування в діяльність підприємств. Для того, щоб приймати ефективні і раціональні управлінські рішення щодо управління підприємством потрібно мати наявну відповідну базу. За її присутності появляється змога контролювати і раціонально здійснювати управлінську діяльність за допомогою найсучасніших прогресивних способів і методів. Одним із таких засобів є контролінг [1].

Аналіз останніх джерел і публікацій. Бюджетування завжди було актуальним для

дискусій і досліджень. Проблеми бюджетування висвітлюються у працях таких науковців, як, зокрема, Гудзинський О.Д., Аксентюк М.М., Деменіна О.М. [1], Пічка А.М. [3], Вербовацька С.І. [4], Іщенко Н.А. [5] тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз бюджетування підприємств є досить важливим питанням і потребує пристосування до різноманітних умов діяльності підприємств в Україні. Проблему бюджетування можна вирішити шляхом ефективного бюджетування через низку впливів на фінансово-економічні результати діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «бюджет» в Україні означає управління фінансами, як на рівні держави, так і на рівні підприємства, організації і фірми. Тобто, бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади АРК та ор-

ганами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду (ст. 2 Бюджетного кодексу) [2].

Управління за допомогою бюджетів формує та реалізує економічний потенціал підприємства. До нього відноситься управління матеріальними, фінансовими, нематеріальними і трудовими ресурсами, також не менш важливим є результат економічної діяльності, характеристика стану підприємства, а саме економічної рівноваги, стійкості, безпеки і процесу функціонування підприємства.

Підвищення ефективності економічної безпеки управління проявляється в багатьох аспектах, одне з них – це досягнення максимального значення показників для кожного компонента економічної безпеки. Важливим компонентом управління, який є ключем для оптимально прийнятих рішень і безпосередньо пов'язане з управлінням, повинно запобігати прояву загроз у плануванні, виборі неправильної мети та ділових можливостей, виникненню дисбалансів окремих підрозділів і вибору ненадійних партнерів, підрядників та інвесторів.

Бюджетне управління – це розмежована система злагодженого управління діяльністю підрозділів підприємства, яка має на меті втілення стратегічних цілей у таких процесах, як: регулювання, бюджетування, координації, стимулювання, адаптації, виконання оперативних і тактичних бюджетів для того, щоб зростали цінності підприємства.

Сьогодні, все більшого поширення використання технологій управління фінансовою та економічною діяльністю набуває бюджетування, яке спрямоване на управління прибутком. Встановлено, що особливості використання бюджетування – це наявність ефективної системи зворотного зв'язку для забезпечення економічної безпеки, що підвищує управління ефективності та збільшення фінансової та економічної діяльності.

Бюджетування, за умови належної його організації, пронизує усі етапи управління діяльністю підприємства та включає наступне:

- постановку цілей і задач бюджетного процесу;
 - планування діяльності на основі визначених цільових орієнтирів;
 - управління робочими процесами (виконанням, стимулюванням, мотивуванням тощо) у межах конкретного бюджету;
 - облік і контроль бюджетних показників з метою виявлення відхилень;
 - ідентифікація та аналіз ключових факторів, що обумовили наявність відхилень фактичних показників від бюджетних;
 - формування коригуючих впливів з урахуванням попередньо проведеного аналізу щодо усунення виявлених відхилень та нівелювання дії факторів, що призвели до таких відхилень [3].
- Так, на думку науковців, до основних принципів бюджетування діяльності підприємства слід віднести наступні:
- принцип повноти – передбачає охоплення системою бюджетування усіх сфер діяльності підприємства та усіх його підрозділів;
 - принцип гнучкості – встановлює широкі можливості до коригування бюджетів підприємства відповідно до змін зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства;

- принцип координації – базується на необхідності узгодження цілей та ресурсів окремих структурних підрозділів підприємства у процесі бюджетування його діяльності;

- принцип єдиного цільового спрямування – передбачає підпорядкованість усіх бюджетів структурних підрозділів вищій меті, стратегічній цілі діяльності підприємства в цілому;

- принцип відповідальності – встановлює персоналізовану відповідальність керівників структурних підрозділів за виконання показників бюджету;

- принцип економічності – враховує необхідність співвіднесення витрат, пов'язаних із формуванням системи бюджетування, з результатами від її впровадження [4].

Традиційно бюджетування розглядається як інструмент для фінансування і планування, але сучасний погляд на бюджетування визначає його як організаційно-управлінську технологію. Під цією позицією бюджетування слід розглядати як набір планування, обліку, контролю і аналізу підприємств, реалізація якого ґрунтується на середньостроковій та короткостроковій бюджеті. Бюджетування діє незалежно від систем управління компанії, основною метою якої є забезпечення керуваності та цілісності суб'єкта.

Бюджетні системи можуть бути класифіковані відповідно до визначеної бази асигнувань:

1. Грошові бюджети.

Бюджет на основі грошових коштів – це бюджет, де більшість асигнувань виділяється в основному готівково. Таким чином, у бюджеті, що базується на касі, асигнування визначають ліміти для оплати та щорічні зобов'язання, тобто фінансові зобов'язання, виконані протягом фінансового року. Готівковий бюджет добре відповідає потребі контролю за дотриманням та витратами. Зобов'язання та платежі контролюються на підставі дозволів.

2. Обов'язковий бюджет.

У бюджеті на основі зобов'язань визначають ліміти готівки та зобов'язань, але, безумовно, не існує ліміту часу на оплату. Бюджет на основі зобов'язань має бути доповненим щорічним касовим планом для асигнувань, які засновані на зобов'язаннях.

3. Бюджет на основі нарахування.

Бюджет на основі нарахування можна визначити двома способами:

- бюджет, де асигнування здійснюються на основі нарахування та не є обмеженням оплати готівкою або зобов'язання. Готівкові платежі контролюються, але через окремі засоби.

- бюджет, який містить інформацію про нарахування та прогноз балансу урядом, але асигнування також визначають ліміти готівки.

Основною метою традиційної системи бюджетування є перетворення бюджету на інструмент фінансової відповідності. Цей цільовий бюджет відповідає бюджету, у межах якого витрати класифікуються за організацією та об'єктом витрат, щоб контролювати використання ресурсів.

Однак ці аспекти можуть змінюватись по країнах. У ряді країн система управління спрямована лише на уникнення переказу між витратами персоналу і інших елементів та детальні позиції можуть бути включені до бюджету лише для інформації.

Тому не слід плутати обґрунтовану критику надмірно деталізованого бюджету і жорсткий бюджет з критикою самого бюджетування.

У бюджеті на виконання робіт, бюджет показує цілі витрат, витрат на «програми», запропонованих для виконання цілей, і результати за кожною програмою. Тому бюджетування містить такі функції:

– діяльність уряду поділяється на широкі функції, програми, заходи і елементи витрат. «Функція» відповідає широкій цілі. «Програма» – це комплекс заходів, які відповідають вимогам однакового набору конкретних цілей. «Діяльність» – це підрозділ програми, яка базується на одній категорії. Критерієм, що використовується для визначення категорії діяльності, є рівень, на якому показники ефективності можуть бути розроблені та виміряні витрати. Цілі кожної програми та заходів визначені для кожного бюджетного року.

– показники ефективності та витрати встановлюються, вимірюються і повідомляються. Серйозна проблема з програмним бюджетуванням – це розрив між структурою програми та адміністративною структурою.

Доцільно виділити дві групи факторів, які обмежують використання бюджетування на вітчизняних підприємствах такі, як об'єктивні та суб'єктивні.

До об'єктивних факторів можна віднести:

1. Швидкі зміни в зовнішньому середовищі.
2. Низький рівень знань менеджерів в управлінській культурі.
3. Повільний темп створення власного капіталу підприємств.
4. Низька самостійність формування власних коштів.

До суб'єктивних факторів можна віднести:

1. Брак часу через пріоритетність поточних справ.

2. Впевненість в тому, що відсутній вплив планування на результати діяльності.

3. Недостатньо кваліфікаційний склад управлінців.

4. Недосконало підготовлена методична основа.

5. Негативний досвід планування через порівняння з радянською плановою економікою.

6. Теоретизованість підходу до планування зі сторони працівників планово-економічних відділів.

Важливою складовою бюджетування є підсумкові бюджети підприємства до яких належать:

1. Бюджет доходів/витрат – є прогнозним звітом про прибутки і збитки, встановлює співвідношення доходів і витрат підприємства на бюджетний період та відображає, з якою ефективністю буде працювати підприємство.

2. Бюджет руху грошових коштів – є прогнозним касовим планом, визначає грошові потоки (виплати і надходження) для підтримки необхідного рівня ліквідності підприємства, щоб запобігти як надлишку тимчасово вільних грошових коштів, так і їх дефіциту (касового розриву).

3. Бюджет балансу – є прогнозним балансовим звітом, формує майбутню структуру активів і пасивів підприємства та виступає контрольним інструментом усіх інших бюджетів.

Перелік бюджетів, які розробляються на підприємстві, наведений в табл. 1. [5].

Отже, для ефективного впровадження бюджетування можна надати пропозиції по етапах впровадження та розроблення системи бюджетування:

1) вибір коло працівників, що безпосередньо відносяться до бюджетного комітету і проводять розробки щодо впровадження ефективної системи бюджетування на підприємстві;

2) розробка фінансової структури задля визначення основи фінансової відповідальності, її відповідності організаційній структурі на підприємстві;

Таблиця 1

Перелік основних бюджетів підприємства

№	Назва	Тип бюджету
1	Бюджет продажу готової продукції	Натурально-вартісний бюджет
2	Бюджет виробництва готової продукції	Натурально-вартісний бюджет
3	Бюджет потреб виробництва у сировині і матеріалах	Натурально-вартісний бюджет
4	Бюджет закупівель сировини і допоміжних матеріалів для основного виробництва	Натурально-вартісний бюджет
5	Бюджет енергоносіїв	Натурально-вартісний бюджет
6	Бюджет капітальних витрат	Натурально-вартісний бюджет
7	Бюджет залишків готової продукції на початок/кінець періоду	Натурально-вартісний бюджет
8	Бюджет доходів від реалізації	Бюджет доходів та витрат
9	Бюджет вирахувань із доходу	Бюджет доходів та витрат
10	Бюджет собівартості реалізованої продукції	Бюджет доходів та витрат
11	Бюджет розподілу чистого прибутку	Бюджет доходів та витрат
12	Бюджет надходжень від основної діяльності	Бюджет руху грошових коштів
13	Бюджет виплат за основною діяльністю	Бюджет руху грошових коштів
14	Бюджет надходжень від фінансової діяльності	Бюджет руху грошових коштів
15	Бюджет виплат за фінансовою діяльністю	Бюджет руху грошових коштів
16	Бюджет надходжень від інвестиційної діяльності	Бюджет руху грошових коштів
17	Бюджет виплат за інвестиційною діяльністю	Бюджет руху грошових коштів
18	Бюджет надходжень від іншої діяльності	Бюджет руху грошових коштів
19	Бюджет виплат за іншою діяльністю	Бюджет руху грошових коштів
20	Бюджет виплат за рахунок нерозподіленого прибутку	Бюджет руху грошових коштів

3) формування бази інформації для дієвості системи бюджетування та адаптація до основних цілей бюджетування;

4) аналіз усіх видів діяльності підприємства, ефективності використання ресурсів, фінансового стану і подальших напрямків розвитку потенціалу підприємства, зменшення зовнішніх та внутрішніх проблем і загроз на подальший період;

5) виділення методології бюджетування та окремого підходу до виконання і складання бюджетів;

6) виконання планових завдань діяльності підприємства за допомогою визначення стратегічних цілей, основних показників ефективності, визначення стратегічної карти і розробка системи бюджетів;

7) розробка порядку бюджетування і бюджетного процесу;

8) контролінг і діагностика відсотку виконання бюджетних планів і впровадження нових змін щодо усунення відхилень;

9) аналіз ефективного використання підрозділами підприємства їх бюджетів;

10) доведення до працівників їх планових завдань і системи стимулювання.

Висновки. Враховуючи особливості запровадження бюджетування у діяльність підприємств в період розвитку міжнародних економічних відносин, потрібно враховувати взаємозв'язок економічних показників його діяльності, використовуючи основні функції бюджетування.

Бюджетування відіграє важливу роль на підприємстві і має такі переваги:

– комплексний підхід до процесу управління підприємством і його функціонування, включаючи усі підрозділи;

– забезпечення ефективного та цільового використання економічних ресурсів, які є обмеженими;

– збільшення рівня адаптації до управління;

– створення раціональних механізмів за рахунок особистої відповідальності та збільшення самостійності підприємства.

Список літератури:

1. Гудзинський О.Д., Аксентюк М.М., Деменіна О.М. Контролінг в системі менеджменту : монографія. Київ : ІПК ДСЗУ, 2009. 225 с.
2. Бюджетний кодекс України, Київ. 2018. URL: <http://www.minfin.gov.ua/news/bjudzhet> (дата звернення: 19.03.2019).
3. Пічка А.М. Бюджетування як складова процесу управління підприємством. *Водний транспорт*. 2013. № 1. С. 93–97.
4. Вербовета С.І. Принципи бюджетування підприємства. *Економічний простір*. 2008. № 19. С. 267–273.
5. Іщенко Н.А. Організація бюджетування в системі фінансового планування на підприємстві. *Економічні науки*. 2011. № 19. С. 253–256.

References:

1. Gudzynskiy O.D., Aksentyuk M.M., Demenina O.M. (2009). *Kontroling v systemi menedzhmentu : monografiya*. [Controlling in the management system]. Kyiv : IPK DSZU, p. 225.
2. *Byudzhetniy kodeks Ukrainy* (2018). Kyiv. URL: <http://www.minfin.gov.ua/news/bjudzhet>. (accessed: 19.03.2019).
3. Pichka A.M. (2013). *Byudzhetuвання yak skladova procesu upravlinnya pidpryyemstvom* [Budgeting as a component of enterprise management process]. *Vodnyj transport*, no 1, pp. 93–97.
4. Verboveczka S.I. (2008). *Pryncypy byudzhetuвання pidpryyemstva* [Principles of enterprise budgeting]. *Ekonomichnyj prostir*, no 19, pp. 267–273.
5. Ishhenko N.A. (2011). *Organizaciya byudzhetuвання v systemi finansovogo planuvannya na pidpryyemstvi* [Organization of budgeting in the system of financial planning at the enterprise]. *Ekonomichni nauky*, no 19, pp. 253–256.

НАШІ АВТОРИ

1. **Афанасьєв Сергій Миколайович** – заслужений артист України, доцент кафедри хореографічного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтва
2. **Бабошина Ольга Михайлівна** – студентка економічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України
3. **Багрій Назарій Ярославович** – магістр Національного університету «Львівська політехніка»
4. **Байда Антон Олександрович** – доцент, кандидат юридичних наук кафедри кримінально права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
5. **Башкін Ігор Едуардович** – студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка
6. **Білас Андрій Андрійович** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри французької філології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
7. **Білоус Аліна Олександрівна** – магістр, викладач Чорноморського національного університету імені Петра Могили
8. **Борисова Анастасія Миколаївна** – аспірант кафедри державознавства і права Національної академії державного управління при Президентові України
9. **Босюк Альона Сергіївна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
10. **Войничка Лілія Йосипівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Львівського національного аграрного університету
11. **Генега Анастасія Богданівна** – кандидат біологічних наук, завідувач лабораторії вивчення біорізноманіття Львівського національного університету імені Івана Франка
12. **Гончар Інна Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
13. **Гринь Григорій Іванович** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри хімічної технології неорганічних речовин, каталізу та екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
14. **Гринь Світлана Олександрівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри хімічної техніки та промислової екології Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
15. **Гуренко Олександр Арсентійович** – старший викладач Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
16. **Гуренко Тамара Олексіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та оподаткування Національного університету біоресурсів і природокористування України
17. **Демченко Наталія Сергіївна** – асистент кафедри романо-германської філології та перекладу Білоцерківського національного аграрного університету
18. **Задунайська Юлія Володимирівна** – асистент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка
19. **Засадний Богдан Андрійович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та аудиту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
20. **Зінюк Микола Сергійович** – аспірант кафедри менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету
21. **Льчишина Вікторія Валеріївна** – асистент кафедри фізичного виховання і спорту Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
22. **Карнаух Антон Сергійович** – аспірант кафедри журналістики та української філології Інституту журналістики і масової комунікації Класичного приватного університету
23. **Катенін Вадим Дмитрович** – студент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
24. **Кисіль Вероніка Володимирівна** – аспірант кафедри видавничої справи та редагування видавничо-поліграфічного інституту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
25. **Коб'юк Марія Василівна** – студентка факультету романо-германських мов Національного університету «Острозька академія»
26. **Козачок Наталія Михайлівна** – студентка Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
27. **Козлова Анна Михайлівна** – студент Харківського технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

28. **Коробко Олександр Вікторович** – старший викладач кафедри охорони праці та навколишнього Запорізького національного технічного університету
29. **Короткий Олексій Вікторович** – студент Бердянського державного педагогічного університету
30. **Кость Світлана Петрівна** – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка
31. **Косяк Валентина Іванівна** – старший викладач кафедри філологічних та природничих дисциплін Центру міжнародної освіти Інституту міжнародного співробітництва та освіти Національного авіаційного університету
32. **Кочетов Микита Сергійович** – студент Харківського технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
33. **Кравченко Тетяна Василівна** – викладач Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
34. **Крайнюков Олександр Олексійович** – студент Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
35. **Крайнюков Олексій Миколайович** – доктор географічних наук, доцент, професор кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
36. **Крецул Наталія Іванівна** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри біології та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
37. **Кукса Богдана Владиславівна** – кандидат педагогічних наук, Національний університет харчових технологій
38. **Кушнір Катерина Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
39. **Лаптії Ольга Олександрівна** – студентка Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
40. **Марущак Марія Іванівна** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри функціональної і лабораторної діагностики ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського»
41. **Маршук Ліна Миколаївна** – кандидат економічних наук, асистент кафедри фінансів Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
42. **Матусяк Михайло Васильович** – кандидат сільськогосподарських наук, старший викладач кафедри лісового, садово-паркового господарства, садівництва та виноградарства Вінницького національного аграрного університету
43. **Медінцов Ігор Володимирович** – аспірант кафедри загальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
44. **Мельник Володимир Семенович** – кандидат медичних наук, доцент, завідувач кафедри дитячої стоматології Ужгородського національного університету
45. **Мірошніченко Наталія Миколаївна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри інтегрованих технологій, процесів та апаратів Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
46. **Молчанов Вадим Іванович** – судовий експерт Одеського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
47. **Мязіна Олена Володимирівна** – магістр Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
48. **Мялюк Оксана Петрівна** – кандидат біологічних наук, завідувач навчально-методичної лабораторії КЗВО «Рівненська медична академія»
49. **Настіна Ольга Іванівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри ці вільно-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету
50. **Нечипорук Вікторія Михайлівна** – студентка Національного університету «Острозька академія»
51. **Ніколаєва Наталія Борисівна** – кандидат історичних наук, докторант історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
52. **Огієнко Валентина Петрівна** – старший викладач Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
53. **Опар Наталія Василівна** – аспірант кафедри публічного управління та адміністрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
54. **Петерімова Олена Романівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

55. **Петрівна Людмила Сергіївна** – магістрант факультету правосуддя Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
56. **Пилипчук Інна Володимирівна** – студентка Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
57. **Плахтій Валентина Геннадіївна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
58. **Погорелова Катерина Юріївна** – викладач кафедри англійської мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили
59. **Постернак Ірина Вікторівна** – студентка Національного університету «Львівська політехніка»
60. **Пруд Анастасія Миколаївна** – студентка ПВНЗ «Київський міжнародний університет»
61. **Пуздимір Микола Іванович** – доцент кафедри фізичного виховання та спорту Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
62. **Пшеничка Яна Віталіївна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
63. **Сахарова Людмила Миколаївна** – старший викладач кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавської державної аграрної академії
64. **Семенів Наталія Миронівна** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
65. **Семенченко Оксана Володимирівна** – студент факультету іноземних мов ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
66. **Семочко Олена Миколаївна** – кандидат біологічних наук, завідувач лабораторії математичних методів в біології Львівського національного університету імені Івана Франка
67. **Скоропляс Тетяна Владиславівна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
68. **Соларьова Дар'я Володимирівна** – студентка Слідчо-криміналістичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
69. **Супрун Геннадій Геннадійович** – аспірант кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
70. **Тагільцева Яніна Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін Полтавської державної аграрної академії
71. **Тарновська Антоніна Володимирівна** – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри біофізики та біоінформатики Львівського національного університету імені Івана Франка
72. **Терлецька Лариса Гаріївна** – кандидат психологічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
73. **Тивончук Олена Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та аналізу Національного університету «Львівська політехніка»
74. **Тімченко Валерія Дмитрівна** – аспірант Науково-дослідної установи «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем»
75. **Ткачук Діана Сергіївна** – студентка Київського національного університету технологій та дизайну
76. **Троян Юлія Іванівна** – магістр, асистент кафедри охорони праці та навколишнього середовища Запорізького національного технічного університету
77. **Тюріна Карина Олександрівна** – студентка Полтавської державної аграрної академії
78. **Федорченко Ольга Олегівна** – магістр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
79. **Филиппова Ольга Николаевна** – член Асоціації искусствоведов (г. Москва)
80. **Фрига Інна Олександрівна** – здобувач, методист науково-методичного центру організації наукової роботи та моніторингових досліджень Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
81. **Чехівська Юлія Станіславівна** – асистент кафедри фізичного виховання та спорту Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
82. **Чубка Ольга Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»
83. **Шевченко Мар'яна Вікторівна** – викладач Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
84. **Шмирко Віра Іванівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці та навколишнього середовища Запорізького національного технічного університету
85. **Шостак Любов Геннадіївна** – кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри фармації ПВНЗ «Київський міжнародний університет»

- 86. Штрімайтс Оксана Вікторівна** – кандидат фармацевтичних наук, заступник директора з наукової роботи, завідувач кафедри хіміко-фармацевтичних дисциплін КЗВО «Рівненська медична академія»
- 87. Якімцов Юрій В'ячеславович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці та навколишнього середовища Запорізького національного технічного університету
- 88. Яремчук Марія Михайлівна** – кандидат біологічних наук, інженер лабораторії математичних методів в біології Львівського національного університету імені Івана Франка

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу

пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямками

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю та квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. *Статті студентів публікуються за*

наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування, ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

– **індекс УДК** (у верхньому лівому кутку сторінки);

– **назва статті, прізвище, ім'я, по батькові автора** (-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада мовою оригіналу статті;

– **анотація** (мінімум 700 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) мовою оригіналу статті;

– **назва статті, прізвище та ім'я автора** (-ів), місце роботи (навчання) англійською мовою;

– **анотація** (мінімум 1800 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) англійською мовою;

– **текст статті** може бути українською, російською або англійською мовою;

– **список літератури** подається наприкінці статті у двох формах: «Список літератури» і «References».

Формат статті	A4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (<i>Arial</i> і <i>Courier New</i> для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифту табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноска та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 3 (67) березень 2019 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: В. Удовиченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73021 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»

Телефон: +38 (0552) 399 530
Email: info@molodyvcheny.in.ua
Сайт: www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 29.03.2019 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 31,39. Тираж 100 прим.
Зам. 0319-76.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.